Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIV

1
ianuarie-februarie
1983

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14.26.80 şi 15.74.30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 58.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

1—XXXIV—1983
ianuarie—februarie

SUMAR

PAUL LĂZĂRESCU, Milcovul, frontieră lingvistică? (O problemă între dialectologie și limbă literară) 3

MIHAI MITU, Conceptul de „împrumuturi în serie" (cu referire la polonismele limbii române) 12

P. SWIGGERS, La catégorie du « compellatif » chez Silvestre de Sacy 19

PETRU ZUGUN, Descrierea „flexiunii verbale compuse" a unor limbi moderne în vechi gramatici europene 22

MISCELLANEA

ȘTEFAN BADEA, Pentru un dicționar al limbii poetice românești 29

G. MIHĂILĂ, Împrumuturi vechi slave în româna comună 43

ADRIANA SENATORE, La struttura etimologica del lessico romeno degli *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* 54

TUDORA ȘANDRU OLTEANU, Noi contribuţii la istoria limbii catalane 59

ION ROBCIUC, În legătură cu unele cuvinte de origine ucraineană în limba română 62

DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE (DELR)

* * * *Dicționarul etimologic al limbii române*. Norme de lucru . . . 65

MIOARA AVRAM, Formarea cuvintelor în *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) 73

MIRCEA SECHE, Variante lexicale sau cuvinte de-sine-stătătoare? 76

MARIUS SALA și JANA BALACCIU, Elementele de origine latină în *Dicționarul etimologic al limbii române* 79

VIRGIL NESTORESCU, Rolul atestărilor în *Dicționarul etimologic al limbii române* . 81

RECENZII, REVISTA REVISTELOR

Helena Kurzová, *Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen* (Lucia Wald), p. 84; Theo Candinas, *Romontsch sursilvan. Grammatica elementara per emprender igl idiom sursilvan* (Magdalena Popescu-Marin), p. 87; „Boletim de Filologia" XXVI (1980/81), 1–4 (Maria Theban), p. 88; « Langages » (septembrie 1981) 63 (Adriana Costăchescu), p. 89.

SCL, an XXXIV, nr. 1, p. 1–94, București, 1983

PAUL LĂZĂRESCU

MILCOVUL, FRONTIERĂ LINGVISTICĂ? (O PROBLEMĂ ÎNTRE DIALECTOLOGIE ŞI LIMBĂ LITERARĂ)

Într-un articol publicat în LR XXVI (1977), p. 47–53, I. Gheţie încerca să justifice prezenţa moldovenismelor în romanul *Viaţa la ţară* de Duiliu Zamfirescu ca o „eroare" deliberată, izvorîtă din „opiniile arbitrare" ale scriitorului asupra limbii literare a epocii. Realitatea lingvistică, aşa cum reiese din anchetele dialectale pentru NALR *Muntenia*, infirmă însă argumentele invocate de I. Gheţie. Pe baza hărţilor lingvistice se demonstrează că termenii moldoveneşti incriminaţi sînt curenţi în regiunea în care se desfăşoară acţiunea romanului.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, folosirea procedeelor expunerii orale şi valorificarea artistică a elementelor vorbirii populare au cîştigat teren din ce în ce mai evident. După cum se ştie, procedeul notării graiului viu constituie una dintre trăsăturile caracteristice ale artei realiste, iar impresia veridicităţii în operele care aparţin realismului se datoreşte şi consemnării particularităţilor limbii vorbite [1]. De aceea clasicii literaturii noastre din a doua jumătate a secolului trecut nu s-au limitat la resursele exprimării literare propriu-zise, ci s-au inspirat, din ce în ce mai mult, din limba vie a epocii.

Cercetătorul Ion Gheţie publica în 1977 în „Limba română" (LR XXVI (1977), 1, p. 47–53) un articol intitulat *Termenii regionali în „Viaţa la ţară" de D. Zamfirescu*, în care îşi propunea să explice „fuziunea de muntenisme şi de moldovenisme în limba unui roman a cărui acţiune este localizată, din punct de vedere geografic, în părţile răsăritene ale Munteniei" (p. 49).

Atitudinea lui Duiliu Zamfirescu de a folosi în descrierea „vieţii la ţară" din Bărăganul muntenesc o serie de termeni moldoveneşti pare pentru Ion Gheţie „paradoxală şi greu de înţeles" (p. 51). De aceea, autorul articolului afirmă că „e cu neputinţă să ni-l imaginăm pe Zamfirescu comiţînd altfel decît intenţionat o asemenea « eroare »" (p. 50). În consecinţă, I. Gheţie încearcă să justifice prezenţa moldovenismelor în romanul lui Duiliu Zamfirescu ca o „eroare" deliberată, izvorîtă din „opiniile arbitrare" ale scriitorului asupra limbii literare a epocii.

Se pune întrebarea : erau oare arbitrare opiniile lui Duiliu Zamfirescu asupra limbii literare a epocii?

Să urmărim demonstraţia lui I. Gheţie, în care face uz de numeroase argumente, ignorînd însă pe cel esenţial : r e a l i t a t e a l i n g v i s t i c ă a regiunii în care se petrece acţiunea romanului.

[1] Cf. Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I, 1971, p. 25.

Pe lîngă regionalismele de proveniență muntenească, normale, I. Gheție descoperă „în mod neașteptat un număr la fel de mare de termeni de origine moldovenească" (p. 48), pe care îi consemnează într-o listă alfabetică de 20 de termeni (p. 48—49) și a căror prezență, în romanul lui Duiliu Zamfirescu, îl intrigă. Căci, pentru I. Gheție, Milcovul constituie delimitarea netă a tuturor termenilor moldovenești, ceea ce îl determină să afirme ritos : „*Ar fi să pierdem timpul încercînd să înregistrăm prezența vreunuia din termenii moldovenești mai sus citați dincoace de Milcov* (decît cel mult în puncte izolate)" (p. 49, subl. n.).

În această sentință categorică — infirmată de realitatea lingvistică din nord-estul Munteniei — se află punctul de plecare greșit în argumentația lui I. Gheție.

Într-un studiu intitulat *Arii lexicale în nord-estul Munteniei* (în (FD IX(1975), p. 121—142), arătam, pe baza anchetelor efectuate pentru NALR *Muntenia și Dobrogea*, că isoglosele termenilor moldovenești coboară în Muntenia mult mai la sud decît se crede în genere, că regiunea Rîmnicu-Sărat—Brăila constituie centrul unei zone de tranziție (cel puțin din punct de vedere lexical) între graiurile muntenești și cele moldovenești și că aici se întretaie majoritatea isogloselor caracteristice celor două subdialecte. Arătam că această zonă de tranziție nu se poate limita cu strictețe la regiunea cercetată, ci ea se extinde mult mai la sud, deci și în Ialomița, regiunea în care se petrece acțiunea romanului în discuție. Anchetele pentru atlas, ca și înregistrările de texte pe bandă de magnetofon atestă prezența moldovenismelor pînă în sud-estul Munteniei, uneori pînă la Greaca (jud. Călărași).

Dar să procedăm metodic : confruntînd lista moldovenismelor publicată de I. Gheție cu realitatea lingvistică din nord-estul Munteniei, trebuie să eliminăm, de la început, din totalul celor 20 de termeni incriminați, pe *corhană* „coastă de deal rîpoasă" și *crișu* „bogat, fericit, favorizat, plin de noroc, vrednic de invidiat". Acești doi termeni sînt incluși în mod eronat în lista moldovenismelor întocmită de Gheție, deoarece în romanul lui Duiliu Zamfirescu ei apar numai cîte o singură dată și anume în vorbirea văcăriței Floarea și a baciului Micu care, așa cum aflăm din roman, erau „amîndoi de pe locurile Făgărașului", deci dintr-o altă zonă dialectală decît aceea în care se petrece acțiunea romanului. În vorbirea acestor personaje este firesc să apară termeni specifici regiunii lor de origine.

De altfel, termenul *corhană* nu se întîlnește în regiunea în care se desfășoară acțiunea romanului, prin însuși faptul că în relieful Bărăganului asemenea forme sînt inexistente. El apare însă în dialogul dintre Matei și văcărița Floarea, care, la întrebarea celui dintîi despre starea baciului Micu în satul de unde venise, răspunde :

„— Avea o *corhană* (subl. n.) stearpă și vreo cinci iede, d-apăi cine știe ce s-o hi ales de ele" (p. 145) [2].

Cel de al doilea termen, *crișu*, apare, de asemenea, în dialog, în gura baciului Micu.

Prin urmare, acești termeni nu trebuiau incluși în lista care consemnează termenii moldovenești cei mai semnificativi din romanul *Viața la țară.*

[2] Trimiterile la paginile din roman s-au făcut după ediția : Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară, Tănase Scatiu, În război*, Cartea Românească, 1981.

Restul de 18 termeni : *bostănărie*, *buhai*, *ciubotă*, *ciubotar*, *crîşmă*, *dară*, *duducă*, *ghiduş*, *horbotă*, *jitar*, *matale*, *mătăhăi*, *sicriu*, *sudoare*, *tureatcă*, *ţintirim*, *ţîncărie*, *zăplaz* constituie elemente răspîndite şi astăzi în nord-estul Munteniei, cu deosebire în vorbirea bătrînilor.

În anchetele efectuate pentru NALR *Muntenia şi Dobrogea*, în regiunea de nord-est a acestei provincii, la întrebările din Chestionar s-au obţinut adesea, ca răspuns, termenii în discuţie :

— Astfel, la întrebarea 1139 [pepenărie] s-au obţinut răspunsurile *bostănărie* şi *bostană* în 21 de localităţi din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila şi în 6 localităţi din judeţul Ialomiţa (v. harta nr. 1).

— La întrebarea 858 [taur] s-a obţinut termenul *buhai* în toate cele 35 de localităţi anchetate în judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila, în 12 localităţi din judeţul Ialomiţa şi în 4 localităţi din judeţul Călăraşi (v. harta nr. 2).

— La întrebarea 1503 [cizmă] s-a obţinut termenul *ciubotă* în 20 de localităţi din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila, iar la întrebarea 1764 [cizmar] s-a obţinut termenul *ciubotar* în 12 localităţi din aceleaşi judeţe (v. harta nr. 3).

La întrebarea 1481 [dantelă] s-a răspuns prin termenul *horbotă* în 5 localităţi (punctele : 722, 723, 727, 729, 738) din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila.

La întrebarea 1051 [paznic de cîmp] s-a răspuns cu termenul *jitar* în 17 localităţi din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila, în 2 localităţi din judeţul Ialomiţa şi în 6 localităţi din judeţul Călăraşi (v. harta 4).

— La întrebarea 645 [sicriu] s-a obţinut termenul *sicriu* în 18 localităţi din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila (punctele 721, 722, 723, 724, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 733, 735, 738, 739, 740, 741, 742, 745) şi în 2 localităţi din judeţul Ialomiţa (punctele 846 şi 848).

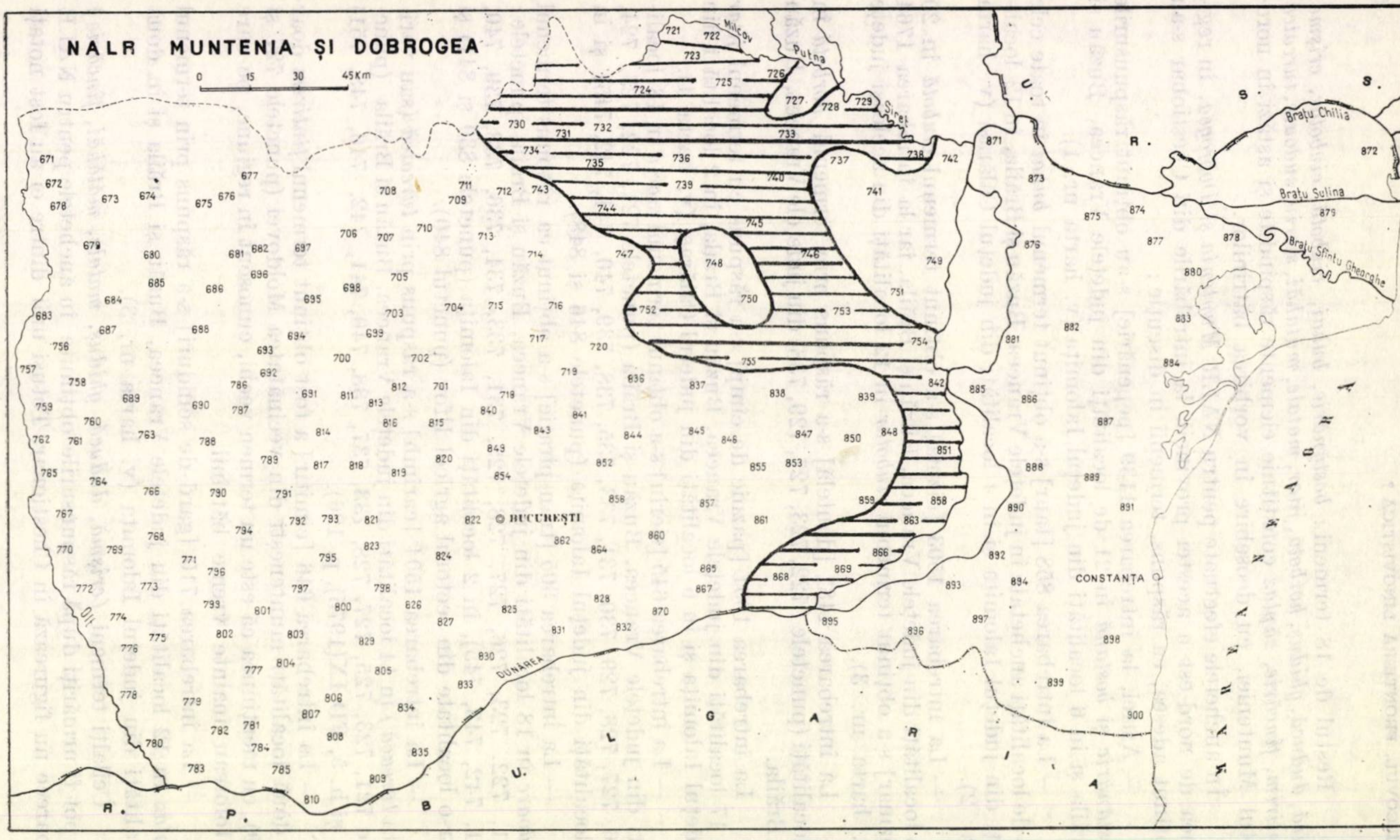
— La întrebarea 305 [transpiraţie] s-a obţinut ca răspuns termenul *sudoare* în 18 localităţi din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila (punctele : 721, 722, 723, 726, 727, 728, 729, 731, 733, 734, 736, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 745), în 2 localităţi din Ialomiţa (punctele 839 şi 841) şi într-o localitate din sectorul agricol Ilfov (punctul 840).

— La întrebarea 1504 [carîmb] s-a răspuns prin *tureatcă* (sau varianta *tureacă*) în 14 localităţi din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila (punctele 721, 723, 725, 727, 728, 733, 737, 738, 740, 741, 742, 746, 748, 751) (v. şi h. 5, FD IX(1975), p. 126).

— La întrebarea 646 [cimitir] a fost obţinut termenul *ţintirim* doar în două localităţi munteneşti din vecinătatea Moldovei (punctele 727 şi 729), cu menţiunea că este un termen vechi, cunoscut în regiune, pe care îl foloseau înainte vreme bătrînii.

— La întrebarea 710 [gard de scînduri] s-a răspuns prin termenul *zaplaz* în 12 localităţi din judeţele Vrancea, Buzău şi Brăila şi în două localităţi din judeţul Ialomiţa (v. harta nr. 3).

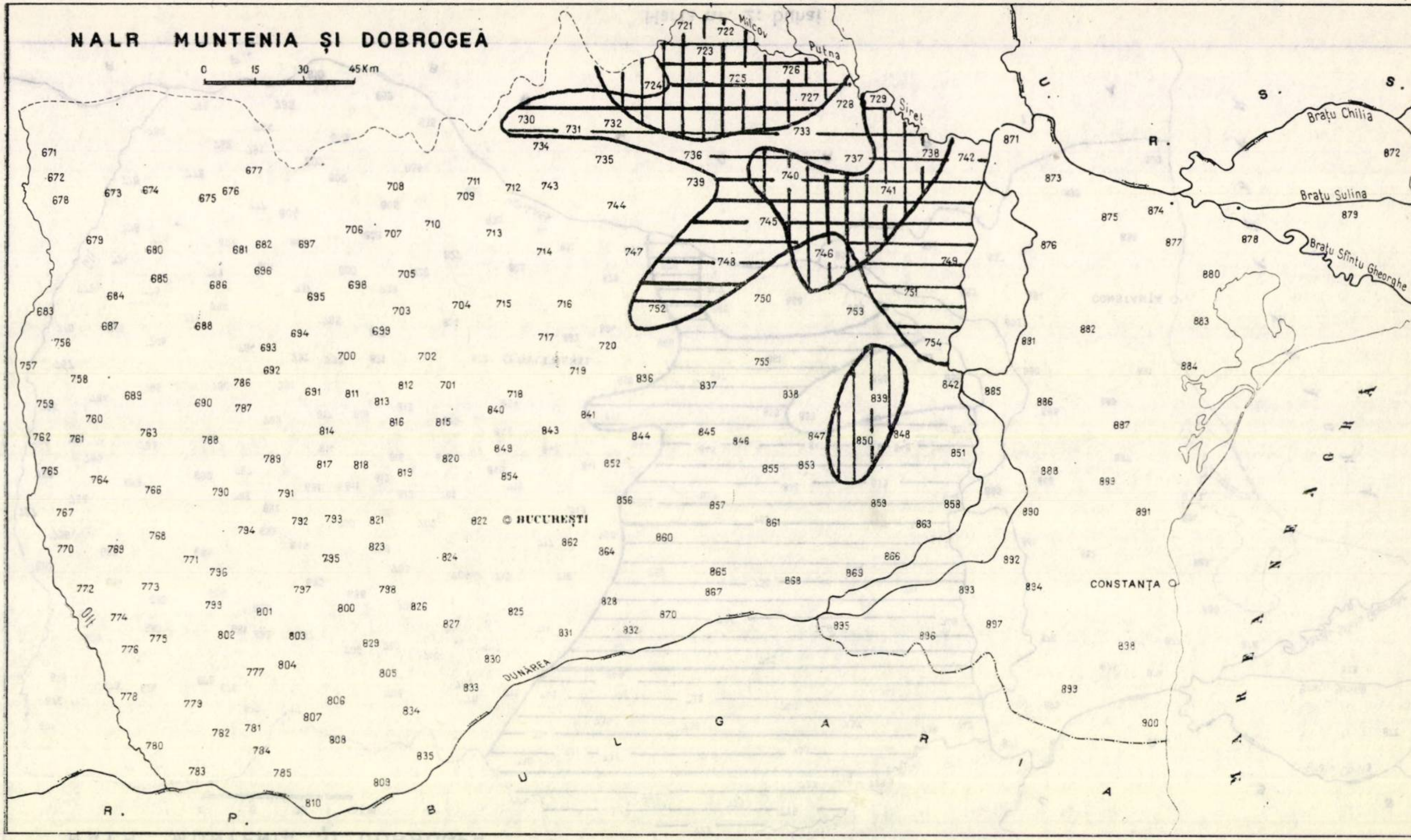
Ceilalţi termeni (*crîşmă*, *duducă*, *ghiduş*, *matale*, *mătăhăi*, *ţîncărie*) nu pot fi urmăriţi după răspunsurile obţinute în anchetele pentru NALR deoarece nu figurează în Chestionar. Totuşi unii dintre ei au fost notaţi

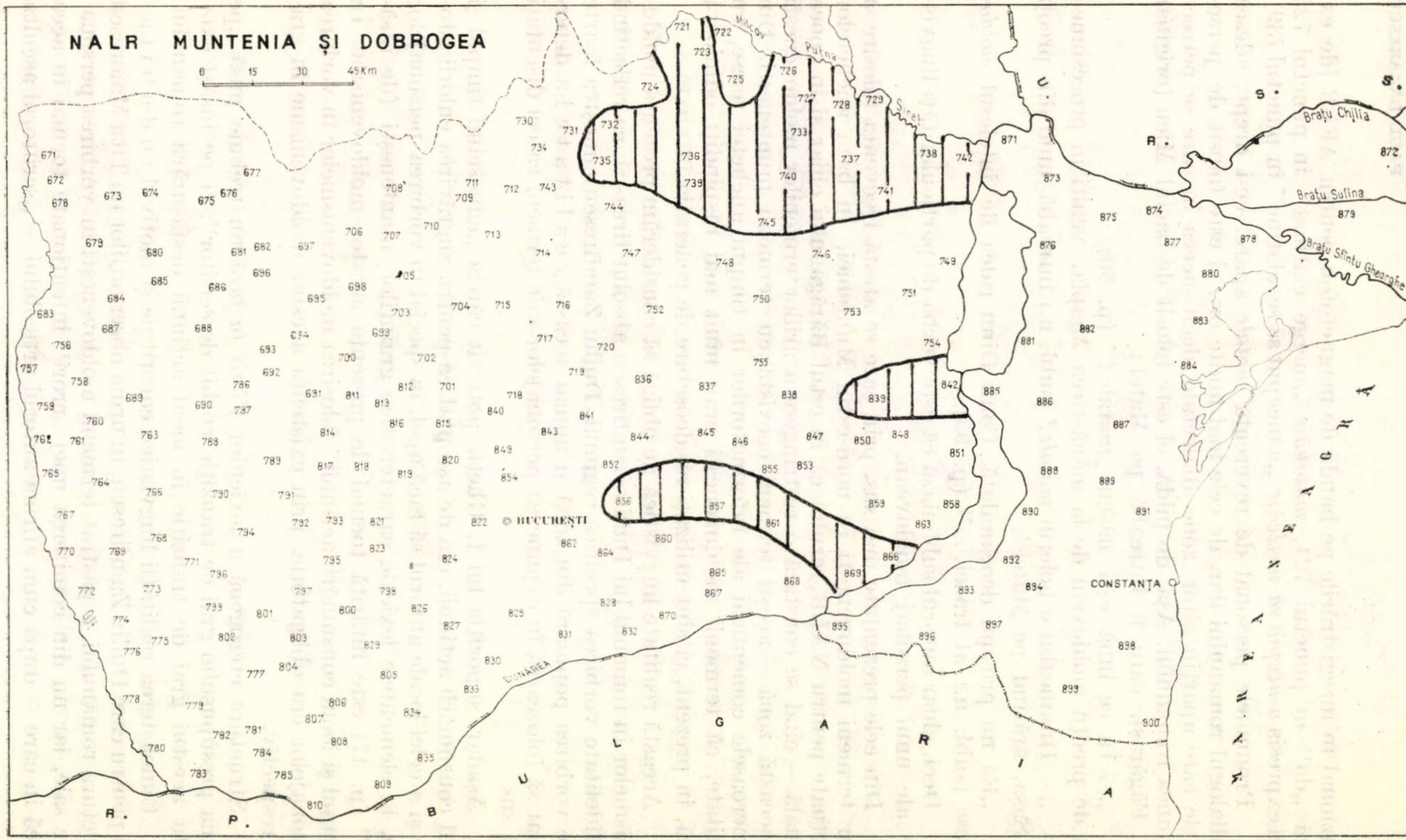
Harta nr. 1: bostănărie, bostană

Harta nr. 2: buhai

Harta nr. 3: ciubotă, ciubotar; zaplaz

Harta nr. 4: jitar

ocazional în înregistrările pe bandă de magnetofon pentru AFLR (de ex. *dară* „da" în punctul 724, *mătăhăie* „merge clătinat" în punctul 725 și în expresia *a-ncepút să metécăie* „a început să se clatine" în punctul 739).

Pronumele personal de reverență *matale* apare, ce-i drept, adesea în dialogul romanului dar, de cele mai multe ori, el este folosit de personajele care aparțin altor zone dialectale decît aceea în care se petrece acțiunea romanului. Așa, de pildă, el este folosit de baciul Micu (originar din Făgăraș), care îl întreabă pe Matei :

„— În ce lună ești născut matale?" (p. 60).

sau de preoții moldoveni de la mănăstirea Agapia, veniți în procesiune :

„— Dumnealui e boierul *matale?* (subl. n.) întreabă unul din preoți pe Sașa, arătînd pe Matei".

„Ea nu pricepu deocamdată. Conu Dinu rîdea de înțelesul *moldovenesc* (subl. n.) al frazei..." (p. 95).

Deci, chiar autorul subliniază că este vorba de particularități lingvistice ale unui personaj moldovean.

Din cele prezentate mai sus, prin care se atestă frecventa folosire a unor termeni moldovenești în nord-estul Munteniei, în baza anchetelor efectuate pentru NALR, rezultă că în estul Bărăganului chiar și în epoca actuală — cînd se constată o restrîngere a ariilor termenilor moldovenești în această zonă — acești termeni coexistă cu termenii muntenești. Din numeroasele comentarii ale informatorilor în timpul anchetei reiese, cu claritate, că termenii moldovenești erau mult mai răspîndiți odinioară și că, în prezent, ei sînt utilizați cu deosebire de generația în vîrstă.

Această realitate lingvistică ne obligă să considerăm prezența moldovenismelor în romanul lui Duiliu Zamfirescu absolut firească, ea reflectînd cu fidelitate vorbirea specifică regiunii. Duiliu Zamfirescu cunoștea foarte bine vorbirea populară din zonă și numai această r e a l i t a t e l-a determinat să folosească în expunerea personajelor sale termeni ca cei discutați mai sus.

Așadar, supoziția lui I. Gheție potrivit căreia „cunoscînd timpul și locul consumării acțiunii, era de așteptat ca pentru zugrăvirea culorii istorice și a celei locale autorul să facă apel, în special în vorbirea personajelor sale, la elementele lexicale caracteristice graiurilor muntenești (de răsărit)" (p. 47) este întărită tocmai de prezența acestor moldovenisme. În „timpul și locul consumării acțiunii" folosirea moldovenismelor în vorbirea personajelor era obligatorie, prin existența acestor moldovenisme în graiul respectiv.

Structura eterogenă a lexicului *Vieții la țară* nu trebuie pusă „pe seama presupusului grai de tranziție vorbit de scriitor", ci pe însăși existența acestui grai de tranziție în locul acțiunii desfășurării romanului.

Cunoașterea realității lingvistice constituie și motivul i n d u b i t a - b i l pentru care Duiliu Zamfirescu, în urma observațiilor lui Titu Maiorescu la lectura romanului, a păstrat termenii moldovenești în vorbirea personajelor sale, iar nu din comiterea unei „erori" intenționate tocmai în acea epocă în care — după cum afirmă autorul articolului — „scriitorul asculta

cu sfințenie sfaturile maestrului și opera modificări chiar atunci cînd nu era convins de oportunitatea lor" (p. 50) [3].

Duiliu Zamfirescu n u ș i - a p e r m i s „să ignore — așa cum credè I. Gheție — o veche prescripție a codului literar romantic, acceptată și de scriitorii realiști, după care exprimarea literară trebuia să dobîndească un aspect special, regionalizîndu-se, în momentele cînd opera literară avea drept obiect persoane sau locuri aparținînd unor perimetre speciale ale teritoriului național" (p. 53). Dimpotrivă, Duiliu Zamfirescu a urmat cu strictețe această prescripție.

Așadar, eleganta, docta și uneori chiar pedanta argumentație etalată de I. Gheție în articolul *Termenii regionali în „Viața la țară" de D. Zamfirescu*, este infirmată de realitatea dialectală.

La rivière Milcov, frontière linguistique?
(Un problème qui se pose entre la dialectologie et la langue littéraire)

(R é s u m é)

Dans un article publié dans LR XXVI (1977), p. 47—53, I. Gheție essayait de justifier la présence des termes moldaves dans le roman de Duiliu Zamfirescu *Viața la țară* comme une « erreur » délibérée, issue des « opinions arbitraires » de l'écrivain concernant la langue littéraire de cette époque.

La réalité linguistique, telle qu'elle apparaît dans les enquêtes dialecteles pour NALR *Muntenia*, infirme les arguments invoqués par I. Gheție. Basés sur les cartes linguistiques on peut démontrer que les termes moldaves incriminés sont couramment utilisés dans la région où se passe l'action du roman.

Octombrie 1982

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, N. Beloiannis 25

[3] În corespondența lui Titu Maiorescu către Duiliu Zamfirescu apar, într-adevăr, obiecții referitoare la folosirea anumitor termeni în romanele *Viața la țară* sau *Tănase Scatiu*, din care reiese atitudinea arbitrară, estetizantă, a lui Maiorescu, cu privire la limba literară, precum și necunoașterea realității dialectale. Așa bunăoară, în 8/20 sept. 1894, Titu Maiorescu îi scria lui Duiliu Zamfirescu : „Inadmisibile prea brutalele expresii de la pag. 390 și 391 « a venit fă » și « tacă-ți fleoanca ». Iar față cu acest realism brutal ce caută în Ialomița moldovenismele specifice în dialogurile oamenilor de acolo : « matale, duduca »? Aceste trebuiesc *schimbate* în forme obicinuite în Valahia" (Scrisoarea 34 a lui T. M. în Em. Bucuța, *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori*, București, 1937). Sau în scrisoarea din 6/18 nov. 1895 : „Pag. 987 « Mătreața » absolut inadmisibilă. C'est du réalisme dégoûtant. Pag. 991 « Ești un mojic » detonează în gura Tincuței, slăbește contrastul etc. Pag. 996 « Tacă-ți fleoanca » e prea tare. Realism, realism, dar artistic ! Deja limba noastră devine ușor bădărană, cînd vrea să fie familiară" (Scrisoarea 38 a lui T.M., în *op. cit.*).

Duiliu Zamfirescu, în urma observațiilor de felul acesta, nu numai că nu a acceptat să modifice, dar a dat un răspuns ferm lui Maiorescu, din care reiese atitudinea lui în problemele limbii literare a epocii : „E adevărat că limba lui Scatiu e cam bădărană, dar eu socotesc că asta e vina lui Scatiu, nu a limbii" (scrisoarea lui D.Z. nr. 97 din 23 nov. 1895, în *op. cit.*).

MIHAI MITU

CONCEPTUL DE „ÎMPRUMUTURI ÎN SERIE" (CU REFERIRE LA POLONISMELE LIMBII ROMÂNE)

Pe baza unei scurte schițe de istorie a transmiterii polonismelor în limba română (din sec. XV–XVI pînă astăzi), se ajunge la concluzia că împrumuturile lexicale se pot transmite fie individual, fie „în serie", în funcție de anumite condiții (economice, politice, culturale). Conceptul de „împrumuturi în serie" are în vedere existența unui „cîmp terminologic" (în interiorul căruia se atrag termeni din același domeniu, transmiși pe aceeași cale) și poate fi folosit cu succes mai ales la aflarea originii unor cuvinte care figurează în dicționare cu etimologie încă necunoscută. Se exemplifică utilitatea conceptului cu cuvinte din terminologia petroliferă *(chirovnic, chiolbași, coruncă, geală)*, pentru care se dovedește originea lor poloneză (din pol. *kierownik, kielbasy, koronka, dzialo)*.

Alcătuirea listei de cuvinte de origine polonă în limba română (pe baza DEX, DA și DLR), în vederea colaborării la *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), ne îndeamnă a încerca o schiță a istoriei transmiterii polonismelor în românește, cu unele intenții teoretice și sugestii etimologice.

Într-o primă fază a contactelor lexicale româno-polone (sec. XIV–XVI), polonismele — foarte puține — apar, de regulă, nu în texte românești (acestea se vor înmulți, de altfel, începînd abia cu sec. XVII), ci în texte scrise în alte limbi pe teritoriul țării noastre, cu deosebire în slavona de cancelarie din Moldova [1] (mult mai puțin în cea din Muntenia), de unde — unele — au intrat și în limba română *(canțiler, castelan, camhă, grivnă, groș, imbir, joimir, jold, pan, pospolită, șleahtă, zlot* ș.a.) [2]. Unele polonisme aveau formă românească (adaptate fonetic și morfologic limbii române) chiar în documentele slavo-române, putînd fi considerate deci elemente românești în slavonă *(camhă, cofterie, comornic, contuș, groș, hatman, jirebie, jold, leah, lotru, șoltuz* ș.a.) [3]. Cea mai veche atestare a unui cuvînt românesc de origine polonă într-un text scris pe teritoriul țării noastre este din 1374 *(camhă* „stofă de mătase" < pol. *kamcha*, într-un document slavon din Țara Românească), urmată de *șoltuz* (în Moldova) „șeful unui oraș (ajutat de 6–12 pîrgari)" < pol. *szoltys* (< germ. *Schultheiss)*, atestat într-un document slavon din Moldova la 1434 [4].

În aceeași primă perioadă (pînă la 1600) apar polonisme și în texte în limba română *(baștă, canțiler, ceașnic, corună, darbanț, hatman, jirebie,*

[1] Cf. studiul nostru *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenești (1388–1517)*, în „Romanoslavica" VIII(1963), p. 155–224.

[2] *Ibidem*, p. 218.

[3] Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374–1600)*. Redactor responsabil Gh. Bolocan, București, 1981.

[4] *Ibidem*, p. 31. Cf. și G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 163 și 207.

lănțug, *leah*, *pan*, *strijac*, *șoltuz*)[5], dar acestea se concentrează în ultimii 10—12 ani ai sec. XVI, cele mai vechi atestări de polonisme în texte românești aparținînd anului 1588 (*hatman*, *strijac*)[6]. Natura relațiilor românopolone și-a pus amprenta pe caracterul lexicului românesc de origine polonă din această perioadă; se poate observa că marea majoritate a polonismelor sînt termeni social-politici, administrativi, militari și comerciali, unii nefiind autohtoni (slavi) în polonă, ci, la rîndul lor, de altă origine (latină medievală, germană, orientală), aspectul fonetic fiind uneori est-slav (ucrainean), ca și mai tîrziu.

În **a doua perioadă**, după anul 1600 și pînă pe la jumătatea sec. XVIII, epoca marii literaturi istorice moldovenești (G. Ureche, M. Costin, D. Cantemir, N. Costin, I. Neculce), numărul polonismelor intrate în limba română crește considerabil, ele prezentînd multe derivate și evoluții de sens pe teren românesc. Unele dintre acestea au rămas vii pînă astăzi, așa cum a relevat Elena Lința într-o lucrare fundamentală consacrată elementelor de origine polonă în limba română[7]. Intensificarea și diversificarea relațiilor româno-polone, cuprinzînd, mai ales de la Mihai Viteazul încoace, nu numai Moldova, ci și alte teritorii românești, numărul mare de documente în limba polonă emise de cancelariile domnilor români în sec. XVI—XVII[8], contactele directe între oameni de cultură români și polonezi, soldate cu buna cunoaștere a realităților, culturii și limbii polone, prezența unui număr tot mai mare de polonezi în țările române (soli și emisari la curțile domnești din Moldova și Țara Românească, negustori, misionari, călători; refugiați unitarieni în Transilvania) — toate acestea înlesnesc pătrunderea a numeroase polonisme în limba română, cu deosebire pe cale livrescă, în limba scrierilor românești cu caracter istoric și literar ale acestor vremuri. Autorii lor le-au preluat, se poate spune, „în serie", folosindu-le, cu predilecție, referitor la fapte, persoane, realități poloneze, în foarte multe cazuri o singură dată sau cel mult de 2—3 ori (*armie*, *comendă*, *cornet*, *cșenje*, *fuzîie*, *gvalt*, *haslă*, *horonje*, *infulă*, *lască*, *lăduncă*, *malgrab*, *ordinație*, *pohlibui*, *poslanț*, *răiestrov*, *sămostrea*, *steție*, *șicui*, *șpîrcui*, *timf*, *universal*, *zamcă*, *zaslugă*); multe din acestea sînt, la rîndul lor, de origine latină sau germană. Majoritatea covîrșitoare a acestor cuvinte nu mai apar în operele scriitorilor români de după 1750 (punctul terminus al cercetării Elenei Lința). Principala caracteristică a acestor „împrumuturi în serie" este aceea că ele sînt **motivate temporal și folosite temporar**; cu alte cuvinte, se poate stabili aproape cu precizie momentul și cauza folosirii lor pentru prima dată, precum și durata. Nu este de neglijat faptul că multe dintre aceste „împrumuturi în serie" nu sînt polonisme autohtone (adică de origine slavă), ci „latinisme polonizate", așa cum s-a mai arătat. În schimb, alte polonisme, întîlnite la aceiași scriitori, nu pot fi, totuși, incluse în categoria de „împrumuturi în serie",

[5] Universitatea București, Institutul de Lingvistică, *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, red. resp. Alexandru Mareș, București, 1979.

[6] *Ibidem*, p. 251 și 283.

[7] *Wyrazy polskiego pochodzenia w języku rumuńskim*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1974.

[8] Cf. studiul cu acest titlu al Elenei Lința, în „Romanoslavica" XIII (1966), p. 169—188 (din Moldova 313 documente din anii 1524—1694, iar din Țara Românească 28 documente din anii 1595—1689).

deoarece existau de mai înainte în limba română, intrate, de regulă, pe cale populară, orală. Chiar dacă au fost motivate inițial de o realitate poloneză, ele au continuat să rămînă vii (datorită în bună măsură și expresivității lor), fiind folosite în românește pînă astăzi, cu multe derivate și cu o evoluție semantică generalizatoare, ce nu mai amintește de împrejurările inițiale (de ex. *dulău*, *harță*, *liftă*, *jaf*, *pavăză*, *povață*, *șanț*, *șleahtă* etc.).

Conceptul de ,,împrumuturi în serie'', așa cum încercăm să-l sugerăm, poate căpăta, credem, contur mai clar, dacă ne oprim și la epocile următoare din istoria contactelor lingvistice româno-polone. La răscrucea secolelor XVIII și XIX și apoi în continuare, pînă la Hasdeu și Eminescu, alte împrejurări politico-culturale favorizează intrarea de noi polonisme în limba română: prezența unor scriitori români (I. Budai-Deleanu, Gh. Asachi ș.a.), în mediul polon și însușirea de către aceștia a limbii polone, contacte ale revoluționarilor români de la 1848 cu revoluționari polonezi, prezența unora dintre aceștia în Moldova și contactele lor cu oameni de cultură moldoveni (Vasile Alecsandri, Ion Ghica ș.a.), studii întinse asupra istoriei și culturii poloneze și a relațiilor acesteia cu românii în opera lui Hasdeu etc. Examinarea polonismelor din opera acestora ne duce la concluzia că în aceste cazuri, de regulă, nu poate fi vorba de ,,împrumuturi în serie'', ca la cronicarii din sec. XVII–XVIII, și aceasta din mai multe motive:

— limba română însăși evoluase, prin îmbogățirea ei cu noi termeni din diferite limbi, prin posibilități mai mari de contacte politice, economice și culturale, prin dezvoltarea sistemului său derivațional;

— s-a dezvoltat conștiința lingvistică a scriitorilor înșiși, care recurg în mod deliberat la cele mai diferite împrumuturi, în scopul îmbogățirii limbii.

Așa stînd lucrurile, este momentul să facem loc altui concept, și anume cel de ,,serie de împrumuturi'', deosebit de cel de ,,împrumuturi în serie''. Nu este un simplu joc de cuvinte, ci, credem, o realitate lingvistică perfect demonstrabilă, făcînd apel, de această dată, la polonismele limbii române.

La vechii cronicari polonismele au apărut ,,în serie'' datorită faptului că în cadrul unui text relativ restrîns aveau de denumit numeroase realități de sorginte polonă (uneori chiar aplicate la realități românești asemănătoare), în timp ce la un Budai-Deleanu, Asachi sau chiar Hasdeu, chiar în opere cu teme poloneze (unele nuvele ale lui Asachi; *Ion Vodă cel Cumplit* de Hasdeu) sau cu vădite aluzii la stări de lucruri poloneze (*Țiganiada* lui Budai-Deleanu) polonismele sînt asemeni oricăror altor împrumuturi străine; ele nu se manifestă ,,în serie'', ca la cronicari, nu se atrag unele pe altele, am putea spune printr-un proces de atracție lexico-semantică, dictat de realitatea ce trebuia descrisă într-un context limitat, ci sînt o ,,serie de împrumuturi'', constituită ca atare, asemeni oricăror altor serii (de germanisme, italienisme, grecisme, franțuzisme etc.), după un lung proces de asimilare de către autori, pe căi diferite (din împrumuturile deja existente și intrate în limba vorbită, din împrumuturi noi, folosite pentru prima dată etc.). Într-o singură pagină din opera lui Miron Costin putem întîlni nu mai puțin de 10 polonisme, sau chiar mai multe, în timp ce în zeci și zeci de strofe din *Țiganiada* lui Budai-Deleanu sau într-o

întreagă ,,nuvelă istorică'' a lui Asachi abia de putem găsi cîteva, și acestea dispersate pe întreg cuprinsul textului.

,,Împrumuturile în serie'' sînt tocmai de aceea ,,în serie'', pentru că sînt receptate și folosite într-o succesiune rapidă, imediată și, cu unele excepții, de scurtă durată. Conceptul are în vedere deci **mișcarea, dinamica** împrumutului. În schimb, ,,seria de împrumuturi'' este un concept independent de mișcare, de dinamică, are în vedere **cantitatea, totalitatea, finalitatea** unor împrumuturi, raportate la altă serie de altă origine. În sfera mai largă a ,,seriei de împrumuturi'' pot exista (sau nu) ,,împrumuturi în serie'', alături de ,,împrumuturi individuale'', receptate la intervale mari, la scriitori diferiți sau în diferite dialecte ale aceleiași limbi. Așa ajungem la conceptul complex de ,,serie de împrumuturi în serie'', care poate fi definit prin ,,*totalitatea împrumuturilor (de o anumită origine), intrate în limba (unui scriitor, a unei epoci, a unui teritoriu etc.) într-un interval scurt, într-o succesiune rapidă*'', care se opune celui de ,,serie de împrumuturi individuale'', adică ,,*totalitatea împrumuturilor (de o anumită origine) intrate în limba (unui scriitor, a unei epoci, a unui teritoriu etc.), în mod individual, la intervale diferite, într-o succesiune diferită*''. Aceste două concepte se subordonează celui general, de ,,serie de împrumuturi'', care definește ,,*totalitatea împrumuturilor (de o anumită origine) intrate într-o limbă de-a lungul întregii ei istorii*''.

Pentru a ilustra aceste concepte am putea lua exemplul așa-numitelor ,,bucovinisme'', cuvinte intrate în limba română a locuitorilor din Bucovina, după anexarea ei la Austria în 1775 pînă la destrămarea Monarhiei Austro-Ungare în 1918. Este o perioadă lungă, de aproximativ un secol și jumătate, în care populația românească de aici a intrat în contacte mai strînse cu polonezi și ucraineni, sub o puternică influență a limbii germane, limbă oficială, pe linie politico-administrativă, exercitată asupra vorbirii întregii populații, indiferent de naționalitate. Așa stînd lucrurile, este evident că multe împrumuturi vor avea aici o etimologie multiplă (polono-ucraineană, ucraineano-germană, polono-germană, polono-ucraineano-germană); așa sînt cuvinte ca *morșî*, *ocovit*, *ohotă*, *ojog*, *opsas*, *pacișă*, *palaț*, *paralij*, *patelă*, *rătui* ș.a. (pentru care am sugerat etimologii în cîteva suite de note etimologice publicate în revista LR din anii 1974—1979). Toate aceste cuvinte, luate în bloc, pe întreaga perioadă 1775—1918, în întreaga Bucovină și Moldova de nord, pot fi definite ca ,,serie de împrumuturi'' (cu etimologie multiplă); în interiorul acestei serii largi pot fi însă incluse atît ,,împrumuturi în serie'' cît și ,,împrumuturi individuale'', după cum acestea au intrat în limba unui scriitor bucovinean sau moldovean, într-o singură operă a unui singur scriitor sau în limba locuitorilor unui sat (de ex. Straja-Rădăuți) sau unui grup de sate; intrate inițial în mod individual sau în serie, cuvintele s-au putut răspîndi în întreaga Bucovină și chiar în afara ei, putînd fi găsite și în operele unor scriitori (de ex. *opsas*, din germ. *Absatz*, pol. *obcas*, la Ion Creangă: ,,colbul adunat pe opsasul încălțării...''), dar cele mai multe rămînînd pînă astăzi dialectale (cf. atestările din DLR).

Ne mai rămîne să justificăm utilitatea conceptului de ,,împrumuturi în serie'' pentru munca practică la *Dicționarul etimologic al limbii române*. La prima vedere, s-ar părea că această utilitate este aproape nulă (în orice caz, minimă), căci, într-adevăr, dacă ne-am opri, de exemplu, la primul

fond de slavisme din limba română (vezi G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960), nu vedem cum acest concept ar aduce unele servicii. În cazul unor fapte de mult recunoscute, de ex. termenii agricoli de origine veche sud-slavă, faptul că termeni ca *plug*, *plaz*, *grindei*, *tînjală* etc. vor fi fost transmiși în bloc, „în serie", românilor, față de alții, din alte categorii lexico-semantice (sau din aceeași categorie), care se vor fi înșirat individual, la distanțe mai mari de timp, pe parcursul cîtorva bune secole de contacte lingvistice reciproce (pînă spre sec. XII), nu s-ar justifica utilitatea conceptului amintit pentru redactarea etimologiei unuia sau altuia din cuvintele respective în DELR.

Ni se pare însă că acest concept este pe deplin justificat ca **instrument de lucru**, în cazul unor cuvinte cu **etimologie (încă) necunoscută**, pentru găsirea căii (căilor) de stabilire a etimologiei, adică tocmai una din sarcinile principale ale DELR.

Lucrînd la stabilirea listei de cuvinte de origine polonă pentru DELR, am întîlnit, între altele, cuvîntul *coruncă* (DEX, 201 ; absent în DA), fără etimologie. Sensul este : „dispozitiv folosit în industria extractivă pentru a prinde și a extrage prăjinile sau țevile rămase în gaura de sondă în urma unei avarii" (asemănător este explicat termenul și în *Mic dicționar enciclopedic*, ed. II, București, 1978, p. 245, aici și desenul). Ni se pare firesc să-l apropiem de pol. *koronka* 'coroană' (dim.) ; în *Dicționarul tehnic polono-român și român-polon* de Maria Berger, Friedrich Schattner, Vladislav Vlădescu, București – Varșovia, 1976, p. 81 și 85, sub *coroană*, găsim și expresia *coroană de salvare*, tradus prin pol. *koronka (ratunkowa)*, și invers, în partea polono-română a dicționarului, *korona ratunkowa* este tradus prin *coruncă*. Termenul figurează și în lucrări românești de specialitate, ca de ex. în cartea ing. Ion Costin și Elefterie Mircea, *Mașini și utilaj petrolifer pentru foraj*, București, Editura tehnică, 1962, p. 428 (cap. *Scule de instrumentație*).

S-ar părea că avem de-a face cu un împrumut strict individual, neurmat de altele, care să se constituie „în serie" sau să se fi transmis „în serie". Dar în aceeași carte, la p. 408, cap. *Scule pentru foraj și intervenție*, întîlnim termenul *chiolbași*, definit astfel : „totdeauna perechi (deci numai la plural ! – n.n., **M.M.**), sînt dispozitive care fac legătura între cîrlig și elevator" (cu desenul respectiv). Cuvîntul nu apare în nici un dicționar românesc, cu excepția aceluiași *Mic dicționar enciclopedic*, p. 183. Forma sculei, cît și faptul că se folosește numai la plural ne-a dus la ideea că ar putea fi împrumutat tot din polonă, unde *kiełbasy* (pl.) înseamnă 'cîrnați'.

Etimologia poloneză a acestor doi termeni din domeniul sculelor de instrumentație din industria extractivă (petroliferă) este întărită de faptul că în limba română există și substantivul *chirovnic* (prezent în DLRM, DLRC ; absent în DA, DEX), cu sensul de 'maistru sondor șef la schelele petrolifere', așa cum îl înregistrează și *Mic dicționar enciclopedic*, p. 185, care îi dă etimologia sîrbocroată. Mai aproape de adevăr a fost însă Ion Cîrstoiu, *Între lingvistică și istorie*, București, Editura Litera, 1975, p. 88, pentru care apropierea de substantivul polonez *kierownik*,

'conducător, șef', este „ademenitoare" [9]. Asemenea cuvinte au putut pătrunde, după părerea noastră, din limbajul polonezilor care au lucrat în industria petroliferă românească încă din anii 70–80 ai secolului trecut (dintre emigranții stabiliți la noi, după răscoala din ianuarie 1863), sau mai tîrziu, mai aproape de zilele noastre, din limbajul altor polonezi, dintre refugiații stabiliți la noi în anii ultimului război mondial (absența termenilor în dicționarele românești antebelice ar pleda pentru această ultimă ipoteză).

Stabilind împrejurările concrete în care acești termeni s-au putut transmite „în serie" în terminologia petroliferă românească, ne putem aștepta ca și alți termeni din același domeniu, care figurează în dicționare cu etimologie necunoscută, să fie în realitate de origine polonă. Un asemenea termen este *gealǎ* (DEX, 366; MDE, 419), s.f., 'dispozitiv mecanic, folosit în operația de săpare a sondelor de petrol'. În cartea ing. I. Costin și E. Mircea, citată mai sus, este explicat prin 'sculă pentru crearea unei anumite curse necesare loviturilor repetate' (p. 424). Avînd în vedere considerațiile de mai sus, nimic nu ne împiedică să-l apropiem pe *gealǎ* de cuvîntul polonez *działo* (pron. *gealo*, cu *o* final trecut la *ă*, ca și în alte cuvinte românești de origine slavă), care în poloneză înseamnă 'tun'. Ținînd seama de forma obiectului (criteriu, după cum am văzut, fundamental în cazul lui *chiolbași* și *coruncă*), în limbajul petroliștilor de origine poloneză din țara noastră cuvîntul a putut căpăta și noul sens, care s-a transmis, ca atare, și în limba română.

În concluzie, se poate admite că, o dată stabilită o realitate (politică, economică, culturală etc.) care justifică existența cîtorva „împrumuturi în serie" dintr-un anumit domeniu, faptul ca atare poate fi reținut ca un criteriu de stabilire a originii unor cuvinte cu etimologie încă necunoscută și care pot fi integrate aceleiași categorii (în cazul de față, termeni românești din domeniul industriei petrolifere). Cu alte cuvinte, se poate vorbi de un fel de **cîmp terminologic**, în interiorul căruia se atrag termeni din același domeniu, transmiși pe aceeași cale.

La notion d'« emprunts en série » (à propos des mots d'origine polonaise en roumain)

(Résumé)

A partir de l'examen des modalités en lesquelles ont été transmis des mots polonais dans la langue roumaine, dans la période des XVe–XVIe siècles jusqu'à nos jours, l'auteur a conclu qu'on peut parler parfois d'emprunts qui se transmettent en bloc, en appartenant habituellement presqu'à même (aux mêmes) catégories lexico-sémantiques et dans un court intervalle de temps, non rarement à un seul ou très peux écrivains, ou sur un territoire roumain restreint, limitrophe avec l'aire ethno-linguistique polonaise (Moldavie du Nord). Ces *emprunts en série* sont différents des *emprunts individuels*, qui se transmettent aux intervalles variables, au parcours de plusieurs siècles, en différentes modalités. Par rapport aux notions d'« emprunts

[9] Problema este reluată de autor și în articolul *Considerații etimologice asupra unor termeni din județul Vîlcea*, în „Trepte", revista Liceului de cultură generală Bălcești, jud. Vîlcea, 1977, nr. 3, p. 22–23.

en série » ou « emprunts individuels », concernant le mouvement, la dynamique de la réalisation des emprunts, le concept plus large de « série d'emprunts » concerne la totalité des emprunts (d'une certaine origine) dans l'entière histoire de la langue.

Moins utilisable dans le cas des certains faits depuis longtemps reconnus (par ex. le premier fond des mots d'origine vieux sud-slave dans la langue roumaine), le concept d'« emprunts en série » prouve son utilité comme instrument de travail, dans le cas de la découverte de l'origine de certains mots, qui figurent avec étymologie encore inconnue dans les dictionnaires. On démontre cela par certains mots du domaine de la terminologie pétrolifère (*chirovnic* « maître sondeur » ; *chiolbași* « dispositif qui fait la liaison entre le crochet et l'élévateur » ; *coruncă* « couronne de sauvetage » ; *gealǎ* « coulisse de forage », entrés en roumain de la langue polonaise dans la dernière période des contacts linguistiques roumano-polonais, comme suite de la présence des certains Polonais dans l'industrie extractive roumaine du dernier siècle.

Octombrie 1982

Facultatea de Limbi Străine
București, Pitar Moș 7 — 13

LA CATÉGORIE DU «COMPELLATIF» CHEZ SILVESTRE DE SACY

Les historiens de la linguistique n'ont guère prêté d'attention à la contribution d'Antoine-Isaac Silvestre de Sacy (1758–1838) aux études grammaticales [1]. C'est pourtant chez lui que Franz Bopp est venu apprendre l'arabe, en 1812, s'inscrivant en même temps aux cours de Chézy [2]. Et c'est le même de Sacy qui en 1799 publie les *Principes de Grammaire générale* [3], ouvrage qui couronne le mouvement de la grammaire générale. En 1803, de Sacy publiera une version corrigée et augmentée [4] de son traité servant de « guide dans l'étude des Langues » [5]. Dans les *Principes*, de Sacy a systématisé les idées exprimées par les grammairiens de Port-Royal, par Nicolas Beauzée (1717–1789) et par Court de Gébelin (1725–1784), en les appliquant au français, aux langues classiques, y compris l'hébreu, et à l'arabe. C'est surtout pour sa théorie de la proposition (*Principes*, Première partie, chapitre premier) que de Sacy est largement redevable à la grammaire générale de la période classique : tout comme les grammairiens de l'*Encyclopédie* [6] (Beauzée et Du Marsais), de Sacy considère la proposition comme étant composée d'un sujet, d'un attribut et d'un verbe, ce dernier élément pouvant incorporer l'attribut. Dans son analyse de la nature sémantique et conceptuelle du sujet et de l'attribut,

[1] Une exception notable est C. Tagliavini, *Panorama di storia della linguistica,* Bologna, Pàtron, 1970 [3], p. 53–54. Récemment, Hans Aarsleff a étudié le rôle de Silvestre de Sacy dans le mouvement des idéologues, cf. H. Aarsleff, *Guillaume de Humboldt et la pensée linguistique des idéologues,* dans A. Joly — J. Stéfanini éds *La grammaire générale. Des modistes aux idéologues,* Lille, Presses universitaires, 1977, p. 217–241 (plus particulièrement p. 220).

[2] Sur le rôle des orientalistes français dans la formation des comparatistes allemands, voir J.-C. Chevalier, *Les idéologues et le comparatisme historique,* dans H. J. Niederehe — H. Haarmann Hrg., *In Memoriam Friedrich Diez. Akten des Kolloquiums zur Wissenschaftsgeschichte der Romanistik, Trier, 2.-4. Okt. 1975,* Amsterdam, J. Benjamins, 1976, p. 175–193.

[3] Le titre complet en est : *Principes de grammaire générale, mis à la portée des enfans, et propres à servir d'introduction à l'étude de toutes les langues.* Par A. I. Silvestre de Sacy, de l'Institut National, de la Société Royale des Sciences de Gottingue, de l'Académie Royale des Sciences de Copenhague et de la Société d'Emulation d'Abbeville.

[4] Cette seconde édition (qui sera suivie par des rééditions en 1815, 1821, 1824, 1832, 1849 et 1852) a servi de base à la réimpression anastatique des *Principes* par Herbert E. Brekle et Brigitte Asbach-Schnitker, dans la série *Grammatica Universalis,* en 1975. Sur cette réimpression et l'introduction qui la précède, voir nos remarques dans *Tijdschrift voor Filosofie* 42 (1980), p. 624–625.

[5] *Principes,* p. III. Dans nos citations, nous avons modernisé l'orthographe des *Principes* (sauf dans le titre).

[6] Sur la théorie grammaticale des encyclopédistes, voir les publications suivantes : I. Monreal-Wickert, *Die Sprachforschung der Aufklärung im Spiegel der grossen französischen Enzyklopädie,* Tübingen, Narr, 1977 ; S. Auroux, *La sémiotique des encyclopédistes,* Paris, Payot, 1979 ; P. Swiggers, *La grammaire dans l'Encyclopédie : signe et sens,* dans *Romanische Forschungen* 93 (1981), p. 122–137 et *La grammaire dans l'Encyclopédie : état actuel des études,* dans *Beiträge zur romanischen Philologie* 20 : 2 (1981).

de Sacy recourt aux notions utilisées par Beauzée [7] : *simple* vs. *composé*, et *complexe* vs. *incomplexe*. De même, dans son analyse détaillée des différentes parties du discours, de Sacy se montre l'héritier des Port-Royalistes et des grammairiens du siècle des Lumières.

Mais il n'entre pas dans notre propos de démontrer les dépendances spirituelles de Silvestre de Sacy, ni de montrer comment l'auteur reformule et systématise l'acquis de la grammaire générale. Nous voudrions plutôt attirer l'attention du lecteur sur un aspect très original des *Principes* qui a passé inaperçu dans l'histoire postérieure de la linguistique.

Partant de la thèse que nous ne parlons que pour faire connaître aux autres ce que nous pensons, de Sacy définit le discours comme un tableau de la pensée. En effet, les mots « servent à donner aux autres hommes la connaissance des objets qui sont présents à notre esprit, et du jugement que nous en portons » (*Principes*, p. 3). La communication s'établit à l'aide de *propositions* (*Principes*, p. 6), composées d'un sujet, d'un attribut et d'un verbe. Or, à ces catégories s'en ajoute une autre, de nature pragmatique. Voici comment Silvestre de Sacy justifie l'introduction de cette catégorie : « Nous ne faisons usage de la parole que pour communiquer nos pensées aux autres hommes, et par conséquent nos discours s'adressent toujours à quelqu'un. Pour que ceux à qui nous parlons soient avertis que c'est à eux que nous adressons la parole, nous les appelons soit par leur nom, soit par quelque expression équivalente, propre à fixer leur attention sur nous. C'est ainsi que je dis : *Victor*, *vous n'êtes pas attentif; Seigneur*, *je suis votre créature; Monsieur*, *êtes-vous mon ami?* » (*Principes*, p. 7—8). D'après de Sacy, les mots *Victor*, *Seigneur*, *Monsieur*, ne font pas partie de la proposition en tant qu'expression d'un contenu notionnel : ces mots, qui indiquent l'interlocuteur, ont une fonction non propositionnelle, qu'on pourrait comparer à celle des interjections [8]. Pourtant, de Sacy considère ces mots comme appartenant à une partie du discours distincte, qu'il appelle *Compellatif*, en dérivant ce terme du verbe latin *compellare* [9]. Toujours selon de Sacy, « tout discours suppose un Compellatif, mais il arrive fréquemment que la Compellatif est sous-entendu, parce que les circonstances, le geste, l'attitude de celui qui parle, ou la disposition de ceux qui écoutent, y suppléent parfaitement » (*Principes*, p. 8). En termes modernes, le compellatif est donc une catégorie pragmatique et plus particulièrement une catégorie *conative* [10].

[7] Cf. P. Swiggers, *Les conceptions linguistiques de l'Encyclopédie. Etude sur la constitution d'une théorie de la grammaire au siècle des Lumières*, Leuven, 1981 (dissert. doct.), p. 193—205.

[8] Voici comment Silvestre de Sacy définit l'interjection : « Toutes les espèces de mots dont nous avons parlé jusqu'ici, concourent à former le tableau de nos pensées. Il y a une autre espèce de mots qui n'expriment point nos pensées, mais nos sensations. Ainsi un homme qui souffre s'écrie *Ai! Ouf!* Un homme, dans un moment d'étonnement, exprime sa surprise par ces mots : *Eh! Oh!* Celui qui est occupé d'un sentiment douloureux, l'exprime par *Hélas!* Ces mots s'appellent *Interjections* » (*Principes*, p. 100).

[9] Cf. *Thesaurus linguae latinae*, volume III, Leipzig, B. G. Teubner, 1906—1912, p. 2027—2028 : « *compello (compellare): nominare, appellare, mentionem facere, alloqui* ». Voir également Ch. T. Lewis — Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1966, p. 387.

[10] Cf. R. Jakobson, *Linguistique et poétique*, dans *Essais de linguistique générale*, Paris, Ed. de Minuit (coll. Points), 1963 : « L'orientation vers le destinataire, la fonction conative, trouve son expression grammaticale la plus pure dans le vocatif et l'impératif, qui, du point de vue syntaxique, morphologique et souvent même phonologique, s'écartent des autres catégories nominales et verbales » (p. 216).

On sait que la sémantique générative intègre ces fonctions pragmatiques dans la description linguistique. Ainsi, pour les phrases déclaratives, John Ross a insisté sur la nécessité de poser, au sommet de l'arbre génératif, la structure « *Je vous déclare que* » [11]. La catégorie linguistique de l'interlocuteur — le compellatif chez de Sacy — y figure donc comme un élément de base dans la structure explicite des phrases déclaratives. D'après les exemples présentés par Silvestre de Sacy (et cités ci-dessus), on constate que l'auteur des *Principes* étend la validité de la catégorie du compellatif [12] au-delà des phrases déclaratives, et qu'il en reconnaît l'existence dans les questions *(Monsieur, êtes-vous mon ami?)*. Ainsi, d'après de Sacy, le compellatif appartient, explicitement ou implicitement, *à toute proposition.*

Il est regrettable que Silvestre de Sacy n'ait pas poussé plus loin son analyse du compellatif ; il n'en parle qu'à quelques rares endroits [13] des *Principes*, dont le plus important est le passage consacré à la distinction entre le *compellatif logique* et le *compellatif grammatical*. « Le Compellatif, ou cette partie du discours qui indique la personne à laquelle on parle, peut aussi être incomplexe, comme dans cet exemple : *Ami, je te conseille d'attendre que ton maître ait fini son sommeil*, ou complexe, comme dans celui-ci : *Poisson, mon bel ami, qui faites le prêcheur, vous irez dans la poêle*. Le Compellatif complexe est lui-même le Compellatif logique ; mais le Compellatif grammatical ne consiste que dans les mots qui expriment l'idée principale. Dans le premier exemple, *ami* est en même temps Compellatif logique et grammatical : dans le second, le Compellatif grammatical est le seul mot *poisson* » *(Principes*, p. 269—270). Mais il est encore plus regrettable que le XIXe siècle n'ait pas retenu *cette catégorie universelle du langage*, ou mieux, *du discours* (le langage en acte). C'est que ni la grammaire scolaire du XIXe siècle, ni la philologie comparative ne se souciaient de formuler une théorie du langage ou du discours [14] ; ainsi, le coup de génie qui avait permis à Silvestre de Sacy de reconnaître une catégorie fondatrice du discours ne pouvait que tomber dans l'oubli.

Mai 1982

Fonds national belge de la recherche scientifique (N.F.W.O. — F.N.R.S.)
Louvain

[11] Cf. J. Ross, *On Declarative Sentences*, dans R. Jacobs — P. Rosenbaum ed. *Readings in English Transformational Grammar*, Waltham, Ginn and C°, 1970, p. 222—272.

[12] Signalons que de Sacy ne postule nulle part une catégorie correspondante désignant le locuteur. Ceci lui aurait permis de se rattacher à la tradition de Port-Royal, où le verbe est analysé comme la marque performative d'un sujet affirmant un contenu locutionnel ;cf. P. Swiggers, *La théorie du verbe dans la Grammaire de Port-Royal*, dans *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 91 (1981), p. 357—362.

[13] Cf. *Principes*, p. 145—146 : « Les Noms étant souvent employés sans aucune dépendance avec ce qui précède, comme Sujets d'une Proposition, comme termes antécédents d'un rapport, ou comme Compellatifs, il doit aussi y avoir des inflexions destinées à indiquer ces diverses destinations » ; et p. 307 : « Le Vocatif sert uniquement pour cette partie du Discours que nous avons nommée *Compellatif*, comme, *Cato, dic nobis quid sentias*, Caton, dis-nous ce que tu penses ».

[14] C'est seulement dans la seconde moitié du XIXe siècle que l'élaboration d'une théorie du langage retient l'attention de certains linguistes, tels que Johann Madvig, Michel Bréal et William Dwight Whitney. Voir à ce propos H. Aarsleff, *Bréal vs. Schleicher* : *Linguistics and Philology during the Latter Half of the Nineteenth Century*, dans H. M. Hoenigswald ed. *The European Background of American Linguistics*, Dordrecht, Foris, 1979, p. 63—106.

PETRU ZUGUN

DESCRIEREA „FLEXIUNII VERBALE COMPUSE" A UNOR LIMBI MODERNE ÎN VECHI GRAMATICI EUROPENE

Articolul prezintă soluțiile adoptate, la descrierea „formelor verbale compuse", de autorii a 60 de gramatici vechi ale unor limbi europene, corelează datele prezentate cu cele corespunzătoare din lucrări moderne și își exprimă preferința pentru o soluție.

O privire retrospectivă sintetică asupra modalităților adoptate de autorii vechilor gramatici descriptive ale unor limbi europene moderne în descrierea formelor flexionare numite, obișnuit, „compuse" — proprii, în esență, acestor limbi — este interesantă și importantă din mai multe puncte de vedere. Avem în vedere îndeosebi gramatici scrise sau publicate între secolele al XVI-lea și al XIX-lea, pînă la nașterea „lingvisticii istorice", care a impus o modalitate unică de descriere, preluată, cum se va vedea, de la o serie de gramatici anterioare. Punctul de vedere sincronic al unora dintre aceste incomplete (cel mai adesea) și, în general, sumare gramatici a fost considerat de Ferdinand de Saussure „ireproșabil"[1] din punct de vedere științific și chiar superior gramaticilor istorice inițiate de Franz Bopp[2]. Saussure a justificat caracterizarea lui superlativă prin orientarea descriptivă sincronică a acestor gramatici, prin care se evită confuzia între diacronie și sincronie, în investigația lingvistică. Modalitatea sincronică adoptată de autorii lor se explică prin modelul gramatical latin și grecesc (sincronic, în esență) pe care îl urmau ei, după tradiția gramaticală de pînă în secolul al XIX-lea [3] și, parțial, de după acest secol.

Numărul lucrărilor gramaticale care ar putea fi luate în considerație este, desigur, deosebit de mare și o cercetare exhaustivă a lor ar fi, din acest motiv, imposibilă. O asemenea cercetare ar fi, însă, și inutilă, fiind binecunoscut faptul că, în gramatici, cele mai multe noțiuni (uneori și exemple) se repetă, adeseori, de la una la alta, cu modificări minime. Este suficient, deci, să identificăm tipurile de soluții și nu este important să epuizăm lista gramaticilor.

[1] « Il est curieux de constater que leur point de vue, sur la question qui nous occupe [descrierea sincronică a limbii], est absolument irréprochable. Leurs travaux nous montrent clairement qu'ils veulent décrire des états; leur programme est strictement synchronique » (Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Edition critique par Rudolf Engler, Wiesbaden, 1967, p. 182, col. 1).

[2] « La conception de la langue est-elle hybride et hésitante [...]. Celle-ci, en se plaçant sur un terrain mal délimité, ne sait pas exactement vers quel but elle tend » (despre concepția gramaticală a lui Fr. Bopp, *loc. cit.*).

[3] Vezi nota 1 de mai sus. Vezi și Eugenio Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, Tübingen, 1969.

Am avut posibilitatea să cercetăm [4] direct, cel mai adesea (alteori indirect, prin referințele din alte gramatici), un număr relativ mare (peste 60) de gramatici ale limbilor engleză [5], franceză, italiană și spaniolă, scrise sau publicate între secolele al XIV-lea și al XVIII-lea, inclusiv (cele mai multe aparțin secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea). Le vom lua în considerație mai ales pe acelea care ni s-au părut că aduc în discuție, în problema menționată — adică descrierea flexiunii verbale „compuse" [6] (pe care o simbolizăm prin FVC) —, fie un punct de vedere nou, fie o precizare originală de oarecare importanță.

Am identificat, în aceste gramatici, patru situații în descrierea FVC :

I. Unii autori, foarte puțini (numai doi, consultați indirect de noi), ignoră această flexiune sau, oricum, evită să se refere la ea. Astfel, John Wallis, în *Institutio Logicae*, Oxford, 1687, a expediat formele cu „auxiliar" la "the rest of the verb" (p. 91) [7], iar Charles Johnson, în *Grammatical commentaries*, London, 1779 (ediția a 6-a), ilustrează preteritul indicativ englez numai prin forma simplă *danced* (p. 6) [8].

Ca toți ceilalți autori din aceeași perioadă largă, și aceștia nu au găsit model descriptiv, în gramaticile antice sau în unele gramatici ale contemporanilor lor ; spre deosebire de alți gramatici, însă, ei nu au îndrăznit să „inoveze" și nu le-au descris. Este evident că ei nu ne-ar interesa dacă n-am fi observat că poziția lor este continuată, chiar de unii lingviști contemporani, deși aceștia, au, desigur, altă motivare teoretică.

De exemplu, Robert Gordon Latham, într-o lucrare publicată la 1843, și recenzentul său din 1852, F. J. Child, refuză „timpurilor compuse" calitatea de timpuri gramaticale și acceptă, ca timpuri gramaticale, în limba engleză, numai prezentul și perfectul [9] (care sînt, se știe, timpuri „simple"). În cunoscuta lor sinteză *Outline of linguistic analysis*, Baltimore, 1942, la cap. *Morphology* (p. 53—70), Bernard Bloch și George L. Trager nu amintesc deloc de FVC (și nici de „verbe auxiliare", ca morfeme gramaticale). La subcapitolul *Morphological Processes*, ei se referă numai la afixare, alternanțe fonetice, reduplicare, supletivism și morfem zero. În lucrarea *English Verb Inflection* ("Language" 23 (1947), nr. 4, p. 399—418), Bernard Bloch restrînge discuția numai asupra „formelor simple". Alți autori moderni nu ignoră FVC, dar o tratează nu la capitolul de morfologie, cum este firesc, ci la capitolul de sintaxă. Astfel, Archibald A. Hill, în *Introduction to Linguistic Structure. From Sound to Sentence in English*, New York, 1958, prezintă FVC, dar la capitolul *Verb Phrases*, nu la capitolul *Inflection*, unde, atunci cînd se referă la verb, are în vedere numai „timpurile simple", ca și cum, deci, FVC n-ar reprezenta flexiunea verbală, din engleză sau din alte limbi. În *A Course in Modern English*, New York, 1964, Charles Hockett afirmă : "English verbs are only for a two-way tense contrast, present and past ; future time is expressed by other devices"

[4] La *Research library* a Universității California din Los Angeles.

[5] Marea majoritate a lor au fost repuse „în circulație", în ultimii douăzeci de ani, prin metoda simplă a xerografierii textului original, de R. C. Alston, în colecția *English Linguistics 1500—1800* (editura Menston, Londra), pe care o îngrijește. Reproducem citatele în ortografia originală, utilizînd aceste ultime „ediții" ale lor.

[6] Folosim ghilimelele atît pentru a reproduce astfel exact expresia consacrată în morfologia tradițională, cît și pentru a sugera că ne distanțăm de interpretarea obișnuită a acestei flexiuni (vezi p. 12 în text, precum și *O nouă modalitate de descriere a flexiunii verbale*, AUI XXVI (1980), p. 39—54).

[7] Apud Jan Michael, *English Grammatical Categories and the Tradition*, Cambridge, 1970, p. 405.

[8] Idem, *ibidem*, p. 403.

[9] Apud Goold Brown, *The Grammar of English Grammars*, New York, 1869, p. 341.

(p. 237), în timp ce "Latin verbs are inflected for five formally parallel tense-modes [...], two aspects and two voices" (p. 238). Această poziţie poate fi identificată şi în alte lucrări gramaticale [10].

Ignorarea descrierii FVC constituie, desigur, poziţia cea mai criticabilă. Tratarea ei separată, nu împreună cu celelalte forme flexionare verbale, nu este, de asemenea, o soluţie acceptabilă.

II. FVC cuprinde forme flexionare „compuse" formate din unul sau mai multe „verbe auxiliare" la diverse timpuri şi moduri *(verbum finitum)* şi „alt verb", verbul „(de) conjugat", cu forma lui de la participiu, infinitiv, gerunziu *(verbum infinitum)*. Această soluţie în descrierea FVC este cea mai răspîndită şi mai bine cunoscută şi este reprezentată, în ordine cronologică, de 38 de autori pe care i-am consultat direct.

Primul gramatic al limbii italiene, Leon Battista Alberti, spune, la 1370, că trecutul şi viitorul nu au, în italiană, „sue proprie voci, e per questo si composero simile a' verbi passivi : el suo participio co' tempi e voci di questo verbo *ha, hai, ha*" (p. 53, în ediţia lui Cecyl Grayson, Bologna, 1964). Pierre Valence, în *Introductions in Frensshe*, f. l. (lucrarea a fost publicată în Anglia), 1528, spune că fr. *ay* "may be conjunct with all preterite perfects *I have spoken, I have taken* [...] peult estre coioinct avec tos preterits perfaicts *I ay parle, I ay prins*" (p. 43—44, după numerotarea noastră ; lucrarea nu are paginile numerotate). John Palsgrave, în *Lesclarcissement de la langue francoyse*, 1530, scrie despre formarea "with the tenses of *ay* and the participle preterite" (p. 35, observaţie repetată la p. 41) a timpurilor compuse din franceză, fără a folosi însă, explicit, noţiunea (sau expresia) de „verb auxiliar". Giles du Wes, *An Introductory for to learn, to read, to pronounce and to speak french*, 1532, vorbeşte despre "A conjugation combining or joining two verbs together", *am* şi *do*, urmate de alt verb (pagini nenumerotate, la capitolul despre verb). William Thomas, *Principal rules of the Italian grammar*, Londini, 1550 (pagini nenumerotate), spune că viitorul se formează în limba italiană cu modul infinitiv şi cu verbul *voglio* (pe care îl traduce prin engl. *Will)* "before it" (capitolul despre verb). Observaţia se repetă identic la Henry Granthan, *An Italian Grammar*, London, 1575, p. 63. Antonio del Corro, în *The Spanish Grammar*, London, 1590, spune, la p. 60, că, în limba spaniolă, "the preterperfect and plusperfect tenses are formed with the verbe *Habeo* and the participles passive". Pasivul e format astfel : "the participles adding there to the verbe *sum, es, fui*", care "differ in forming their persons" (p. 98). Aceeaşi observaţie despre formarea pasivului apare şi la William Stepney, *The Spanish Schoolmaster*, London, 1591, p. 25. Paul Greaves, *Grammatica anglicana*, Cantabrigia, 1594, p. 15—26, vorbeşte despre „verbele" (nu „verbele auxiliare") *have, shall, will* cu care se formează, în engleză, timpuri şi moduri „per perifrasia", iar despre *had* din engl. *I had hated* etc. crede că este „imperfectum verbi *have*" (p. 21), în timp ce *did* este „preteritum infectum a *do*" (p. 20). Jean Baptiste Duval, în *L'eschole françoise*, Paris, 1604, observă că, în „formele compuse", fr. *avois ayme* etc., sînt două verbe care, împreună, au semnificaţia de preterit (p. 201). Marten Le Mayre, în *The Dutch-School-Master*, London, 1606, p. C 3, crede că engl. *have* este numit, de gramatici, "helper" pentru motivul că ajută alte cuvinte să-şi formeze timpurile. John Wellis, în *Grammatica linguae anglicanae*, Oxoniae, 1653, vorbeşte de „Verba Auxiliaria" : engl. *do, will, shall, may, can*, „cum eorum Praeteritis Imperfectis *did, would, should* etc." (p. 93), exemplificînd, pe şase pagini, funcţia lor de a forma „timpuri compuse". Acest autor este unul dintre primii gramatici care confundă verbele „semiauxiliare" cu verbele „auxiliare" (confuzie menţinută şi acum în unele lucrări gramaticale). Benedetto Buommatei, *Della lingua toscana*, 1623 (prima ediţie, la Veneţia), notează că it. *avere*, cu toate timpurile lui, stă în compania altor verbe, „formando nuovi tempi" (p. 223, în ediţia a 5-a, Firenze, 1769). Antoine Oudin, *Grammaire françaíse rapportée au langage du temps*, spune, la 1632 (prima ediţie), despre fr. *avoir :* « ce verbe sert d'auxiliaire aux actifs et a soimesme » (p. 117). Robert Sherwood, *The French tutor*, London, 1654, observă că "There are two auxiliary verbs [...] by whose help all verbs are conjugated" (p. 46 ; este vorba de fr. *avoir* şi *être)*. La 1660, în *Grammaire generale et raisonnée de Port-Royal*, Antoine Arnauld şi Claude Lancelot se ocupă

[10] Valeria Guţu Romalo observă că, obişnuit, în gramatici, „« formele compuse » sau « analitice » sau sînt excluse din discuţie ca avînd o structură fundamental diferită de a celorlalte (care sînt « simple »), sau sînt discutate pe acelaşi plan cu cele sintetice, fără o prealabilă justificare" *(Forme verbale compuse*, SCL XIII (1962), nr. 2, p. 191).

şi de *Verbele auxiliare ale limbii vulgare* (este titlul tradus al capitolului al XXII-lea), ilustrînd rolul lor în formarea „timpurilor compuse ale limbii franceze" (p. 140—143, în ediţia lui A. Baily din 1968). În *New and Easy French Grammar*, London, 1776, Paul Festeau descrie, la p. 121—125 şi 142, formele flexionare verbale „compuse" cu „verbele auxiliare", în franceză. Guy Miege, în *The English Grammar*, London, 1688, la p. 50—51, împarte timpurile din engleză în timpuri simple şi în timpuri compuse (acestea din urmă fiind formate cu auxiliar) şi le exemplifică pe ultimele pînă la p. 76. Abel Boyer, *The complete french master*, London, 1694, arată rolul verbelor „auxiliare sau ajutătoare" (engl. *helper)* la formarea timpurilor şi modurilor compuse ale activului şi a formelor flexionare de la diateza pasivă, în franceză (p. 34—56). Charles Gildon şi John Brightland, în *A Grammar of the English Tongues*, London, 1711, spun că "Auxiliary Words are of great Use in our Language [...] by their Help, or Assistance, all the other Words denote those differences of Time, and Mood, in Form" (p. 99). James Greenwood, în *An Essay towards a Practical English Grammar*, London, 1711, consacră două capitole „verbelor auxiliare" : *Of the Helping Verbs which are Defective* (p. 127—132) şi *Of the Perfect Helping Verbs* **Have** *and* **Am** *or* **Be** (p. 133—136). Se observă, din chiar titlul primului capitol citat, că autorul a remarcat caracterul defectiv al „verbelor auxiliare". John Entick, în *Speculum Latinum*, London, 1728, la capitolul *Of Verbs Auxiliars* (p. 20—22), notează : "In Making of Latin, they [„verbele auxiliare" n.n.] are omitted, for they only direct in what Tense the following verb must be put" (p. 21). O observaţie similară face, peste trei ani, Daniel Duncan, în *A New English Grammer*, London, 1731, la capitolul *The Auxiliary Verbs* (p. 21—37) : "There are not so many Auxiliaries made use of in Latin as in English" (p. 36), fără a insista, însă, cu exemple, pentru dovedirea afirmaţiei sale. Un autor necunoscut recunoştea, la 1733, în *The English Accidence*, London, caracterul „defectiv sau imperfect" al verbelor auxiliare, care nu au toate formele flexionare ale „verbelor obişnuite" (p. 46—55). La rolul „verbelor auxiliare" în flexiune s-au referit şi : Ann Fischer, în *A New Grammar*, Newcastle, 1750, la p. 56—91, Mrs. Miege et Boyer, în a lor *Grammaire angloise-françoise*, Paris, 1750 (despre „auxiliarele" *to have, to be*, la p. 96), Thomas Dilworth, în *A New Guide to the English Tongue*, London, 1751, p. 106, James Gough, în *A Practical Grammar of the English Tongue*, Dublin, 1754, p. 47, Joseph Priesley, în *The Rudiments of English Grammar*, p. 16—17, 21 ş.a., James Buchnan, în *The British Grammar*, London, 1762 (p. 110 şi în continuare), Robert Lowth, în *A Short Introduction to English Grammar*, London, 1762, p. 47—63, George Neville Ussher, în *The Elements of English Grammar*, Glocester, 1785, p. 52—56, James Pickbourn, în *A Dissertation on the English Verbs*, London, 1789, p. 75 şi urm., Peter Walkden Fogg în *Elementa anglicane or the Principles of English Grammar*, Stockport, 1972, p. 153 şi urm., Lindley Murray în *English Grammar*, York, 1795, p. 67 şi urm., John Sedger, în *The Structure of the English Language*, London, 1798, p. 29 şi urm., M. Josse, în *Grammaire espagnole raisonnée*, Londres, 1804, p. 125 şi urm.

Din secolul al XIX-lea şi pînă în prezent, aceasta este soluţia care domină în lucrările gramaticale şi faptul se explică prin influenţa gramaticii istorice, care uzează şi de criteriul etimologic în descrierea funcţiei morfemelor gramaticale („verbele auxiliare" provin, se ştie, din verbe autosemantice ale limbii care le foloseşte). Din acest motiv, gramaticile din ultimele două secole nu ne mai interesează, în problema în discuţie.

Pentru caracterul complet sau cvasicomplet al observaţiilor care se înscriu pe această linie, cităm pe F. R. Palmer, *A Linguistic Study of the English Verb*, London, 1965 şi W. F. Twaddell, *The English Verb Auxiliaires*. Providence, 1963 (ediţia a 2-a), pentru limba engleză, şi M. Criado de Val, *Fisionomia del Español y de los Lenguas Modernas*, Madrid, 1972, pentru comparaţia între limbile spaniolă, franceză, italiană, portugheză, engleză, germană, română şi limbile slave (p. 103—112, 129—139), privind „timpurile compuse" şi „auxiliare".

III. Alţi gramatici din aceeaşi perioadă numesc, simplu, „semne" (engl. ***signs***, lat. ***signa)*** unităţile pe care gramaticii prezentaţi mai sus le denumeau „verbe auxiliare" sau „ajutătoare" [11]. Ei nu folosesc noţiunile

[11] Conceptul (şi termenul) de *semn*, în accepţia de „marcă a unui termen din opoziţia internă a unei categorii gramaticale", a fost folosit, de unii autori vechi, şi pentru categoria cazului. Astfel, la 1525, Pietro Bembo "raised the question whether It. *in* and *con*, Fr. *de*, It. *di* („prepoziţii", cărora în limba latină le corespundeau forme flexionare desinenţiale de caz) sînt prepoziţii, sau, mai bine, « segni di caso » (apud R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, London, 1967, p. 101).

și termenii de verb „auxiliar” și de „forme compuse”, iar cei care le cunosc din alte gramatici (este vorba mai ales de unii gramatici din secolul al XVIII-lea) le resping ca incorecte. Credem că interesul prezentării noastre constă în relevarea acestei soluții, pe care am întîlnit-o în treisprezece lucrări gramaticale vechi, consultate direct.

La 1576, Guillaume de la Pichonnaye, în *A Playne Treatise to learne the Franche Tongue*, London, vedea în fr. *ay*, *as* etc. “signs” pentru “The last Preterperfect Tense”; observații similare se pot găsi în tot capitolul al doilea al lucrării lui, din care am extras precizarea de mai sus (paginile nu sînt numerotate). Un autor de la 1580, care semnează J. B. Gen. Ca., în *Le maistre d'escole anglais* (consultată în ediția lui Theo Spira, publicată la Halle, în 1912), credea că în limba engleză sînt șase *manieres* („moduri”) și cinci timpuri, care au, pentru a fi recunoscute, “signs” ca *do*, *shell*, *will* (p. 71–75); nu folosește termenul de „auxiliar”. La 1621, Alexander Gil, în *Logonomia Anglica*, Londini, vorbește de „signa” *have* și *had* din flexiunea verbelor engleze (prezentată, sumar, la p. 53–59) și crede că fiecare din aceste „signa” „emanauit in vulgus” (p. 60). Engl. *had*, *shall*, *will*, sînt, ca și *to* de la infinitiv, “signs” care indică moduri și timpuri, susține Joshua Pool, în *The English Accidence*, London, 1646, p. 9–13. Jeremiah Wharton, în *The English Grammar*, London, 1654, vorbește numai de *signs* pentru activ și pasiv (p. 42–55), exemplificînd folosirea lor în formele flexionare verbale engleze; aceste “signs” sînt *shall* și *will* pentru Future Tense, *do*, *did*, *have*, *had*, *shall* și *will* pentru “Active Voice”, iar *am*, *was*, *have*, *been*, *shall* ori *will be* sînt, fiecare în parte, “signs” pentru “Passive Voice”. Un autor necunoscut de la 1659 observă că “The Optative and the Subjunctive Moods are like the Indicative, and differ [...] in the signs of Moods, which are there” (*The Dutch Tutor*, London, 1659, p. 14–15). Christopher Cooper, în *Grammatica linguae anglicanae*, Londini, 1685, spune că engl. *shall*, *will* sînt „signa” pentru „futurum” (p. 143), în timp ce „signa *have*, *had*, *shall*, *will* tum activae tum passivae voci praeponuntur” (p. 146); la pagina următoare, autorul se referă la „signa copulis praeposita *have been*, *had been*, *shall* vel *will be*” (p. 147). Mai însemnată ni se pare observația de la p. 153, unde se spune, just, că „signa temporum mutuata sunt a verbis *facis*, *habes*, *do*, *have*”, observație care indică deosebirea de funcție și de perspectivă (sincronie-diacronie) de care își dă seama gramaticul englez. Peste doi ani, Samuel Show, în *Grammatica anglo-romana*, London, 1687, vorbește despre “the signs” *did*, *have*, *had* pentru Preter-imperfect Tense, și despre “the signs” *shall*, *will* pentru Future Tense. Pentru Hugh Jones, *An accidente to the English tongue*, London, 1724, engl. *do*, *did*, *have*, *had*, *shall*, *will* sînt “signals” (p. 33–34) pentru timpuri, “by which they are varied” (p. 32). Despre engl. *am* și *were* etc. din *I am loving*, *we were loved* etc., John Collyer, în *The General Principles of Grammar*, Nottingham, 1735, după ce le numește “signs”, dar și “helpers” („ajutătoare”), pentru timp (p. 54–76), spune, clar, că: “it cannot in that case be the verb; but the word that it assists, whether active or passive, must be the real verb” (p. 71). Între gramaticii care ilustrează soluția pe care o descriem acum, cel mai categoric este James White, care, în *The English Verb*, London, 1761, afirmă următoarele: “*have*, with the terminations belonging to it, is not the Present Tense of the verb *to have*, in which case [it] always intimates possession; it is the *sign* of the second Past Tense of some verb or other” (p. 7); de asemenea, White observă că “*had* (din engl. *had seen* etc.), with the terminations belonging to it, is not the first Past Tense of the verb *to have*, in which case it also always intimates past of former possession; it is the third Past Tense of some verb or other” (p. 8). Observații similare face White și pentru engl. *will*, *would have* (un singur „semn” !), *should*, *let*, *did*, *should have* (un singur „semn” !) etc., pe care le consideră simple „semne” pentru timpurile gramaticale pe care le exprimă acestea (p. 14–21).

În *Grammatical Institute*, London, 1763, John Ash observă, referindu-se la modurile și timpurile din engleză: “These *Moods* and *Tenses* are partly formed by the verb *itself*, and partly by the Assistance of Signs” (p. 44); “*do* and its Inflexions, *dost*, *doth* or *does*, are Signs of the present Tense; *did*, and its Inflexions, *didst*, are Signs of the Imperfect Tense” etc. (p. 45). Aceste “Signs” sînt numite, la aceeași pagină, și “auxiliary Signs”. Se vede clar însă că John Ash se referă numai la flexiunea după persoană a „sign”-ului *do*, nu și la faptul că „semnul” *did* ar fi în relație de „flexiune” cu „semnul” *do*. Aproape la fel de categoric ca James White este John Fell, care, în *An Essay towards an English Grammar*, London, 1784, afirmă: “The auxiliary and verbal nature of *have* and *do* are generally confounded.

Have and *do*, as auxiliaries, are no verbs, but only indications of emphasis and time; and, as verbs, they are no auxiliaries, but directly assert possession and action" (p. 22); "When the verbs *do* and *have* became auxiliary signs, they are signs only to verbs" (p. 23) [12].

Este clar că poziția prezentată aici este sincronică și pur descriptivă; de asemenea, este clar că o dată cu victoria lingvisticii istorice, deci a direcției care cercetează istoria morfemelor, soluția descrisă mai sus nu mai putea avea adepți. Această soluție începe, însă, a fi reluată, în ultimul timp, cînd, urmînd distincția saussuriană s i n c r o n i e - d i a c r o n i e, gramaticii au constatat că descrierea strict sincronică a limbii nu coincide în mod necesar cu istoria faptelor lingvistice descrise.

Astfel, în *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York, 1961, H. A. Gleason vorbește despre "a passive marked by *be* + -D_2" (-D_2 fiind sufixul gramatical de participiu, p. 234) și despre expresia perfectului, tot în limba engleză, prin *be*- + -*ing* și prin *have*- + -D_2 (p. 235—236) (despre -*ing* și -D_2, din aceste forme flexionare, spusese, la p. 101, că sînt sufixe omonime cu sufixele de gerunziu și de participiu). În lucrarea *Forme verbale compuse* (SCL XIII (1962), nr. 2, p. 191—199) și în *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968, Valeria Guțu Romalo, referindu-se la realitatea limbii române, face observații similare cu cele ale lui H. A. Gleason și folosește de puține ori noțiunea de „verb auxiliar".

IV. În șapte lucrări gramaticale consultate, aceleași realități lingvistice au o dublă denumire, și de „(verb) auxiliar", și de „semn". Autorii acestor lucrări au oscilat, deci, între cele două soluții, pe care le-am prezentat imediat mai sus, și au crezut că fac mai bine acceptîndu-le, concomitent, pe amîndouă.

La 1588, James Bellot, în *The French Method*, London, spune: "The Preterperfect tense of every Conjugation is formed of the Infinitive Passive, by setting before it the Present Indicative of the Verbe articular *Avoir*" (cap. *Methode*, p. H; numerotarea este cu litere); la p. I—K, referindu-se la același verb, fr. *avoir*, numește, însă, "signs" formele lui de la Optative Preterit Perfect Tense. Engl. *had*, *will* etc. sînt, pentru Charles Buttler, în *English Grammar*, Oxford, 1634 (consultată în ediția lui A. Eichler, Halle, 1910), "verbs suppletive or signs and supplements, in verbs Absolute, of the English moods and tenses which are not distinguished, as in Greek and Latin, by terminations" (p 43). Aproximativ la fel se exprimă Joseph Aickin, în *The English Grammar*, London, 1693, p. 10, A. Lane, în *A key to the art of letters*, London, 1700, p. 43, Michael Maittare, în *The English Grammar*, London, 1712, p. 66, Samuel Saxon, în *The English Scholar's Assistant*, London, 1737, p. 50, John Kirkby, în *A new English Grammar*, London, 1746, p. 85.

În timpurile moderne, o poziție similară are, între alți lingviști, Leonard R. Palmer, care, în cartea sa *Descriptive and Comparative Linguistics*, London, 1972, observă: "The auxiliaries are thus verbal monemes (as is especially clear in the spoken forme *I'll come* etc.), which might be described as constructed with a prefixed bound moneme (1), which once had a fuller meaning than mere reference to time" (p. 115).

★

Considerăm că cea mai bună soluție este cea de a treia (pe care o putem numi *de tip sincronic*), pentru că în morfemul (sau morfemele) gramatical antepus (de obicei) radicalului verbal, se vede, implicit sau explicit, în baza funcției fundamental simbolice a unităților limbii, „un

[12] Jan Michael constată că, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, unitățile gramaticale în discuție erau numite *auxiliary verbs, helping verbs, helpers, neuter-unperfect Verbs, supplements, suppleatives signals* și *signs of the tense* (*op. cit.*, p. 389—391), dar că "the commonest term for this category is *sign of the tense*" (*op. cit.*, p. 389).

semn" gramatical pentru timp, mod, diateză, persoană și număr (nu alt ,,verb", fie el și ,,ajutător" etc.), fără legătură funcțională cu alte unități ale limbii, inclusiv cu acelea din care provine. Această a treia soluție este cea mai bună, din cele patru, dar nu este și perfectă, deoarece tot ca ,,semn" gramatical, corelat cu cel în discuție, funcționează și celelalte segmente sonore care sînt în afara radicalului verbului. Astfel, în engl. *(I) have studied*, ,,semnul" pentru perfect este nu numai *have* (cum indică această a treia soluție), ci morfemul discontinuu *have-...-ed*, împreună, deoarece *-ed*, din *(I have) studied*, este pertinent gramatical, nu lexical (el nefăcînd parte din radicalul verbului); în rom. *va studia*, ,,semnul" pentru *viitor* este nu numai *va* (cum ar indica această soluție), ci *va-...-a*, în care ultima parte trebuie să intre în componența unei funcții gramaticale, nu în componența uneia lexicale (funcție lexicală avînd, în principiu, numai morfemele lexicale din radical, nu și cele din afara radicalului). În *va studia* avem, ca în oricare formă flexionară, un singur verb, cel indicat de radicalul verbal (*-studi-*, aici), la indicativ, viitor, activ, persoana a III-a, singular.

★

Relevarea modalităților de descriere a FVC în vechile gramatici europene și identificarea supraviețuirii acestor modalități, chiar în timpurile moderne, indică efortul gramaticilor de a integra în gramatică această flexiune, care pune, desigur, unele probleme specifice. În același timp însă, această relevare ridică și problema teoretică a o p t ă r i i pentru cea mai adecvată soluție de descriere. După opinia noastră, cea mai bună soluție este aceea care are în vedere, după expresia lui Ferdinand de Saussure, ,,perspectiva vorbitorului", deci soluția bazată pe noțiunea de *semn*.

Verbal Inflexion in Some Ancient European Descriptive Grammars

(S u m m a r y)

Studying about 60 grammars, we noticed that in ancient European descriptive grammars, published between the 14th and 18th centuries, until the assertion of "Historical Linguistics", we can find four solutions concerning the description of the inflexional verbal forms of English, French, Spanish and Italian, called "compound tenses" : 1. some authors avoided describing them, because they did not find a descriptive model in the ancient Greek or Latin grammars, which they imitated : 2. the majority of the authors called these forms "compound times", formed by means of the "auxiliary" or "helping" verbs. This opinion has predominated until our time : 3. other authors affirmed that in these inflexional forms, Engl. *have* (in *I have written* etc.), Fr. *ai* (in *j'ai chanté* etc.) are not verbs, but simply "signs" of the tenses, moods, etc. This is the best approach, we think, because in the descriptive *synchronic* aspect of the *language* there are inflexional forms which are opposed to each other, in the system, by special meanings and special phonetic forms : 4. some grammarians combined the second and third solutions : they said that in these forms one finds "signs or auxiliary verbs".

Octombrie 1982

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August 11

PENTRU UN DICȚIONAR AL LIMBII POETICE ROMÂNEȘTI

„...un dicționar, acea necropolă a limbii..."

Dámaso ALONSO

I.0. Se constată, mai ales în ultimele decenii, un interes dintre cele mai mari pentru lucrările lexicografice și, ca o consecință a acestui interes, sporirea numărului, diversitatea și valoarea dicționarelor apărute (v. *Istoria lingvisticii românești*, coordonator acad. Iorgu Iordan, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 156–158). Numai ultimele două decenii au înregistrat peste 50 de lucrări lexicografice de specialitate. În domeniile lingvisticii și literaturii au apărut, doar în anii din urmă, dicționare de sinonime, de antonime, de cuvinte perechi, analogice, de terminologie lingvistică, inverse, de rime, de terminologie poetică, de termeni literari etc.

Această stare de lucruri își are o complexă motivare. Pe de o parte, „oricît de bogate, dicționarele explicative generale sau cele ale limbii literare nu își pot propune să oglindească suma cuvintelor din toate stilurile limbii literare actuale. (...) Din dicționarele explicative generale și din cele ale limbii literare lipsesc nu numai termenii de îngustă specialitate, ci și (sau mai ales) accepțiunile speciale ale unor cuvinte care, altfel, figurează în ele, cu sensurile mai cunoscute." (Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, București, Editura științifică, 1969, vol. II, p. 161.) Pe de altă parte, „în perioada contemporană, progresele științelor în ansamblu, cele ale ramurilor și capitolelor diverselor științe în special, au devenit atît de excepționale încît au produs în interiorul vocabularului acumulări și mișcări cu adevărat revoluționare : aproape fiecare știință, ba chiar și fiecare capitol al ei, tinde să-și creeze o terminologie specifică, în mare măsură proprie, folosită de un număr relativ restrîns de membri ai comunității lingvistice, de profesioniștii domeniului respectiv" (Seche, id., *ibid.*). Acestor cauze li se adaugă interesul mereu crescînd al unui public tot mai larg față de materialul cu care operează limba, față de problemele limbii, în general.

I.1. Revenind la dicționarele explicative generale și la cele ale limbii române literare, la o primă vedere s-ar părea că stilul beletristic beneficiază de o situație privilegiată în structura acestora. Căci ele „preiau și rețin, din fiecare stil și substil în parte *(cu excepția stilului beletristic și, poate, a celui publicistic* – s.n., Șt.B.) –, doar termenii actuali care au depășit – sau măcar tind să depășească –, prin valoarea lor de circulație, granițele stricte ale domeniului" (Seche, id., *ibid.*).

I.1.1. Din cauza acestei păreri, general răspîndite, nu există un dicționar care să înregistreze uzul poetic al lexicului românesc. Cu mici excepții, poezia, literatura în general, utilizează termenii comuni ai limbii actuale și, din acest punct de vedere, materialul lexical al stilului beletristic este înregistrat în dicționarele explicative. Numai că uzul artistic al unei limbi, îndeosebi uzul poetic în sens strict, descoperă și impune – cel puțin stilului respectiv – valori semantice noi ale cuvintelor comune, valori poetice, pe care, cu excepții care nu se impun nici celei mai scrutătoare priviri, amintitele dicționare nu le rețin. În felul acesta, dintr-o situație „privilegiată", stilul beletristic se dovedește a fi – la o cercetare atentă – într-una dintre cele mai ingrate.

I.1.2. Este adevărat că mai toate dicționarele mari înregistrează și sensurile figurate (sau măcar o parte dintre acestea) ale cuvintelor, dar înregistrează numai sensurile figurate comune,

eventual pe cele care — ,,descoperite'' de stilul beletristic — au depăşit graniţele acestuia, intrînd în uzul comun al limbii. Aşa, bunăoară, nici un dicţionar nu înregistrează termeni ca *abis, adînc, amurg, apă, aripă, barcă, beznă, brumă* etc. cu valoarea semantică ,,moarte". În poezie, însă, cuvintele respective se numără printre alte peste o sută care au semnificaţia poetică amintită.

I.2. Luînd în consideraţie stilul poetic (care se înrudeşte cu cel beletristic pînă la un punct, dar diferă de acesta, în ceea ce are el specific, şi la nivel lexical), constatăm, pe de o parte, o bogăţie a posibilităţilor de exprimare mult mai largă, iar pe de alta — cel puţin în cazul anumitor termeni —, un polisemantism mult mai bogat. Ideea de ,,viaţă'', de exemplu, poate fi redată cu ajutorul a nu mai puţin de 104 cuvinte, cea de ,,suflet'' prin 50 de termeni etc. În celălalt sens, o vocabulă ca *lumină,* înregistrată în DEX cu 13 sensuri, principale ori secundare, proprii sau figurate, îşi îmbogăţeşte, în poezie, sfera de semnificaţie cu alte 35 de valori semantice poetice, datorate contextului, combinaţiilor lexicale în care intră şi, nu în ultimul rînd, semelor caracteristice unuia sau altuia din sensurile proprii sau figurate comune.

II.0. Iată doar cîteva motive, suficiente, credem, pentru elaborarea unui *Dicţionar al limbii poetice româneşti.* Importanţa unei lucrări de acest gen a dus, pînă acum, la redactarea *Dicţionarului limbii poetice a lui Eminescu* (DE), ,,o lucrare lexicografică de un tip cu totul singular în lingvistica românească (...), realizat[ă] de un colectiv format din Gh. Bulgăr, I. Gheţie, Luiza Seche şi Flora Şuteu sub conducerea lui Tudor Vianu şi apărut[ă] în 1968, după un efort de mai bine de 10 ani. Acest dicţionar oferă o imagine completă a vocabularului eminescian şi pune în lumină procesul prin care un mare poet reuşeşte să îmbogăţească expresivitatea artistică a limbii unui popor ; totodată, el contribuie la cunoaşterea unuia din momentele cele mai importante din evoluţia limbii române literare moderne'' *(Istoria lingvisticii româneşti,* p. 157).

II.1. În *Cuvîntul înainte,* T. Vianu sublinia faptul că, ,,judecat din punctul de vedere al istoriei limbii beletristice, dicţionarul eminescian nu poate fi considerat decît ca o lucrare pregătitoare, pe care urmează s-o completeze cercetarea limbii scriitorilor care au creat înainte sau după marele poet'' (DE, p. 4).

II.1.1. *Dicţionarul limbii poetice româneşti* (DLPR), a cărui elaborare a început cu peste şase ani în urmă şi se află într-un stadiu final, nu putea fi nici măcar în intenţie (şi cu atît mai puţin este în realizare) o suplinire a absenţelor unor dicţionare ale limbii poeţilor de pînă la şi de după Eminescu, deziderat formulat de T. Vianu, care rămîne să fie împlinit prin conjugarea eforturilor unui număr mare de cercetători. Ar fi fost utopic să ne propunem un asemenea scop, care ar fi presupus înregistrarea, ca în DE, a tuturor termenilor, iar, la aceştia, a tuturor sensurilor, proprii şi figurate, cu care sînt utilizaţi. Rămîne, deci, tot o lucrare pregătitoare.

III.0. De altfel, DLPR se deosebeşte, într-o măsură aproape la fel de mare, atît de oricare dicţionar al limbii române literare, cît şi de DE. Deosebirea esenţială faţă de DE constă în faptul că DLPR nu înregistrează decît termenii utilizaţi cu valori semantice poetice (nici măcar termenii cu valoare de epitet sau cei care intră în structura comparaţiilor, decît dacă sensul sintagmei sau al cuvîntului este afectat în mod deosebit). Aceasta presupune, din capul locului, absenţa nu numai a articolelor, pronumelor, numeralelor, prepoziţiilor, conjuncţiilor şi interjecţiilor, ci şi a oricărui alt termen (fie el substantiv, verb etc.) care nu apare utilizat cu un sens poetic. Aşa se face că a fost înregistrat un număr de aproximativ 700 de cuvinte.

III.1. Materialul pe baza căruia a fost alcătuit dicţionarul a fost excerptat din opera a 35 de poeţi, de la DOSOFTEI, la Şt. Aug. DOINAŞ. Într-o fază pregătitoare au fost extrase circa 12000 de fişe de citate, din care dicţionarul a reţinut pe cele strict necesare ilustrării valorilor poetice ale cuvintelor (numărul acestora se ridică la peste 6000), pentru celelalte ocurenţe făcîndu-se doar trimiteri. La fiecare cuvînt sînt înregistrate şi comentate valorile metaforice comune mai multor poeţi şi cele ,,singulare''. În funcţie de numărul unora şi al

altora se poate constata polisemantismul poetic al termenului, pe de o parte, şi ,,productivitatea'' sa poetică, pe de alta.

III.1.1. Devine evident astfel procesul de îmbogăţire permanentă a lexicului artistic, prin atragarerea unor cuvinte noi (nu neapărat neologisme, ci chiar cuvinte existente în fondul comun al limbii, dar care nu fuseseră utilizate poetic) sau prin descoperirea unor valenţe semantico-poetice noi ale unor cuvinte intrate de mult în uzul artistic. În acelaşi timp, asistăm la renunţarea la termeni care într-o perioadă anterioară făceau parte din vocabularul poetic.

III.1.2. DLPR evidenţiază mai clar existenţa unui adevărat sistem al sinonimelor şi antonimelor metaforice. Dar evidenţiază, în primul rînd, bogăţia poetică a lexicului limbii române, continuitatea unor metafore sau sensuri metaforice; permite urmărirea metaforelor dominante ale limnii noastre poetice, dezvăluind preferinţa (într-o anumită epocă, la un grup de poeţi sau chiar la unul singur) pentru anumite metafore, ca şi pentru o anumită expresie lingvistică utilizată în ,,codificarea poetică'' a ideii, dezvăluind, astfel, mai uşor, o viziune lirică asupra lumii.

În sfîrşit, cu o aproximaţie destul de mică, poate fi stabilită vechimea unuia sau altuia dintre sensurile poetice ale unui cuvînt.

III.2.1. În forma pe care am înţeles să i-o dăm, DLPR are următoarea structură (care poate fi urmărită în articolul exemplificator) : **cuvîntul-titlu** este urmat de definiţie ; aceasta respectă în mare măsură definiţia din DEX, cu deosebirea că, uneori, în cazul termenilor polisemantici, nu au fost definite decît sensurile proprii, principale sau secundare, care stau la baza utilizărilor poetice ale cuvîntului. Nu au fost reţinute în definiţie sensurile figurate comune ale termenilor, dat fiind că acestea sînt ,,derivate'' din cele proprii. Atunci, însă, cînd unul sau altul din sensurile figurate au fost preluate din limbajul comun sau cînd o valoare semanticopoetică porneşte de la un sens figurat comun, acest lucru a fost precizat la locul respectiv.

III.2.2. Valorile poetice ale cuvintelor au fost ordonate după criteriul apariţiei lor în opera mai multor artişti (capitolul I, sub litere majuscule) sau a unuia singur (capitolul II, sub cifre arabe). Şi într-un caz şi în celălalt se respectă principiul cronologic : prima valoare semantică poetică consemnată este şi cea mai veche.

III.2.3. Pentru fiecare poet în parte, citatele ilustratoare sînt date selectiv. Fiecare corpus de citate este precedat, urmat sau încadrat de un comentariu minim. De asemenea, majoritatea articolelor se încheie cu un capitol final (III) de observaţii minime sintetizatoare.

Cifra romană care urmează numelui autorului indică numărul volumului (doar atunci cînd pentru un poet au fost consultate două volume), iar cifra arabă, pagina din volum la care se află versurile citate.

III.2.4. Corpul propriu-zis al dicţionarului este urmat de mai mulţi indici meniţi să faciliteze urmărirea anumitor aspecte legate de limbajul poetic, pe care dicţionarul îi evidenţiază mai greu în lipsa unor sistematizări. Pe baza acestor indici au fost întocmite cîteva tabele statistice, revelatoare atît pentru utilitatea DLPR, cît şi pentru o parte din problemele lexicului nostru poetic.

Înainte de a încheia aceste observaţii, ne mărturisim speranţa că dicţionarul pentru care pledăm nu este o ,,necropolă'' a limbii ci, animat de versul românesc, o imagine-tezaur a fiinţei limbajului nostru poetic.

Prezentînd şi un articol propriu-zis din dicţionar, ca şi cele cinci tabele statistice, am dori să trezim interesul (pentru perfecţionarea lucrării, în primul rînd al) specialiştilor, cărora le mulţumim anticipat pentru orice observaţie sau sugestie menite să ducă la îmbunătăţirea dicţionarului.

★

APA s.f.1. Lichid incolor fără gust şi fără miros, compus hidrogenat al oxigenului care formează unul din învelişurile pămîntului. 2. Masă de apă formînd un rîu, un lac, o mare.

Ca şi aerul (cf. *aer*, II.3.), apa constituie unul din elementele indispensabile vieţii. În poezia românească veche şi premodernă, însă, termenul este reţinut, în primul rînd, ca element stihial.

I.A. *Primejdie, obstacol*

Ce tu, Doamne svinte, la ceas de năvală
De sus îm trimite a ta sprejineală.
Şi mă ia la tine de la *ape* multe . . .

DOSOFTEI, I, 40

În versul lui DOSOFTEI deja, cuvîntul apare şi cu valoare de simbol al curgerii implacabile, al antrenării în curgere. Lucru ce nu se întîmplă la CONACHI, unde *apă* este încadrat de două ipostaze ale altui element stihial.

Spune-mi unde lăcuieşti anume,
Ca să te caut în toată lume,
Să dau prin foc, prin *apă*, prin pară,
Ca să mă lipăsc de-a ta aripioară.

CONACHI, 41

Succesiunea *foc, apă, pară* poate avea şi menirea de a mărturisi senzaţiile fizice alternante, de frig şi căldură, pricinuite de chinurile iubirii.

B. Metaforă a *gîndului*

Dacă în versurile înregistrate sub I.A. apa era văzută în manifestările sale dezlănţuite, ca să funcţioneze ca metaforă a gîndului – trebuie subliniat : neliniştit – poeţii o vor percepe fie în ipostaza sa oceanică, fie în cea subterană. Mihail CODREANU apelează, cu ajutorul convergenţei metaforice, la metafora *sufletului – fîntînă:*

Sînt clipe cînd fîntîna amintirii
Aruncă sclipitoare curcubeie ;
. . . .
Şi toată noaptea împrejurul zinei,
Cu sunete melodice de liră,
Plîng *apele* pe marmora fîntînei . . .

CODREANU, I, 117

În versul următor, metafora *sufletului – fîntînă* este subtextuală :

Căci *ape* limpezite tremură adînc în mine.

PETRESCU, I, 62

La ARGHEZI, însă, sufletul nu mai este *fîntînă*, ci *mare*, iar *apa neliniştită a gîndurilor* nu *plînge* sau *tremură*, ci *clocoteşte :*

Mai multe *ape* clocotesc în mine
Decît în matca mării.

ARGHEZI, I, 196

Vasile VOICULESCU – apelează la metafora subtextuală a *sufletului-rîu* :

În sufletul cu *ape* cînd turburi, cînd domoale
Necontenit zvîrl mreje de vorbe împletite.

VOICULESCU, I, 210

Sînt reținute, așadar, *adîncimea, curgerea, nemărginirea apei*, cu alte cuvinte, ,,insondabilul", ,,necuprinsul", ,,nestatornicia" gîndului.

C. Metaforă a *t i m p u l u i*

Se bazează pe puterea cuvîntului de a simboliza curgerea, trecerea. De altfel, nu de puține ori, *apă* nu apare ca metaforă absolută a timpului, ci ca determinant al unor substantive ,,temporale" *(vreme, trecut, veac, timp)* :

Și floarea amintirii, părăsită,
Se scutură petală cu petală
În *apa vremii* veche și clocită.

VOICULESCU, I, 91 ; id., I, 142

Timpul trecut este sugerat, în versul lui PILLAT, de termenul *visare:*

Visarea mea pe *ape* se deschide . . .

PILLAT, I, 72

Toate-au plecat și s-au schimbat,
Mișcîndu-se în *apa* fără țărmuri
A marelui Timp.

BENIUC, 486

Ca metaforă absolută a timpului, cuvîntul este întîlnit în versurile lui MINULESCU VOICULESCU și PILLAT :

Și tot pe *apa* care poartă
Noroiul omenirii-ntregi,
Sub sărutările solare,
Plutește și-o . . . ghitară spartă.

MINULESCU, I, 36

Se luptă sufletul să scape
Din furtunoasa-nvălmășeală
Și din șivoaiele de *apă*.

VOICULESCU, I, 112

O, călător de-o clipă pe *apa* călătoare
Ridică-ți fruntea tristă !

PILLAT, I, 38 ; id., I, 43 ; II, 164

Pentru PHILIPPIDE, *apă* poate metaforiza timpul devenit istorie :

Să-mi lunec gîndurile, mreje clare,
Prin *apa* omenirii milenare.

PHILIPPIDE, I, 110

ori pentru Zaharia STANCU :

Pe *apele* acestui veac
Îmi port și eu ca alții luntrea
Dar nu mă-ntreb unde e puntea
Nici amfora cu leac.

STANCU, I, 44

Revenind la PHILIPPIDE, în versurile acestuia, ideea curgerii timpului este puternic implicată :

Cu cît te vezi în *apa* trecutului mai rar,
Cu-atît amiaza clară mai mult te va cuprinde.

PHILIPPIDE, I, 168

În altă parte, la același poet, *apă* denumește, fără determinantul *trecutului*, dar datorită epitetului *turburi*, un timp revolut :

...de pe țărmul vremii zvîrleau nepăsător
Sulfina visului în turburi *ape*.

PHILIPPIDE, I, 169

În lirica lui BENIUC, poetul este capabil să se sustragă curgerii timpului :

Eu stau pe țărm. Privesc în sus, în jos
Ori în adîncul *apei*. E frumos
Cum duce valul tot ce-a oglindit —

BENIUC, 616

D. Metaforă a *luminii*

A*pă* are avantajul de a conferi luminii o materialitate sporită, dar, pentru actualizarea acestei valențe semantice, termenul are nevoie să fie determinat de substantivul *lună* în genitiv sau acuzativ (!).

Și prin *apa lunii* merg pîn'la oblînc
. . . .
Și cu *apa lunii* se tot duc pe-ascuns.

VOICULESCU, I, 238

Între povîrnișuri repezi de tărîm năruit,
Negre ziduri căzuseră-n *ape de lună*.

MANIU, 161

E. Metaforă a *v i e ţ i i*

De cele mai multe ori, cuvîntul doar simbolizează viaţa. Astfel, *a-i seca apele în inimă* este o metaforă a epuizării, a devitalizării. La Ion VINEA, *apele vii, albastre,* poate fi socotită o metaforă a privirii, însă, a privirii înţelese ca atribut fundamental al vieţii.

Mi-au secat pleoapele
Şi-n inimă *apele.*

BLAGA, II, 21

Întîlnire pustie de lîngă un semn
cioplit pentru pomenire în lumină,
. . . .
peste fruntea din umbra lespezii,
peste cearcănele de os în care
au secat *apele* vii, albastre.

VINEA, 51

La BENIUC doar, termenul apare cu valoare de metaforă absolută :

Să vină doar alţii ca să-nceapă
A pescui-n această tulbure *apă* —

BENIUC, 146

JEBELEANU opune apa focului, termenul *foc* funcţionînd ca metaforă a morţii transfiguratoare (v. *foc,* s.v., II.12) :

Te las acum pe totdeauna, *apă,*
apă ce vii *apă* ce te retragi
tu care faci cămăşi ca să acoperi,
apă ce saturi *apă* care înşeli.

Te părăsesc, *apă* care învălui
şi nevinovăţia şi ce-i scîrnav,
apă ce speli şi potoleşti şi-adormi
şi-apoi scufunzi lingîndu-ţi ţărmul calmă.

Apropie-te, foc cu plete strigăt,
tu ce mă strîngi în gheare care muşcă
şi fă-mă torţă a leilor înaltă

JEBELEANU, 393

F. Simbol al *s t r ă l u c i r i i*

La VINEA, *apele vii, albastre* însemnau „privirea", numai că, acolo, construcţia funcţiona, în primul rînd, ca metaforă a vieţii (datorită, mai ales, verbului *a seca).* În versurile următoare, însă, *apă,* simbolizînd strălucirea, este pur şi simplu un „atribut" al ochilor :

Apa lor, de negru sfredelită,
. . . .
vrea să mire, cu privirea ce irită.

MANIU, 259

Ochii tăi şi-au mohorît *apele*.

STANCU, I, 181

Dacă rămîi aşa, *apa* ochilor tăi se va lumina mereu.

VORONCA, I, 11

G. Metaforă a *morţii*

Apă se adaugă acelor cuvinte (nu multe) care au capacitatea de a metaforiza două idei antinomice. Contextele în care termenul îşi dezvăluie valoarea de metaforă a morţii ne trimit cu gîndul la mitologicul rîu Lethe. Cuvîntul va fi însoţit de epitetele *negre* ori *întunecate*.

Acum ah *negrele ape* cui îi dau tonul?

BLAGA, I, 254, 255

La Zaharia STANCU, imaginea revine puţin modificată (*întunecate* încorporînd şi funcţia de epitet al verbului). În plus, *apele* este determinat de atributul *somnului*. Fireşte, valoarea metaforică a substantivului în discuţie devine mai pregnantă în structura unei construcţii poetice

Lîngă *apele întunecate ale somnului*
Întîrzii, întîrzii.
. . . .
Apele somnului trec întunecate
Şi nu mă fură.

STANCU, I, 399

II.1. *A apelor măriri; eternele ape* = metafore ale mării

Îi pare că prin aer în noaptea înstelată,
Călcînd pe vîrf de codri, pe-a *apelor măriri*,
Trecea cu barba albă...
...Moşneagul rege Lear.

EMINESCU, I, 63

Lucească cer senin
Eternelor ape.

EMINESCU, I, 221

2. *Istorie pe apă* = operă literară de valoare îndoielnică

Cînd cu sete cauţi forma ce să poată să te-ncapă,
Să le scrii cum cere lumea, vro *istorie pe apă*?

EMINESCU, I, 137

3. *Ape moarte* = metaforă a lacrimilor

Din gene *ape moarte* mi se preling.

BLAGA, I, 167

4. Metaforă a uitării, a ştergerii urmelor

Şi doruri ruginite prind iarăşi să vibreze
Cînd vremea-ncetinită şi-ntinde *apa* grea.

PHILIPPIDE, I, 159

5. Metaforă a hotarului dintre viaţă şi moarte

Aluzia se face, mai direct, la acelaşi rîu Lethe :

Pe-aproape trece-o *apă* ce trebuie sărită.

STANCU, I, 284

6. Simbol al limpezimii

amurgul a amestecat *apele* din glasuri.

VORONCA, I, 68

7. Simbol al fecundităţii

Cînd voi izbi o dată eu cu barda,
Această stîncă are să se crape
Şi va ţîşni din ea şuvoi de *ape*.
Băieţi, aceasta este arta !

BENIUC, 7

8. *Ape de plumb* = metaforă a somnului (greu)

Cocoşi ai oraşului,
creasta voastră pune-n mişcare
spiţele soarelui,
smulgîndu-mă din *ape de plumb*
ca pe-o săgeată neaşteptată.

JEBELEANU, 177

III. Termen cu multiple disponibilităţi poetice – probate şi numai prin capacitatea de a denumi metaforic două antonime totale cum sînt *viaţă* şi *moarte* – *apă* se impune în limbajul poetic românesc prin posibilităţile vaste de a concretiza şi materializa cele mai abstracte noţiuni fundamentale ale gîndirii umane : *timpul*, *gîndul*, *viaţa* şi *moartea*, *lumina* şi *primejdia*, *trecerea* şi *strălucirea*, ca şi prin valenţele combinatorii multiple, realizate poetic în construcţii de tipul subst. + det. în genitiv.

TERMENI DISTRIBUIŢI PE NUMĂR DE POEŢI

Rang	Număr de poeţi	Termeni
1.	32	umbră
2.	31	noapte
3.	30	cer, lumină, stea
4.	27	aripă, foc, somn
5.	26	val
6.	23	floare, soare
7.	22	cenuşă, primăvară
8.	21	drum
9.	20	lut
10.	19	cale, clopot, mare (s), negură
11.	18	apă, aur, fum, nor, pămînt, rază, vînt, zbor
12.	17	albastru, cîntec, furtună, negru
13.	16	arde, ceaţă, crin, iarnă, spin, stinge, toamnă, zbura
14.	15	cărare, cruce, cuvînt, ţărînă
15.	14	azur, cîmpie, flacără, întuneric, pustiu (s), stîncă, vale
16.	13	amurg, argint, casă, fîntînă, humă, noroi, piatră, sînge, trece
17.	12	adormi, izvor, ocean, poezie, rece, rouă, sete
18.	11	aprinde, frunză, mormînt, munte, rană, ruină, tăcere, vatră
19.	10	alb, ceas, cuibar, dimineaţă, lumină, seară, văpaie, zare
20.	9	apune, ars, codru, dormi, fir, fulger, gheaţă, inimă, luceafăr, lumină, ochi, pădure, pîine, scrum, vultur, zăpadă

Notă: Au fost înregistraţi numai termenii care apar la cel puţin un sfert din numărul poeţilor pe baza operei cărora a fost elaborat dicţionarul.

TERMENI DISTRIBUIŢI PE NUMĂR TOTAL DE SENSURI

Rang	Număr de sensuri	Termeni
1.	38	lumină
2.	31	cer, soare
3.	27	umbră
4.	26	noapte, stea
5.	24	foc
6.	21	aripă, floare
7.	20	clopot
8.	19	cuvînt
9.	17	cărare, sînge, ţărînă
10.	16	cenuşă, cîntec, rază, val
11.	15	apă, ceaţă, drum, lut
12.	14	beznă, flacără, spin, vis
13.	13	casă, piatră, vînt
14.	12	fum, izvor, întuneric, mare, munte, nor, pasăre, vatră
15.	11	aur, cale, deşert (a), luceafăr, negură, pustiu (s), sabie, stinge
16.	10	mormînt, negru, scrum, tină
17.	9	arde, cruce, lanţ, ochi, pămînt, primăvară, scînteie, vin, vultur, zăpadă, zbor
18.	8	albastru, argint, azur, cădea, ceară, fîntînă, frunză, inimă, noroi, pădure, pulbere, rădăcină, senin (a), somn, stincă, zare, zgură
19.	7	alb, altar, amar, ars, barcă, carne, cetate, cîmpie, cuibar, fulger, greu, lacrimă, lumină, mărgăritar, moarte, mort, poezie, rece, ruină, spadă, zbura
20.	6	abis, amurg, aprinde, codru, culme, curat, făclie, fir, întuneca, jug, luntre, miere, mînă, nisip, otravă, pas, prăpastie, rouă, sec, şarpe, ţărm, undă, vioară, vîltoare, zi
21.	5	adînc, aprins, apune, auri, auroră, cadavru, cald, candelă, cîine, copac, corabie, crai, curge, fierbinte, gheaţă, ghimpe, glas, grădină, haos, humă, iarnă, înger, lan, larg, leu, lună, mal, marmură, muri, orb, pană, păianjen, perdea, pîine, plai, pleoapă, pustiu (a), spumă, statuie, stejar, sus, tăcere, vale, vară, văpaie, veşnicie

Notă : În acest tabel statistic au fost reţinuţi doar termenii cu un polisemantism poetic bogat şi foarte bogat, adică aproximativ 25 % din totalul cuvintelor înregistrate în dicţionar.

TERMENI DISTRIBUIȚI PE NUMĂR DE SENSURI COMUNE MAI MULTOR POEȚI

Rang	Număr de sensuri	Termeni
1.	19	lumină
2.	16	stea
3.	15	cer
4.	14	aripă, floare
5.	12	foc, umbră
6.	11	soare
7.	10	cenușă, lut, noapte
8.	9	clopot
9.	8	cuvînt, negură
10.	7	apă, rază, sînge, val
11.	6	ceață, drum, flacără, mare (s), negru, pămînt, vînt, zbor
12.	5	arde, azur, beznă, cale, casă, cărare, cîntec, fîntînă, fum, pasăre, piatră, primăvară, rouă, zbura
13.	4	amurg, aprinde, ars, aur, cîmpie, fir, furtună, iarnă, izvor, întuneric, nor, pustiu (s), rece, scrum, stîncă, țărînă, vin, vis
14.	3	alb, albastru, apune, argilă, cruce, culme, dimineață, ghimpe, întunecat, lacrimă, leagăn, luntre, miere, mort, muri, noroi, pas pădure, poezie, punte, regină, ruină, sete, spin, stinge, sus, tină, toamnă, vale, văpaie, zare

TERMENI DISTRIBUIȚI PE NUMĂR DE CONSTRUCȚII POETICE

Rang	Număr de construcții	Termeni
1.	77	noapte
2.	69	lumină, stea

Rang	Număr de construcții	Termeni
3.	53	umbră
4.	51	cer
5.	49	foc
6.	43	aripă
7.	37	floare, somn
8.	30	lut
9.	28	soare
10.	27	negru
11.	24	cenușă
12.	23	aur, clopot, mare (s)
13.	22	apă, rază
14.	21	albastru
15.	20	fum, toamnă, val
16.	18	amurg
17.	17	flacără, zbor
18.	16	drum, primăvară, țărînă, vînt
19.	15	cîmpie, humă, negură, poezie, rouă, sete
20.	14	cale, furtună, rece, sînge
21.	13	ceață, cîntec, crin, izvor, ocean, piatră, tăcere, vis
22.	12	argint, azur, cărare, fîntînă, nor, pădure, pustiu (s)
23.	11	ars, ceară, rană, scrum
24.	10	amar, beznă, înger, zăpadă
25.	9	cruce, pămînt, ruină, trece, vatră
26.	8	arde, casă, codru, fierbinte, întunecat, lacrimă, marmură, pasăre, pustiu (a), turmă, zgură
27.	7	altar, cruce, curat, dimineață, fir, haos, lanț, lume, mătase, ochi, rai, regină, sabie, sîn, spin, stins, vale, vin
28.	6	abis, cetate, deșert, făclie, gheață, iarnă, întuneric, luceafăr, mort, munte, noroi, pîine, poartă, pulbere, sec, senin (a), spumă, tină, zare
29.	5	adormi, amiază, brumă, candelă, căldură, ceas, cuibar, greu, liniște, mormînt, plai, prăpastie, sămînță, scut, seară, stîncă, șarpe, undă, vară, vultur

Notă : Au fost avuți în vedere termenii care intră în alcătuirea a cel puțin cinci construcții poetice. (Este vorba exclusiv de construcțiile poetice care apar în versurile citate în dicționar.)

SENSURI POETICE DISTRIBUITE PE NUMĂR DE TERMENI

Rang	Număr de termeni	Sensuri poetice
1.	118	moarte
2.	104	viață
3.	50	suflet
4.	32	amintire
5.	29	durere
6.	26	puritate
7.	25	destin
8.	23	timp
9.	22	frumusețe, lumină, uitare
10.	20	cer
11.	18	liniște
12.	17	iubire, muri, neliniște, pasiune, trecutul
13.	16	tristețe
14.	15	fericire, primejdie
15.	14	chin, credință, gînd, lume, neființă, poezie, sfîrsitul, trup
16.	13	idealul, lună
17.	12	bucurie, iubită, trăire, trecere
18.	11	artă, mizerie, păcat, privire, speranță, stea, taină, tinerețe, zbucium
19.	10	bogăție, dorință, lacrimă, necunoscutul, poet, suferință, trece
20.	9	bătrinețe, ființă umană, răul
21.	8	absolutul, aspirație, belșug, efemerul, fragilitate, impuritate, înaltul, lipsă de valoare, neant, obstacol, pedepsire, rază
22.	7	călătorie, căutare, cutezanță, dumnezeire, esență, eternitate, gingășie, har, ignoranță, inconsistență, începutul, materie, neclintire, nepătrunsul, ochi, ocrotire, perfecțiune, pieri, soare, trist
23.	6	ardere, călăuzire, chemare, degradare, depărtare, dispărea, durabilitate, existență, imensitate, impasibilitate, înălțare, întuneric, limpezime, lipsă de viață, măreție, nevinovăție, paradis, seninătate, statornicie, trăi
24.	5	condiție umană, conștiință, contingentul, deznădejde, dușman, faptă, inspirație, îmbătrîni, întindere, luptă, nemărginire, posomorît, putere, răzbunare, revoluție, sentimente, singurătate, somn, stabilitate, sumbru, vigoare

Octombrie 1982

ȘTEFAN BADEA
Școala Generală
Com. Măneciu-Ungureni, Prahova

ÎMPRUMUTURI VECHI SLAVE ÎN ROMÂNA COMUNĂ*

Din punctul de vedere al răspîndirii împrumuturilor vechi slave în limba română, databile între secolele IX și XI (parțial și XII)[1], acestea pot fi împărțite în trei mari categorii : I) cuvinte prezente atît în dacoromână (eventual, și în istroromână), cît și în aromână (eventual, și în meglenoromână, respectiv numai în acest dialect), în forme și cu sensuri identice sau apropiate în toate cele patru dialecte[2]; II) împrumuturi „zonale", aparținînd atît dacoromânei, cît și istroromânei și avînd aceleași caracteristici cu cele de mai sus[3]; III) împrumuturi specifice numai dacoromânei[4], respectiv unuia din dialectele transdanubiene (care nu intră în preocupările noastre aici[5]).

În cele ce urmează, dăm o listă a cuvintelor de origine veche slavă din prima categorie, despre care se poate presupune că au pătruns în româna comună, în totalitatea ei, aproximativ între secolele IX și XI (parțial și XII)[6] :

Dr., ar., mr. *ba* (< v. sl. **ba*, cf. bg. *ba*); dr. *bábă* (1464 : *Băbéni*, DERS), ar., mr. *bábă*, ir. *bǫbę* (< v. sl. *baba*); dr. *belciúg* (1510 : *Belciugata*), ar. *bilcíc*, mr. *biltšúg* (< v. sl. *bělъčugъ* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *belí*, ar. *biléscu*, mr. *bilés* (< v. sl. *běliti*, cf. bg. *belja*);

* Articolul de față continuă pe cel publicat în SCL XXXIII (1982), nr.1, p. 57–66, sub titlul *Aspecte teoretice și istorice ale studierii raporturilor lingvistice vechi slavo-române* (cu bibliografie și abrevieri). Ambele au stat la baza comunicării *Împrumuturile vechi slave și slavone în DELR*, prezentată la Simpozionul consacrat *Dicționarului etimologic al limbii române*, organizat de Institutul de lingvistică din București (15–16 iunie 1982).

Vezi la sfîrșit lista abrevierilor (în afara unor reviste și dicționare larg cunoscute).

1 Asupra periodizării istoriei limbii române vezi cartea recentă a acad. Ion Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, București, Ed. Academiei, 1981 (cu bibliografia fundamentală).

2 O primă listă, incompletă (72 de cuvinte) a împrumuturilor vechi slave comune dacoromânei, aromânei și meglenoromânei a dat Capidan, *El. sl.*, p. 26–32; parțial, acestea din urmă sînt citate de Rosetti, ILR, I², p. 320–324, și Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 13–217. O listă mai bogată, cuprinzînd și împrumuturi mai noi (227 cuvinte, dintre care 42 lipsesc din dacoromână) a întocmit recent Scărlătoiu, *Relații*, p. 141–148.

3 Vezi articolul nostru *Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istroromânei*, SCL XXXI (1980), nr. 4, p. 431–434.

4 Vezi, de asemenea : *Emprunts vieux slaves propres au daco-roumain*, RRL XXV (1980), nr. 5, p. 569–576 ; *Împrumuturi bulgărești în sudul teritoriului dacoromân*, SCL XXXI (1980), nr. 5, p. 591–594 ; *Latino-greko-slavjanskie zaimstvovanija v rumynskom jazyke do 1521 g.*, RRL XXVI (1981), nr. 1, p. 15–24.

5 Vezi : Capidan, *El. sl.*; Petrovici, *Elementele*; Scărlătoiu, *Relații*.

6 Cuvintele dacoromâne au fost extrase, în special, din : Mihăilă, *Împrumuturi* și *Studii*; pentru cele mai vechi atestări, anterioare anului 1521, am recurs la DLRV și *Addenda* (cu etimologii), precum și la DERS (menționat ca atare) ; vezi, de asemenea, indicațiile etimologice din : DA și DLR ; Tiktin, DRG ; Candrea, DE ; DLRM, DEX și Cioranescu, DER. Cea mai mare parte a cuvintelor istroromâne se reproduce după Byhan, *Istr. Glossar*; întrucît acesta nu este complet, unele cuvinte sînt citate după : I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*; Popovici, DRI ; Pușcariu, *Istr.* III ; Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte*; Klepikova, *Funcțiile*; Petrovici, *Elementele*; Kovačec, *Istr. act.* Cuvintele aromâne sînt citate după Papahagi, DDA (vezi și Scărlătoiu, *Relații*) ; în sfîrșit, cele meglenoromâne sînt reproduse după Capidan, *Megl.* III, iar unele completări după Candrea, *Glosar*.

Toate cuvintele vechi slave au fost controlate după : Sadnik – Aitzetmüller, *Hwb.*; Kurz și col., *Lexicon*. Cele atestate numai în manuscrise slavone ulterioare sînt însoțite de men-

dr. *bívol*, ar. *bivul*, mr. *bívol, bívul* (< v. sl. *byvolъ* – Miklosich, *Lexicon*, mbg. *bivolъ*, din lat. pop. **buualus* < *bubalus*, păstrat în rom. *búăr, bóur)*; dr. *bîrlóg*, mr. *bărlóg* (< v. sl. *brъlogъ* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *blánă* „piele de animal cu păr des; scîndură groasă", ar., mr. *blánă* „scîndură" (< v. sl. **blana*, cf. bg. *blana* „glie", slovac. *blana*, „pieliță, membrană", ceh. *blana* „piele, blană, pieliță, membrană"); dr. *blid* (1443 : *blidar*, DERS), ar. *blid* (< v. sl. *bljudъ)*; dr. *bob* (< 1482–1496 >), pl. *bobi* și *boabă* (de unde sg. *boábă)*, ar. *bob*, pl. *boábe*, mr., ir. *bob* (< v. sl. *bobъ* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *bogát* (1512, DERS), mr. *bogát*, ar. *bugát*, ir. *bogǫt* (< v. sl. *bogatъ)*; dr. *boz* (1 < 438 > : *Boziane*, DERS), ar., mr. *boz* (< v. sl. **bozъ*, cf. bg. *boz)*; dr., ar., mr. *brázdă*, ir. *brázdę* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. *brazda)*; dr., mr. *breaz* (< v. sl. **brězъ*, cf. bg. *brjaz)*; dr. *brici*, mr. *britš* (< v. sl. *bričь* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *bujór, bojór* (1490), mr. *băjúr, bujúr* (< v. sl. **božurъ*, cf. bg. *božur)*;

dr. *castravéte, crastavéte*, pl. *-éți* (sg. refăcut de la plural), ar. *căstrăvéțŭ*, mr. *crăstăvéts, căstrăvéts* (< v. sl. *krastavecь* < *krastavьcь* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *căli*, ar. *căléscu*, mr. *călít*, ir., *cali, -lésc* (< v. sl. *kaliti* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *căpíță, copíță*, ar. *căpíță* (< v. sl. **kopica*, cf. bg. *kopica)*; dr. *ceas*, mr. *čas*, pl. *čásur* (Candrea, *Glosar)* (< v. sl. *časъ)*; dr. *ceátă* (1431 : *Ceatar*, DERS), ar. *čeátă* (< v. sl. *četa* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *chiseliță, chísăliță*, mr. *chíselitsă, chisălitsă* „nume de plantă; puroi cu sînge" (< v. sl. **kyselica*, cf. bg. *kiselica)*; dr. *cinste*, înv. *ciste* (< 1474 >) și *cinsti*, mr. *čistiri* și *ciștiri* „a cinsti, a ura la casa miresei" (Candrea, *Glosar)* (< v. sl. *čьstь, čьstiti)*: dr. *ciúdă*, ar. *čiudă*, ir. *tšúdę* (< v. sl. *čudo*; mr. numai *tšudés*, refl., „mă mir" < bg. *čudja se)*; dr. *cîrd*, mr. *cărd, crăd* (< v. sl. **krъdъ*, cf. scr. *krd)*; dr. *cîrn* (1494), ar. *cîrnu* (< v. sl. *krъnъ* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *cîrpă* (1500 : *Cîrpitul)*, ar. *cîrpă*, mr. *cǫrpă*, ir. *cårpę* (T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. *krъpa* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *clăti*, ar. *clătéscu*, mr. **clătes* (de unde *clátin* – Capidan, *Megl.* III) (< v. sl. *klatiti)*; dr. *cléște*, m. sg. și pl., *cleşti*, m. pl., ar. *cleáște*, f. sg., *cleşti*, pl., mr. *cleáşti*, ir. *cléšte* (< v. sl. *klěšti*, dual, *klěštę*, pl.); dr. *clin*, ar., mr. *cl'in*, ir. *clin, cl'in* și *clinu* (Popovici, DRI) (< v. sl. *klinъ*); dr. *clópot* (1498 : *clopótniță*, DERS), ir. *clópot*, ar., mr. *clóput* (< v. sl. *klopotъ* „strepitus, sonitus", cf. bg. *klopot)*; dr., ar. *clóșcă*, mr. *cloátšcă* (< v. sl. **kločьka*, cf. bg. *kločka)*; dr. *coájă*, ar. *coáje*, mr. *coájă* „piele", ir. *cóže* „piele" (< v. sl. *koža)*: dr. *coásă*, ar. *coásă, cósă*, mr. *coásă*, ir. *cǫsę* (< v. sl. *kosa)*; dr. *cóbe*, ar. *cóbă* „nenorocire" (< v. sl. *kobь)*; dr. *cocéan*, ar. *cuceán*, mr. *cutšán* (< v. sl. *kočanъ* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *cojóc* (1448 : *cojocar*, DERS), ar. *cujúc*, mr. *cujóc, cojóc, cojúc* (< v. sl. *kožuchъ* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *colác*, pl. *coláci*, ar. *culác*, mr. *culác, colác*, ir. *colǫc* (< v. sl. *kolačь* – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *copítă*, ar., mr. *cupítă*, ir. *copítę* (< v. sl. *kopyto* – Miklosich, *Lexicon*, mbg. *kopito)*; dr. *cosíță*, ar. *cusíță*, mr. *cusítsă*, ir. *cosítsę* (< v. sl. **kosica*, cf. bg. *kosica)*; dr. *cosór*, ar., mr. *cusór* (< v. sl. *kosorь*); dr. *coș* (< 1504 sau 1507>), mr. *coș*, ar. *coșŭ*, ir. *coš* (< v. sl. *košь)*; dr. *cóșniță*, mr. *cóșnitsă*, ir. *cóšnitse* (< v. sl. *košьnica)*; dr. *cotéț*, ar. *cuteáță*, mr. *cutéts* (< v. sl. *kotecь* < *kotьcь*); dr., ar., mr. *crap* (< v. sl. **krapъ*, cf. bg. dial. *krap)*; dr. *creángă, crángă, crâncă*, ar. *crâncă, crángă*, ir. *grânchę* (T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. **granъka*, cf. bg. *granka)*; dr. *crémene* (1491), ar. *crémine*, mr. *crémini* și *crémni* (Candrea, *Glosar)* (< v. sl. *kremenь*, ac. sg. – Miklosich, *Lexicon)*; dr. *croi* (1448 : *croitor)*, ar. *cruéscu*, mr. *cruiés*, ir. *răs-croíi* (T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. **krojiti*, cf. *krajati* – Miklosich, *Lexicon*, bg. *kroja)*; dr. *cúrcă*, ar. *cúrcu*, *curcoán'e* (< v. sl. **kurъka*, cf. bg. *kurka)*;

dr. *deal* (1514), mr. *deal* (< v. sl. *dělъ*, cf. bg. *djal)*; dr., ar. *dîră* (< v. sl. *dira)*; dr. *dîrjálă*, mr. *dărjáŭă*, ir. *dîrjâlę* (Popovici, DIR) (< v. sl. *drъžalo* – Miklosich, *Lexicon)*; dr.

țiunea : Miklosich, *Lexicon*, iar în cîteva cazuri : Manasses, *Cronica*. În fine, cele neatestate în textele vechi sînt reconstituite pe baza limbii bulgare și a altor limbi slave, ținîndu-se seama de datele dicționarelor etimologice, dintre care unele au fost citate în partea întîi a studiului.

drag (⟨1330⟩), ir. *drog*, mr. expr. *(ca) di dragă* (< v. sl. *dragъ*); dr., mr., ir. *drob* (< v. sl. **drobъ*, cf. bg. *drob*); dr. *drójdie*, pl. *drójdii*, mr. *drujdeálă* (< v. sl. *droždiję*, f. pl., cf. bg. *droždie*, n. col.); dr. *dumbrávă* (1447 : *Dumbrăvița*), mr. *Dumbrovi*, n. top. (< v. sl. *dǫbrava*);

dr., ar. *fălă* (< v. sl. *chvala*; mr. *fálbă* < bg. *hvalba*, dar și vb. *mi fălés* ,,mă fălesc'' – Candrea, *Glosar*);

dr. *gîngav*, ar. *gîngu* mr. *gănglív* (< v. sl. *gǫgъnjavъ*, *gǫgъnivъ* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *gîrbov* (1440), înv. *gîrbav*, ar. *gîrbuv*, mr. *gărbăv*, *gărbov* (< v. sl. *grъbavъ* – Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *grъbovatъ*); dr. *gîscă*, *gînscă* și *gînsác*, ar *gîscă*, mr. *gǫscă*, *gắscă* și *gănsác* (< v. sl. *gǫsъka* – Miklosich, *Lexicon*, cf. bg. *găska* : v. sl. **gǫsakъ*, cf. bg. *găsak*); dr., ar., mr. *glas*, ir. *glǫs* (< v. sl. *glasъ*); dr., mr. *gléznă* (< v. sl. *glezъna*); dr. *glúmă*, ar. *ngl'ímă* (< v. sl. *gluma* – Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *glumъ*, *glumiti* > *glumí*); dr., ar., mr. *gol*, ir. *gol*, *góle* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*), alături de *go*, *góle* (Byhan, *Istr. Glossar*; Popovici, DRI; Pușcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *golъ*; ir. *go*, împrumutat sau influențat de scr. *go*); dr. *goní*, ar. *agunéscu*, mr. *gunés*, ir. *goní*, *-nésc* (< v. sl. *goniti*); dr. *grădínă*, ar. *grădínă*, *gîrdínă*, mr. *gărdínă* (< v. sl. *gradina* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *grăí*, ar. *grḗscu*, mr. *gres*, ir. *graiéi* (< v. sl. *grajati* ,,crocitare'' – Miklosich, *Lexicon*, cf. bg. *graja* ,,a grăi, a pălăvrăgi''); dr. *grămádă* (⟨1512⟩ : *Grămădite*), ar., mr. *grămádă* (< v. sl. *gramada*); dr., mr. *gréblă* (< v. sl. **greblo*); dr. *greșí*, ar. *agărșéscu (mi)* ,,a uita, a adormi'', mr. *gărșés* și *grișǫs* (< v. sl. *grěšiti*); dr., mr. *grindă*, ar. *gréndă* (< v. sl. *gręda* – Miklosich, *Lexicon*; ir. *grédę* < scr. *greda*); dr. *griv*, ar. *griv*, *γriv* (< v. sl. **grivъ*, cf. bg. *griv*); dr. *gúșter*, ar. *gúștur*, *gúștir*, mr. *gúștir* (< v. sl. *gušterъ* – Miklosich, *Lexicon*; ir. *guštšeritsę* < scr. *gušterica*);

dr., ar. *hránă*, ir. *hrǫnę* (< v. sl. *chrana*); dr., ar. *hrean*, ir. *hren* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *chrěnъ* – Miklosich, *Lexicon*);

dr., ar. *icre*, f. pl. (< v. sl. *ikra* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *iésle*, mr. *iásli*, ir. *iáslę* Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *jasli*, dual); dr. *iézer*, *iázer* (1518), mr. *iézer*, ir. *iâzer* (Popovici, DRI; cf. Pușcariu, *Istr.* III : *Iazer*) (< v. sl. *jezerъ*); dr. înv. *liubí*, *iubí* și *a se* ~ (1418 : *Liubitul*), ar. *alughéscu (mi)*, ir. *l'ubí*, *-bésc* (< v. sl. *ljubiti*, ~ *sę*); dr. *izmánă*, *izmeánă*, pl. *izméne*, ar. *zmeánă*, pl. *zmeáne*, mr. *zmeáni* (< v. sl. *izměna*, dual *izměně* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *izvór* (1486), mr. *izvór*, ar. *ízvur* (< v. sl. *izvorъ* – Miklosich, *Lexicon*);

dr. *împletí*, înv. *pletí*, ar. *amplătéscu*, *mplătéscu*, *mblătéscu*, mr. *ąmplités*, ir. *pletí*, *-tésc* (< v. sl. *plesti*, *pletǫ*); dr. *învîrtí*, ar. *anvărtéscu*, mr. *ąnvărtés*, ir. *ănvȓtí* (Popovici, DRI; cf. și I. Maiorescu, *Vocab.*) (< v. sl. *vrъtěti*);

dr. *jále*, *jéle*, ar. *jále*, mr. *jal'* (< v. sl. *žalь*, *želja*); dr., ar., mr. *jar* (< v. sl. **žarъ*, cf. bg. *žar*); dr., ar., mr. *jir*, ir. *jir* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*), *zir* (Pușcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *žirъ* ,,pășune'', cf. bg. *žir*);

dr., mr. *leac*, ir. *lęc* (Popovici, DRI) (< v. sl. *lěkъ* – Miklosich, *Lexicon*); dr., ar. *léle* (< v. sl. *lelja* – Manasses, *Cronica*); dr. *léne*, ar. *leáne*, mr. *leáni* (< v. sl. *lěnь*); dr. *lipí*, ar. *alikéscu*, *alăkéscu*, mr. *lipés* (< v. sl. **lěpiti*, cf. bg. *lepja*); dr. *lóbodă*, ar., mr. *lóbudă*, ir. *lobodę* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *loboda* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *lopátă*, ar., mr. *lupátă*, ir. *lopǫtę* (< v. sl. *lopata*); dr. *loví*, ar. *luvéscu*, mr. *luvés*, ,,vînez'', ir. *loví*, *-vésc* ,,a vîna, a pescui'' (< v. sl. *loviti* ,,a vîna, a pescui, a pîndi'', cf. bg. *lovja* ,,a prinde, a apuca; a vîna, a pescui''); dr. *lúncă* (1512, DERS), ar. *lúncă*, mr. *lǫncă* (< v. sl. *lǫka*);

dr., ar. *mac* (< v. sl. *makъ* – Miklosich, *Lexicon*); dr., ar., mr. *máică*, ir. *măikę* (Pușcariu, *Istr.* III; cf. și T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *majьka* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *máșteră*, înv. *máștehă*, mr. *máșți* (< v. sl. *maštecha*): dr., mr. *mátcă* (< v. sl. **matьka*, cf. bg. *matka*); dr. *méliță*, *mélință*, mr. *mel'ítsă* (< v. sl. **mělica*, cf. bg. *melica*); dr. *mijí*, mr. *mijǫs*, ir. *mižéi*, *-žesc* (< v. sl. *mьžati*, *-žǫ* – Miklosich, *Lexicon*, cf. bg. *miža*); dr., mr. *milă*, ar. *n'ilă*, ir. *milę* (< v. sl. *milo* [~ *mi jestъ* ,,îmi este milă'']; dr. *mîndru* (1432 : *Mîndrea*, DERS), mr. *mǫndru* ,,cuminte'' (< v. sl. *mǫdrъ*); dr. *mreájă*, mr. *mréjă* și *mreájă* ,,pielița fructului;

basma de mătase" (< v. sl. *mrěža*; ir. *mríže* < scr. dial. *mriža*); dr., ar. *mreánă*, ir. *mręne* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. **mrěna*, cf. bg. *mrjana*; mr. *mreáncă* < bg. *mrjanka*);

dr. *nădúf*, *nădúh*, ar. *nădúf* (< v. sl. **naduchъ*, cf. bg. *naduham* „a sufla"); dr. *nămél(e)*, mr. *nămél* și *năméle* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. **nametъ*, cf. bg. *namet*); dr. *năpădí*, ar. *anăpădéscu* (< v. sl. *napasti*, *napadǫ*); dr. *năvălí*, ar. *năvăléscu* (< v. sl. **navaliti*, cf. *navaljati* – Miklosich, *Lexicon*, bg. *navalja*): dr., *neamț* (1395), ar. *neámțu*, mr. *Neamts* (în n. top. *Tšeșma-Neamtsăl'ă*) (< v. sl. *němecь* < *némьcь*); dr. *nevástă*, ar., mr. *niveástă*, ir. *nevęstę* (< v. sl. *nevěsta*); dr. *nevóie* (1499), ar. *nivol'e*, mr. *nivol'ă* (< v. sl. *nevolja*); dr. *nojíță*, ar. *nujíță*, mr. *nujoátsă* (< v. sl. **nožica*, cf. bg. *nožica*);

dr. *obiálă*, ar. *bɣeálă*, ir. *obęlę* (< v. sl. **obijalo*, cf. bg. *obijalo*); dr. *oblínc*, ar. *obláncu*, *oblángu*, mr. *ublǫnc* (< v. sl. *oblǫkъ* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *ogór*, mr. *ugór* (< v. sl. **ugorъ*, cf. bg. *ugar*, pol. *ugor*); dr. *ográdă*, ar. *ugrádă* (< v. sl. *ograda*); dr. *opărí* (⟨1348⟩ : *Oparitul*), ar. *upăréscu*, ir. *oparí* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *opariti* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *opíncă*, mr. *upíncă*, ir. *opiñkę* (< v. sl. **opinъka*, cf. bg. *opinka*);

dr. *păcoste*, ar. *pácus*, *pácuz*, mr. *pácus(ti)* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *pakostь*); dr. *pădínă*, ar. *pădínă*, *pădínă*, mr. *Padínă*, n. top. (< v. sl. *padina*, în doc. sl.-rom. – Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *padina*); dr. *paing*, ar. *páingu*, *páiangu*, *pángu*, mr. *puịángu*, *pang* (< v. sl. **pajękъ*, cf. bg. *pajak*, *paek*; v. sl. *paǫkъ* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *paparúdă*, *paparúgă*, *papalúgă*, mr. *paparúdă* (< v. sl. **peperuna* [probabil, de la numele zeului *Perunъ*]; cf. bg. *peperuna*, *paparuna*, *peperuda*, *peperuga*); dr. *păzí* (⟨1481⟩ : *pazilori*, DERS), ar. *păzéscu*, mr. *păzés* (< v. sl. *paziti* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *pelín*, mr. *pilín*, ir. *pelir* (< v. sl. *pelynъ*, cf. bg. *pelin*); dr. *pérnă* și *perníță*, mr. *pérnitsă* (< v. sl. **perьna*, **perьnica*, cf. bg. *pernica*); dr. *pestríț*, *pistríț* (1497, DERS), ar. *péstru* (< v. sl. *pьstrъ* – Miklosich, *Lexicon*; v. sl. **pьstrьcь*); dr. *péșteră*, ar. *piștireáúă*, mr. *peáșteră*, *píșteră* (< v. sl. *peštera*); dr., mr. *pílă* (< v. sl. *pila*, cf. bg. *pila*; ir. *pılę* „fierăstrău" < scr. *pila*); dr. *pívniță*, *pímniță*, ar. *pímniță* (<v. sl. *pivьnica* – Miklosich, *Lexicon*): dr., ar., mr. *plaz* (< v. sl. **plazъ*, cf. bg. *plaz*); dr. *plătí*, ar. *plătéscu*, mr. *plătés*, ir. *platí*, *-tésc* (< v. sl. *platiti* – Miklosich, *Lexicon*); dr., mr. *pleávă*, ir. *plévę* (< v. sl. *plěva*); dr. *pliví*, ar. *plivéscu*, ir. *pliví*, *-vésc* (< v. sl. *plěti*, *plěvǫ*); dr., ar., mr., ir. *plod* (< v. sl. *plodъ*); dr. *plóscă* (1443 : *ploscar*), ar. *plóscă*, *ploáscă* (< v. sl. *ploska*, adj. fem. „lată", cf. bg. *ploska*); dr., ar., mr., ir. *plug* (< v. sl. **plugъ*, cf. bg. *plug*); dr. *poálă*, pl. *poále*, ar. *poálă*, pl. *pol'I* și *poále*, mr. *poálă* (< v. sl. *pola*, dual *polě*); dr. *pod* (<1512–1513>, DERS), mr. *pod* „lada în care curge făina la moară" (și *podu -di-izmęni* „turul izmenelor"), ir. *pod* „podea" (< v. sl. *podъ* „tabulatum, medium, solum" – Miklosich, *Lexicon*); dr. *podbeál*, mr. *potbeál* (< v. sl. **podъbělъ*, cf. bg. *podbel*); dr. *pogór* „coborîre", ar. *pogór*, *păgór*, *pugór*, „în jos" (< v. sl. *pogorь* „în jos" – Miklosich, *Lexicon*); dr. *políță*, ar. *pulíță*, mr. *pulítsă* (< v. sl. **polica*, cf. bg. *polica*); dr. *pológ*, mr. *pălóg* (< v. sl. *pologъ*; ir. *polog* „cuibar" din scr. – Popovici, DRI); dr. *porní*, ar. *apărn'éscu* „a începe", mr. *părnés* „zbor, pornesc, mă duc", ir. *poriní*, *-nésc* (< v. sl. *porinǫti* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *praf*, înv. *prah*, înv. și dial. *prav*, mr. *praṷ*, ir. *prǫh* (< v. sl. *prachъ*); dr., ar., mr. *prag*, ir. *prâg* (T. Cantemir, *Texte*) (v. sl. *pragъ*); dr. *práștie*, ar. *proáșțe*, mr. *prášti*, ir. *prášt'e* (T. Cantemir, *Texte*; Petrovici, *Elementele*, p. 16) (< v. sl. *prašta*); dr. *prăjí*, ar. *pîrjéscu*, mr. *prăjǫs*, ir. *prají* (T. Cantemir, *Texte*; cf. I. Maiorescu, *Vocab.*; Popovici, DRI) (< v. sl. *pražiti* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *prăpădí*, ar. *prăpădéscu*, ir. *propadí*, *-désc* (< v. sl. *propasti*, *-padǫ*); dr. *prășí*, ar. *prășéscu*, mr. *prășǫs* (< v. sl. **prašiti*, cf. bg. *praša*); dr. *prea*, ar., mr. *pri*, ir. *pre-* (< v. sl. *prě*, *prě-*); dr. *prépeliță*, ar. *pripilíță*, ir. *prépeliță* (Popovici, DRI) (< v. sl. **prěpělica*, cf. bg. *prepelica*); dr. *priméjdie*, mr. *primeájdă* (< v. sl. *prěmeždije* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *primeni*, mr. *priminés* (< v. sl. *prěměniti*); dr. *pripás* (1438: *pripașar*), mr. *pripășǫtă* „nume de capră" (< v. sl. *pripasъ*); dr. *prost*, ar. *próstu*, *mpróstu*, *mbróstu*, *împróstu* „drept; în picioare; naiv", mr. *prost* „în picioare" (< v. sl. *prostъ*); dr. *puf*, ar. *puh* (< v. sl. **puchъ*, cf. bg. *puh*);

dr., mr. rac, ar. rac, arác, ir. rac (I. Maiorescu, Vocab.) (< v. sl. rakъ – Miklosich, Lexicon); dr. răchítă (1452 : Răchitiş), ar. răkítă, mr. Răchítă, n. top., ir. rakitę (< v. sl. *rakyta, cf. bg. rakita): dr. răspîndí, ar. (a)răspîndéscu (< v. sl. raspǫditi); dr. răsucí, mr. răsutšós, rusutšós (< v. sl. *rasučiti, cf. rasukati – Miklosich, Lexicon; bg. razsuča); dr. războí (de ţesut), ar. arăzbóĭŭ, mr. războí̯ (< v. sl. *razbojь, cf. bg. razboj); dr. rîs, ar. arî́s (< v. sl. rysь – Miklosich, Lexicon); dr. rod ,,prunc, pui; fruct, recoltă'', mr. rod ,,fruct, recoltă'' (< v. sl. rodъ; ir. rod ,,neam, familie'' [Coteanu, Istr.; T. Cantemir, Texte] < scr. rod); dr. rogóz, ar. arugóz, arugóşŭ, mr. róguz (< v. sl. rogozъ – Miklosich, Lexicon); dr. roi, ar. roĭŭ, aróĭŭ, mr. roi̯, ir. roi̯ (Puşcariu, Istr. III) (< v. sl. rojь – Miklosich, Lexicon); dr. rúmen, ar. arúmin (< v. sl. ruměnъ);

dr. sánie, ar. sán'e (< v. sl. *sani, dual, cf. bg. sani); dr. sădí şi sad (1514), ar. sad, mr. sădés, ir. sadí şi sad (Popovici, DRI; T. Cantemir, Texte) (< v. sl. saditi, sadъ); dr. sărác, mr. sirác ,,orfan'' (< v. sl. sirakъ – Miklosich, Lexicon); dr., mr. scoc (< v. sl. skokъ – Miklosich, Lexicon); dr. scump (1429), ar. scúmpu, mr. scǫmp (< v. sl. skǫpъ – Miklosich, Lexicon; cf. v. sl. skǫpostь); dr. scund, ar. scúndu (< v. sl. skǫlъ); dr. sfîrşí, mr. sfărşǫs (< v. sl. sъvrъšiti, cf. bg. svărša); dr. sfrédel, ar. sfrédin(e), sfreádine, mr. sfrắdel, sfǫrdel, ir. svórdal şi sfắrdel (T. Cantemir, Texte) (< v. sl. svrьdelъ < svrьdьlъ – Miklosich, Lexicon; cf. bg. svredel, svărdel, svrădel); dr., ar., mr. sílă, ir. silę (< v. sl. sila); dr., ar., mr. sítă, ir. sítę (< v. sl. sito – Miklosich, Lexicon); dr., ar. slab, mr. slab şi slap (Candrea, Glosar), ir. slǫb (< v. sl. slabъ); dr., mr. slănínă, ir. slanínę (< v. sl. *slanina, cf. bg. slanina); dr. slují, mr. slujǫs, ir. služî, -žesc (< v. sl. služiti); dr. smoálă, ar. smólă, mr. smǫlă, ,,răşină, smoală'' (Candrea, Glosar) (< v. sl. smola – Miklosich, Lexicon); dr., ar., mr., ir. (Popovici, DRI; Puşcariu, Istr. III) snop (< v. s. snopъ); dr. spíţă, ar. spíţă ,,aşchie'', mr. spítsă ,,ghimpe'', ir. spítsę (< v. sl. *stьpica, cf. bg. spica); dr., mr. spor (< v. sl. sporъ, adj. – Miklosich, Lexicon; cf. bg. spor); dr. stávilă, mr. stăvílă (< v. sl. stavilo); dr. stirc (⟨1498–1499⟩ : Stírci, DERS), ar. stî́rcu (< v. sl. strъkъ); dr., ar., mr. stog (< v. sl. stogъ – Miklosich, Lexicon); dr. strášnic, mr. străşín (< v. sl. strašьnъ, strašьnikъ – Miklosich, Lexicon); dr. streáşină, ar. streáhă, mr. streáŋă (< v. sl. *strěšina, cf. bg. dial. strešina şi v. sl. strěcha); dr. strung, strug, ar., mr. strug, ir. štrug (< v. sl. strugъ – Miklosich, Lexicon); dr. sucálă (1481, DERS), mr. sucálă ,,făcăleţ'' (< v. sl. *sukalo, cf. bg. sukalo); dr. sucí, ar. şuţŭ, mr. sučǫs ,,a învîrti cu făcăleţul pentru a întinde aluatul'' (Candrea, Glosar) (< v. sl. *sučiti, cf. sukati – Miklosich, Lexicon; bg. suča); dr. suvéică, ar. suválţă, suválniţă, mr. suvál'că (< v. sl. *sovělьka, cf. bg. sovalka, sovelka);

dr. ştévie, ar. şteáĭe, mr. şteávă, ştievę (< v. sl. štavije – Miklosich, Lexicon); dr., mr. ştir, ar. ştírnu, ştíră (< v. sl. *štirъ, cf. bg. štir); dr. ştirb, ar. ştírbu, mr. ştrîb (< v. sl. *štrьbъ, *štrъbъ, cf. bg. štărb);

dr. tărî́ţe, ar. tărî́ţă, mr. trăţi şi tǫrţă (Candrea, Glosar), ir. tŕtse (< v. sl. tricę – Miklosich, Lexicon); dr., ar. téslă, mr. téslă, ti̯ăslă (< v. sl. tesla – Miklosich, Lexicon); dr., ar. tínă, mr. tínă ,,urină la vitele cornute'' (< v. sl. tina); dr., ar. tísă, mr. tísă ,,brad'' (< v. sl. tisa); dr. topí, ar. tukéscu, mr. tupés, ir. topí, -pésc (< v. sl. topiti – Miklosich, Lexicon); dr. topór (1493 : Toporeşt[i], DERS), ar. tăpór, tupoáră (< v. sl. toporъ – Miklosich, Lexicon); dr. trăí, mr. trăi̯és, ,,rabd : durez; trăiesc'' (< v. sl. trajati ,,durare'' – Miklosich, Lexicon; cf. bg. traja ,,a rămîne, a aştepta; a suporta; a dura; a exista, a trăi''); dr. trebuí (⟨1478⟩, DERS), mr. tribui̯és, trubui̯és, ir. [mii̯e (nu-)i] trebe (Puşcariu, Istr. III) (< v. sl. trěbovati, trěbujǫ); dr. trîmbă, ar. trî̯mbă, trúmbă (< v. sl. trǫba < ahd. trumba); dr. trîntor, mr. trǫnt, -ă ,,leneş, -ă'' (Capidan, Megl. III; Candrea, Glosar) (< v. sl. trǫtъ – Miklosich, Lexicon; în dr. cu sufixul de agent -tor); dr. tróscot, mr. tróscăt ,,măzăriche'' (< v. sl. troskotъ – Miklosich, Lexicon); trudí (a se ~), mr. trudés, refl. (< v. sl. truditi sę); dr., ar., mr. trup (< v. sl. trupъ); dr. tulí, mr. tulés, refl. (< v. sl. *tuliti, cf. bg. tulja);

dr. *țeávă, țévie*, ar. *ță(ĭ)e, țáγe*, mr. *tsávă* (< v. sl. **cěvь*, cf. bg. *cev* și *ceva*); dr. *țesálă, cesálă* (1508), mr. *tšeș(e)álă* (< v. sl. *česalo* – Miklosich, *Lexicon*);

dr., ar. *úliță* (< v. sl. *ulica* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *úndiță*, ar. *ún'iță*, ir. *únditsę* (< v. sl. *ǫdica*; ir. și *údițę* [Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*; Petrovici, *Elementele*, p. 12] din scr.); dr. *urní*, ar. *urn'éscu*, mr. *urnisés* „dărîm" (< v. sl. *urinǫti* – Miklosich, *Lexicon*);

dr. *val* și *învălí, învelí*, ar. *anvăléscu*, mr. *ąnvălés, nvălés* (< v. sl. **valъ*, cf. bg. *val*; v. sl. *valiti*); dr., mr. *var* (< v. sl. *varъ*); dr. *veac*, dial. *vac*, mr. *veac* (< v. sl. *věkъ*); dr. *verígă* (1508), mr. *virígă, viríghiță* (Candrea, *Glosar*), ir. *verígę* (< v. sl. *veriga*); dr. *vésel, veselíe* și *veselí (a se ∼)*, ar. *văsălíe*, ir. *vesę, -elę* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*: *vesel*), *veselí, -ésc* și *vesél'e* (Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte*) (<v. sl. *veselъ, veselije, veseliti, ∼ sę*); dr. *véveriță*, ar. *veveríță*, mr. *viviríță* și *vărvălíță* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *věverica* – Miklosich, *Lexicon*); dr., ar., mr. *vídră* (< v. sl. *vydra*, mbg. *vidra*); dr. *vîrcolác*, ar. *vurculác, vîrcolác*, mr. *vrăculác* (<v . sl *vlъkodlakъ* – Miklosich, *Lexicon*; bg. *vălkolak, vărkolak*); dr. *vîrf*, înv. *vîrh, vîrv*, mr. *vră(u̯)*, pl. *vrăur* (Candrea, *Glosar*), ir. *vǫrhu*, alături de *vrh* (< v. sl. *vrъchъ*); dr. *vîrstă, vrîstă*, ar. *vîrstă*, mr. *vrắstă* (< v. sl. *vrъsta*); dr. *vîrtélniță, vîrténiță* ar. *vîrteániță* (< v. sl. **vrъtěnica*, cf. bg. *vărtenica* „claie de snopi", sloven. *vrtilnica* „roata olarului, disc"); dr. *vîrtóp, hîrtóp* (1493), mr. *Vărtoápă*, pl. *Vărtoápi, Vărtóchi*, n. top. (< v. sl. *vrъtъpъ, vrъtopъ*, cf. bg. *vărtop*); dr. *vóie*, ar. *vól'e, vólă*, ir. *vól'e* (< v. sl. *volja*); dr. *vrájă* și *vrăjí*, mr. *vrážă* și *vražés* (< v. sl. **vraža, vražiti* – Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *vraža*); dr. *vrédnic*, mr. *vreádnic* (Capidan, *Megl.* III), *vęrnic* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *vrědьnъ* „dignus" – Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *vreden*, scr. *vredan* și *vrednik*); dr. *vrej*, ar. *vreáje* (< v. sl **vrežь*, cf. bg. *vrež*); dr. *vréme*, mr. *vreámi*, ir. *vręme* (< v. sl. *vrěmę*, cf. bg. *vreme*);

dr. *záre*, pl. *zări*, ar. *dzáre*, mr. *zári*, f. (< v. sl. *zarja*); dr. *zăbávă* și *zăboví*, mr. *zăbávă* (Candrea, *Glosar*) și *zăbovés* (< v. sl. *zabava, zabaviti* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *zădúf*, înv. *zădúh*, ar. *zădúh* (< v. sl. **zaduchъ*, cf. bg. *zaduh*); dr. *zăvói*, mr. *Zăvói*, n. loc. (< v. sl. *zavojь* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *zdrobí*, mr. *zdrubés* (și *drubés*), ir. *zdrobí, -bésc* (< v. sl. *sъdrobiti*); dr. *zloátă, sloátă*, ar. *sloátă* (< v. sl. *slota* – Miklosich, *Lexicon*); dr. *zmeu* (1510, DERS), ar. *zmeŭ*, mr. *zmeu̯* (< v. sl. *zmejь, zmijь*); dr. *zori*, pl., mr. *zor, zórli*, f. pl. art. (< v. sl. *zorja*).

*

Lista de mai sus cuprinde 246 de împrumuturi vechi slave – cele mai multe substantive (182), apoi verbe (42), adjective (20) și 2 adverbe – ce au pătruns în româna comună concomitent la nordul și la sudul Dunării și se găsesc atît în dacoromână (adesea și în istroromână), cît și în aromână și în meglenoromână (uneori numai într-unul din aceste dialecte apropiate). Lista nu este însă exhaustivă – fie și datorită unor lipsuri în documentare –, dar este destul de reprezentativă și de elocventă. În afara acestor cuvinte, cele patru dialecte au o serie de lexeme de origine veche slavă, pe care le-am numit „zonale", adesea greu de separat de cele pătrunse în epoci ulterioare. Cît privește dacoromâna, analiza întreprinsă de noi în articolele citate mai sus a arătat că ea are cel puțin încă 51 de astfel de cuvinte comune cu istroromâna, respectiv cel puțin 203 împrumuturi specifice, care nu se întîlnesc în celelalte dialecte fiind împrumutate, în mod sigur, la nordul Dunării.

Întorcîndu-ne la repertoriul de mai sus, am putut constata că cel puțin 44 de cuvinte (respectiv aproape o cincime) sînt atestate în dacoromână, cîteva în documente latino-române, iar cele mai multe în documentele slavo-române – în forme românizate fonetic sau morfologic, respectiv prin intermediul unor derivate românești (uneori ca nume de persoane sau locuri) – înainte de 1521 (data primului document scris integral în limba națională), într-o proporție crescîndă, astfel: 3 în secolul al XIV-lea (*drag*: 1330, *opări*: 1348, *neamț*: 1395), 12 în prima jumătate a secolului al XV-lea (*iubi*: 1418, *scump*: 1429, *ceată*: 1431, *mîndru*: 1432, *boz*,

dr. *țeávă, țévie*, ar. *ță(ĭ)e, țáγe*, mr. *tsávă* (< v. sl. **cěvь*, cf. bg. *cev* și *ceva)*; dr. *țesălă, cesálă* (1508), mr. *tšeș(e)álă* (< v. sl. *česalo* — Miklosich, *Lexicon)*;

dr., ar. *úliță* (< v. sl. *ulica* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *úndiță*, ar. *ún'iță*, ir. *únditsę* (< v. sl. *ǫdica*; ir. și *údițę* [Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*; Petrovici, *Elementele*, p. 12] din scr.); dr. *urní*, ar. *urn'éscu*, mr. *urnisés* ,,dărîm'' (< v. sl. *urinǫti* — Miklosich, *Lexicon)*;

dr. *val* și *învălí, învelí*, ar. *anvăléscu*, mr. *ąnvălés, nvălés* (< v. sl. **valъ*, cf. bg. *val*; v. sl. *valiti)*; dr., mr. *var* (< v. sl. *varъ)*; dr. *veac*, dial. *vac*, mr. *veac* (< v. sl. *věkъ)*; dr. *verígă* (1508), mr. *virígă, viríghiță* (Candrea, *Glosar)*, ir. *verígę* (< v. sl. *veriga)*; dr. *vésel, veselíe* și *veselí (a se ~)*, ar. *văsălíe*, ir. *vesę, -elę* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni: vesel), veseli, -lésc* și *vesél'e* (Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte)* (<v. sl. *veselъ, veselije, veseliti, ~ sę)*; dr. *véveriță*, ar. *veveríță*, mr. *viviríță* și *vărvălíță* (Candrea, *Glosar)* (< v. sl. *věverica* — Miklosich, *Lexicon)*; dr., ar., mr. *vídră* (< v. sl. *vydra*, mbg. *vidra)*; dr. *vîrcolác*, ar. *vurculác, vîrcolác*, mr. *vrăculác* (<v. sl *vlъkodlakъ* — Miklosich, *Lexicon*; bg. *vălkolak, vărkolak)*; dr. *vîrf*, înv. *vîrh, vîrv*, mr. *vră(u̯)*, pl. *vrăur* (Candrea, *Glosar)*, ir. *vǫrhu*, alături de *vrh* (< v. sl. *vrъchъ)*; dr. *vîrstă, vrîstă*, ar. *vîrstă*, mr. *vrắstă* (< v. sl. *vrъsta)*; dr. *vîrtélniță, vîrténiță* ar. *vîrteániță* (< v. sl. **vrъtěnica*, cf. bg. *vărtenica* ,,claie de snopi'', sloven. *vrtilnica* ,,roata olarului, disc''); dr. *vîrtóp, hîrtóp* (1493), mr. *Vărtoápă*, pl. *Vărtoápi, Vărtóchi*, n. top. (< v. sl. *vrъtъpъ, vrъtopъ*, cf. bg. *vărtop)*; dr. *vóie*, ar. *vól'e, vólă*, ir. *vól'e* (< v. sl. *volja)*; dr. *vrájă* și *vrăjí*, mr. *vrážă* și *vrăžés* (< v. sl. **vraža, vražiti* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *vraža)*; dr. *vrédnic*, mr. *vreádnic* (Capidan, *Megl.* III), *vęrnic* (Candrea, *Glosar)* (< v. sl. *vrědьnъ* ,,dignus'' — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *vreden*, scr. *vredan* și *vrednik)*; dr. *vrej*, ar. *vreáje* (< v. sl **vrežь*, cf. bg. *vrež)*; dr. *vréme*, mr. *vreámi*, ir. *vręme* (< v. sl. *vrěmę*, cf. bg. *vreme)*;

dr. *záre*, pl. *zări*, ar. *dzáre*, mr. *zári*, f. (< v. sl. *zarja)*; dr. *zăbávă* și *zăbovi*, mr. *zăbávă* (Candrea, *Glosar)* și *zăbovés* (< v. sl. *zabava, zabaviti* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *zădúf*, înv. *zădúh*, ar. *zădúh* (< v. sl. **zaduchъ*, cf. bg. *zaduh)*; dr. *zăvói*, mr. *Zăvói*, n. loc. (< v. sl. *zavojь* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *zdrobí*, mr. *zdrubés* (și *drubés)*, ir. *zdrobí, -bésc* (< v. sl. *sъdrobiti)*; dr. *zloátă, sloátă*, ar. *sloátă* (< v. sl. *slota* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *zmeu* (1510, DERS), ar. *zmeŭ*, mr. *zmeu̯* (< v. sl. *zmejь, zmijь*); dr. *zori*, pl., mr. *zor, zórli*, f. pl. art. (< v. sl. *zorja)*.

★

Lista de mai sus cuprinde 246 de împrumuturi vechi slave — cele mai multe substantive (182), apoi verbe (42), adjective (20) și 2 adverbe — ce au pătruns în româna comună concomitent la nordul și la sudul Dunării și se găsesc atît în dacoromână (adesea și în istroromână), cît și în aromână și în meglenoromână (uneori numai într-unul din aceste dialecte apropiate). Lista nu este însă exhaustivă — fie și datorită unor lipsuri în documentare —, dar este destul de reprezentativă și de elocventă. În afara acestor cuvinte, cele patru dialecte au o serie de lexeme de origine veche slavă, pe care le-am numit ,,zonale'', adesea greu de separat de cele pătrunse în epoci ulterioare. Cît privește dacoromâna, analiza întreprinsă de noi în articolele citate mai sus a arătat că ea are cel puțin încă 51 de astfel de cuvinte comune cu istroromâna, respectiv cel puțin 203 împrumuturi specifice, care nu se întîlnesc în celelalte dialecte fiind împrumutate, în mod sigur, la nordul Dunării.

Întorcîndu-ne la repertoriul de mai sus, am putut constata că cel puțin 44 de cuvinte (respectiv aproape o cincime) sînt atestate în dacoromână, cîteva în documente latino-române, iar cele mai multe în documentele slavo-române — în forme românizate fonetic sau morfologic, respectiv prin intermediul unor derivate românești (uneori ca nume de persoane sau locuri) — înainte de 1521 (data primului document scris integral în limba națională), într-o proporție crescîndă, astfel: 3 în secolul al XIV-lea *(drag*: 1330, *opări*: 1348, *neamț*: 1395), 12 în prima jumătate a secolului al XV-lea *(iubi*: 1418, *scump*: 1429, *ceată*: 1431, *mîndru*: 1432, *boz*,

pripas: 1438, *gîrbov:* 1440, *blid, ploscă:* 1443, *dumbravă:* 1447, *cojoc, croi:* 1448), 17 în a doua jumătate a acestui secol *(răchită:* 1452; *babă:* 1464; *ciste:* 1474; *trebui:* 1478; *păzi, sucală:* 1481; *bob:* 1482–1483; *izvor:* 1486; *bujor:* 1490; *cremene:* 1491; *topor, vîrtop:* 1493; *pestriț:* 1497; *clopot:* 1498; *stîrc:* 1498–1499; *nevoie:* 1499; *cîrpi:* 1500), respectiv 12 în primele două decenii ale secolului al XVI-lea *(coș:* 1504 sau 1507; *țesală, verigă:* 1508; *belciug, zmeu:* 1510; *bogat, grămadă, luncă:* 1512; *pod:* 1512–1513; *deal, sad:* 1514; *iezer:* 1518). Împreună cu cele 8 din lista cuvintelor comune dacoromânei și istroromânei [7], respectiv 35, specifice dacoromânei [8], acestea confirmă, cel puțin în parte, vechimea lor, gradul de adaptare la sistemul fonetic, gramatical și derivativ românesc, precum și faptul, deosebit de semnificativ, că *slavona* era în Țările Române o limbă de cultură, insuficient însușită de cărturarii români. Astfel, din cele 500 de cuvinte românești de origine veche slavă, cuprinse în cele tre liste, cel puțin 87 apar între 1330 și 1520 în forme românizate în documente slavo-române și, într-o mai mică proporție, în cele latino-române [9].

În încheiere, vom adăuga cîteva considerații privind unele aspecte ale evoluției semantice a împrumuturilor vechi slave pe teren românesc, precum și ale sinonimiei cu alte grupuri de cuvinte, mai ales cu cele moștenite din latină sau provenite din fondul autohton, traco-dac. Din punctul de vedere al evoluției semantice, împrumuturile vechi slave pot fi împărțite, în linii mari, în trei categorii [10]:

1) Cuvinte monosemantice în slava veche (și în limbile slave moderne, în genere), care și-au păstrat sensul respectiv și în română. Printre acestea se înscriu numele unor animale și păsări domestice sau sălbatice *(bivol, rîs, gîscă, prepeliță)*, pești *(crap)*, denumiri referitoare la corpul oamenilor sau animalelor *(gleznă, copită)*, nume de plante cultivate *(castravete, hrean, mac)*, de arbuști și plante sălbatice *(pelin, răchită, rogoz, ștevie)*, termeni de relief *(padină, peșteră)* sau referitori la terenuri agricole *(pîrlog)*. Acestora le pot fi adăugate denumirile unor unelte și obiecte de cultură materială, care suferă cel mult așa-numitul fenomen de „evoluție pasivă": nume de unelte agricole și părți ale lor *(coasă, greblă, plaz, plug)*, de mijloace de transport *(sanie)*, de unelte și obiecte casnice și gospodărești *(blid, lopată, meliță, război* [de țesut], *sfredel, suveică, teslă, topor)* sau de construcții gospodărești și părți ale lor *(coteț, iesle)*. Chiar unele verbe cu sensuri „tehnice" pot fi considerate monosemantice, deși se pot ușor metaforiza, transformîndu-se din „concrete" în abstracte *(căli, privi, prăji, suci)*.

2) Cuvinte slave polisemantice, pătrunse în limba română a) cu un singur sens special, b) cu mai multe sensuri:

[7] Unul de la sfîrșitul sec. al XIV-lea *(poiană,* 1400), 2 din secolul al XV-lea *(cîrcimă:* 1464, în *Cîrcimari,* DERS; *țeapă:* 1500, în *Țepeș,* DERS) și 5 din primele două decenii ale sec. al XVI-lea *(mîrșav:* 1502, DERS; *toporiște,* 1509; *răsipi:* 1511, în *răsipă; clădi:* 1515, în *Clăditeei; iaz:* 1519).

[8] Unul din sec. al XIV-lea *(bahnă:* 1374, în *Bahnina selišta)*, 6 din prima jumătate a secolului al XV-lea *(obîrșie:* 1411, DERS; *vrajbă:* 1421, în *vrăjmaș; zăpodie:* 1425, *pleș:* 1427, în *Pleșescul,* DERS; *oglindi:* 1437, în *Oglind-ina,* DERS; *gîrlă,* 1448), 16 din a doua jumătate a acestui secol *(prislop, zănoagă,* DERS: 1451; *tocmi:* 1453, în *tocmeal*[*ă*]*; preseacă:* 1464, DERS; *sprinten:* 1477; *moghilă:* 1479; *vrabie:* 1483; *colț:* 1488, în *Colțea,* DERS; *sfat, svat:* 1491–1492; *topliță:* 1493; *crîng, răspîntie:* 1495; *obadă:* 1496–1507; *laz:* 1497; *trestie:* 1498, în *Trestio*[*a*]*ră; vadră:* 1500) și, în fine, 12 din primele două decenii ale sec. al XVI-lea *(comarnic:* 1501, DERS; *prund:* 1506; *grind:* 1507, *veste:* 1507–1508; *trîmbiță,* în *trîmbițaș*[*i*], *țintă:* 1508; *clei:* 1509; *pinten, penteni:* 1509; *sfînt, svînt:* 1512; *pajiște:* 1512–1513, DERS; *bold:* 1517, în *Boldiș; crac:* 1520).

[9] Vezi în legătură cu aceasta: DLRV, p. 10–63; Lucia Djamo-Diaconiță, *Redacția românească a limbii slavone,* în: P. Olteanu și col., *Slava veche și slavona românească,* București, 1975, p. 256–301.

[10] Vezi *Împrumuturi,* p. 219–248 (cu bibliografie); tot acolo, clasificarea onomasiologică detaliată (p. 17–217), în care intră cele mai multe din cuvintele enumerate mai sus.

a) În prima subgrupă intră cuvinte ca dr., megl. *deal* ,,ridicătură de pămînt mai mică decît muntele, colină" (cf. v. sl. *dělъ* ,,parte", bg. *djal* ,,1. parte; 2. culme [ceea ce împarte terenul]"); dr. *polog*, megl. *pălog* ,,cantitate de iarbă cosită dintr-o singură mișcare a coasei, mănunchi de grîu secerat" (cf. bg. *polog* ,,1. cuibar; 2. ou pus în cuib [11]; 3. cuib de pasăre pe pămînt; 4. mănunchi de iarbă sau de grîu"); dr. *prăși*, ar. *prășescu*, megl. *prășọs* ,,a săpa locuri cultivate" (cf. bg. *praša* ,,1. a face praf; 2. a săpa, a prăși") ș.a.

b) În cea de-a doua subgrupă intră destul de multe cuvinte vechi slave pătrunse în română cu două sau mai multe sensuri, fenomen explicabil prin bilingvismul slavo-român; acestea se întîlnesc mai ales în partea ,,neterminologică" a fondului de împrumuturi: substantive referitoare la viața familială și socială, la universul interior al omului, adjective denumind diverse însușiri ale ființelor și lucrurilor, verbe cu sensuri abstracte etc. Astfel, de exemplu, sînt polisemantice numele de rudenie dr., ar., megl. *babă*, ir. *bọbę* ,,1 femeie bătrînă; 2. bunică; 3. moașă" și dr. *nevastă*, ar., megl. *niveastă* ,,1. mireasă; 2. femeie măritată de curînd; 3. soție (tînără); 4. femeie"(ir. *nevęstę* a fost înregistrat numai cu primele două sensuri); de asemenea, sînt polisemantice cuvintele care exprimă noțiunea de ,,timp, o anumită perioadă de timp": *ceas, veac, vreme*. Dintre substantivele care exprimă noțiuni referitoare la universul interior al omului pot fi citate *cinste, voie, nevoie* ș.a., care-și găsesc, ca și cele de mai sus, corespondente semantice perfecte în slava veche, bulgara actuală și, în genere, în limbile slave sudice.

Polisemia e un fenomen obișnuit printre adjectivele de origine veche slavă, cu excepția celor care denumesc însușiri fizice ale animalelor și păsărilor; de ex., dr., ar. *gol* ,,1.(despre oameni) nud, dezbrăcat; 2. deșert, care nu conține nimic; 3. neînsoțit de altceva" (de ex., *pîine goală;* megl. *gol* a fost înregistrat cu sensurile 1 și 3, iar ir. *gol, go*, fem. *golę* — cu 1 și 2); la fel sînt polisemantice adjectivele *bogat, drag, prost, slab, scump* ș.a. În sfîrșit, numeroase cazuri de păstrare a mai multor sensuri se întîlnesc și printre verbele românești împrumutate din slava veche: *clăti, lipi, topi, trudi* ș. a.

Evident, în cazurile de față, ca și în altele, am făcut abstracție de unele sensuri adiacente, atît în română, cît și în slava veche, respectiv în bulgara actuală și în alte limbi slave. Importantă este păstrarea cel puțin a două sensuri fundamentale ale cuvîntului slav, căci, odată pătruns în română, el a început să ducă o nouă existență, în funcție de sistemul lexical al acesteia, de seria de sinonime sau de ,,cîmpul semantic" în care a intrat. Acest fapt iese mai mult în evidență la cuvintele care și-au modificat sensibil sensurile în românește și care formează ultima categorie.

3) Cuvinte cu sensuri noi în limba română, a) care și-au lărgit înțelesul, b) care au căpătat sensuri cu totul noi prin ,,specializare" sau ,,deviere":

a) ,,Lărgirea sensului", fenomen foarte general, se întîlnește adesea la cuvintele românești de origine veche slavă, mai ales în urma pierderii ,,formei interne" sau a ,,de-etimologizării", obișnuite cu prilejul trecerii unui cuvînt dintr-o limbă într-alta. De ex., dr. *chiseliță, chisăliță* ,,1. fiertură de fructe (mai ales, de prune); 2. fiertură de știr sau de lobodă; 3. borș făcut din tărîțe" diferă parțial de bg. *kiselica* (derivat din *kisel* ,,acru" + suf. *-ica)* ,,1. prune, mere sau pere sălbatice; 2. fructe verzi și acre; 3. (reg.) fiertură acră de fructe; 4. (reg.) măcriș, ștevie"; pierzîndu-și ,,forma internă", căci în românește nu se mai asociază cu ideea de ,,acru", ci cu aceea de ,,fiertură", a ajuns să însemne și ,,terci, talmeș-balmeș", ceea ce explică megl. *chiselitsă, chisălitsă* ,,puroi cu sînge", alături de ,,nume de plantă".

Cuvîntul dr., ar., megl., ir. *bob* a ajuns să însemne nu numai planta și fructul *Vicia faba* (cf. v. sl. *bobъ;* în bg., de asemenea, și ,,fasole"), ci și ,,grăunțe" în genere (de mazăre de fasole etc.), iar prin extensiune — ,,obiect mic, rotund"; acest fenomen a fost favorizat de

[11] ,,Dubletul etimologic" megl. *pulóg*, împrumutat mai tîrziu, are exact aceste prime două sensuri.

apariția formei-dublet de plural neutru *boabe* (dr., ar.), alături de *bobi*, de la care s-a refăcut un nou singular, dr. *boabă* (fem.), devenit astfel un cuvînt independent (cf. și ar. *bobă* ,,fruct").

De asemenea, și unele verbe prezintă fenomenul de lărgire și chiar de deplasare a sensului, în unele cazuri prin întrebuințarea unui cerc mai larg de vorbitori. Astfel, v. sl. *loviti* înseamnă ,,1. a vîna, a pescui; 2. a pîndi"; în bulgară, acest verb și-a extins sensul la ,,a prinde, a apuca" (în genere), în timp ce în română (dr. și ar.) evoluția a fost continuată de la ,,a atinge brusc pentru a prinde" la ,,a izbi, a bate" (megl. *luves* înseamnă doar ,,vînez", iar ir. *lovi* – ,,a vîna, a pescui"); cf. în fine, expresiile *l-a lovit plînsul, l-a lovit boala* etc.

b) Uneori, apariția unor sensuri noi în română a fost însoțită de pierderea completă (sau aproape completă) a celor vechi, astfel că, în ultimă instanță, putem vorbi de o adevărată ,,mutație semantică", fie că ,,veriga intermediară" poate fi detectată încă în limbile slave sudice, fie că este înregistrată în textele vechi românești. Astfel, de exemplu, v. sl. *mǫdrъ* înseamnă ,,inteligent, înțelept, priceput", iar în bulgară este cunoscut și cu sensul de ,,cuminte, liniștit" (la fel, în megl. *mǫndru* ,,cuminte, înțelept"). În schimb, dacă în textele românești vechi se mai înregistrează încă sensul primar, ulterior acesta a evoluat, pe de o parte, la ,,mulțumit, satisfăcut, care are un sentiment de încredere în însușirile proprii", apoi ,,care are încredere *exagerată* în calitățile proprii, orgolios, trufaș, îngîmfat" (cf. și megl. *mă măndărés, măndărǫs*, refl., ,,mă mîndresc, umblu umflîndu-mă în pene"); pe de altă parte, în sens pozitiv, la ,,frumos, strălucitor, minunat", astfel că în vorbirea și în creația populară orală, din sintagme ca *mîndru flăcău, mîndră fată* s-a ajuns la substantivarea adjectivului, care înseamnă ,,(flăcău, bărbat) drag, iubit", respectiv ,,(fată, femeie) dragă, iubită". Prin urmare, în urma unei lungi ,,înlănțuiri" (fr. *enchaînement*) de sensuri, adjectivul *mîndru* s-a îndepărtat destul de mult de semnificația inițială, prezentă încă în textele vechi românești.

În sfîrșit, adesea împrumuturile vechi slave, ca și altele, au intrat în raporturi sinonimice cu o serie de cuvinte moștenite din latină sau provenite din substratul traco-dac, iar mai tîrziu cu împrumuturi mai noi din diverse limbi. Fără a intra în detalii – sinonimia putînd fi *noțională, stilistică* sau *teritorială* (în raportul dintre dialecte, graiuri și limba literară comună) –, vom cita aici cîteva serii de sinonime latino-(traco-)slave, dintre cele mai cunoscute:

1) Substantive. a) Relief, fenomene ale naturii, timp: *lac* (lat.) – *baltă* (trac) – *iezer* (v. sl.); *alba* (lat.) – *zori* (v. sl.); *timp* (lat.) – *vreme* (v. sl.).

b) Instrumente și obiecte gospodărești, hrană: *secure* (lat.) – *topor* (v. sl.); *ciur* (lat.) – *sită* (v. sl.); *nutreț* (lat.) – *vipt* (lat., înv.) – *mîncare* (lat.) – *hrană* (v. sl.).

c) Regnul vegetal și cel animal: *grăunte* (lat.) – *bob* (v. sl.); *scoarță* (lat.) – *coajă* (v. sl.); *fulg* (lat.) – *puf* (v. sl.).

d) Corpul omenesc: *păr* (lat.) – *coade, codițe* (lat.) – *cosițe* (v. sl.) – *plete* (v. sl.); *oul piciorului* (lat.) – *gleznă* (v. sl.).

e) Termeni de rudenie: *mumă/mamă* (lat.) – *maică* (v. sl.).

f) Stări sufletești: *dor* (lat.) – *dragoste* (v. sl.) – *iubire* (v. sl.); *durere* (lat.) – *tristețe* (< *trist* [lat.] + suf. *-ețe*) – *jale* (v. sl.).

2) Verbe: *lucra* (lat.) – *trudi* (v. sl.) – *munci* (v. sl.; numai în dr. și ir.); *săpa* (lat.) – *prăși* (v. sl.); *via* (lat., înv.) – *trăi* (v. sl.); *plăcea* (lat.) – *iubi* (v. sl.); *păcătui* (< *păcat* [lat.] + suf. *-ui*) – *greși* (v. sl.); *vindeca* (lat.) – *lecui* (v. sl.).

3) Adjective: *deșert* (lat.) – *gol* (v. sl.); *roșu* (lat.) – *rumen* (v. sl.).

Așadar, pătrunderea în româna comună, în urma unui îndelung proces de bilingvism, a unui mare număr de împrumuturi vechi slave a contribuit la îmbogățirea și nuanțarea semantico-stilistică a vocabularului românesc, fenomen complex, în continuă devenire, început odată cu încorporarea elementelor autohtone, traco-dace, și continuat apoi cu asimilarea unor împrumuturi de diverse origini, printre care cele vechi slave ocupă unul din locurile cele mai importante.

ABREVIERI

Bartoli, *Pubblicazioni* = M. Bartoli, *Pubblicazioni recenti di filologia rumena*, „Studj di filologia romanza", VIII (1901), p. 517–628.

Byhan, *Istr. Glossar* = A. Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, „VI. Jhb. d. Inst. f. rum. Spr. zu Leipzig", 1899, p. 174–396.

Candrea, *Glosar* = I. A. Candrea, *Glosar meglenoromân*, „Grai și suflet", III, (1927), p. 175–209, 381–412; VI (1934), p. 163–192; VII, (1937), p. 194–230.

T. Cantemir, *Texte* = Traian Cantemir, *Texte istoromâne*, București, 1959.

Capidan, *El. sl.* = Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925 (Extras din : Academia Română, „Memoriile Secțiunii literare", Seria III, t. II, mem. 4).

Capidan, *Megl.* III = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.

Cioranescu, DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1–7, Universidad de la Laguna, 1958–1966.

Coteanu, *Istr.* = Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă. Istromâna*, București, 1957.

DERS = Gr. Bolocan și col., *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, București, 1981.

DLRV = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974; *Addenda au « Dictionnaire du roumain ancien »*, RRL XX (1975), nr. 4, p. 381–384; nr. 5, p. 547–550; XXI (1976), nr. 1, p. 59–64.

Klepikova, *Funcțiile* = G. P. Klepikova, *Funcțiile prefixelor verbale de origine slavă în dialectul istroromân*, „Fonetică și dialectologie" II (1960), p. 169–207.

Kovačec, *Istr. act.* = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971.

Kurz și col., *Lexicon* = *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I–III, red. principali J. Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, Praga, 1958–1979 (fasc. 34, pînă la cuvîntul *rogъ*; publicarea continuă).

I. Maiorescu, *Vocab.* = *Itinerar în Istria și Vocabular istrianoromân*, ed. 2, publicată de Titu Maiorescu, București, 1900.

Manasses, *Cronica* = *Cronica lui Constantin Manasses*. Traducere mediobulgară... Text și glosar de Ioan Bogdan, București, 1922.

Mihăilă, *Împrumuturi* = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960.

Mihăilă, *Studii* = G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973.

Miklosich, *Lexicon* = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865.

Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. 2 augm., București, 1974.

Petrovici, *Elementele* = Emil Petrovici, *Elementele sud-slave ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, CL XII (1967), nr. 1, p. 11–19.

Popovici, DRI = Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, Partea I–2, Halle a.d. S., 1909–1914.

Pușcariu, *Istr.* III = S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, III, București, 1929.

Rosetti, ILR, I[2] = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. 2 rev. și adăug., București, 1978.

Sadnik – Aitzetmüller, *Hwb.* = L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg – Haga, 1955.

Scărlătoiu, *Relații* = Elena Scărlătoiu, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă*, București, 1980.

Octombrie 1982

G. MIHĂILĂ

Facultatea de Limbi Străine
București, Pitar Moș 7–13

LA STRUTTURA ETIMOLOGICA DEL LESSICO ROMENO DEGLI *ELEMENTA LINGUAE DACO-ROMANAE SIVE VALACHICAE*

Sia l'edizione del 1780 che quella del 1805 si chiudono con un vocabolario romeno-latino e con cinque conversazioni nelle due lingue, così come avveniva nella grammatica della lingua tedesca di G. Nagy, che è un modello del tratatto di Micu e Șincai [1]. In tal modo gli *Elementa* assommavano, accanto alla qualifica di saggio grammaticale normativo, quella di manuale per la pratica della lingua.

Il *Vocávullar romanesc și latinesc* (abbr. *V*) è ripartito in sezioni tematiche, sedici in tutto, che raggruppano per affinità semantica voci di svariati ambiti, in genere vicini alle esigenze quotidiane dei discenti. All'interno di ciascun gruppo non viene seguito l'ordine alfabetico, essendo i termini inseriti secondo la disposizione del modello che, a sua volta, non rispettava alcun criterio definibile.

Considerato il clima spirituale in cui nacquero gli *Elementa*, ci saremmo aspettati che nel campo lessicale, più che altrove, si fosse manifestato con maggiore incidenza l'indirizzo latinizzante degli autori. Un esame superficiale del *V* parrebbe confermare simile ipotesi ove si tengano in primo luogo presenti voci come *stirie, eur* create sulla base del latino letterario *(stiria, eurus)* o altre come *gal* e *vult*, introdotte in concorrenza con *cocoș* e *obraz*, față, probabilmente per espellere l'imprestito slavo.

Tuttavia un'analisi della struttura etimologica delle *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvîntare* (abbr. *FV*) che abbiamo compiuto attenendoci ai criteri fissati da Constant Maneca [2], dimostra che Micu e Șincai si sono mantenuti su una linea nell'insieme moderata, evitando — a parte casi eccezionali — forzature e distorsioni della realtà lessicale della lingua.

Ai fini della nostra ricerca il lessico del *V* e delle *FV* è stato suddiviso in tre classi etimologiche principali :

a) fondo originario,

b) imprestiti,

c) creazioni lessicali.

Questa tripartizione ci è sembrata interessante per il giusto valore che attribuisce alla terza categoria, nella quale confluiscono i lessemi formati per derivazione, composizione, scambio di funzione morfosintattica ecc. Raggruppando, com'è stato di solito fatto, i derivati, i calchi e le varianti assieme alla parola — base, significherebbe infatti creare l'impressione che il romeno non annoveri alcuna parola di origine romena [3].

[1] Si consulti in proposito N. A. Ursu, *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*, in LR XX(1971), 3, pp. 259—272.

[2] C. MANECA, *Lexicologie statistică romanică*, Bucarest, Universitatea din București 1978.

[3] Per questo problema si veda V. ȘERBAN — I. EVSEEV, *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Timișoara, Editura Facla, 1978, pp. 262—263.

Nel *V* si contano complessivamente 486 voci [4] Il fondo originario vi è rappresentato da 278 elementi (57,20%), di cui 264 ereditati dal latino (54,32%) e 14 risalenti al sostrato tracodacico (2,08%). Rispetto al computo effettuato dallo Zdrenghea [5] si notano le seguenti variazioni : − 72 per gli elementi latini e + 3 per quelli del sostrato. Il primo dato si spiega con la presenza nella nostra indagine di una terza classe in cui sono state inserite voci che pur provenendo dal latino erano state create in terreno romeno secondo gli specifici sistemi di formazione delle parole. Così, voci come *botez* (derivato regressivo da *boteza), făcător* (derivato con suffisso) o *strănepot* (derivato con prefiso) sono state da noi escluse dalla classe a) e collocate nella classe c). Quanto agli elementi del fondo autoctono, abbiamo aggiunto ai 9 indicati dallo Zdrenghea *(ceafă, cioară, grumaz, mire, mînz, moș, pîrău, șopîrlă, țap)* [6] *bură* [7], *leu* [8], *pînză* [9], *prunc* [10] e *spuză* [11].

Gli imprestiti ammontano a 119 elementi (24,48%), che si collocano nelle seguenti sottoclassi in base alla lingua di provenienza [12] :

lingua	numero	percentuale
slavo	55	11,31
(neo)greco	16	3,29
francese	13	2,67
latino	12	2,46
ungherese	7	1,44
italiano	7	1,44
turco	5	1,02
tedesco	4	0,82

[4] Alle 485 della prima edizione va aggiunta la voce *diamant* (introdotta in sostituzione di *adamînt)*, che costituisce l'unica variazione rispetto all'inventario lessicale del *V* nell'edizione del 1805. Tutti i lessemi saranno riportati in grafia normalizzata.

[5] Dal quale risulta la seguente situazione:
336 voci di origine latina,
116 imprestiti da altre lingue,
18 voci formate sulla base del latino letterario, di cui
6 non registrate nei dizionari,
6 formate dagli autori sulla base del materiale esistente
4 di etimologia sconosciuta.
(cfr. M. ZDRENGHEA, *Elementa linguae — La 200 de ani*, in Samuil Micu — Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, a cura di M. Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, pp. XX–XXII).

[6] Non abbiamo incluso tra le voci del sostrato *fluier* e *pălărie*, così come fa lo Zdrenghea, perché ci siamo attenuti alle diverse indicazioni etimologiche di Petar Skok *(Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagabria, JAZU, 1971–1974; abbr. *Skok)* che le considera grecismi dell'area balcanica (I, pp. 533–534; II, p. 606). Di altro avviso è però Alejandro Cioranescu *(Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1958–1966; abbr. *DER)*. Per *fluier*, ritenuto peraltro un derivato post verbale, suppone un'origine espressiva *(ibid.*, p. 336) e per *pălărie* considera probabile la derivazione dall'italiano *cappelleria (ibid*, p. 595).

[7] *Skok*, I, p. 238 (post-verbale da *aburi*, cfr. albanese *avull)*. Alexandru Rosetti *(Istoria limbii române*, Bucarest, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 321; abbr. *Ros.)* lega la voce allo slavo, mentre il *DER* ne considera dubbia l'origine (p. 116).

[8] Nella forma romena si sarebbero intrecciati lo slavo *lĭvŭ* e il tracio *levus (Skok*, II, p. 299), ma il *DER* propende per l'imprestito colto dal latino (p. 476).

[9] Ion Russu *(Etnogeneza românilor*, Bucarest, Editura științifică și enciclopedică, 1981, pp. 380–381; abbr. *Russu)* respinge, perchè immotivata sul piano sia morfologico che semantico la provenienza dal latino *pandia*, soluzione accolta anche in *DER* (p. 625).

[10] Mentre il *DER* (p. 674) ne considera dubbia l'origine, *Russu* (p. 373), con argomenti convincenti, lo pone tra gli elementi del sostrato.

[11] *DER*, pur considerando evidente il legame con l'albanese *špuzë*, lo ritiene di origine dubbia (p. 786), mentre *Ros.* ne suppone l'appartenenza al fondo autoctono (p. 281).

[12] Nel caso di lessemi a etimologia multipla abbiamo prescelto quella indicata per prima nei repertori etimologici consultati.

Anche in questo caso si notano difformità rispetto alla indagine compiuta dallo Zdrenghea, e perché i derivati sono passati nella classe c), e perché scambi sono avvenuti all'interno degli imprestiti stessi[13].

Per quanto concerne le voci slave dell'elenco dello Zdrenghea, sono state escluse perché pertinenti alla classe c) *cerneală, năduşeală, nălucă, trăsnet, tulpină* e *mirosit*[14], *pipăit*[15], *scopit*[16], perché inserite nella categoria a) *candelă, mintă*[17].

Delle voci che lo Zdrenghea ritiene di etimo sconosciuto, *pînza* e *prunc* sono state invece incluse, sulla base delle già citate indicazioni del Russu, tra quelle autoctone, mentre *cioareci* e *sein* vanno a collocarsi rispettivamente tra quelle di origine turca[18] e slava[19]. Di scarso rilievo appaiono le altre oscillazioni rispetto alla sistemazione dello Zdrenghea.

I lessemi afferenti alla classe delle creazioni lessicali sono in tutto 89 (18,31%), compresi traduzioni e calchi del tipo *fărdezeu (atheus)* e *maimari (majores)*, creati dagli autori e non attestati.

Un 'analisi da noi compiuta sul fondo lessicale delle *FV* ha condotto a risultati analoghi. Perchè la comparazione fosse omogenea abbiamo tralasciato gli strumenti grammaticali (pronomi, verbi ausiliari, congiunzioni, preposizioni), nonchè le voci verbali e le formazioni avverbiali che non sono rappresentate neanche in *V*. Dopo tale selezione abbiamo contato nei testi delle cinque conversazioni degli *Elementa* 145 lessemi, così suddivisi :

FO	IM	CL
81 (55,86%)	37 (25,51%)	27 (18,62%)

Nella classe a) è presente un solo lessema del sostrato *(prunc)* ; nella classe b) si delinea la seguente suddivisione secondo la lingua di provenienza dell-imprestito[20] :

lingua	numero	percentuale
slavo	19	13,10
tendesco	4	2,75
francese	4	2,75
(neo)greco	4	2,75
ungherese	3	2,06
italiano	2	1,37
latino	1	0,68

[13] Le differenze si spiegano con la diversità degli strumenti etimologici impiegáti : lo Zdrenghea si è basato, tranne un paio di casi, sulle etimologie indicate dal *DLRM*, noi le abbiamo invece riscontrate, oltre che su tale opera, sul *DEX*, sul *DER* e, soprattutto per le voci di supposta origine slava, sullo *Skok*.

[14] Il *DER* nega l'origine slava (p. 529) e *Skok* concorda nel ritenerlo un grecismo balcanico (II, p. 429). Il Mihăescu considera *mirosi* un grecismo passato in romeno atraverso lo slavo (J. MIHĂESCU, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucarest, Editura Academiei, 1966, p. 187).

[15] Formazione onomatopeica per la quale *Skok* esclude l'origine slava meridionale (II, p. 659), che il *DER* ammette (p. 625).

[16] Per questo derivato regressivo tanto il *DER* (p. 741) che il Densusianu (O. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, in *Opere*, Bucarest, Editura Minerva, 1975, II, p. 196) postulano l'origine latina della parola di base *scuipa* (< lat. *scuppire)*.

[17] Entrambe le voci sono dallo *Skok* considerate latinismi balcanici (II, p. 33 e II, p. 415), mentre il *DER* propende per l'origine slave (p. 134 e p. 527).

[18] *Skok*, I, p. 297 ; A. SKALJIĆ, *Turcizmi u srpskohrvatskomu jeziku*, Sarajevo, Svjetlost 1965, p. 165. Il *DER* ne considera ignota l'origine (pp. 184–185). Tra i turchismi va posto anche *tulpă (DER*, p. 865 ; *Skok*, III, p. 521).

[19] *DER*, p. 746 ; *Skok*, III, pp. 239–240.

[20] Sono all'incirca le stesse percentuali del *V*. La variazione in aumento degli imprestiti tedeschi e ungheresi si spiega con la presenza nel più limitato inventario lessicale delle *FV* di vari termini indicanti monete austriache e ungheresi *(creiţar, florint, mariaş, taler)*.

Lo Zdrenghea ha tralasciato l'indagine sugli imprestiti delle *FV* ritenendoli „cam aceleași cu cele din 'Vocabular' " [21], ma la situazione risulta diversa : dei 37 imprestiti delle *FV* soltanto 6 sono presenti in *V* *(cositor, lepedeu, lipsă, pal, perină, voie)*, dove compaiono anche 29 delle voci del fondo originario e 3 delle creazioni lessicali delle *FV*.

In totale, i lessemi del *V* e delle *FV* risultano 593 (486 + 107), così ripartiti :

	FO	IM	CL
V	278	119	89
FV	52	31	24
Totale	330 (55,64%)	150 (25,29%)	113 (19,05%)

Se confrontiamo questi dati percentuali con quelli ottenuti in *LSR* mediante lo spoglio di un vasto campione della lingua contemporanea [22], a prima vista il *V* pare sbilanciato in senso latinista :

	FO	IM	CL
VD	55,64%	25,29%	19,05%
LSR	14,92%	56,23%	28,23%

Considerando tuttavia che nei due secoli, intercorsi tra la stesura degli *Elementa* e l'indagine statistica di *LSR* la lingua romena si è arricchita di un'enorme quantità di neologismi [23], si impone una rilettura dei valori percentuali del fondo originario del *V* che ricondurrà a livelli diversi il peso dell'elemento autoctono ed ereditato dal latino, almeno per quanto attiene al numero dei lessemi di tale classe [24]. Infatti, la percentuale dell'elemento originario, il euale non subisce mutamenti sostanziali (a parte l'obsolescenza di un numero limitato di termini), tenderà a scendre notevolmente perché inversamente proporzionale al numero complessivo dei lessemi [25].

[21] *Op. cit.*, p. XXII.

[22] Tratto da testi scientifici, opere artistiche e brani della stampa quotidiana o periodica non specialistica *(LSR*, p. 13).

[23] Quasi tutti di origine romanza (cfr. T. HRISTEA, *Procedee externe de îmbogățire a vocabularului*, AA. VV., *Sinteze de limba română*, Bucarest, Editura didactică și pedagogică, 1981, pp. 43–51).

[24] Dai dati della seguente tabella, in cui è precisata la cronologia del vocabolario del campione romeno di *LSR*, si possono trarre utili indicazioni per una ridefinizione dei valori percentuali scaturiti dalla nostra indagine :

Cronologia del fondo	Vocabolario	
	Numero	Percentuale
Originario	921	14,92
Antico	1934	31,34
Moderno	3316	53,73

Il periodo antico va fino al termine del XVIII secolo, pressappoco l'epoca di redazione degli *Elementa* (*LSR*, p. 84).

[25] Si veda anche C. DIMITRIU, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 19.

Non bisogna poi dimenticare che il *V*, dati i criteri pratici che hanno guidato gli autori nella selezione del fondo lessicale, costituisce una sorta di vocabolario fondamentale della lingua romena. I titoli delle sezioni in cui è diviso *(Despre lume și despre elementuri, Despre timp, Despre om și despre părțile omului, De vestminte, De cele de lipsă în casă, De arbori și de poame, Despre pasări, vite, feare, De corori, De frăție și cumnăție* ecc.) indicano già che le sezioni stesse comprendono quelle categorie di lessemi che entrano normalmente nel vocabolario di base di una lingua [26]. E le voci del *V* sono quasi tutte di largo uso e di grande importanza [27] : considerato allora che il 60% delle voci del vocabolario di base del romeno sono di origine latina [28], si spiega ancora meglio l'elevata incidenza percentuale che il fondo originario ha in *V*.

Ottobre 1982

ADRIANA SENATORE
Università di Bari

[26] Cfr. Mioara Avram, *200 de ani de la prima gramatică tipărită a limbii române*, în LR XXIX (1980), 6, p. 581. L'ipotesi dell'Ursu che gli autori abbiano effettuato una selezione dal vocabolario di Nagy, molto più esteso, estrapolandone volutamente quegli ambiti in cui i termini usuali sono più spesso di origine latina *(art. cit.*, p. 266), viene indirettamente a confermare la nostra tesi.

[27] A parte un certo numero di termini legati a un diverso tipo di civiltà, come *armăsariu (equus admissarius), dulmană (tunica), mucar* (emunctorium), *izmene (femoralia)* ecc.

[28] *Ros.*, p. 185.

NOI CONTRIBUŢII LA ISTORIA LIMBII CATALANE

Limba catalană ocupă un loc aparte în cadrul lingvisticii romanice, datorită caracterului său deosebit de limbă de legătură *(lengua-puente)* între Iberoromania şi Galoromania. Într-adevăr, este ştiut că limba catalană – a cărei individualitate ca idiom romanic independent de celelalte limbi şi dialecte hispanice a fost recunoscută de specialişti încă de la începutul secolului nostru – se apropie, prin trăsăturile ei istorice şi structurale, mai curînd de occitană decît de spaniolă.

Este deci firesc ca lingviştii care s-au ocupat de catalană să fi acordat o atenţie susţinută cercetării complexe a problemelor referitoare la formarea şi evoluţia acestei limbi. Ca urmare, bogata serie de lucrări dedicate unor aspecte generale sau particulare ale istoriei catalanei este ilustrată de contribuţiile fundamentale ale unor romanişti ca W. Meyer-Lübke, W. Entwistle, P. Russell-Gebbett, precum şi ale unor filologi şi lingvişti catalani ca Pompeu Fabra, A. Griera, A. Alcover, F. de Moll, A. Badia i Margarit, M. Sanchis Guarner, J. Corominas, J. Roca Pons, G. Colon, J. Solà, J. Veny Clar şi alţii.

Dacă, în problemele care ţin de poziţia şi de specificul catalanei între celelalte limbi romanice, s-a ajuns la concluzii certe, cu caracter definitiv, cercetarea este încă deschisă în alte direcţii importante, cum sînt, de pildă, interpretarea istorică a marilor variante geografice ale catalanei sau cunoaşterea limbii medievale. Pe această linie se înscriu două noi lucrări publicate în 1981 la Barcelona : *La formació de la llengua catalana. Assaig d'interpretació històrica*, de Antoni Badia i Margarit (în editura ,,Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 207 p.) şi *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, de Joan Martí i Castell (în colecţia ,,Assaig", 2, a editurii ,,Indesinenter", 190 p.).

Lucrarea lui A. Badia i Margarit – unul din cei mai de seamă şi mai activi catalanişti contemporani [1], profesor şi rector al Universităţii din Barcelona – urmăreşte să completeze studiul istoriei celor două variante geografice catalane, orientală şi occidentală, propunînd explicaţii noi, care se dovedesc extrem de convingătoare prin rigoarea argumentării şi documentării.

După o succintă descriere a structurii lingvistice a celor două grupări dialectale : o r i e n t a l ă (cuprinzînd limba vorbită în Rosellón, catalana centrală şi orientală propriu-zisă, cea din Baleare şi din Alghero) şi o c c i d e n t a l ă (catalana occidentală propriu-zisă şi cea din Valencia), cu privire specială asupra trăsăturilor lor fonologice, autorul procedează la un amănunţit examen critic al teoriilor referitoare la frontiera istorică dintre aceste două mari modalităţi ale limbii catalane. A. Badia i Margarit relevă că atît teoria r e c o n c h i s t e i (susţinută de A. Griera), cît şi cea a s u b s t r a t u l u i p r e r o m a n (formulată de Sanchis Guarner), nu explică suficient şi corect diferenţierea dialectală catalană, contribuţia sa constînd, pe de o parte, în revizuirea acestor teorii şi preluarea elementelor şi datelor lor valoroase şi, pe de alta, în atragerea în cercetare a unui nou factor, a r a b i s m u l, căruia îi atribuie un rol esenţial în calitate de superstrat ce modifică situaţia anterioară datorată substratului şi reconchistei.

[1] Cf. principalele sale opere : *Gramática histórica catalana*, Barcelona, 1951 ; *Fisiognómica comparada de las lenguas catalana y castellana*, Barcelona, 1955 ; *Gramática catalana*, 2 vols., Madrid, 1962 ; *El català i les altres llengües romaniques*, Barcelona, 1963 ; *Llengua i cultura als països catalans*, Barcelona, 1966 ; *La llengua dels barcelonines. Resultats d'una enquesta sociològico-linguistica*, I : *L'enquesta. La llengua i els seus condicionaments*, Barcelona, 1969 şi, în colaborare cu G. Straka, *La linguistique catalane*, Paris, 1973.

Astfel, analiza influenţei arabe în Catalonia, întemeiată pe fapte din domeniul antroponimiei şi toponimiei, permite să se evidenţieze concluzia că importanţa culturală a influenţei arabe a avut drept rezultat o neutralizare a romanizării, realizată diferenţiat în cadrul celor două modalităţi lingvistice dialectale : în timp ce pentru catalana occidentală arabizarea a fost mai puternică şi, deci, des-romanizarea mai intensă, pentru catalana orientală arabizarea a fost mai superficială, nealterînd decît în mică măsură romanizarea.

În consecinţă, avîndu-se în vedere contribuţia celor trei factori istorici de bază care au dus la constituirea marilor grupări dialectale catalane — contribuţie manifestată diferit de-a lungul a două epoci : cea care cuprinde secolele VIII, IX şi X (corespunzătoare denumirii de *Catalonia Veche)*, şi cea care cuprinde secolele XI şi XII (corespunzătoare denumirii de *Catalonia Nouă)* — concluziile sînt rezumate după cum urmează :

Catalana occidentală	Catalana orientală
I. Substratul preroman	
— revitalizat	— dispărut
II. Romanizarea	
— nemenţinută	— menţinută
(toponimie romană dispărută)	(toponimie romană păstrată)
— des-romanizare însemnată	— des-romanizare slabă
(înlocuirea cu toponime arabe)	(fără a fi înlocuite toponimele cu cele arabe)
III. Arabizarea	
— arabizare puternică	— arabizare superficială
(onomastică arabă importantă)	(onomastică arabă puţin importantă)

Obiectivul cărţii *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, de Joan Martí i Castell — reprezentant al tinerei generaţii de lingvişti catalani, profesor la Universitatea din Barcelona şi unul din colaboratorii la Atlasul lingvistic al domeniului catalan [2] — este acela de a contribui la cunoaşterea stadiului limbii catalane din epoca începuturilor sale, aşa cum se reflectă în opera lui Ramon Llull. Personalitate de primă însemnătate în istoria limbii literare catalane, R. Llull este creatorul prozei de expresie catalană care, prin opera lui, atinge o dezvoltare de sine stătătoare, eliberîndu-se definitiv de conotaţiile sociolingvistice în favoarea latinei sau a occitanei, şi evoluează în sensul unei remarcabile înfloriri ca vehicul de cultură.

Pornind de la ampla lucrare a lui R. Llull, *Llibre de Contemplació en Déu*, interesul autorului se îndreaptă spre aspectele gramaticale ale limbii, ceea ce justifică structura cărţii care cuprinde două părţi : *Morfologia* (sînt cercetate aici, în 8 capitole, pronumele şi determinanţii, verbul, substantivul, articolul, adjectivul, formele adverbiale, prepoziţiile şi conjuncţiile) şi *Sintaxa* (cu 11 capitole, referitoare la folosirea pronumelor personale, a pronumelor relative, a formelor verbale, apoi a substantivului şi articolului, cîteva observaţii despre negaţie, prepoziţiile, concordanţa, complementele interne, ordinea cuvintelor, formele reduplicate, perifrazele sintetice).

[2] Prezenta lucrare este versiunea îmbogăţită a tezei despre limba lui Ramon Llull cu care autorul şi-a susţinut doctoratul, sub conducerea lui A. Badia i Margarit (1973). Alte lucrări ale lui J. Martí i Castell sînt : *Gramàtica catalana*, Barcelona, 1970, şi *Contribució a l'estudi del dialecte occidental*, Barcelona, 1970.

Descrierea gramaticală a limbii lui R. Llull se face dintr-o perspectivă panoramică, permiţîndu-se astfel o viziune asupra realităţii globale a sistemului gramatical al catalanei medievale.

Se cuvine să remarcăm că rezultatele cercetării lui J. Martí i Castell nu numai confirmă, cu noi fapte, o serie de aspecte semnalate de alţi specialişti pentru limba folosită de diferiţi scriitori medievali, ci reprezintă un aport original prin unele ipoteze şi soluţii sugerate în interpretarea unor valori şi funcţii ale gramaticii istorice a limbii catalane.

Lucrarea, încheiată de o bibliografie, ar fi putut însă beneficia şi de un capitol de concluzii.

Prin însemnătatea problemelor abordate, ca şi prin calitatea ştiinţifică a investigaţiei ce stă la baza lor, recentele contribuţii la istoria limbii catalane prezentate mai sus constituie realizări de valoare ale lingvisticii catalane actuale, care pun în lumină fenomene şi caracteristici ce ţin de însăşi esenţa evoluţiei acestei limbi.

Septembrie 1982

TUDORA ŞANDRU OLTEANU
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE CUVINTE DE ORIGINE UCRAINEANĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În cele ce urmează, ne vom opri asupra unor cuvinte care, față de dicționarele noastre recente, trebuie să primească, după părerea noastră, o altă rezolvare din punct de vedere al originii în viitorul *Dicționar etimologic al limbii române*. Întreaga discuție o vom concentra în jurul a două probleme : 1) despre unele cazuri de etimologie dublă (ucraineană și rusă ; ucraineană și polonă) sau multiplă (ucraineană, rusă și polonă sau cehă) în limba română și 2) creație pe teren românesc sau împrumut din ucraineană?

1) Studiul științific al elementelor slave din limba română a fost inaugurat cu peste un secol în urmă (prin Fr. Miklosich și alții). Dar separarea între ele a limbilor slave din care româna a împrumutat material lingvistic s-a făcut mai tîrziu. În *Dicționarul* lui A. Scriban, de exemplu, mai poate fi observată aglomerarea diverselor izvoare în explicarea cuvintelor românești. Acad. Al. Graur, vorbind despre această lucrare, arată că, „din păcate, autorul reproduce fără distincție toate ipotezele contradictorii, ca și cînd s-ar sprijini una pe alta, astfel încît face impresia că mai mult a urmărit să aibă o acoperire împotriva ipotezelor ulterioare, decît să descopere adevăratele etimologii" [1].

În anii din urmă, se observă efortul autorilor de dicționare de a delimita, pe cît e posibil, împrumuturile din fiecare limbă slavă în parte. Fără îndoială, etimologia dublă (ucraineană și rusă ; ucraineană și polonă) sau multiplă (ucraineană, rusă și polonă) se impune în cazurile în care nici un criteriu de distincție nu e operant. Totuși, deseori, se constată și astăzi aglomerarea, practic, confundarea celor trei izvoare.

În paginile următoare, vom releva cîteva situații în care se poate vedea exact originea unui singur izvor, ceea ce va constitui o dovadă că, dacă acordăm atenția cuvenită faptelor, se poate ajunge la o etimologie cît mai precisă a multor cuvinte românești.

Astfel, *borș* „zeamă acră preparată din tărîțe de grîu, de secară sau din sfeclă de zahăr fermentate în apă ; p. e x t. ciorbă preparată cu această zeamă" este un împrumut din ucraineană (din forma ucraineană dialectală *борш'*, care cunoaște ambele sensuri), nu și din rusă, cum se arată în DEX și DM. Termenul rus. *борщ*, care cunoaște numai sensul de „ciorbă", a fost împrumutat, după Preobraženskij (*Этимологический словарь русского языка*, Moscova, 1958), din ucraineană.

La cuvîntul *burlác* „bărbat necăsătorit ; celibatar, holtei" se indică, de asemenea, două etimoane : rus. și ucr. *бурлáк* (vezi DEX, DM). După părerea noastră, rom. *burlác* este exclusiv un produs al influenței ucrainene (ucr. *бурлáк*, cu același sens). În limba rusă termenul este dialectal, avînd, de fapt, forma *бурлáка*.

Considerente de ordin fonetic ne obligă să admitem influența limbii urcainene și în cazul lui *rohátcă* „barieră", pe care DLR îl explică din ucr. *рогáтка* și rus. *рогáтка*.

Și despre *coréț* „unitate de măsură pentru capacitate, echivalentă cu aproape un hectolitru și un sfert, întrebuințată mai ales pentru cereale" se afirmă în DEX și DM că provine din ucr. *корéц* și pol. *korzec*, dar forma cuvîntului românesc nu coincide perfect decît cu ucr. *корéц*.

[1] Al. Graur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1963, p. 9.

Un împrumut din ucraineană este, în mod cert, și *cóbză* „instrument muzical cu coarde, asemănător cu chitara", pe care DEX și DM îl deduc din ucr. *кóбза*, rus. *кóбзá* și pol. *kobza*. Avînd în vedere caracterul popular al împrumutului, trimiterea la rusă și polonă nu ține seamă de considerentul geografic. De altfel, în polonă cuvîntul în discuție este, după Sławski (*Słownik etymologiczny języka polskiego*, Cracovia, vol. II, 1958—1965), de origine ucraineană, iar în rusă e localizat, după Dal' (*Толковый словарь великорусского языка*, Moscova, vol. II, 1881), în sudul țării.

Termenul *pihotă* (accentuat și *pihótă*) „infanterie" reproduce forma ucraineană identică (ucr. *nixóma* „idem"), nu și pe cea polonă *piechota* sau rusească *nexóma*.

Tot „în spiritul" etimologiei multiple e rezolvat cuvîntul *plită* „placă de fontă, cu ochiuri acoperite cu rotițe, care constituie partea de deasupra a unei mașini de gătit; p. e x t. mașină de gătit". După părerea noastră, acest termen a fost împrumutat exclusiv din ucr. *плúта*, cu același înțeles, iar după DEX, DLR și din rus. *плитá*, ceh. *plita* (inexistent în dicționare).

Sursa ucraineană a cuvintelor discutate se justifică nu numai prin factori lingvistici (fonetic, morfologic, accentologic, semantic), despre care a fost vorba. Vom aminti aici că interacțiunile lingvistice ucraineano-române (de altfel, reciproce) se sprijină și pe factori extralingvistici. Învecinarea directă a românilor din nordul și estul țării cu teritoriul lingvistic ucrainean, și nu rusesc, polon sau ceh, ca și vechimea mai mare a relațiilor, inclusiv lingvistice, ucraineano-române față de cele ruso-române și polono-române se reflectă și în sursa sigură ucraineană a cuvintelor aduse în discuție.

2) Fără a subaprecia capacitatea limbii române de a-și forma singură cuvinte, tocmai crin cel mai productiv dintre procedeele ei interne — derivarea cu sufixe — nu lipsesc cazurile dînd sînt considerate formații românești o serie de cuvinte împrumutate.

În această situație este, de exemplu, *pleteáncă* „panglică îngustă sau fir de lînă cu care de obicei femeile își împodobesc cozile sau le prelungesc pînă în talie" (< ucr. *плетáнка*, cu același sens), explicat în DLR din *pleátă* + suf. *-eancă*.

Nici *popincă* (de obicei folosit la pl. *popinci*, var. *pipinci*) „nume dat unor specii de ciuperci comestibile" nu trebuie considerat un derivat de la *pop*[1] + suf. *-incă*, așa cum este el privit în DLR. Cuvîntul provine din formele ucr. dial. *попéньки, пíпіньки*, cu același sens. Singularul în *-incă* este refăcut în românește.

După cum se vede, necunoașterea limbii ucrainene, mai ales în plan istoric și dialectal, poate duce, uneori, la stabilirea unor false „tratamente" ale împrumuturilor ucrainene în limba română.

Iunie 1982

ION ROBCIUC

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE (DELR)

În zilele de 15 și 16 iunie 1982 a avut loc la Institutul de Lingvistică din București o sesiune științifică consacrată problemelor etimologiei. Tematica dezbătută a cuprins aspecte generale ale cercetărilor etimologice, precum și chestiuni particulare legate de normele de lucru elaborate în vederea redactării *Dicționarului etimologic al limbii române* (DELR). Au luat parte cadre didactice de la facultățile de profil din București, cercetători, membrii colectivului însărcinat cu redactarea *Dicționarului*.

După cuvîntul de deschidere rostit de acad. Ion Coteanu, care a prezentat stadiul actual al lucrărilor ce se întreprind la Institutul de Lingvistică din București pentru elaborarea unui amplu dicționar etimologic al limbii române, s-au ținut următoarele comunicări:

Tudora Șandru Olteanu, *Dicționarul etimologic al limbii spaniole* de J. Corominas; Emil Vrabie, *Observații în legătură cu un dicționar etimologic recent al limbii ruse;* Marius Sala, Jana Balacciu-Matei, *Elementele de origine latină în DELR;* Grigore Brâncuș, *Cuvintele de origine traco-dacă în DELR;* Gheorghe Mihăilă, *Cuvintele de origine veche slavă și slavonă în DELR;* Nicolae Saramandu, *Lexicul dialectelor românești din sudul Dunării în DELR* (cu *privire specială asupra aromânei);* Mioara Avram, *Formarea cuvintelor în DELR;* Mircea Seche, *Variante lexicale sau cuvinte de sine-stătătoare?;* Gheorghe Bolocan, *Cîteva probleme de etimologie și numele proprii;* Dorin Gămulescu, *Sincronie și diacronie în formarea cuvintelor;* Virgil Nestorescu, *Rolul atestărilor în DELR;* Mihai Mitu, *,,Împrumuturi în serie'' (cu referire la polonismele din limba română);* Maria Purdela Sitaru, *Note asupra sensurilor și etimologiei cuvîntului rom.* miață; Ion Robciuc, *În legătură cu unele cuvinte de origine ucraineană în limba română;* Boris Cazacu, *Problema cuvintelor noi într-un dicționar de neologisme (reflecții pe marginea* ,,Dicționarului de cuvinte recente'' de Florica Dimitrescu); Florica Dimitrescu, *Cîteva probleme de etimologie pornind de la* ,,Dicționarul de cuvinte călătoare'' de Al. Graur; Flora Șuteu, *Etimologie și didactică;* Luiza Seche, *Etimologia acronimelor;* Ion Penișoară, *Sistemul entopic dobrogean din punct de vedere etimologic.*

În numărul de față publicăm o parte din comunicările prezentate la sesiune.

DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE
NORME DE LUCRU

I. SELECTAREA INVENTARULUI LEXICAL

În dicționar se vor înregistra cuvintele alese în urma analizei inventarului lexical din DEX. Pentru cuvinte care nu figurează în DEX, se vor face propuneri pe baza consultării DA, DLR și *Arhivei glosarului regional* de la Institut. Propunerile vor fi discutate în ședințele de lucru ale colectivului.

II. CUVÎNTUL-TITLU

1. *Forma cuvîntului-titlu*

Cuvîntul-titlu se înregistrează în forma din izvoarele lexicografice normative ale limbii române, în primul rînd în aceea din *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române.*

1.2. În cazul în care există două sau mai multe forme și izvorul nu se pronunță în favoarea uneia, forma aleasă va fi cea mai apropiată de etimon, celelalte devenind variante.

1.3. La regionalismele sau arhaismele care nu apar în izvoarele normative, se va alege forma-titlu cea mai aproape de etimon.

1.4. La cuvintele cu mai multe forme și cu etimologia nesigură sau necunoscută, se va da în titlu forma cea mai frecventă în izvoare.

1.5. Cînd forma-titlu este înregistrată în transcrierea fonetică, ea se va transcrie ca în DLR (v. tomul al VI-lea, partea introductivă); după aceleași criterii se va proceda și în cazul variantelor și derivatelor din corpul articolului.

1.6. Cuvîntul-titlu va fi scris cu majuscule aldine.

1.7. Cuvintele care există numai în unități frazeologice se înregistrează ca termeni-titlu (**TERCHEA-BERCHEA** s. m. invar.) cînd elementele componente nu sînt analizabile independent sau la elementul semnificativ al unității, cu specificarea unității în cauză : **CIANHIDRIC** adj. (În sintagma) *Acid cianhidric* =...

1.7.1. La cuvintele-titlu polisemantice care au un sens existent numai în expresii, se va indica acest lucru la sensul respectiv.

2. *Accentul*

2.1. Cuvînt-titlu va fi notat cu accentul lui. Cînd izvorul nu stabilește accentul, se va indica *acc. nec.* imediat după cuvîntul titlu, despărțit de acesta prin punct și virgulă.

2.2. Cînd un cuvînt are și accent secundar care trimite la accentul etimonului, faptul acesta se indică imediat după forma-titlu (cu accentuarea principală), după punct și virgulă, cuvîntul în accentuarea secundară fiind notat cu minuscule cursive.

3. *Corespondentele cuvîntului-titlu din dialectele sud-dunărene.*

3.1. Cînd cuvîntul-titlu nu este urmat de nici o indicaţie referitoare la dialectele române sud-dunărene (arom., megl., istr.,) înseamnă că el este răspîndit numai în dacoromână (= dacorom.).

3.2. Cînd cuvîntul-titlu există în unul sau mai multe dialecte sud-dunărene, faptul se indică prin abrevierile corespunzătoare între paranteze rotunde.

3.3. Cînd cuvîntului-titlu îi corespunde într-unul din dialectele sud-dunărene o formă care reprezintă o etapă etimologică sau o situaţie care nu se încadrează printre variantele aşteptate, forma se menţionează ca atare, alături de cuvîntul-titlu ; de ex. **CHEIE** s. f., arom. **cleáie**.

3.4. Corespondentele necesare (v. *II. 3.3.*) din dialectele române sud-dunărene ale termenului dacoromân vor fi înregistrate în ordinea următoare : arom., megl., istr., respectîndu-se normele de sub punctele prevăzute la *II. 1.— 7.*

Aceeaşi ordine se menţine la cuvintele care sînt numai în dialectele sud-dunărene. Cuvîntul-titlu se va da în forma cea mai apropiată de etimon. Ele vor fi notate cu aldine.

4. *Categoria morfologică* a cuvîntului-titlu se indică imediat după înregistrarea lui (v· lista de abrevieri).

5. *Indicaţii de circulaţie şi de domeniu.*

5.1. Indicaţiile de acest fel se vor da numai pentru daco-română (se va preciza în *Introducere* că ele nu privesc şi dialectele sud-dunărene).

5.2. Aceste indicaţii se vor da între paranteze rotunde imediat după categoria morfologică a cuvîntului-titlu, dacă se potrivesc la toate sensurile. În caz contrar, ele se vor da la sensul corespunzător *.

6. *Prima atestare*

6.1. Prima atestare va figura imediat după cuvîntul-titlu (şi completările sale).

6.2. Se indică anul sau cronologia din izvor (de ex. „a. 1570" sau „începutul sec. XVIII") numai în cazul documentelor aflate în colecţii, în care este precizat anul izvorului. În celelalte cazuri se indică numai sigla izvorului din care este cunoscut cuvîntul prima dată, cu trimitere la pagină.

6.3. Ordinea indicaţiilor este : *anul* (cînd este cazul, v. mai sus *6.2.*), *izvorul* şi *pagina*. La indicarea izvoarelor se folosesc siglele şi abrevierile din DLR. Toate se dau cu capităluţe (litere de tipar).

6.4. Cînd cuvîntul-titlu este atestat prima dată numai într-un derivat, într-un toponim sau într-un antroponim, datarea acestora va fi urmată de una dintre formulele : „în deriv. X", „în top. Y" sau „în antrop. Z" (potrivit indicaţiilor de la *II. 6.1.—6.3.*).

7. *Sensurile cuvîntului-titlu*

7.1. La cuvintele vechi româneşti (de origine latină, la cele autohtone sau de alte origini), ca prim sens se înregistrează cel care este mai apropiat de etimon, în cazul cînd el există în limba română (de ex. la **MUNCĂ** sensul „chin" din v. sl. мѫка). Acelaşi criteriu se aplică şi la împrumuturile mai noi de tip popular, regional etc., ţinîndu-se seamă şi de datele din aromână, meglenoromână, istroromână ; de ex. la **BLANĂ** s.f. se dă ca prim sens „scîndură" din aromână, dialectal şi în dacoromână.

* Indicaţiile de acest fel din DA (seria veche) trebuie preluate cu prudenţă, deoarece unele pot fi corectate sau lărgite.

7.2. Sensurile neologismelor se dau în ordinea atestării lor în limba română, indiferent dacă atestarea coincide cu situația din limba din care un neologism a fost împrumutat.

7.3. Filiația istorică (v. *II. 7.1.* și *7.2.)* trebuie să țină seamă și de sensurile formate în limba română care vor fi plasate la locul lor firesc.

7.4. La cuvintele polisemantice cu etimologie necunoscută ori discutabilă, filiația semantică ține seamă de vechimea atestărilor și de sensuri cînd ele sînt utile pentru estimarea vechimii.

7.5. Sensurile provenite prin calc se înregistrează după celelalte.

7.6. În cazul cînd un sens este numai în dacoromână, nu se face nici o specificare.

7.7. Cînd sensul apare exclusiv într-un dialect sud-dunărean, abrevierea dialectului respectiv se indică între paranteze rotunde după cifra de sens. Cînd sensul apare atît în dacoromână, cît și într-un dialect sud-dunărean (ori în mai multe), se procedează ca mai sus, de ex.: 1. (arom., istr. ...).

7.8. Dacă o formă diferită de cuvîntul-titlu are și un sens specific, aceasta se va indica la sensul respectiv (între paranteze și înainte de glosare) cu specificarea: în forma... (de ex. la **ROMÂN** s. m., sensul „iobag" va fi precedat de indicația: în forma **rumân**).

7.9. Sensurile vor fi notate cu cifre arabe aldine. Cifrele arabe se întrebuințează pentru sensurile la care este cunoscută veriga de legătură sau prin care se verifică derivarea semantică.

În cazurile cînd sensurile se grupează în categorii mai mari, acestea vor fi notate cu cifre romane aldine.

Indicarea sensurilor se face fără paragrafe.

7.10. Celelalte indicații de izolări semantice din dicționarele folosite (bare, romburi etc.) vor fi interpretate de la caz la caz (devenind cifre arabe sau fiind incluse în glosarea sensului la care inițial au fost subordonate).

7.11. Sensurile vor fi înregistrate sintetic.

7.12. Sensurile improprii, creațiile lexicale personale rare cu atestări izolate nu se vor semnala decît atunci cînd au importanță reală pentru filiație.

7.13. Sensurile vor fi traduse în limba franceză cît mai concis cu putință, între ghilimele și începînd cu majusculă (se pot folosi traducerile din DA).

Pentru numele de plante se va da, de regulă, numele științific (între paranteze rotunde cu caracter cursiv), iar atunci cînd este posibil și corespondentul în franceză; pentru numele de pești, păsări, insecte se va proceda în același mod, în măsura posibilului.

7.14. Pentru determinarea inventarului lexico-semantic se folosesc DA, DLR și materialele nepublicate aflate la Institutul de Lingvistică din București.

8. *Variantele cuvîntului-titlu.*

8.1. Selectarea variantelor se face după criteriul etimologic, ținîndu-se seamă și de răspîndirea geografică reală.

În principiu, nu se dau variante care sînt indicate într-un singur izvor în DA și DLR, afară de cazul cînd redactorul cunoaște din propria lui experiență situația. Astfel, deși în DA, la **ABRÁȘ**, varianta **iabráș** apare într-un singur izvor, faptul este accidental, căci **iabráș** este o formă răspîndită în toată Muntenia și, deci, trebuie menționată.

8.2. Este necesar să se interpreteze critic izvoarele, mai ales atunci cînd există bănuiala că forma a trecut mecanic dintr-un dicționar în altul.

8.3. Avem în vedere în cele spuse la *II.8.1.* numai variantele lexicale, nu și pe cele fonetice (care nu se înregistrează).

8.4. Variantele vor fi plasate imediat după seria de sensuri, într-un paragraf nou, în formula: „Și: ...". Ele vor fi scrise cu minuscule aldine, cu accent, cu specificarea desinențelor și a categoriei morfologice, atunci cînd ea e parțial diferită de cea consemnată la cuvîntul-titlu.

8.5. La variantele neliterare se va da indicația de circulație înaintea acestora, între paranteze rotunde.

III. DERIVATELE

1. Derivatele vor figura într-o secțiune separată, cu alineat, sub titlul *Derivate*, după prezentarea seriei de sensuri ale cuvîntului-bază sau (dacă există) a variantelor acestuia. Ele vor fi scrise cu aldine de rînd.

2. Derivatele se grupează după baza din care provin, ținîndu-se seamă de sensul lor. De ex. la articolele **BLÁNĂ;** (dim.) **blănățúie** *(-ățuie)*, **blăneáță** *(-eață)*, **blăníță** *(-iță)* s. f.

3. *Ordinea derivatelor*

3.1. Derivatele fără sufixe lexicale (infinitivul lung, supinul, participiile, cuvintele cu categorie morfologică schimbată) vor fi așezate înaintea celor cu sufixe lexicale propriu-zise. În cazul lor nu se glosează decît valorile semantice inexistente in celelalte forme ale verbului (vezi și punctul *III. 3.4.a)*, indicîndu-se aceasta prin formula: „Și (concr., spec., p. ext., p. restr. etc.)"; de exemplu: **intrare** s. f. (concr.) „loc pe unde se intră".

3.2. Derivatele propriu-zise vor fi dispuse în modul următor:

a) formații cu sufixe
b) formații cu prefixe
c) derivate parasintetice
d) derivate regresive, inclusiv postverbalele
e) compuse
f) compuse parasintetice

La derivatele cu sufixe și prefixe, sufixul sau prefixul formativ se indică imediat după categoria lor morfologică între paranteze și cu caracter cursiv. Urmează glosarea lor în franceză. De exemplu:

CORN...**cornúț** s. n. *(-uț)*...

OM...**neóm** s. m. *(ne-)*...

La derivatele parasintetice se specifică elementele derivative, tema fiind reprezentată prin tildă. De exemplu:

BUCURÁ...**îmbucurătór, -oáre** adj. *(îm - ~ - tor)*

La derivatele regresive se arată *(der. regr.)* sau *(der. postv.)*. De exemplu:

MĂSLÍNĂ...**măslín** s. m. *(der. regr.)*

GRĂBÍ...**grábă** s. f. *(der. postv.)*

La compuse se înregistrează cuvîntul sau cuvintele cu care derivatele se combină, fiind notate cu aldine; elementul tematic corespunzind cuvîntului-titlu este marcat prin tildă. De ex.:

BUN...**bunăvóie** s. f. (**~ voie**)

La compusele parasintetice (în afară de cuvîntul-titlu, înlocuit prin tildă), se indică atît elementele componente, cît și elementele derivative propriu-zise. De exemplu:

DOS...**pidósnic**, -ă adj. *(pe - ~ - nic)*

SCURT...**prescurtá** vb. I *(pre- ~ -a)*

La oricare din situațiile arătate mai sus se pot întîlni calcuri. Situația lor se rezolvă după modelul:

CREÁNGĂ...**încrengătúră** s. f. *(în ~ -tură*; după fr. *embranchement)*

UNT...**untdelémn** s. n. (*~ de lemn*; după v. sl. дрѣвѣно масло).

ZÍCE...**prezíce** vb. III *(pre- ~ ;* după fr. *prédire)*

3.2.1. În interiorul fiecărei grupe din cele de mai sus, se va ține seama de trăsăturile semantice comune diferitelor mijloace de derivare.

3.3. Cînd cuvîntul-titlu este de tip nominal, ordinea derivatelor va fi, în linii generale, următoarea:

a) cu sufixe: diminutive, augmentative, colective, nume de agent, nume de instrument, nume de însușiri, nume de plante și animale, nume reprezentînd ideea de loc etc.

b) cu prefixe: formațiile prefixale se dau alfabetic, respectînd principiul semantic general amintit mai sus (dacă, de exemplu, în cadrul aceluiași articol sînt cuvinte formate cu prefixe sinonime ca *ante-* și *pre-*, *ne-* și *in-*, ele trebuie grupate laolaltă).

c) compusele se dau în ordinea alfabetică a primului element, ținîndu-se seamă de principiul semantic de organizare a sensurilor amintite mai sus; fac excepție compusele în care primul element formativ este un instrument gramatical (astfel, **înlocui** se lucrează la **LOC; dedulci** se lucrează la **DULCE**).

3.4. La cuvintele-titlu verbe, ordinea derivatelor este următoarea:

a) formele care și-au schimbat categoria gramaticală: participiul → adjectiv, gerunziul → adjectiv, supinul → substantiv abstract, infinitivul lung → substantiv.

b) derivatele, în ordinea de la *III. 3.3.*: cu sufixe — nume de agent, nume de instrument, însușiri, nume de plante sau animale, abstractele (dacă nu au relații sinonimice cu cele din categoria nesufixată de la punctul *a* imediat anterior), modalitatea etc.

cu prefixe (vezi mai sus *III. 3.3. b)*

derivate postverbale

compusele (vezi mai sus *III. 3.3. c)*

3.5. În cadrul fiecărei subgrupe ordonate în serie se adoptă clasificarea alfabetică a cuvintelor, cu precizarea că formațiilor derivate cu sufixe simple precedă pe cele cu sufixe compuse; de exemplu, seria diminutivală: **cornișór** *(-ișor)*, **cornúț**, *(uț)*, **cornuléț** *(-uleț)* s. n.

Nu se iau în considerație derivatele cu totul accidentale (de ex. **chipuială** de la CHIP, v. DA).

3.6. Dacă în interiorul cuibului lexical există derivate de la derivate, acestea trebuie plasate laolaltă, în paragraf separat (v. **ARENDĂ**).

Tot în alineat separat vor fi trecute în asemenea cazuri și derivatele cuvîntului-titlu care nu au dezvoltat derivate proprii (v. **BLANĂ**).

3.6.1. Cînd va fi necesar, se vor da indicații de circulație la derivate, la variantele lor, la sensurile derivatelor, fiind plasate înaintea acestora, între paranteze rotunde.

3.7. Cînd varianta apare la un derivat, ea se dă între paranteze rotunde, imediat după forma-bază a acestuia, și se subliniază cursiv: la **ADĂMÂNĂ** s. f. ... **ademení (adămăní)** vb. IV *(-i)*.

3.8. În afara cazurilor prevăzute la *III. 3.1.*, derivatele se glosează. Fac excepție și diminutivele, colectivele, augmentativele, dacă nu au sensuri diferite de calitatea lor de diminutiv, colectiv etc. Dacă au asemenea sensuri, ele se dau după indicarea elementului derivativ prin formula: „și...".

Cînd mai multe sinonime sînt dispersate în cadrul articolului, glosarea se va da la cel mai cunoscut dintre ele, iar la celelalte se va indica după modul lor de formare semnul = urmat de sinonimul respectiv, notat cu aldine de rînd (v. **arendatór** la **ARENDĂ**).

3.9. La derivatele cu două posibilități de formare, de ex. **micșorătáte** s. f., din **micșór** + *-ătate* sau din **micșorá** + *-ătate*, se înregistrează după elementul derivativ ambele posibilități, în ordinea preferinței, dacă redactorul nu are o soluție proprie.

3.10. La derivatele a căror temă nu se poate identifica cu certitudine în românește, dar care pot fi raportate totuși la un cuvînt-bază (de ex. **micurúț** adj. la **MIC**), se va proceda astfel: **micurúț** adj. *(-uț;* cu derivare neclară).

3.11. La derivatele la care s-a propus și o etimologie directă mai puțin convingătoare pentru autor, dar demnă de semnalat, se va proceda astfel:

BIRT. . .**birtáș** s. m. (*-aș;* după unii direct din scr. **birtaš**).

LAPTE. . .**lăptár** s. m. (*-ar;* după unii direct din lat. **lactarius**).

IV. ETIMOLOGIA

1. Se adoptă principiul etimologiei directe. Nu se va urmări așadar istoria anterioară a etimonului stabilit pentru cuvîntul românesc.

Cuvintele moștenite din latină și cele din substrat vor fi tratate mai pe larg, folosindu-se și datele necesare din limbile romanice și din dialectele sud-dunărene ale limbii române.

Cînd ipotezele unei etimologii prezintă un interes științific, ele se discută succint.

2. Etimologia se dă într-un paragraf distinct și precedat de linia de pauză, ultimul din articol.

3. Etimonul precedat de indicația abreviată a limbii de origine se dă cu litere aldine în ortografia limbii din care provine (v. Lista de abrevieri).

Cînd etimonul probabil este indicat prin Cf., el se scrie spațiat.

4. Etimonul nu se traduce în limba franceză decît atunci cînd sensul lui este altul decît cel al cuvîntului.

Cîteva articole-model:

ARÉNDĂ s. f. a. 1737, REL. AGR. I 368. **1.** « Ferme à bail, bail »[2] « Redevance de fermage ; arrérages ».

Și : (Ban., Olt.) **arîndă**, (Transilv., Munt.) **arîndă**

Derivate :

arendáș *(arîndáș, arîndáș)* s. m. (*-aș*; după unii din magh. *árendaș)* « Fermier » ; (dim.) **arendășél** s. m. *(-el)* ; **arendășíță** *(arîndășíță)* *(-iță)*, **arendășoáică** *(arîndășoáică)* *(-oaică)* s. f. **1.** « Femme d'un fermier ». **2.** « Fermière » ; (augm.) *arendășói* s. m. *(-oi)*; **arendășíe** *(arîndășíe)* s. f. *(-ie)*. **1.** « Etat ou métier de fermier ». **2.** « Cour de la ferme ; maison du fermier ». **3.** « Affermage » ; **arendășésc** *(arîndăș ésc)*, **-eáscă** ad. *(-esc)* « Appartenant au fermier, dépendant du fermier », **arendășéște** adv. *(-ește)* « À la manière des fermiers » ; **arendășí** vb. IV *(-i)* « Être fermier (de son état) » ; **subarendáș** s. m. *(sub-)* « Sous-fermier ».

arendá *(arîndá)* vb. I *(-a)* « Affermer » ; **arendáre** *(arîndáre)* s. f. **arendát** s. n. **arendatór** s. m. *(-tor)* = **arendaș** ; **subarendá** vb. I *(sub-)* « Sous-affermer ».

arenduí *(arînduí)* vb. IV *(-ui)* = **arenda** ; **arenduíre** *(arînduíre)* s. f.

(Transilv.) **arîndăluí** vb. IV *(-ălui)* = **arenda** ; **arîndăluíre** s. f.

— Din magh. **árenda**. Unele dicționare (HEM, TDRG, DA, CADE, DEX) consideră că **arendă** a pătruns prin filieră slavă. În DA se precizează că în Transilvania cuvîntul a intrat prin magh. *árenda*, iar în restul țării prin rus. аренда, la începutul secolului al XIX-lea. Atestarea cuvîntului încă din sec. XVIII în Oltenia și Muntenia face inacceptabilă explicația prin rusă sau polonă.

Formele **arîndă, arîndă** se datoresc (după DA) fie curentului latinist, fie, dacă trecerea *en* > *în* este populară, apropierii de cuvinte mai vechi, ca **rînd**.

BARABÚLĂ s. f. (reg.) MARIAN, T. 288. « Pomme de terre ».

Derivate:

(dim.) **barabulícă** s. f. *(-ică)* și = **barabuliște** ;

barabulíște s. f. *(-iște)* « Champ cultivé avec des pommes de terre ».

— Din ucr. dial. барабуля.

BÁTCĂ[1] s. f. (reg.) DOSOFTEI, V. S. 12. « Enclumette des faucheurs, chaploir ».

Și : **băbcă**.

— Din ucr. бабка. Varianta limbii literare se explică din **băbcă**, sub influența verbului *bate* (*bătca* fiind unealta pe care se *bate* coasa).

BEZMÉTIC, -Ă adj. (adesea adverbial) NECULCE, LET. II, 271/30. **1.** (reg.) « (Ruche) sans reine ». **2.** « (En parlant d'un homme) Écervelé ; abasourdi, ahuri ».

Derivate :

bezmetici vb. IV *(-i)* « Être abasourdi ou ahuri », **bezmeticit, -ă** adj.

— Din ucr. безматок « Essaim sans abeille mère » (WEIGAND, JAHRESBER. XIV, 12), prin apropiere de cuvinte cu sufixul *-etic*. Sensul **2** este analogic.

BLÁNĂ s. f. (dacorom., arom., megl.) NECULCE, LET. II, 204/4. **I. 1.** (dacorom., arom., megl.) « Ais, planche ». **2.** (arom.) « Grand morceau de pain, de fromage, de toile etc. ». **3.** (dacorom.) « Lopin de terre ». **II. 1.** (dacorom.) **1.** « Fourrure ». **2.** « Pelisse ».

Derivate :

(dim.) **blănățúie** *(-ățuie)*, **blăneáță** *(-eață)*, **blăniță** *(-iță)* s. f. ; (col.) **blănărie** [1] s.f. *(-ărie)* și « Atelier où l'on fait des planches ».

blănár s. m. *(-ar)* « Fourreur, pelletier » ; **blănăreásă** s. f. *(-easă)* « Femme (du) fourreur » ; **blănăríe** [2] s. f. *(-ie)* **1.** « Pelleterie ». **2.** « Magasin de fourrures ; atelier où l'on fait des fourrures » ; **blănărésc, -eáscă** adj., s. f. *(-esc)* **1.** Adj. « Rélatif au fourreur ». **2.** S. f. art. « Nom d'une danse paysanne ».

blăniș s. m. *(-iș)* « Doublure de fourrure ».

blănós, -oásă adj. *(-os)* « À fourrure (pelisse) riche ».

blăni vb. IV *(-i)* = **îmblăni** ; **blănire** s. f., **blănit** s. n. ; **blănit, -ă** adj. ; **blăneálă** s. f. *(-eală)* « Volée, frotée » ; **îmblăni** vb. IV *(îm-)* **1.** « Doubler de fourrure ». **2.** « Planchéier, parquetter ». **3.** « Battre, donner des coups » ; **îmblănire** s. f., **îmblănit** s. n. ; **îmblănit, -ă** adj.

blănuí vb. IV *(-ui)* = îmblăni (**1, 2**).

— Etimologie probabilă : cf. scr. **blanak**, slov. **blanja** „scîndură". Dacă sensul I este cel originar, fiind comun tuturor dialectelor limbii române, atunci din acesta s-a putut dezvolta sensul II, specific numai dacoromânei. Alte ipoteze : bg. *blaná* (DEX) care nu explică semantic cuvîntul ; un v. sl. ***blana** (CIORANESCU) ; apropieri forțate de dalm. ***plana**, it. *piana*, fr. *planche* (PASCU, DICȚ. ET. I, 196).

BORȘ s. n. a. 1597, DERS, în antrop. борщєдє **1.** « Eau aigrie par la fermentation du son, soupe préparée avec cette eau ». **2.** (fig.) « Mauvais vin, piquette ». **3.** (arg.) « Sang ».

Derivate:

(dim.) **borșișór** s. n. și m. *(-ișor)* și (bot.) « Joubarbe *(Sempervivum assimile)* ».

borșár s. m. *(-ar)* **1.** (fam.) « Surnom qu'on donnait (autrefois) aux soldats (dans l'expression : mangeur de soupe aigrie) ». **2.** (reg. ; în forma *borșér*) « Baril dans lequel on prépare la boisson appelée *borș* » ; **borșăriță** s. f. *(-ariță)* = **borșar** (2).

borșoáică s. f. *(-oaică)*, **borșáncă** s. f. *(-ancă)* = **borșár** (2).

borșí vb. IV refl. *(-i)* « S'aigrir ; s'alterer » ; **borșít, -ă** adj., **borșitúră** s. f. *(-itură)*, **borșálă** s. f. *(-eală)* 1. « Vomissement ». 2. « Diarrhée avec du sang ».

— Sensurile **1, 2** din ucr. dial. борщ ; sensul **3** este analogic TDRG, CADE, ȘĂINEANU, D.U. consideră ca etimon rus. борщ, iar DA, DM, DEX admit o dublă etimologie : rusă și, ucraineană.

BUN, -Ă adj., subst., (rar, dial.) adv. (dacorom., arom., megl., istr.) a. ⟨1482—1492⟨ DERS. **1.** Adj. « Bon » **II. 1.** S. n. « Avoir, biens ». **2.** S. m. și f. « Grand-père, grand-mère ». **III.** (rar, dial.) Adv. « Bien, bien sûr ».

Derivate:

(dim.) **bunicél, -eá** *(-icel)* **bunicícă** *(-icică)*, **bunișór, -oáră** *(-ișor)*, (reg.) **bunúț, -ă** *(-uț)* adj., **bunél** s. m. *(-el)* = **bunic;** (reg.) **bunéțe** s. f. *(-ețe)* « bonté » ; **buníță** s. f. *(-iță)* = **bunică.**

buníc, -ă s. m. și f. *(-ic)* « grand-père ; grand-mère » ; (dim.) **bunicúț, -ă** s. m. și f. ; **răzbunic, -ă** s. m. și f. *(răz-)* = **străbunic, -ă** ; **străbunic, -ă** s. m. și f. *(stră-)* « arrière grand-père (grand-mère) ».

nebún, -ă adj., subst. *(ne-)* **I.** Adj. **1.** (arh., rar dial.) « Qui n'est pas bon ; mauvais ». **2.** « Fou, aliéné ». **II.** Subst. **1.** S. m. și f. « Fou (folle) ». **2.** S. m. « Fou (pièce du jeu des échecs) » ; **nebunátic, -ă** adj. *(-atic)* « Folâtre, turbulent » ; **nebunésc, -eáscă** adj. *(-esc)* « Irraisonné, insensé » ; (bot.) **nebunáriță** s. f. *(-ariță)* „*Jusquaime Hyosciamus niger*" **nebunie** s. f. *(-ie)* « Folie » ; **nebunéște** adv. *(-ește)* « Follement ; aveuglément » ; (pop.) **nebuní** vb. IV (i) = **înnebuni ; nebuníre** s. f., **nebuneálă** s. f. *(-eală)* « Folie » ; **înnebuni** vb. IV *(în- ~ -i)* « Devenir fou, perdre la raison » ; **înnebunire** s. f. ; **înnebunít, -ă** adj., **înnebunitór, -oáre** adj. *(-tor)* « affolant, efforant ».

(înv.) **preabún, -ă** adj., s. m. *(prea-* ; posibil calc după v. sl. прѣдобръ). **1.** Adj. « Très bon ». **2.** S. m. art. « Dieu ».

străbún, -ă s. m. și f. *(sră-)* = **străbunic, -ă.**

îmbuná vb. I *(îm- ~ -a)*, (reg.) **îmbuní** vb. IV *(îm- ~ -i)* « Calmer, radoucir » ; **răzbuná** vb. I *(răz- ~ -a)* după unii din lat. *reexbonare)* « (Se) venger », **răzbunáre** s. f., **răzbunát, -ă** adj., **răzbunătór, -oáre** adj. *(-tor)* « Vengeur, vindicatif ».

bunavestíre s. f. (~ *vestire* ; calc după v. sl. благовѣщениѥ) « Fête de l'Annonciation ».

bunăstáre s. f. (~ *stare* ; probabil calc după germ. *Wohlstand)* « Prospérité, bien-être ».

bunăvóie s. f. (~ *voie)* « De bon gré, volontiers ».

bunăvoínță s. f. (~ voință) **1.** « Bienvéillance » **2.** « Bonne volonté, zêle ».

bunăoáră adv. (~ *oară)* « Par exemple, ainsi ».

— Lat. **bonus. Bonus** este panromanic : sard. *bonu*, it. *buono*, retorom. *bun* (surs., engad.), *bon* (friul.), fr. *bon*, oc. *bon*, *(bouen, bouan, bou, bo)*, cat. *bo*, sp. *bueno*, port. *bom*. La **II. 1.** româna și sarda conservă și sensul lat., restul ariei romanice apelînd la lat. *bene*. Derivarea din *tată bun, mamă bună*, propusă de CDDE și PUȘCARIU, ET. WB., pentru **II. 2.**, explicat de CIORANESCU, DER printr-un lat. **avunus*, este susținută și de situația din fr. (limbajul copiilor) *bon-papa, bonne-mama*, « grand-père, grand-mère » și fr. dial. : *bõ-papa, bõ-mamma, pay-bu[n], may-bun;* cf. și *bun* « grand-père » în NE Piemontului, *bona* « grand-mère » în Basse-Auvergne (PUȘCARIU, ET. WB). Pentru *bunic, -ă* cf. fr. dial. *bonique* « vieille » (REW 420).

FORMAREA CUVINTELOR ÎN *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE* (DELR)

O problemă esențială pentru orice operă lexicografică — explicativă sau etimologică —, de natură a-i defini adesea profilul și utilitatea, este atitudinea față de cuvintele formate de la un cuvînt de bază, față de derivate și compuse în primul rînd. Este vorba, în fond, de a răspunde la întrebarea dacă acestea sînt sau nu cuvinte ale limbii pe același plan și cu aceleași drepturi de cetățenie cu cuvintele simple. Deși teoretic nimeni nu răspunde negativ la această întrebare, derivatele — proprii și improprii, progresive și regresive —, ca și compusele fiind numărate ca unități aparte de cîte ori se evaluează cantitativ vocabularul unei limbi, al unei perioade, al unui scriitor etc., în practică dicționarele aplică adesea tratamente diferențiatoare, al căror substrat nu poate fi decît ideea unei ierarhii valorice. Tratarea pe cuiburi lexicale față de rezervarea unor articole autonome nu se identifică neapărat cu o asemenea concepție, dacă metoda cuiburilor este văzută ca un aspect pur tehnic, ca o soluție care ține în primul rînd de rațiunea economisirii spațiului grafic; din anumite puncte de vedere, în special în dicționarele istorice și etimologice, metoda cuiburilor poate avea și rațiuni de ordin științific, evidențiind forța creatoare a unor anumite cuvinte-bază. Mi se pare obligatoriu însă ca, dacă acceptăm egalitatea cuvintelor — primare sau secundare — ca unități lexicale, cuvintele formate să beneficieze de același tip de informații ca și cuvintele simple, indiferent de locul unde apar plasate și de formula mai economică sau nu în care sînt transmise aceste informații.

După părerea mea, tratarea cuvintelor formate în DELR — unde atît în Normele de lucru (III, p. 68–70), cît și în articolele-model (cf. *bun*, p. 71–72) sînt impropriu cuprinse sub numele de „derivate" și compusele — este nesatisfăcătoare nu numai din punctul de vedere discriminatoriu discutat pînă acum, al privării lor de minimul de informații furnizate pentru cuvîntul simplu, ceea ce echivalează cu nerecunoașterea dreptului lor la istorie, ci și din punctul de vedere al adecvării (= inadecvării !) la profilul etimologic al dicționarului : deși, după cum rezultă din mostrele anexate la Norme, „derivatele" ocupă mult spațiu, locul lor nu este și important sub aspectul calitativ al atenției acordate, întrucît modul de tratare este, în general, identic cu cel dintr-un dicționar explicativ organizat pe cuiburi. (În forma actuală singurele informații etimologice furnizate consecvent de DELR pentru derivate și compuse sînt unele redundante prin caracterul lor transparent pentru oricine, adică indicarea sufixului, prefixului sau a celuilalt termen de compunere : *bunicică (-icică), nebun (ne-), bunăvoie (~ voie).*) Afirmînd acestea, mă bazez pe faptul că lipsesc tocmai datele istorico-comparative esențiale pentru un dicționar etimologic, și anume :

1) vechimea, care ar trebui reflectată, ca și la cuvîntul de bază din titlul articolului, în prima atestare a formației (pe care n-aș da-o cu sigla izvorului din DLR, ci cu anul sau secolul respectiv) ; de dorit ar fi ca atît la cuvintele formate, cît și la cele de bază să se dateze fiecare sens principal în parte ;

2) prezența sau absența în dialectele sud-dunărene ;

3) paralelele romanice existente.

Deși mi se pare superfluu să aduc argumente pentru necesitatea informațiilor de acest fel într-un dicționar etimologic cît de redus ca volum (pentru dicționare de sub 1000 de pagini care dau vechimea derivatelor tratate în cuiburi, uneori și paralele romanice, vezi Oscar Bloch și W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, ediția a III-a, Paris,

1960 sau Albert Dauzat, Jean Dubois şi Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964), mă voi servi de cîteva exemplificări legate de structura articolului-model BUN, –Ă.

Primele atestări ale formaţiilor sînt indispensabile pentru a convinge pe cititori că *bunavestire* poate fi calc după vechea slavă, în timp ce *bunăstare* este un calc probabil după germană.

Prezenţa în aromână a unor derivate sufixale ca *buneaţă, bunşor,* prefixale ca *nibun, (a)mbunare* sau compuse ca *bunăoară* are cel puţin aceeaşi importanţă ca şi pentru cuvintele-titluri de articole, putînd contribui la însăşi datarea unor formaţii şi evidenţiind, în orice caz, elementele comune diverselor dialecte.

Paralelele romanice ale unor derivate sufixale ca *bunel* (sard. camp. *boneḍḍu), bunicel* (it. sic. *buniceḍḍu,* sp. *buenecillo), bunețe/buneaţă* (it. sic. *bonizza,* prov. *bonessa,* cat. *bonesa)* şi prefixale ca *îmbuni* (v. it. *imbonire,* v. fr. *embonir), străbun* (it. *strabuono)* sau ale unor compuse ca *bunăoară* (cf. construcţiile din italiană, provensală şi franceză citate în DA s.v.) ar completa şi ele cu folos istoria dezvoltărilor luate de lat. *bonus.*

Pentru ca tabloul acestor dezvoltări să fie, pe cît se poate, complet, pentru cadrul limbii române, ar mai fi necesare, după părerea mea, încă două lucruri :

a) Pe de o parte, ar trebui adăugate trei categorii de formaţii absente cu totul în redactarea actuală (e vorba deci aici de punerea în discuţie a selecţiei operate) :

– formaţii existente numai în dialectele sud-dunărene, de exemplu ar. *azbunari, bunac,-ă, bunuescu,* megl. *bunil'e ;*

– formaţii dacoromâne regionale ca *bunuc* (SMFC VI) sau învechite ca *îmbunător, îmbunătură, îmbunăciune, războneală* şi varianta *bunează* (a căror absenţă nu se poate justifica prin încadrarea lor la ,,derivatele cu totul accidentale" de tipul *chipuială* pe care Normele le exclud la p. 69) ; se remarcă în special absenţa a numeroase compuse vechi şi noi cu *bun, -ă* adj. *(bună-credinţă, bun-simţ)* sau *bun* adv. *(bun-credincios, bun-mirositor),* care ar fi putut fi grupate după cum reprezintă calcuri după v. sl. *blago-* (vezi DHLR II 365–366 şi 369; FC II 86–87 şi 174–175) sau după fr. *bon-*, lat. *bene-*, germ. *Wohl-* (vezi DA şi FC II 86–87).

– derivate şi compuse exclusiv onomastice : antroponime ca *Bunea, Bunilă, Bunescu, Bunoaia, Bunuş* (vezi DO), toponime ca *Bunaica, Buneni, Buneşti, Buninţi, Bunoaica* (vezi Iordan, T.).

b) Pe de altă parte, ar trebui găsită o formulă de trimitere la derivatele tratate totuşi în articole autonome, cum este, probabil, cazul lui *bunătate* şi familia (absent la BUN), dacă nu cumva ar trebui rediscutat însuşi principiul ruperii unor formaţii de familia lor, adoptîndu-se un model de tipul CDDE. Menţionez că Normele nu stabilesc nimic explicit pentru situaţia specială a formaţiilor moştenite (sau împrumutate) ca atare, cum se presupune că e cazul lui *bunătate* < lat. *bonitatem.* Cum în această privinţă certitudine nu există şi nici nu poate exista, cazurile de tipul *răzbuna* sau *arendaş,* tratate ca formaţii interne din *bun,* respectiv *arendă,* dar cu menţiunea ,,după unii din (sic) lat. **reexbonare*", respectiv ,,după unii din magh. *árendas*", ca şi toate exemplele citate mai înainte de formaţii cu paralele romanice ar trebui să pledeze împotriva separării totale a unor membri ai familiei de origine. (În aceeaşi ordine de idei, fără legătură cu formarea cuvintelor de care mă ocup direct aici, aş sugera şi găsirea unei formule de semnalare, prin trimitere, a dubletelor etimologice de tipul *bon, bonă* la BUN, *orîndă* la ARENDĂ.)

Dintre diversele categorii de formaţii, un regim preferenţial par a avea în DELR aşa-numitele derivate improprii, rezultatele conversiunii (sau schimbării valorii gramaticale) a cuvîntului de bază, care sînt tratate ca sensuri la BUN (II 1. s.n., 2. s.m. şi f., III adv.), deşi în Norme ele apar menţionate la derivate (p. 68, 3.1.). Din punct de vedere istorico-etimologic ele nu beneficiază însă de informaţii mai bogate decît derivatele şi compusele discutate pînă acum, întrucît nici ele nu sînt datate separat prin prime atestări diferite de aceea a cuvîn-

tului în ansamblu și nu sînt însoțite de corespondentele din dialectele sud-dunărene, iar dintre paralelele romanice existente se citează numai cele legate de etimologia controversată a lui *bun* s.m. și f. Mai grav este faptul că despre etimonul latinesc *bonus* (greșit dat cu ,,din" – autorii încurcîndu-se în tehnica neinspirată a distincției ,,lat./din lat.") nu se spune dacă avea sau nu toate cele trei valori morfologice ale rom. *bun* (adjectiv, substantiv de diverse genuri și adverb) și nici dacă e panromanic în toate aceste valori. Menționez că și la sensurile sau valorile gramaticale create prin conversiune există absențe regretabile, cum ar fi s.n. învechit ,,bunătate", ,,parte bună", ,,faptă bună", s.f. pl. *Bunele* ,,iele" – cu paralelă în aromână – sau întrebuințarea adverbială a lui *bun* în compuse vechi de tipul *bun-mirositor*.

Am încercat, în comunicarea de față, să pun în discuție cîteva probleme generale, de principiu, legate de reflectarea unor aspecte ale formării cuvintelor românești în DELR, trecînd peste observații de amănunt privind unele improprietăți terminologice, inconsecvențe de tratare, norme discutabile sau aplicări contradictorii.

Criticile și sugestiile formulate aici urmăresc îmbunătățirea acestui mult așteptat instrument de lucru, care pentru cei preocupați de formarea cuvintelor va fi și un bine venit pandant al tratatului special în curs de elaborare (FC) și al capitolelor de formare a cuvintelor din tratatul de *Istorie a limbii române* (TILR) : departe de a se suprapune în latura lor istorică, lucrările și capitolele consacrate formării cuvintelor fac și vor face istoria procedeelor (datînd și explicînd, de exemplu, afixele sau tipurile de compunere), în timp ce *Dicționarului etimologic al limbii române* îi revine sarcina de a face istoria cuvintelor formate.

Iunie 1982

MIOARA AVRAM
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

VARIANTE LEXICALE SAU CUVINTE DE-SINE-STĂTĂTOARE?

Este astăzi bine cunoscut faptul că ,,adesea un cuvînt nu provine dintr-o singură sursă, ci reprezintă o împletire a mai multor originale, din aceeaşi limbă sau limbi diferite, pe care este necesar să le punem în lumină" [1]. Înainte de apariţia primei fascicule a *Dicţionarului limbii române* (DLR), N. A. Ursu constata, la rîndul său: ,,Căile prin intermediul cărora au putut pătrunde în limba română anumite cuvinte sînt... mai numeroase decît cele menţionate de obicei în dicţionare... Lexicografii... au avut în vedere mai ales stadiul actual, nu şi istoria unor astfel de neologisme pe terenul limbii române" [2]. DLR a încercat – şi, ni se pare, în bună parte a reuşit – să remedieze această stare de lucruri. Beneficiind de aportul unora dintre cei mai de seamă specialişti ai domeniului şi valorificînd un material documentar infinit mai bogat decît orice operă lexicografică anterioară, DLR ne oferă o imagine complexă a surselor externe din care au putut proveni cuvintele româneşti, îndeosebi împrumuturile din ultimele două secole, a căror viaţă poate fi urmărită documentar din chiar momentul pătrunderii lor în limbă şi pînă la consacrarea lor, ca bunuri asimilate ale lexicului românesc. Am dori să rezulte, din cele sumar arătate, că DLR ar putea constitui o temeinică bază de plecare pentru viitorul *Dicţionar etimologic al limbii române* în privinţa abordării **etimologiei multiple.**

Cu toate acestea, un dicţionar etimologic are, credem, prin natura sa circumscrisă, alte exigenţe în stabilirea originii cuvintelor decît acelea ale DLR, pentru care indicarea provenienţelor rămîne un scop subsumat. De aceea, ne permitem să semnalăm aici un aspect delicat privitor la etimologia multiplă, cu speranţa că autorii *Dicţionarului etimologic*... vor găsi pentru el soluţia practică unitară cea mai convingătoare.

Pentru formele lexicale asemănătoare şi semantic sinonime provenite din surse externe diferite, autorii DLR au aplicat trei soluţii principale:

1. În majoritatea cazurilor, indicaţiile etimologice au fost izolate pe forme, în cadrul unui articol unic:

OBELISC (cuvînt-titlu) < fr. *obélisque*;
ovelisc (variantă lexicală) < ngr. ὀβελίσκος.

PARFUM (cuvînt-titlu) < fr. *parfum*.
profum (variantă lexicală) < it. *profumo*.

PLANETĂ (cuvînt-titlu) < lat. *planeta*, fr. *planète*, germ. *Planet*.
planit(ă) (variante lexicale) < ngr. πλανήτης

REGIM (cuvînt-titlu) < fr. *régime*.
regimen (variantă lexicală) < lat. *regimen*.

SARDIU (cuvînt-titlu) < lat. *sardius* (lapis).
sardion (variantă lexicală) < ngr. σάρδιον

2. La un număr relativ mare de cuvinte cu forme multiple, indicaţiile etimologice multiple sînt organizate într-o enumerare globală ce neglijează raportul corespondenţelor între

[1] Al. Graur, *Etimologii româneşti*, (Bucureşti), 1963, p. 11.
[2] N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 116.

sursele externe și diversele corespondente lexicale românești ce oglindesc aceste surse, în cadrul unui articol unic :

MICROCOSM, *microcosmos* < ngr. μικρόκοσμος, fr. *microcosme* (în care etimonul neogrecesc justifică varianta lexicală, iar cel francez forma-titlu).

PATRAFIR, *epitrahil, epitrăhiliu*... < slav. петрохилъ, ngr. ἐπιτραχήλι (în care etimonul slav explică exclusiv forma-titlu, iar cel neogrecesc exclusiv variantele lexicale).

PORFIROGENET, *porfiroghenit* < ngr. πορφυρογένητος, fr. *porphyrogénète*, în care formatitlu românească se explică exclusiv din cea franceză, iar varianta exclusiv din etimonul neogrecesc.

REPUBLICĂ, *respublecă, răspublică* < lat. *respublica*, fr. *république*, germ. *Republik*, it. *republica*, în care numai variantele lexicale pot fi explicate din latină.

3. În sfîrșit, într-un număr relativ redus de cazuri, formele asemănătoare și sinonime provenite din surse externe diferite au fost transformate în cuvinte de-sine-stătătoare, cu indicarea surselor etimologice specifice :

MINARET < fr. *minaret*, germ. *Minarett*.

MINAREA < tc. *minare* (cuvîntul românesc coexistînd cu *minaret* pînă în secolul nostru).

REGULAMENT < lat. *regulamentum*.

REGLEMENT < fr. *règlement*, germ. *Reglement*.

După cum lesne se poate observa din cele arătate, au fost aplicate în DLR trei soluții etimologice sensibil deosebite pentru situații absolut similare. Credem că eliminarea acestei inconsecvențe în viitorul *Dicționar etimologic al limbii române* depinde în primul rînd de rezolvarea statutului **variantelor lexicale**. Pot fi considerate variante lexicale formele asemănătoare prin structura fonetică și semantic sinonime care provin din surse externe diferite, identificabile, recunoscute (și consemnate) ca atare? Pentru adepții **etimologiei directe**, cum bine se declară autorii *Dicționarului etimologic*..., fără îndoială că nu, pentru motive care nu mai au nevoie de justificări. Rezultă de aici că singura cale științifică abordabilă într-un asemenea izvor este izolarea formelor lexicale pe origini, în cuvinte de-sine-stătătoare. Alte soluții, poate mai practice și în orice caz mai comode pentru autori, prin care să se evite atomizarea formelor lexicale pe origini, ar crea, de altfel, redactorilor lucrării unele dificultăți de conținut insurmontabile. Astfel, dacă avem în vedere că majoritatea neologismelor din perioada 1780—1860 au pătruns în limba română cu alte forme și din alte filiere decît acelea în care ele s-au consacrat, s-ar ajunge, prin menținerea așa-numitei lor ,,unități'' lexicale, la situația paradoxală ca primele atestări (consemnate, conform principiilor de lucru, alături de cuvîntul-titlu) să nu poată de regulă ilustra nici termenul-titlu respectiv și nici sursa reală din care acesta provine.

Avansînd o idee poate prea îndrăzneață, am susține că, în toate cazurile amintite, și în cele similare, avem în realitate a face cu **dublete lexicale**, iar nu cu termeni unitari cu etimologie multiplă, cum se susține în prezent [3], printr-o excesivă lărgire a conceptului de etimologie multiplă, așa cum a fost el inițial stabilit de acad. Al. Graur. Or, tratarea dubletelor lexicale în dicționarele existente a fost de multă vreme rezolvată, în favoarea izolării lor. Izolarea pe origini, în articole independente, a formelor lexicale provenite din surse externe diferite ar determina totodată evitarea grupării (evident eterogene), în unul și același articol, a variantelor lexicale propriu-zise, interne, și a pseudovariantelor lexicale, cu etimologie diferită, independentă de aceea a formelor-titlu.

Aplicarea consecventă a principiului izolării pe origini, în cuvinte de-sine-stătătoare, a formelor lexicale aici în discuție se lovește de o singură dificultate : aceea că unele dintre aceste forme își declină cu greu filiația etimologică fermă ori, dimpotrivă, și-o declină explicit ca elemente rezultînd din încrucișarea mai multor forme provenind din surse externe diferite. S-a arătat, de exemplu, că forma lexicală *arteră*, provenită din franceză, a fost precedată, în

[3] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 117.

limba română, de formele *artirie* (din neogreacă) și *arterie* (din latină, italiană, germană și rusă), toate ușor de izolat, dar a fost urmată de *artiră* (1843, 1859), în care se oglindește atît modelul grecesc cît și cel francez [4], liant lexical care, dacă va fi selectat în inventarul viitorului dicționar, impune menținerea unui articol unic. Dar cum asemenea cazuri reprezintă abateri de la regulă și cum multe forme lexicale ce constituie asemenea abateri nici nu vor fi consemnate în lucrare, datorită existenței lor efemere, principiul izolării pe origini, în cuvinte de-sine-stătătoare, a formelor lexicale fonetic înrudite și semantic sinonime rămîne aplicabil în general și corespunde, credem, scopului fundamental al oricărui dicționar etimologic exigent.

Iunie 1982

MIRCEA SECHE
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

[4] *Ibid.*, p. 116–117.

ELEMENTELE DE ORIGINE LATINĂ ÎN *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE*

Este bine cunoscut faptul că orice lucrare lexicografică este confruntată cu problema cuprinderii într-un spațiu limitat a realității căreia îi este consacrată, și, de aici, cu dificila sarcină a dozării materialului. Conform normelor de lucru ale *Dicționarului etimologic al limbii române*, selecția cuvintelor va fi realizată pe baza analizei inventarului lexical din DEX, completat cu propuneri rezultate din consultarea DLR și arhivei glosarului regional din Institutul de Lingvistică. În aceleași norme se specifică, în mod logic, tratarea mai pe larg a cuvintelor moștenite din latină, folosindu-se și datele necesare din limbile romanice și din dialectele sud-dunărene. Această opțiune implică, credem, două aspecte : pe de o parte, stabilirea inventarului și, pe de altă parte, modalitatea de elaborare a fișelor de dicționar. Dacă în ceea ce privește primul aspect părerile sînt unanime în a recunoaște necesitatea selectării **tuturor** elementelor de origine latină, indiferent de statutul lor istoric, geografic, stilistic, în privința celui de-al doilea lucrurile sînt mai puțin clare. În cele ce urmează ne vom opri asupra modului de descriere semantică a acestor cuvinte și a comentariului final.

Nu este nevoie să subliniem aici importanța factorului semantic în stabilirea sau justificarea unei etimologii, căci, așa cum arăta Walter von Wartburg, autorul unuia dintre cele mai bune dicționare etimologice din domeniul romanic, «quinconque veut écrire aujourd'hui l'étymologie d'un mot ne doit pas se contenter de constater la disparition d'une signification ou l'adjonction d'une signification nouvelle. Il doit se demander encore quel est l'heureux concurrent, héritier de la signification disparue, ou à quel mot il a ravi sa nouvelle signification. La première condition pour effectuer cette recherche est une exacte compréhension de la sémantique et des conditions dans lesquelles se développe la vie des mots »[1].

După cum se știe, cuvintele românești de origine latină se grupează în două mari categorii : cuvinte păstrate doar în română și cuvinte moștenite în mai multe limbi romanice – între care cele cca 500 panromanice.

În cazul celei de-a doua categorii, comparația cu celelalte idiomuri romanice poate evidenția atît locul elementului latin în ansamblul lexicului românesc în raport cu restul ariei romanice, element în strînsă legătură cu specificul culturii materiale, cît și gradul de apropiere sau depărtare a românei de ceea ce este numit în mod obișnuit tipul lingvistic romanic. O asemenea comparație nu este însă posibilă în absența înregistrării tuturor sensurilor cuvîntului. Mărturie pentru această afirmație este însăși fișa-model oferită de normele DELR pentru cuvîntul *bun*. Simpla indicare a corespondentului francez al adjectivului implică omiterea următoarelor informații :

– dezvoltarea pe teren românesc a unei semnificații absente în celelalte limbi romanice, în expresii de tipul *într-o bună zi ;*

– utilizarea adjectivului pentru indicarea gradului de rudenie, cu sensul ,,de sînge, adevărat'' *(tată bun, frate bun* etc.), prezent și în catalană și italiană dialectal, și cu sensul ,,primar'' *(văr bun)*, prezent doar în română și pentru care celelalte limbi romanice sînt unitare în selectarea descendenților lat. *germanus*.

[1] Walter von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique* (deuxième édition, augmentée et refondue), Paris, 1963, p. 125.

— păstrarea, în româna veche şi franceză dialectal a unuia din sensurile primare ale adjectivului latin — ,,bogat''.
— uzul, frecvent în română — comun şi spaniolei şi italienei, absent însă în franceză, ,,metalimba'' DELR-ului —, în sintagme de tipul *rochie bună, costum bun* etc.

Ideea unei cît mai sintetice redactări a articolului de dicţionar a condus şi în prezentarea valorilor adverbiale şi substantivale ale lexemului *bun* la omisiuni şi erori, precum :
— contopirea într-un singur sens, cu indicaţia ,,rar, dialectal'', a două semnificaţii distincte : una, foarte frecventă în româna contemporană, comună şi altor limbi romanice, şi anume utilizarea pro frază a cuvîntului *bun* ,,bine, da, aşa'', şi alta — o inovaţie prezentă în istroromână, aromână şi în dialectele sud-italiene —, utilizarea descendentului lat. *bonus* în contexte specifice adverbului *bine* ;
— eliminarea unor sensuri ale substantivului, considerate periferice, deşi unele (precum acela de ,,iele'' al formei de feminin plural) sînt foarte frecvente în limbajul producţiilor folclorice româneşti şi, prin procesul eufemistic ce le-a generat, comparabile cu fapte similare din domeniul romanic (fr. dialectal *le boing* ,,diable'') iar altele, prezente şi în alte idiomuri romanice, sînt semnificative pentru aderenţa faptelor româneşti la tipul de inovaţie romanică. De exemplu, sensul « bonne disposition, bien » al substantivului feminin plural din aromână şi al substantivului feminin singular (învechit) din dacoromână, comparabil cu engadinezul *ir cum las bunas* etc.

Simpla enumerare a datelor de mai sus, rezultate din analiza unui singur articol din mostrele cuprinse în normele actuale ale DELR, constituie, credem, un convingător argument pentru o prezentare mai analitică a secţiunii semantice din articolele consacrate elementelor de origine latină. Aceasta trebuie să includă, cu comentariul adecvat, toate sensurile cuvîntului — inclusiv pe cele învechite, regionale etc. Numai în felul acesta datele din limbile romanice vor putea fi folosite eficient, contribuind la reliefarea atît a sensurilor specifice cuvîntului românesc cît şi a inovaţiilor general sau parţial romanice. Numai în asemenea condiţii DELR, dincolo de indicarea etimonului şi a productivităţii cuvîntului (prin derivate şi compuse), va putea permite o lectură sincronică şi diacronică, devenind un adevărat instrument de lucru pentru studii de lexicologie şi semantică, ideal al oricărui dicţionar etimologic modern.

Iunie 1982

MARIUS SALA şi JANA BALACCIU
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ROLUL ATESTĂRILOR ÎN *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE*

Problema datării cuvintelor, căreia i se acordă o tot mai mare atenție în lucrările de lingvistică, interesează în mod deosebit cercetările de istorie a vocabularului și, implicit, dicționarele etimologice. De aceea, autorii DELR și-au propus ca normă obligatorie înregistrarea, în măsura posibilului, a celor mai vechi apariții în scris ale cuvintelor-titlu sau, în funcție de situație, ale derivatelor acestora.

Trebuie spus de la început că, în condițiile actuale de informare, redactorii dicționarului întîmpină adesea dificultăți, întrucît lucrările lexicografice românești ce pot fi consultate sub raportul datării cuvintelor sînt destul de puține și nu acoperă decît o mică parte a lexicului care va fi tratat în corpul DELR.

În principiu, atestarea cea mai veche a cuvîntului are un caracter relativ, anul sau epoca respectivă neînsemnînd și începutul existenței cuvîntului în limba română. Dacă am simplifica lucrurile, din acest punct de vedere pentru cuvintele moștenite prima atestare pare simbolică, deoarece ele nu au nevoie de o certificare a vechimii lor. În schimb, absolut necesare sînt informațiile cu privire la atestarea cuvintelor împrumutate din unele limbi în diverse perioade ale istoriei limbii române. Necesitatea de a avea la dispoziție datele istorice cît mai exacte cu putință devine stringentă în cazul special al neologismelor, de obicei cu etimologie multiplă, care pot fi explicate cu succes numai pe baza unei documentări corespunzătoare.

Pe de altă parte, nu sînt puține cazurile cînd și la alte categorii de cuvinte datările noi, neînregistrate în dicționarele curente, fac posibilă explicarea originii în alt mod decît cel acceptat în stadiul actual al cercetărilor etimologice.

Pentru a ilustra cele spuse, ne vom referi pe scurt în continuare la etimologia unor cuvinte în lumina informațiilor noi cu privire la datarea lor, și, după aceea, la modul în care credem că este necesară utilizarea faptelor din domeniul onomasticii în DELR.

ADMINISTRAȚIE s. f. cu sensurile: *1.* „Totalitatea organelor administrative ale unui stat; formă de activitate a acestor organe". *2.* „Parte a armatei însărcinată cu aprovizionarea trupelor" este explicat în diferite moduri în dicționare, majoritatea preferînd ca etimon fr. *administration*, pe temeiul unor atestări tîrzii (secolul al XIX-lea). Astfel, în DA: din fr. *administration* (lat. *administratio* probabil prin rus. *администрация); în* CADE: din franceză; SCRIBAN îl derivă din lat. *administratio*; CIORANESCU pune pe prim plan originea franceză a cuvîntului, dar trimite și la rusă. Numai în DEX se face distincție între sensuri și se precizează că fr. *administration* și lat. *administratio* explică sensul *1*, iar rus. *администрация* explică sensul *2*.

Cu sensul general amintit mai sus cuvîntul apare mult mai devreme, anume în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (a. 1722, REL. AGR. I, p. 304), în Oltenia, sub ocupația austriacă. Din acest motiv, pentru sensul *1* al lui *administrație* se cuvine o altă explicație și aceasta este germ. *Administration*, cel puțin pentru epoca respectivă și pentru zona geografică în care apare cuvîntul.

Cu această precizare, datorită unei informații noi cu privire la prima atestare, nu s-a lămurit însă pe deplin etimologia cuvîntului în discuție. Izvoarele lexicografice consemnează în alte zone mărturii mai tîrzii: în Moldova (secolul al XIX-lea -DA) și în Translvania (în DRLU). Această împrejurare ne obligă să ne punem următoarea întrebare: în ce măsură

poate fi socotită atestarea cea mai veche de care dispunem ca dovadă pentru existența pe o arie mai largă a cuvîntului? De regulă, datările pe care le oferă o lucrare sau alta privesc o anumită zonă a țării, o anumită influență asupra limbii unui cronicar sau scriitor etc. De aici rezultă că, pentru a se stabili o mai exactă istorie a cuvîntului și, deci, o soluție etimologică reală, este necesar să se consemneze, cînd este cazul, și alte surse cu atestările corespunzătoare prin care se justifică etimologia multiplă.

Revenind la cuvîntul *administrație*, explicația care ni se pare mai aproape de adevăr ar fi următoarea: din germană în REL. AGR. I (pentru Oltenia), din latina medievală în DRLU (pentru Transilvania) și din rusă (în izvoarele moldovenești din epoca Regulamentului organic).

BORCAN s. n. „Vas de sticlă, faianță etc." este considerat în majoritatea dicționarelor limbii române ca împrumut din bulgară, în timp ce dicționarele bulgărești de autoritate susțin, dimpotrivă, că *буркан* provine din română (cf. BER, vol. I). Simpla afirmație a specialiștilor bulgari nu ni se pare suficientă pentru a tranșa disputa împrumutului, ci trebuie cercetată vechimea cuvîntului în ambele limbi. În limba bulgară *буркан* este înregistrat în dicționaru tezaur al lui Gerov (Supliment), deci la sfîrșitul secolului trecut, cu o singură localizare ceea ce ne face să presupunem că la data aceea nu era un cuvînt activ. Cuvîntul românesc *borcan*, în schimb este atestat încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (a. 1746, MĂRGĂRITARE, ap. TDRG) și era bine cunoscut și în Oltenia ceva mai tîrziu (a. 1791, ARH. OLT. XIV, p. 435).

Pe baza acestor constatări, putem afirma cu siguranță că rom. *borcan* este cel care a fost preluat în bulgară în forma *буркан* (cu închiderea *o* → *у* normală în fonetica bulgară), și nu invers.

Cît privește etimologia lui se pare că trebuie să ne întoarcem la soluția veche din CIHAC (reluată în CIORANESCU), anume magh. *borkancso*.

CREDITOR s. m. este explicat prin fr. *créditeur*, tot datorită atestărilor de la începutul secolului al XIX-lea pe care le-au avut la dispoziție dicționarele. În realitate, cuvîntul apare spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea (a. 1787, IORGA ARG, p. 67), cînd este mai greu de presupus o influență a limbii franceze. După toate probabilitățile *creditor* a pătruns prin intermediul it. *creditore* (cf. CIORANESCU); menționăm că și alți termeni din aceeași sferă a finanțelor au intrat tot din italiană *(poliță, scont)*.

★

În legătură cu problema discutată în rîndurile de față, o tratare aparte vor avea în DELR faptele din domeniul toponimiei și antroponimiei românești. Potrivit normelor de lucru adoptate, numele proprii vor fi folosite numai ca izvoare ale primei atestări a cuvîntului-titlu, dacă se constată prin analiză o relație certă între ele.

Introducerea acestei prevederi în normele de lucru pornește de la ideea unanim acceptată că numele proprii provenite din apelative sînt date de vorbitori printr-un transfer care, de regulă, cunoaște următoarele stadii: apelativ→ antroponim→ toponim. Dacă avem în vedere că acest proces se petrece într-o perioadă istorică îndelungată, atunci înțelegem rolul important ce revine atestărilor obținute prin datele onomasticii, pe care dicționarele noastre (cu excepția DA) nu și-au propus să le folosească.

Iată situațiile care pot apărea în cursul elaborării DELR:

1) Cînd cuvîntul-titlu este ilustrat direct printr-un nume de loc sau de persoană:

POIANĂ s f. a. 1400, DERS în top. пожна

CIOCÎRLIE s. f. a. 1469, DERS în antrop. чокырлие

2) Cînd cuvîntul-titlu poate fi dedus dintr-un nume de loc sau de persoană:

BUZĂ s. f. a. 1422, DERS în top. боȣѕещїн

PREOT s m. a 1409, DERS în antrop. прєоѹтєского

3) Cînd cea mai veche atestare a cuvîntului-titlu o reprezintă un derivat al acestuia:

BELCIUG s. n. a. 1510, DERS în top. бєлчюгата

VULPE s. f. a. 1449, DERS în antrop. вѹлпашъ

Exemplele de mai sus dovedesc cu claritate că, față de mijloacele obișnuite de datare a cuvintelor, utilizarea materialului onomastic oferă informații noi asupra vechimii unor cuvinte, care deplasează cu mult timp în urmă atestările cunoscute pînă în prezent.

ABREVIERI

BER *Български етимологичен речник*, I, съст. Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, I. Zaimov St. Ilčev, Sofia, 1971

DERS *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române* (1374–1600), București, 1981

GEROV *Допълнение на българския речник от Н. Геров*, de T. Pančev, Plovdiv, 1908 (Supliment)

IORGA, ARG Nicolae Iorga, *Acte românești și cîteva grecești din arhivele companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932

REL. AGR. I *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Vol. I. Țara Românească*, București, 1961

Iunie 1982

VIRGIL NESTORESCU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

HELENA KURZOVÁ, **Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen,** Rozpravy Československé Akademie Věd, 1981, Ročník 91, sešit 2, Praga, 1981, 117 p.

E bine cunoscut faptul că în studiul comparativ-istoric al limbilor indo-europene sintaxa este domeniul în care cercetătorii întîmpină cele mai mari dificultăți în a deosebi elementele transmise din limba-bază de cele împrumutate sau create independent în limbile care derivă din ea. Numai o analiză complexă, care ține seama atît de evoluția semantică a unităților gramaticale (Delbrück), cît și de tendințele de evoluție (A. A. Potebnea), care îmbină punctul de vedere genetic cu cel structural-tipologic (școala pragheză), poate ajunge la rezultate pozitive. O asemenea abordare complexă a întreprins Helena Kurzová, eminentă cercetătoare la Centrul de Studii Clasice al Academiei de Științe din Cehoslovacia, în lucrarea sa asupra propoziției relative în limbile indo-europene vechi și moderne, sinteză a unor preocupări constante ale autoarei privitoare la sintaxa indo-europeană. Propoziția relativă este analizată aici în strînsă legătură cu structura propozițională în limbile indo-europene vechi și moderne. Căci, așa cum se enunță în *Introducere* (p. 5) și cum se demonstrează pe parcurs, modificările în caracterul propoziției relative deschid o perspectivă în care apar mai clar anumite particularități ale structurii propoziției indo-europene și, totodată, cercetarea structurii propoziției indo-europene în evoluția ei istorică duce la o mai bună înțelegere a caracterului și a funcțiilor propoziției relative.

În prima parte a lucrării (p. 13–65) este analizat procesul constituirii propoziției relative și caracteristicile ei în limbile i.e. vechi, sînt descrise valorile semantice și funcționale primare ale construcțiilor care s-au specializat ulterior ca relative, tipurile principale de relative pronominale (cu *yo-* și cu *kwo-)* privite în legătură cu caracteristicile tipologice ale limbilor în care se află și cu diviziunea dialectală a arealului lingvistic indo-european; în partea a doua a lucrării (p. 67–101) se schițează, pe fondul principalelor modificări morfosintactice ale structurii, evoluția relativei în limbile indo-europene moderne din Europa, trăsăturile ei definitorii și noile isoglose care se conturează pe baza lor. Se urmărește, în acest fel, interacțiunea dialectică dintre relațiile genetice și modificările structural-tipologice produse ca efect al tendințelor cu punct de plecare în limba-bază sau rezultate din istoria specifică a fiecărui grup lingvistic. O altă constantă a abordării este urmărirea corelației dintre aspectul formal al structurii relativei și valorile ei semantice, sintactice și stilistice.

În reconstituirea preistoriei propoziției relative autoarea pleacă de la acea fază arhaică a limbii comune i.e. caracterizată printr-o structură propozițională noncompactă, în care semantica categorială era predominantă în raport cu cea relațională, derivarea în raport cu flexiunea, structura cuvîntului în raport cu cea a propoziției, iar relațiile sintactice impuse de semantica termenilor erau exprimate implicit. Parataxa trebuie să fi fost predominantă și în ceea ce privește forma cea mai veche de legătură a relativei – la origine grup nominal – în raport cu antecedentul nominal.

În limbile i.e. vechi se întîlnesc frecvent relativele pronominale și construcțiile relative nominale.

Propoziția relativă introdusă printr-un pronume flexionar cunoaște două tipuri : cu pronumele din tema *yo-* și cu pronumele de origine nedefinit-interogativă cu tema *kwo-*, caracteristice pentru două grupuri lingvistice cu trăsături structurale specifice. Componentul pronominal include, pe lîngă funcțiile sale proprii de substituire, identificare și precizare a poziției sintactice a relativei, și pe aceea tipică conjuncției – de încadrare a relativei într-o altă propoziție și de stabilire a relației atributive. Pentru faza

veche a limbilor i.e., relativa este privită ca parte componentă a sistemului propoziţiilor pronominale. Întrucît semantica pronumelui introducător e orientată asupra relaţiilor sintactice ale textului, autoarea pune în lumină felul în care se naşte funcţia relativă (funcţie sintactică propoziţională) din funcţia sintactică a textului. Un element esenţial al înţelegerii acestui proces este paralelismul dintre structura relativelor (de tipul gr. ὁ πατήρ ὅς δικαιός ∼ ὁ πατήρ ὅς ἔρχεται şi cea a propoziţiilor elementare (ὁ πατήρ δικαιός ∼ ∼ ὁ πατήρ ἔρχεται).

În ceea ce priveşte cronologia pronumelor relative *yo-* şi *kwo-*, împotriva părerii altor indo-europenişti (K. Brugmann, B. Delbrück, O. Szemerényi), autoarea consideră că nu se poate postula că unul din ele e mai vechi şi a fost înlocuit, în unele limbi, de celălalt, ci că ambele teme, avînd iniţial alt sens, au dobîndit funcţie relativă.

Pentru aprecierea structurii propoziţiei relative din limbile i.e. vechi, autoarea construieşte un model formalizat al relativei, cel spre care tind limbile în evoluţia lor spre faza modernă (prezenţă explicită a antecedentului, postpunere şi contact al relativei cu antecedentul, poziţie sintactică similară a antecedentului şi a pronumelui relativ, prezenţa verbului finit ca predicat). Sensul originar independent al relativei indo-europene vechi e dovedit prin abaterile de la aceste trăsături : absenţa antecedentului din regentă, includerea lui în relativă, prepunerea relativei, separarea relativei de antecedentul ei, situaţii de atracţii între antecedent şi pronumele relativ, frecvenţa relativelor fără verb finit.

Se analizează apoi caracteristicile pronumelor *yo-* (în indo-iraniană, balto-slavă, greacă) şi *kwi-/kwo-* (în latină şi hitită). Urme din fiecare se întîlnesc în toate limbile i.e. dar, aşa cum arată Helena Kurzová, din acest fapt nu se poate deduce şi valoarea lor relativă în faza comunităţii i.e. (cum au postulat H. Hirt, E. Sturtevant, E. A. Hahn). Pentru *kwi-/kwo-* se poate dovedi sensul primar interogativ-nedefinit ; în ceea ce priveşte valorile mai vechi ale lui *yo-*, autoarea înclină spre ipoteza lui J. Gonda (valoarea emfatică de evidenţiere şi de includere a unui cuvînt într-un context sintactic) ; cercetarea textelor vedice pune în lumină valoarea lui *yo-* (ved. *yas*) de readucere în minte a ceva cunoscut ; tocmai această marcă ar explica specializarea lui semantică ca relativ. Spre deosebire de E. Benveniste, autoarea consideră că la *yo-* primară e funcţia lui de introducere a relativei şi nu cea de determinant nominal (articol) Atît la *yo-* cît şi la *kwo-* relaţia cu antecedentul e secundară, funcţia lor relativă a decurs din caracterul nonfinit şi nonactual al predicaţiei, din nonintegritatea enunţului, care a necesitat stabilirea unei legături contextuale cu altă propoziţie care a putut fi integrată în componentul atributiv al primei, funcţia referenţială creîndu-se odată cu evoluţia acestei propoziţii pronominale spre funcţia relativă.

Sînt cercetate apoi construcţiile relative nominale din limbile i.e. vechi, mai frecvente în limbile *yo-* decît în latină sau hitită. Autoarea se declară de acord cu E. Benveniste în privinţa admiterii caracterului originar al construcţiilor relative verbale şi nominale, dar, spre deosebire de învăţatul francez, consideră relativa nominală (de tipul gr. ὅς κ'ἐπιδευής Il. V 481) ca propoziţie cu predicat nominal şi nu ca nume determinat pronominal (articulat) ; paralelismul originar al construcţiilor relative verbale şi nominale se şterge cu timpul, cele verbale intră în sistemul propoziţiilor secundare, iar cele nominale – în sfera componentului adjectival atributiv.

Într-un capitol separat se discută comparativ caracteristicile structural sintactice ale limbilor i.e. cu *yo-* ∼ cele cu *kwo-* (greacă, iraniană ∼ hitită, latină), atît tipologic cît şi ca tendinţă de substituire a lui *yo-* prin *kwo-*; mai pe larg este tratată comparaţia, sub aspect funcţional-sintactic şi formal, dintre relativa grecească cu ὅς şi cea latină cu *qui*. Se evidenţiază, între altele, în limbile *yo-* frecvenţa mai mare a participiului, însoţită de varietatea lui morfosemantică, păstrarea şi dezvoltarea paralelismului funcţiilor sintactice nominale şi verbale, iar în limbile *kwo-*, rolul important al verbului finit, tendinţa de formalizare a propoziţiei. Sub anumite aspecte, limbile *yo-* au păstrat unele

trăsături arhaice (structură propozițională mai slab formalizată, supremație a semanticii categoriale față de cea relațională). După părerea autoarei, greaca veche apare ca cel mai fidel reprezentant al vechiului tip lingvistic i.e. (structură noncompactă, component propozițional atributiv-predicativ, slabă formalizare a recțiunii verbale, absență a capacității centralizatoare a verbului finit, rol important al participiilor, preeminență a aspectului asupra timpului); în opoziție cu acest tip cu trăsături arhaice, tipul latin (supremație a valorilor relațional-sintactice față de cele semantice, centralizare a elementelor propoziționale în jurul verbului finit, bogat sistem temporal) se prezintă ca o fază evolutivă mai nouă.

Sub aspectul diviziunii dialectale, grupul limbilor *yo-* corespunde cu grupul dialectal de R (minus hitita); concordanțele latino-hitite în domeniul relativei, alături de alte concordanțe morfosintactice, s-ar explica prin evoluția lor paralelă în conformitate cu tendințe general i.e.; în ansamblu, relațiile dintre limbile *yo-* (indo-iraniene, balto-slave, greacă) și limbile *kwo-* (latină, hitită) îi apar autoarei ca relații între limbi centrale și marginale (p. 64). O asemenea afirmație pare contrazisă de teza păstrării în greacă (limbă *yo-)* a unor trăsături arhaice, ca și de prezența mai marcată în latină și hitită a procesului de centralizare și formalizare a propoziției. De fapt teza geografiei lingvistice, potrivit căreia ariile centrale conțin inovații iar cele marginale păstrează arhaisme, nu poate fi aplicată mecanic; există inovații în ariile laterale și trăsături arhaice în limbi din ariile centrale. În plus, poziția central ∼ marginal cu referire la limbile i. e. în preistorie nu a rămas neschimbată. Din punctul de vedere al propoziției relative limbile celtice nu pot fi atașate nici unuia din cele două grupări, iar limbile germanice prezintă, ca și sub alte aspecte, o arie de tranziție.

A doua parte a lucrării este consacrată analizei propoziției relative în limbile i.e. moderne din Europa, pe fondul general al realizării, în grade și cu mijloace diferite, a unor tendințe morfosintactice diacronice comune. Pentru faza modernă propoziția relativă e privită pe fondul sistemului propozițiilor secundare. Din punctul de vedere al elementului introducător se disting trei tipuri de relative: cu pronume relativ flexionar, cu particulă relativă și relative legate paratactic de regentă. În forme proprii, în toate aceste limbi relativa tinde spre tipul idealizat (relație clară, contact și postpunere față de antecedent, structură internă formalizată), ea este parte componentă a subordonatelor, dar păstrează caracteristici proprii de determinant nominal.

După ce analizează în detaliu cele trei tipuri de relative (cu subtipurile lor) în limbile romanice, germanice, slave, baltice și balcanice, autoarea consemnează, în ultimul capitol, aspectele comune și cele specifice ale relativei pe fondul mai general al relațiilor genetice și teritoriale dintre limbile i.e. moderne. Trăsătura lor comună este formalizarea propoziției relative și a structurii ei, premisă a gramaticalizării tipului de relativă fără pronume flexionar, și încadrarea ei în sistemul subordonatelor, premisă a formării tipului de relativă cu particulă relativă. Cauzele formalizării sînt în mod just apreciate ca fiind în primul rînd de natură sintactică și numai secundar morfologică și fonetică. Formalizarea construcției propoziționale — realizată în forme diferite în diversele limbi — se reflectă și în structura propoziției relative. Astfel structura liniară a propoziției reprezintă, după părerea autoarei, premisa (necesară dar insuficientă) pentru gramaticalizarea relativei paratactice în engleză, limbile scandinave, irlandeză; limbile care au păstrat caracter flexionar sintetic (slave, balcanice), limbi cu recțiune și acord, se caracterizează și prin prezența unei propoziții relative introdusă prin particula relativă + pronume personal la relațiile indirecte.

Autoarea subliniază faptul că tipul propoziției relative nu constituie o bază suficientă de caracterizare tipologică a limbilor și a relațiilor dintre ele, de vreme ce relativa introdusă prin pronume flexionar e comună tuturor limbilor i. e. moderne din Europa (cu excepția irlandezei); și la fel (dar în proporții diferite) este și relativa introdusă prin particulă; numai relativa paratactică gramaticalizată e specifică unei anumite arii. În plus, unele

tipuri ale relativei se prezintă în unele limbi ca forme gramaticalizate, neutrale stilistic, iar în altele ele au statut de variantă marcată stilistic şi frecvenţă mai redusă.

În finalul lucrării autoarea procedează la o caracterizare a grupurilor de limbi i. e. moderne sub aspectul tipurilor de relative pe care le conţin.

Studiul întreprins de Helena Kurzová se distinge prin stringenţa demonstraţiei şi a argumentării. Autoarea face dovada unei informaţii la zi, a unei cunoaşteri temeinice a multor limbi i.e. vechi şi moderne, a capacităţii de a desprinde esenţialul. Ea a regîndit în mod personal datele şi a folosit cu judicios spirit critic bibliografia. Deplina stăpînire a subiectului explică şi forma organizată a expunerii. De aceea considerăm că studiul cercetătoarei pragheze se înscrie printre lucrările de referinţă în problema cercetată.

Noiembrie 1982

LUCIA WALD
Facultatea de Limbi Străine
Bucureşti, str. Pitar Moş 7

THEO CANDINAS, **Romontsch sursilvan. Grammatica elementara per emprender igl idiom sursilvan**, Ligia Romontscha, Cuera, 1982, 234 p.

Scriitorul şi profesorul Theo Candinas şi-a intitulat cu modestie manualul său de romanşă sursilvană ,,gramatică elementară''. Deşi gramatica, sistematic şi concis prezentată în cartea sa, ocupă un loc important, nu lipsesc problemele de fonetică şi de vocabular, bucăţile de lectură şi exerciţiile de conversaţie uzuală. Manualul se adresează în primul rînd vorbitorilor de limbă germană, deoarece exerciţiile de traducere, unele explicaţii teoretice, ca şi corespondentele din vocabular sînt date în limba germană.

Lucrarea se deschide cu harta lingvistică a cantonului elveţian Grizon (Grischun), din care rezultă locul şi ponderea sursilvanei în conglomeratul de idiomuri vorbite în regiune.

În cuvîntul său introductiv (p. VII – VIII), autorul arată oportunitatea apariţiei unei lucrări de acest tip, în cadrul luptei pentru menţinerea idiomului respectiv şi în condiţiile absenţei unui manual modern pentru învăţarea sursilvanei. După un tabel cu reguli de pronunţare şi o listă de abrevieri (p. IX – XIV) urmează 27 de bucăţi de lectură, fiecare însoţită de un grup de exerciţii (p. 3 – 80). Conţinutul textelor alese urmăreşte familiarizarea celor care studiază idiomul sursilvan cu vocabularul uzual referitor la familie şi casă, la mediul ambiant — satul, regiunea — la condiţiile de muncă etc., pornind de la formulele cele mai simple de exprimare pînă la cele mai complicate, în care sînt incluse numeroase expresii idiomatice (*haver prescha* ,,a fi grăbit'', *esser da casa* ,,a fi de-al casei'', *far attenziun* ,,a da atenţie'' etc.). Numeroasele exerciţii, folosind materialul lingvistic din bucăţile de lectură, urmăresc fixarea cunoştinţelor de gramatică şi de vocabular.

Partea de gramatică propriu-zisă (p. 81 – 134), organizată, de asemenea, după problemele ridicate în textul lecţiilor, prezintă morfologia şi sintaxa părţilor de vorbire în mod gradat, în funcţie de dificultăţile teoretice şi de gradul de folosire a unor tipare gramaticale. În cadrul secţiunii de ,,gramatică'' sînt însă incluse şi unele probleme de vocabular, cum ar fi numele zilelor săptămînii, numele lunilor şi ale anotimpurilor (p. 128) etc., care şi-ar fi putut găsi locul şi după exerciţiile din cadrul lecţiilor sau eventual în secţiunea de vocabular.

Într-un capitol mic din lucrare (p. 135 – 150) intitulat ,,Traduceri'' (*Translaziuns*), sînt date scurte texte redactate în germană, pe baza bucăţilor de lectură în romanşă, de la începutul cărţii, ca exerciţii de retroversiune. În continuare, partea numită ,,Proză şi poezie'' (p. 151 – 164) reproduce fragmente de proză sau scurte poezii scrise de autori sursilvani contemporani.

Mai extins ca număr de pagini, ,,Vocabularul" (p. 165–210) cuprinde atît cuvintele din lecţii sau din textele literare, glosate în germană, cît şi un vocabular general, ordonat alfabetic, romanş sursilvan-german şi german-romanş sursilvan.

Lucrarea se încheie cu un grup de tabele prezentînd conjugarea verbelor regulate (p. 211–223) sau avînd flexiune specifică (p. 223–228) şi cu un ,,registru" gramatical (un fel de tablă de materii) care trimite la numărul lecţiei în care se găseşte o anumită problemă.

Apariţia manualului lui Theo Candinas trebuie salutată pentru că el umple un gol în literatura de specialitate (ultimul manual de sursilvană în uz a fost cel al lui Sep Modest Nay, apărut în prima sa ediţie în anul 1938) şi pentru că familiarizează pe cei interesaţi cu stadiul actual al idiomului atît în ceea ce priveşte conversaţia uzuală, cît şi gramatica.

Octombrie 1982

MAGDALENA POPESCU-MARIN

Institutul de Lingvistică

Bucureşti, Spiru Harel 12

,,Boletim de Filologia" XXVI (1980/81), 1–4, 393 p.

Cunoscuta publicaţie a Centrului de Lingvistică de pe lîngă Universitatea din Lisabona se caracterizează, şi în acest volum, printr-o remarcabilă varietate tematică şi metodologică a contribuţiilor redactate, cu precădere, de lingvişti portughezi şi brazilieni.

Fonetica este reprezentată de amplul studiu al Adelinei Angélica Pinto, *A africada č em português: estudo sincrónico e diacrónico* (p. 139–192), în care autoarea coimbrană, luînd ca punct de plecare anchetele dialectale efectuate de Manuel de Paiva Boléo (chestionarul I.L.B. 1942 şi anchetele din 1950) şi bazîndu-se pe anchetele personale realizate în 1973 în nordul Portugaliei, înregistrează schimbările survenite în răspîndirea teritorială a acestei consoane şi discută cauzele care le-au determinat. Este subliniat rolul preponderent al capitalei în acceptarea normei š din sud, în locul lui č din nord, normă unanim acceptată începînd cu al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, africata č rămînînd tipică dialectelor septentrionale.

Fonologiei îi sînt consacrate, în acest volum, două articole de inspiraţie generativistă: Yonne de Freitas Leite (Rio de Janeiro), *Reordenamento ou analogia? Algumas evidências da história do português* (p. 51–68), confruntă modelul generativ cu avantajele explicaţiei schimbărilor fonologice prin analogie; valorosul fonolog de la Lisabona E. d'Andrade analizează, în *Sobre a alternância vocálica em português* (p. 70–81), alternanţele vocalice din radicalul verbal, demonstrînd că datele pe care se sprijină analiza lui J. Harris *(Evidence from Portuguese for the "Elsewhere Condition" in Phonology*, în "Linguistic Inquiry" 5 (1): 61–80) nu aduc probe în favoarea conceptului de "Elsewhere Condition".

Mary Aizawa Kato analizează în *Um critério sintagmático para determinar subordinação* (p. 13–27) subordonarea în context sintagmatic pe baza fenomenului de ordonare a pronumelui antecedent şi demonstrează că subordonarea şi coordonarea, în varianta braziliană a limbii portugheze, reprezintă un fenomen continuu, avînd ca extremităţi coordonata copulativă şi, respectiv, subordonata completivă.

Evoluţia limbii portugheze din Brazilia în toate cele trei compartimente principale (fonologic, morfo-sintactic, sintactic) este analizată de cehul Jaromir Tláskal, *Dynamique du système du portugais parlé au Brésil. Contribution au problème* (p. 29–49), care susţine necesitatea studierii limbii populare

pentru determinarea schimbărilor susceptibile de a pătrunde în limba standard.

Probleme legate de însuşirea limbii portugheze din Brazilia, în special a cuantificatorilor şi a deicticelor, de către indienii kaymura formează obiectul articolului *Manifestações do processo de simplificação em um dialecto de contacto* (p. 125–137) de Myriam Barbosa da Silva şi Rosa Virgínia Mattos e Silva. Pornind de la observaţia că unii cuantificatori (nehotărîţi), precum şi articolul şi demonstrativele prezintă simplificări şi oscilaţii în folosirea lor de către indigeni, autoarele se întreabă dacă însuşirea unei limbi străine depinde de existenţa unor reguli „esenţiale" universale sau a altora, tipice fiecărei limbi.

O privire generală asupra explicaţiilor date, de-a lungul istoriei lingvisticii, schimbărilor lingvistice, este făcută de Rosa Virgínia Mattos e Silva în *Sobre a mudança linguística : uma revisão histórica* (p. 83–99). Aportul lui Jerónimo Soares Barbosa la dezvoltarea studiilor de gramatică portugheză în secolul al XVIII-lea, precum şi importanţa ideilor lui raţionaliste pentru gramatica generativă sînt evidenţiate de João Malaca Casteleiro în *Jerónimo Soares Barbosa : um gramático racionalista do séc. XVIII* (p. 101–110).

Parafazia, definită ca o perturbare a sistemului central al limbajului în care variaţia predominantă este de ordin cantitativ, face obiectul articolului *Notas sobre parafasias* (p. 111–123) de João Andrade Peres.

Concurenţa dintre verbele *haber* şi *tener*, care a dus la eliminarea primului (rămînînd doar ca auxiliar), precum şi folosirea anaforică a adverbului *y* în spaniola medievală (sec. XV) sînt studiate de José de Azevedo Ferreira în *Les verbes* **haber, tener** *et l'emploi de l'anaphorique* **y** *dans le « Libro de los Gatos »* (p. 145–270).

Un studiu cuprinzător al limbajului regional şi popular în romanul portughez din secolul al XVI-lea pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea este semnat de Evelina Verdelho, *Linguagem regional e linguagem popular no romance regionalista português* (I) (p. 193–244).

Două articole sînt consacrate ediţiilor de texte : Maria Helena Mira Mateus, *Glossário da „Vida e Feitos de Júlio César" (Tradução portuguesa quatrocentista de „Li Fet des Romains") Letra D* (p. 271–307), continuă glosarul acestei ediţii, important pentru un viitor dicţionar al limbii portugheze vechi, şi Ivo Castro, *A „Tragédia da Rua das Flores"*, în care sînt criticate ediţiile nesatisfăcătoare ale unui manuscris atribuit lui Eça de Queiróz şi se propune, cu argumente convingătoare, un model ştiinţific de editare a acestui text descoperit recent.

Ultimul articol din volum este al lui Pedro Cunha Serra, care, în *Estudos toponímicos* (p. 361–368), analizează toponimele portugheze *Bestança* şi *Souzo*.

Volumul se încheie cu recenzii critice la lucrări recente importante pentru lingvistica portugheză : Luciana Stegagno Picchio, *A lição do texto* (Elsa Gonçalves), Segismundo Spina, *Introdução à Edótica* (Ivo Castro) şi Pilar Vazquez Cuesta, Maria Albertina Mendes da Luz, *Gramática da língua portuguesa* (José Manuel Feio).

MARIA THEBAN

« Langages », (septembrie 1981), 63, 128 p.

Întocmit de Alain Guillet şi Christian Leclère, numărul pe luna septembrie al revistei « Langages », intitulat *Formes syntaxiques et prédicats sémantiques*, îşi propune să dezbată problema complexă a reprezentării unei diversităţi de construcţii sin-

tactice implicînd verbe și actanți[1] în termenii (logici) de predicate și argumente. Cadrul teoretic al articolelor din acest număr fiind gramatica transformațională de tip Harris, în forma în care a fost ea dezvoltată în Franța de Maurice Gross[2], alegerea unei asemenea teme este surprinzătoare, dat fiind faptul că transformaționaliștii recurg, de obicei, la logică în mod incidental și nesistematic[3]. Dar scurta *Présentation* (p. 5) făcută de A. Guillet și C. Leclère este de natură să ne risipească nedumeririle, căci ni se arată că : « Certains de ces phénomènes [mis en évidence par la grammaire transformationnelle de Z. S. Harris n.n.] et non des moindres, n'ont pas de formalisation significative en termes de prédicats et d'arguments (p. 5) ». Volumul se anunță ca o prezentare a unui ,,catalog" de construcții nereprezentabile în termeni de predicat(e) și argument(e).

Cel mai important articol, atît prin amploare, cît și prin conținut, este *Les bases empiriques de la notion de prédicat sémantique* (p. 7–52) de Maurice Gross, de la Université de Paris — 7. Raportul verb + actanți (nivel sintactic) – predicat + argumente (nivel semantic) este discutat din perspectiva unui studiu sintactic deosebit de aprofundat, de tipul celui inaugurat de M. Gross în *Méthodes en syntaxe*, care este extins la cca 8 500 de verbe din limba franceză, studiate din punctul de vedere a 400 de proprietăți sintactice (poprietăți ce constituie ceea ce Gross numește «un lexique grammaire »). În urma acestui studiu verbele se clasifică în cca 50 de clase, reprezentate sub forma unor matrici binare, semnul ,,+" marcînd prezența unei proprietăți sintactice, iar semnul ,,–", absența ei. Toate aceste proprietăți sintactice se referă la mecanismele recursive a căror inventariere ar constitui, după autor, scopul sintaxei și pe care el le clasifică în două mari categorii : (1) mecanismele recursive care modifică forma, dar nu și sensul frazei (de exemplu coordonarea, relativizarea, subordonarea infinitivă – am spune ,,transformările" în sensul chomskyan clasic) și (2) coocurența sau selecția, care se referă la proprietățile semantice ale diverșilor nominali ce se pot combina cu fiecare verb (N_{animat}, $N_{abstract}$, $N_{concret}$, N_{uman} etc.). Considerăm însă că matricele ar trebui să facă distincția între selecție și coocurența diverșilor constituenți. De exemplu, atît verbul *prévenir*, cît și verbul *estimer* admit construcția cu un complement direct N_{uman} *(estimer un collègue, prévenir un collègue)* și construcția cu o completivă directă la indicativ *(estimer que Marie viendra, prévenir que Marie viendra)*. Cele două verbe sînt identice din punctul de vedere al selecției, fapt relevat de matricea respectivă. Coocurențele lor sînt însă diferite, căci *prévenir* admite simultan prezența complementului și a completivei *(prévenir un collègue que Marie viendra demain)*, ceea ce nu este posibil cu verbul *estimer* *(*estimer un collègue que Marie viendra demain)*; notarea proprietăților sintactice prin intermediul unor matrice binare de tipul celor folosite de M. Gross permite să se dea socoteală de tipul de subiecte, complement și completive pe care le acceptă fiecare verb, dar nu permit să se noteze și coocurențele elementelor selectate.

O primă problemă pe care o ridică M. Gross în legătură cu reprezentarea verbelor și actanților sintactici prin predicate semantice și argumente privește numărul de argumente ce pot însoți un verb. Autorul pune cu multă finețe problema delimitării complementelor directe și indirecte (considerate prin tradiție drept actanți) de complementele circumstanțiale. Trebuie însă să remarcăm că nici una dintre construcțiile studiate nu ridică probleme din punctul de vedere al reprezentării

[1] Maurice Gross precizează că : « ...nous appellerons actants syntaxiques les sujets es complément(s) du verbe tels qu'ils sont décrits dans *Sy ;* nous appelons arguments les variables des prédicats sémantiques », unde *Sy* este o prescurtare pentru « syntaxe ». (p. 9)

[2] Ne referim la *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du verbe,* Larousse, Paris, 1968, *Méthodes en syntaxe*, Paris, Hermann, 1975, *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du nom,* Larousse, Paris, 1977.

[3] Singura excepție în această privință o constituie așa-numita ,,semantică generativă", unde efortul realizării unei apropieri între semantica limbii naturale și logică este programatic, deși a condus, cel puțin pînă în prezent, la rezultate modeste.

logice [4], cu excepția complementelor circumstanțiale exprimînd durata [5].

În continuare, autorul studiază diversele tipuri de relații între argumente (simetrie, statutul grupurilor nominale complexe, relațiile de coreferențialitate dintre „subiectul" infinitivului și subiectul – respectiv complementul direct sau complementul indirect – propoziției regente), ca și diferențele dintre operatorii cauzali *(faire, rendre, mettre, laisser, avoir* etc.).

În secțiunea dedicată nominalizărilor sînt analizate verbele suport și relațiile complexe pe care acestea le au cu numele „suportat". Se remarcă, pe bună dreptate : « Syntaxiquement, le groupe nominalisé apparaît comme complet : il peut comporter le sujet et les compléments du *V-n;* à ce titre, il est voisin d'une complétive" (p. 44), subliniindu-se caracterul nesatisfăcător atît al analizei tradiționale, cît și a celei generative care descriu o frază ca *Max renouvelle à Luc son offre de s'en aller* în subiect *(Max)*, predicat *(renouvelle)*, complement direct *(son offre de s'en aller)* și complement indirect *(à Luc)*. Această analiză nu permite să se dea socoteală de două relații sintactice importante : (a) *Max* este oarecum subiect pentru *offre*, ceea ce explică interpretarea lui *son* ca avînd același referent cu *Max;* (b) *Luc* este complementul lui *offre*.

Ultimul fenomen sintactic studiat este cel de **fuziune** a două verbe sau a unui verb și a unuia dintre argumentele sale, în urma căruia unul dintre elemente dispare. De exemplu, *dire* fuzionează cu verbe (de exemplu cu *hurler* într-o propoziție ca *Max hurle à Ida qu'il est prêt*, considerată ca derivînd din *Max dit à Ida qu'il est prêt en hurlant)* sau cu nume (cum ar fi *téléphone* într-un exemplu ca *Max téléphone à Ida qu'il est prêt*, interpretat ca derivînd din *Max dit par téléphone à Ida qu'il est prêt)*.

Ceea ce frapează în acest articol al lui M. Gross este discrepanța dintre partea de sintaxă, admirabil realizată, și caracterul vag și ad-hoc al reprezentării semantice. Este greu de imaginat că un lingvist poate presupune că toate complicatele probleme de reprezentare semantică a unei clase foarte largi de construcții sintactice pot fi rezolvate (sau ar trebui să fie rezolvate) de un calcul de predicate de gradul 1 lipsit de interpretare semantică. În plus, formulele propuse ca echivalente logice pentru diversele construcții sintactice sînt uneori discutabile (de exemplu, pentru enunțurile N_0 *donne* N_1 *à* N_2, N_1 *est donné à* N_2 *par* N_0 și *il a été donné* N_1 *à* N_2 *par* N_0 se propune o singură formulă ca echivalent logic, formată dintr-un predicat însoțit de trei argumente). Alteori formulele sînt de-a dreptul greșite (enunțurilor net diferite N_0 *donne* N_1 *à* N_2 și N_0 *reçoit* N_1 *de* N_2 le este asociată o singură formulă, $T(p, q, r)$, ca și cum ambelor verbe le-ar corespunde același predicat semantic (deci ca și cum *reçevoir* ar fi sinonim cu *donner)* și cu aceeași ordine a argumentelor [6].

Constatarea că, pentru a traduce enunțurile din limbile naturale într-un limbaj logic,

[4] Pentru dificultatea care pare să apară în cazul unor fraze sinonime ca *Max avantage Luc* și *Max donne un avantage à Luc* (unde avem în aparență un număr diferit de actanți), Gross găsește soluția acordîndu-i lui *donner* (alături de *faire, avoir, être)* statutul de „verb suport" *(Vsup)*, știindu-se că « la seule fonction des *Vsup* est de porter le temps et la personne-nombre. Le véritable élément prédicatif est alors le nom *(V—n)* accompagnant *Vsup*, la nominalisation l'incorpore au *Vsup*" (p. 17).

[5] Dificultățile legate de reprezentarea logică a unor astfel de complemente circumstanțiale de timp au fost și sînt mult dezbătute de logicienii specialiști în logici temporale și de lingviștii preocupați să aplice astfel de logici la studiul timpului gramatical. Vezi de exemplu numărul 64 al revistei « Langages » (décembre 1981).

[6] Sursa greșelii derivă, probabil, din dorința autorului de a exprima, în logică, faptul că între două enunțuri ca *Jean donne un livre à Marie* și *Marie reçoit un livre de Jean* există o anumită relație semantică. Această relație nu este însă de identitate ci, eventual, de implicație și poate fi exprimată traducînd enunțul cu *donner* prin formula $D(p, q, r)$, pe cel cu *reçevoir* prin formula $R(r, q, p)$ și introducînd formula $R(r, q, p) \rightarrow D(p, q, r)$.

trebuie să descompunem frazele în propoziții simple, de bază, care (eventual) ar urma să fie transpuse în formule logice [7] îl conduce pe autor la concluzia surprinzătoare a inutilității semanticii [8], care s-ar confunda cu sintaxa : « La description sémantique consisterait donc à décomposer les phrases complexes selon les phrases simples, de base, elle ne différerait donc guère de la description syntaxique... Cette position... ne pourrait guère être remise en cause que si les méthodes syntaxiques s'avéreraient impuissantes à réduire les phrases complexes à des phrases simples (p. 21) ». O astfel de afirmație categorică, făcută la capătul unui deceniu de dezvoltare explozivă a semanticii și de aplicare a semanticii logice la studiul limbilor naturale, este mai mult decît surprinzătoare, este aproape incredibilă ! Cu atît mai mult cu cît în acest articol nu se face nici un moment semantică, ci se discută posibilitatea găsirii unei echivalențe între două sintaxe a două limbaje : sintaxa unei limbi naturale și sintaxa unui limbaj logic artificial. A spune că enunțuri de tipul N_1 *travaille* (din sintaxa limbii naturale) pot fi puse în corespondență cu formula *Travailler (r)* (dintr-o sintaxă logică, destul de aproximativă, de altfel) nu înseamnă cituși de puțin a face semantică. Semantică s-ar face în ipoteza în care limbajul logic artificial ar poseda nu numai o sintaxă, ci și o semantică care să atribuie interpretări formulelor generate de sintaxă. În ipoteza că aceste formule ar reprezenta traduceri ale unor enunțuri dintr-o limbă naturală, atunci semantica logică ar atribui, în mod indirect, interpretări semantice și acestor enunțuri. Este momentul ca lingviștii care își pun problema studierii limbilor naturale cu ajutorul metodelor logicii să posede un minimum de cunoștințe de logică, care să-i ferească de afirmații fără acoperire, ca cele citate mai sus.

Laurence Danlos, de la Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique, se ocupă în articolul *La Morphosyntaxe des expressions figées* (p. 53–74) de „locuțiuni" avînd structura N_0 *être Prép X* Ω ca *Luc est sur le qui-vive*, *Luc est dans la lune*, *Luc est dans les jupes de sa mère* etc. Din punct de vedere sintactic, astfel de expresii nu posedă proprietăți deosebite, structuri de acest tip fiind folosite curent în limba franceză. Particularitatea acestor construcții constă în faptul că, din punct de vedere semantic, ele par să încalce principiul fregean conform căruia sensul unei expresii complexe este funcție de sensul părților componente : « On ne peut... pas calculer entièrement [leur] sens...à partir du sens de ses éléments (p. 61) ». Din păcate, autoarea nu insistă asupra semanticii acestor construcții, deosebit de interesante și implicînd relații semantice complexe, cum ar fi metaforizările. În schimb se discută validitatea reprezentărilor ortografice a acestor expresii : oare nu este mai corect să ortografiem expresia *sur la paille* (din *Luc est sur la paille)* într-un singur cuvînt, avînd aceeași distribuție cu un adjectiv *(Luc est (surlapaille + miséreux)?* Argumente de natură sintactică, morfologică și fonologică par să îndreptățească ortografierea „descompusă" a acestor locuțiuni. Singurele argumente în favoarea ipotezei contrarii par să fie de natură semantică

Deși în prezentarea acestui articol ni se spusese că autoarea « montre que ni la représentation orthographique, ni la description syntaxique ne permettent de découper des arguments logiques dans les phrases en jeu » (p. 5), trebuie să constatăm că în articol nu se face nici un fel de referire la reprezentarea logică a locuțiunilor, singura referire la semantică fiind cea citată în legătură cu imposibilitatea calculării sensului acestor expresii complexe pe baza sensului elementelor ce le formează. Considerăm că exact aici s-ar fi putut aduce niște obiecții de substanță tentativelor de a descrie semantica limbilor naturale cu ajutorul semanticii logice deoarece, cel puțin în stadiul actual al cunoștin-

[7] De exemplu un enunț ca *Max apprécie le travail de Luc* derivă din enunțurile de bază N_1 *travaille* și N_0 *apprécie* N_1.

[8] Referindu-se la cele două ansambluri — sintaxă și semantică — autorul vorbește despre un morfism existent între ele, morfism care ar conduce la o redundanță importantă între ele « au point que l'on peut penser que l'un d'entre eux pourrait être inutile » (p. 21).

ţelor noastre, cadrul teoretic pe care aceasta îl oferă ne permite o tratare exactă şi riguroasă a sensurilor denotative, dar nu permite şi tratarea sensurilor conotative, implicate în procesele semantice complexe de tipul metaforizărilor.

Articolul *Les compléments nominaux du verbe « dire »* (p. 75—97) de Jacqueline Giry-Schneider (Université Paris VIII şi L.A.D.L.) are ca subtitlu « Reconstruction de leur forme prédicative sous-jacente » şi studiază o parte din complementele complexe ce pot însoţi în limba franceză verbul *dire* (construcţiile implicînd aşa-numitele « questions cachées » din *Jean dit le nom de la rue à Marie*, de exemplu, provenind dintr-o interogativă indirectă *(Jean dit à Marie* **quel est le nom de la rue)** nu sînt studiate), de tipul *dire des compliments, des malices, des énormités, des bêtises, des boniments*, în propoziţii avînd structura N_0 *dit* N_1 *à* N_2. Autoarea constată că, din punctul de vedere al proprietăţilor sintactice, *dire* este mai aproape de verbe suport ca *faire* sau *commettre* decît de verbe ,,obişnuite'' ca *apprécier* sau *imiter:* proprietatea de coreferenţialitate a subiectelor *(Jean imite les flatteries de Paul* faţă de **Jean dit des flatteries de Paul),* constrîngeri asupra determinanţilor (articolul hotărît este exclus, cu excepţia cazurilor cînd substantivul este însoţit de un ,,modificator de unicitate'' : **Jean dit à Marie les amabilités, *Jean dit à Marie des amabilités spontanées,* dar *Jean dit à Marie les amabilités de rigueur),* excluderea unor adjective cu sens temporal-aspectual *(Jean fait une description (*passée + *future) de ses projets, Jean dit des (politesses + balivernes) (*passées + *futures) à Marie)* etc. Autoarea ajunge la concluzia că : « *dire* n'est pas un verbe quelconque ; ses compliments ne peuvent s'analyser comme de simples « objets directs », ni comme des nominalisations de complétive'' (p. 82). Pe baza constatării sinonimiei dintre sintagme ca *dire des impertinences* şi *dire des paroles impertinentes* se ajunge la concluzia că adevăratul complement al verbului *dire* este *paroles (mots),* analiză în sprijinul căreia autoarea aduce o serie de argumente empirice convingătoare. Ultima parte a articolului se ocupă de substantive de tipul *les amabilités, les flatteries, les vantardises, les remerciments* etc., care conţin în structura subiacentă o propoziţie cu *dire* sau cu un alt verb suport *(Jean (dit + fait) des amabilités à Marie, Jean (dit + fait) des flatteries à Marie* etc.) ce implică, dacă acceptăm analiza propusă de autoare pentru complementele lui *dire*, o nominalizare în ,,două etaje'' :

Jean dit à Marie des paroles qui ont une certaine amabilité

Jean dit des amabilités à Marie

Les amabilités de Jean à Marie [*amusent Paul*],

implicînd ,,ştergerea'' succesivă a elementelor *avoir, paroles* şi *dire;* această formulare a transformărilor este discutabilă deoarece implică pierderi semantice (de exemplu sensul lui *certaine).*

În sfîrşit, ultimul articol, *Reconstruction du Groupe Nominal* (p. 99—125), este datorat lui Alain Guillet şi Christian Leclère, de la Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique. Autorii lărgesc conceptul de ,,reconstrucţie'' pentru a arăta că « on peut associer à une phrase contenant un groupe nominal N_a *de* N_b tel que N_b est le complément du nom de N_a une autre phrase de sens proche où N_b et *Prép* N_a apparaîtront comme structurellement indépendants » (p. 101). Fraza conţinînd grupul nominal N_a *de* N_b este numită ,,frază canonică'' (de exemplu, *Paul saigne du nez),* iar cea avînd structura [N_b...*Prép* N_a] (de exemplu *Le nez de Paul saigne)* este numită ,,frază restructurată''. După o analiză amănunţită a tipurilor de restructurări (poziţiile grupurilor nominale restructurate, prepoziţiile şi determinanţii lor, natura grupului *Prép* N_a), autorii studiază condiţiile restructurării care sînt, pare-se, de natură semantică : N_a reprezintă întotdeauna o parte inalienabilă a lui N_b. Între N_a *de* N_b şi N_b în construcţii de tipul

N_a *de* N_b *V*

N_b *V*

se stabileşte un raport metonimic perfect *(La peau de Paul est bronzée — Paul est bronzé.)* sau parţial *(Le visage de Paul est*

bronzé – Paul est bronzé). Studiul constrîngerilor distribuționale, atît pentru substantive, cît și pentru verbe ce admit această restructurare, ca și a diferențelor de sens ce apar între fraza canonică și cea restructurată îi conduce pe autori la concluzia că formalizarea operației sintactice de restructurare se izbește de numeroase obstacole, datorate atît condițiilor sintactice, cît și proprietăților semantice ale elementelor ce admit o astfel de operație. În finalul articolului ne sînt prezentate exemple de restructurări din alte limbi decît franceza (engleză, italiană, coreeană, chineză și japoneză).

Acest număr din revista « Langages » atestă progresele importante pe care școala franceză de sintaxă, formată în jurul lui Maurice Gross, le-a înregistrat în ultimul timp. Studierea și clasificarea verbelor limbii franceze în conformitate cu un număr de cca 400 de proprietăți sintactice reprezintă, după știința noastră, cea mai aprofundată cercetare a comportamentului lor la nivel sintactic în vreo limbă naturală.

Pe de altă parte trebuie să constatăm că articolele reunite în acest număr nu justifică titlul general ales și nici pretenția unei abordări critice a raportului dintre diverse construcții sintactice și predicatele semantice (logice). Singurele referiri oarecum sistematice la tema numărului le întîlnim în articolul lui M. Gross, care atestă însă grave carențe de cunoștințe de logică, ceea ce conduce nu numai la greșeli de amănunt, ci și la afirmații exagerate și naive, cum ar fi cea privind reductibilitatea semanticii la sintaxă. Celelalte articole conțin numai vagi referiri la semantică, lipsite de rigoare și, uneori, greșite.

Deci un număr care merită consultat pentru partea de sintaxă, excelent realizată, dar care nu aduce nici un fel de contribuții la lămurirea spinoasei probleme a meritelor și limitelor studierii limbilor naturale cu metodele pe care ni le pune la îndemînă logica.

ADRIANA COSTĂCHESCU

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Universitatea „Babeș-Bolyai". Institutul de Lingvistică și Istorie Literară Cluj-Napoca. **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Banat.** I. Sub conducerea lui Petru Neiescu. De EUGEN BELTECHI, IOAN FAICIUC, NICOLAE MOCANU, 1980, XXXII p. + 155 hărți + 9 planșe + 154 p. anexa (broșura **Date despre localități și informatori**), 184 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice. **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia.** IV. De dr. TEOFIL TEAHA, dr. ION IONICĂ și dr. VALERIU RUSU, 1980, X p. + 304 p., 238 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera **P** (**Pogrijenie — presimțire**). Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1980, p. 949–1341, 50 lei.

Institutul de Lingvistică din București, **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374–1600.** Redactor responsabil: Gh. Bolocan. Colectivul de autori: VIRGIL NESTORESCU, ION ROBCIUC, CORNELIU REGUȘ, ASPAZIA REGUȘ,, MILE TOMICI, ION CIOCEA, OLIMPIA GUȚU, CORNELIA POPESCU, 1981, 368 p., 32 lei.

ION COTEANU, **Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)**, 1981, 245 p. 13,50 lei.

ALF LOMBARD, CONSTANTIN GÂDEI, **Dictionnaire morphologique de la langue roumaine.** Skrifter utgivna av vetenskapssocieteten i Lund. Publications of the New Society of Letters at Lund 76, 1981, I 70 + II 104 + III 232 p., 29 lei.

Institutul de Lingvistică din București. **Texte românești din secolul al XVI-lea.** Ediții critice de EMANUELA BUZĂ, GHEORGHE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, ION GHEȚIE, ALEXANDRA ROMAN MORARU, FLORENTINA ZGRAON. Coordonator Ion Gheție, 1982, 638 p., 57 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București, **Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române** (DOOM). De MIOARA AVRAM, ELENA CARABULEA, FULVIA CIOBANU, FINUȚA HASAN, MAGDALENA POPESCU-MARIN, MARINA RĂDULESCU, IONEL RIZESCU, LAURA VASILIU, 1892, 693 p., 105 lei.

AL. GRAUR, **Dicționar al greșelilor de limbă**, 1982, 80 p., 5,50 lei.

LUIZA SECHE — MIRCEA SECHE, **Dicționarul de sinonime al limbii române** (DSR), 1982, 1113 p., 158 lei.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România, Universitatea „Babeş-Bolyai". Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară (Cluj-Napoca). Noul atlas lingvistic român pe regiuni – Banat. I. Sub conducerea lui Petru Neiescu. De PETRU NEIESCU, EUGEN BELTECHI, IOAN FAICIUC, NICOLAE MOCANU, 1980, XXXII p. + 158 hărţi + 9 planşe + 5 p. anexe (cuprinzând date despre localităţi şi informatori), 181 lei.

Academia Republicii Socialiste România, Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste, Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice. Noul atlas lingvistic român pe regiuni – Oltenia IV. De dr. TEODOR TEAHA, dr. ION IONICĂ şi dr. VALERIU RUSU, 1980, X p. + 304 p., 238 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera P (Pogorâtor – presimţire). Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, şefu Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1980, p. 849–1341, 30 lei.

Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române 1374–1600. Redactor responsabil: Gh. Bolocan. Colectivul de autori: VIRGIL NESTORESCU, ION ROBCIUC, CORNELIU REGUS, ANDREEA REGUS, MILE TOMICI, ION GHEŢIE, OLIMPIA GEORGESCU, CORNELIA POPESCU, 1981, 263 p., 32 lei.

ION COTEANU, Structura şi evoluţia limbii române (de la origini până la 1860), 1981, 248 p., 19,50 lei.

ALF LOMBARD, CONSTANTIN GĂDEI, Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund. Publications of the New Society of Letters at Lund 76, 1981, 170 + II 104 + III 233 p., 29 lei.

Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Texte româneşti din secolul al XVI-lea. Ediţii critice de EMANUELA BUZĂ, GHEORGHE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, ION GHEŢIE, ALEXANDRA ROMAN MORARU, FLORENTINA ZGRAON. Coordonator Ion Gheţie, 1982, 628 p., 57 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti. Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române (DOOM). De MIOARA AVRAM, ELENA CARABULEA, FLAVIA CIOBANU, FINUŢA HASAN, MARIA LENA POPESCU-MARIN, MARINA RADULESCU, IOSIF RIZESCU, LAURA VASILIU, 1982, 629 p., 105 lei.

AL. GRAUR, Dicţionar al greşelilor de limbă, 1982, 80 p., 3,50 lei.

LUIZA SECHE – MIRCEA SECHE, Dicţionarul de sinonime al limbii române (DSLR), 1982, 1113 p., 138 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1982 (XXXIII)

1

I. COTEANU, Grupul nominal (GN) în poezie. I; ILEANA OANCEA, „Transferul atributiv" și semnificația sa pentru semantica și sintaxa epitetului în poezia modernă; LILIANE TASMOWSKI – DE RYCK, *A cache-cache*; LAURENȚIA DASCĂLU, Cîteva „răspunsuri interogative" și intonația lor în limba română, LAURENȚIU NICULESCU, Text (non-literar) și acțiune.

2

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Conceptul de r e g u l ă în lingvistica actuală; I. COTEANU, Grupul nominal (GN) în poezie. II; GH. BOLOCAN, Formarea numelor de grup în Oltenia.

3

. COTEANU, Grupul nominal (GN) în poezie. III; TATIANA SLAMA-CAZACU, Structura dialogului. Despre „sintaxa dialogată". I: RICHARD SÎRBU, Modele derivative antonimice; MARIA RĂDULESCU, *Noul Testament* de la Bălgrad (1648). Modele și izvoare.

4

TATIANA SLAMA-CAZACU, Structura dialogului. Despre „sintaxa dialogată". II; LAURENȚIA DASCĂLU, Despre raportul dintre intonație și unele semne de punctuație; S. VAIMBERG, O paralelă sintactică româno-bulgară.

5

STELIAN DUMISTRĂCEL, Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informator și rezultatele anchetei dialectale; LAURENȚIA DASCĂLU, Despre unele valori stilistice și intonația corespunzătoare parantezei, liniei de pauză și punctelor de suspensie; G. I. TOHĂNEANU, Variații eminesciene pe tema strofei safice; ILEANA VÂNTU, Standard/popular în graiul comunei Dumitra; ANCA GIURESCU, Elipsa în proza lui Sciascia: între stilistică și sintaxă.

6

MARIANA NEȚ, Constante ale textului poetic; ADRIAN TURCULEȚ, Sistemul fonematic al graiului tecucean; SIGRID HALDENWANG, Adjective împrumutate de graiurile săsești din limba română și maghiară.

RM–ISSN 0039–405 X

I.P.I. – c. 2713

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIV
2
martie-aprilie
1983

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction : Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14.26.80 şi 15.74.30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 58.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

2—XXXIV—1983

martie — aprilie

SUMAR

OAMENII DE ȘTIINȚĂ ȘI PACEA

MARIUS SALA, Colaborarea lingvistică internațională – colaborare pentru pace . . . 97

ARTICOLE

MARIUS SALA, Evoluție internă sau influență externă în spaniola din America 98
LOUIS MOURIN, Termes relatifs romans compléments du verbe . . . 113
MIRCEA SECHE, Evoluția raportului dintre cantitatea de informație și cantitatea de expresie – ca factor de progres al limbii române 130
MARIANA NEȚ, Funcții ale izotopiei în textele poetice . . . 139
ECATERINA MIHĂILĂ, Un tip de distorsiune sintactică în poezia română actuală 142
ION IONICĂ, Aspecte ale denominației personale în Oltenia de sud . . . 147

MISCELLANEA

ADRIANA SENATORE, La ricerca lessicografica di Budai-Deleanu . . . 161
P. SWIGGERS, Remarques sur l'arbitraire . . . 171

RECENZII

* * * — *Les langues dans le monde ancien et moderne* (Marius Sala) 174
ANTONIO QUILIS, *Fonética acústica de la lengua española* (Andrei Avram) . . . 175
* * * — *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe* (Lucia Djamo-Diaconiță) . . 181

NOTE BIBLIOGRAFICE, REVISTA REVISTELOR

Theodor Ebneter, *Wörterbuch des Romanischen von Obervaz Lenzerheide Valbella* (Magdalena Popescu-Marin), p. 184 ; „Thesaurus". Boletín del Instituto Caro y Cuervo (Valeria Neagu), p. 184 ; „Zeitschrift für slawistik", Band 26 (1981), nr. 1–3 (Vasile Frățilă), p. 186.

NECROLOG

AL. GRAUR, Bela Kelemen (1913–1982) 189

COLABORAREA LINGVISTICĂ INTERNAȚIONALĂ – COLABORARE PENTRU PACE

Oamenii de știință, în general, și lingviștii, în mod particular, au avut și au nevoie de un climat de pace și înțelegere între popoare pentru dezvoltarea studiilor din disciplinele lor. Acesta asigură însăși existența lor, funcționarea bibliotecilor și a institutelor de cercetări și crearea condițiilor pentru organizarea unor schimburi internaționale (stagii de perfecționare, congrese științifice, publicații de specialitate).

În condiții de pace, cercetătorii dintr-o anumită țară pot să se consacre studiului diverselor aspecte ale civilizației (și nu în ultimul rînd ale limbii) altor popoare. Astfel, numai în condițiile unui continuu și profund schimb internațional, realizabil în contextul unei păci durabile, un grup de lingviști români au putut să se ocupe în ultima vreme intens de studiul spaniolei din America, vorbită astăzi de peste 250 de milioane de persoane. Interesul deosebit acordat acestei variante a spaniolei de grupul de hispaniști români (Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru-Olteanu) care lucrează în cadrul sectorului de limbi romanice al Institutului de Lingvistică din București a dus la realizarea unor lucrări apreciate în toate țările din noul continent. Prima dintre ele *(El léxico indígena del español americano. Apreciaciones sobre su vitalidad)* a cîștigat Premiul Centenarului Academiei Mexicane în 1975.

Mai interesant de semnalat este faptul că o altă lucrare, de proporții mai mari, o sinteză asupra spaniolei americane, elaborată de aceiași cercetători români, a fost solicitată pentru a fi publicată de cel mai mare institut de specialitate din America Latină, Institutul „Caro y Cuervo" din Bogotá (Columbia). Volumul I al acestei sinteze *(El español de América)*, care este consacrat lexicului, a fost publicat recent în două părți, însumînd peste 1 100 de pagini. Acest volum a fost prezentat în cadrul primului Congres internațional de spaniolă americană care a avut loc la San Juan, Puerto Rico (4–9 octombrie 1982), cu ocazia ședinței plenare în care am susținut raportul *Evoluție internă sau influență externă în spaniola din America.*

România a fost prezentă astfel la această prestigioasă întîlnire internațională atît prin cartea pusă în circulație, cît și prin raportul care a avut particularitatea de a trata tema menționată și din perspectiva lingvisticii românești, cu referire la unele fapte de limbă română. Amîndouă aceste contribuții românești constituie un exemplu de colaborare științifică internațională, realizabilă numai în condițiile unei atmosfere de pace între popoare.

MARIUS SALA

MARIUS SALA

EVOLUŢIE INTERNĂ SAU INFLUENŢĂ EXTERNĂ ÎN SPANIOLA DIN AMERICA *

După o prezentare a evoluţiei concepţiei despre raportul dintre dezvoltarea internă şi influenţa externă din studiile consacrate spaniolei americane sînt expuse principiile metodologice care stau la baza cercetării întreprinse de autor. Aplicînd aceste principii metodologice, autorul ajunge la concluzia că spaniola din America nu a suferit modificări spectaculoase datorită contactului cu alte limbi. Rezultatele contactului sînt periferice şi se fac simţite mai ales în anumite teritorii unde condiţile socioeconomice le-au permis să se manifeste.

Evoluţia concepţiei despre raportul dintre dezvoltarea internă şi influenţa externă din studiile referitoare la limba română se aseamănă cu cea din domeniul spaniolei americane. Este un loc comun pentru hispanişti optimismul substratist al lui R. Lenz, conform căruia „el español de Chile (es decir la pronunciación del pueblo bajo), es, principalmente, español con sonidos araucanos" (Lenz, 1940, p. 249), şi reacţia energică a lui Amado Alonso, care a dovedit, în studiul devenit clasic (*Examen de la teoría indigenista de Rodolfo Lenz*, în „Revista de Filología Hispánica" I (1931), p. 313–350), că toate fenomenele pe care Lenz le atribuia substratului araucan erau fapte ce se regăsesc în una sau alta dintre variantele spaniolei. Ca şi în cazul românei, au fost şi sînt încă numeroşi amatorii care publică tomuri cu scopul de a sublinia rolul substratului în spaniola americană. În legătură cu diferiţii lingvişti partizani ai ideii că modificările petrecute în spaniola americană sînt în directă legătură cu substratul, merită să fie amintită observaţia lui Germán de Granda (1979, p. 191–192), care îi grupează în două categorii : unii, cu excelentă pregătire lingvistică, care ajung să se aventureze în afirmaţii eronate din punct de vedere metodologic, şi alţii ale căror rezultate, în general mediocre, privesc fenomenele studiate într-un spaţiu geografic restrîns, fără perspectiva hispanică generală, dialectologică şi istorică ; de asemenea, aceştia nu iau în consideraţie structura limbilor în contact (uneori se explică prin influenţă externă fenomene care nici nu există în astfel de idiomuri), nici factorii socioculturali. În timpul din urmă a crescut numărul cercetătorilor care, luînd ca punct de plecare principii metodologice moderne, formulate mai ales de B. Malmberg, au dovedit că multe fapte atribuite pînă acum substratului pot fi explicate ca rezultat al unor evoluţii interne. Între aceştia se remarcă J. Lope Blanch, care a analizat stadiul spaniolei mexicane, dovedind că multe fapte fonetice, morfologice şi lexicale puse în legătură cu substratul náhuatl sau maya găsesc o explicaţie mai bună prin tendinţele interne ale structurii limbii spaniole. Cercetări asemănătoare au întreprins G. de Granda şi Paul V. Cassano.

* Raport susţinut în şedinţa plenară a primului Congres internaţional de spaniolă americană (San Juan – Puerto Rico, 4–9 octombrie 1982).

Paralela dintre situația studiilor despre română și despre spaniola americană se poate extinde la întregul ansamblu al Romaniei. Înaintea lui Lenz, G. I. Ascoli a dat o mare atenție substratului și a încercat să explice o serie de fenomene fonetice, caracteristice limbilor romanice, prin acțiunea acestuia (ideile lui Ascoli au stat de altfel și la baza concepției lui Lenz). Părerile lui Ascoli au fost dezvoltate de H. Schuchardt și ulterior de școala neolingvistică, ai cărei reprezentanți cei mai importanți, M. Bartoli, G. Bertoni și G. Bonfante, au dus ideea amestecului de idiomuri pînă la a o propune ca principiu metodologic, recurgînd la ea pentru a explica geneza unor idiomuri. Școala sociolingvistică franceză, în frunte cu A. Meillet, reprezentată printre alții de J. Vendryes, a dezbătut amplu această problemă, insistînd asupra factorului de prestigiu cultural.

Evoluția ideilor despre rolul substratului a fost în strînsă legătură cu adîncirea, timp de un secol, a cunoștințelor despre limbile romanice. S-a putut astfel observa că fenomene explicate de obicei prin substrat se găsesc și în domenii în care acest factor este exclus. Această constatare, ca și altele asemănătoare au făcut să apară rezerve cu privire la diversele explicații concrete date pe baza substratului, pentru evoluțiile fonetice mai ales (rezerve de acest fel are însuși Viggo Bröndal, partizanul teoriei substratului, care consideră ca o exigență indispensabilă pentru un rezultat pozitiv al cercetării, cunoașterea solidă de către lingvist a sistemului limbii sau limbilor de substrat). Aceste rezerve s-au amplificat pe măsură ce metodele de analiză a limbii au evoluat. Ideea că o structură lingvistică are în ea însăși o parte din cauzele care contribuie la propria ei evoluție (concepția structuralismului de tip Martinet) era în evidentă contradicție cu încercările de a explica exclusiv prin substrat modul diferit de evoluție a anumitor limbi cu aceeași origine.

Un pas înainte în reconsiderarea acțiunii substratului, în sensul scăderii importanței care i se conferea la începuturile romanisticii, îl face Bertil Malmberg atunci cînd demonstrează că, adoptînd două principii metodologice noi (principiul priorității explicației interne asupra celei externe și al explicației generale asupra celei particulare), o serie de fenomene fonetice de diacronie iberoromanică pot fi explicate fără nici o referire la substrat. Malmberg distinge între **substrat**, înțeles ca interferență de sisteme care implică modificarea categoriilor (gramaticale sau semantice), adică o schimbare a semnului în totalitatea lui, și fenomenul de **împrumut**, care implică numai introducerea unui element nou (mai ales de conținut) în sistemul existent, păstrat în principiu intact. După Malmberg, ca să se poată vorbi de influența substratului, este nevoie de o adevărată interferență lingvistică, adică de acțiunea structurii unei limbi asupra structurii alteia, cu alte cuvinte o modificare care atinge categoriile lingvistice și relațiile lor (Malmberg, 1963, p. 41–42). Malmberg limitează și condiționează și mai mult noțiunea de substrat cînd precizează că, pentru a se putea vorbi de interferență, modificarea structurală trebuie să se producă în sens pozitiv. Cu alte cuvinte, simpla pierdere a unei categorii — a unei opoziții fonologice, a unei categorii gramaticale sau a unei distincții semantice — nu este suficientă pentru a dovedi o acțiune modificatoare a unui idiom asupra altuia, pentru că simplificarea unui sistem sub forma unei pierderi a unei opoziții se poate explica ușor ca o consecință a slăbirii distincțiilor, fenomen

frecvent la periferia unui domeniu lingvistic, datorat regresului tradiției și al normei lingvistice.

Am prezentat mai pe larg problema substratului fiindcă este influența cel mai des invocată în cazul spaniolei americane. În cursul expunerii vom prezenta însă și alte cazuri de influență.

De la Ascoli și Malmberg, un mare număr de romaniști au apărat sau au criticat ideea de substrat, la fel ca în cazul hispaniștilor care s-au ocupat de spaniola din America. Aceeași este situația și în alte domenii ale lingvisticii (germanistică, slavistică, indo-europenistică etc.), ceea ce ne determină să afirmăm că tema asupra căreia ne-am oprit este una dintre problemele fundamentale ale lingvisticii, și anume o componentă esențială a problemei mult discutate a limbilor în contact.

★

Considerațiile noastre au ca bază principii metodologice subordonate la două idei fundamentale, și anume:

a) limba este o **structură**.

b) limba este un **fapt social**.

În conformitate cu cea dintîi se poate aprecia că, în general, transformările se datoresc modului cum o structură este organizată. Cu alte cuvinte, imaginăm limba, așa cum face E. Coseriu, ca un ,,sistem în mișcare", a cărui dezvoltare și istorie sînt ,,una perfecta sistematización" (Coseriu, 1958, p. 154) și care are implicată ideea de schimbare lingvistică: ,,La lengua cambia sin cesar, pero el cambio no la destruye y no la afecta en su « ser lengua », que se mantiene siempre intacto. Ello, sin embargo, no significa que el « ser sistema » sería independiente del cambio sino todo lo contrario, porque el cambio en la lengua . . . no es « alteración » o « deterioro », como se dice con terminología naturalista, sino reconstrucción, renovación del sistema, y asegura su continuidad y su funcionamiento" (Coseriu, 1958, p. 160).

Rezultă deci că preferăm să explicăm un fapt de evoluție romanică, de exemplu, printr-o tendință atestată în latină sau în alte limbi romanice, iar un fapt din spaniola americană printr-o tendință existentă în spaniola însăși sau în alte limbi romanice înainte de a recurge la o influență externă. Aceste ,,tendințe" evolutive pot să se manifeste cu mai multă forță în regiunile periferice, acolo unde norma tradițională este mai puțin puternică. Acesta a fost cazul românei, față de celelalte limbi romanice, și al spaniolei din America, care este, așa cum afirmă J. Lope Blanch, ,,lengua básicamente coloquial, situada en la perifería y dejada prácticamente en libertad, sólo con una reacción culta en los centros virreinales" (Lope Blanch 1967 b, p. 11). În cazul substratului, adoptarea acestui punct de vedere se explică și prin preferința noastră de a ne baza pe fapte cunoscute, înainte de a ne aventura în necunoscut sau în mai puțin sau mai rău cunoscut (limbile de substrat sînt în general foarte puțin cunoscute). Este ilustrativă din acest punct de vedere afirmația lui B. Malmberg: ,,Los cambios fonéticos que se encuadran en el sistema general de tendencias evolutivas y que, por ese mismo hecho, se encuentran a menudo también en otras regiones del dominio lingüístico, bajo la misma forma o bajo una forma estructuralmente comparable, o durante otras épocas de la historia del mismo idioma o familia de idiomas, son, en principio, efectos de las mismas ten-

dencias generales. No sería buen método buscar para ellos una explicación de substrato" (Malmberg, 1964, p. 238–239).

Din cele de mai sus se poate observa că în diversele structuri lingvistice se manifestă tendințe generale de evoluție (fonetică sau morfologică) care nu rezultă nici din înrudirea genetică, nici din apartenența la aceeași „uniune lingvistică". Ele se manifestă chiar în sisteme diferite, dacă există anumite condiții care să permită apariția lor. Considerăm că explicațiile prin aceste tendințe generale trebuie să primeze față de cele speciale, pentru fiecare situație concretă. Cele spuse pînă acum nu exclud posibilitatea ca anumită evoluție internă să fie întărită ca rezultat al unei influențe externe.

Ideea că limba este un fapt social, subliniată, la fel ca ideea precedentă, în „Cursul" lui F. de Saussure, este foarte importantă pentru discuția noastră, fiindcă presupune ca cercetarea limbii să aibă în vedere contextul sociocultural. Studierea acestui aspect duce în mod necesar la constatarea că influențele dintre limbi sînt determinate de cauze sociale, istorice și culturale, foarte variate și complexe : gradul de cultură și forța tradiției indigene în țara colonizată, situația culturală și administrativă în epoca colonizării, dezvoltarea etnică și culturală după proclamarea independenței : idealul național, cultural și lingvistic, imigrarea, îngrijirea conștientă a limbii (Malmberg, 1947–48, p. 73).

★

Aplicarea principiilor metodologice care decurg din cele două idei fundamentale (limba este o structură și limba este un fapt social) în explicarea faptelor din spaniola americană atrage unele concluzii logice.

Conceperea limbii ca o structură presupune în primul rînd cunoașterea aprofundată a structurii spaniolei, nu numai a celei standard, ci și, mai ales, a variantelor ei diacronice, diatopice și diastratice. Existența unor fapte identice sau similare în unele epoci anterioare ale spaniolei sau în unele graiuri actuale ne permite să excludem explicarea prin substrat a unor fenomene ușor explicabile prin raportarea la situații din variante ale spaniolei menționate mai sus. Cu atît mai mult este necesară cunoașterea situației complexe din continentul american. Există numeroase lucrări în care o serie de fenomene sînt atribuite unui anumit substrat tocmai datorită faptului că autorii nu au avut în vedere că fenomenele respective există și în alte părți ale Americii hispanice în care substratul e diferit. Menționăm numai două fapte spre exemplificare : unul de fonetică și altul de morfologie. O serie de lucrări consideră că slăbirea sau dispariția vocalelor neaccentuate din spaniola mexicană este rezultatul substratului aztec ; J. Lope Blanch a dovedit convingător că același fenomen există și în alte regiuni ale continentului hispanoamerican (Columbia, Ecuador, Chile, El Salvador, Bolivia), fără ca acolo să existe un astfel de substrat aztec (Lope Blanch, 1963–64, p. 71–73). Din domeniul morfologiei cităm părerea lui Beatriz Usher, după care viitorul exprimat prin perifraza *ir a* + infinitivul din spaniola din Paraguay s-ar datora viitorului în *-ta* din guaraní ; G. de Granda (1979, p. 196) a arătat că o astfel de explicație este eronată nu numai pentru că formele de viitor de acest tip există în tot domeniul spaniol, ci și fiindcă el este una dintre modalitățile folosite din latină pînă în limbile romanice actuale, așa cum a demonstrat E. Coseriu.

Acceptarea ideii că limba este o structură implică însă, în același timp, și cunoașterea structurii limbii sau limbilor de substrat care se presupune că a avut influență asupra spaniolei americane. Am menționat mai sus faptul că însuși Viggo Bröndal, unul dintre partizanii teoriei substratului, consideră ca o exigență indispensabilă cunoașterea solidă a sistemului limbii de substrat pentru explicarea prin substrat a diverselor evoluții fonetice. Nerespectarea acestei condiții duce la formularea unor explicații eronate. Sînt ilustrative din acest punct de vedere o serie de corectări aduse diverselor explicații de acest fel, mai ales de P. V. Cassano și J. Lope Blanch. Articolul lui P. V. Cassano consacrat influenței maya din spaniola yucatană (Cassano, 1977 b) este semnificativ, fiindcă ocupîndu-se de apariția oclusivelor [b, d, g] în contexte unde celelalte varietăți ale spaniolei prezintă fricativele [ƀ, đ, ǥ], el arată, printre altele, că din cele trei limbi maya în contact cu spaniola asupra cărora avem informații : a) tojolabal nu are oclusive sonore (cu excepția celor luate din spaniolă și care apar numai în hispanisme) ; b) maya din Yucatán are o singură oclusivă labială /b/ ; c) chontal are 3 oclusive /b, d, g/, dar cu o distribuție defectivă. Rezultă că o influență maya într-un astfel de caz este greu de acceptat. Același Cassano (1972 e, p. 106–112) arată că pronunțarea alveolară a grupului *rt* din spaniola paraguayană, considerată de B. Malmberg ca influență guaraní, nu poate fi explicată fiindcă guaraní nu are grupul *rt*, distribuția lui *d* este limitată în guaraní numai înainte de *n* și, în sfîrșit, *t* apare numai la poziție inițială de silabă. Toate aceste exemple arată că ignorarea structurii limbii de substrat poate să conducă la concluzii inexacte.

Acceptarea celei de a doua idei fundamentale (limba este un fapt social) presupune o bună cunoaștere a situației socioculturale a țării sau regiunii în care se vorbește spaniola americană, căci, așa cum remarcă B. Malmberg : « les causes ultimes de ces changements [lingvistice] sont à chercher parmi les forces qui dirigent l'évolution sociale et culturelle en général. L'évolution de la langue n'est qu'un aspect particulier de celle-ci" (Malmberg, 1959, p. 259). Trebuie să se țină seama de faptul că există mari deosebiri între diversele țări hispanoamericane, între diversele regiuni din aceeași țară și chiar la nivelul vorbitorilor. Dacă luăm în considerare asemănările și deosebirile dintre țări constatăm că s-au observat (M. L. Wagner, B. Malmberg) asemănări între Perú și Mexic în ce privește raportul dintre limbă și cultură, fapt care a dus la păstrarea aproape neschimbată a spaniolei din cele două țări (ne referim la spaniola vorbită în capitalele lor). Din aceleași motive, există deosebiri între Perú și Chile, determinate de condițiile diferite în care s-a făcut colonizarea și de diferențele de viață socială, intelectuală și administrativă din epoca colonială. În Paraguay situația este deosebită de cea a altor țări latino-americane : datorită poziției sociale a indienilor din această țară, priviți ca egali ai creolilor, s-a ajuns ca majoritatea populației (după unii în întregime) să fie bilingvă ; spaniola este limba oficială, limba scrisă și cea care domină în orașe, iar guaraní este limba conversației zilnice (situația cea mai apropiată de cea din Paraguay o prezintă peninsula Yucatán). În alt sens deosebită este și situația din Argentina, unde s-a produs, odată cu proclamarea independenței, o separare spirituală de Spania, la care s-a adăugat

şi o emigrare masivă din Europa, ambele fenomene cu urmări în planul evoluţiei limbii.

Chiar în interiorul aceleiaşi ţări există deosebiri sociale care au dus la schimbări în planul limbii. Este un loc comun constatarea deosebirii existente între situaţia sociolingvistică din Ciudad de México şi cea din Yucatán, între cea din Lima şi cea din Sierra peruană sau între cea din Buenos Aires şi din provinciile Corrientes şi Misiones ale Republicii Argentina. În toate cele trei cazuri de regiuni opuse lingvistic situaţiei din capitală — mai exact în Yucatán, Sierra şi regiunile Corrientes şi Missiones — condiţiile sociolingvistice sînt asemănătoare în sensul că aspectul etnologic şi cultural favorizează un contact mai puternic între spaniolă şi limbile de substrat (maya, quechua, guaraní).

În sfîrşit, trebuie să ţinem seama şi de diversitatea lingvistică, aşa cum este ea cercetată de şcoala nord-americană de sociolingvistică. M. Alvar (*Lengua y sociedad. Actitud del hablante y sociolingüística*) şi H. López Morales într-o serie de articole, ultimele reunite în volumul *Dialectología y sociolingüística. Temas puertorriqueños*, au atras atenţia asupra faptului că trebuie să se ţină seama de nivelurile socioeconomice existente într-o comunitate lingvistică, de *actitud y creencias* ale vorbitorilor. H. López Morales a arătat că anumite fapte de vocabular împrumutate aparţin într-o proporţie mai mare unor categorii sociale, fiind aproape absente în altele. Un model de astfel de nuanţare a faptelor este cel oferit de acelaşi H. López Morales în articolul *Velarización de /RR/ en el español de Puerto Rico: índices de actitud y creencias*, publicat în volumul menţionat; articolul arată extinderea fenomenului respectiv în diversele niveluri socioeconomice ale populaţiei din Puerto Rico.

Am ajuns cu ultima discuţie la o problemă delicată, în care găsirea unui echilibru este absolut necesară. De această dată echilibrul se referă la prioritatea acordată factorului social faţă de cel lingvistic sau, invers, factorului lingvistic faţă de cel social. Credem că în acest caz relaţia trebuie văzută nu ca o relaţie factor lingvistic *sau* social, ci ca o relaţie factor lingvistic *şi* social. Cu alte cuvinte, trebuie cunoscute la fel de bine amîndouă categoriile de factori şi în cazul în care unul dintre ei se opune explicării prin influenţă externă să se ţină seamă de el, indiferent dacă este factor lingvistic sau social.

★

Am prezentat o serie de consideraţii cu privire la raportul dintre evoluţia internă şi influenţa externă în spaniola americană, insistînd asupra principiilor metodologice şi asupra implicaţiilor aplicării lor. Din expunerea noastră rezultă că prin modul de a încerca să explicăm fenomenele din spaniola din America ne alăturăm autorilor citaţi de mai multe ori pînă acum (B. Malmberg, J. Lope Blanch, P. V. Cassano, H. López Morales, G. de Granda), care au propus o serie de condiţionări restrictive posibilităţilor de a explica prin influenţa limbilor indigene diverse fenomene din spaniola americană. Acest principiu îl datorăm concepţiei care caracterizează studiile recente de istorie a limbii române.

Am abordat această temă şi pentru faptul că pregătim la sectorul de limbi romanice al Institutului de Lingvistică din Bucureşti o sinteză

a spaniolei americane. Primul volum, consacrat lexicului, a apărut în 1982 la Bogotá (Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Şandru-Olteanu, *El español de América)*. Principiile metodologice care stau la baza acestei sinteze sînt cele prezentate mai sus. Lucrarea noastră care va prezenta, în volumele următoare, fonetica, fonologia, morfologia şi formarea cuvintelor, se caracterizează şi printr-un alt element pe care îl considerăm fundamental în aprecierea rolului factorilor externi şi evoluţia spaniolei americane. Este vorba de stabilirea **locului, poziţiei** ocupate de elementele împrumutate în ansamblul structurii spaniolei din America : în ce măsură elementele împrumutate reprezintă fapte de inventar (în acest caz este important dacă ele aparţin planului expresiei şi al conţinutului sau numai unuia dintre acestea) sau afectează numai distribuţia, în ce măsură elementele împrumutate constituie forme unice sau sînt în concurenţă cu alte forme mai vechi. În sfîrşit, în aprecierea noastră, valoarea socială a faptelor care au rezultat din contactul dintre spaniolă şi diversele limbi este de mare importanţă. În acest sens este necesar de precizat în ce măsură aceste fapte caracterizează norma lingvistică (norma naţională) sau sînt caracteristice numai pentru variantele diatopice, diacronice sau diastratice.

Ţinînd seama de toate criteriile formulate mai sus, la o primă analiză a studiilor de pînă acum, ale cărei concluzii pot suferi unele modificări neesenţiale, rezultă că numărul elementelor de **inventar** din spaniola americană care sînt datorate unor factori externi este redus (excepţie face lexicul care, se ştie, este mult mai penetrabil în comparaţie cu celelalte compartimente ale limbii).

În ce priveşte fonologia şi fonetica, reţinem la nivelul **inventarului de foneme** trei fapte cu răspîndire şi poziţie diferite.

Cel mai răspîndit fonem împrumutat este palatala fricativă surdă /š/, care are origini diferite : în Mexic, Guatemala, Honduras şi Salvador provine din náhuatl, în Argentina, Ecuador, Columbia din quechua, iar în Chile din araucană. Se pare că /š/ s-a integrat cu mare uşurinţă în sistemul fonologic spaniol (Suárez, 1966–67, p. 71). Acest fonem are un randament funcţional redus, o poziţie periferică în norma din capitala mexicană (Lope Blanch, 1967 a, p. 93–94). Nu avem indicaţii precise cu privire la statutul fonologic al lui *š* de aceeaşi origine din alte ţări. Cassano (1979, p. 96), care dă răspîndirea geografică a lui *š* în continentul latino-american, nu precizează statutul fonologic. Cf. Cassano (1974, p. 459–483) care îl consideră fonem luat din quechua. De remarcat că fonemul */š/* din araucană are numai 2 ocurenţe (Cassano, 1972 a, p. 169–170).

După Cassano (1972 a, p. 167–173) spaniola din Chile ar fi împrumutat un fonem /ï/ din araucană şi o fricativă interdentală / θ/. Nu avem detalii cu privire la răspîndirea acestor foneme.

Un alt fonem care trebuie atribuit influenţei quechua (Cassano, 1977 a, p. 280–297) priveşte defonologizarea opoziţiei *e/i*, *o/u* în vorbirea indienilor şi metişilor din Sierra Ecuadorului (*dolsor* „dulzor", *veda* „vida").

Celelalte fapte se referă la **inventarul de variante :** consoana dental-alveolară africată surdă [ŝ], înregistrată în diverse toponime şi antroponime mexicane, este împrumut din náhuatl în Mexic şi Honduras, din maya în Mexic, din italiană în Argentina (Cassano, 1979, p. 97). Din punct de vedere fonologic este o variantă a lui /s/, în norma spaniolei din capitala

mexicană (Lope Blanch). Aceleiași variante a limbii îi aparține și varianta explozivă a lui *t* urmat de *l*, explicabilă tot prin substratul náhuatl. De remarcat că în acest caz pronunțarea explozivă s-a extins și la cuvintele spaniolei (*atlas*, *atleta*) în care apare grupul *tl* (Lope Blanch, 1967 a, p. 97–98).

O răspîndire mai redusă au alte variante împrumutate. Datorită influenței maya, în spaniola din Yucatán consoanele se articulează cu ocluziunea finală a glotei (*p'*, *t'*, *k'*, *ch'*, *tz'*), prin identificarea cu „letras heridas" din maya. Fenomenul este semnalat începînd cu Nykl (1930, p. 215–217) și Henríquez Ureña (1938, p. 340) pînă în zilele noastre (Alvar, 1962, p. 177–178; Cassano, 1972 b, p. 6–15).

Aceeași răspîndire (Yucatán) și origine (maya) are varianta retroflexă a lui /R/ analizată de Lope Blanch (1975, p. 89–100).

O variantă glotală a lui [k] apare în Yucatán, în aria occidentală a Columbiei (Iscuandé și Guapi) și în Filipine. Granda (1974, p. 221–253) o explică prin influențe străine, în fiecare caz de alt tip. Pentru Columbia propune o influență africană.

Este semnalat pentru diverse regiuni din continentul latinoamerican un fapt de prozodie, și anume existența unor tipuri diferite de intonație (Suárez, 1966–67, p. 74). B. E. Vidal de Battini (1940, p. 21–29) și Malmberg, 1947–48, p. 67–68) au atras atenția asupra unei intonații caracteristice, datorată substratului, în regiunea Córdoba din Argentina. Este vorba de deplasarea accentului dinamic care este strîns legat de o intonație muzicală foarte specială, cu caracter ascendent, semnalată și de Navarro Tomás (1948, p. 137) și caracterizată ca „las escalas repetidas, gradualmente ascendentes, de la entonación argentina de Jujuy". O intonație specifică, datorită araucanei, a fost remarcată pentru spaniola chiliană încă de R. Lenz și recunoscută ca atare de A. Alonso (1940, p. 287) și de M. Morínigo (1959, p. 140).

Nu există nici un fapt sigur de morfologie datorat unor influențe externe, cu excepția situației semnalate de Malmberg din provincia Corrientes (Argentina), unde sub influența guaraní s-a produs o reducere și reorganizare a formelor temporale. Este însă vorba de o situație în care spaniola este o limbă străină pentru vorbitorii la care apar aceste fenomene.

Cît privește domeniul formării cuvintelor există cîteva sufixe din quechua: sufixul afectiv *y* din posesivul quechua (*viday*, *viditay* „mi vida") în Arequipa (Perú) și în NE Argentinei, sufixul cu sens afectiv *-lya* din diminutivul quechua (*vidala*) folosit din N Argentinei pînă în Ecuador. La acestea se pot adăuga două sufixe cantitative *-itá*, *-etá* (atașate la un substantiv sau un adjectiv pentru a indica un număr mare) care apar în regiunea Corrientes din Argentina și au fost explicate prin substrat (Malmberg, 1947–48, p. 69).

Cît privește sufixul *-eco*, care are în spaniola mexicană și valoarea de nume de origine, după modelul náhuatl, avem a face cu modificarea conținutului unui sufix de origine spaniolă (Lope Blanch, 1971, p. 305–312). Mai puțin sigură este situația sufixelor *-in* din spaniola guatemaltecă, care a căpătat în plus o valoare colectivă (*bolina* „borrachera de muchas personas") și alta augmentativă (*chacalín* „camarón grande y muy rojo al cocerse"), și a sufixului *-ote*, care în diferite țări centroamericane are valoare augmentativă, dar nu despectivă, ci familiară (*bravote*).

Valorile celor două sufixe menționate au fost puse de Scavnicky (1974, p. 33–34) pe seama substratului aztec.

În domeniul sintaxei există unele fenomene care afectează planul conținutului (nu s-au împrumutat elemente de relație) și care sînt calcuri după engleză sau franceză (*enamorarse con* în loc de *enamorarse de; letras a cobrar* în loc de *letras por cobrar*). Aceste fenomene sînt însă fapte periferice, după cum sînt și alte cîteva modificări care afectează planul expresiei. În Sierra din Ecuador, după model quechua, se folosește perifraza verbală *dar* + gerunziu mai ales în forme imperative (*dame haciendo tal cosa* „hazme" – Toscano Mateus, 1953, p. 284–285), iar în graiurile din NV Columbiei, într-un teritoriu în care predomină populația neagră, există obligativitatea folosirii în fraze negative a dublei negații, inițială și finală, fenomen care a fost atribuit de Granda (1976, p. 517–518) influenței negre.

Cele mai multe fenomene care să afecteze planul formei în domeniul sintaxei sînt cele de topică. În regiunea andină din Ecuador se întrebuințează ordinea cuvintelor din quechua în întrebări ca *¿qué para hacer?* în loc de *¿para hacer qué?* (Toscano Mateus, 1953, p. 193–194). În Ecuador și în provincia argentiniană Santiago del Estero se folosesc, după model quechua, construcții ca *mula corral* „el corral de la mula" și *Cruz loma* „loma de la Cruz" (Lope Blanch, 1975, p. 144). Modificări de topică datorată englezei se găsesc în unele varietăți ale spaniolei (printre ele și cea din Puerto Rico) în care substantivele sînt combinate în altă ordine decît cea normală în limbile romanice (*mi favorito libro, el pasado año*– Pérez Sala, 1973, p. 69). Se poate ușor remarca distribuția geografică și stilistică a fenomenelor prezentate (de același tip și alte cîteva care ar mai putea fi adăugate).

La aceste fapte de topică adăugăm particula interogativă *pa* din quechua, care înlocuiește accentuarea ascendentă din spaniola vorbită în provincia Corrientes (Malmberg, *loc. cit.*): *vamos pa al baile* = *¿vamos al baile?*.

Situația prezentată mai sus se schimbă profund cînd trecem la domeniul lexicului, unde numărul elementelor de inventar datorate unor factori externi este mult mai mare. Faptul a fost observat de toți cercetătorii spaniolei americane și a devenit un loc comun care se găsește și în manualele clasice ale lui R. Lapesa, A. Zamora Vicente. Dicționarele de americanisme conțin numeroase cuvinte indigene. S-au publicat și dicționare consacrate exclusiv elementelor indigene din spaniola vorbită în diverse regiuni ale continentului american (R. Lenz, L. Alvarado, C. Robelo) și studii consacrate special acestui fenomen. O excelentă caracterizare a acestor lucrări o dă Marcos A. Morínigo : „Los diccionarios de americanismos actuales rivalizan en incorporar a su léxico al mayor número de indigenismos, se usan o no se usan en el español de América, distorsionando de esta manera la realidad lingüística y confundiendo a los estudiosos. De la lectura de los mismos se tiene en efecto la impresión de que la contribución léxico indígena a los hablas regionales es senciallamente enorme. Esta impresión, sin embargo, no corresponde a la realidad. Desde luego la contribución es importante pero muy por debajo de las dimensiones que en los diccionarios aparecen . . . Hay en nuestros diccionarios una gran masa de voces indígenas que constituyen en ellos un peso muerto en el

mejor de los casos" (Morínigo, 1964, p. 225–226). Considerăm observația lui Morínigo fundamentală pentru a constata că nu toate cuvintele indigene ocupă aceeași poziție. În timpul din urmă au apărut o serie de lucrări în care se încearcă o apreciere calitativă a poziției indigenismelor împrumutate de spaniola americană. O primă încercare este excelenta monografie *Léxico indígena en el español de México* de J. Lope Blanch, în care autorul studiază ceea ce numește ,,vitalitatea indigenismelor". În acest scop, el folosește diferite criterii pentru a stabili dacă un cuvînt înregistrat în cadrul anchetei făcute în acest scop aparține vocabularului activ sau pasiv, dacă este important sau nu pentru spaniola vorbită în capitala mexicană. Nu intrăm în detalii fiindcă sîntem convinși că lucrarea lui J. Lope Blanch este foarte bine cunoscută.

O cercetare a lexicului indigen care pornește de la observațiile pertinente ale lui J. Lope Blanch a fost realizată în sectorul de limbi romanice al Institutului de Lingvistică din București. Este vorba de *El léxico indígena del español americano. Apreciaciones sobre su vitalidad*, semnată de Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru-Olteanu. Să ne fie permis să reluăm aici cîteva din concluziile acestei cercetări. Spre deosebire de Lope Blanch, ne-am propus altă modalitate de a stabili locul ocupat de cuvintele indigene în ansamblul vocabularului spaniolei americane. Am analizat toate cuvintele indigene (aproximativ 10 000) înregistrate în 32 de izvoare, în funcție de trei criterii de selecție : răspîndire geografică, productivitate (derivare) și bogăție semantică. Am ajuns la un inventar de 986 de cuvinte care răspund la cel puțin unul din aceste trei criterii de selecție. Analizînd inventarul am observat că nu toate cuvintele înregistrate răspund la cele trei criterii de selecție și că, nici în cadrul fiecărui criteriu, cuvintele nu au aceeași poziție în funcție de modul cum răspund la criteriul respectiv. Pentru a avea o situație mai exactă a fiecărui cuvînt, am stabilit trei subcategorii (în ordinea importanței) în cadrul fiecărui criteriu. Am ajuns la 9 clase de cuvinte. Prima, cea mai importantă, pe care am numit-o ,,nucleu", cuprinde cuvintele care răspund la toate criteriile de selecție. În sfîrșit, cuvintele care răspund la fiecare criteriu la prima subcategorie *(a)*, cea mai importantă, constituie grupul de cuvinte cu cea mai mare vitalitate în cadrul nucleului și în consecință în ansamblul lexicului hispanoamerican. Am numit acest grup ,,nucleul nucleului". Nucleul cuprinde 182 de cuvinte din cele 986 înregistrate în cartea noastră, iar nucleul nucleului numai 54 de unități.

Aceeași metodă de cercetare am folosit-o, împreună cu cei trei colaboratori (Dan Munteanu, Valeria Neagu și Tudora Șandru-Olteanu), în cercetarea celorlalte împrumuturi din spaniola americană. În volumul recent apărut din *El español de América*, am aplicat aceleași trei criterii de selecție la materialul extras din 123 de izvoare (aproape cu 100 mai multe decît în prima lucrare) și am ajuns la concluzii care aruncă o lumină nouă asupra locului, poziției ocupate de cuvintele împrumutate. Din punctul de vedere al numărului total al termenilor care formează inventarul fiecărui capitol am stabilit următoarea ierarhie :

element indigen — 1432 (numărul a crescut datorită înmulțirii izvoarelor) ; element englez — 888 ; element italian — 364 ; element african — 136 ; element portughez — 94 ; element german — 16.

Dacă ținem seama de rezultatele obținute prin aplicarea criteriilor combinate, rezultă că după numărul termenilor care formează „nucleul", influențele externe se prezintă astfel:

elementul indigen 212; italian — 53; englez — 48; portughez — 22; francez — 20; african — 19; german — ∅.

Precizăm că în „nucleul nucleului" (constituit din termenii care răspund la categoria *a* la toate criteriile) sînt reprezentate numai indigenismele. Celelalte influențe, cu puține excepții, nu contează pentru „nucleul nucleului". Din elementul englez aparțin acestei categorii 3 cuvinte (*chance*, *chequear*, *ponchar(se)*), din elementul italian 2 (*bacan*, *manyar*), din elementul african 6 (*bembo*, *guarapo*, *malanga*, *ñango*, *rumba*, *sambumbia*) și din elementul portughez 1 (*cachimbo*). Nu sînt reprezentate în „nucleul nucleului" elementul francez și cel german.

Rezultă, din prezentarea cuvintelor împrumutate care afectează inventarul, că atît din punct de vedere cantitativ, cît mai ales calitativ (ne gîndim la poziția în sistem și la răspîndirea geografică), influența externă este nesemnificativă în toate compartimentele, cu excepția lexicului. În acest din urmă domeniu, deși, de exemplu în cazul indigenismelor, numărul unităților înregistrate este mare, la o analiză a locului ocupat în ansamblul vocabularului se constată că elementele împrumutate nu au importanța care li se atribuie de obicei [1]. În cazul spaniolei mexicane analizate de Lope Blanch se pot face precizări și cu privire la concurența cu alte cuvinte sinonime, fie de origine spaniolă, fie din alte limbi indigene. Cu excepția cuvintelor cu sens privativ și care, din această cauză, nu au concurente sinonimice (nume de plante, animale, realități americane: *aguacate*, *chile*, *tamal*), celelalte sînt de obicei în concurență (în vorbire) cu termeni spanioli, fiind uneori pe punctul de a ceda în fața termenului spaniol echivalent.

Remarci asemănătoare cu cele referitoare la faptele de inventar se pot face cu privire la modificările în **distribuția** elementelor împrumutate. În domeniul fonologiei se constată două feluri de modificări: unele care afectează distribuția diverselor foneme în cuvînt și altele care se referă la apariția unor foneme în combinații inexistente. Pentru primul caz — folosirea unor foneme în poziții inexistente în cuvintele din fondul vechi există o serie de exemple prezentate de P. V. Cassano: în Rio de la Plata /p/, /m/, /ñ/ apar la finală de cuvînt în cuvinte împrumutate din franceză (*krem*, *čampañ*) (Cassano, 1972 c, p. 180—182), iar ca rezultat al influenței engleze apar la finală de cuvînt /p/, /t/, /k/, /b/, /f/, /m/ (Cassano, 1973, p. 201—214). Situații similare apar în Chile datorită araucanei: /m/ apare în finală absolută (*pikum*), și /n/, /l/ în poziție inițială și finală absolută (Cassano, 1972 a, p. 170—171) sau datorită limbii quechua (Cassano, 1974, p. 459 483); *ƀ* la inițială absolută (Cassano, 1972 d, p. 17—19) și *mb* (Cassano, 1972 e, p. 106—112) la inițială de cuvînt în Paraguay sub influență guaraní. Cît privește apariția unor foneme în combinații noi, de remarcat că sub influență engleză apar combinații ca *ks*,

[1] Lope Blanch (1969) ajunge la concluzia că indigenismele „de uso general" în spaniola din Mexic sînt, în total, în număr de 155 de cuvinte, corespunzînd la 120 de lexeme; adăugînd la ele și cuvintele cu întrebuințare sau cunoaștere parțială, totalul crește la 244 de cuvinte și 185 de lexeme, ceea ce este puțin. V. și Lope Blanch (1972) pentru anglicismele din norma lingvistică cultă din Mexic.

rd, *rn*, *nk*, *rt* (în poziție finală absolută) (Cassano, 1973, p. 201—241), iar sub influență araucană în Chile combinații de felul *dm*, *dp*, *lw*, *dl* (Cassano, 1972 a, p. 172). Într-o serie de cazuri sub influența unor limbi poate crește ocurența unor foneme în anumite poziții. A insistat asupra acestui aspect P. V. Cassano, care a dat exemple pentru influența quechua, araucană, guaraní și maya. El consideră că este posibil să pună pe seama limbii quechua și păstrarea lui /l'/ netrecut la iot din unele regiuni influențate de quechua (Cassano, 1974, p. 359—483), fapt mai greu de acceptat : simpla păstrare a unui fonem poate fi explicată prin caracterul conservator al unei anumite regiuni.

În toate aceste cazuri avem a face cu fenomene periferice, în sensul că numărul lor este relativ mic și că aparițiile unor astfel de grupuri în lanțul vorbirii sînt extrem de reduse.

Faptele prezentate pînă acum se referă la poziția elementelor împrumutate în s t r u c t u r a spaniolei americane. Dacă ținem seama de valoarea lor s o c i a l ă constatăm că nu toate aparțin aceluiași nivel de limbă, fapt asupra căruia au atras atenția E. Coseriu și M. Alvar. Unele considerații de acest tip am făcut și în cele prezentate mai sus. În aprecierile cu privire la valoarea socială trebuie să ținem seama de faptul dacă fonemele atribuite unor factori externi aparțin normei naționale, normei regionale sau apar numai în graiuri locale. Studiile de acest tip sînt abia la început. Pentru prima categorie — fapte aparținînd normei naționale, care este de obicei norma cultă din capitala țării — astfel de cercetări vor putea fi făcute după terminarea proiectului PILEI de studiere a normei culte din principalele orașe latino-americane. Cu toate că sîntem la începutul cercetărilor, se pot trage unele concluzii pe baza unor observații de felul celei formulate de J. Lope Blanch, care consideră că în norma cultă din Ciudad de México există numai 4 fapte náhuatl din domeniul foneticii și gramaticii (prin gramatică înțelege și formarea cuvintelor) prezentate de noi mai sus (fonemul /š/, sunetul [ŝ], varianta explozivă a lui /l/ și sufixul *-eco* pentru formarea numelor de origine).

Constatăm, în schimb, că mai multe dintre fenomenele discutate în partea consacrată inventarului aparțin normelor regionale, deci caracterizează anumite variante dialectale. Condițiile sociolingvistice explică natura mai puternică a contactului în regiunile respective. Ne referim la norma spaniolei din Yucatán, la cea din Sierra ecuadoriană, la cea din provinciile Corrientes și Misiones. Este foarte probabil ca opoziția dintre norma cultă națională și norma cultă regională din Perú, de care se ocupă Inés Pozzi-Escot (1972) pe baza unor fapte sintactice spaniole să se bazeze și pe unele fenomene împrumutate din limbile indigene (situație asemănătoare cu cea din Ecuador, mai ales că se ia în considerare și norma din Ayacucho, unul din cele 5 departamente *serranos*, cu cea mai mare populație indigenă).

Coborînd pe scara valorii sociale a faptelor de limbă, constatăm că există numeroase modificări ale spaniolei americane care apar în regiunile bilingve unde spaniola este codul secund și care nu aparțin normei regionale. Exemplele sînt numeroase mai ales în domeniul vocabularului, unde distribuția sinonimelor constituite din perechi de cuvinte spaniole și indigene este cu totul diferită de cea din norma cultă. Cea mai mare parte

a exemplelor privind fonologia (inventarul și distribuția fonemelor și variantelor) apar în vorbirea bilingvilor, așa cum arată P. V. Cassano.

*

La capătul considerațiilor noastre cu privire la rezultatele contactului dintre spaniolă și limbile care au influențat-o (în primul rînd cele din substrat) constatăm că, în general, acest contact nu a produs modificări spectaculoase în structura hispanică a spaniolei și că rezultatele se fac simțite mai ales în anumite teritorii, unde condițiile social-economice le-au permis să se manifeste.

În ceea ce privește tipurile de idiomuri analizate, observăm că cele mai numeroase și mai profunde modificări de inventar fonologic și de sufixe există în regiunile bilingve, deci în regiunile în care presiunea socială a altor limbi este mai mare. În celelalte cazuri influența constă, de regulă, în împrumutarea unui număr de cuvinte care, nefiind adoptate la sistemul fonologic al spaniolei, pot introduce un element de inventar fonologic (fonemul /š/ sau pot modifica distribuția unor foneme (grupuri) de consoane. În urma contactului cu diverse limbi, toate variantele spaniolei americane au suferit modificări în vocabular.

În ceea ce privește poziția elementelor împrumutate în structura spaniolei americane se poate observa că, în majoritatea cazurilor, elementele de structură fonologică sau gramaticală ocupă o poziție periferică, adică o distribuție limitată și o frecvență relativ mică. Trebuie subliniat faptul că nici toate cuvintele împrumutate nu ocupă aceeași poziție: alături de unele, puțin numeroase, care intră în ceea ce am numit „nucleu", sînt multe altele care apar numai în anumite regiuni sau în anumite contexte determinate. În general, sînt cuvinte puțin productive. Această concluzie este întărită de constatările pe care le-am făcut asupra situației din restul Romaniei într-o carte consacrată contactului între limbi, în curs de publicare la Universidad Nacional Autonóma de México. Spaniola americană, la fel ca alte variante ale spaniolei ajunse în contact cu diverse limbi (ne gîndim în primul rînd la iudeospaniolă), a păstrat structura hispanică în ciuda contactului de mai bine de patru secole pe care l-a avut cu diversele idiomuri de pe noul continent.

BIBLIOGRAFIA

Alonso, A. (1940) *La interpretación araucana de Lenz para la pronunciación chilena*, en Lenz : 279–297.

Alvar, M. (1962), *Nuevas notas sobre el español de Yucatán*, en « Iberoromania » 1 : 159–189.

Cassano, P. V. (1972 a), *A Study of Language Contact in Chile*, en « Orbis » 21 : 167–173.

Cassano, P. V. (1972 b), *The Concept of Latency in Contact Language Borrowing*, en « Linguistics » 78 : 5–15.

Cassano, P. V. (1972 c), *The French Influence on the Spanish of the River Plate*, en « Orbis » 21 : 174–182.

Cassano, P. V. (1972 d), *La [ƀ] del español del Paraguay en posición inicial*, en « Revue Romane » 7 : 17–19.

Cassano, P. V. (1972 e), *The Influence of Guarani on the Phonology of the Spanish of Paraguay*, en « Studia Linguistica » 26 : 106–112.

Cassano, P. V. (1973), *The Influence of American English on the Phonology of American Spanish*, en « Orbis » 22 : 201–214.

Cassano, P. V. (1974), *The Influence of Inca Phonology on Contact Spanish Dialects*, en « Orbis » 23 : 459–483.

Cassano, P. V. (1977 a), *Vowel Indistinction and Splitting in American Spanish Internelly derived or externelly motivated?*, en « Orbis » 25 : 280–297.

Cassano, P. V. (1977 b), *La influencia del maya en la fonología del español de Yucatán*, în „Anuario de Letras" XV (1977), p. 95–113.

Cassano, P. V. (1979), *Language Borrowing in Spanish America*, în RRL XXIV (1979), p. 93–99.

Coseriu, E. (1958), *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1958.

Granda, G. de (1974), *Diatopía, diastratía y diacronía de un fenómeno fonético dialectal en el occidente de Columbia (oclusión glotal en los Departamentos del Cauce y Nariño*, en « Thesaurus » 29 : 221–253.

Granda, G. (1976), *Algunos rasgos morfosintácticos de posible origen 'criolo' en el habla de áreas hispanoamericanos de población negra*, en « Anuario de Letras » 14 : 5–22.

Granda, G. (1979), *Falsos gueranismos morfosintácticos en el español del Paraguay*, en « Anuario de Letras » 17 : 185–203.

Henríquez Ureña, P. (1938), *La fonología del español en la ciudad de México*, en « Biblioteca de Dialectologia Hispanoamericana » IV : 87–188.

Lenz, R. (1940), *El español en Chile*, Buenos Aires.

Lope Blanch, J. M. (1963–64), *En torno a las vocales caedizas del español mexicano*, en NRFH 17 : 1–19.

Lope Blanch, J. M. (1967 a), *La influencia del sustrato en la fonética del español de México*, en RFE 50 : 145–161.

Lope Blanch, J. M. (1967 b), *La* **-r** *final del español mexicano y el sustrato nahua*, en «Thesaurus » 12 : 1–20.

Lope Blanch, J. M. (1969), *El léxico indígena en el español de México*, México : El Colegio de México.

Lope Blanch, J. M. (1971), *Sobre el origen del sufijo* **-eco** *como designador de defectos*, en *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65 Geburststag*, München : 305–312.

Lope Blanch, J. M. (1972), *Anglicismos en la norma lingüística culta de México*, en « Romanica » 5 : 191–200.

Lope Blanch, J. M. (1975), *La lengua española. Variedades dialectales des español mexicano e influencia de las lenguas amerindias en el español de México*, en *Las lenguas de México* II : 129–172.

Malmberg, B. (1947–48), *L'espagnol dans de Nouveau Monde*. Problème de linguistique générale, en « Studia Linguistica » 1 : 79–116, 2 : 1–36.

Malmberg, B. (1959), *L'extension du castillan et le problème des substrats*, en *Actes du Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes*, Bucarest : 249–260.

Malmberg, B. (1963), *Encore une fois le substrat*, en « Studia Linguistica » 17 : 40–46.

Malmberg, B. (1964), *Tradición hispánica e influencia indígena en la fonética hispanoamericana*, en *Presente y futuro de la lengua española*, Madrid, Ediciones Instituto de Cultura Hispánica, 2 : 227–243.

Morínigo, M. A. (1959), *Programa de Filología Hispánica*, Buenos Aires.

Morínigo, M. A. (1964), *La penetración de los indigenismos americanos en el español*, en *Presente y futuro de la lengua española*, Madrid, Ediciones Instituto de Cultura Hispánica, 2 : 217–226.

Navarro Tomás, T. (1948), *Fonología española*, Nueva York.

Nykl, A. E. (1930), *Notes on the Spanish of Yucatán, Veracruz, and Tlaxcala*, en « Modern Philology » 27 : 451–460. Citat după BDH IV.

Pérez Sala, P. (1973), *Interferencia lingüística del inglés en el español hablado en Puerto Rico*, Hato Rey : Inter American University Press.

Pozzi-Escot, I. (1972), *El castellano en el Perú ; norma culta nacional versus norma culta regional*, en A. Escobar (ed.), *El reto del multilingüismo en el Perú*, Lima : 123–142.

Scavnicky, G. (1974), *Los „sufijos" no españoles y las innovaciónes sufijales en el español centroamericano*, en « Thesaurus » 29 : 68–117.

Suárez, J. A. (1966–67), *Indigenismos e hispanismos, visto desde la Argentina*, en « Romance Philology » 20 : 68–90.

Toscano Mateus, H. (1953), *El español en el Ecuador*, Madrid.

Vidal de Battini, B. E. (1940), *El habla de San Luis, Parte I: Fonética, Morfología, Sintaxis*, Buenos Aires.

Evolución interna o influencias externas en el español de América

(R e s u m e n)

A la presentación de la evolución de las concepciones y del lugar que ocupan el desarrollo interno y las influencias externas en los estudios dedicados al español americano le siguen los principios metodológicos en que se basa la investigación realizada por el autor. Aplicando estos principios metodológicos, el autor llega a la conclusión de que el español de América no sufrió modificaciones espectaculares debidas a su contacto con otros idiomas. Los resultados del contacto son periféricos y se dan sobre todo en los territorios en los cuales las condiciones socio-económicas permitieron la manifestación de ellos.

Decembrie

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

LOUIS MOURIN

TERMES RELATIFS ROMANS COMPLÉMENTS DU VERBE

Alors que les descriptions des relatifs romans s'attachent habituellement à chacun d'eux séparément et en énumèrent les emplois, le présent article prendra comme point de départ un des champs des fonctions, celui des compléments du verbe, et comparera les usages que les principales langues romanes font du nombre variable de termes relatifs dont elles disposent alors, c'est-à-dire — en dehors de ceux spécialisés pour le lieu et le temps — trois en roumain *(ce, care* avec une variante déclinée *căruia* ... et *cine*, actuellement dans la forme *cui*) et en catalan *(qui, que* et le type *el qual)*, quatre en portugais *(quem, que, cujo* et *o qual)*, en espagnol *(quien, que, cuyo, el cual* et sa variante *el que)* et en italien *(qui* — dont l'emploi est ancien —, *cui, che* et *il quale)* et cinq en français *(qui, que, quoi, dont* et *lequel)*.

Le choix entre ces relatifs, les soucis qui y président, le recours plus ou moins fréquent à un même type dépendent partiellement des conditions syntaxiques. C'est pourquoi l'exposé comparatif portera successivement sur les fonctions sujet et objet direct (I), sur l'objet indirect non prépositionnel (II) et sur les compléments prépositionnels (III). Seront considérés à part les compléments de lieu (IV) et de temps (V) parce que, outre l'emploi parfois distinct qui y est fait des relatifs habituels, ces compléments peuvent se passer de préposition ou disposer de termes spéciaux. Ces tableaux comparés permettront de dégager l'attitude caractéristique de chacune des langues (VI) et les préoccupations essentielles qui inspirent le choix des relatifs (VII).

I. Pour les fonctions sujet et objet direct, il est rare que ce soit des relatifs qui distinguent les deux fonctions (A), et qu'ils soient différents pour l'animé et l'inanimé (B). Ce sont habituellement les mêmes formes qui sont employées, et celles-ci peuvent être invariables (C) et variables (D).

A. La fonction sujet a été marquée en ancien italien (§ 1) et en ancien catalan, et cette dernière langue en conserve des vestiges (§ 2). L'objet direct — qui requiert en roumain la préposition *pe* devant le relatif *care* (cf. *infra*, § 12), en espagnol et parfois en portugais et en catalan la préposition *a*, mais devant l'animé seulement (cf. *infra*, §§ 5, 6, 7) — peut inciter l'italien littéraire à l'emploi d'un relatif distinct (§ 3). Le français distingue nettement les deux fonctions (§4).

§ 1 En ancien italien, la fonction sujet entraîne parfois l'emploi de *chi* plutôt que *che* : « Gli giovani *chi* erano in quel consiglio » (Albertano da Brescia, Noordhof, p. 13) ; « Omai veggio la rete / *chi* v'impiglia » (Dante, *ibid.*, p. 14).

§ 2 Le catalan ancien employait aussi éventuellement *qui* en fonction sujet : « doneu-ho a l'home *qui* vindrà ara mateix » (Fabra, § 107) ; « cabells blancs *qui* sont testimoni de vellesa » (Metge, de B. Moll, § 554). Le catalan moderne n'utilise *qui* que pour éviter une équivoque : le recours

à *qui* dans : « l'home *qui* ha vist en Miquel » (= qui a vu) permet de distinguer cette phrase de : « l'home *que* ha vist en Miquel » (= que en M. a vu) (Badía, p. 254). Le *qui* sujet subsiste dans l'expression : « l'any *qui* ve » (de B. Moll, § 555).

§ 3 En italien, l'emploi de *cui* pour l'objet direct (animé et inanimé) est peu usuel et toujours littéraire : « certi uomini, *cui* rispettano anche i loro amici » (Pézard, § 152) ; « qualche altra cosa gli ripugnava forse nell'offerta degli amici, *cui* neppure voleva confessare a se stesso » (Fogazzaro, Noordhof, p. 19).

§ 4 Le français a érigé *qui* en relatif sujet tant pour les personnes que les choses, et *que* est réservé à l'objet direct : « Suzanne Leenhoff, *qui* porte le deuil de sa mère . . . » (Flament, Damourette et Pichon, p. 176). « Ainsi les plus belles fleurs de nos rêves ont (. . .) pour racines des petits filaments blancs *qui* sont nos nerfs » (Proust, *ibid.*, p. 177) ; « L'enfant *que* le Seigneur aime » (Racine, Grevisse, § 1199) ; « Et à la place des choses essentielles *que* vous supprimez . . . » (Diderot, Damourette et Pichon, p. 178). En fonction d'attribut : « Le vieillard *que* je suis devenu » (Mauriac, Grevisse, § 1197).

B. En dehors du roumain qui tend à préférer *care* pour les personnes (cf. *infra*, § 12) et qui a un relatif spécial pour l'animé personne *cine* (en l'ancien roumain on employait également cette forme de nominatif-accusatif : Densusianu, t. II, p. 189 ; le roumain actuel utilise seulement le génitif *cui* : Acad., t. II, p. 276, cf. t. I, p. 164—165), seules les trois langues de l'Ibérie se soucient parfois de marquer l'animé par un relatif spécial (§§ 8, 6, 7).

§ 5 Ce n'est que l'espagnol littéraire qui présente éventuellement le sujet animé par *quien* : celui-ci est utilisé, par exemple, pour des raisons de clarté : « El dueño de la casa, *quien* está actualmente en el extranjero, me ha encargado de repararla » (Ramsey, p. 198) ; « Se fue a un pueblo de Navarra a casa de un sacerdote, *quien* le preparó para ingresar en el seminario de Vitoria » (de Zunzunegui, Coste et Redondo, p. 294). Mais le fait que l'objet direct est introduit par la préposition *a* entraîne le recours à *quien* : « Se habló de los niños de la casa a *quienes* yo tenía que conocer » (Matute, *ibid.*, p. 284).

§ 6 En portugais, l'emploi de *a* devant l'objet direct animé détermine aussi celui de *quem* : « o homem a *quem* V. Exª encontrou » (Dunn, § 305d) ; « É você a *quem* vimos ontem » (Willis, p. 400).

§ 7 En catalan, la construction correspondante *a qui* existe mais n'est pas recommandée : « el meu padre, a *qui* tot el poble estimova, fou . . . » (Fabra, § 108).

C. Alors que le français spécialise ses relatifs invariables selon la fonction, les trois langues de l'Ibérie et l'italien n'ont qu'un relatif indifférencié de ce type (§§ 8, 9, 10, 11), mais le roumain en a deux (§ 12).

§ 8 Espagnol : « Las escribió Boschá, *que* fue Consul de Barcelona » (Menéndez y Pelayo, Keniston, p. 91) ; « Cervantes ocupaba un angosto cuartito *que* se hallaba situado encima de una taberna » (Ramsey, p. 198) ; « Las personas que Ud vio allí . . . » (Bouzet, § 873) ; « Los ademanes *que* hizo el mozo » (Bouzet, § 873). L'emploi de *que* pour l'objet direct animé est tantôt déconseillé (cf. Coste et Redondo, p. 285), tantôt jugé préférable (cf. Ramsey, p. 194).

§ 9 Portugais : « E o rapaz *que* veio ontem » (Willis, p. 399) ; « tenho um carro *que* anda muito depressa » *(ibid.)* ; « *É* você *que* vimos ontem » *(ibid.*, p. 400) ; « entreguei ao meu amigo o dinheiro *que* me confiou » (Dunn, § 313). Lorsque le relatif a comme antécédent un pronom personnel, il y a accord du verbe avec cet antcécédent : « sou eu *que peço* » (Dunn, § 307) ; « es tu *que tens* de fazê-lo » (Willis, p. 400). Mais si l'on emploie *quem*, c'est avec lui que se fait l'accord : « és tu *quem tem* de fazê-lo » *(ibid.)*.

§ 10 Catalan : « L'home *que* ha vingut m'ha portat una lletra d'en Jordi » (Fabra, § 107) ; « l'aiga *que* passa per aquest rec, ve del molí » *(ibid.)* ; « És l'home *que* hem trobat al bosc aquest matí » *(ibid.)* ; « aquestes consideraciones *que*, en tots els casos (. . .), hem tingut en compte » *(ibid.*, § 109).

§ 11 Italien : « l'uomo *che* parla » (Camugli, § 84), « la musica *che* ti piace » (Pézard, § 154) ; « il bambino *che* vedo » (Camugli, § 84) ; « il libro *che* comprai » ; « pazzo *che* sei » (Regula, p. 138).

§ 12 En roumain, le *ce* est concurrencé par *care* dont le pluriel *cari*, vieilli, ne se rencontre que dans la langue littéraire (cf. Nilsson, p. 15) et n'est plus accepté officiellement (cf. Acad. t. I, pp. 161—162), et dont la forme avec article *(carele, carea)* est archaïque (cf. *ibid.)*

Ce convient aux personnes et aux choses (cf. Nilsson, p. 59) mais *care* est préféré pour les personnes (cf. *ibid.*, p. 57) comme sujet (1°) et surtout comme objet direct (2°) ; en fonction d'attribut, le choix entre *ce* et *care* semble lié à la nature du sujet de la relative (3°) ;

1° Le relatif sujet avec antécédent animé est plus fréquemment *care* que *ce* (a). Avec un antécédent inanimé, il y a inversement plutôt *ce*, quoique *care* s'emploie pour divers motifs : explication, séparation de l'antécédent etc. . . . (b)

a) « Marie, *care* aducea altă sticlă » (= M, qui apportait une autre bouteille : Zamfirescu, Nilsson, p. 57) ; « o fetică rumenă și albă, *ce* adusese poșta » (= une jeune fille rubiconde et blanche, qui avait apporté le courrier : Zamfirescu, *ibid.*, p. 58).

b) « gînduri *ce*-i sînt dragi . . . » (= des pensées qui lui sont chères : Rebreanu, *ibid.*, p. 61) ; « aruncă paharul, *care* se sparse » (= il jetta le verre lequel se brisa : Zamfirescu, *ibid.*, p. 10) ; « ca o aripă lovită și *care* zace » (= comme une aile heurtée et qui reste étendue : Arghezi, *ibid.*, p. 61).

2° A l'accusatif, *care* doit être précédé de la préposition *pe*, tant pour l'animé que l'inanimé. Pour les personnes, il y a plus souvent *pe care* que *ce* (a) ; pour les choses c'est plutôt *ce* que *pe care* (b) :

a) « Rodin, *pe care* compatriotul nostru îl admira profund » (= R. que notre compatriote admirait profondément : Gh. Oprescu, *ibid.*, p. 10) : « . . . Maria unica fiică *ce* o avusese Tata Alecu din amor » (= M. l'unique fill que le père A. avait eue chère : A. Culcer, *ibid.*, p. 58) ;

b) gîndindu-se la păcatele *ce* făcuse . . . » (= pensant aux péchés qu'il avait faits : Lascarov-Moldovanu, *ibid.*, p. 61) ; « ți-am arătat scrisoarea *pe care* am scris-o » (= je t'ai montré la lettre que j'ai écrite : Zamfirescu, *ibid.*, p. 10).

3° A la différence des autres langues romanes qui, comme attribut, emploient *que* (cf. p. ex., *supra*, § 4 *in fine)* ou *che* (cf. *supra*, § 11 *in fine)*,

le roumain n'utilise alors *ce* que si le sujet de la relative est un pronom personnel (cf. Nilsson, p. 25) (a) ; si ce sujet est un substantif, le relatif habituel est *care*, qu'il s'agisse d'une personne ou d'une chose (cf. *ibid.*) (b) :

a) « ca un bun amic *ce* ne ești» (= comme un bon ami que tu es pour nous : Culcer, *ibid.*, p. 24).

b) Venirea lui Brătianu la putere în loc de onestul, dar secul retor răsunător *care* a fost Nicolae Ionescu » (= l'arrivée de B. au pouvoir avait substitué l'orateur honnête mais sec et bruyant que fut N. I. : Iorga, *ibid.*, p. 11) ; « femeia e slabă și are nevoie de un apărător voinic în vîrtejul caznei fără sfârșit *care* este viața (= la femme est faible et a besoin d'un défenseur vaillant dans le tourbillon de la peine sans fin qu'est la vie : Rebreanu, *ibid.*)

D. Les langues autres que le roumain correct actuel ont un relatif variable, et l'espagnol, en outre, un type mixte dont seul l'article est fléchi (sur leur valeur respective, cf. *infra*, § 37) ; elles en font un usage limité dans les fonctions sujet et objet direct : pour des raisons de clarté, pour éviter la répétition du même relatif, ou en raison du caractère explicatif de la complétive.

§ 13 Espagnol : « . . . . vecinos que habían ido a consolar a la mujer de Heriberto, *la cual* lloraba con desconsuelo » (López Salinas, Coste et Redondo, p. 294) ; « me die unos apuntes sobre las costumbres del país, *los cuales* me fueron después muy útiles » (Ramsey, p. 198) ; « yo tengo todas tus cartas, *las que* me acostumbraron a tu ternura » (Sassone, Keniston, p. 91) ; « Le mando a V. la narración de los viajes de Dampier, *la que* hallará V. muy interesante » (Ramsey, p. 198). L'objet direct animé requiert la préposition *a* : « . . . vieron al perro luchando con un animal desconocido, *al cual* tenía asido por una oreja » (*ibid.*, p. 199).

§ 14 Portugais : « fomos despedir-nos da mãe de João, *a qual* voltava para casa » (Willis, p. 400) ; « a mãe do pequeno *a qual* encontrei » (Dunn, § 315 a).

§ 15 Catalan : « trobàrem el pastor, *el qual* ens mostra la drecera » (*Badía*, p. 257) ; « he adquirit et diccionari X, *el qual* és molt complet » (Fabra, § 107) ; « la filla dels teus veïns, *la qual* acabo de saludar » (Badía, p. 267).

§ 16 Italien : « la madre di quel giovane, *la quale* partirà domani » (Camugli, § 85). Ce relatif est rare comme objet direct (cf. *ibid.*) : « conosco il libro che leggi, *il quale* dovrebbero bruciare in piazza » (Pézard, § 154).

§ 17 Français : « Il (. . .) détacha Decaen sur Munich, *lequel* y entra comme en triomphe le 28 juin » (Thiers, Damourette et Pichon, p. 184) ; « . . . on ignore encore que l'embryon d'une plante se développe, *lequel* est pourtant le lieu de phénomènes chimiques » (Proust, *ibid.*). L'emploi de *lequel* comme objet direct semble rare : « . . . je fis partir par divers chemins, deux de mes lieutenants-généraux (. . .) *lesquels* je suivis de près moi-même . . . » (Louis XIV, *ibid.*) ; « il a des replis de nous-mêmes *lesquels* nous n'époussetons pas » (Aragon, *ibid.*).

II. Si le relatif est objet indirect, il peut ou a pu être introduit sans préposition : en italien littéraire par *cui* (§ 18), en ancien français par *cui* ou *qui* (§ 19), en espagnol et en portugais classiques respectivement par *cuyo* (§ 20) et *cujo* (§ 21). Actuellement une préposition précède plutôt le *cui* italien (cf. Battaglia, p. 276) et toujours le *qui* français ; et en espagnol

et en portugais on recourt, derrière préposition, à d'autres relatifs. Le roumain, lui, dispose, pour l'objet indirect, du génitif-datif de *care* allongé en *-a* (§ 22).

§ 18 En italien « le relatif *cui* sans préposition ne se trouve guère dans le style courant et simple » (Noordhof, p. 15) : « ella custodiva note raccolte in silenzio su tante cose *cui* non pareva badare » (Fogazzaro, *ibid.*, p. 16).

§ 19 En ancien français, *cui* peut être objet indirect, essentiellement avec antécédent de personne (cf. Moignet, p. 159) : « que ne puet pas grant esforz feire / an bataille ne an assaut chevaliers *cui* s'espee faut » (Chrétien de Troyes, *ibid.*, p. 158). Il y a rapport de possession dans : « Ce est cil *qui* est cist jardins » (Guillaume de Lorris, *ibid.*)

§ 20 Possession également en espagnol classique : « Ellas, *cuya* es la casa (...) duermen y se descuidan » (León, Acad., § 370 c) ; « Fue el gran filósofo Plutarco, *cuya* anda una epístola escrita al mismo Trajano » (Mariana, *ibid.*). Aussi sans antécédent explicite : « El intento de los calvinistas fue impedir el alojamiento de la infantería española, temiendo que entregaría la ciudad a *cuya* era (= a aquel cuya era) » (Coloma, Martínez Amadar, p. 425 b.).

§ 21 Les mêmes constructions sont vieillies en portugais : « o menino *cujos* são êstes livros » (Berreto p. 256) ; « torna os vestimentos a *cujos* são » (H. Pinto, Silva Dias, p. 86).

§ 22 En roumain, c'est le relatif *căruia, căreia, cărora* qui, soit, est objet indirect (a), soit, précédé de l'article possessival, exprime le rapport de possession (b) :

a) « un om afectuos, *căruia* îi plăcea mult să vorbească » (= un homme affectueux à qui il plaisait beaucoup de parler : Steinhardt, Nilsson, p. 21).

b) « prinţul, *a căruia* era armata » (= le prince à qui l'armée appartenait : Iorga, *ibid.*, p. 21).

III. Introduits par une préposition, les relatifs distinguent éventuellement l'animé de l'inanimé (A). Mais habituellement cette distinction ne se fait pas : les types peuvent être alors invariables (B) ou variables (C).

A. La différence entre personnes et choses ne se fait pas en roumain derrière préposition ; elle est abandonnée par l'italien actuel (§ 23), limitée dans les trois langues de la péninsule ibérique (§§ 24, 25, 26) mais se manifeste en français (§ 27).

§ 23 L'italien la faisait autrefois respectivement par *chi* et *che* : « E Guido Castiglione, di *chi* disopra facemmo menzione ... » (L. de Medici, Noordhof, p. 14) ; « un abbaglio in *che* il giovane era caduto » (Cosmo, *ibid.*, p. 11).

§ 24 L'espagnol distingue personnes et choses respectivement par *quien* et *que* derrière certaines prépositions monosyllabiques (*a, de, por* ...) ; le relatif simple *que*, et non *el que* (cf. *infra*, § 37), s'emploie si l'antécédent est déterminé (cf. Bouzet, § 877) : « ¡ Siete desgraciados, a *quienes* les he hecho el flaco servicio de traerlos a esta vida mísera ! » (Quintero, Fernández, p. 345) ; « acercóse a nosotros el locuaz mendigo de *quien* hice mención en las primeras páginas » (Pérez Galdós, Coste et Redondo, p. 291) ; « Hasta entonces no recordaron el peligro a *que* se habían expuesto » (Valera, *ibid.*, p. 296) ; « ¿ Quiere usted absolverme de aquel pecado,

de *que* estoy sinceramente arrepentido ? » (Pérez Lugín, Keniston, p.91) ; « (Veré) las lindes y señales con *que* a la mar airada la Providencia tiene aprisionada » (L. de León, Bouzet, § 877).

§ 25 Le portugais établit aussi éventuellement derrière certaines prépositions monosyllabiques (cf. Dunn § 315) la distinction entre animé *(quem)* et inanimé *(que)* : « o homem a *quem* dei o dinheiro » (Dunn, § 314 a) : « não tinham amigos com *quem* falarem » (Willis, p. 404) ; « la casa de *que* falo » (Dunn, § 312). Mais la langue contemporaine préfère *sem o qual* à *sem que* (cf. Cunha, p. 245).

§ 26 Le catalan peut aussi, derrière certaines prépositions monosyllabiques, distinguer l'animé de l'inanimé respectivement par *qui* et *què* : « L'artista de *qui* ara es parla tant és filla del mateix proble » (Badía, p. 255) ; « la senyora amb *qui* anava aquest matí, m'ha dit que et coneixia » (Fabra, § 107) : « la casa de *què* parlaveu es la del meu pare » *(ibid.)* ; « la ploma amb *què* escric no és meva » (Badía, p. 255). Mais c'est incorrectement que, pour les personnes, le catalan parlé emploie la formule *el qui* : « aquells estudiants amb els *qui* tu parlaves » *(ibid.)*.

§ 27 En français, il y a une tendance à employer des relatifs distincts pour les personnes et les choses. Dans le premier cas, *qui* est préféré à *lequel* (cf. Grevisse, § 1214) (a). Pour les choses, la langue courante se contente de *lequel* (cf. *infra*, § 38) alors que la langue littéraire recourt à *quoi* qui est proprement un neutre (b).

a) « L'homme à *qui* je parle » (Grevisse, § 1189) ; « Celui-ci est mon fils bien-aimé, en *qui* j'ai mis toutes mes complaisances » (Genoude, Damourette et Pichon, p. 178). Mais derrière *parmi* on n'emploie que *lequel* pour les personnes : « les jeunes gens parmi *lesquels* il devait choisir » (Hanse, p. 407).

b) « Bernis regarde cette montre par *quoi* s'opère un tel miracle » (Saint-Exupéry, Grevisse, § 1208) ; « cette case, vers *quoi* convergeaient les regards . . . » (Malraux, *ibid.)*

B. L'emploi de relatifs invariables et sans distinction entre animé et inanimé est rare en Ibérie (§§ 28, 29, 30), mais général en italien (§ 36), en roumain (§ 32) et en français (§ 33).

§ 28 En portugais, derrière les prépositions monosyllabiques, *que*, qui convient pour les choses, n'est pas exclu pour les personnes : « o homem a *que* me dirigi » (Dunn, § 312).

§ 29 Il en est de même en espagnol : l'emploi de *que* pour les personnes est exceptionnel (cf. Fernández, p. 347) et déconseillé (cf. Dubois § 213, 2°) : « aquel señor feo de cara de *que* queda hablado » (Dubois, § 213, 2°) : « los interlocutores de *que* queda hecha mención » (Mensoneros Romanos, *ibid.)*.

§ 30. Quant au catalan parlé, il emploie incorrectement *que* pour l'animé et l'inanimé en supprimant la préposition : « una dona *que* li han tallat la cama » (Fabra, § 109) : « és una fusta *que* s'en fan mobles » *(ibid.)*

§ 31 En italien, la préposition est aussi supprimée éventuellement devant *che* si la fonction est exprimée autrement (a) ; elle a été omise ou l'est encore dans le parler familier pour éviter la répétition de la préposition (b) ou en dehors de ces conditions (c). Mais actuellement, et derrière préposition, l'usage de *che* est abandonné (cf. Noordhof, p. 11), voire condamné

(cf. Battaglia, Gramm., p. 267 et des exemples dans le *Dizionario* de Battaglia, t. III, p. 22 c). Le relatif invariable, tant pour les personnes que les choses, est actuellement *cui* (d).

a) « è un brav' uomo *che* gli ho stretto tante volte la mano » (Pézard, § 161) ; « un bambino (. . .) le tartagliò non so che storia d'un capitombolo, *che* non se ne capì una parola » (de Amicis, Noordhof, p. 91).

b) « non voglio piu trovarmi con quell' ignorante *che* ci ho perso tanto tempo » (Pézard, § 160) ; « la donna (. . .) in quel medesimo appetito cadde, *che* cadute erano le sue monacelle » (Boccaccio, Tommaseo, t. I. 2. p. 1368 b, n° 10) ; « le conobbi in certe circostanze *che* nessun altro m'avrebbe aiutato » (Pézard, § 160).

c) « Questa vita terrena à quasi un prato, *che*'l serpente tra fiori e l'erba giace » (Boccaccio, Tommaseo, t. I.2, p. 1368 b, n° 10) ; « è un bello sbaglio *che* se non c'ero io non te ne avvedevi » (Pézard, § 160).

d) « Ti indichero la persona a *cui* dovresti rivolgerti » (Ceppelini, p. 133) ; « Lo studente di *cui* parlo frequenta il terzo anno di studi » (Regula et Jernej, p. 139) ; « gli amici con *cui* conversiamo » (Battaglia, p. 270) ; « il libro di *cui* ti ho parlato » *(ibid.*, p. 269) ; « la casa in *cui* abito » *(ibid.)*.

§ 32 En roumain, derrière la plupart des prépositions le relatif est *care* pour les personnes et les choses (a) ; il prend généralement la forme du génitif-datif allongée en *-a* comme complément d'une préposition qui régit ce cas (b).

a) « un om cu *care* lesne se poate înțelege cineva » (= un homme avec lequel quelqu'un peut s'entendre facilement » : Ardeleanu, Nilsson, p. 11) ; « prietenul despre *care* vorbesc nu este . . . » (= l'ami dont je parle n'est pas . . . : Lombard, p. 197) ; mașina cu *care* au venit » (= l'auto avec laquelle ils sont venus : *ibid.)* « cearșaful pe *care* dormise » /= le drap de lit sur lequel il avait dormi : Ardeleanu, Nilsson, p. 11).

b) « pagina albă asupra *căreia* se aplecase » (= la page blanche sur laquelle il se penchait : Teodoreanu, *ibid.*, p. 23) ; « un pisc împrejurul *căruia* nici un vlăstar, nici o buruiană, nu îndrăsnește să crească » (= un pic autour duquel ni un rameau ni une mauvaise herbe n'ose pousser : Zamfirescu, *ibid.)* .

§ 33 Le français plus ancien disposait, comme compléments circonstanciels, et ce tant pour l'animé que l'inanimé, de deux autres relatifs invariables que *dont. Qui* pouvait y avoir un antécédent de choses, comme en fonction sujet (a). *Où* s'employait autrefois pour les personnes et les choses (b), alors qu'actuellement s'il se rapporte à un antécédent nominal, celui-ci doit exprimer le lieu ou te temps (cf. *infra*, §§ 50, 62). *Dont* utilisé seulement pour les compléments introduits par *de* a fait l'objet d'un usage plus étendu dans la langue classsique (c) ; mais actuellement il ne subsiste qu'un emploi limité de ce seul relatif invariable convenant à la fois aux personnes et aux choses (d).

a) « c'était ma coiffe à *qui* j'avais recours » (Marivaux, Grevisse, § 1191) ; « le métier en *qui* l'homme est expert » (Ronsard, *ibid.)* ; « la ville de *qui* parle Sophocles » (Amyot, *ibid.)*.

b) « Vous avez vu ce fils *où* mon espoir se fonde ? » (Molière, *ibid.*, § 1239) : « C'est un mal *où* mes amis ne peuvent porter remède » (Montesquieu, *ibid.*) ; « le but *où* il tend » *(ibid.)*.

c) « Pour marquer le complément d'origine, on ne dirait plus : L'homme *dont* j'ai reçu une lettre (...). Pour marquer l'instrument, le moyen, l'agent, les classiques pouvaient dire : Le collier *dont* je suis attaché (La Fontaine) (...) ; j'ai vu ce même enfant *dont* je suis menacé (Racine) » (Hanse, p. 256).

d) « L'homme *dont* vous me parlez » *(ibid.)* ; « Le malheur *dont* je suis menacé » *(ibid.)*

D. Derrière préposition, l'emploi du relatif variable peut se faire de manière générale en italien (§ 34), obéit dans les trois langues de l'Ibérie à des normes syntaxiques restrictives qui sont sensiblement les mêmes (§§ 35, 36, 37), est limité aussi en français par le parler courant (§ 38). On sait que le roumain correct n'a plus de type variable en ce qui concerne le genre et le nombre (cf. *supra*, § 12).

§ 34 Quoique la prose moderne italienne préfère *cui* à *il quale*, ce dernier, plus lourd mais plus explicite, n'est pourtant pas déplaisant. Après les prépositions *fra* et *tra*, qui supposent un choix entre un nombre limité d'unités, on préfère *i quali* à *cui* (cf. Noordhof, p. 24) : « i ragazzi de*i quàli* parlo » (Camugli, § 85) ; « il treno co*l quàle* partiro »

§ 35 En portugais, le type *o qual* est habituel derrière les prépositions bisyllabiques ou les locutions prépositives (cf. Dunn, § 315) (a) ; mais c'est plutôt la langue littéraire qui s'en sert derrière les prépositions monosyllabiques (b).

a) « os amigos entre *os quais* vivo » (Dunn, § 315 a) ; « fale você com a senhora junto *à qual* me colocar » (Willis, p. 401) ; « o solo sobre *o qual* crescian era delas » (Lima Barreto, Cunha, p. 245).

b) « conheço a rapariga *à qual* pertence este livro » (Willis, p. 403) ; « é o rapaz com *o qual* falámos ontem » (ibid., p. 401) ; « o livro *do qual* extraí este trecho é aquele » (Vázquez Cuesta, p. 183) ;

§ 36 En catalan, le relatif *el qual* était plus fréquent autrefois (cf. Par, §§ 980, 993) : la langue parlée moderne y répugne (cf. Badía, t. I, p. 259, Fabra, § 109). L'emploi se fait aussi surtout derrière les prépositions dites fortes et les locutions prépositives (cf. Fabra, § 107) (a) ; mais on le trouve également derrière certaines prépositions monosyllabiques, particulièrement s'il y a danger de confusion (b). Le catalan parlé recourt — incorrectement — au type castillan *el que* dont seul l'article varie (c).

a) « el jutge davant *el qual* havia de comparèixer » (Fabra, § 107).

b) « és una institució benéfica a *la qual* s'ha consagrat » (Badía, p. 257) ; « aquest és el martell amb *el qual* he clavat els claus » (ibid., p. p. 256) ; « la filla del meu amic amb *la qual* (/ *el qual*) hem parlat » *(ibid.*, p. 257).

c) « era un professor *del que* coneixíem diverses publicacions » *(ibid.*, p. 259) ; « la ploma amb *la que* escric » *(ibid.*, p. 255).

§ 37 Des deux types dont dispose l'espagnol, le premier — *el cual* — est préféré par le style étudié (cf. Ramsey, p. 198), le second — *el que* —, rare autrefois (cf. Fernández, p. 344, n. 3), est senti comme moins recherché (cf. Ramsey, p. 195) et plus propre à la conversation (cf. Fernández, p. 345).

Ces relatifs s'emploient surtout derrière les prépositions bisyllabiques et les locutions prépositives (cf. Gily y Gaya, § 234) (a). Ils ont l'avantage d'éviter l'ambiguïté possible entre relatif et locutions conjonctives intro-

duites par exemple par *para*, *entre*, *desde*, *hasta* (cf. Coste et Redondo, p. 296). On y recourt aussi derrière les prépositions monosyllabiques (cf. Gili y Gaya, § 234), surtout lorsque l'antécédent n'est pas immédiat (cf. Fernández, p. 345 et les considérations de Plann, spéc. pp. 44, 45, 51) (b). Derrière certaines de ces prépositions, en fait, semble-t-il, surtout *a*, *con*, *sobre* (cf. Coste et Redondo, p. 296) *el que* et non *que* est utilisé si l'antécédent n'est pas précédé de l'article défini (c).

a) « por defecto de la edad, sobre *la cual* hábilmente había sentenciado Alamos Barrientos » (Ferrari, Fernández, p. 346) ; « para reinar en el campo de su ilusión y de su convención, dentro *del cual*, ambas a dos, han mostrado excelencias de maestrío » (d'Ors, *ibid.)* ; « allí estaba la pareja para *la que* había estado bailando y cantando » (Suárez Carreño, Coste et Redondo, p. 296).

b) « daba la comunión a la santa y a las religiosas, a *las cuales* solía decir ... » (Diego de Yepes, Martínez Amador, p. 1239 a) ; « una madeja de *la cual* resulta difícil escaparse » (L. Romero, Coste et Redondo, p. 292).

c) « el juez le miró como a un estafador con *el que* tendría que ver algún día » (Gomez de la Serna, Keniston, p. 90) ; « esto es una cosa sobre *la que* quiero hacer hincapié ... » (Cela, Coste et Redondo, p. 295). A comparer aux exemples avec simple *que* cités *supra*, § 24 , *in fine)*.

§ 38 En français, *lequel* peut s'appliquer tant aux personnes qu'aux choses, mais la langue courante le réserve plutôt aux choses, et préfère *qui* pour les personnes (cf. *supra*, § 27) : « Elle se regardait comme la victime de l'injuste sort qui l'avait rendue compagne de l'épicier *auquel* son père l'avait cédée avec le fonds » (Bainville, Damourette et Pichon, p. 186) ; « L'homme sous *lequel* la marine française s'était relevée contre l'Angleterre » (Michelet, Grevisse, § 1214) ; « Informé du péril *auquel* Joseph Fenouil s'était exposé par son attitude chevaleresque ... » (Banville, Damourette et Pichon, p. 186) ; « Cette religion dans *laquelle* j'avais été élevé » (Chateaubriand, Grevisse, § 1214). *Duquel* est préféré à *dont* pour éviter une équivoque (cf. Hanse, p. 407) : « un témoignage de la bonté de Dieu, de *laquelle* il ne faut jamais douter » *(ibid.)*

IV. Avec un antécédent de lieu, les langues recourent soit aux relatifs utilisés pour les autres compléments circonstanciels inanimés (A) ou font appel à quelque type spécialisé (B).

A. L'emploi, pour le lieu, des relatifs usuels est conforme à celui fait, derrière un antécédent inanimé, pour les autres compléments prépositionnels en roumain (§ 39), en italien (§ 40), en Ibérie (§§ 41, 42, 43), mais il s'en différencie quelque peu en français (§ 44).

§ 39 Le roumain actuel [1] n'a que le type *care* (cf. *supra*, § 32) : « vedeam pe fereastră curtea largă în *care* se încrucişau servitorii, bărbaţi şi femei » (= je voyais par la fenêtre la cour large dans laquelle s'entrecroisaient serviteurs, hommes et femmes : Sadoveanu, Acad., t. II, p. 458).

§ 40 L'italien dispose de *cui* (cf. *supra*, § 31 d) et de *il quale* (cf. § 34) : « la casa in *cui* abito è assai discosta dal centro della città » (Regula

[1] L'ancien roumain avait aussi le type *ce* avec (a) ou sans (b) préposition (Densusianu, t. II 190) : a) « calea în ce mărgu » (= le chemin dans lequel je vais) ; b) « înaintea caseei ce eram eu » (= devant la maison dans laquelle j'étais).

et Jernej, p. 139) ; « sono pitture *nelle quali* si vedono molti influssi stranieri » *(ibid.)*.

§ 41 Le portugais a aussi le choix entre les relatifs *que* (cf. § 25) et *o qual* (cf. § 35) : « passeias no lugar em *que* não ando » (Cunha, p. 243) ; « a verdade é um postigo/A *que* ninguem vem falar » (Pessoa, *ibid.*, p. 244) ; « ocorreu na casa *na qual* morava » (Willis, p. 403).

§ 42 Le catalan a également *què* (cf. § 26) mais ne recourt guère actuellement à *el qual* (cf. § 36) : « és l'escola en *què* començàrem el batxillerat » (Badía, p. 262) ; « aquest meu ventre en *lo qual* los fiyls que tu engenrist han stat » (Metge, Par, § 993). En outre, le catalan se passe éventuellement de préposition devant *que* (cf. § 30) : « un riu *que* s'hi ha negat molta gent » (Badía, t. I, p. 259) ; « Li mostrà la draperia e la carnesseria e lo lloch *que* hom ven lo pa » (Metge, Par, § 562).

§ 43 L'espagnol dispose de trois relatifs : *que* (cf. § 24), *el cual* et *el que* (cf. § 37), plus précis que *que* : « Hijas de los neveros son las aguas que ciñen el risco en *que* se asienta (la villa de Buitrago) » (E. de Mena, Coste et Redondo, p. 297) ; « era una empresa religiosa, en *la cual* tendrían siempre el (. . .) apoyo del cielo » (Ramsey, p. 199) ; « . . . sobre el espacio azul, en *el que* flotaban (. . .) algunas vedijas de nube » (Blasco Ibáñez, Coste et Redondo, p. 297).

§ 44 En français, en fonction de complétement prépositionnel et avec antécédent de choses, il y a essentiellement emploi de *lequel* (cf. § 38), un usage littéraire de *quoi* (cf. § 27) et un recours limité à *dont* (cf. § 33 d). Avec antécédent de lieu, *lequel* est aussi utilisé (a), mais non *quoi ; dont* n'est conservé que pour la descendance (b), en dehors d'usages littéraires, vestiges d'emplois plus répandus autrefois (c).

a) « L'estime dans *laquelle* je vous tiens » (Hanse, p. 452) ; « la ville vers *laquelle* vous marchez » *(ibid.*, p. 453).

b) « la famille distinguée *dont* il sortait » (Proust, Grevisse, § 1234).

c) L'ancien français empoloyait encore *(d)ont :* « Je viegn de cest moster, *hon* j'ai la messe oïe » (Paris la Duchesse, Sneyders de Vogel, § 124) ; « la tere (. . .) *dont* ele fu amenee en cest païs » (Aucassin et Nicolette, *ibid.)*. Il en reste des usages dans la langue classique ou littéraire : « Abîmes redoutés *dont* Ninus est sorti » (Voltaire, *ibid.*, § 1236) ; « Il a dû attraper ça dans les pays dont il sort » (Arland, *ibid.*, § 1235).

B. Les relatifs spécialisés pour le lieu sont du type *on, onde, donde* en Ibérie (§§ 44, 45, 46, 47), *unde* et *încotro* en roumain (§ 48), *onde* en italien littéraire mais *dove* dans l'emploi usuel (§ 49) et *où* en français actuel (§ 50).

§ 45 Portugais : « no seu livro *onde* coligiu tôda esta matéria » (Dunn, § 318). Aussi *aonde, donde, por onde, para onde . . .*

§ 46 Catalan : « el palau *on* s'esdevingueren aquests fets » (Fabra, § 107). Aussi *aon, d'on, per on, cap on . . .*

§ 47 Espagnol : « . . . las orillas *donde* pacen los toros » (de Maeztú, Coste et Redondo, p. 297). Aussi *a donde, en donde, por donde . . .*

§ 48 Le roumain recourt pour le lieu à *unde, de unde, pe unde . . .* (a) ; aussi pour les mouvements de direction à *încotro/dincotro* (b).

a) « Poveştile *unde* viaţa ... este sistematic luată în glumă » (= des contes dans lesquels la vie est systématiquement prise à la légère : Acad., t. II, p. 277).

b) « Păşi cu picioarele subţiri pînă la marginea balustradei, *încotro* se îndreptau privirile » (= il marcha avec ses jambes élancées jusqu'au bord de la balustrade « lieu vers lequel étaient dirigés les regards » C. Petrescu, Nilsson, p. 33).

§ 49 L'italien littéraire conserve parfois *(d) onde* (a); le relatif habituel est *dove, per dove, fin dove ... ; di dove* est préféré par la prose toscane, *da dove* par la prose italienne (cf. Lichtenhahn, p. 134) (b).

a) « S'era rifugiato (...) da qualche castello dei conti Guidi, *ond'* era tornato ospite » (Cosme, Noordhof, p. 131) ; « I servitori (...) guardavan sgomentati lungo la strada, dalla parte *donde* il rumore veniva avvicinandosi » (Manzoni, *ibid.*, p. 122).

b) « Amate il paese *dove* nasceste e *dove* nacquero i vostri padri » (Regula et Jernej, p. 288).

§ 50 Français : « la ville *où* vous habitez ; « le pays *d'où* vous venez »... (Grevisse, § 1237).

V. Les relatifs compléments de temps se classent sous trois catégories : l'usage éventuel de ceux utilisés pour les autres compléments circonstanciels (A), le recours à un relatif sans préposition (B), l'emploi de types spéciaux (C).

A. Il y a conformité à l'emploi des relatifs derrière les autres prépositions en roumain (§ 51), en italien (§ 52), en portugais (§ 53) et en espagnol (§ 54), mais guère en catalan (§ 55) ; et le recours qu'y fait le français est très limité (§ 56).

§ 51 Comme relatif de temps, le roumain emploie *care :* « Acum, după o viaţă în *care* n-am făcut nimic, văd că aş fi putut face ceva » (= maintenant après une vie durant laquelle je n'ai rien fait, je vois que j'aurais pu faire quelque chose : Sadoveanu, Acad., t. II, p. 281).

§ 52 Italien : « profittando del momento in *cui* ... » (Noordhof, p. 93) ; « nel momento nel *quale* » (ibid., p. 114).

§ 53 Il semble qu'en portugais, conformément aux principes généraux (cf. *supra*, §§ 25, 35), *que* s'emploie derrière une préposition monosyllabique, et *o qual* derrière *durante :* « eram horas aquelas em *que* me retemperava » (G. Amado, Cunha, p. 244) ; « uma visita de dez minutos apenas, durante *os quais* D. Benedita disse quatro palavras ... » (Machado de Assis, *ibid.*, p. 245).

§ 54 Il en est de même en espagnol (cf. *supra*, §§ 24, 37) pour le choix entre *que, el cual* et *el que :* « Qué distinto aquel año del anterior, en *que* se pescaba en una hora lo bastante ... » (P. Valdés, Bouzet, § 892) ; « Hubo un silencio durante *el cual* se oyó ... el gotear del grifo en la pila » (Delibes, Coste et Redondo, p. 295).

§ 55 Le catalan, qui répugne recourir à *el qual* (cf. Badía, p. 258), emploie volontiers pour le temps un *que* sans préposition (cf. *infra*, § 58).

§ 56 Le français se semble guère employer *lequel* derrière *en* au sens temporel (cf. les exemples de Grevisse, § 1215) ; il le fait derrière *durant :* « les jours durant *lesquels*... »

B. Toutes les langues, sauf le roumain actuel[2], font appel à *che/que* sans préposition si l'antécédent est un terme désignant une période,une date, un moment particulier. Toutefois il importe de distinguer trois cas : celui de l'italien (§ 57) et du catalan (§ 58), celui de l'espagnol (§ 59) et du portugais (§ 60), enfin celui du français (§ 61).

§ 57 En italien, la suppression de la préposition devant *che* se fait dans d'autres cas que le temps (cf. *supra*, § 31) : « nell-anno *che* » (Cosmol Noordhof, p. 94) ; « dall'epoca *che* ci lasciasti » (Battaglia, p. 268) ; « Era', giorno ch'al Sol se scolorano (...) i rei » (Petrarca, Regula et Jernej, p. 139). On dit moins souvent : « l'ora *che* ... il mese *che* ... » (cf. Camugli, § 87 N. B.).

§ 58 Le catalan, qui supprime éventuellement la préposition devant *que* (cf. *supra*, §§ 29, 41), le fait aussi volontiers pour le temps (cf. de B. Moll, § 563) : « va ésser l'any *que* es van casar els teus pares » (Badía, p. 254) : « ho farem el dia *que* vindràs » *(ibid.)*

§ 59 En espagnol, ce n'est que derrière certains antécédents de temps que le style moins soigné omet la préposition (cf. Coste et Redonde, p. 299) : « El día *que* yo me case, señorito, usted no faltará a mi boda » (Delibes, *ibid.)* ; « También vi el canalillo que había atravesado con Rosa, una tarde *que* fuimos en barca » (Martín Gaite, *ibid.)*.

§ 60 Le portugais le fait aussi : « Tempo cedo virá, *que* outras victorias / Estas que agora olhais, abaterão » (Camões, Silva Dias, p. 168).

§ 61 Alors que le français ne recourt pas à *que* pour les compléments circonstanciels (cf. *supra*, § 33), il le fait, mais sans préposition, en rapport avec certains termes de temps : un tel emploi est vieilli, mais « certains, auteurs conservent ce tour en souvenir de la langue classique » (Hanse p. 596) : « Et ce n'est pas au moment *qu*'il va construire cette papeterie, qu'il peut se passer de monnaie » (Claudel, Damourette et Pichon, p. 232) ; « Le jour *que* leurs compagnons étaient partis ... » (Flaubert, *ibid.)*.

C. Certaines langues recourent à des termes relatifs spéciaux pour le temps : il s'agit en français de *où* (§ 62), en espagnol ancien rarement de *donde* et en espagnol moderne rarement aussi de *cuando* (§ 63). Par contre en roumain *cînd* est fréquent (§ 64).

§ 62 En français, c'est plutôt *où* qui est employé après un nom exprimant le temps (cf. Hanse, p. 492) ; « Le temps est passé *où* l'histoire des religions était le trésor caché au fond d'une mystérieuse caverne » (Huby, Damourette et Pichon, p. 181) ; « Depuis l'heure *où* ton vol tranquille et solitaire se balance ... » (Millevoye, *ibid.)*.

§ 63 Espagnol : « Porque se llegaba la hora *donde* me convenía volver a salir de la sima » (Cervantes, Gili y Gaya, § 237) ; « Mas, todo su recuerdo volvía oscuramente hasta la noche aquella cuando cruzó por el camino alto » (Ferres, Coste et Redondo, p. 299). En portugais, l'emploi de *quando* comme relatif est à éviter (cf. Willis, p. 403).

[2] L'ancien roumain employait *ce*, plus rarement *care* avec (a) ou sans (b) préposition (Densusianu, t. II, p. 190) : a) « dzua în ce izbăvi ei » (= le jour dans lequel il les sauva) ; b) « în zi ce nu-l va aștepta » (= dans un jour dans lequel il ne l'attendra pas »), « în zi care fură făcuți » (= dans le jour dans lequel ils furent faits).

§ 64 En roumain, une formule fréquente est celle où *cînd* n'introduit plus simplement une temporelle apposée à un substantif (cf. Guillermou, p. 100), mais devient un vrai terme relatif, en particulier après les noms *timpul*, *vremea*, *clipa*, *momentul*, *minuta*, *ziua*: « în timpul *cînd* starețul dormea » (= à l'époque où le staretz dormait : Ardeleanu Nilsson, p. 32) ; « în ziua *cînd* a venit eram plecat » (= le jour où il est venu j'étais absent : Lombard, p. 337).

VI. De l'étude comparative précédente se dégagent quatre physionomies particulières des langues considérées ici : celle du roumain (§ 65), celle de l'italien (§ 66), celle, relativement semblable, des trois langues de la péninsule ibérique (§ 67,) celle enfin du français (§ 68).

§ 65 Le roumain révèle quelques attitudes caractéristiques. *Care* s'emploie dans toutes les fonctions (§§ 12, 32a, 39, 51) et n'est concurrencé que pour le sujet et l'objet direct et pour le lieu et le temps. Cet emploi général rapproche le roumain de l'italien où *il quale* existe aussi dans toutes les fonctions, mais où toutefois d'autres relatifs sont aussi toujours possibles ; mais il l'éloigne de l'Ibérie et du français qui font un usage plus limité des relatifs composés correspondants.

La forme allongée en *-a* et déclinée de *care* s'est imposée aussi, entre autres (§ 32b) comme objet indirect non prépositionnel (§ 22).

Une autre caractéristique est le fait que l'usage actuel de *ce* est limité aux fonctions sujet et objet direct (§ 12). En cela, le roumain se rapproche aussi de l'italien moderne qui n'emploie *che* que dans ces mêmes fonctions, alors que, par exemple, les langues ibériques recourent plus largement à *que*. Le roumain actuel ne fait pas appel non plus à *ce* derrière certains termes de temps, et se différencie donc de toutes les autres langues qui, elles, font suivre ces termes du simple *che* ou *que*. Dans ce cas, le roumain recourt à la conjonction *cînd*, ce qui lui est propre en dehors d'emplois rares ou à éviter de l'équivalent hispano-portugais.

Caractéristique enfin est la concurrence entre *ce* et *care* dans les fonctions sujet et objet direct. Si elle rappelle le choix analogue, et dans ces mêmes fonctions, que font les autres langues romanes entre *che/que* et les relatifs composés, elle en est en réalité différente : ces langues n'emploient alors le relatif composé que peu souvent et pour des raisons essentiellement stylistiques ; en roumain, par contre, c'est *care* qui tend à éliminer *ce*, et à devenir significatif de l'animé.

§ 66 En italien a existé aussi autrefois le recours aux relatifs différents *chi* et *che* pour l'animé et l'inanimé, mais ici derrière préposition (§ 23). En outre, le même *chi* marquait aussi, dans la langue ancienne, la fonction sujet (§ 1). L'italien moderne emploie toujours des relatifs valables à la fois pour les personnes et les choses, mais il les spécialise éventuellement selon des critères syntaxiques : *che* sert de sujet, d'objet direct (§ 11), voire de complément indirect ou circonstanciel sans préposition (§§3a, b, c, 57), alors que *cui* exige la préposition (§ 31d,40, 52) : seule la langue littéraire emploie éventuellement *cui* sans préposition comme objet direct (§ 3) et indirect (§ 18). Le relatif *il quale* apparaît dans toutes les fonctions (§§ 16, 34, 40, 52). L'italien littéraire se rattache, par son relatif de lieu *onde*, aux formes équivalentes du roumain et de l'Ibérie ; le parler courant emploie *dove*.

§ 67 Les trois langues de la péninsule ibérique manifestent un même souci de distinguer parfois entre personnes *(quem, quien, qui)* et choses *(que)*, et le font dans des conditions semblables : derrière certaines prépositions monosyllabiques (portugais : § 25 ; espagnol : § 24 ; catalan : § 26) et, en outre, lorsque *a* introduit l'objet direct animé (portugais) : § 6 ; espagnol : § 5), construction imitée par le catalan mais considérée comme incorrecte (§ 7). L'espagnol littéraire emploie éventuellement *quien* pour la personne sujet (§ 5).

Il n'y a plus de distinction entre animé et inanimé si ces langues utilisent *que* et les relatifs composés. *Que* est sujet et objet direct non prépositionnel (portugais : § 9 ; espagnol : § 8 ; catalan : § 10) ; et derrière les prépositions monosyllabiques *que* n'est pas exclu pour les personnes en portugais (§ 28), mais est exceptionnel en espagnol (§ 29) ; le catalan, lui, supprime alors ce type de préposition tant pour les personnes que les choses (§ 30). Le type *o qual, el cual, el qual* — en espagnol en outre *el que* d'un autre niveau de langue (§ 37) — a un emploi plus limité que le *care* roumain et le *il quale* italien : peu fréquent comme sujet et objet direct (portugais : § 14 ; espagnol : § 13 ; catalan : § 15) il est utilisé derrière les prépositions fortes, voire monosyllabiques et en d'autres cas encore (portugais : § 35 ; espagnol : § 37 ; catalan : § 36). L'emploi éventuel en espagnol de *el/que* plutôt que *que* est lié à l'absence d'article défini devant l'antécédent (§ 37 c).

Pour le lieu — outre le recours à *on, onde, donde* (§§ 45, 46, 47) — et pour le temps, le choix entre *que* et les relatifs composés s'effectue en portugais et en espagnol conformément aux principes généraux (portugais : §§ 41, 53 ; espagnol : §§ 43, 54, 63). Mais le catalan qui répugne actuellement à *el qual* (§ 42) supprime la préposition devant *que* (§§ 42, 55, 58).

Cette suppression, le portugais et l'espagnol ne la font que derrière certains termes de temps (§§ 59, 60). Ces deux langues se distinguent alors par un recours rare ou incorrect à *quando/cuando* (§ 63) ; elles ont utilisé, à l'époque classique, le type *cujo/cuyo* pour l'objet indirect non prépositionnel (§§ 20, 21).

Seul des trois langues de l'Ibérie, le catalan a conservé des vestiges de la distinction faite autrefois de la fonction sujet par *qui* (§§ 2, 26 *in fine)*.

§ 68 C'est, par contre, une caractéristique du français d'opposer le sujet *(qui)* à l'objet direct *(que)* (§ 4). C'est essentiellement dans ces deux fonctions que ces mêmes relatifs et aussi *lequel* sont employés pour les personnes et les choses (§ 17) ; même indifférenciation avec *dont* (§ 33).

La distinction entre animé et inanimé s'opère, par contre, derrière préposition, et a tendance à se faire davantage. En cela, le français se distingue de l'Ibérie où ce souci existe aussi pourtant. Dès l'ancienne langue, *qui* introduit l'objet indirect sans préposition quasi exclusivement animé (§ 19) et est en français moderne aussi réservé à l'animé derrière préposition (§ 27).

Quoi et *lequel* — contrairement respectivement au *que* ibérique et aux types en *qual, cual, quale* ibérique et italien — cessent ou tendent à cesser d'être utilisés pour les personnes : *quoi* se rapporte à des objets dans la langue littéraire (§ 27) ; *lequel* — qui convient certes pour les personnes (§ 38) — est préféré pourtant pour les choses par la langue courante (§ 27),

est employé parfois plutôt que *dont* (§ 38), sert pour le lieu (§ 44) mais est d'un emploi limité pour le temps (§ 56). Quant à *que*, il n'apparaît que derrière certains termes de temps (§ 61).

On constate une restriction d'emploi du *où* qui, valable autrefois pour les personnes et les choses, introduit à la fois le lieu (§ 50) et le temps (§ 62), fusion caractéristique du français.

VII. De cette étude comparative il résulte que les critères qui déterminent les choix entre les relatifs sont d'ordre syntaxique (1°), stylistique (2°), social (3°) ou sémantique (4°).

1° Les considérations syntaxiques peuvent consister en une distinction soit entre compléments non prépositionnels et prépositionnels (a), soit au sein de chacune de ces catégories (b, c).

a) C'est l'absence de préposition ou leur présence qui préside en italien courant au choix entre *che* (§§ 11, 3a, b, c) et *cui* (§§ 31 d, 40, 52). La distinction entre sujet-objet direct et compléments circonstanciels permet au roumain l'emploi éventuel de *ce* (§ 12) et non de *care* (§§ 32, 39, 51) : elle oppose, en français, d'une part les *qui* ou *que* (§ 4), de l'autre les *quoi* (§ 27) ou *dont* (§ 33).

b) Parmi les compléments non prépositionnels, il y a des relatifs différents pour le sujet et l'objet direct en français (§ 4), rarement en catalan (§ 2 : *qui* et *que)* et autrefois en italien (§ 1 : *chi* et *che)*. Relatif spécial pour l'objet indirect non prépositionnel en portugais et en espagnol classiques *(cujo:* § 20 ; *cuyo :* § 21).

c) En Ibérie, non seulement le sujet et l'objet direct mais aussi certaines prépositions courtes déterminent l'emploi de *que* (portugais : §§ 9, 28, 41 ; espagnol : § 8, 29, 43, 54) ; catalan : §§ 10, 30, 42) alors que les autres prépositions sont suivies des relatifs composés (portugais : §§ 35, 53 ; espagnol : §§ 37, 54) ; catalan : § 36).

C'est en raison de la préposition elle-même que le français recourt à *duquel* (§ 56), éventuellement plutôt que *dont* (§ 44).

Enfin derrière certaines prépositions courtes, l'espagnol choisit entre *que* et *el que* selon la présence ou non d'un article devant l'antécédent (§ 37 c).

2° Au sein d'une même fonction peuvent intervenir des raisons stylistiques (souci de clarté, explicitation etc. . . .) ; celle-ci inspirent le recours aux relatifs composés : en italien dans toutes les fonctions (§§ 16, 34, 40, 52) plutôt que *che* (§ 11) ou *cui* (§§ 31 d, 40, 52), en Ibérie et en français dans les fonctions sujet et objet direct (portugais : § 14 ; espagnol : § 13 ; catalan : § 15 ; français : § 17) plutôt que *que* (portugais : § 9 ; espagnol : § 8 ; catalan : § 10 ; français : § 4), voire en français aussi que *qui* (§ 4) ; en français encore de *duquel* plutôt que *dont* (§ 38 *in fine)*.

3° Relève d'un niveau de langue l'emploi littéraire en espagnol de *quien* pour le sujet animé (§ 5), en italien de *cui* et non de *che* pour l'objet direct (§ 3) et indirect non prépositionnel (§ 18), et de *onde* de préférence à *dove* (§ 49), et en français de *quoi*(§27) plutôt que *lequel* derrière préposition, et plus fréquemment de *dont* (§ 44 *in fine)*. Par contre, l'espagnol courant préfère *el que* à *el cual* (§ 37 c), imité en cela — incorrectement — par le catalan parlé (§ 36 *in fine)*, qui, en outre, se passe éventuellement de préposition devant *que* (§ 26).

4° Importantes sont les considérations sémantiques.

D'abord la distinction entre animé et inanimé. Au sein des fonctions sujet et objet direct en roumain (*care* préféré à *ce:* § 12), parfois derrière les prépositions en italien ancien (respectivement *chi* (§ 23) et *che:* § 11) et en français (*qui* (§ 27) plutôt que *lequel* (§ 38) pour les personnes) ou derrière certaines prépositions monosyllabiques et le complément direct introduit par *a* en Ibérie : pour l'animé *quem* (§§ 25, 6), *quien* (§§ 24, 5) ou *qui* (§§ 26, 7) mais *que* pour l'inanimé.

C'est à la fois avec des antécédents de temps et de lieu que le catalan omet la préposition devant *que* (§§ 55, 58) et que le français utilise *où* (§§ 50, 62).

C'est pour un complément de temps seul que cette suppression de préposition se fait en portugais (§ 60), en espagnol (§ 59), en français (§ 61) et en italien (§ 57 devant *que* ou *che;* que le roumain emploie comme relatif la conjonction *cînd* (§ 64) et le portugais et l'espagnol parfois *quando/cuando* (§ 63).

Des relatifs spéciaux sont réservés au complément de lieu en roumain (§ 48), en Ibérie (§§ 45, 46, 47) et en italien (§ 49).

OUVRAGES CITÉS

Academia española, *Gramática de la lengua española*, Madrid, 1931[9].

Academia Republicii Populare Române, *Gramatica limbii romîne*, București, 2 vol., 1963[2].

Badía Margarit (A. M.), *Gramática catalana*, Madrid, t. I, 1962.

Barreto (M.), *Novíssimos estudos da lingua portuguesa*, Rio de Janeiro, 1980 [3].

Battaglia (S.) et Pernicone (V.) *La grammatica italiana*, Torino, 1963 [2].

Battaglia (S.), *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, t. III, 1964.

Bouzet (J.), *Grammaire espagnole*, Paris, 1945.

Camugli (S.) et Ulysse (G.), *Précis de grammaire italienne*, Paris, 1967.

Ceppelini (V.), *Dizionario gramaticale*, Novara, 1962 [4].

Coste (J.) et Redondo (A.), *Syntaxe de l'espagnol moderne*, Paris, 1965.

Cunha (C.), *Gramática do português contemporâneo*, Belo Horizonte, 1976 [6].

Damourette (J.) et Pichon (E.), *Essai de grammaire de la langue française*, Paris, t. IV, 1969.

de B. Moll (F.), *Gramática histórica catalana*, Madrid, 1952.

Densusianu (O.), *Histoire de la langue roumaine*, Paris, t. II, 1914—1938.

Dubois (L.), *Grammaire espagnole*, Paris, 1938.

Dunn (J.), *A Grammar of the Portuguese Language*, London, 1930.

Fabra (P.), *Gramática catalana*, Barcelona, 1956.

Fernández (S.), *Gramática española*, Madrid, 1951.

Gili y Gaya (S.), *Curso superior de sintaxis española*, Barcelona, 1948 [2].

Grevisse (M.), *Le bon usage*, Gembloux, 1980 [11].

Guillermou, (A.), *Essai sur la syntaxe des propositions subordonnées dans le roumain littéraire contemporain*, Paris, 1962.

Hanse (J.), *Dictionnaire des difficultés grammaticales et lexico-logiques*, Bruxelles, 1949.

Keniston (H.), *Spanish Syntax List*, New York, 1937.

Lichtenhahn (A.), *La storia di ove dove onde donde di dove da dove* , Bern, 1951.

Lombard (A.), *La langue roumaine ; Une présentation*, Paris, 1974.

Martínez Amador (E. M.), *Diccionario gramatical*, Barcelona, 1954.

Moignet (G.), *Grammaire de l'ancien français*, Paris, 1976 [2].

Nilsson (E.), *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne*, Lund, 1969.

Noordhof (H.), *La construction relative en italien*, La Haye, 1937.
Par (A), *Sintaxi catalana segons los escrits en proa de Bernat-Metge*, Hamme, 1923.
Pézard (A.), *Grammaire italienne*, Paris, 1946 [3].
Plann (S. J.), *Relative Clauses in Spanish*, Los Angeles, 1975.
Ramsey (M. M.) et Spaulding (R. K.), *A textbook of Modern Spanish*, New York, 1965.
Regula (M.) et Jernej (J.), *Grammatica italiana descrittiva*, Bern, 1965.
Silva Dias (A. E. da), *Syntaxe histórica portuguesa*, Lisboa, 1933[2].
Sneyders de Vogel (K.), *Syntaxe historique du français*, La Haye, 1927 [2].
Tommaseo (N.) et Bellini (B.), *Dizionario della lingua italiana*, Torino, t. I.2, 1872.
Vázquez Cuesta (P.) et Mendes da Luz (M.), *Gramática portuguesa*, Madrid, 1971.
Willis (R. C.), *An essential course in Modern Portuguese*, London, 1965.

Novembre 1982 *Universités de Gand et de Bruxelles*

MIRCEA SECHE

EVOLUŢIA RAPORTULUI DINTRE CANTITATEA DE INFORMAŢIE ŞI CANTITATEA DE EXPRESIE – CA FACTOR DE PROGRES AL LIMBII ROMÂNE*

Scopul articolului este de a propune (şi de a demonstra) un criteriu obiectiv şi eficient pentru urmărirea progresului limbii române la nivelul expresiei, pe baza analizei evoluţiei raportului între cantitatea de informaţie şi cantitatea de expresie. Prin confruntarea versiunilor succesive ale unor prototipuri, se constată tendinţa evidentă a limbii române către concentrarea expresiei în formularea ideilor, factor recunoscut de progres al limbii, întrucît sporeşte eficienţa ei în transmiterea informaţiei.

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

1.1. Se recunoaşte faptul că „tendinţa minimului efort sau a economiei" reprezintă un factor de progres într-o limbă dată [1], deoarece contribuie la sporirea eficienţei limbii în transmiterea informaţiei [2]. În procesul de comunicare – afirma André Martinet – volumul de expresie cheltuit încearcă în permanenţă să fie proporţional cu volumul de informaţie transmis[3]. Pe aceeaşi linie, Otto Jespersen a susţinut ideea că limba progresează atunci cînd ajunge să exprime mai multe lucruri cu mijloace de expresie mai puţine [4]. Ne permitem să credem, la rîndul nostru, că se poate vorbi de progres într-o limbă dată şi atunci cînd aceasta transmite **aceeaşi cantitate de informaţie cu mijloace de expresie tot mai economice**, fenomen cu implicaţii evidente asupra creşterii eficienţei procesului de comunicare, după cum vom vedea.

1.2. Aprecierea rolului progresiv al unei transformări lingvistice „se poate face numai retrospectiv. Cercetînd istoria limbilor pe o perioadă îndelungată se observă că, dincolo de varietatea schimbărilor, care la suprafaţă par eterogene şi chiar contradictorii, se dezvăluie direcţii conturate de evoluţie" [5]. Este lesne de înţeles că aceste direcţii urmează un drum neliniar, cu ocolişuri, ezitări şi reveniri, de unde şi dificultatea de a le degaja.

1.3. Charles Bally îşi manifesta scepticismul în privinţa rezolvării problemei progresului lingvistic, subliniind imposibilitatea găsirii şi aplicării unor criterii obiective după care să se poate judeca o stare a limbii

* În tot cursul articolului de faţă am dat conceptului de **cantitate de informaţie** sensul de „volum al ştirilor cuprinse într-un enunţ", iar conceptului de **cantitate de expresie** sensul de „număr de cuvinte care exprimă o cantitate de informaţie".

[1] Lucia Wald, *Progresul în limbă*, Bucureşti, 1969, p. 76.

[2] *Ibidem*, p. 35, 199.

[3] A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1961, p. 178 ş.u.

[4] Apud Lucia Wald, *op. cit.*, p. 49.

[5] Lucia Wald, *op. cit.*, p. 199.

în raport cu starea sau stările ei precedente [6]. Scopul articolului de față este de a propune un asemenea criteriu, pe baza căruia să poată fi urmărită evoluția raportului dintre cantitatea de informație și cantitatea de expresie în limbă, ca factor de progres al ei. Aplicat în cele ce urmează limbii române, acest criteriu rămîne valabil pentru toate limbile la care el se poate folosi în condiții similare.

2. METODA PROPUSĂ

2.1. Cine parcurge cu oarecare stăruință textele românești din trecut poate observa adesea, în ele, aspecte redundante în formularea unei anumite cantități de informație. Cîteva exemple ni se par necesare. Astfel, în contextele „Micșorează *certarea și pedeapsa* celui vinovat" (PRAV. MUNT. p. 251 [7]) și „*Tunurile* însă, care pe atunci purtau *ele* numele de pușci" (XENOPOL, I. R. IV, p. 158) conțin evidente elemente redundante (de tip tautologic) în raport cu exprimarea „normală" din limba literară actuală, luată ca etalon de apreciere a suficienței formulărilor citate. Dar acest etalon rămîne neoperant în numeroase alte cazuri de redundanță din izvoare, iar, pe de altă parte, el nu permite decît un unic tip de confruntare, între un trecut global, nediferențiat pe etape, și prezent, pentru stabilirea evoluției raportului dintre cantitatea de informație și cantitatea de expresie corespunzătoare. Se mai adaugă faptul că etalonul luat ca bază de confruntare nu poate fi obiectiv comparabil, căci el reprezintă un context ideal și nu unul real, context atribuit de noi, prin construcție mentală, limbii literare actuale standard, ca punct de reper imobil și infailibil. În sfîrșit, ni se pare insuficient procedeul caracterizării faptelor de limbă din trecut exclusiv pe baza faptelor de limbă din prezent, pentru motive care nu mai au nevoie de justificări.

2.2. Pentru demonstrarea evoluției raportului dintre cantitatea de informație și cantitatea de expresie, ca factor de progres al limbii române, propunem **o metodă absolut obiectivă și eficientă : compararea versiunilor succesive ale unui prototip.** Avînd de regulă același conținut, în orice caz secvențe textuale cu exact aceeași cantitate de informație, asemenea versiuni cronologic diferite ne pot furniza, prin confruntare, variațiile diacronice de expresie corespunzătoare unei cantități de informație invariabile. Prin însumare, analiză și tipologizare, aceste variații survenite în cantitatea de expresie pot arăta dinamica reală a limbii, sporirea eficienței ei în procesul de comunicare.

2.3. În scopul demonstrației noastre am selectat două tipuri de versiuni textuale :

a) Versiuni ale aceluiași prototip care aparțin unor autori diferiți din epoci diferite : COD. VOR. și N. TEST. (1648) ; CORESI, EV. și VARLAAM, C. ; CORESI, PS. și DOSOFTEI, PS. ; CORESI, TETR. și BIBLIA (1938) ; PO (1582), BIBLIA (1688) și BIBLIA (1938) ; N. TEST. (1648) și BIBLIA (1688) ; URECHE, L. și N. COSTIN, L. (pentru fragmentele preluate de acesta din urmă de la cel dintîi) ; BIBLIA

[6] Ch. Bally, *Le langage et la vie*, Berna, 1935, p. 50 ș.u.

[7] Explicarea abrevierilor și siglelor folosite se face la sfîrșitul articolului ; folosirea caracterelor cursive din citate ne aparține.

(1688) și BIBLIA (1938); ALEXANDRIA (1794) și ALEXANDRIA (1850).

b) Versiuni cronologic diferite aparţinînd aceluiași autor: N. COSTIN, L. (cele două versiuni care figurează în ediţie); NEGRUZZI, A. P. (1837) și NEGRUZZI, P. T. (1857); I. IONESCU, C. (1845) și I. IONESCU, B. C. (1861); SADOVEANU, D. (1904) și SADOVEANU, O. I (1954).

3. CONFRUNTAREA VERSIUNILOR

3.1. Cele mai numeroase cazuri de variaţie a cantităţii de expresie pentru aceeași cantitate de informaţie constau în **substituirea unei îmbinări de cuvinte din versiunea mai veche printr-un termen unic corespunzător în versiunea mai nouă a prototipului:**

„*Preacurvie făcători* și *preacurvie făcătoarele*, au nu știţi..." (COD. VOR. p. 124)/„*Curvarii* și *curvarele*, au nu știţi..."(N. TEST. 1648, în COD. VOR. p. 124)/„*Preacurvarilor* și *preacurvarelor*, au nu știţi..." (BIBLIA 1688, în COD. VOR. p. 124).

„Va *mearge înaintea* voastră în Galilei" (CORESI, EV. p. 135)/ „Vă va *tîmpina* pre voi în Galilei" (VARLAAM, C. p. 102).

„Doamne, dă-mi acea apă, să nu-mi *fie seate*" (CORESI, EV. p. 152)/„Doamne, dă-mi această apă...ca să nu *însetez*" (VARLAAM, C. p. 114).

„Fiiul omenesc vîndut va fi *mai marilor preuţi*" (CORESI, EV. p. 85)/„Fiiul omenesc va hi dat *arhiereilor*" (VARLAAM, C. p. 54).

„Pierzi toţi *grăitorii mincinoși*" (CORESI, PS. p. 9)/„Pierzi pre toţi *mincinoșii*" (DOSOFTEI, PS. p. 20).

„Aduseră lui...*drăciţi pre luni* și *slăbiţi de vine*" (CORESI, TETR. p. 6)/„Aduceau la el... pe *lunatici*, pe *slăbănogi*" (BIBLIA 1938, p. 1102).

„Aduseră lui *slăbitul de vene*" (CORESI, TETR. p. 31) / „Îi aduseră un *slăbănog*" (BIBLIA, 1938, p. 1107).

„Irod, *al patrul despunetoriu*" (CORESI, TETR. p. 32) / „*Tetrarhul* Irod" (BIBLIA 1938, p. 1113).

„*Șăzătorii cu nusul*" [la masă] (CORESI, TETR. p. 32) / „*Comeseni*" (BIBLIA 1938, p. 1114).

„Către răsărită aflară un *pămînt șes*" (PO 1582, p. 40) / „La răsărit aflară *cîmpu*" (BIBLIA 1688, p. 7).

„Și zise Domnul: iaca, un *rod de oameni*" (PO 1582, p. 41)/ „Și zise Domnul: iată, un *neam*" (BIBLIA 1688, p. 7).

„Și zise Dumnezeu: fie *făpturi luminoase* în tăria cerului" (PO 1582, p. 13)/„Și a zis Dumnezeu: să fie *luminători* pe bolta cerului" (BIBLIA 1938, p. 1).

„Ieși din corabie tu și muiarea ta și ficiorii și *muierile ficiorilor*" (PO 1582, p. 33) / „Ieși din corabie, tu și femeia ta și feciorii și *nurorile* tale" (BIBLIA 1938, p. 8).

„Lot, *ficiorul frate-său*" (PO 1582, p. 43)/„Lot, *nepotul* său"(BIBLIA 1938, p. 11).

„Adu mie o turturea și un *pui de porumb*" (PO 1582, p. 51)/„Adu-mi ... o turturea și un *porumbel*" (BIBLIA 1938, p. 14).

„Striin și *om venit* sînt între voi" (PO 1582, p. 73)/„Eu sînt străin și *aciuat* printre voi" (BIBLIA 1938, p. 22).

„Peștera ... iaste la capul *pămîntului* lui *de arătură*" (PO 1582, p. 73)/„Peștera ... este ... la capătul *ţarinii* lui" (BIBLIA 1938, p. 22).

„Da-voi ţie acel *pămînt arătoriu*" (PO 1582, p. 74)/„*Ţarina* ţi-o dau ţie" (BIBLIA 1938, p. 22).

„Adună pre toţi *mai marii popilor*" (N. TEST. 1648, p. 4r)/„Adunînd pre toţi *arhiereii*" (BIBLIA 1688, p. 751).

„*Norocul cel prost* al lui Alixandru Vodă" (URECHE, L. 82)/„*Nenorocirea* lui Alixandru Vodă" (N. COSTIN, L. 236).

„Sfătuia boierii ca să se dea la *loc strîmt*" (URECHE, L. p. 95)/„S-au sfătuit cu boierii să se dea la *strîmtori*" (N. COSTIN, L. p.273).

„Cercetaţi cu deadins de cocon și deaca-l veţi afla *daţi*-mi *știre*" (BIBLIA 1688, p. 751)/„Cercetaţi cu deamănuntul despre prunc și dacă îl veţi afla, *vestiţi*-mă " (BIBLIA 1938, p. 1100).

„*Tot cel ce* urgisește pre fratele său ... „(BIBLIA 1688, p. 753)/„*Oricine* se mînie pe fratele său ... " (BIBLIA 1938, p. 1103).

„Audzi Irod, *al patrulea biruitoriu*, veastea lui Isus" (BIBLIA 1688, p. 761)/„A auzit *tetrarhul* Irod despre faima lui Iisus" (BIBLIA I938, p. 1113).

„Întoarce-voi ochii miei *de către voi*" (BIBLIA 1688, p. 455)/„Îmi întorc' ochii *aiurea*" (BIBLIA 1938, p. 667).

„*Cei fără leage* și cei păcătoși" (BIBLIA 1688, p. 456)/„Pe *nelegiuiţi* și pe păcătoși" (BIBLIA 1938, p. 668).

„Să depărtă de către mine *cela ce mă mîngîie*" (BIBLIA 1688, p. 530)/„Departe de mine este *mîngîietorul*" (BIBLIA 1938, p. 783).

„Să nu te temi de *către faţa lor*, căci eu cu tine sînt" (BIBLIA 1688, p. 492)/„Nu te teme de *ei*, căci eu sînt cu tine" (BIBLIA, 1938, p. 720).

„Toţi *cei ce iubea* pre ea ... Toţi *ceia ce gonesc* pre ea". (BIBLIA 1688, p. 529)/„Toţi *prietenii* ei ... Toţi *prigonitorii* lui " (BIBLIA 1938, p. 782).

„Căzînd norodul ei în mînile *celui ce năcăjaște*" (BIBLIA 1688, p. 529)/„Poporul a căzut în mîna *vrăjmașului*" (BIBLIA 1938, p. 782).

„*Au doar* această necinste ... N-a să aibă răsplătire?" (NEGRUZZI, A. P.—1837—p. 2)/„*Oare* această înfruntare ... N-a să aibă răsplătire?" (id. P. T.—1857—p. 92).

„Cînd se va miji de ziuă ... *pe cai* să fiţi" (NEGRUZZI, A. P. —1837 — p. 2)/„Cînd va miji de ziuă *călări* să fiţi" (id. P. T. — 1857 — p. 92).

„O ţară *făr-apărare* va pustii prè ușor" (NEGRUZZI, A. P.—1837— p. 2)/„O ţară *neapărată* va pustii prea ușor" (id. P.T.—1857— p. 92).

„*Măcar că* ... pribegit din ţara sa ... " (NEGRUZZI, A. P.—1837— p. 3)/„*Deși* ... pribegit din ţeara sa ..." (id. P. T.—1857—p. 92).

„Prin *multe feluri* de sămănături" (I. IONESCU, C. — 1845 — p.52)/„Prin *feluritele* semănături" (I. IONESCU, B. C. — 1861—p. 133).

„Și așa amîndouă interesurile ar *merge înainte*" (I. IONESCU, C. —1845 — p. 56)/„Și așa amîndouă interesurile s-ar *împăca*" (I. IONESCU, B. C. — 1861 — p. 141).

„Toamna își întindea *pînze vinete* de moarte " (SADOVEANU, D. —1904—p. 13)/„Toamna își întindea *hobotul* de moarte" (SADOVEANU, O. I —1954—p. 376).

Procesul de concentrare a cantității de expresie, în sensul arătat mai sus, nu urmează un drum diacronic liniar. Limba textelor lui Varlaam reprezintă, de exemplu, un moment de relativă regresiune în raport cu aceea folosită în textele coresiene („*Milostivește*-ne de noi", CORESI, EV. p. 76/ „*Hie*-ți *milă* de noi", VARLAAM, C. p. 51 ; „Toate să pot *credinciosului*", CORESI, EV. p. 77/„Toate să pot *celuia ce creade*", VARLAAM, C. p. 51 ; „Și *batjocori*-vor el", CORESI, EV, p. 86/„Și-și vor *bate joc* dinsul", VARLAAM, C. p. 54 etc.). Apreciind însă lucrurile global, concentrarea cantității de expresie în raport cu aceeași cantitate de informație ne apare într-o evoluție istorică netă și reprezintă, prin urmare, un cert element de progres al limbii române. Semnalăm și faptul—deosebit de important—că în procesul substituirii îmbinărilor de cuvinte prin corespondente lexicale-termeni unici s-a produs și o a doua mutație de ordin calitativ : se poate observa cu ușurință, chiar în exemplele citate, că substituenții lexicali din versiunile ulterioare ale prototipului sînt de regulă și termenii consacrați de limba literară actuală. Așadar, confruntarea întreprinsă poate demonstra nu numai evoluția progresivă a exprimării pe linia conciziei, ci și un continuu proces de modernizare a vocabularului limbii române.

3.2. Numeroase sînt și cazurile de **substituire a unor construcții tautologice din versiunea mai veche printr-un termen sau o construcție lexicală normativă mai concisă, în versiunea mai nouă a prototipului.** Reducerea cantității de expresie reprezintă, deci, în asemenea cazuri, și un act de conformare la norma literară, tot mai bine închegată în timp :

„*Veselescu-mă* și *mă bucur* de tine" (CORESI, PS. p. 18)/„*Mă bucur* de tine" (DOSOFTEI, PS. p. 29).

„[Isus] *răspunse zise* lor . . ." (CORESI, TETR. p. 28)/„Iisus le *răspunse* . . ." (BIBLIA 1938, p. 1112).

„În care zi veri mînca din el *cu moarte vei muri*" (PO 1582, p. 17)/ „În ziua cînd vei mînca din el *vei muri*" (BIBLIA 1938, p. 2).

„Nececum nu vreți *cu moarte muri*" (PO 1582, p. 18)/„Nu veți *muri* deloc" (BIBLIA 1938, p. 3).

„Nu va mai fi *potopul apei* care să piarză pămîntul" (PO 1582, p. 35)/„Nu va mai fi *potop* ca să prăpădească pămîntul" (BIBLIA 1938, p. 8).

„Avraam *pogorî gios* la Eghipet" (PO 1582, p. 44)/„*Pogorî* Avram la Eghipet" (BIBLIA 1688, p. 8)/ „S-a *pogorît* Avram în Egipt" (BIBLIA 1938, p. 11).

„Rădică . . . ochii tăi și caută . . . la miiazănoapte . . ., la *răsărita soarelui*" (PO 1582, p. 47) / „Ridică ochii tăi și te uită . . . către miazănoapte . . ., către *răsărit*" (BIBLIA 1938, p. 12).

„Avraam iară *înapoi întoarse* la locul lui" (PO 1582, p. 59)/„Iar Avram *s-a întors* la cortul său" (BIBLIA 1938, p. 17).

„*S-au întors napoi* fără de nici o zminteală" (URECHE, L. p. 84)/ „*S-au întors* fără de nice o sminteală" (N. COSTIN, L. p. 242).

„Ștefan Vodă . . . multă *moarte și perire* au făcut într-înșii" (URECHE, L. p. 87) /„Ștefan Vodă . . . multă *moarte* au făcut într-înșii" (N. COSTIN, L. p. 250).

„*Vedenia carea au văzut* Isaia" (BIBLIA 1688, p. 455)/„*Vedenia* lui Isaia" (BIBLIA 1938, p. 667).

„Pentru *facerea, zidirea* lumii" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 47)/„Pentru *zidirea* lumii" (id. L.$_2$ p. 47).

„Adam și Eva s-au mîngîiat *întru lipsa* și *întru neajunsul* lor" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 52)/„Adam și Eva s-au mîngîiat *întru scîrba* lor" (id. L.$_2$ p. 52).

„Acești doi patriarși . . . întîi din suflarea duhului sfînt au aflat, și pre urmă *neamul și semințiia* sa" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 56)/ „Acești doi patriarși . . . întîi den suflarea duhului sfînt au aflat, și pre urmă *sămințiia* sa" (id. L.$_2$ p. 56).

„Toți oamenii o *gură și o limbă* avea" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 67)/ „Toți oamenii *o limbă* avea" (id. L$_2$ p. 67).

„Făcut-au *mare zarvă și tulburare* în tot orașul" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 102)/„Făcutu-s-au o *zarvă mare* în tot orașul" (id. L.$_2$ p. 102).

„Traian, *marele, vestitul* împăratul" (N. COSTIN, L.$_1$p. 116)/„Traian, *marele* împărat" (id. L.$_2$ p. 116).

„Și *atunce pe acele vremi* ghenovezii . . ." (N. COSTIN, L.$_1$ p. 136)/ „Și *pre atunce* ianovezii . . ." (id. L.$_2$ p. 136).

„*Înturnîndu-să* dară *înapoi* la ai săi" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 157)/„*Întorcîndu-să* la ai săi" (id. L.$_2$ p. 157).

„Am arătat mai sus, unde am scris *neamurile și semințiile*" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 160)/„Am arătat mai sus, unde scrisăm *neamurile*" (id. L.$_2$ p. 160).

„S-au pornit cu *multe și nenumărate* oști" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 161)/„Au mersu cu *multe* oști" (id. L.$_2$ p. 161).

„Temirlan, *împăratul și marele han* tătărăsc" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 190)/„Temerlan, *marele han* tătăresc" (id. L.$_2$ p. 190).

„Ioan Huniad . . ., *țiitori și ocîrmuitori* Țărăi Ungurești" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 224)/„Ioan Huniad . . ., *otcîrmuitoriu* Țărăi Ungurești" (id. L.$_2$ p. 224).

„Aflîndu-ș *prilej și cap* de price" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 358)/„Aflînd *cap* de price" (id. L.$_2$ p. 358).

„Era filozof mare și *fermecătoriu și vrăjitori* și cetitoriu de steale" (ALEXANDRIA 1794, p. 2)/„Era filozof mare și *fermecătoriu* și cetitoriu de stele" (ALEXANDRIA 1850, p. 1).

„Să fie totdauna semn *vecinic și neuitat*" (NEGRUZZI, A.P. — 1837 — p. 19)/„Să fie totdeauna monument *nestrămutat*" (id. P. T. — 1857 — p. 105).

Remarcăm faptul că pentru acest al doilea tip de reducere a cantității de expresie fenomenele de regresiune sînt cu totul izolate. Pe de altă parte, am citat intenționat aici mai multe exemple de concentrare a cantității de expresie din două versiuni ale aceluiași prototip elaborate de unul și același autor (N. COSTIN), la o distanță de numai circa 15 ani una de cealaltă, pentru a dovedi că fenomenul s-a manifestat în unele cazuri în mod exploziv, și nu doar prin lente acumulări progresive.

3.3. Concentrarea progresivă a cantității de expresie corespunzătoare aceleiași cantități de informație a avut loc și prin eliminarea unor elemente explicative suplimentare (glosări, repetiții etc.):

„Ce e noauă şi ţie, *Isuse, fiiul Domnului?*" (CORESI, EV. p. 232)/ „Ce-i noauă şi ţiie, *fiul lui Dumnedzău?*" (VARLAAM, C. p. 172).

„Acolo află-se bdelion şi *piatră scumpă onihinos*" (PO 1582, p. 16)/ „Acolo se află bdeliul şi *onixul* " (BIBLIA 1938, p. 2).

„Puse el în raiul dulceţiei, cum să lucre şi *să păzască el*" (PO 1582, p. 17)/„L-a pus în grădina Edenului, ca s-o lucreze şi *s-o păzească*" (BIBLIA 1938, p. 2).

„*Cu voia tuturor lăcuitorilor ţării* au stătut domn..." (URECHE, L. p. 84)/„Stătut-au domn *cu voia tuturor* fiiu-său ... (N. COSTIN, L. 325).

„În statul său stă între mări ca şi *Greţiia, adecă ţărâle greceşti*" (N. (COSTIN, L.$_1$ p. 106)/„În statul său iaste între mări ca şi *Greţiia*, că..." (id. L.$_2$ p. 106).

„Marea Albă ... să zice şi *Marea Adriaticum, Marea de Adria*" N. COSTIN, L.$_1$ p. 107)/„Marea Albă ... să cheamă ...: *Marea de Adria*" (N. COSTIN, L.$_2$ p. 107).

„De acest vestit împărat [TRAIAN] iaste şi *şanţul sau troianul* săpat de oştenii lui" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 131)/„De acest vestit împărat avăm şi *şanţul* săpat de oştenii lui" (id. L.$_2$ p. 131).

„Iară *acesta Traian* pre aicea au venit" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 133)/ „Iară *Traian* pre aicea au vinit" (id. L.$_2$ p. 133).

„*Scrisă* carte la Darie: *Scriu*, eu, Alexandru ..." (ALEXANDRIA 1794, p. 45)/„*Scrisă* carte la Darie: Eu, Alexandru ... "(ALEXANDRIA 1850, p. 28).

„*Februarie* [Titlu] ... Pe la sfîrşitul acestei *luni februarie*" (I. IONESCU, C. — 1845— p. 12)/„*Februarie* [Titlu]... Pe la sfîrşitul acestei *luni*" (I. IONESCU, B. C.—1861— p. 51).

„*Fustele albe* ale fetelor însemnau *pete albe* în întunericul sălciilor" (SADOVEANU, D. — 1904 — p. 20)/„*Fustele* fetelor însemnau *pete albe* în întunericul sălciilor" (SADOVEANU, O. I — 1954 — p. 376).

Evoluţia fenomenului semnalat la **3.3.** a avut o perioadă de profundă discontinuitate către prima jumătate a veacului trecut, cînd limba română s-a îmbogăţit considerabil cu termeni din domeniul tehnico-ştiinţific şi cultural. Noile achiziţii lexicale au impus adesea inserarea în context a unor explicaţii semantice suplimentare. Pe măsura asimilării acestor achiziţii, fenomenul a redevenit progresiv.

3.4. Într-un număr (relativ redus) de cazuri, **aceeaşi cantitate de informaţie transmisă în versiunea mai veche a prototipului printr-o cantitate contextuală de expresie mai „abundentă" apare, în versiunea mai nouă, printr-o cantitate contextuală de expresie mai „economică" :**

„*Nu iaste în rostul lor deadevăr*" (CORESI, PS. p. 9)/„*Li-i gura nedireaptă*" (DOSOFTEI, PS. p. 21).

„Făcu Dumnezeu *mari peşti, ce se cheamă chitul*" (PO 1582, p. 14)/ „A făcut Dumnezeu *chiţii cei mari*" (BIBLIA 1938, p. 1).

„[În Italia, vara nu sînt] *năduşale aşa mari, ci cuvioase călduri*" (N. COSTIN, L.$_1$ p. 142)/„[În Italia nu sînt] nice vara *călduri aşea mari*" (id. L.$_2$ p. 142).

4. Ne-am propus să urmărim (printr-un sondaj mai restrîns) şi raportul între cantitatea de expresie şi cantitatea de informaţie în două versiuni textuale sincrone ale unui prototip care aparţin unor arii lingvistice diferite: Moldova (PRAV.) şi Ţara Românească (PRAV. MUNT.). Con-

fruntarea ne-a arătat că se poate vorbi de o dinamică în sincronie a fenomenului, versiunea muntenească a izvorului (ce a avut, cum se știe, la bază pe cea moldovenească) fiind net regresivă sub raportul suficienței cantității de expresie. Iată numai cîteva exemple în sprijinul constatărilor noastre:

„Pădurețul carele nu va fi *ultuit*, acela nu se cheamă pom" (PRAV. p. 21)/„Pădurețul carele nu va fi *prisădit sau altuit*, acela nu se cheamă pom" (PRAV. MUNT. p. 21).

„Apa morii să ineace niscare *pămînturi*" (PRAV. p. 27)/„Apa morii să ineace niscare *pămînturi sau moșii*" (PRAV. MUNT. p. 27).

„*Certările* a tot omul ... pentru ... furtușaguri" (PRAV. p. 29)/„*Pedepsele și certările* a tot omul .. pentru .. furtișaguri" (PRAV. MUNT. p. 29).

„*Facem voroavă* și pentru ucidere" (PRAV. p. 84)(/„*Grăim* și pentru ucidere" (PRAV. MUNT. p. 84).

„Giudețul ... micșureadză *certarea* celui vinovat" (PRAV. p. 251)/„Judecătoriul ... micșorează *certarea și pedeapsa* celui vinovat" (PRAV. MUNT. p. 251).

„Să ceartă mai puțin la toate *păcatele* trupești" (PRAV. p. 260)/„Să ceartă mai puțin la toate *păcatele și greșalele* trupești" (PRAV. MUNT. p. 260).

5. Din aplicarea metodei propuse pot fi degajate o serie de constatări:

5.1. Amploarea redundanței cantității de expresie pentru aceeași cantitate de informație este (aproape fără excepție) direct proporțională cu vechimea izvoarelor analizate.

5.2. Se remarcă deci tendința progresivă netă, de-a lungul istoriei limbii române literare (scrise), de punere de acord a cantității de expresie (ca factor variabil) cu cantitatea de informație (ca factor invariabil). Dacă notăm cantitatea de informație cu simbolul x, iar cea de expresie cu y, obținem următoarea imagine grafică diacronică a raportului între cele două componente ale mesajului lingvistic:

x/y

x/y'

x/y'' ..., în care cu cît indicele exponențial al lui y crește, cu atît cantitatea de expresie devine mai concisă.

5.3. Concentrarea cantității de expresie ne apare ca un proces continuu la nivelul limbii literare (scrise), demonstrabil în toate marile perioade de dezvoltare a acesteia, ca și în unele perioade mai scurte: se comunică aceeași cantitate de informație cu mijloace de expresie din ce în ce mai economice.

5.4. Deoarece confruntarea întreprinsă de noi s-a făcut pe baza unui număr de texte comparabile limitat, nu putem preciza ritmul de manifestare a fenomenului în timp. Lărgirea cîmpului de investigație ar putea confirma, credem, presupunerea noastră că perioadele de maximă intensitate a manifestării fenomenului se plasează după mijlocul veacului al XVII-lea, spre finele celui următor și, evident, în perioada interbelică a secolului nostru.

5.5. Aspectele regresive înregistrate în evoluția fenomenului sînt în evidentă minoritate în raport cu cele progresive, ele nu au deci o importanță decisivă în aprecierea globală a dinamicii limbii române literare

(scrise), dar arată că procesul a avut o dezvoltare ascendentă neliniară, absolut firească.

5.6. Concentrarea progresivă a cantităţii de expresie corespunzătoare aceleiaşi cantităţi de informaţie reprezintă o importantă cale de trecere de la exprimarea de tip analitic (mai concretă) la cea de tip sintetic (mai abstractă), mutaţie calitativ superioară în dezvoltarea istorică a limbii.

5.7. Comunicînd cu mijloace de expresie tot mai economice aceeaşi cantitate de informaţie, limba română literară (scrisă) s-a adecvat cerinţei minimului efort, recunoscut factor de progres în limbă.

6. Considerăm că aplicarea metodei propuse şi-ar putea dovedi cel mai bine eficienţa în lucrările de sinteză consacrate istoriei limbii române, obligate să urmărească şi să identifice evoluţia mijloacelor de expresie în toată complexitatea lor şi de-a lungul unei perioade îndelungate.

ABREVIERI

ALEXANDRIA (1794) = *Istoria a Alexandrului celui Mare*..., Sibii, 1794; ALEXANDRIA (1850) = *Istoria lui Alexandru cel Mare*, Bucureşti, 1850; BIBLIA (1688) = *Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură*..., Bucureşti, 1688; BIBLIA (1938) = *Biblia*..., Bucureşti, 1938; COD. VOR. = *Codicele voroneţean*..., Cernăuţi, 1885; CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură (1581)*, vol. I, Bucureşti, 1914; CORESI, PS. = Diaconul Coresi, *Lucrul apostolesc*..., Bucureşti, 1930; CORESI, TETR. = *Tetraevanghelul* diaconului Coresi, Bucureşti, 1889; N. COSTIN, L. = Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*..., Bucureşti, 1942. [N. COSTIN, $L._1$ indică versiunea mai veche a letopiseţului, iar N. COSTIN $L._2$ versiunea mai nouă, ambele publicate în ediţia citată]; DOSOFTEI, PS. = Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri*, Bucureşti, 1887; I. IONESCU, B.C. = Ion Ionescu, *Calendar pentru bunul cultivator*, Bucureşti, 1861; I. IONESCU, C. = Ioan Ionescu, *Calendar pentru bunul gospodar*, Iaşi, 1845; NEGRUZZI, A. P. = C. Negruzzi, *Aprodul Purice*..., Ieşi, 1837; NEGRUZZI, P.T. = C. Negruzzi, *Păcatele tinereţelor*... *Fragmente istorice*... Iaşi, 1857; N. TEST. (1648) = *Noul testament*..., Bălgrad, 1648; PO (1582) = *Palia de la Orăştie (1581–1582)*..., Bucureşti, 1968; PRAV. = *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*..., Bucureşti, 1912 [indicaţia MUNT. adăugată abrevierii trimite la varianta muntenească corespunzătoare din *Îndreptarea legii*, publicată în PRAV.]; SADOVEANU, D. = Mihail Sadoveanu, *Dureri înăbuşite*, Bucureşti, 1904; SADOVEANU, O. I = Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1954; URECHE, L. = Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, (Bucureşti), 1955; VARLAAM, C. = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*, Bucureşti, 1943; XENOPOL, I. R.I ş.u. = A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediţia a III-a, Bucureşti, (1925–1930).

The evolution of the relation between the amount of information and the amount of expression – as a factor of progress for the Romanian language

(Abstract)

Confronting the successive versions of several textual prototypes, the author reveals the clear progressive tendency of the Romanian language towards a concentration of expression in formulating ideas. By transmitting the same quantity of information through a more "economical" quantity of expression, language progresses, that is it becomes more efficient in communicating the message. The method proposed is adequate for the studies regarding the history of the Romanian language (as well as the history of language, in general).

Februarie 1982 *Institutul de Lingvistică Bucureşti, Spiru Haret 12*

MARIANA NEȚ

FUNCȚII ALE IZOTOPIEI ÎN TEXTELE POETICE

Articolul oferă o descriere parțială a modului de construire și a condițiilor de manifestare a izotopiilor în procesul generării și stabilește, dintr-o perspectivă pragmatică, cîteva dintre funcțiile acestei categorii în decodarea textului poetic.

0. Vom adopta, ca definiție de lucru, sensul 3 pe care îl capătă conceptul de izotopie în *Dicționarul* [1] lui A. J. Greimas și J. Courtès, și anume : « [. . .] le concept *d'isotopie* [. . .] se définit comme la recurrence de catégories sémiques, que celles-ci soient thématiques (ou abstraites) ou figuratives [. . .] ».

1. Fiecare dintre sublumile constitutive ale textului poetic este marcată printr-o izotopie. Intersecția a minimum două sublumi dă naștere unei figuri poetice ; figura este deci pluriizotopă. Relația dintre figuri convertește aceste sublumi într-o lume unică și unitară, lumea textului poetic.

Numim **intersecție** rezultatul concretizării într-o singură unitate lexicală (cuvînt, sintagmă etc.) a semelor ce aparțin la două sau mai multe sememe diferite suprapuse pe parcursul generării, rezervînd termenul de **interferență** pentru a desemna transformarea a două sau mai multe sememe diferite în unități lexicale distincte, aflate *in praesentia*.

2.1.1. Izotopia se constituie, la un nivel intermediar al generării textului poetic — anterior celui la care apar lexoidele —, printr-un proces ale cărui etape urmează o ordine strictă : elementelor inițiale, a căror funcție primordială este aceea de a delimita sublumea ce urmează să se manifeste în structura de suprafață, le succed elemente a căror introducere permite receptorului să stabilească apartenența mărcilor precedente la aceeași paradigmă ; prezența unei a treia serii de elemente ce pot fi încadrate în această serie marchează tendința izotopiei de a deveni redundantă.

2.1.2. Existența unor elemente izotope este primul factor ce condiționează tabularitatea receptării textului poetic : o decodare adecvată a elementelor inițiale care participă la construirea izotopiei are loc numai după ce lectorul realizează confruntarea acestora cu cele care le urmează.

În procesul lecturii este receptată mai întîi funcția de **demarcatori** a elementelor inițiale din lanțul izotopic. Pentru a defini acest termen recurgem din nou la Dicționarul pe care l-am menționat : « On appelle *démarcateur* une grandeur sémiotique qui, tout en gardant sa valeur propre, sert de critère pour la délimitation d'une unité syntagmatique ».

Abia după ce se produce receptarea a minimum încă un element din aceeași serie paradigmatică cu cele dintîi, lectura stabilește relația de similitudine dintre ele și conferă elementelor inițiale statutul de mărci izotopice celor care le urmează ; contactul destinatarului unui text poetic

[1] Algirdas-Julien Greimas et Joseph Courtis, *Sémiotique-Dictionnaire raisonné de la théorie du language*, Paris, Hachette, 1979.

cu fiecare nou element al lanţului izotopic linear (cuvînt, sintagmă etc.) determină o întoarcere a lecturii la elementele care l-au precedat, cu scopul reinterpretării acestora şi a microsecvenţelor din care fac parte.

2.2.1. Înainte ca izotopia să materializeze tendinţa informaţiei pe care o introduce în text de a deveni redundantă, în momentul „de cumpănă" al desfăşurării lineare a acesteia, mecanismul generativ intervine prin introducerea unei izotopii noi.

2.2.2. Inserarea mărcilor iniţiale ale unei a doua izotopii înainte de a fi epuizate mărcile celei precedente contribuie la crearea unei stări de tensiune între cele două mulţimi ce se interferează; coeziunea internă a sistemului numit text — care începe să slăbească odată cu primele semne de redundanţă — este astfel consolidată.

2.3. La nivelul linear al textului poetic, mărcile izotopiilor se pot succede într-o ordine diferită de cea pe care au adoptat-o la nivelele precedente : sistemul textului prevede posibilitatea de a insera o a doua izotopie chiar înainte ca cea precedentă să dea semne de epuizare a informaţiei; cu cît numărul izotopiilor prin care se manifestă sublumile imanente ale unui text poetic este mai mare, cu atît modalităţile concrete de interpretare a mărcilor lor în structura lineară sînt mai diverse.

3. Ca orice (micro-)proces care marchează o transformare în structura lineară a textului, introducerea fiecărei izotopii noi — indiferent de nivelul la care se produce interferenţa sau intersecţia mărcilor sale cu mărcile celorlalte izotopii — se repercutează şi asupra matricei generative a textului.

3.1. Pentru a evita pericolul modificării retroactive a acesteia (modificare care teoretic poate merge pînă la transformarea textului într-un alt text), una dintre condiţiile de funcţionare a mecanismului generativ este aceea ca nivelul linear să manifeste un număr finit de microstructuri subiacente, a căror recurenţă (de natură să asigure ritmicitatea sistemului) le face recognoscibile intuitiv de către receptor într-un anumit moment al lecturii (în acest fel se explică izomorfismul şi rolul său în decodarea textului poetic, aspect de care însă nu ne ocupăm acum).

3.2. O decodare adecvată a textului poetic presupune existenţa, în sistemul acestuia, a unei reguli de formare de ordin pragmatic : în acel moment al lecturii în care, datorită manifestărilor sale anterioare (diferite ca substanţă), receptorul poate să „prevadă" configuraţia ulterioară a microstructurii care subîntinde o secvenţă, textul marchează la nivel linear această configuraţie printr-o absenţă.

3.3. Existenţa unei microstructuri aparent „deschise" (elementul marcat zero la nivelul de suprafaţă este prezent în profunzime) mijloceşte introducerea unei secvenţe noi permiţînd desfăşurării lineare a textului (şi receptării sale) să continue prin introducerea unei informaţii noi.

Pe tot parcursul acestui articol am acordat conceptului de **informaţie** sensul pe care i-l atribuie Charles Morris în *Signification and Significance*[2] : "[. . .] to gain information is to have a change in our expectations (our dispositions to respond) caused by a sign".

[2] Charles Morris, *Signification and Significance — A Study of the Relations of Signs and Values*, Cambridge. Massachusetts, The M.T.T. Press, 1969, p. 63.

4. Aşa cum am menţionat cu alt prilej [3], pe măsură ce textul se apropie de sfîrşitul său linear, acesta devine „previzibil''.

În sensul celor discutate în aceste pagini, figura finală – prezenţa căreia stipulam a fi preconizată de sistemul textului – apare la intersecţia unei izotopii ale cărei mărci, împrăştiate pe tot parcursul linear, se aglomerează spre sfîrşit, cu o izotopie marcată cu pregnanţă în secvenţa iniţială a textului poetic.

Functions of the Poetic Isotopy

(Abstract)

The article attempts to offer a partial description of the generation process of isotopies and of their behaviour within the surface level of the text; some of this category's functions in poetic text's reception are equally outlined from a pragmatic perspective.

Decembrie 1982

Agenţia PUBLICOM
Bd. N. Bălcescu 22

[3] Mariana Neţ, *Constante ale textului poetic*, în SCL XXXIII (1982), nr. 6, p. 465–467.

ECATERINA MIHĂILĂ

UN TIP DE DISTORSIUNE SINTACTICĂ ÎN POEZIA ROMÂNĂ ACTUALĂ*

Se prezintă un tip de distorsiune sintactică din cadrul grupului nominal, realizată mai ales cu ajutorul conjuncției copulative *și*. Mecanismul distorsiunii este explicat prin poziția pe care determinanții o ocupă față de centrul grupului nominal și prin cuplarea unor clase și relații gramaticale diferite.

0. Incompatibilitățile semantice dintre determinanții aceluiași grup nominal este un fenomen deosebit de frecvent în poezia actuală. Mai șocantă este situația în care determinanți, aparținînd unor clase semantice foarte depărtate, sînt strîns sudați prin conjuncția *și*.

1.1. În grupul nominal *rotundă căldură și fermă*, N. Stănescu, *Elegia oului, a noua*, 1966 (la sfîrșitul articolului se află lista volumelor din care au fost citate poeziile), nu atît depărtarea mare dintre clasele semantice din care fac parte determinanții, sau eventuala incompatibilitate semantică dintre fiecare determinant în parte și centrul de grup nominal, dar, mai ales, alcătuirea sintactică pune cititorul în derută. Conjuncția *și*, în fața căreia se impune o pauză, urmată de al doilea determinant, răstoarnă complet prima determinare a numelui, obligă la punerea în paranteză a primei calificări și la reconsiderarea întregului grup nominal. Accentul, un accent forte, cade pe cel de al doilea determinant, astfel încît conjuncția *și* în loc să asocieze cele două calificări, le separă tranșant. Conjuncția *și* nu mai realizează o continuitate, ci o distorsiune.

Este evident că efectul despre care vorbeam se datorează topicii : un determinant antepus și altul postpus precedat de conjuncția *și*. Dovadă că efectul se menține și în exemple ca : **lung** *periplu și* **melodios**, G. Hagiu, *O, vreun copil*, sau **răsturnata** *apă și* **amară**, M. Ivănescu, *Dans de iarnă*, în care există compatibilitate de înțeles atît între determinanți cît și între determinanți și centrul grupurilor nominale.

1.2. Conjuncția *și* poate să distorsioneze grupul nominal și cînd este o topică obișnuită dar numai dacă determinantul precedat de conjuncție face parte din altă clasă gramaticală, ca în exemplul :

> Mai rămîi cu mersul tău
> parcă pe timpanul meu
> **blestemat** și **semizeu**
> căci îmi este foarte rău,

N. Stănescu, *În dulcele stil clasic*, 1970.

* Prezentele observații sînt rezultatul cercetării grupului nominal în poezia română actuală, cercetare întreprinsă la Institutul de Lingvistică din București și subordonată temei *Evoluția limbajului poetic românesc*, condusă de acad. I. Coteanu. În acest sens, v. I. Coteanu, *Grupul nominal (GN) în poezie* (I–III), în SCL (XXXIII) 1982, nr. 1, p. 3–19, nr. 2, p. 115–133, nr. 3, p. 203–211.

Aici *blestemat*, participiu cu rol de adjectiv, ste cuplat cu un substantiv. Deși substantivul are o puternică funcție adjectivală, el rămîne în clasa substantivelor, astfel încît conjuncția marchează doar separarea de clase și atrage atenția cititorului asupra fenomenului. Cît privește centrul grupului nominal, înțelesul ne îndeamnă să considerăm că este *mersul* și nu *timpanul*, deși acesta din urmă se află în imediata apropiere a determinanților, fără să fie despărțit de ei prin virgulă. Nu este exclusă nici interpretarea „timpanul meu blestemat" și „mersul tău semizeu".

Asemănător este și exemplul : *soarele* **pitic** / **aurit** și **mozaic**, N. Stănescu, *ibidem*. Dacă într-o ordine a calificativelor *(pitic, aurit)* se introduce un substantiv *(mozaic)*, chiar dacă acest substantiv este contragerea unei comparații, conjuncția *și*, care îl precedă, nu mai marchează o continuitate, ci o schimbare de clase.

În paranteză, putem spune că procedeul mai apărea o dată în cadrul aceleiași strofe, formînd un grup verbal, dar într-o situație mai echivocă :

Stau **întins** și **lung** și **zic**,
Domnișoară, mai nimic
pe sub soarele pitic
aurit și mozaic.

Grupul verbal, eterogen din punctul de vedere al claselor gramaticale : *întins*, cu rol adverbial, *lung*, care, cu toată funcția adverbială, rămîne în clasa adjectivelor, și *zic*, verb cu rol predicativ, sînt legate prin conjuncția *și*. Verbul *zic* poate fi inclus în această serie, căci, dacă conjuncția dinaintea lui l-ar asocia cu verbul *stau*, după *lung* ar trebui să fie o virgulă, care să-l despartă de determinanții primului verb. Efectul de distorsiune este aici mult mai slab, deoarece *stau* și *zic* sînt destul de aproape pentru ca relația de asociere să se realizeze și între predicate.

Distorsiunea se simte și într-un grup nominal de tipul *capul de zeiță* **pururea** *și* **netulburată**, I. Gheorghe, *Vas cu figurină de pămînt*. Deoarece sensul adverbial al lui *pururea* este foarte pregnant, cu toată folosirea lui adjectivală, conjuncția *și* produce o distorsiune între el și participiul adjectival. Față de exemplele anterioare, în care accentul cade pe elementul precedat de conjuncție, aici accentul cade deopotrivă pe *netulburată*, despărțit, paradoxal, prin conjuncția *și* de restul grupului nominal, dar și pe *pururea*, datorită statutului gramatical ambiguu pe care îl are aici acest adverb.

1.3. O distorsiune, dublată de ambiguitate, datorată, probabil, unei elipse, apare în următorul grup nominal, pe care îl redăm împreună cu un context minimal :

VEȘNIC SEX INCREAT AL MORȚII
nimic nu îți zice
din nimic în nimic doarme
din nimic în nimic
ce poți vorbi de el
ce poți vorbi
perfectă și unică nașterea-ți
și fără-nțeles
și iubire

> că-n a ta faţă de-acum
> pricepe
> că iată trupul mort
> şi iată trupul galben
> şi alt mort alături
> şi alături alt mort
>
> C. Ivănescu, *Corpus.*

Pentru grupul nominal **perfectă** şi **unică** *naşterea-ţi / şi* **fără-nţeles/** *şi* **iubire**, interpretarea cea mai conformă topicii şi relaţiilor sintactice pe care le generează pare următoarea :

| naşterea ta perfectă şi unică | + |

| naşterea ta şi fără-nţeles şi fără iubire |

Dacă, pentru claritate introducem predicaţia, obţinem :

naşterea ta este ⟶ perfectă
→ şi unică
→ şi fără-nţeles
→ şi fără iubire

Alte interpretări precum :

| naşterea ta, perfectă şi unică, | şi |

| iubirea[ta] fără-nţeles | sau

| naşterea ta perfectă şi unică şi fără-nţeles | şi |

| iubirea[ta] |

corespund mai puţin raporturilor gramaticale dintre elementele grupului, căci aceste interpretări presupun articularea unui element şi realuarea adjectivului pronominal. Simpla elipsă a prepoziţiei *fără* înainte de *iubire* dezarticulează din punct de vedere sintactic construcţia producînd o distorsiune şi, în acelaşi timp, o ambiguitate, căci numai astfel devin posibile şi celelalte interpretări. Această elipsă proiectează parcă pe *iubire* în afara grupului (de altfel, formează separat un vers), detaşîndu-l chiar şi de elementul anterior, faţă de care este în raport copulativ, ca să nu mai vorbim de ceilalţi doi determinanţi, plasaţi înaintea centrului de grup nominal. În felul acesta *iubire* contractează parcă, faţă de celelalte elemente ale

grupului, un raport de opoziţie, nicidecum de asociere, aşa cum ar presupune conjuncţia *şi*.

1.4. Distorsiunea pe care o produce conjuncţia *şi* este deosebit de puternică în exemple ca următoarele:

adîncul **de lună** *şi* **pur**, R. Cârneci, *Moment de nuntă*, 1963 (1975),
cîmpia **de suflet** *şi* **ninsă**, R. Cârneci, *Iarna, chipul meu este lin*, 1970
ochi **de piatră** *şi* **asurzitor**, G. Chifu, *Realul eruptiv*.

Conjuncţia *şi*, plasată după un grup nominal format cu prepoziţie, ar trebui să itereze relaţia prepoziţională: *adîncul de lună şi de ....* În loc de aceasta, după conjuncţie apare, însă, un adjectiv sau un participiu adjectival. Deci *şi* nu mai e o conjuncţie copulativă ci indică o schimbare bruscă a raporturilor gramaticale. De aici, impresia de frîngere a grupului nominal şi de reliefare puternică a celui de al doilea determinant.

S-ar putea ca *adîncul de lună şi pur* să fie o evitare a construcţiei clasice *adîncul de lună cel pur*, după cum *cîmpia de suflet şi ninsă* ar putea fi interpretată: *cîmpia ninsă de suflet* sau *cîmpia de suflet* [*care este ninsă* !].

2. Mai rar, şi cu o intensitate mai mică, produc distorsiuni alte conjuncţii în afară de *şi*. Iată, de exemplu, grupul nominal **meschine** *forme* **line** *ori* **enorme**, din poezia *iar* de C. Buzea:

> Destinul ţi-e mişcat într-o părere
> Razimi în frigul meu albastră timp
> Deşertăciunea ta ... să-mi semeni
> Că tu exişti, şi vrei să ne unem forme
> Meschine *forme* **line** *ori* **enorme**,
> Privind aceste şiruri suntem gemeni

Aici conjuncţia disjunctivă *ori*, în afară de exprimarea unei posibilităţi care o exclude pe cealaltă, produce o distorsiune datorită ambiguităţii pe care o generează topica acestui grup nominal. El poate fi interpretat astfel:

a. [Meschine ori enorme] [forme line]

b. [Meschine forme] [line ori enorme]

c. [Meschine forme line] [ori] [forme enorme]

forme din *forme enorme* (c) fiind transferat din versul anterior. Indiferent de interpretarea pentru care optăm (personal pentru prima), *enorme* se detaşează net de celelalte elemente ale grupului nominal, nu atît datorită raportului disjunctiv al conjuncţiei de care este precedat, cît datorită poziţiei periferice în grup, a despărţirii lui prin virgulă, a depărtării mari faţă de elementul cu care poate fi în raport disjunctiv şi a vecinătăţii cu un element faţă de care nu poate contracta un astfel de raport.

3. Trebuie subliniat faptul că, spre deosebire de alte tipuri de dislocări sintactice, frecvente în poezie şi, mai ales, în poezia actuală, în care

ca la un joc de cuburi, este relativ ușor ca, prin permutări succesive, să se realizeze coerența imaginii și, respectiv, cea gramaticală, tipul de distorsiune sintactică prezentat se bazează pe o structură de adîncime mult mai complexă. Aceasta o și deosebește de hiperbat cu care, în aparență, seamănă. Fără ca grupul nominal să fie dinamitat de incluziunea unor elemente străine grupului, enunțul distorsionează puternic, pe de o parte, datorită poziției pe care determinanții o ocupă față de centrul grupului și, pe de altă parte, datorită cuplării unor clase și relații gramaticale diferite. În felul acesta unul dintre determinanți este parcă proiectat în afara grupului, opunîndu-se propriei lui structuri. Distorsiunea generează ambiguitate, disemineazǎ sensurile și problematizează enunțul, producînd cititorului derută și neliniște.

LISTA VOLUMELOR DE POEZIE

C. Buzea, *Limanul orei*, București, Ed. Eminescu, 1976.
R. Cârneci, *Grădina în formă de vis*, București, Ed. Cartea Românească, 1970.
R. Cârneci, *Heraldica iubirii*, București, Ed. Eminescu, 1975.
G. Chifu, *Realul eruptiv*, București, Ed. Eminescu, 1979.
I. Gheorghe, *Cenușile*, București, Ed. Eminescu, 1980.
G. Hagiu, *Sonete*, București, Ed. Eminescu, 1978.
C. Ivănescu, *La Baaad*, București, Ed. Cartea Românească, 1979.
M. Ivănescu, *Versuri*, București, Ed. pentru Literatură, 1968.
N. Stănescu, *11 elegii*, București, Ed. Tineretului, 1966.
N. Stănescu, *În dulcele stil clasic*, București, Ed. Eminescu, 1970.

A type of syntactic distortion in present-day Romanian poetry

(*S u m m a r y*)

A type of syntactic distortion in the noun phrase frequent in present-day Romanian poetry is discussed. The distortion consists in the association with the help of the conjunction "and" of some determinatives which are semantically remote from one another as well as from the centre of the noun phrase.The mechanism of distortion is accounted for by the position of the determinatives in relation to the centre of the phrase and by the coupling of grammatical classes and relations. It is pointed out that this type of syntactic distortion generates ambiguity, disseminates meanings and makes the enouncement polymorphous.

Decembrie 1982

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ION IONICĂ

ASPECTE ALE DENOMINAŢIEI PERSONALE ÎN OLTENIA DE SUD

Folosind materialul antroponimic înregistrat cu ocazia anchetelor NALR Oltenia, autorul analizează sistemul denominaţiei personale – oficial şi popular – cu trăsăturile sale specifice, atît sub raportul modului de formare, cît şi al modului de funcţionare în cadrul comunităţilor rurale din sudul Olteniei. În funcţie de materialul onomastic avut la dispoziţie, antroponimele sînt grupate în trei mari clase : nume individuale, nume de familie şi supranume.

În articolul de faţă ne-am propus să înfăţişăm o serie de aspecte mai importante ale antroponimiei din sudul Olteniei, aşa cum rezultă ea din răspunsurile la întrebările chestionarului introductiv al *Noului Atlas lingvistic român pe regiuni* cu privire la localităţile cercetate şi la informatorii folosiţi în anchetele întreprinse în anii 1962–1964 în vederea alcătuirii NALR Oltenia [1].

De la început trebuie să menţionăm faptul că scopul anchetei introductive în fiecare localitate din reţeaua NALR este acela de a obţine date esenţiale, reprezentative pentru caracterizarea localităţii respective din punct de vedere geografic, istoric, social-economic sau lingvistic. Materialul antroponimic adunat astfel nu poate fi exhaustiv, în chestionarul NALR figurînd doar cîteva întrebări privind antroponimia :

32. Nume mai frecvente în localitate ;
33. Prenume mai frecvente la bărbaţi ;
34. Prenume mai frecvente la femei ;
35. Porecle la bărbaţi ;
36. Porecle la femei.

La acestea se adaugă întrebările :

39. Numele şi prenumele informatorului ;
40. Porecla informatorului.

Rezultă de aici faptul că răspunsurile obţinute de la informatorul principal din fiecare localitate nu pot fi decît selective şi sumare, aşa cum şi le-a amintit în momentul anchetei. O cercetare cu un chestionar special de onomastică, mai amănunţit şi urmărind mult mai variate probleme, aspecte şi categorii onomastice [2], precum şi consultarea unor izvoare scrise, documente, registre agricole, registre de stare civilă ale fiecărei localităţi ar îmbogăţi în mod substanţial inventarul de nume.

[1] Într-o altă lucrare (în curs de apariţie, An. I.C.E.D., am analizat, pe baza aceloraşi întrebări introductive din Chestionarul NALR, toponimia din sudul Olteniei.

[2] Subliniem că partea de antroponimie a celui mai recent chestionar onomastic folosit la noi (îndeosebi de cercetătorii clujeni care l-au şi alcătuit, de altfel) cuprinde 52 de întrebări referitoare la **prenume**, **nume de familie**, **supranume**, **porecle**, **nume populare** etc., întrebări cu ajutorul cărora s-a căutat să se obţină informaţii complete în legătură cu tot ceea ce priveşte denominaţia personală (vezi CL IX (1964), nr. 2, p. 239–261 ; vezi, de asemenea, Aurelia Stan, *Cu privire la metoda culegerii numelor de persoane*, în CL X (1965), nr. 1, p. 167–172).

...oi caracterul de „sondaj" pe care l-a avut ancheta introductivă, ...atele obţinute prezintă un interes ştiinţific desosebit, prin înregistrarea ...numelor de persoane în diverse situaţii ale comunicării orale, putîndu-se ...urmări pe baza lor o serie de aspecte mai importante pe care le prezintă onomastica unei zone : nume de familie, prenume, nume de grup, supranume, porecle etc.

Inventarului de nume obţinut cu ajutorul întrebărilor din Chestionarul NALR i se adaugă numele informatorilor secundari folosiţi la chestionarele speciale, cei folosiţi la înregistrările de texte dialectale, precum şi numeroasele nume care apar în componenţa toponimicelor din fiecare localitate. Avantajul acestor ultime surse constă în faptul că prezintă ...umele indivizilor într-o formulă antroponimică completă [3] (nume, prenume şi eventual supranume sau porecle), în sistemul oficial sau în cel popular de denumire, în timp ce numele obţinute cu ajutorul întrebărilor la chestionar mai sus menţionate ne apar separate din sistem în categoriile : nume de familie, prenume, porecle, obţinute sub forma unor liste mai mult sau mai puţin bogate.

Astfel, cele două mari categorii de surse se completează şi ne permit ...n final şi urmărirea mecanismului lingvistic al sistemului onomastic familial sau personal folosit în graiurile din sudul Olteniei.

Zona cercetată în sudul Olteniei cuprinde 30 de localităţi situate ...n cea mai mare parte a judeţului Dolj şi o parte a judeţului Olt (cea din dreapta rîului, adică fostul judeţ Romanaţi) — punctele cartografice 967—...98 din NALR Oltenia.

Bibliografia lucrărilor de antroponimie consacrate acestei zone ca, ...altfel, întregii provincii, este relativ săracă, ea constînd din datele conţinute în cursul lui I.-A. Candrea din 1935—1936 [4] şi din contribuţiile ...ai recente ale unor cercetători [5].

Pornind de la rezultatele la care s-a ajuns în cercetările antroponimice româneşti, vom încerca să facem o serie de observaţii cu privire la unele ...specte mai importante pe care le prezintă stadiul actual al denominaţiei în graiurile olteneşti de sud. Vom grupa faptele în categoriile consacrate în lucrările de specialitate : A. *nume individuale (nume de botez, prenume)* masculine şi feminine : B. *nume de familie* şi C. *supranume*. Ori de cîte ori

[3] Pentru terminologia folosită astăzi în mod curent în onomastică (formulă antroponimică, sistem oficial şi sistem popular de denominaţie etc.) vezi Şt. Paşca, *Nume de locuri şi nume de persoane din Ţara Oltului*, Bucureşti, 1936, p. 61 [= Ţ. O.]. Cf. şi Christian Ionescu, *Observaţii asupra sistemului antroponimic românesc*, în LR XXV (1976), nr. 5, p. 519—528 ; Ion Roşianu, *Observaţii asupra sistemului popular de denominaţie personală în Transilvania*, în LL XII (1966), ...345—346.

[4] I.-A. Candrea, *Onomastica română cu privire specială la onomastica Olteniei.*

[5] Ion Toma, *Nume de persoane în satul Lăcriţa (Dolj)*, în „Contribuţii filologice" I, Craiova, 1972, p. 37—60 ; Marilena Velican-Cosinschi, *Porecle şi supranume din Celei (Olt)*, în „Contribuţii filologice" I, Craiova, 1972, 61—73 ; Marieta Pietreanu, *O încercare de „socio-onomastică" aplicată la material românesc*, în „Studii de onomastică" I, Cluj-Napoca, 1976, p. 38—48. Pentru zona nordică a provinciei amintim, între altele, articolul lui R. Sp. Popescu, *Din antroponimia Gorjului de nord*, în „Lucr. şt. Oradea", 7, 1973, p. 21—30 şi capitolul de antroponimie din monografia aceluiaşi autor, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, 1980, p. 162—173. Pentru zone aparţinînd altor graiuri de tip muntenesc menţionăm : Natalia Cernăuţeanu, *Observaţii asupra sistemului de denominaţie personală în mediul rural*, în LL V (1961), p. 77—87 ; Constanţa Bărboi, *Antroponimia comunei Rucăr din jud. Argeş* (I), în LR XXV (1976), nr. 6, p. 609—626 şi id., *Denominaţia actuală în comuna Rucăr, jud. Argeş*, în SCL XXVIII (1977), nr. 4, p. 387—403.

va fi cazul, vom face deosebirea necesară între sistemul oficial şi cel popular de denominaţie, ilustrînd diversele situaţii cu faptele avute la dispoziţie din ancheta noastră.

A. NUME INDIVIDUALE

Numele individual [6] (prenumele, numele de botez) este considerat ca bază a sistemului onomastic. Desemnînd persoana prin referire la ea însăşi, numele individual o deosebeşte de ceilalţi membri ai familiei, fiind atribuit chiar de la naştere.

În ceea ce priveşte criteriile după care se acordă noului născut numele individual, acestea sînt foarte numeroase şi diferite de la un loc la altul, ajungîndu-se chiar pînă acolo încît să nu se mai poată vorbi de adevărate criterii stricte în atribuirea numelor [7]. Pentru Oltenia, în materialul avut la dispoziţie lipsesc informaţiile privitoare la criteriile care stau la baza atribuirii numelor, în chestionar neexistînd o întrebare în acest sens. Un singur informator (pct. 975 — Maglavit) menţionează, cu oarecare nesiguranţă, că numele *se pun dúpe naş sau dúpe sărbătǫáre*; *or naş*, *or moş* [= bunic]. Se pare totuşi că atribuirea numelui naşului de la botez sau al unui membru al familiei acestuia este încă cel mai uzitat procedeu. Ca şi în alte părţi ale ţării, astăzi acţionează cu precădere tendinţa de a da nume „frumoase", cu rezonanţă „aleasă", „urbană", fapt care face ca inventarul de nume individuale să devină unul dintre cele mai dinamice domenii ale limbii, puternic marcate de „modă" [8].

O sumară examinare a listelor de nume culese în cele 30 de comunităţi olteneşti ne arată că acest inventar nu este extrem de bogat, că nu diferă în linii mari de alte zone lingvistice româneşti şi, îndeosebi, ne demonstrează faptul că un număr restrîns de nume se întîlnesc cu o frecvenţă mare, apărînd în majoritatea localităţilor [9].

Astfel, în ceea ce priveşte **numele masculine**, ies în evidenţă de la început frecvenţa şi vitalitatea deosebită ale unui nucleu restrîns de nume calendaristice, hagiografice, indicînd o putere deosebită sub raportul răspîndirii sau al circulaţiei lor. Este de remarcat faptul că aceste nume sînt cunoscute întregului domeniu de limbă română, fără a putea vorbi aici

[6] Între cei trei termeni sinonimi, am preferat pe cel de **nume individual** ca fiind cel mai potrivit. În formula antroponimică, **prenumele** nu stă întotdeauna înaintea numelui de familie (vezi, îndeosebi, sistemul de denumire oficial folosit în şcoală, armată, acte de stare civilă etc.). Şi în cazul **numelui de botez** realitatea depăşeşte situaţia, azi apărînd numeroase nume individuale care nu au nici o legătură cu fondul de nume creştine, hagiografice sau care nu sînt ocazionate de botez.

[7] Dintre lucrările care au în vedere tocmai aceste criterii, cităm aici următoarele: Şt. Paşca, *Nume de botez în Ţara Oltului. Obiceiuri şi tradiţii*, „Anuarul Arhivei de folklor" I (1932), p. 107–115, iar mai recent Sabina Teiuş, *Criteriile de alegere a prenumelor în Valea Bistriţei* în CL VII (1962), nr. 2, p. 315–322, Ileana Neiescu şi Aurelia Stan, *Criteriile de alegere a prenumelor în zona Porţilor de Fier*, în CL XII (1968), nr. 2, p. 211–218.

[8] Vezi Iorgu Iordan, *Influenţa modei asupra numelor de persoane*, în LR XXVIII (1979), nr. 1, p. 41–49; Ion Toma, *op. cit.*, p. 49.

[9] Astfel se confirmă afirmaţia făcută încă de Şt. Paşca în 1936 (Ţ. O., p. 28), că „nucleele sociale mici şi geograficeşte izolate prin sistemul de înrudiri între familiile care le compun ajung cu timpul în posesiunea unui număr tot mai redus de nume de botez care se repetă cu atît mai des, în ciuda omonimiei şi deci a confuziei dintre indivizi".

de preferinţe ale unor graiuri pentru un nume sau altul [10]. Este vorba de acele nume care au o mare vechime în sistemul numelor de persoană, fiind nume calendaristice mai cunoscute, în special cele care se referă la sfinţii mari [11]. Astfel, numele *Ion* este atestat în toate cele 30 de localităţi şi ceea ce pare tot atît de interesant este faptul că, în enumerarea pe care o fac informatorii în răspunsurile la anchetă, acesta este numele din fruntea listei în cea mai mare parte a localităţilor (22 din 30) [12]. Remarcăm faptul că şi lucrările citate mai sus au constatat că pe primul loc ca frecvenţă se situează *Ion* dintre numele masculine şi *Ioana* sau *Maria* dintre cele feminine, aşa încît afirmaţia lui I.-A. Candrea din *Onomastica română*, p. 26, că în Oltenia peste 70% dintre bărbaţi poartă numele *Ion* şi peste 75% dintre femei poartă numele *Maria* nu pare deloc exagerată [13], ci arată o bună intuiţie, deşi este bazată pe impresie şi nu pe statistici riguroase. Aceleaşi nume apar şi în listele noastre cel mai frecvent (fără să facem propriu-zis statistică) şi chiar cel mai des în fruntea listelor — enumerări spontane ale informatorilor.

Un alt nume cu o frecvenţă foarte ridicată este *Gheorghe*, cu 27 de atestări din totalul de 30 (la care adăugăm şi formele hipocoristice *Ghiţă*, cu 3 atestări, *Gogu* cu o atestare). Urmează, în ordinea apariţiilor, *Marin* (şi sub forma regională *Mărin)* cu 21 de atestări, *Constantin (Constandin*, hipocoristicul *Costică* — 2, *Dinu* 1) cu 19 apariţii, *Nicolaie* — 16 (şi hipocoristicul *Nicu* — 2), *Florea* — 15, *Dumitru* 13 (şi hipocoristicul *Mitică* 1), *Ştefan* — 11 (şi *Fane* 1, *Fănică* 1), *Tudor* — 9 (şi *Tudorache* 1), *Vasile* — 8, *Ilie* — 7, *Petre* — 4 (şi forma *Pătru* — 2, *Petrache* 1), *Alexandru* 3 (şi *Lisandru* 1), *Oprea* — 3, *Mihail* — 3 (şi *Mihalache* 1, *Mielache* 1), *Stan* 2.

Cu cîte o singură atestare apar o serie de nume care arată evident că nu sînt în atenţia vorbitorului obişnuit. Nu trebuie să uităm însă că inventarul nostru este obţinut în condiţii deosebite, aşa cum am arătat, şi că, în consecinţă, nu putem trage concluzii decît cu mare aproximaţie. Dăm mai jos lista numelor de persoană cu cîte o singură atestare : *Achim* pct. 979, *Atanasie* 997, *Aurel* 975, *Aurică* 976, *Cristudor* 998, *Dincă* 969, *Elisei* 980, *Emanoil* 996, *Grigorie* 985, *Guţă* 985, *Iancu* 995, *Iulian* 970, *Iuliu* 977, *Marcel* 989, *Milian (Emilian)* 989, *Paraschiv* 998, *Pavel* 967, *Stancu* 997, *Stelică* 998, *Toma* 998, *Traian* 975, *Ţene* 994, *Vergil* 998, *Victor* 974.

Din parcurgerea acestor sumare liste, se pot face unele constatări cum ar fi aceea că, în enumerările date, omul obişnuit nu deosebeşte întotdeauna adevăratele nume de persoană folosite în sistemul oficial, dînd în

[10] De altfel, cercetări consacrate în mod special frecvenţei numelor subliniază că dintr-un număr de cîteva sute de nume înregistrate într-un interval de o sută de ani în mai multe aşezări din Valea Sebeşului, numai cîteva sînt foarte frecvente (Vezi Aurelia Stan, *Frecvenţa numelor de persoană masculine în Valea Sebeşului*, în CL II (1957), p. 267–279 ; Al. Cristureanu şi Aurelia Stan, *Prenumele locuitorilor din satul Purcăreţi, raionul Sebeş, în 1957*, în CL V (1960), nr. 2, p. 103–110 ; Cf. şi Al. Graur, *Nume de persoană*, Bucureşti, 1965, p. 68–69 ; Ion Toma, *op. cit.*, p. 50 ; Constanţa Bărboi, *Denominaţia personală actuală în comuna Rucăr, judeţul Argeş*, în SCL XXVIII (1977), nr. 4, p. 389).

[11] Nu considerăm necesare aici discuţiile privind provenienţa etimologică a diferitelor nume întîlnite în graiurile cercetate. Informaţiile etimologice pot fi găsite în lucrările onomastice fundamentale.

[12] Într-una dintre localităţi (982), deşi numele *Ion* nu apare în capul listei, informatorul constată şi afirmă : *Ion aproape că sînt ăi mai mulţ*.

[13] Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 69.

aceeaşi listă şi o serie de hipocoristice sau de forme diminutivale, alături de numele de bază. Astfel, apar *Ionete* 975, *Ionică* 985, *Ioniță* 985, *Jane* 968, *Niță* 979, toate alături de *Ion*, *Dinu* 979 alături de *Constantin*, *Gogu* 979 alături de *Gheorghe*, *Nicu* 968 alături de *Nicolaie*. Avînd în vedere faptul că informatorii folosiţi fac parte, în majoritatea cazurilor, din generaţia în vîrstă, este explicabil de ce lipsesc în general nume individuale masculine de provenienţă neologică. Exemplele de acest fel sînt numai cîteva : *Emanoil* 996, *Iulian* 970, *Jane* 968, *Marcel* 989, *Milian* 989, *Vergil* 998.

În ceea ce priveşte **numele individuale feminine**, facem de la început constatarea că inventarul de forme este mult mai bogat, atît ca forme de bază cît şi ca derivate (hipocoristice, diminutive etc.). Ca şi în cazul prenumelor masculine, există un nucleu relativ restrîns de nume feminine, de obicei nume calendaristice, care apar mai frecvent, care au, cu alte cuvinte, mai multe atestări în cele 30 de localităţi avute în vedere. Ele constituie fondul activ care asigură stabilitatea sistemului antroponimic.

Astfel, cel mai frecvent dintre numele feminine este *Maria*, atestat în 26 din cele 30 de aşezări (cu unele variante şi derivate : *Măria* —8, *Marița* — 3, *Mița* — 3, *Mariana* — 1, *Marioara* — 1. Acest nume este urmat de *Ioana* cu 25 de atestări (şi formele *Jana* 1, *Jenica* 1, *Nela* 1, *Onița* 1), *Gheorghița* cu 12 atestări (şi *Gherghina* 2), *Floarea* — 12 (*Florica* — 5 şi neologicul *Florina* 1), *Elena* — 11 (şi formele *Leana* — 12, *Ileana* — 4, *Lina* — 2, *Linca* 1, *Nuți* 1, *Lili* 1 ,,în acte''), *Stana* — 8 (şi *Stanca* — 2), *Ana* — 5 (şi diminutivul *Anica* — 4), *Elisabeta* 1 (şi hipocoristicul *Veta* — 5) *Tudora* 1 (şi *Tudorița* — 3), *Constantina* 1 (şi *Costanța* — 3, *Costandina* — 1, *Costanda* — 1, *Dina* — 1), *Ecaterina* — 2 (*Catarina*— 3, *Catalina* — 1), *Oprica* — 2 (şi *Oprița* 1), *Aurica* 3 (şi *Aurelia* 1) *Nicula* — 1 (şi *Nicolița* — 2), *Petra* — 3 (şi *Pătra* — 2), *Lucia* — 2 (şi *Lucica* — 1), *Alexandrina* — 1 (şi *Lisandra* 1, *Drina* 1), *Margareta* — 3, *Ștefana* — 2 (şi *Ștefania* — 1), *Mitrana* — 2.

Urmează o listă numeroasă de nume feminine cu atestări singulare : *Adelina* 995, *Bobina* 968, *Bombonica* 983, *Chira* 978, *Cola* 990, *Didina* 985, *Domnica* 996, *Drăgana* 982, *Eugenia* 969, *Fila* 971, *Fița* 995, *Georgica* 980, *Lamba* 992, *Lucrina* 978 (*Lucreția*), *Marghioala* 980, *Mieița* 984, *Olga* 976, *Pandica* 994, *Paraschiva* 974, *Polina* 985, *Rada* 969, *Sofia* 980, *Tămîioara* 983, *Tita* (şi *Titina*) 979, *Vanca* 979, *Vergica* 995, *Victoria* 980, *Viorica* 983, *Vîlca* 994, *Zînca* 995.

Ca şi în cazul numelor de botez masculine, şi de data aceasta numai un număr de 7—8 prenume feminine formează nucleul cu mai multe atestări, adică acel fond care prezintă o frecvenţă şi o circulaţie mai mari.

Spre deosebire de numele masculine însă , apariţiile singulare sînt mai numeroase ca şi formele hipocoristice, alintătoare, diminutivale.

Remarcăm că între numele feminine unele sînt provenite din nume comune (de obicei nume de plante, flori) : *Margareta*, *Tămîioara*, *Viorica* — situaţie care nu apare în inventarul nostru de nume bărbăteşti.

Şi în ceea ce priveşte formaţiile neologice, numele feminine sînt mai numeroase : *Adelina*, *Eugenia*, *Florina*, *Jana*, *Jenica*, *Lili*, *Lucia*, *Lucreția*, *Lucrina*, *Nela*, *Nuți*, *Vergica*, *Victoria*.

În sfîrşit, în discutarea numelor individuale feminine un loc aparte îl ocupă categoria de nume formate prin derivare, cu sufixe moţionale

sau cu sufixe propriu-zise, de la prenume masculine. Sufixele cele mai des întîlnite sînt: — *a* (moțional), *-eana*, *-eta*, *-ia*, *-ina*, *-ița*, *-uța* etc. —sufixe propriu-zise, diminutivale sau hipocoristice, care se adaugă temei numelui masculin. Ele au astăzi regim de sufix onomastic, dar arată aceeași utilizare ca și în lexicologie pentru derivarea substantivelor și a adjectivelor, ca formații diminutivale sau afective.

Dăm cîteva exemple de formații feminine pe baza unor nume masculine: *Alexandra* sau *Alexandrina* (< *Alexandru*), *Aurelia* (< *Aurel*), *Aurica* (< *Aurică*), *Floarea* (< *Florea*) și *Florica*, *Florina*, *Gheorghița* (< *Gheorghiță*, *Gheorghe*), *Nicula* și *Nicoleta* (< *Nicolaie*), *Oprica* și *Oprița* (< *Oprea*), *Pătra* (< *Pătru*), *Petra* (< *Petre*), *Stana* (< *Stan*), *Stanca* (< *Stancu*), *Tudora* (< *Tudor*) etc.

Am dat exemple numai dintre cele întîlnite ca atare în fondul de nume cules în graiurile din sudul Olteniei. În cîteva cazuri, unei forme de feminin trebuie să-i presupunem existența unui nume masculin, pe care însă nu l-am înregistrat: *Georgica* (< *Georgică*), *Rada* (< *Radu*), *Vanca* (< *Vancu*), *Vîlca* (< *Vîlcu*) etc.

Nu e obligatoriu însă ca toate numele feminine să aibă un corespondent masculin, și nici invers. Așa, de pildă, am înregistrat numai forme feminine: *Adelina*, *Ana*, *Ecaterina*, *Elena*, *Elisabeta*, *Margareta*, *Marghioala*, *Olga*, *Sofia*, *Tămîioara*, așa cum în categoria numelor masculine fără corespondent între cele feminine putem aminti: *Achim*, *Elisei*, *Emanoil*, *Grigore*, *Ilie*, *Pavel*, *Toma*, *Țene*.

În sfîrșit, se poate constata că în cazul numelor feminine informatorii (de obicei bărbați în vîrstă) fac comentarii mai bogate, adesea ironice, referitoare la regimul denumirilor (forme recente, forme afective, alintătoare etc.): *Eugenia* 969: *să obișnuiéște acúma; Paraschiva* 974 „e un nume mai vechi"; *Mariana* 976 „mai recent"; *Măríịa pọártă númele și de Maríța* 982. În pct. 983 se dau „nume serioase": *Ioana*, *Măria*, *Gheorghița*, *Florica* sau *núme dă rîzgîịálă*: *Tămîioara*, *Viorica*, *Mariana*, *Bombonica*, iar în pct. 983: *Margareta* e „nume foarte folosit la tinere", *Lili* „în acte" etc.

B. NUME DE FAMILIE

Această categorie onomastică formează elementul fundamental al sistemului oficial de denominație, ca element comun unei întregi familii prin care aceasta se diferențiază de alte familii într-o comunitate mai largă.

Nu ne propunem să discutăm vechimea numelor de familie și evoluția acestora în sistemul antroponimic oficial [14]. Vom nota numai faptul că, și de data aceasta, materialul cules în Oltenia, ca și datele întîlnite în diferitele zone ale domeniului lingvistic românesc, prezintă numeroase as-

[14] Șt. Pașca, Ț. O., p. 60–71, face o trecere în revistă a problemelor ridicate de aceste aspecte. Subliniem numai că în sistemul antroponimic oficial numele de familie cunoaște o vechime nu prea îndepărtată. Astfel, pentru Țara Românească se amintește un document emanat din cancelaria lui Șerban Cantacuzino (sec. al XVII-lea) prin care se dispune oficial modul de formare și de fixare a numelor de familie, iar pentru Transilvania obligativitatea numelui de familie datează abia de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea în urma unei dispoziții date de împăratul Iosif al II-lea.

pecte interesante cu privire la provenienţa acestor nume de familie, a modului lor de formare, a locului lor în formula antroponimică oficială sau populară etc.

La origine, numele de familie sînt adesea supranume sau nume de botez ale unui cap de familie din trecut. Deoarece şi numele de familie şi supranumele se moştenesc, este foarte dificil de cele mai multe ori să se facă distincţie între aceste clase onomastice.

Într-o comunitate restrînsă în care indivizii, înrudiţi sau nu, se cunosc foarte bine, identificarea lor se poate face mai simplu. În faţa oficialităţilor sau în contextul discuţiilor cu persoane din afara comunităţii, numele de familie, indiferent de provenienţa lui, nume comun, nume personal al unui ,,moş'', supranume etc. devine foarte necesar şi indicat.

Materialul cules de noi corespunde îndeosebi acestei situaţii în care subiectul folosit în anchetă trebuia să răspundă la întrebările unui necunoscut sau ale unui străin de grupul restrîns al consătenilor lui. Aşa se şi explică unele aspecte foarte interesante care apar în aceste răspunsuri şi pe care le vom prezenta mai jos.

Într-o primă categorie grupăm răspunsuri foarte ,,oficiale'', obţinute la cererea anchetatorului de a se enumera o serie de nume mai cunoscute în sat [15]. Ele se situează cît mai aproape de contextul oficial, în care numele de familie au o întrebuinţare ,,neutră'', distingînd familiile denumite ca la şcoală, armată, adunare la CAP etc.: *Buzduceanu*, *Ciobanu*, *Iordan*, *Pereanu* pct. 970 ; *Bălan*, *Bărcănescu*, *Cojocaru*, *Munteanu*, *Oproiu* 971 ; *Berceanu*, *Lungu*, *Mareş*, *Radu*, *Săceanu*, *Ţenea*, *Velişcu* 972 ; *Cîrneanu*, *Pleşoianu*, *Popescu*, *Roşu*, *Ţapelea* 973 ; *Gîrleanu*, *Jianu*, *Popa*, *Răduţ*, *Rudăreanu* 978 ; *Cioacă*, *Florescu*, *Mogoş*, *Păun*, *Vlad* 983 ; *Bulucea*, *Butoi*, *Drăgan*, *Gavrilă*, *Ienache*, *Neamţu*, *Ungureanu* 989 ; *Anca*, *Bîrsan*, *Gioroceanu*, *Iordache*, *Păsărică*, *Potcovaru*, *Pungă*, *Turcu* 990 ; *Băloi*, *Dincă*, *Dobrişan*, *Firănescu*, *Moanţă*, *Preda* 991 ; *Ciurea*, *Domozină*, *Dragomir*, *Dumitrescu*, *Marcu*, *Milcu*, *Tomescu*, *Vlădoi* 995 ; *Bojneagu*, *Caragea*, *Ciucu*, *Dorcea*, *Hainagiu*, *Mircea*, *Rezeanu*, *Trincă* 998 etc.

Într-o altă categorie de răspunsuri, tot atît de numeroase, se grupează numele date sub formă de nume de grup [16] sau supranume colective, din înţelegerea ca atare a întrebării: neamuri, familii mai mari sau mai cunoscute în sat. Ele se dau, de cele mai multe ori, însoţite de numele de provenienţă al numelui de grup : *Bădităşti (Bădiţa)*, *Bibăneşti (Biban)*, *Drinceşti (Drinceanu)*, *Sălceneşti (Sălceanu)* pct. 967 ; *Bădeşti (Badea)*, *Ciocănari (Ciocan)*, *Glujdani (Glujdea)*, *Iovănari (Iovan)* 968 ; *Bărbulani (Barbu)*, *Maiorani (Maioru)*, *Popeşti (Popescu)* 969 ; *Rănoieşti (Rănoiu)*, *Ţoncani (Ţoancă)* 970 ; *Drăghiceşti (Drăghici)*, *Dudăieşti (Dudău)*, *Durlăneşti (Durlan* şi *Durlănescu)*, *Gonţăşti (Gonţăscu)*, *Jugrăveşti (Jugravu)*, *Negoieşti (Neagoie)* 974 ; *Cătăneşti (Catana)*, *Floricei (Floricel)*, *Lupeşti (Lupescu)*, *Mituleşti (Mituleţu)*, *Stănucheşti (Stănuică)*, *Tonceşti (Toncea)*, *Voineşti (Voinea)* 975 ; *Neamu Bistricenilor*

[15] Nu este necesar să dăm în listele de exemple întregul inventar de nume de familie obţinut din cele 30 de localităţi. De aceea, ne vom limita la tipurile mai importante, grupate în ordinea localităţilor din reţeaua NALR Oltenia.

[16] Gh. Bolocan, *Formarea numelor de grup în Oltenia*, în SCL XXXIII (1982), nr. 2 p. 138–162.

(Bistriceanu) 976; *Carageşti (Caragea)*, *Nedelceşti (Nedelcu)*, *Puneşti (Punea)*, *Tomeşti (Toma)*, *Tufani (Tufan)*, 985; *Amzuleşti (Amzu)* 986; *Amzulani (Amza)* 988; *Chelăneşti (Chelan)* 996; *Dieşti (Dia)* 998 etc.

O anumită familiaritate creată în timpul anchetei se reflectă în formule antroponimice proprii sistemului popular de denominaţie, uzitate de obicei în interiorul unei comunităţi mici, în care toţi locuitorii se cunosc între ei[17]: *ai lu Carabulea* 971; *alde Tanţu*; *d-alde Niţă, ai lu Lucan, d-alde Vălu* 974; *alde Galiceanu, ai lu Tudor, a lui Ioniţă al Stanciului* 982; *alde Badea* 987; *ale Viţă* 996; *alde Muşuroi, alde Purcea, alde Subaşu, alde Zarcu, alde Stanciu, alde Lincă* 997 etc.

Din punctul de vedere al provenienţei, al modului de formare a lor, numele de familie din listele de mai sus ne relevă mai multe aspecte care, împreună, dezleagă întregul mecanism de funcţionare a acestei categorii onomastice.

Astfel, multe dintre ele provin din nume individuale (nume de botez aparţinînd unui cap de familie din trecut)[18]: *Badea* 968, 987, *Barbu* 969, *Drăgan* 989, *Dumitru* 982, *Gavrilă* 989, 990, *Gligore* 980, *Iacov*, 967, *Iordache* 990, *Iordan* 970, *Iovan* 968, *Mircea* 998, *Neagoe* 974, *Nedelcu* 985, *Petcu* 977, *Preda* 991, *Radu* 972, *Stanciu* 982, 997, *Stoian* 985, *Şerban* 978, *Toma* 985, *Tudor* 982, *Vlad* 983, *Zamfir* 990 etc.

Altele îşi au originea în supranume sau porecle care, la rîndul lor, au la bază nume comune de obiecte, animale, plante: *Biban* 967, *Briceag* 996, *Butoi* 978, *Căcărează* 973, *Ciocan* 968, *Colac* 993, *Dudău* 974, *Iedu* 971, *Măciucă* 987, *Muşuroi* 997, *Păsărică* 990, *Pisică* 987, *Pungă* 990, *Purcea* 997, nume de ocupaţii şi meserii: *Casapu* 976, *Ciobanu* 970, *Cojocaru* 971, *Gîdea* 980, *Jugravu* 974, *Maioru* 969, *Panduru* 979, *Potcovaru* 990, *Subaşu* 997, nume de populaţii: *Neamţu* 989, *Turcu* 998, *Ungureanu* 989, calităţi sau defecte fizice sau psihice: *Bălan* 972, *Buzatu* 992, *Fudulu* 976, *Lungu* 972, *Pricină* 993, *Roşu* 973, *Tălîngă* 976, *Tulitu* 994 etc.

În ceea ce priveşte derivarea, principalul procedeu în cazul numelor de familie îl constituie sufixarea. Ilustrăm principalele tipuri, în ordinea frecvenţei lor, fără a epuiza întreaga listă de exemple, care este foarte întinsă:

-eanu, sufix care indică aproape prin excelenţă apartenenţa locală a indivizilor, în cele mai multe exemple recunoscîndu-se cu uşurinţă numele localităţii sau al regiunii de provenienţă: *Berceanu* 972 (< *Bărca)*, *Bistriceanu* 976 (< *Bistreţ)*, *Cîrneanu* 973 (< *Cîrna)*, *Drinceanu* 967 „au venit din comuna *Drincea*", *Galiceanu* 982 (< *Galicea)*, *Gîrleanu* 978 (< *Gîrla)*, *Jianu* 978 (< *Jieni)*, *Măceşanu* 987 (< *Măceşu)*, *Munteanu* 971, *Pereanu* 970 (< *Pereni)*, *Pietreanu* 985 (< *Piatra)*, *Pleşoianu* 973 (< *Pleşoi)*, *Rocşoreanu* 970 (< *Rocşoreni)*, *Rudăreanu* 975 (< *Rudari)*, *Săceanu* 972 (< *Seaca)*, *Sălceanu* 967 (< *Salcia)*, *Vîrtopeanu* 976 (< *Vîrtop)* etc.;

[17] În această formulă antroponimică, înrudirea, apartenenţa la un neam este evidentă şi se exprimă lingvistic prin formule de genitiv analitic cu *lu* (articol hotărît proclitic) sau cu *alde (d-alde, ale)*, articol invariabil (< articolul adjectival *al* + prepoziţia *de*), foarte frecvent în sudul Olteniei şi al Munteniei.

[18] Nu insistăm aici asupra mecanismului trecerii de la categoria de nume de botez la cele de familie. Vezi, pentru aceasta, Şt. Paşca, Ţ. O., p. 77–78 şi Al. Graur, *op. cit.*, p. 89–90.

-escu, sufix patronimic care derivă nume de familie : *Bărcănescu* 971, *Dobrescu* 995, *Durlănescu* 974, *Firănescu* 991, *Florescu* 983, 993, *Gonţăscu* 974, *Iordăchescu* 984, *Petrescu* 993, *Popescu* 969, 994, *Tomescu* 995, *Vasilescu* 985 etc. ;

-an(i), sufix cu valoare augmentativă şi uneori peiorativă, formează nume de familie de la prenume, supranume, nume de grup : *Amzulani* 988, *Bivolan* 976, *Bîrsan* 990, *Buzăţani* 992, *Ghelan* 996, *Glăvan* 994, *Glujdani* 968, *Luncan* 974, *Ruican* 973 etc. ;

-ea, sufix specific antroponimic destul de productiv : *Beldea* 988, *Bonea* 979, 985, *Botea* 981, *Bulugea* 989, *Caragea* 985, 998, *Ciurea* 995, *Dorcea* 998, *Gîdea* 980, *Glujdea* 968, *Iencea* 994, *Ienea* 977, *Monea* 982, *Nedelea* 981, *Pirlogea* 977, *Toncea* 975, *Ţapelea* 973, *Ţenea* 972, *Ţonea* 996 etc. ;

-oi(u), sufix patronimic : *Băloi* 991, *Cîrstoiu* 987, *Giuroiu* 969, *Oproiu* 971, *Rănoiu* 972, *Stănoiu* 977, *Vlădoi* 995 etc. ;

-ache: Ienache 989, *Iordache* 990, *Puţulache* 981, *Ristache* 989,

Alte sufixe au atestări singulare : *-aş: Cumpănaşu* 996 *-eş: Mareş* 972 ; *-eţ: Mituleţu* 975 ; *-giu : Hainagiu* 998, *Schiligiu* 976 : *-işor: Petrişor* 980 ; *- uică: Stănuică* 975 ; *-uţ: Răduţ* 978.

C. SUPRANUME (PORECLE, CALIFICATIVE)

La întrebările chestionarului introductiv care urmăreau obţinerea de porecle (pentru bărbaţi şi femei) s-au primit răspunsuri foarte interesante, care justifică constatările cercetărilor anterioare cu privire la categoria supranumelor în sistemul antroponimic românesc.

Se verifică mai întîi faptul că într-o comunitate oarecare (în cazul nostru, de tip rural) oamenii se cunosc foarte bine între ei şi în raporturile reciproce obişnuite nu apelează la numele de familie decît atunci cînd contextul este foarte oficial, ci, în primul rînd, la formulele antroponimice alcătuite din nume individuale + supranume, în calitate de substitute ale numelui de familie.

În analiza acestor răspunsuri se pot observa cel puţin două situaţii :

— una, în care sistemul popular acţionează nestingherit prin alăturarea unui supranume „neutru" (calificativ) sau nume indicînd apartenenţa la un neam, la o familie : *Vasile-al lu Cocoş* 974, *Gică al lu Gogoneţu* 974, *ai lu Cîrnu* 967, *ai lu Brăileanu* 980, *ai lu Tănăsoi* 982, *al Marghioalii* 990, *alde Trăilă* 993, *alde Boca* 993, *alde Bîzoi* 994 etc.

— alta, în care substitutul numelui de familie este o poreclă, indicînd un defect fizic sau moral, uneori o stigmatizare a individului sau a familiei din care se trage : *Bătăiosu* 997, *Calu* 983, *Mîrlan* 988, *Mustăciosu* 996, *Mutu* 989, *Piticu* 981, *Puţînică Treabă* 983, *Şubă Veche* 993, *Vgheru* 983 etc.

În răspunsurile noastre apar situaţii foarte clare în care o formulă antroponimică oficială este dublată de formula caracteristică sistemului popular local. Astfel, *Ţoancă Dumitru*, formulă antroponimică oficială în care numele de familie precede pe cel de botez (sub influenţa situaţiilor oficiale oferite de şcoală, armată etc.) devine *Trică Purcărea*, formulă în care în locul numelui individual apare în hipocoristic, *Trică*, urmat de

supranumele *Purcărea*, comun întregului neam [19]. Alte exemple, în ordinea localităţilor : *Gongu Victor* devine *Victor al lu Berlic* 974, *Stîrcu I. Constantin* > *Tică Stîrcu* 980, *Nedelea M. Florea* > *Florea Lungu* („poreclă de la tată") 981, *Ioniță C. Vlad* > *Ioniță Cîrligeanu* 983, *Ciobanu I. Ștefan* > *Fănică al lu Ghiță* 986, *Cîrstoiu Florea* > *Fane Onțăl* 987, *Butoi I. Constantin* > *Trică al lu Gogu* 988, *Constantinescu Ștefan* > *Fănică a lu Uliu* 990, *Băluță I. Marin* > *Mărin Braica* 991, *Soare Chivu* > *alde Soare Matei* 994.

Între exemplele de mai sus se poate observa faptul că uneori numai unul dintre termenii formulei antroponimice apare schimbat în sistemul popular, fie numele de familie *(Nedelea M. Florea* > *Florea Lungu)*, fie prenumele *(Stîrcu I. Constantin* > *Tică Stîrcu)*. Alteori ambii termeni sînt înlocuiţi : *Cîrstoiu Florea* > *Fane Onțăl*.

În sistemul popular de denominaţie, supranumele substitut al numelui de familie cunoaşte şi formule mai complicate, cu mai mulţi termeni determinanţi, ca în exemplele : *Stănuică Traian* > *Trăian a lu Ghiță a lu Mărincu* 975, *Ștefan I. Marin* > *Oanță a lu Ghiță al Monii* 982 [20] sau chiar o complicare a numelui de familie însuşi : *Mieilă Ilie* = *Ilie Gligore Ienache Mieilă*, cu porecla *Ilie a lu Mutu lu Ienache*, care, în fond, arată o clarificare în exprimarea raportului de dependență pe care încercase să-l redea formula oficială.

Privită în general, clasa supranumelor, ca şi cea a a numelor de familie, de altfel, apare ca o categorie foarte bogată, alcătuită din numeroase subclase după proveniența numelor. Încadrarea într-o subcategorie sau alta (calificativ, poreclă, supranume) este foarte greu de făcut, chiar şi în cazurile în care există unele explicaţii ale informatorilor. Dificultatea aceasta este veche şi este reluată de fiecare dată de cercetătorii problemei. Amintim, la rîndul nostru, constatarea lui A. Candrea [21] : „dacă o poreclă dată cuiva de către o persoană este repetată şi de alţii la adresa aceleiaşi persoane, ea devine supranume".

Dăm în continuare o serie de subgrupe ale supranumelor după proveniența lor :

— supranume care indică apartenența sau originea locală : *Amărășteanu* 993, *Băileșteanu* 978, *ai lu Brăileanu* 980, *Brabeceanu* 994, *Ciuperceanu* 978, *Gogoșanu* 995, *Medințanu* 995, *alde Orleanu* 994, *Studineanu* 995, *Ungureanu* 989, 991 etc. ;

— supranume provenite din nume, prenume, hipocoristice, augmentative : *Albei* 985, *Alexie* 989, *Băluță* 990, *Berică* 979, *Dinicel* 998, *Firache („*în loc de *Firică")* 992, *Gogu* 988, *Gelu* 984, *Giurea* 995, *Iorgoci* 982, *Ioșca* 983, *Ivănică* 998, *Liciu* 984, *Marcu* 996, *Mateiș* 995, *Mărculescu* 990, *Mărincea* 979, *Mărincu* 975, *Mărioru* 994, *Mielache* 992, *Mitrică* 970, *Mitroi* 998, *Neagoe* 984, *Negreanu* 989, *ai lu Radu* 980, *Ristea* 980, *Roman*

[19] Observăm şi faptul că în aceeaşi localitate (970), între numele de familie obţinute la întrebarea corespunzătoare, am notat şi numele *Țoancă*, dar şi numele de grup *Țoncani*, ca supranume al întregii familii.

[20] Numeroase exemple de acest tip sînt întîlnite în majoritatea lucrărilor de antroponimie care analizează sistemul popular de denominaţie. Vezi, printre altele, Şt. Paşca, Ţ. O., Natalia Cernăuțeanu, *op. cit.*, Ion Roşianu, *op. cit.*, Ion Toma, *op. cit.*, Marieta Pietreanu *op. cit.*

[21] A. Candrea, *Poreclele la români* Bucureşti, 1896 p.8.

993, *Roşca* 990, *Stăneaţă* 980, *Stoican* 993, *Tănăsoi* 992, *Traiche* 992, *Trică* 970, *Triţă* 992 etc.;

— supranume exprimînd meserii, ocupaţii: *Brînzan* 968, *Casapu* 998, *Călău* 979, *Căpraru* 998, *Covrigaru* 991, *Dascălu* 970: *Fieraru* 991, *Pitaru* 990, *Poştaşu* 978, *Purcărea* 970, *Toboşaru* 993 etc.;

— supranume care exprimă diverse însuşiri sau defecte fizice ale indivizilor: *Brumărel* 979 („i-a albit părul"), *de-ai lu Cîrnu* 967, *ai lu Creţu* 974, *Galop* 977 („om înalt fără nici un dumnezeu"), *al lu Gogoneţu* 974, *a lu Lungu* 981, *Mustăciosu* 996, *Mutu* 989, *Piticu* 981, *Surcel* 975 („era slăbuţ şi înalt") etc.;

— defecte psihice sau morale, calificative injurioase: *Abarin* 993 („e cam avar"), *Barosanu* 970, *Bătăiosu* 997, *Bîzdîc* 974, *Blid în Fund* 968, *Ciocoiu* 977, *Chiaburu* 983, *Moacă* 987, *Murgilă* 982 („om închis, posac, dosnic"), *Puţînică Treabă* 983, *Ursu* 973 („un om cam ursos aşa" [= ursuz]);

— supranume provenind din diferite metafore, apropieri, comparaţii cu obiecte, animale, păsări etc.: *Ardei* 968, *Baboi* 968, *Barză* 998, *Bibă* 968, *Bîzganie* 993, *Bîzoi* 994, *Bojaru* 997, *Bou* 974, *Broscănel* 969, *Buruiană* 990, *Calu* 983, *Cartelă* 997, *Căcărează* 969, *Căpete* 973, *Căraş* 978, *Chiot* 977, *Chisăr* 982, *Cioară Moartă* 979, *Cioc* 997, *Ciocan* 967, *Cocoş* 974, *Cotoi* 976, *Coţofană* 980, *Cucu* 974, *Dovleac* 982, *Drugă* 980, *Dudaie* 967, *Duduleană* 973, *Făsui* 986, *Fîntînă Naltă* 979, *Furnigă* 995, *Găluşcă* 997, *Geantă* 983, *Ghivici* 968, *Gîscanu* 986, *Gîscă* 976, *Gliganu* 972, *Iepure* 980, *Juvete* 996, *Moţ* 985, *Măgaru* 973, *Măidan* 996, *Mălai Mare* 996, *Mînzu* 993, *Miţă* 968, *Modă* 995, *Morişcă* 977, *Păsărică* 997, *Pietroi* 986, *Pir* 968, *Prăpăd* 983, *Purcel* 968, *Purcică* 968, *Raţă* 979, *Sulă* 984, *Şubă Veche* 993, *Tingirică* 983, *Toltoaşă* 984, *Ţîntă* 985, *Ţoi* 980, *Uliu* 990, *Vgheru* 983, *Vulpan* 997, *Zgîrci* 968, *Zgîrieci* 967 etc.;

— supranume acordate după întîmplări memorabile din viaţa indivizilor sau după unele personaje cunoscute în comunitate: *Averescu* 985, *Bujor*, *Codreanu* 969 („lu tata îi spunea *Codreanu* şi un unchi, fratele tatii — *Bujor*"), *Pataşon* 976, *ale Ţîşti* 976 („a zîs că sînt iepuri"), *Vrajbă* 976 („le-a zis mamă-sa: firi-învrăjbiţi! şi le-a rămas numele *Vrajbă*");

— alte supranume, porecle etc. nu au o explicaţie clară sau nu au putut fi explicate de informatori: *Balcu* 997, *Băroată* 969, *Begă* 985, *Beneagu* 973, *Benghiş* 998, *Beu* 989, *Birică* 979, *Bîcă* 987, *Bîldică* 997, *Bîru* 982, *Bîtălaie* 968, *Bordolac* 969, *Braica* 991, *Buchi* 982, *Cacavan* 998, *Canciu* 981, *Cărăşîcă* 981, *Chipentea* 984, *Ciocău* 978, *Citu* 987, *Cîrau* 987, *Cîrţu* 970, *Dărăuţ* 975, *Dîcă* 987, *Durugeanu* 972, *Florandiu* 995, *Fundaşu* 991, *Goagă* 983, *Gulică* 996, *Neaţu* 997, *Oacă* 969, *Oante* 994, *Pălan* 968, *Pîscă* 989, *Pîţă* 995, *Popagea* 984, *Tobaie* 983, *Toflea* 975, *Turlui* 983, *Ţîrdel* 990 *Uciu* 982, *Vangă* 976, *Vîşti* 968.

În ceea ce priveşte poziţia informatorilor faţă de porecle, din materialul adunat se conturează două atitudini contradictorii. Pe de o parte, unii informatori manifestă o reţinere prin încercarea de a ocoli răspunsul, îndeosebi în legătură cu poreclele acordate femeilor: *sînt multe polícre, da sîn‿pręa scîrbǫáse* 967; informatorul din pct. 970 afirmă că de obicei femeia poartă porecla bărbatului şi că *éle nu pręa să polįcrésc aşá;* alţii ezită spunînd că nu ştiu cum se poreclesc femeile între ele (977); „nu prea sînt" (porecle) (97?, 997), „nu prea se poreclesc" (996).

Pe de altă parte, la alți informatori există o deschidere totală, fapt ilustrat prin modul firesc, normal de a discuta despre acest capitol, probabil și din înțelegerea faptului că porecla este în fond un nume folosit dintr-o necesitate în grupul social respectiv. Astfel sînt mențiunile de tipul : *nu i̯egzístă om cáre să n-ái̯bă polícre* 987, „în Criva [= sat apropiat] nu e casă fără poreclă" 985 ; *toț au̯ polícre* 991.

Poreclele feminine obținute cu ajutorul unei întrebări anume pot fi grupate după cum urmează :

— Unele sînt împrumutate de la bărbat, așa cum menționează și unii informatori. Ele se exprimă fie printr-o formulă de dependență de tipul A soția lui B sau a lu cutare, fie printr-un derivat cu sufix. Dăm o serie de exemple : *Cola lu Țîrdel* 990 ; *Floarea lu Broască* 990 ; *Ioana lu Oulețu* 986, *Irina lu Uliu* 990, *Lamba lu Boboacă* 992, *Leana lu Lile* 990, *Lena lu Jumară* 983, *Pătra lu Bocșă* 967, *Stela lu Pisoi* 982, *Tudora lu Dede* 982 sau : *a lu Cambroiu* 982, *a lu Cața* 984, *a lu Doaie* 989, *a lu Ghindănac* 989, *a lu Jiian* 989, *a lu Micotă* 974, *a lu Murgilă* 982, *a lu Piticu* 981, *a lu Țoi* 980, *a lu Urechiatu* 995, *alde Purcea* 995, *ale Duinea* 995 etc.

Dintre derivatele cu sufix, de la porecla bărbatului sau a familiei, notăm : *Bîțuleasa* 987, *Bîzdîcoaia (a lu Bîzdîc)* 985, *Brezoaica* 986, *Cambriasa* (sau *a lu Cambriu)* 982, *Ciocoaica* 968, *Crinuleasa* 979, *Iepuroaica* 980, *Mărculeasa* 993, *Mînzoaica* 993, *Potolicana* 974 (după soțul poreclit *Potolică)*, *Rincioaica* (sau a *lu Rincea)* 985, *Tobăiasa (Tobaie)* 983, *Vîrteșcoaia* 968 etc.

Menționăm că în înșiruirea de exemple de mai sus, majoritatea poreclelor feminine, derivate sau nu, au dezvăluit noi porecle masculine care nu apăruseră în enumerările corespunzătoare anterioare [22].

— Cele mai multe porecle feminine sînt însă directe, „personale", fără nici o legătură cu bărbatul sau cu familia din care fac parte. Ele pot fi diminutive, hipocoristice, augmentative, depreciative etc., cu o nuanță afectivă adesea foarte pronunțată. Dăm cîteva exemple din numeroasele înregistrări : *Ancălia* 978, *(< Anca)*, *Așca* 992, *Balena* 983, *Baroanca* 988 („e mai oacheșă"), *Bălănica* 994, *Ceașca* 974, *Ciochița* 998, *Cozleta* 985, *Doalfa* 991, *Durda* 996, *Găina* 968, *Ioneața* 978, *Junca* 983, *Lunga* 994, *Măruntîca* 998, *Mititica* 980 *(i̯e k̑ar mărúntă)*, *Moș Vălugă* 994 *(sámănă cu ~ ~*), *Ocleița* 994, *Oița* 968, *Panca* 985, *Păscăluța* 982, *Pipilica* 973, *Plăticuța* 994, *Prăjîtura* 994, *Roșia* 998, *Roșița* 973, *Șaula* 987, *Tăpăzdup* 979 („e grasă"), *Tipa* 973, *Titina* 979, *(Títa i̯e lúmele i̯ei̯)*, *Toltoșîca* 984, *Turbata* 976, *Țepeneaga* 998, *Tîrța* 985, *Văcoasa* 983, *Veroana* 976 etc.

La baza multora dintre aceste porecle, ca și la cele bărbătești, se observă drept criterii trăsături fizice, psihice, morale, comparații sau metafore.

Din analiza materialului antroponimic oltenesc adunat cu prilejul anchetelor NALR rezultă că și în această zonă, ca în oricare alta din domeniul dialectal dacoromân, există multiple posibilități de denominație personală.

[22] Lista poreclelor și a supranumelor poate fi mult îmbogățită prin cercetarea numelor topice compuse cu ajutorul antroponimelor ; *La Fîntîna lu Morișcă, Fîntîna lu Ion a lu Oprea, Fîntîna lu Dană, Măgura lui Mñai, Unia pe la alde Copițoi* etc.

Aceste fapte au permis urmărirea celor două sisteme antroponimice — oficial şi popular. Fiecare dintre acestea prezintă trăsături proprii, atît în privinţa modului de formare cît şi a modului de funcţionare în cadrul comunităţilor rurale.

Sistemul antroponimic oficial, cu o vechime nu prea îndepărtată, are ca formulă antroponimică numele de familie + numele individual, elemente suficiente (ca şi în limba literară) pentru identificarea şi individualizarea personală ; el este convenţional, nemotivat, arbitrar în alegerea unui nume sau a altuia pentru o persoană.

Sistemul popular are mult mai multe posibilităţi de a denumi un individ, fiind caracterizat prin formula antroponimică alcătuită din numele individual + numele de familie + supranume sau nume individual + supranume (poreclă, calificativ etc.). Sistemul popular de denominaţie este, de aceea, mult mai puţin convenţional şi mai mult motivat tocmai prin supranume ca substitute ale numelui de familie, mai sugestive, cu o mai mare putere de evocare şi de identificare personală, îndeosebi într-o comunitate rurală, restrînsă.

Între cele două sisteme de denominaţie personală există o legătură permanentă : în sistemul oficial se observă o extindere a folosirii numelor de familie în comparaţie cu etapele trecute, datorită influenţei oficialităţii ; numele de familie pot proveni adesea din supranume — elemente ale sistemului popular. În sistemul popular, unde posibilităţile de alcătuire a formulei antroponimice sînt mai variate, se observă şi influenţa numelor oficiale.

Inventarul de nume folosit astăzi este rezultatul firesc al unei evoluţii istorice, fiind format din creaţii antroponimice proprii sau din împrumuturi adaptate specificului limbii şi sistemului de nume româneşti.

În Oltenia, ca de altfel în orice zonă dialectală din ţară, acest inventar de nume personale nu este prea bogat, un număr restrîns circulînd cu o frecvenţă mare.

Numele de familie pot proveni din nume personale, din supranume, adesea prin derivare.

Supranumele sînt de fapt substitute ale numelor de familie în sistemul popular de denominaţie. Ele pot proveni dintr-un nume comun, prenume, hipocoristic, derivat exprimînd originea locală, ocupaţia, meseria, unele trăsături fizice, psihice ale individului, pe care membrii comunităţii le folosesc din necesitatea de a identifica şi de a individualiza pe cel denumit.

Quelques aspects de la dénomination personnelle dans l'Olténie méridionale

(Resumé)

L'article présente, à partir des enquêtes pour *le Nouvel Atlas linguistique par régions — Olténie*, une série d'aspects, retenus comme importants, de la dénomination personnelle dans les parlers du Sud de l'Olténie. On analyse les deux systèmes de dénomination — officiel et populaire — avec leurs traits spécifiques, au point de vue de leur mode de formation et de leur fonctionnement au sein des communautés rurales d'Olténie. En fonction des matériaux onomastiques disponibles à présent, les anthroponymes ont été groupés en trois grandes clases : noms individuels, noms de famille et surnoms.

Le système anthroponymique officiel, lequel ne remonte pas à une époque très ancienne, a comme formule anthroponymique *le nom de famille + le nom individuel;* ces éléments suffisent, comme dans la langue littéraire, pour l'identification et l'individualisation personnelle.

Le système populaire compte des possibilités beaucoup plus nombreuses de dénomination et se caractérise donc par des formules anthroponymiques plus variées : *nom individuel + nom de famille + surnom* ou, plus fréquemment, *nom individuel + surnom* (sobriquet, qualificatif etc.) en tant que substituts des noms de famille.

L'inventaire des formes, assez varié et intéressant, mais qui ne diffère pas en Olténie méridionale de celui des autres zones dialectales du dacoroumain, consiste de créations anthroponymique propres à la langue roumaine ou aux parlers régionaux, ou d'emprunts adaptés au spécifique de la langue roumaine et du système anthroponymique roumain.

Decembrie 1982 *Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice*
București, Nikos Beloiannis nr. 25

LA RICERCA LESSICOGRAFICA DI BUDAI-DELEANU

Il nome di Ion Budai-Deleanu (1760 ca. – 1820) rimane legato alla *Ţiganiada*, vasto „poemation eroi-comico-satiric" [1], ma multiforme e feconda di intuizioni è stata pure l'attività dello scrittore nel campo linguistico [2]. Della sua viva preoccupazione per tale problematica testimoniano sia i commentari all'opera maggiore, sia i numerosi scritti filologici, rivolti prevalentemente allo studio delle basi grammaticali [3] e lessicali [4] del romeno. Proprio su questo specifico aspetto della produzione di Budai-Deleanu soffermeremo l'attenzione, occupandoci in particolare delle sue ricerche finalizzate al consolidamento e all'arricchimento del patrimonio lessicale della lingua letteraria, secondo linee di tendenza – alcune di pregnante originalità – che si collocano nel più ampio contesto dell'azione della Scuola transilvana.

Gli interessi lessicografici non rappresentavano un portato esclusivo della Scuola transilvana, avendo nei paesi di lingua romena una più lunga tradizione [5], ma è innegabile che una notevole intensificazione se ne verificò con la penetrazione del pensiero illuministico in Transilvania. Punto di arrivo di tale fervore di idee e di iniziative fu il celebre *Lexicon de la Buda* (1825), che si configura quasi come una *summa* delle ricerche lessicografiche ed etimologiche degli studiosi transilvani [6].

[1] L'opera non era afatto quel 'trastullo' *(jucăreauă)* di cui parlava l'autore medesimo, bensí una creazione di ampio respiro in cui erano confluite le esperienze letterarie del mondo classico (Omero, Virgilio, Petronio), della civiltà europea (Ariosto, Tasso, Cervantes, Milton, Klopstock, Niemcewicz) e le idee del secolo dei lumi (Voltaire, Montesquieu). Dal punto di vista linguistico, la *Ţiganiada*, nella quale coesistono elementi della parlata popolare accanto a voci e costrutti arcaici, non poté, essendro rimasta in manoscritto, influenzare l'evolutione del romeno letterario nella prima meta del XIX secolo.

[2] Cfr. I. Gheţie, *Opera lingvistică a lui Budai-Deleanu*, Bucarest, 1966.

[3] Budai-Deleanu è autore di due trattati grammaticali, uno in latino *(Fundamenta grammatices linguae romaenicae*, 1812) e l'altro in romeno *(Temeiurile gramaticii româneşti*, 1815 – 1820 circa), seguito da un incompiuto commento dialogato, nello spirito di consimili opere del tempo *(Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti)*.

[4] Imponenti e ambiziosi i progetti lessicografici di Budai-Deleanu, che non hanno tuttavia superato la fase primitiva di abbozzo. Solamente il *Lexiconul românesc-nemţesc* era pronto per la publicazione nel 1818. Se peró consideriamo lo scrupolo con cui lo studioso attendeva al proprio lavoro (la prima richiesta di autorizzazione alla stampa della succitata opera era pervenuta dalla cancelleria aulica ungaro-transilvana al competente dicastero viennese fin dall'anno 1781 – cfr. L. Protopopescu, *Noi contribuţii la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Documente inedile*, Bucarest, Editura Academiei RSR 1967, p. 207), comprendiamo perché non siano stat, condotti a buon fine il *Lexicon pentru cărturari* o le altre parti del progettato dizionario poliglotta (tedesco-romeno, latino-romeno, francese-romeno e latino-tedesco-romeno).

[5] Le prime attestazioni di opere lessicografiche risalgono al XVI secolo e interessano il versante slavo-romeno (cfr. M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I, Bucarest, Editura ştiinţifică, 1966. p. 7.

[6] Attorno al nucleo primitivo, costituito dall'inedito *Dictionarium valachico-latinum* di Micu, andò coagulandosi l'attività di altri studiosi, tra cui ricordiamo, oltre a Maior, Vasile Coloşi e Ioan Corneli *(ibid.*, pp. 21 – 23 e 30 – 33).

Ma accanto a tale opera, che segnò una data miliare nella storia della cultura romena [7], ben figurano il *Lexicon românesc-nemțesc* e gli altri incompiuti di Budai-Deleanu, di eguale dignità scientifica e sovente più moderni nella stessa impostazione tipografica [8]. Nell'affrontare i problemi del lessico l'autore muove da riflessioni negative sullo stato della lingua romena, che è considerata

> [...] săracă, rustică, necultivată. Valahul scrie precum de obicei vorbește, fără reguli și alegere. În limba aceasta nu există încă un vocabular, nici o gramatică temeinică, nici o ortografie regulată [9].

Né migliore era la condizione della lingua letteraria, nella quale „să află multe împrotiva gramaticei și cu totu la rău grăite" [10], se proprio per la sua inadeguatezza *(neajungerea limbii)* [11], lo scrittore aveva rinunziato al più vasto impegno iniziale della *Țiganiada*, progettata come un poema epico che, al pari di quelli di Omero e Virgilio, esaltasse le gesta degli eroi del popolo romeno [12].

Eppure, a giudizio di Budai-Deleanu, il romeno, malgrado difetti e limitazioni ancora evidenti, era destinato a raggiungere la dignità delle altre lingue di cultura europee :

> Limba moldovenească și în genere, română, are toate calitățile pentru a deveni cu timpul o limbă egală în cultură cu cea italiană, dacă oameni iscusiți se vor ocupa de ea [...] [13].

E, fedele a questa premessa, lo studioso esplicherà un'attività febbrile nei vari ambiti della ricerca inguistica, esprimendo opinioni in taluni casi sorprendenti per originalità e precedendo, pur

[7] Nella sistemazione cronologica dell'attività della Scuola transilvana, in particolare nel settore della ricerca e degli interessi filologici, un tradizionale limite *a quo* è offerto dall'anno 1780, allorché Micu e Șincai pubblicarono a Vienna gli *Elementa*. L'altro limite temporale, quello che segna la conclusione dell'azione culturale e scientifica della Scuola può fissarsi al 1821, l'anno della scomparsa di Maior. Serebbe tuttavia agevole travalicare questa data che — vale ricordarlo — servì a Nicolae Iorga per concludere la poderosa trattazione della storia delle lettere romene del Settecento *(Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea)*, e legare l'esaurirsi del movimento proprio all'uscita del *Lexicon de la Buda*.

[8] Il *Lexicon românesc-nemțesc* è la prima opera lessicografica romena che segni sistematicamente l'accento dei lemmi e che presenti una serie di indicazioni grammaticali (categoria, genere, diatesi), stilistiche ed etimologiche. L'autore, inoltre, segnala con una crocetta e con una *x* i neologismi inseriti nel testo. Cfr. I. Gheție, *Introducere* a I. Budai-Deleanu, *Scrieri lngvistice*, edizione del testo e glossario di M. Teodorescu, studio introduttivo e note di I. Gheție, Bucarest, Editura științifică 1970 (abbrev. *SL)*, pp. 28—32.

[9] I. Budai-Deleanu, *Kurzegefasste Bemerkungen über Bukowina*, in *SL*, p. 39 (traduzione romena di G. Bogdan-Duică, „Gazeta Bucovinei", 1894/IV, 8—9 e 17—23, ripresa, con qualche variante, dal Gheție).

[10] I. Budai-Deleanu, *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*, in SL, p. 134.

[11] In entrambe le redazioni dell'opera l'autore sottolinea le ragioni di carattere linguistico e letterario che l'avevano indotto a limitare il proposito iniziale. Nel *Prolog* della variante A scrive :

> Drept aceasta, apucîndu-mă nespusă poftă de a cînta céva, mă văd silit a cînta ; Însă, la mare lipsă aflîndu-mă deascultători, simțind și neajungerea limbii românești spre cîntări iroice, am izvodit această poeticească alcătuire, sau mai bine zicînd *jucăreaie*, vrînd a formui și a introduce un gust nou de poezia românească.

(I. Budai-Deleanu, *Opere*, edizione critica di F. Fugariu, studio introduttivo di Al. Piru, Bucarest, Editura Minerva 1975, II, p. 8) e in quello della variante B, esposti i propositi iniziali, ne spiega le cause del ridimensionamento :

> Însă, băgînd de samă că un feliu de poesie de-aceste, ce să chiamă epicească, poftește un poet deplin și o limbă bine lucrată, nesocotință, dar ar fi să cînt fapte eroicești, mai vîrtos cînd nice eu mă încredințăz în putere, iar neajungerea limbii cu totul mă desmîntă...

(Ibid., I, p. 4).

[12] Și unde aflăm la istorie un eróe asemene lui Ștefan, principul Moldavii, sau unu Mihaiu, domnului Ugrovlàhii, caròra nu lipsea numai un Omer, ca să fie înalțăți preste toți eroii *(Ibid.*, p. 3).

[13] *SL*, p. 39.

senza poterle direttamente influenzare essendo le sue opere rimaste quasi tutte manoscritte, le teorie di altri filologi romeni della prima metà dell'Ottocento.

In seno alla Scuola transilvana Budai-Deleanu occupa una posizione particolare, determinata da una fondamentale dicotomia del suo pensiero linguistico. Se nelle questioni ortografiche egli si attiene al principio del più rigido purismo etimologico, destinato a uscire sconfitto dal successivo evolversi della nuova scrittura, nel campo del lessico non condivide l'esacerbata chiusara agli imprestiti da lingue che non fossero la latina o le romanze [14]. Nell'approccio a questo problema, che costituiva uno dei punti obbligati dell'analisi del fondo lessicale di una lingua tanto aperta alle influenze esterne, lo studioso si uniforma generalmente a un criterio, quello della circolazione della voce d'imprestito, che soltanto alcuni decenni più tardi sarà introdotto nella scienza filologica romena [15]. Ne abbiamo un'esposizione chiara nella prefazione al *Lexicon:*

> Toate, dară, acest feliu de cuvinte, ori să fie de la daţieni sau sloveni ori de aiure, fiindcă o dată s-au priimit la tot neamul, nu să pot priivi mai mult ca streine, ce adevărat româneşti [16].

Altrove, in sintonia con la propria sensibilità di filologo, lo scrittore si pone ancora un problema, quello delle difficoltà di accertamento della direzione degli imprestiti stessi :

> Dară nice să pot dzice, pentru că une cuvinte au asămănare cu cele sîrbeşti, cum că sînt de la sîrbi luate. Încai nu să poate dzice de toate, căci este o mare întrebare despre unele, de le-am împrumutat noi de la sîrbi sau sîrbii de la noi? [17]

Nell'esemplificazione successiva lo studioso, in concorrenza con l'etimologia ungherese *(szekrény)*, indica per la voce *sicriu* (regionale *sicriniu)* l'etimologia slava *(škrinja* e *skrinja)* ipotizzando però che gli slavi, a loro volta, avessero attinto al latino *(scrinium)* [18]. L'ipotesi, che non rimase isolata, viene oggi generalmente respinta [19], ma non manca chi reputa possibile il rinvio alla latinità balcanica [20]. Mentre in questo caso l'indicazione di Budai-Deleanu risulta opinabile, ma non confutabile *tout court*, insostenibile è la sua successiva annotazione che, per la voce verbale *iubesc*, ammette la derivazione latina *(lubeso, lubet, lubenter)* [21], in luogo della reale etimologia già allora corrente (slavo *ljubiti)* [22].

Simili incongruenze, originate sia dallo scadente livello delle conoscenze filologiche che dalla generale tendenza degli studiosi transilvani a volgersi al versante latino, non debbono offuscare un altro merito di Budai-Deleanu. Laddove una parte degli etimologisti si attardava ancora su teorie che vedevano nelle lingue ebraica e greca la fonte di ogni parola, l'autore del *Lexicon*, sulla scia del pensiero leibniziano e illuministico, si attesta su posizioni nuove [23]. Il suo credo etimologico è contenuto nella seguente dichiarazione :

[14] Cfr. I. Gheţie, *op. cit.*, p. 116–117.

[15] In verita, una formulazione rudimentale dello stesso criterio si ritrova nella prefazione al *Noul Testament* (1648), laddove Simion Ştefan, con efficace paragone, osserva : „Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii,că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţările, aşea şi cuvintele acealea sînt bune carele le înţeleg toţi" (Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare*, op. cit., p. 44).

[16] *SL*, p. 172.

[17] Cfr. I. Gheţie, *op. cit,*. p. 43–44.

[18] *Ibid.*

[19] Cfr. A. Cioranescu, *Diccionario Etimologico Rumano*, Tenerife, [19], Biblioteca Filológica — Universidad de la Laguna 1958, p. 739 (s. v. *scrin)* : „La der. directa del lat. *scrinium* (Diez, *Gramm.*, I, 28 ; Cihac, I, 248 ; Koerting 8525) no es posible".

[20] Cfr. P. Skok, *Etimologîski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagabria, JAZU 1973, III, p. 270 (s. v. *skrinja)* : „Dall'ungherese slavo-pannonico *szekrény* < rom. *sicriu* (si veda il russo *skrin)*. Non è esclusa una fonte della latinità balcanica".

[21] Sia nella prefazione (*Sg*, pp. 172–173) che nella introduzione storica al *Lexicon (ibid.*, p. 199).

[22] Cfr. I. Gheţie, *op. cit.*, p. 43.

[23] Cfr. M. Mitu, *Concepţii şi metode moderne în opera lingvistică şi filologică a lui Ion Budai-Deleanu*, in „Limbă şi literatură", 1970/XXVII, p. 165.

> Nihilominus vice versa existimo radices nominum nationum Barbarum non ex Graeca vel Hebraea interpretandes, atque similitudines nominum quae studiose non quaeruntur neque a radice exoticae alicuius linguae data opera derivantur, sed quae obviae sunt et quasi in oculos incurrunt [24].

dove quel ,,quasi saltano agli occhi'' va senz'altro riferito, né poteva essere altrimenti, alla lingua latina.

Budai-Deleanu non per questo disconosce l'importanza degli imprestiti, che distingue per la diversa provenienza (slava, ungherese, greca, albanese, tedesca, italiana e spagnola) [25], assegnando la preminenza all'elemento slavo, che rappresentava ,,cea mai mare parte a cuvintelor streine în limba românească'' [26].

Tuttavia, allorché valuta in termini percentuali o numerici l'apporto lessicale di altre lingue in romeno, lo studioso non mantiene l'univocità di giudizio, forse perché condizionato da motivazioni di carattere extralinguistico che andranno accentuandosi con il transcorrere de tempo.[27] Se nelle citate *Brevi osservazioni sulla Bucovina* aveva fissato tale presenza su valori abbastanza alti :

-a- Limba lor (dei romeni, cioè. — *N.d.A.)* este vechea limbă romană populară, amestecată cu felurite cuvinte slave, greceşti şi albaneze ; dar cuvintele luate din celelalte limbi abia fac 1/3 [28].

nella prefazione ai *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* aveva sostanzialmente modificato la tesi iniziale :

-b- Căci într-adevăr cele o sută şi ceva de cuvinte pe care românii le-au primit în limba lor. de nevoie, în timpul îndelungatei lor convieţuiri cu alte neamuri, dovedesc doar că au fost introduse în limba lor unele cuvinte străine şi nu că din acest motiv limba nu este latină. Acele puţine cuvinte care sînt întrebuinţate ici şi colo de valahi nu constituie, neîndoios, nici a suta parte a rădăcinilor acestei limbi [29];

mentre nell'*Introducere istoricească* al suo dizionario scriverà :

-c- Drept aceasta, deacă vom chema limba românească o mestecătură de toate limbile, pentru că cuprinde în sine vreo doao sute de cuvinte străine, dintru care nici jumătate sînt de trebuinţă, atunci cu acelaş drept să poate zice de fieşcare limbă europească într-acelaş chip, căci nici una dintr-însăle s-află aşa curată ca să nu aibă mai multe sute de cuvinte ce sînt de obşte şi altor limbi străine [30].

Se confrontiamo questi dati, soprattutto gli ultimi, con la situazione del romeno quale risulta dalle *Tabellae* annesse al succitato testo grammaticale, si perviene a conclusioni che li contraddicono. Ma ciò non deve meravigliare perché, specie nell'*Introduzione storica*, diretta per

[24] Cit. in Al. Cioranescu, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, in ,,Cercetări literare'', 1936/II, p. 108.

[25] Raccolti sia nei *Fundamenta* che nel *Lexicon* in apposite tabelle.

[26] *Introducere istoricească,* in *SL*, p. 196.

[27] Cfr. I. Gheţie, *op. cit.*, p. 54.

[28] *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina, ibid.*, p. 39.

[29] Traduzione dal latino di Ion Gheţie, *ibid.*, p. 48.

[30] *Ibid.*, p. 201.

ammissione dell'autore anche agli studiosi stranieri[31], lo spirito patriottico, l'indirizzo apologetico e la foga polemica talora prevalgono, offuscando la capacità di esame imparziale del fenomeno studiato.

Ci sembra pertanto più opportuno accertare la posizione di Budai-Deleanu non tanto sulla base delle sue dichiarazioni, quanto piuttosto sulla scorta di una breve analisi di una *Tabella* che presenti la situazione di certi imprestiti e indichi in subordine le direzioni di intervento dello studioso sul materiale raccolto. Significativa è la prima *Tabella*, preceduta dalla rubrica "Vocabula Slavica apud Valachos civitate donata" [32], in cui si analizzano gli imprestiti slavi del romeno.

Riportiamo, a esemplificazione della sua struttura, la parte iniziale della *Tabella I*:

Valachice	Quid significet	Slavice	Quid significet	Aliter valachice proprie
babă	anus vel obstretrix	baba	anus v. obstretrix	moaşă
bob	faba	bob	faba	proprie valachice aliter dici nequit
basnă	fabula	basm	fabula	proprio carent Valachi
bici	flagellum	bicz	flagellum	proprio carent
blid	patina	blido	patina, catinus	stratină

[...] [33]

In totale, le voci esaminate assommano a 233 (palese il contrasto con -b-, dove si parlava di "o sută şi ceva de cuvinte", considerando anche gli imprestiti da lingue diverse dalle slave), di cui 128 non sostituibili con altre del fondo lessicale romeno (mentre in -a- si fissava genericamente a un terzo l'insieme degli imprestiti).

In linea generale, l'esame analitico delle voci slave elencate nella *Tabella I* conferma, da un canto, la serietà delle indicazioni etimologice dell'autore e, dall'altro, la vitalità delle sue proposte innovative. Naturalmente, non tutte le etimologie risultano esatte, né tutti i termini consigliati in sostituzione di quelli slavi hanno avuto il conforto dell'accoglimento nell'uso della lingua, ma, nel primo caso, una comparazione con le analoghe osservazioni del *Lexicon budan*, in cui si compendiarono le specifiche conoscenze di più di una generazione di studiosi, non si risolve a sfavore di quelle di Budai-Deleanu che talora le sopravanzano per equilibrio e penetrazione. Così, nella *Tabella* la voce *babă* è giustamente messa in relazione con lo slavo *(baba)*, mentre il dizionario budano l'accosta, con molta fantasia ma senza alcun fondamento, all'italiano *babbo* [34].

[31] All'inizio dell'*Introducere istoricească* l'autore espone le ragioni che l'hanno indotto a scriverla:

> Vrînd a da la tipariu cel mai întîi lexicon românesc, mi-au părut lucru vrednic de ostăneală a spune ceva pentru purcederea românilor precum şi pentru începutul şi alcătuirea limbii româneşti, puţin pînă acum cunoscute la ceialalţi europeni.

(Ibid., p. 186).

[32] La Tabella è inclusa nel *Lexicon* con il titolo di *I. Tabelle der allgemein angenommenen slavischen Stammwörter*, preceduta dalle osservazioni dell'autore nell'*Introduzione storica*.

[33] *Fundamenta*, in *Sb*, p. 55.

[34] Cfr. I. Gheţie, *op. cit.*, p. 52.

La *Tabella* si prefigge l'avvio del lettore (e del parlante) all'impiego di termini che possano agevolmente sostituire quelli slavi, come risulta da varie affermazioni dell'autore :

> Sînt într-adevăr numeroase cuvinte din limba slavă intrate în uz mai de mult şi încetăţenite, dar nici unul n-a fost primit dintr-o nevoie stringentă. Şi nici n-ar trebui să fie păstrate în chip necesar, căci abia a treia parte dintre acestea n-ar putea să fie înlocuite cu alte cuvinte băştinaşe, derivate din limba latină ; iar astfel de cuvinte, de al căror ajutor limba se poate dispensa, chiar dacă ar fi cu miile, n-ar altera originea şi natura limbii [35].

Redigendo la *Tabella* l'autore si è mantenuto su posizioni più attente allo stato della lingua che non organiche alla dimostrazione del suo carattere latino. Soltanto in un numero non molto ampio casi di propone sostituzioni che non scaturiscano dall'esame obiettivo del lessico degli inizi dell'Ottocento [36]. E, d'altronde, molte delle proposte, proprio perché congeniali allo spirito della lingua e in armonia con le sue linee di sviluppo, sono state confermate dalla successiva prassi, entrando stabilmente nell'uso [37]. Non parliamo, è chiaro, di un'influenza diretta delle soluzioni indicate da Budai-Deleanu, sia perché i suoi scritti filologici e grammaticali non furono mai pubblicati, sia perché — e ne costituisce un'eloquente riprova il fallimento del purismo latineggiante di un August Treboniu Laurian [38] — le proposte dei teorici rimangono sterili se prescindono da un'attenta e obiettiva considerazione della realtà linguistica.

In un'epoca in cui la cultura romena, talvolta da posizioni di accentuato estremismo, tendeva a sottrarsi alla tutela della tradizione slava, era naturale che la concorrenza con quelle slave delle voci di origine latina, già diffuse nella lingua popolare, ma ancora non attestate in quella scritta, avrebbe condotto all'adozione di queste ultime e alla scomparsa delle corrispondenti slave (oppure alla loro specializzazione in significati particolari e alla loro coesistenza nelle catene sinonimiche, non come elementi qualificanti, ma come elementi di arricchimento della lingua [39].

Non ci pare inutile segnalare un'altra peculiarità della *Tabella*. Tra le voci consigliate in sostituzione di quelle slave, nella colonna preceduta dalla nota "aliter valachice proprie", ne troviamo varie appartenenti al fondo lessicale del romeno in senso lato, che non sono, cioè, di derivazione latina, ma risalgono all'apporto della lingua dacica [40]. Con tutta probabilità, lo studiosa le ha incluse, forse anche senza intuirne l'esatta provenienza [41], considerandole tra

[35] *Ibid.*, pp. 48—49.

[36] Segnaliamo, ponendo tra parentesi il termine che si intendeva soppiantare, alcune delle proposte di Budai-Deleanu non accolte nell'uso della lingua : *betegie (boală)*, peraltro di origine ungherese, che si e tuttavia mantenuto come regionalismo ; *cignu (lebădă)* ; *vîntă (pofală)* ; *mirac (ciudă)*, ma *minune*, egualmente proposto, ha trovato larga diffusione.

[37] E' il caso, tra le altre voci, di *iarbă*, *fiară*, *ruşine* che hanno preso rispettivamente il posto di *băruiană*, *gadenă*, *ocară*. O di termini come *deşert*, *alung* (in senso figurato) che si sono affiancati a quelli slavi *(gol, gonesc)*.

[38] Il suo *Tentamen criticum*, diretto in maniera acritica all'espulsione dalla lingua di voci e costrutti che non fossero di origine latina, è corredato di esempi aventi poco a spartire con il romeno : "Roma fu domina'la mundu'lui", "Una rondinella nu face primavera" (D. Macrea, *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucarest, Editura ştiinţifică şi enciclopedică 1978, p. 63).

[39] "Celelalte, osserva Budai-Deleanu, slujesc numa spre bogăţirea limbii" *(Introducere istoricească*, in *SL*, p. 200).

[40] Così, *buză* e *moaşă* consigliate rispettivamente in sostituzione di *usnă* e *babă*.

[41] D'altra parte, nel caso di molte congeneri voci è ancora oggi difficile indicare un'etimologia sicura. Le due della nota precedente, attribuite da alcuni al fondo lessicale dacico (I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Bucarest, Editura ştiinţifică şi enciclopedică 1981, pp. 282 e 360), sono per esempio considerate da altri di probabile etimo latino la prima, e di origine dubbia, a seconda (Al. Cioranescu, *Diccionario*, op. cit., pp. 119 e 539—540).

quelle di più antica penetrazione e di più larga circolazione, quindi con i requisiti per l'accoglimento nell'uso della lingua, ma si potrebbe anche ipotizzare che tale decisione sia scaturita proprio dall'attenzione portata da Budai-Deleanu all'influsso del sostrato.

E' noto che nel primo e più polemico delinearsi dell'ideologia della Scuola transilvana era stata privilegiata una singolare tesi, suffragata con rinvii acritici a opere di storici quali Dione, Sesto Rufo, Orosio, Eutropio : una volta sconfitto Decebalo, l'imperatore Traiano avrebbe popolato con colonie romane la Dacia ormai priva di abitanti [42]. L'asserzione, rivolta a riaffermare l'assoluta purezza latina della nazione romena, comportava in sede lingiuistica il misconoscimento dell'influsso delle parlate preesistenti sulla lingua dei coloni romani. Non pochi storici e linguisti stranieri, soprattutto nordici e slavi [43], si erano apertamente schierati contro simile distorsione strumentale della realtà, e le polemiche erano divampate. Al riguardo Budai-Deleanu si mantenne su una posizione autonoma di pensiero : se avvertiva l'insostenibilità della tesi degli studiosi transilvani, non concordava neanche con quanti sopravvalutavano l'apporto dell'elemento dacico, ma riconosceva all'azione del sostrato il giusto rilievo nell'ambito del lessico :

> Acum dară, cu care neam românii în Dacia au vieţuit mai multă vreme? Care neam nu este altul fără a gheţilor şi a dacilor cu care adecă românii sau romanii din Dacia mai multe veacuri au trăit împreună [44].

Mosso tuttavia da un distorto senso di orgoglio nazionale che gli faceva considerare con sospetto l'ammissione di una molteplicità di influenze esterne sul romeno, che si sarebbe in tal modo configurato come una "mestecătură de limbi", Budai-Deleanu amplia il concetto di dacico, includendovi quali vecchi imprestiti di tale lingua le voci greche, albanesi e tedesche passate più tardi in romeno. Seguendo inoltre, sia pure con qualche esitazione, l'opinione di vari storici de tempo, aveva supposto che i daci fossero un'alta incarnazione di quel popolo slavo cui la scienza non riusciva a dare un volto nell'antichità, non trovandone testimonianza nei monumenti culturali [45]. Ne risultava una fisionomia del romeno meno variegata :"Aşadar, chiar luminat este cum că românii toate ale sale cuvinte străine le-au luat de la daci" [46].

Accanto a tali ipotesi fantasiose, non mancano nelle pagine di Budai-Deleanu intuizioni felici riguardanti proprio l'analisi dei rapporti linguistici slavo-romeni. Lo studioso opera infatti una distinzione fondamentale tra i termini di provenienza slava della sua lingua, dividendoli in due gruppi : quelli entrati in una fase più remota, attraverso la supposta mediazione dacica (sono le voci che penetrarono in romeno all'epoca del primo contatto tra i nuovi arrivati slavi e le popolazioni romanizzate a nord del Danubio) [47] e quelli accolti in periodo successivo per influenza della lingua ecclesiastica e amministrativa. La discriminazione tra i termini slavi comuni

[42] L'ipotesi, già avanzata da Dimitrie Cantemir, venne ripresa da Şincai nella prefazione agli *Elementa:* "Septimum supra decimum saeculum est, a quo TRAJANUS devicto Decebalo in orbatam incolis Daciam coloniam duxit" (S. Micu — Gh. Şincai, *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, a cura di M. Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia 1980, p. 2), e da numerosi altri esponenti della Scuola transilvana.

[43] Già lo svedese Johannes Erik Thunmann aveva affermato nel 1774 il 'tracismo' della lingua romena e lo sloveno Jernej Kopitar aveva più tardi posto in rilievo l'apporto dell'elemento indigeno alla formazione della lingua e dello stesso popolo romeno (I. I. Russu, *op. cit.*, pp. 38—40).

[44] *Introducere istoricească*, în *SL*, p. 197.

[45] In verità, Budai-Deleanu non appare molto categorico quando identifica gli slavi con i daci : "Daţieni, între care mai întîi au lăcuit strămoşii noştri, au fost *un feliu de sloveni*" (il corsivo è nostre. — *R. d. A.*) (Prefazione al *Lexicon*, in *SL*, p. 171).

[46] *Introducere istoricească, ibid.*, p. 197.

[47] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucarest, Editura ştiinţifică şi enciclopedică 1978², pp. 293—297.

e quelli slavoni consente allo studioso di stabilire un preciso criterio di espulsione degli ultimi dal suo *Lexicon* e, più in generale, dalla lingua :

> Toate cuvintele ruseşti şi sîrbeşti fără de nice o alegere şi trebuinţă băgate la cărţile bisericeşti, avînd noi în locul lor altele chiar româneşti mai vechi şi mai de înţăles, trebuie să lipsească de la lexicon [48],

e

> Dzis-am mai sus şi pentru cuvintele vîrite în limba noastră prin neprocopsiţi tălmaci a cărţilor bisericeşti şi poftoresc că acele nu au nice un drept la limba noastră [49].

Ma una volta operata la sostituzione delle voci slave di imprestito seriore con altre propriamente romene o di antica penetrazione, rimaneva insoluto il ben più importante problema dell'arricchimento del fondo lessicale della lingua letteraria, "limba muzelor", nella definizione dello studioso. Anche in tale direzione Budai-Deleanu preconizza soluzioni interessanti e quasi tutte vitali, che possono così compendiarsi :

a) apertura alle formazioni neologiche e alle voci del linguaggio internazionale ;

b) immprestiti dalle lingue "sorelle" (italiano, francese e spagnolo) ;

c) reperimento nei testi antichi di vocaboli rari di origine latina ;

d) adozione di termini dialettali che, pur essendo limitati nella circolazione areale, fossero di sicura provenienza latina, accanto a quelli di origine non latina, ma diffusi in tutta l'area linguistica romena.

Tra i neologis mi una posizione rilevante è attribuita a quelli di uso internazionale :

> [. . .] Am adaus şi eu, însă foarte puţine [50], altele, ce să află acum priimite la toate neamurile Europii, precum *alianţă, cabinet, echipaj, bagaj, avangardă, modă* etc., căci şi aceste sînt de obşte cunoscute la cei politiciţi ; apoi, neavînd noi ale noastre, am socotit că fac un lucru primiit patrioţilor, puindu-le şi la lexiconul românesc [51] ;

ma non si trascura neanche la terminologia speciale, tecnica e scientifica in particolare :

> Pus-am la lexicon şi mai multe cuvinte nu de mult de către cei mai aleşi şi învăţaţi dintru naţie întrebuinţate, care mai toate cuvinte s-au împrumutat de la greci sau de la latini şi însămnează numiri obicinuite numa la învăţături sau meşterii [52].

Dallo spoglio dei vecchi testi e dall'analisi delle parlate regionali provengono numerose altre voci che l'autore propone per l'arricchimento della lingua :

> Mă mărturisesc că multe cuvinte de aceste s-au băbat la lexicon. Dară trebuie a şti că toate acele cuvinte sînt chiar româneşti şi veri că se află la cărţile vechi, veri că să obicinuiesc şi acum întru unele eparhii româneşti, precum sînt cuvîntul *op, propriu, şerb* şi alte de aceste [53].

Potremmo riportare altri passi degli scritti linguistici di Budai-Deleanu che chiariscano, ulteriormente la sua posizione rispetto al problema, ma ci pare più interessante esaminarne l'applicazione nella prassi artistica, nella composizione della *Ţiganiada*. Dal punto di vista lessicale,

[48] Prefazione al *Lexicon*, in *SL*, p. 173.
[49] *Ibid.*, p. 174.
[50] In realtà, il *Lexicon* è, al pari del *Lexicon pentru cărturari*, particularmente ricco di termini neologici.
[51] Prefazione al *Lexicon*, in *SL*, pp. 175–176.
[52] *Ibid.*, p. 175.
[53] *Ibid.*, pp. 174–175.

l'opera presenta un tessuto molto vario, ove si alternano, accanto a voci della parlata viva, altre arcaiche o create dal poeta [54]. La *Ţiganiada* vede o protagonista il semplice popolo che l'autore caratterizza anche con un'attenzione costante alla dimensione linguistica e dialettale (pronto, tuttavia, a chiarire gli eventuali dubbi del lettore nelle numerose note a pie ' di pagina che toccano i più svariati ambiti culturali, storici, letterari e filologici).

In tale contesto l'impiego di termini desueti già all'epoca di composizione dell'opera si rivela funzionale alla rievocazione di una trascorsa realtà storica, come osserva in nota l'autore allorché introduce la figura di Vlad Ţepeş, mentre il ricorso ai neologismi diviene più frequente nelle osservazioni dei supposti commentatori e in quegli squarci del poema, in particolarei canti X e XI, ove l'interesse si rivolge a problematiche socio-politiche [55].

Infine, una breve osservazione sulla lingua della *Ţiganiada*, considerata in rapporto alle indicazioni della citata *Tabella I*. Benché in questa l'autore abbia consigliato la sostituzione di determinate voci slave con altre di origine per lo più latina (o ritenute tali), nel testo del poema incontriamo a volte queste ultime *(viers, moaşă, libovie)*, ma a volte anche le prime *(duh, nevastă, bogăţie)* o entrambe *(post-ajun)*. Segno, questo, che il filologo latineggiante non impose la propria volontà al poeta, benché si riservasse nel commento uno spazio per glosse che tendevano spesso, in maniera apperta, o velata, alla rivalutazione dell' elemento 'strămoşesc'. [56].

Proprio tale equilibrio, che si altera — l'abbiamo detto — solamente nelle soluzioni ortografiche, permette a Budai-Deleanu di accostarsi senza pregiudizi alle questioni che infervoravano gli studiosi transilvani, esprimendo in proposito idee originali. Così, prima ancora di Maior [57], egli affermava già nel 1805 circa [58] la derivazione del romeno dal latino popolare e non da quello classico[59], come si sosteneva allora per accentuare la nobiltà della lingua romena. E nella prefazione ai *Fundamenta* del 1812 chiariva ulteriormente il passaggio dal latino al romeno :

> Totuşi chestiunea stă astfel : încă din epoca lui Caesar şi Cicero, poporul roman îşi avea propria sa vorbire ; dar, pe cînd, cu trecerea vremii, limba latină mai cultă a degenerat (complet neglijată fiind şi amestecată fără noimă cu vorbirea populară) şi a dispărut pe nesimţite, poporul şi-a păstrat statornic vechea sa vorbire [...] Vorbirea latină populară a rămas pînă acum în diversele provincii ocupate de romani [...] Limbă romană a fost alterată în Dacia prin vorbirea dacilor, a goţilor, a geipizilor, a slavilor şi, în parte, a hunilor ; în sinea ei, ea a rămas totdeauna latină şi, deşi şi-a însuşit foarte multe cuvinte străine, a făcut-o totuşi conform spiritului ei şi le-a dat terminaţii latine. Cu toate acestea, din cauza numeroaselor alterări care s-au produs în decursul timpului, a ajuns foarte diferită de cea latină [60].

Forse, proprio questa intuizione, aggiunta alla puntuale valutazione dell'influenza del sostrato, costituisce il merito maggiore di Budai-Deleanu e gli attribuisce, nonostante

[54] Cfr. Luiza şi Mircea Seche, *Limba şi stilul lui Budai-Deleanu în "Ţiganiada"*, in *Contribuţii la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, III, Bucarest, 1962, p. 7—42.

[55] Vi troviamo numerosi termini afferenti alla vita politica *(autoritate, democraţia, dictator, deputăţia, monarhia, răvoluţie, repubieca* etc.).

[56] Si consideri, per esempio, la nota relativa alla voce *Clisă:*
Cuvîntul acesta să obicinueşte şi în zioa de astezi şi însemnează aceaia ce pe alte locuri *slănină*, iar în Ardeal, pe une locuri, *lard*, care mai de pe urma cuvînt e chiar românesc, dela lătenie, în carea să zice *lardum*, adevărat cuvînt strămoşesc, M. P.
(I. Budai-Deleanu, *Opere*, op. cit., I, p. 22).

[57] Soltanto nella *Istoria pentru începutul romînilor în Dacia*, che è del 1812, Maior aveva affermato con chiarezza la derivazione del romeno dalla lingua latina volgare.

[58] Cfr. il passo del. *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukovina*, indicato alla nota 34.

[59] Cfr. I. Gheţie, *op. cit*,. p. 33—37.

[60] Prefazione ai *Fundamenta*, în *SL*, pp. 45, 46 e 47.

talune forzature del suo pensiero [61], un posto di rilievo tra i linguisti romeni della prima metà dell'Ottocento. Se consideriamo, infine, la capacità dello studioso di esaminare i problemi lessicali ed etimologici con metodologia nuova alla quale non sono estranei, sia pure in forma ancora embrionale, criteri di elaborazione statistica del materiale raccolto [62], comprendiamo a pieno il danno che la filologia romena ha patito per la mancata pubblicazione del *Lexicon românesc-nemțesc* e delle altre opere del linguista di Cigmău (Hunedoara). L'edizione integrale della sua opera filologica, se pure tardiva, non soltanto porrebbe rimedio a tale grave lacuna, ma risponderebbe a un'imperiosa esigenza della storia della cultura romena [63].

Dicembre 1982 ADRIANA SENATORE
Università di Bari

[61] Come l'insistenza sul concetto di corruzione *(depravatio)* del latino in ambito romanzo, che per molti studiosi transilvani significò la necessità di ripristinare, seguendo la suggestione di un tardivo spirito classicista, lo stato antico di tale lingua.

[62] Come ha osservato il Mitu, "les versions initiales du "Dictionnaire" présentent un intérêt particulier également pour le fait (jamais encore signalé) qu'elles continennent *les premiers essais de statistique du vocabulaire roumain en suivant le critèrium de l'origine*" (M. Mitu, *Ion Budai-Deleanu et les problèmes de l'étymologie slavo-roumaine*, in "Revue roumaine de linguistique", 1969/XIV, 2, p. 145).

[63] C. Poghirc, *Elementul autohton în concepția lui Ion Budai-Deleanu*, in "Limbă și literatură", XXVII, 1970, p. 144.

REMARQUES SUR L'ARBITRAIRE*

Aucune notion saussurienne n'a reçu tant d'interprétations divergentes que celle de l'arbitraire du signe. Dans son excellent aperçu du problème, Rudolf Engler [1] faisait remarquer qu'on n'avait « pas toujours bien lu ni bien compris » le *Cours* sur ce point. En effet, si l'on parcourt la littérature critique [2] qui a été consacrée au problème de l'arbitraire, on est frappé par la multitude des réseaux conceptuels auxquels la notion d'arbitraire s'intègre, et par la juxtaposition d'assentiments (partiels) et de réfutations.

La diversité des interprétations s'explique par le fai t que la notion d'arbitraire a une incidence multiple dans l'*axiomatique* saussurienne [3] : non seulement, elle est reliée à plusieurs niveaux du processus sémiotique (signification et signifiance [4]), mais elle peut être considérée aussi comme un principe *linguistique*.

Dans son effort de démêler les différents niveaux auxquels s'applique la notion d'arbitraire, Engler [5] a distingué trois types d'arbitraire : *l'arbitraire sémiologique*, qui est l'arbitraire du signifiant (cf. *Cours de linguistique générale* 1 I § 1) [6], *l'arbitraire de la langue*, qui est l'arbitraire du lien entre le signifiant et le signifié *(Cours de linguistique générale*, 2 IV) et *l'arbitraire d'une langue*, qui est l'arbitraire du signifiant impliquant celui du lien *(Cours de linguistique générale*, 2 VI). Comme le dit Engler, « l'arbitraire est un principe sémiologique. Il a cependant une forme linguistique particulière, caractérisée par la détermination réciproque des valeurs. L'arbitraire ynchronique est un défaut de motivation, une conséquence du principe sémiologique pour une slangue particulière à un moment donné (...) Dans une langue donnée, il peut y avoir un arbitraire du signifiant découlant de la détermination réciproque des valeurs dans la langue et de l'arbitraire du lien. » [7]

* L'auteur tient à remercier le Fonds national belge de la recherche scientifique (N.F.W.O.) pour son support financier.

[1] R. Engler, *Théorie et critique d'un principe saussurien : L'arbitraire du signe*, Cahiers Ferdinand de Saussure (CFS) 19 (1962), p. 5–66 (la citation est extraite de la p. 7). Voir également les *Compléments à l'arbitraire* du même auteur, dans CFS 21 (1964), p. 25–32, et son compte rendu de G. Derossi, *Segno e struttura linguistici nel pensiero di Ferdinand de Saussure*, Udine, 1965, dans CFS 24 (1968), p. 94–98.

[2] Pour une bibliographie, voir Engler (note 1) ; E.F.K. Koerner, *Bibliographia Saussureana 1870–1970. An Annotated, Classified Bibliography on the Background, Development and Actual Relevance of Ferdinand de Saussure's General Theory of Language*, Metuchen, 1972, p. 129–179 ; E.F.K. Koerner, *Contribution au débat post-saussurien sur le signe linguistique. Introduction générale et bibliographie annotée*, The Hague, 1972 ; et la *Bibliographie saussurienne*, rédigée par R. Engler et publiée, régulièrement, depuis 1976, dans les CFS.

[3] Pour un exposé magistral de cette axiomatique, voir R. Engler, *European Structuralism : Saussure*, dans Th. Sebeok (éd.), *Current Trends in Linguistics*, vol. 13 : *Historiography of Linguistics*, The Hague, 1975, p. 829–886.

[4] Voir T. Todorov, *Signifiance et sens*, dans *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*, Paris, 1975, p. 509–515.

[5] R. Engler, *Théorie et critique*, o.c., p. 49 et 54. La systématisation de R. Engler est de loin supérieure à celle de T. Absil, *Sprache und Rede. Zu de Saussures « Allgemeiner Sprachwissenschaft »*, dans « Neophilologus » 10 (1925), p. 100–108 et 186–193, qui distingue (en s'écartant de la pensée et de la terminologie saussuriennes) un arbitraire des sons, un arbitraire du lien, et un arbitraire des sens.

[6] Nous utilisons l'édition critique du *Cours de linguistique générale* par Rudolf Engler (Wiesbaden, 1968). Signalons que dans son article *CLG und SM : eine kritische Ausgabe des « Cours de linguistique générale »*, dans « Kratylos » 4 (1959), p. 119–132, Engler avait déjà donné un spécimen d'édition critique qui comprend des passages sur l'arbitraire (p. 128–131).

[7] R. Engler, *Théorie et critique*, o.c., p. 49 et p. 54.

Cette analyse rigoureuse, qui permet de situer les affirmations de Saussure à propos de l'arbitraire du signe, a récemment été adoptée par Thomas Scheerer[8] :

,,Auf einer ersten Ebene ist Beliebigkeit diejenige des Zeichens schlechthin. Sie ist daher ein semiologisches Prinzip. Als ein solches trifft es auch, aber nicht nur, auf Sprache (als Langue in generalisiertem Sinne) zu. Es ist dasjenige Prinzip, welches Sprache (Langue) mit anderen Zeichensystemen gemeinsam hat. Dieses Prinzip betrifft zunächst nur das isolierte Zeichen als solches. Auf einer zweiten Ebene, und zwar im Bereich des sprachlichen, langue-wertigen Systems allgemein, erzeugt das Prinzip der Beliebigkeit die sprachlichen Werte. Zwischen dem an sich konfusen Denken und dem an sich ebenso ungegliederten Lautmaterial ,,bringt der sprachliche Akt genau bestimmte Werte hervor, die aber Werte bleiben, weil die Verbindung zwischen Idee und Lautausschnitt beliebig ist'' (Godel, zit. Engler 1962, 47). Die gegenseitige Delimitation der sprachlichen Werte ist die Erscheinungsform der Arbitrarität im Bereich des synchronen Sprachsystems als solchem. Auf der dritten Ebene, im Bereich einer synchronen einzelnen Sprache bzw. ihres Zustands, tritt nun die Motivation auf. Sie ist eine Einschränkung der Arbitrarität im Bereich der einzelnen Sprache'' [9].

Nous estimons qu'on peut faire un pas en avant, si l'on étudie les configurations notionnelles dans lesquelles la notion d'arbitraire se trouve enchâssée. D'un point de vue épistémologique, il faut alors distinguer :

(1) l'arbitrarité du rapport non motivé entre *signans* et *signatum*. Ici, *arbitraire* s'oppose à *motivé par nature* [10] ;

(2) l'arbitrarité du signe linguistique, dont la forme *conventionnelle* est utilisée par une communauté linguistique qui transmet son fonds linguistique — sujet à des variations — d'une génération à l'autre [11]. Cette arbitrarité (conçue comme conventionalité [12]) devient évidente dès qu'on compare différentes langues entre elles [13] et dès qu'on considère l'histoire des langues [14]. Dans cette optique, *arbitraire* s'oppose à *universellement et panchroniquement identique;*

(3) l'arbitrarité du rapport qui existe entre le signifiant et le signifié (cf. *Cours de linguistique générale* 1, I, § 2 : « Le lien unissant le signifiant au signifié est arbitraire », p. 152 ; D 210 : « Le lien unissant le signifiant au signifié est radicalement arbitraire » (cf. S 2.18) et III C 280 : « Le lien qui relie une image acoustique donnée avec un concept déterminé et qui lui confère sa

[8] Th. Scheerer, *Ferdinand de Saussure. Rezeption und Kritik* (Erträge der Forschung, 133), Darmstadt, 1980. Voir également notre étude critique à propos de ce livre, à paraître dans « Semiotica » (1983).

[9] Th. Scheerer, *Ferdinand de Saussure*, o.c., p. 115—116.

[10] C'est la conception qu'on rencontre chez Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris, 1932, § 65 ; voir également A. Sechehaye — Ch. Bally — H. Frei, *Pour l'arbitraire du signe*, dans « Acta Linguistica » 2 (1940—1941), p. 165—169, où il est question du lien entre signifié et signifiant, et de celui entre signe et objet (donc entre *signans* et *signatum)*.

[11] Voir à ce propos Ch. Bally, *La contrainte sociale dans le langage*, « Revue internationale de sociologie » (1927), p. 211—229.

[12] C'est de cette façon que Benveniste, Ullmann et Gamkrelidze ont interprété l'arbitraire ; voir E. Benveniste, *Nature du signe linguistique* « Acta Linguistica » 1 (1939), p. 23—29; S. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Glasgow — Oxford, 1951 (1957²), p. 83—92 (cf. les remarques de R. Engler, *Théorie et critique*, o.c., p. 32) ; et T. Gamkrelidze, *The Problem of 'L'arbitraire du signe'*, « Language » 50 (1974), p. 102—110 (pour l'équivalence établie entre *arbitraire* et *conventionnel*, voir p. 103).

[13] Procédé employé par Emile Benveniste, *Nature du signe linguistique*, o.c., p. 24—25. A propos de cette conception de l'arbitraire, voir notre article *Sémasiologie et onomasiologie: opposition, recouvrement et complémentarité*, à paraître dans les *Mélanges Hugo Plomteux*, Louvain, 1983.

[14] C'est ce que fait A. Nehring, *The Problem of the Linguistic Sign*, « Acta Linguistica » 6 (1950), p. 1—16, qui conclut que le signe est nécessaire du point de vue synchronique et arbitraire du point de vue diachronique (voir les remarques critiques de R. Engler, *Théorie et critique*, o.c., p. 31).

valeur de signe est un lien radicalement arbitraire »[15]). Ce qui est en jeu ici, c'est le lien entre deux domaines : celui de la sonorité langagière et celui du psychisme mental. Ces deux domaines sont organisés comme des systèmes de valeurs[16] et la relativité de ces valeurs[17] entraîne non seulement l'arbitrarité des deux ordres pris séparément, mais également celle de leur *relation différentielle*.

Il est vrai que ces trois conceptions de l'arbitraire (dont la troisième est épistémologiquement la plus intéressante et la plus proprement saussurienne[18]) se trouvent enchevêtrées chez Saussure, à la fois dans sa pensée et dans se s formulations, recueillies par les auditeurs du *Cours*. Toutefois, il me semble indispensable de bien distinguer ces différentes « valeurs » du terme *arbitraire*, afin de mieux cerner l'apport original de Ferdinand de Saussure et afin de mieux saisir la place de l'arbitraire dans la théorie linguistique de Saussure et les rapports de cette notion avec celles de *immotivé, négatif, conventionnel, différentiel, oppositif, libre, fortuit*, etc.

Terminons par une mise au point. La notion d'arbitraire chez Saussure concerne la *langue*, et jamais la *parole*[19] ; dans les passages du *Cours*, l'arbitraire est toujours mis en rapport avec *le système* et non avec son *utilisation*. Certains auteurs[20] se sont vus obligés d'affirmer, « contre Saussure », que le signe ne peut être arbitraire, parce qu'il est intrinsèquement lié à une motivation d'ordre psychique ou à une intention poétique : mais ce faisant, ils se sont placés sur le domaine de la parole. Or, le principe de l'arbitraire, tel qu'il a été formulé par Saussure, concerne l'articulation différentielle de la *langue* en tant que *système de signes*.

Décembre 1982

P. SWIGGERS
Katholieke Universiteit Leuven

[15] Voir également les textes D 189, III C 282, J 158, S 2.9, dans *Cours de linguistique générale*, éd. critique par R. Engler, p. 155.

[16] Pour le rapport entre le principe de l'arbitraire et la théorie des valeurs, voir P. Swiggers, *Sur l'histoire du terme 'valeur' en linguistique*, « Revue roumaine de linguistique » 26 (1981), p. 145–150 (p. 145–147).

[17] Voir déjà les remarques perspicaces de K. Jaberg à propos des valeurs différentielles : K. Jaberg, *Ferdinand de Saussure's Vorlesungen über allgemeine Sprachwissenschaft*, « Sonntagsblatt des Bund » 17. 12. 1916, p. 790–795 et 24. 12. 1916, p. 806–810 (repr. dans K. Jaberg, *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*, Paris–Zürich–Leipzig, 1937, p. 123–136.

[18] Les autres conceptions de l'arbitraire ont d'ailleurs une tradition très ancienne, qu'il ne faut pas faire commencer avec Saussure ; cf. E. Coseriu, *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*, « Archiv für das Studium der neueren Sprachen » 204 (1967), p. 81–112, et J. Stéfanini, *Tradition grammaticale et arbitraire du signe*, dans « Cahiers de linguistique, d'orientalisme et de slavistique ». *Mélanges de linguistique et de stylistique en hommage à Georges Mounin pour son soixante-cinquième anniversaire* 5/6 (1975), p. 373–386.

[19] On pourrait trouver une confirmation de cette idée dans les anagrammes, où le contexte discursif confère aux signes leur caractère motivé.

[20] Ainsi par exemple : E. Pichon, *La linguistique en France. Problèmes et méthodes*, « Journal de psychologie » 34 (1937), p. 25–48 (p. 31) et, du même auteur, *Sur le signe linguistique. Complément à l'article de M. Benveniste*, « Acta Linguistica » 2 (1940–1941), p. 51–52 ; et D. Alonso, *Poesía española. Ensayo de métodos y límites estilísticos*, Madrid, 1950 (1952²), p. 19–33.

Les langues dans le monde ancien et moderne. Ouvrage publié sous la direction de Jean Perrot. Première partie. **Les langues de l'Afrique subsaharienne.** Textes réunis par Gabriel Manessy. Deuxième partie. *Pidgins et créoles.* Textes réunis par Albert Valdman, Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1981, XII + 691 p.

Acest volum face parte dintr-o lucrare destinată să înlocuiască cartea *Les langues du monde*, publicată sub conducerea lui A. Meillet şi M. Cohen în 1924 (o nouă ediţie, sub conducerea lui M. Cohen, a apărut în 1952 la CNRS). Cum se ştie, lucrarea *Les langues du monde* este rezultatul colaborării unui grup de specialişti din diferite domenii şi a fost concepută ca o carte care poate să informeze, în acelaşi timp, publicul larg şi pe lingvişti asupra principalelor caracteristici de structură ale diverselor grupuri de limbi.

Progresul realizat în lingvistică în ultimii ani (extinderea considerabilă a cunoştinţelor despre diversele limbi din Africa, Asia, Oceania şi America şi, pe de altă parte, dezvoltarea interesului pentru aspectul sincronic şi tipologie) a făcut oportună elaborarea unei alte lucrări care să corespundă nivelului actual. Această nouă lucrare a fost concepută în mai multe volume, primul, cel de faţă, fiind consacrat limbilor din Africa subsahariană (al doilea va cuprinde limbile afro-asiatice sau hamito-semitice), idiomurile pidgin şi creole. Ataşarea părţii referitoare la „pidginuri şi creole" aici poate surprinde dacă ne gîndim la regiunile unde se vorbesc aceste idiomuri (cele mai multe în America şi Asia) ; coordonatorii lucrării o explică prin asocierea acestora cu limbile africane, ceea ce duce implicit la concluzia că autorii atribuie un rol important limbilor africane în formarea şi dezvoltarea idiomurilor pidgin şi creole.

Concepţia acestei noi versiuni explică structura şi modul de tratare a materiei. Primul volum are două părţi, aşa cum rezultă şi din titlu. În legătură cu modul de tratare, principala problemă a fost aceea a clasificării limbilor din prima parte (pentru cele aproape 1000 de limbi negro-africane s-au propus clasificări care au variat în funcţie de epoci, şcoli şi cercetători, criterii etnografice, istorico-lingvistice şi tipologice). Coordonatorul acestei părţi (G. Manessy) a crezut că trebuie să se ţină seama de această situaţie şi, în consecinţă, s-a mulţumit să dea « un découpage qui tiendrait délibérément compte de la répartition des competences et de l'orientation des études » (p. 4). Urmarea este că în această carte nu există o clasificare a limbilor negro-africane de felul celor stabilite de M. Delafosse (şcoala franceză), D. Westerman (şcoala engleză) sau de J. H. Greenberg (şcoala americană). Colaboratorii au avut libertatea de a prezenta faptele cunoscute astăzi şi problemeel rămase în suspensie (multe dintre limbile negro-africane sînt încă puţin cunoscute) ale domeniului lor în forma considerată cea mai adecvată. Evident că această manieră de a trata problema contribuie la lipsa de unitate a lucrării, fapt remarcat şi de coordonator, care, pentru a remedia pe cît posibil acest inconvenient, a dat un foarte util tabel comparativ între cele trei clasificări amintite mai sus şi materia din prima secţiune a volumului în discuţie. Aceasta din urmă este grupată după cum urmează : I. Limbile din Sudanul occidental şi din Guineea (1. limbile vest atlan tice, 2. limbile mande ; 3. songhay-zarm ;a 4. limbile voltaice ; 5. limbile reziduale idn Togo ; 6. limbile kru ; 7. limbile kwa) ; II- Limbile din platourile Africii Centrale (1. lim. bile Benue-Congo ; 2. limbile din Adamawa ; 3. limbile subgrupului ubangian ; 4. limbile grupului sudanez central) ; III. limbile din Sudanul oriental şi de nord (1. grupul saharian ; 2. grupul maba ; 3. grupul tama ; 4. grupul „mim" ; 5. grupul daju ; 6. fur ; 7. limbile. din munţii Nuba ; 8. grupul nubian ; 9 grupul koma ; 10. berta ; 11. tabi (ingassana) ; 12. kunama ; 13. barya) ; IV. limbile din regiunea Nilului de Sus (1. limbile nilotice ;

2. limbile paranilotice; 3. Didinga-Murle); V. limbile bantu. O comparaţie sumară ne permite să observăm că între această nouă versiune şi cea din vechea carte editată de A. Meillet şi M. Cohen există o mare deosebire, în primul rînd în clasificarea limbilor negro-africane. Este părăsită clasificarea tradiţională din lingvistica franceză, fiind adoptate clasificările din *Handbook of African Languages* (1952–1959) şi cea a lui J. H. Greenberg.

Prima parte a cărţii mai are încă două secţiuni, una consacrată limbilor ciadiene, o familie de limbi pe care Greenberg o include în limbile afro-asiatice, şi alta limbilor khoisan, grupate aparte de toţi africaniştii. A doua parte este dedicată pidginurilor şi creolelor.

Paginile volumului sînt împărţite astfel: limbile din Africa neagră au numărul cel mai mare (p. 1–397), limbile ciadiene cîteva zeci (p. 399–453), limbilor khoisan li s-au acordat multe pagini (p. 455–615) şi idiomurile pidgin şi creole au numai cîteva zeci de pagini (p. 621–671). Amploarea deosebită a secţiunii cu limbile din Africa neagră este justificată prin numărul şi varietatea limbilor respective, în timp ce în cazul limbilor khoisan ea se explică prin interesul excepţional pe care îl prezintă o descriere detaliată a acestor limbi încă puţin cunoscute şi cu un fonetism original, bazată pe materiale obţinute în anchete recente. O anumită disproporţie în modul de tratare a faptelor există şi între diferitele capitole consacrate unor limbi, unele fiind mult mai ample decît altele. O oarecare lipsă de unitate există şi în modul de prezentare din capitolele introductive ale unor subsecţiuni în ce priveşte raportul dintre prezentarea diverselor variante şi prezentarea trăsăturilor caracteristice ale grupului respectiv. Din acest punct de vedere ni se pare că modelul demn de urmat este introducerea semnată de coordonatorul volumului, G. Manessy, la capitolul limbilor voltaice. Există grupuri ca, de ex., mande (M. Houis), songhai-zarma (Nicole Tersis), Adamawa (C. Hagège) etc., pentru care în introducerile semnate de persoanele indicate în paranteze nu se face nici o observaţie cu privire la trăsăturile generale ale limbilor care aparţin grupurilor respective. S-a ajuns la această situaţie în ciuda efortului pentru o lucrare omogenă depus de coordonator, care, aşa cum se arată în prefaţă, a pus la dispoziţia fiecărui colaborator o schemă ce ar fi trebuit urmată de toţi autorii.

O caracterizare generală a conţinutului acestui volum trebuie să treacă peste aceste inegalităţi şi să scoată în evidenţă calitatea remarcabilă a capitolelor consacrate diverselor limbi. În aceste capitole, adevărate mici monografii, sînt prezentate trăsăturile caracteristice dintr-o perspectivă sincronică, tipologică, ca şi stadiul actual al cercetărilor în domeniul limbilor respective. Excelente bibliografii încheie fiecare capitol.

În concluzie, o lucrare fundamentală, absolut indispensabilă oricărui africanist şi nu numai acestora. Aşteptăm cu nerăbdare celelalte volume.

Decembrie 1982

MARIUS SALA

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ANTONIO QUILIS, **Fonética acústica de la lengua española**, Madrid, Editorial Gredos, [1981], 500 p.

Judecînd numai după titlul şi dimensiunile cărţii lui Antonio Quilis (al 49-lea titlu al seriei a III-a, *Manuales*, din *Biblioteca románica hispánica*, publicată sub direcţia lui Dámaso Alonso), cititorul s-ar aştepta să găsească în paginile ei doar o descriere extrem de amănunţită a structurii acustice a sunetelor limbii spaniole şi a corelatelor fizice ale elementelor suprasegmentale proprii aceleiaşi limbi. În realitate, f o n e t i c a a c u s t i c ă a s p a n i o l e i ocupă mai puţin de jumătate din paginile volumului; la problemele aparţinînd acestui domeniu se adaugă unele care sînt de fonetică, dar nu acustică, sau de fonologie

a limbii spaniole, precum şi unele de fonetică şi fonologie generală.

Autorul arată, de la bun început, că, pe lîngă scopul corespunzător titlului cărţii, l-a avut şi pe acela de a pune la îndemîna cercetătorilor din lumea hispanică „unos elementos de fonética acústica que les puedan servir de base para sus investigaciones" (p. 9) şi, de altfel, chiar fără această precizare, expunerea noţiunilor fundamentale de fonetică acustică, înainte de a se trece la descrierea spaniolei, nu ar fi putut să surprindă. Mai puţin justificată ni se pare prezenţa, în cuprinsul volumului, a unor pasaje sau subcapitole al căror conţinut nu are legătură nici cu spaniola, nici cu fonetica acustică în general. Vom da, aici, un singur exemplu : cea mai mare parte a primului capitol, *Introducción* (p. 17–37), este consacrată descrierii procesului de comunicare din punctul de vedere al teoriei informaţiei, descriere care nu se dovedeşte necesară pentru înţelegerea problemelor tratate în paginile următoare.

A. Quilis pune la îndemîna cititorului o mare cantitate de informaţii privitoare la cercetări – nu numai de fonetică acustică – efectuate de alţi lingvişti. De exemplu, în capitolul despre accent (p. 310–336), din care doar cam o jumătate are ca obiect spaniola, găsim un paragraf intitulat *Investigaciones sobre la naturaleza del acento* (p. 320–326), unde sînt menţionate părerile cîtorva zeci de cercetători asupra naturii accentului în diverse limbi (pentru completarea bibliografiei citate în text, se adaugă, în nota de la sfîrşitul paragrafului, o trimitere la alte 17 lucrări). Foarte mulţi autori sînt citaţi şi multe lucrări sînt rezumate în capitolul *La entonación*, ceea ce nu ar fi fost indispensabil. Trebuie să spunem însă că, potrivită sau nu, din punctul de vedere al structurii cărţii, prezentarea – însoţită de comentariile autorului – a opiniilor (foarte variate) despre natura şi funcţiile intonaţiei, unităţile sistemului intonaţional, raportul dintre intonaţie şi alte fenomene etc. este o veritabilă şi foarte bună introducere în intonologie.

Primele patru capitole formează o introducere în fonetică (cu specială privire asupra foneticii acustice), iar în al V-lea, *Los rasgos distintivos* (p. 105–127), problemelor de fonetică li se adaugă prezentarea unor noţiuni fundamentale de fonologie generală. O serie de probleme cu caracter general (de fonetică sau de fonologie) nu sînt tratate însă în partea introductivă a cărţii, ci în capitolele următoare. De exemplu, între subcapitolul consacrat distribuţiei fonemelor oclusive ale spaniolei şi cel în care se face analiza acustică a sunetelor corespunzătoare este plasat un subcapitol de fonetică acustică generală (p. 192–200); printre altele, aici se introduc noţiunile de t r a n z i ţ i e şi de l o c u s (notăm, cu acest prilej, că, împotriva aşteptărilor, la această din urmă noţiune nu se face apel în descrierea oclusivelor spaniole). În cap. *El acento*, după cîteva paragrafe consacrate structurii accentuale a cuvintelor spaniole, este descrisă (folosindu-se lucrări de P. Ladefoged şi de Ilse Lehiste) baza fiziologică a accentului (p. 319–320).

Ultimele nouă capitole, inegale ca dimensiuni – cel mai scurt este *La silaba* (p. 307–309) –, au, în general, cîte două părţi ; după unele chestiuni de fonetică generală (cîteodată, şi de altă natură: vezi mai sus) urmează descrierea, din punct de vedere acustic, a faptelor din limba spaniolă. De exemplu, în prima parte a capitolului *Vocales* (p. 128–188), cel mai întins subcapitol (p. 130–141) este rezervat teoriilor asupra producerii vocalelor; paragrafele consacrate spaniolei ocupă mai puţin de o treime din cele 60 de pagini. O structură diferită au ultimele două capitole, XIII, *La entonación* (p. 337–413) şi XIV, *La entonación española* (p. 414–443) : aici problemele generale sînt separate de descrierea spaniolei. Totuşi, în partea finală a capitolului al XIII-lea (la p. 408–413) este rezumat un articol al autorului publicat în 1977 şi intitulat *Realización y percepción de los rasgos prosódicos en el habla cuchicheada, en español* (în care este studiată şi chestiunea contrastelor accentuale în vorbirea şoptită).

După cum arată autorul, la p. 12, materialul pe care se bazează descrierea provine în cea mai mare parte de la vorbitori ai spaniolei europene, dar pentru unele particularităţi s-a făcut

apel la vorbitori din America Latină. Din păcate, nu ni se dau prea multe indicaţii asupra modului în care s-au desfăşurat cercetările experimentale şi s-au făcut măsurătorile : aflăm că subiecţii au fost numeroşi şi că au fost reproduse spectrogramele (sonagramele) corespunzătoare ,,caracteristicilor medii'' (p. 11), dar nu în toate capitolele se fac precizările necesare (de genul celor pe care le găsim, de exemplu, la p. 174–175, unde, pentru ,,triunghiul vocalic acustic'' se trimite la un studiu efectuat de A. Quilis şi M. Esgueva şi se menţionează că au fost analizate 660 de realizări ale celor cinci foneme vocalice ale spaniolei, în cuvinte pronunţate de 22 de vorbitori). Conform aşteptărilor, sonagraful a fost principalul aparat utilizat (nu ni se spune dacă şi curbele intonaţionale reproduse în ultimul capitol al cărţii au la bază spectrograme). Sonagramele sînt, în general, de bună calitate (ar fi fost bine dacă s-ar fi folosit mai des procedeul marcării pe acestea a unei linii verticale împărţite în intervale de cîte 500 de hertzi – ca în fig. 6.22 de la p. 180 –, pentru a se permite cititorului să determine direct, cu aproximaţie, poziţia pe scara frecvenţei a formanţilor şi a altor elemente din structura acustică a sunetelor). Spectrogramele vocalelor sînt însoţite de crochiuri realizate după imagini, obţinute pe filme radiologice, care înfăţişează caracteristicile articulatorii ale sunetelor în cauză.

Vom prezenta, în continuare, pe scurt, conţinutul părţilor rezervate foneticii acustice a spaniolei în capitolele VI–X, XII şi XIV.

În cap. al VI-lea găsim, alături de cifrele care indică frecvenţele primilor doi formanţi ai vocalelor, şi observaţii asupra deosebirilor dintre diftongi şi succesiunile de vocale în hiat (de exemplu, [wa] în *cuatro* şi [ua] în *situado*).

În capitolele VII–X sînt expuse rezultatele analizei acustice a diverselor categorii de consoane : oclusive (orale şi nazale), fricative, africate, lichide. Pentru fiecare consoană se stabileşte direcţia tranziţiilor formanţilor 2 şi 3 (uneori şi 1) din structura vocalei următoare. Se fac sumare observaţii asupra fazei exploziei la oclusivele orale, iar la nazale se indică frecvenţele medii ale primilor trei formanţi. La fricative se indică limita inferioară a zonei în care apare zgomotul de fricţiune (uneori în cifre ,,rotunde'' cu o aproximaţie de 100 Hz, alteori în cifre foarte exacte). Date de acelaşi fel găsim şi în descrierea elementului fricativ al africatelor ; a fost măsurată şi durata acestor consoane, precum şi durata fiecăruia dintre cele două elemente componente (oclusiv şi fricativ). Frecvenţele primilor trei formanţi ai variantelor lateralei /l/ sînt indicate cu o precizie (superfluă) care merge pînă la sutimea de Hz (p. 276). Pentru vibrante se dau şi amănunte privitoare la durată şi la elementul svarabhaktic care apare în grupurile consonantice ,,muta + /r/''.

Trecînd peste foarte scurtul capitol *La sílaba*, care nu conţine nici o observaţie de fonetică acustică, urmează să spunem cîteva cuvinte despre capitolele XII şi XIV (cu privire la conţinutul capitolului XIII, *La entonación*, vezi mai sus).

În cap. XII, consacrat accentului, ne reţine atenţia paragraful *La naturaleza del acento español* (p. 327–332). După ce rezumă opiniile lingviştilor care l-au precedat, A. Quilis prezintă rezultatele unei cercetări proprii efectuate în 1971, în cadrul căreia a măsurat frecvenţa tonului fundamental, intensitatea şi durata vocalelor dintr-o serie de cuvinte şi a ajuns la concluzia că ,,el índice más importante para la percepción del acento en español es la frecuencia fundamental'' (p. 332), locul al doilea fiind ocupat de durată. Aşadar spaniola face, şi ea, parte dintre limbile considerate ca fiind caracterizate printr-un accent de intensitate (dinamic), dar în care proeminenţa accentuală are ca principal corelat fizic frecvenţa tonului fundamental.

În ultimul capitol al cărţii, *La entonación española* (p. 414–443), sînt prezentate şi comentate, foarte pe scurt, 61 de curbe melodice corespunzătoare unui număr egal de fraze de diverse tipuri. Aceste curbe ilustrează funcţiile intonaţiei, fie lingvistice în sens restrîns (,,funciones de la entonación en el nivel lingüístico'' ; p. 416), fie expresive.

Criteriile după care a fost repartizată materia în cele 14 capitole ale volumului nu sînt foarte clare în toate cazurile. Descrierea alofonelor [β], [ð], [γ] ale fonemelor /b/, respectiv, /d/, /g/ a fost inclusă în cap. *Fricativas*, unde

însă nu apar şi fricativele [ʃ], [ʒ] (< [ʎ]) şi aşa-numitul „*rr* asibilat". Prima dintre aceste consoane, corespunzătoare africatei [tʃ] din spaniola standard, este descrisă în cap. *Africadas* (vezi p. 266 – 273; a fost înregistrată pronunţarea unor vorbitori portoricani), iar celelalte două în cap. *Liquidas* (vezi, de exemplu, pentru [ʒ] sonagrama de la p. 289, iar pentru [ř] sonagramele de la p. 303). Tot în cap. *Africadas* este descrisă oclusiva (pre)palatală [ɟ], care apare, alături de [dʒ], în cuvinte de tipul *cónyuge* (a se compara cele două sonagrame de la p. 265) şi se menţionează că, adesea, „la realización [dʒ] se produce sin momento interrupto" (p. 264), ceea ce înseamnă că, în realitate, avem a face cu fricativa [ʒ], descrisă după cum am văzut, în cap. *Liquidas*.

Avem de făcut cîteva observaţii asupra tablourilor în care fonemele limbii spaniole sînt analizate în trăsături distinctive (≐ t.d.) binare, definite în termeni acustici. Deoarece nu se face întotdeauna o delimitare destul de riguroasă între proprietăţile acustice ale s u n e t e l o r şi t.d. ale f o n e m e l o r corespunzătoare, unele interpretări sînt discutabile.

Nu vedem motivul pentru care autorul consideră că în vocalismul spaniolei există opoziţii bazate atît pe t.d. [± grav], cît şi pe t.d. [±acut] : vocalele /i/ şi /e/ ar fi acute şi nongrave, /u/ şi /o/ grave şi non-acute, iar /a/ nonacut şi non-grav (p. 188). De fapt, ne găsim în prezenţa unei singure opoziţii : [+grav] = [–acut], iar [–grav]=[+acut] ; vocala /a/, realizată ca s u n e t mai grav decît [i], [e] (la p. 187, [a] este descris ca vocală gravă !) şi mai acut decît [u], [o], este singura vocală compactă a sistemului, aşa încît, după părerea noastră, acest f o n e m este indiferent faţă de opoziţiile (de fapt, o singură opoziţie) care separă în două serii vocalele necompacte : /i/, /e/ şi /u/, /o/.

Celor trei foneme nazale li se atribuie t.d. [+sonor] şi [+continuu], deşi în spaniolă – ca şi în majoritatea limbilor – nu există opoziţii între nazale sonore şi nazale surde, nazale continue şi nazale necontinue (întrerupte); unităţile sistemului fonologic pe care autorul le numeşte, la p. 219, „fonemas oclusivos nasales" nu sînt explozive pe plan fonologic şi ele nu posedă nici t.d. [+ continuu], cum ar rezulta din matricea de la aceeaşi pagină.

De adăugat, în sfîrşit, că nu întotdeauna este clară relaţia dintre tablourile în care sînt indicate t.d. ale fonemelor, pe de o parte, şi datele acustice prezentate în prealabil, pe de altă parte. De exemplu, la p. 210, după fraza „Resumiendo, podemos establecer el siguiente cuadro, con los rasgos de nuestros fonemas explosivos orales :" urmează un tablou în care t.d. „continuo/interrupto" are valoarea ± pentru fonemele /b/, /d/, /g/, ceea ce nu „rezumă" analiza precedentă (în care au fost avute în vedere numai alofonele oclusive ale celor trei foneme). Ar rezulta că, după A. Quilis, /b/, /d/, /g/ sînt intermediare între continue şi întrerupte, ceea ce nu concordă însă cu denumirea de „fonemas explosivos" ; interpretarea adecvată este, credem, cea pe care o găsim, de exemplu, la Emilio Alarcos Llorach, *Fonología española* (3ª. edición aumentada y revisada), Madrid, [1961], p. 173 : /b/, /d/, /g/ sînt indiferente faţă de t.d. [± continuu]. O observaţie asemănătoare se poate face şi cu privire la fonemul /ɟ̌/ (din *saya*, de exemplu), considerat [±continuu] (p. 255).

Vom face, în continuare, cîteva observaţii de detaliu, în ordinea paginilor.

P. 18 : Nu este tocmai adevărat că, în *Preliminaries to Speech Analysis*, R. Jakobson şi colaboratorii săi au stabilit opoziţii „basadas exclusivamente en los rasgos acústicos de las realizaciones fonemáticas" ; chiar autorii acestei lucrări observă (ediţia din 1955, p. V) că termenul **nazalitate**, de exemplu, trimite la o proprietate a r t i c u l a t o r i e a sunetelor. Şi mai puţin corespunzătoare realităţii este afirmaţia potrivit căreia „todas las modernas fonologías generativas especifican sus morfofonemas por medio de rasgos acústicos" ; este suficient să menţionăm că în una dintre cele mai cunoscute lucrări de fonologie generativă, *The Sound Pattern of English*, de Noam Chomsky şi Morris Halle (New York, Evanston şi Londra, 1968) – citată, printre altele, în nota 6 – se operează cu trăsături distinctive ca [înalt] [jos], [coronal], [anterior], care se referă la nivelul genetic (articulatoriu), nu la cel acustic.

P. 111 : Criticile la care se referă autorul nu sînt „contra los rasgos distintivos" în general, ci au ca obiect doar definirea acestora în

ermeni acustici sau binarismul caracteristic concepţiei lui R. Jakobson.

P. 143 : Nu ni se pare potrivit să fie numiţi „formantes individuales" formanţii care depind „de la lengua nacional o del dialecto utilizado" (factor pus, astfel, pe acelaşi plan cu configuraţia organelor articulatorii caracteristică unui individ).

P. 175 : Comparîndu-se triunghiul a c u s t i c al vocalelor spaniole cu cel al vocalelor cardinale (acesta din urmă reprodus la p. 160), se fac observaţii de tipul „el /e/ español es mucho más abierto que el /e/ cardinal", care se referă la caracteristicile a r t i c u l a t o r i i ale vocalelor în discuţie (de notat, în treacăt, că atît aceste caracteristici, cît şi cele acustice sînt ale unor sunete, nu ale unor foneme). Ţinîndu-se seamă de fenomenul compensaţiei, discutat la p. 20–21 (acelaşi efect acustic poate fi obţinut prin articulaţii diferite), ar fi fost preferabil să se spună că sp. [e] este mai c o m p a c t, menţinîndu-se comparaţia pe terenul acusticii (cu atît mai mult cu cît vocalele cardinale în discuţie nu au fost rostite, ci produse prin sinteză, de către autorii citaţi la p. 159).

P. 181 : Unele dintre trăsăturile, vizibile pe spectrograme, prin care diftongul din *cuatro* se deosebeşte de succesiunea de vocale din *situado* – în primul caz „los dos primeros formantes se elevan paralelos de [u] a [a], en una transición lenta y progresiva", în celălalt „la transición entre los dos elementos es brusca" – nu sînt concludente pentru chestiunea discutată (distincţia diftong/vocale în hiat), deoarece semivocala din primul şi vocala din al doilea cuvînt nu sînt precedate de consoane identice : atunci cînd nu intervine influenţa contextului aceleaşi secvenţe, [wa] şi [ua], au caracteristici aproape diametral opuse celor menţionate, după cum se poate vedea în fig. 6.21 de la p. 177 (cf. p. 196).

P. 219 : Nazalei palatale i se atribuie t.d. [–compact] (= [+difuz]), ceea ce înseamnă că din punctul de vedere al trăsăturii [±compact], ea se separă de fricativa, africata şi lichida cu acelaşi loc de articulaţie. Nu este însă argumentată respingerea opiniei curente (vezi, de exemplu, E. Alarcos Llorach, *op. cit.*, p. 172), conform căreia consoana [ɲ] posedă t.d. „denso" = [+compact].

P. 221, 228 : Consoanele [β], [δ], [γ], [ǰ] sînt grupate în categoria fricativelor „de resonancias bajas" („situadas, principalmente, en la mitad inferior de su espectro"), iar [f], [θ], [s], [x] în cea a fricativelor „de resonancias altas". De observat însă că frecvenţa de la care începe zgomotul de fricţiune la [f] este de 2100 Hz (p. 229), deci destul de joasă, la [θ] „varía tremendamente", adică între 2400 şi 6400 Hz *(ibidem)*, iar la diversele variante ale lui /s/ între 2511 şi 5670 Hz (p. 234) ; pe de altă parte, constatăm că nu se dau cifrele corespunzătoare pentru fricativele sonore, iar pe baza sonagramelor reproduse nu se poate face o comparaţie destul de concludentă, printre altele, pentru că materialul analizat în capitolul *Fricativas* nu provine de la un singur subiect.

P. 225 : Ar fi fost de dorit ca [ǰ] să fie descris şi prin menţionarea trăsăturilor care separă această consoană de vocala [i] şi de semivocala corespunzătoare. Faptul că „su F_1 está mucho más bajo que el de las vocales contiguas" nu este semnificativ, din moment ce se au în vedere cuvinte *(cayado, saya)* în care sunetul în discuţie este precedat şi urmat de [a], vocala cu un prim formant mai înalt decît al tuturor celorlalte vocale.

P. 281 : Afirmaţia potrivit căreia „el F_2 de /l/ aparece aproximadamente a la misma altura que el de /a/" pare a nu fi în concordanţă cu cifrele : în structura lichidei frecvenţa formantului al doilea variază între 1508,34 şi 1606,11Hz (cifre medii pentru diverse poziţii ; p. 276) ; pentru [a] în 11 cuvinte (voce feminină) se indică frecvenţe între 1012 şi 1417 Hz (p. 157) – de unde rezultă o medie de 1218 Hz –, iar pentru [a] accentuat din *baba* (vorbitor bărbat) se dă valoarea F_2 = 1012 Hz (p. 171).

P. 323 : În lucrarea, citată aici, a lui P. Janota, acesta nu susţine că în cehă „la *duración* es el factor más importante del acento", ci arată doar că modificarea frecvenţei, în stimulii sintetici utilizaţi în testele de percepţie, a avut efecte mai mici decît modificarea duratei sau a intensităţii (iar din grafice nu rezultă că durata ar fi mai importantă decît intensitatea).

P. 325 : În lucrarea lui A. Rigault, la care se trimite, nu s-a combinat analiza spectrografică cu sinteza vorbirii, cum se afirmă la această pagină, ci s-a utilizat numai ultima metodă. În ce priveşte ierarhia celor trei corelate fizice ale accentului, dacă, aşa cum menţionează A. Quilis, primele două sînt frecvenţa – care, se ştie, determină înălţimea tonului fundamental – şi intensitatea, „con una influencia mucho menor que la del tono" în perceperea proeminenţei accentuale, este evident că ultimul loc nu poate fi ocupat de ton ; altfel spus acest factor fiind pe primul loc, afirmaţia „en último lugar se encuentra el tono" se datorează unei scăpări. Dar, dacă, procedînd prin eliminare, cititorul ar deduce că, aici, în loc de „el tono" trebuie să citească „la duración", s-ar ajunge la o neconcordanţă cu ceea ce spune A. Rigault (la p. 741 a studiului citat de A. Quilis) : « le rôle joué par l'intensité et celui joué par la durée dans la perception de la proéminence sont du même ordre ».

Bibliografia (p. 445–478) cuprinde circa 700 de titluri (de precizat că în lista de la sfîrşitul volumului nu figurează o serie de lucrări citate, cu toate indicaţiile bibliografice, în paginile precedente). Numai la o parte din aceste lucrări se fac referiri în textul propriu-zis al cărţii (unele sînt rezumate şi, cîteodată, comentate) ; celelalte sînt doar menţionate, de obicei la finele cîte unui capitol sau subcapitol. De exemplu, în nota de la p. 175 –176 se dă o „bibliografie asupra vocalismului", indicaţie nu suficient de precisă pentru cititorul dornic de a se informa asupra unei anumite probleme dintre cele, foarte numeroase, care privesc structura acustică a vocalelor, cu atît mai mult cu cît se trimite la un total de 93 de cărţi şi articole, cu un conţinut foarte variat (distincţia vocală/consoană, durata şi intensitatea vocalelor, lăţimea de bandă a formanţilor vocalici, metode de analiză, sinteza vocalelor, identificarea lor cu ajutorul calculatorului etc. etc.), inclusiv lucrări care nu sînt nici de fonetică sau fonologie generală, nici de fonetică sau fonologie a limbii spaniole.

Volumul se încheie cu un indice de materii (în care ar mai fi de introdus termeni ca *locus* şi *ruido blanco*) şi un indice de autori.

Ne permitem să semnalăm cîteva dintre erorile mărunte (unele de tipar). P. 80, nota : Fraza „Así, por ejemplo, los intervalos entre los sonidos de 100 y 200 cps son iguales, y constituyen el intervalo de una octava" ar avea sens numai dacă ar fi completată, menţionîndu-se cel puţin două intervale egale unul cu altul (să zicem : „entre los sonidos de 100 y 200 cps o 200 y 400 cps"). P. 114, nota 11 : Titlul cărţii editate de B. Malmberg şi apărute la Amsterdam, în 1968, este *Manual of Phonetics* (cum figurează în bibliografie, la p. 467), nu *Handbook of Phonetics*. Este evident că partea intitulată *Phonology and Phonetics* din lucrarea lui R. Jakobson şi M. Halle *Fundamentales of Language*, apărută în 1956, nu poate fi o versiune amplificată a unui „texto aparecido" în manualul precitat, cum se afirmă în aceeaşi notă ; cei doi autori menţionează, la p. X a lucrării lor, că prima parte a acesteia este „an expanded version of the paper t o a p p e a r in the *Handbook of Phonetics* ..." (spaţiat de noi), referindu-se la volumul, intitulat tot *Manual of Phonetics* (nu *Handbook* ...), editat de L. Kaiser şi apărut, la Amsterdam, în 1957 (o nouă versiune a textului în discuţie a apărut în cartea editată de B. Malmberg). P. 127 : În fraza „Genéticamente el rasgo *sostenido* viene determinado por una elevación del segundo formante..." primul cuvînt trebuie înlocuit cu „Acústicamente", P. 248 : Trimiterea la figurile 8.15 şi 8.17 pentru secvenţa [çje] este greşită (în prima apare sonagrama cuvîntului *plaza*, iar în cealaltă sonagramele succesiunilor [x] + vocală) ; [çje] în *mujeres* (vorbitor chilian) apare în fig. 8.23. P. 300 : Schema la care se trimite se află în fig. 10.15, nu 10.13. P. 424–425: Legendele figurilor 22 şi 23 trebuie inversate. P. 458 : La B. Hála (1956), de corectat : „Praga", nu „Praze". P. 461 : Lucrarea lui R. Jakobson *On the Identification of Phonemic Entities* nu a apărut în 1936, în P 2th ICPhS (= *Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences)*, ci în « Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague » V, 1949. P. 462 şi 469 : S-au strecurat unele greşeli în transliteraţia titlurilor unor lucrări apărute în limba rusă.

În prefața cărții, A. Quilis notează, cu modestie, că „esta obra es aún incompleta" (p. 11) și că „algunas partes del libro ... aparezcan sólo esbozadas" (p. 12). Se înțelege că orice lucrare de acest gen poate fi completată, atît în ce privește problemele abordate, cît și în profunzime, chiar dacă ea este – ca în cazul de față – rodul unor cercetări ample, care presupun o imensă cantitate de muncă (efortul investit în elaborarea cărții sînt în măsură să-l aprecieze mai ales cei familiarizați cu anevoioasele cercetări de fonetică experimentală). Deocamdată însă este important faptul că hispaniștilor li se oferă rezultatul a ceea ce s-a realizat pînă acum în domeniul descrierii din punct de vedere acustic a spaniolei – grație, în primul rînd, lui A. Quilis însuși – și că, în același timp, se creează, pentru investigațiile viitoare consacrate acestui domeniu, condiții noi : de acum înainte, va exista o b a z ă, care este nu numai un corpus de date (la acestea, în mod necesar, se vor face referiri în orice studiu de fonetică acustică a limbii spaniole), ci și o sursă de sugestii.

În ciuda unor neajunsuri (în general, minore, după cum s-a putut vedea) – ele ar fi fost, desigur, mai puține dacă autorul n-ar fi cedat tentației de a se ocupa de prea multe chestiuni din afara subiectului indicat de titlul volumului –, *Fonética acústica de la lengua española* este o lucrare valoroasă, care, fără îndoială, va aduce mari servicii nu numai hispaniștilor, ci tuturor romaniștilor, precum și specialiștilor în fonetica generală.

Decembrie 1982

ANDREI AVRAM
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

AKADEMIA E SHKENCAVE E RPS TË SHQIPËRISË. INSTITUTI I GJUHËSISË DHE I LETËRSISË, **Fjalor i gjuhës së sotme shqipe**, Tirana, 1980, XXV + 2273 p.

Sub egida Academiei de Științe a Republicii Populare Socialiste a Albaniei, Institutul de Limbă și Literatură a publicat o amplă operă lexicografică intitulată „Dicționar al limbii albaneze de astăzi" care, în cele aproximativ 41 000 de cuvinte, prezintă bogăția lexicală a limbii albaneze contemporane și pune la dispoziția cercetătorilor o valoroasă lucrare de informare și de documentare.

Rod al unei munci colective și îndelungate „Dicționarul", redactat sub conducerea profesorului Androkli Kostallari (redactor-șef), constituie o realizare deosebită, o contribuție importantă și valoroasă a lingviștilor albanezi.

Dicționarul cuprinde următoarele capitole : „Prefață" (p. V–XI), „Explicații referitoare la alcătuirea dicționarului" (p. XIII–XX), „Abrevieri" (p. XXI–XXIII), „Indicele alfabetic" (p. XXV) și „Dicționarul" (p. 1–2273).

În „Prefață" se prezintă mai întîi un scurt istoric al lexicografiei albaneze și se precizează că aceasta este ramura cea mai veche a lingvisticii albaneze, care și-a început activitatea prin „Dicționarul latin-albanez" al lui Frang Bardhi *(Dictionarium latino-epiroticum)* din anul 1635 ; dar, datorită condițiilor istorice abia în anul 1904 a putut apărea dicționarul strălucitului lingvist și patriot Konstantin Kristoforidhi. Alcătuirea unui dicționar explicativ, în adevăratul sens al cuvîntului, a devenit posibilă numai după eliberarea Albaniei, astfel că în anul 1954 Institutul de Științe a publicat „Dicționarul limbii albaneze" (*(Fjalor i gjuhës shqipe)*. Progresele poporului albanez în toate domeniile de activitate au făcut necesară elaborarea unui nou dicționar explicativ : astfel, încă din anul 1955, cercetătorii sectorului de lexicologie și lexicografie din Institutul de Istorie și Lingvistică au început studii organizate pentru a culege termenii și expresiile limbii albaneze și au alcătuit o bogată cartotecă. În continuare, se relevă faptul că lexicul limbii albaneze s-a îmbogățit și s-a schimbat mult și se precizează că, pe de-o parte, s-au pus mai mult în valoare izvoarele limbii vii a poporului și, pe de altă parte, s-au creeat

mii şi mii de termeni şi expresii noi alcătuite cu mijloacele proprii limbii albaneze. Se specifică apoi că „Dicţionarul limbii albaneze de astăzi" „este un dicţionar de tip mijlociu care îşi propune să atingă în acelaşi timp două obiective: a) să dea explicaţiile şi normele pentru folosirea cuvintelor şi expresiilor *care deţin un loc stabil în limba literară albaneză de astăzi* (subliniat în original) şi b) să pună în circulaţie cuvinte şi expresii puţin cunoscute sau necunoscute, în special din sursă populară, care nu sînt oglindite în dicţionare şi în alte publicaţii, dar care au toate valorile şi posibilităţile *de a fi parte integrantă a fondului lexical şi frazeologic al limbii albaneze literare*" (p. VIII).

Se mai precizează că termenii străini sînt prezentaţi numai atunci cînd sînt absolut necesari pentru înţelegerea sensului şi că în multe cazuri se indică termenii albanezi prin care se pot înlocui cuvintele împrumutate din alte limbi. Avînd în vedere că dicţionarul este, în general, un dicţionar filologic, lingvistic, şi nu enciclopedic, autorii s-au străduit să dea explicaţii cît mai clare şi mai simple.

În încheierea „Prefeţei" se arată că dicţionarul este o operă colectivă ale cărei principii teoretice au fost elaborate de profesorul Androkli Kostallari, care a făcut şi redactarea finală a întregului dicţionar; se indică apoi numele redactorilor, ale colaboratorilor, precum şi ale personalităţilor ştiinţifice care au contribuit la precizarea sensurilor unor termeni ştiinţifici şi tehnici.

Autorii îşi exprimă speranţa că dicţionarul „va fi un instrument nou cu o rază largă de acţiune care va contribui la creşterea în continuare a culturii lingvistice a maselor, la îmbunătăţirea limbii şi stilului tuturor publicaţiilor" (p. XI).

Sub titlul „Explicaţii despre alcătuirea dicţionarului" (p. XIII–XIX), în 5 capitole se dau lămuriri necesare în vederea utilizării dicţionarului.

I. „Alcătuirea dicţionarului" este consacrată unor precizări referitoare la structura dicţionarului, în care termenii sînt prezentaţi în ordine strict alfabetică, iar în cazul termenilor cu structură fonetică identică prezentarea se face în ordinea: substantiv, adjectiv, adverb. Formele unor cuvinte cu tema total diferită de aceea a cuvîntului titlu sînt prezentate separat, cu trimitere la forma cuvîntului-titlu. Se menţionează că variantele fonetico-morfologice ale unui termen care au aproximativ aceeaşi circulaţie se prezintă împreună, indicîndu-se mai întîi varianta care este astăzi oarecum mai răspîndită.

II. În capitolul intitulat „Alcătuirea articolului pentru fiecare cuvînt" se prezintă criteriile care au stat la baza alcătuirii fiecărui articol, cu exemplificările necesare. În primul rînd, se explică sensurile cuvîntului şi se dau expresii care completează şi lămuresc mai bine sensurile. Reţinem faptul că, în acest scop, adeseori se consemnează proverbe şi zicători.

III. „Indicaţii gramaticale". În acest capitol se precizează că la fiecare cuvînt se dau numai acele indicaţii gramaticale absolut necesare pentru înţelegerea şi folosirea termenului respectiv. Astfel, la substantiv, alături de forma nearticulată se prezintă şi cea articulată, precum şi pluralul nearticulat şi articulat. La substantivele care în limba literară de astăzi se caracterizează prin forme de 2 genuri se înregistrează ambele forme (nearticulate şi articulate) sub acelaşi cuvînt-titlu, avînd întîietate forma predominantă: CINGËL, ~LI m. şi CINGËL, ~ LA f. pl. CINGLA, ~LAT sau BUNG, ~GU m. pl. BUNGJE, ~GJET şi BUNGË, ~A f. pl. BUNGA, ~AT.

IV. „Explicaţia sensurilor cuvintelor şi a unităţilor frazeologice", precum se afirmă în capitol, are caracter lingvistic (filologic) şi nu enciclopedic. În vederea completării explicaţiilor, în dicţionar se folosesc atît sinonime, cît şi antonime.

V. „Prescurtările şi semnele (grafice)" încheie explicaţiile referitoare la alcătuirea dicţionarului.

Lucrarea pe care o prezentăm este rezultatul unei excelente documentări unite cu un deosebit simţ al limbii. Reflectînd epoca contemporană, numeroşi termeni din domenii variate, în special din domeniul tehnico-ştiinţific, sînt consemnaţi şi definiţi pentru prima oară într-un dicţionar al limbii albaneze. Sectorul neologismelor este reprezentat prin împrumuturi ca: *teleferik, telekomandim, teleobjektiv, teleskop* etc.

Dicţionarul prezintă şi o imagine a evoluţiei lexicului, a modului său de îmbogăţire. Precum

reiese din formele înregistrate în dicționar, îmbogățirea lexicului se face pe 2 căi principale : 1. prin compunere și 2. prin prefixare cu vechile prefixe ale limbii.

Menționăm, spre exemplificare, cîțiva dintre termenii noi, creați prin compunere : *bashkëbanues* („colocatar") *bashkëkryetar* („copreședinte"), *bashkëreferuës*) („coreferent"), *parafolës* („antevorbitor"), *paraskenë* („avanscenă"), *parasocialist* („presocialist"). *vetadministrim* („autoadministrare"), *vetëqeverisje* („autoguvernare") etc. sau alcătuiți cu prefixe : *çmilitarizim* („dezarmare"), *çmobilizoj* („a dezarma"), *çnatyrim* („denaturare"), *mosndërhyrje* („neintervenție"), *mospasje* („sărăcie"), *paangazhuar* („neangajat"), *paarmatosur* („neînarmat"), *pakooperuar* („necooperativizat") etc. În unele cazuri, termenii noi sînt alcătuiți din prefix + cuvînt compus : *mosparashikim* („neprevedere"), *paparashikuar* („neprevăzut"), *paparashikueshëm* („imprevizibil)" etc.

Merită să fie relevat faptul că în „Dicționar" se reflectă net tendința ca, pe cît este posibil, să se limiteze numărul termenilor împrumutați din limbi străine în favoarea folosirii unor termeni noi, creați cu mijloacele limbii albaneze. Elocvente ni se par cuvinte ca : *kundërtrup* și *antitrup*, ambele pentru a reda noțiunea „anticorp", *mikrobembytës* și *baktermbytës* pentru noțiunea „bacteriofag" sau *kundërhelm* pentru „antidot" etc. Alți termeni noi sînt formați cu prefixul *a-* cu valoare privativă sau cu un cuvînt străin urmat de unul albanez : *afetar* („ateu"), *afetari* și *afetarizëm* („ateism"), *makrobotë* („macrocosmos"), *mikrobotë* (microcosmos") etc. Tendința de evitare a unor termeni compuși cu un element străin se oglindește și în faptul că, pe lîngă unele cuvinte, cum ar fi *antifetar* („antireligios") sau *antiajror* („antiaerian"), se înregistrează și sinonimele *kundërfetar* și *kundërajror*, alcătuite din două elemente albaneze.

Printre cuvintele-titlu figurează și unele prescurtări ca : MAPO „magazine popullore", SMT, la care se precizează că se citește „semete" precum și ABC cu trimeterea la ABECE.

Menționăm faptul că în „Dicționar" sînt înregistrați unii termeni regionali, precum și termeni învechiți ca : *arar* („plugar"), *dhaskal* („dascăl"), *nun* („nun"), *nunë* („nună") etc. De asemenea, sînt înregistrate și unele cuvinte din graiul arbăreșilor din Italia sau Grecia.

Atenția colectivului de autori s-a îndreptat, în mod deosebit, spre definirea sensurilor termenilor din limba albaneză de astăzi. Definițiile se remarcă prin claritate, simplitate și rigoare științifică. Explicațiile sînt urmate de numeroase exemple pentru reliefarea sensurilor și nuanțelor fiecărui termen, inclusiv proverbe și zicători, dintre care unele identice sau foarte asemănătoare cu cele din limba română. De pildă : *erdhi (ra) në brazdë* („s-a dat pe brazdă") (s.v. *brazdë)* ; *dhi e zgjebur e bishtin përpjetë* („capra rîioasă ține coada sus") (s.v. *dhi)* ; *i lirë në miell, i shtrenjtë në krunde* („ieftin la făină și scump la tărîțe") (s.v. *miell)* ; *ikën si djalli nga temjani* („fuge ca dracu de tămîie") (s.v. *temjan*) etc.

Bine documentat științific și elaborat cu competență, dicționarul este o lucrare de valoare și autorii merită toată aprecierea pentru realizarea lui. Apariția dicționarului, instrument de bază în cercetările viitoare ale limbii albaneze, se înscrie ca un moment important în domeniul albanologiei.

Decembrie 1982

LUCIA DJAMO-DIACONIȚĂ
București, Șos. Iancului 53

THEODOR EBNETER, **Wörterbuch des Romanischen von Obervaz Lenzerheide Valbella.** Romanisch – Deutsch. Deutsch–Romanisch **(Vocabulari dil rumantsch da Vaz,** rumantsch – tudestg, tudestg –rumantsch). Max Niemeyer Verlag Tübingen, Auslieferung durch Desertina Verlag Disentis/Mustér, 1981, XL + 668 p.

Cunoscutul cercetător al idiomului romanş, Theodor Ebneter, a elaborat un interesant şi original dicţionar al graiului romanş din Vaz (Elveţia), în care se prezintă un material nu numai inedit, ci şi organizat într-o manieră proprie.

Lucrarea îşi propune să înfăţişeze un grai viu înregistrat într-o secţiune relativ scurtă de timp (anii 1964 – 1979), generaţia cea mai vîrstnică anchetată fiind născută în anul 1893. Principiul adunării materialului nu este, ca la alte dicţionare, de a se consemna „cît mai mult posibil", ci numai ceea ce este efectiv utilizat în vorbire în localitatea cercetată. De aceea nu apar în dicţionar formaţiile literare noi şi nici sensurile necunoscute de localnici ale unor cuvinte. Astfel, un verb ca *renfurzar* „a întări", cunoscut în general în idiomul romanş, este absent în dicţionarul lui Ebneter, deoarece vorbitorii din Vaz folosesc pentru acest verb locuţiunile *dar foarza* sau *far pi fearm*. Majoritatea cuvintelor au sensurile ilustrate prin citate (răspunsuri la întrebările anchetei, povestiri etc.) care demonstrează autenticitatea materialului. Partea I din dicţionarul propriu-zis (romanş-german) este, prin natura materialului, şi cea mai extinsă (p. 3 – 459), în comparaţie cu partea a II-a (dicţionarul german-romanş), care conţine acelaşi număr de cuvinte, pornindu-se de la limba germană, cu echivalentele esenţiale în graiul din Vaz (p. 463 – 668).

Dicţionarul se deschide cu un cuvînt de salut, scris de „mistralul" (preşedintele consiliului comunal) din Vaz, urmat de o introducere în care autorul expune scopul lucrării şi dă informaţii cu privire la zona lingvistică cercetată. În instrucţiunile de folosire a lucrării (p. IX – XL) sînt prezentate principiile şi structura dicţionarului, problemele de ortografie (destul de complicate ţinînd seama că întregul idiom nu are o ortografie unitară !), regulile de pronunţare, probleme speciale de fonetică şi o listă de abrevieri.

După dicţionarul propriu-zis urmează partea a III-a, *Nume de locuri din comuna Vaz (Noms dils lias dil cumoin da Vaz)*, p. 655 – 668, care este un inventar de microtoponime, conţinînd numele de cîmpii, ape, văi, păşuni, coline, păduri, munţi, stîne etc. din împrejurimile comunei Vaz. Toate aceste denumiri sînt localizate pe harta cu care se încheie lucrarea prin notarea numerelor sub care figurează substantivul propriu din partea a III-a.

Dicţionarul graiului din Vaz este util nu numai pentru cercetătorii idiomurilor retoromane şi romanice în general, dar, ca model de lucrare lexicografică cu profil dialectal, ea poate servi specialiştilor în dialectologia oricărei limbi.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

„Thesaurus". Boletín del Instituto Caro y Cuervo, vol. XXXIV (1979), Bogotá, 252 p.

Revista „Thesaurus" apare sub auspiciile Institutului „Caro y Cuervo" din Bogotá, Columbia. „Tesaurus" se înscrie în rîndul celor cîteva publicaţii cu adevărat reprezentative ale lingvisticii hispanice. Grija consecventă pe care redacţia revistei o acordă în alcătuirea numerelor şi selectarea celor mai valoroase contribuţii contribuie la menţinerea unui ridicat nivel de cercetare ştiinţifică, recunoscut unanim.

Paralel cu publicarea revistei în discuţie, Institutul „Caro y Cuervo" desfăşoară o activitate importantă de propagare şi difuzare a numeroase lucrări originale de lingvistică şi filologie hispanică, institutul beneficiind de o tipografie proprie. Volumele publicate pînă acum în diferitele colecţii ale institutului stau mărturie a activităţii serioase pe care lingviştii

columbieni o duc pentru îmbogățirea patrimoniului științific al lumii hispanice, iar o apariție la Bogotá reprezintă o carte de vizită deosebit de valoroasă pentru orice lucrare.

Redacția revistei are în frunte pe directorul institutului, Jesé Manuel Rivas Sacconi, ca secretar de redacție pe Rubén Páez Patiño și ca redactor responsabil pe Ismael Enrique Delgado Téllez. Revista cuprinde o secțiune de articole și note, precum și o secțiune de recenzii. Începînd cu anul 1979 revista și-a restrîns aparițiile la un singur volum anual. „Thesaurus" este o revistă cu profil filologic. Articolele din domeniul lingvisticii tratează fie aspecte legate de limba spaniolă considerată în general, fie diverse aspecte dialectale ale spaniolei peninsulare sau ale spaniolei americane, cu multiplele ei probleme specifice. Contribuțiile din domeniul literar abordează orice temă din literatura peninsulară clasică sau contemporană, precum și din literatura hispano-americană. În cadrul secțiunii „notelor" apar, în general, scurte prezentări ale unor aspecte lingvistice mai variate. Semnalăm aici apariția într-un număr mai vechi, a articolului lui Ion Dănăilă, *El diccionario de la lengua rumana* (DLR) (XXXIII (1978), nr. 1, p. 111–113), în care se face o prezentare a noii ediții a *Dicționarului Limbii Române*.

Numărul din 1979 al revistei, la care ne vom referi în continuare, cuprinde șase articole, dintre care trei de lingvistică și trei de literatură, numeroase note și recenzii. Ne vom îndrepta atenția în special spre articolele care tratează aspecte de lingvistică.

Articolul semnat de Luis Flórez, *Muestra de formas nominales en uso* (p. 1–50), reprezintă o contribuție importantă din domeniul formării cuvintelor. Articolul este rodul unei observații mai îndelungate a autorului asupra limbii vorbite în Columbia la diferite nivele socioculturale (cult, familiar, incult, vulgar și popular). Autorul clasifică întregul material după (prefixe, sufixe, compunere) și dă ca exemple numeroase forme comune fie cu spaniola generală, fie cu cea americană sau creații lexicale ce caracterizează varianta columbiană. Termenii care exemplifică sufixele sau prefixele sînt însoțiți, atunci cînd e necesar, de explicarea sensului, se insistă asupra formelor caracteristice variantei spaniolei vorbite în Columbia. Concluzia autorului este că atît în ceea ce privește frecvența afixelor, cît și valorile semantice ale acestora există o coincidență între varianta columbiană și situația din spaniola generală (ex. : *-ada, -ado, -aje, -e, -eo, -al, -ar, -dor, -dora, -ero, -era* etc.). Caracteristică pentru spaniola columbiană este frecvența mare a creațiilor diminutivale. Sufixele diminutivale se pot adăuga celor mai variate forme și chiar unor expresii : ex. : forme de gerunziu (*caminandito, trabajandito*), expresii (*allí nomasito*), nume proprii (*Osquitar, Edquitar, malborito, renolito*). O creație interesantă apare în anunțurile comerciale și are la bază pseudoprefixul *-landia* (*sandwichilandia, tipilandia*). Articolul este astfel constituit ca un mic studiu deosebit de util pentru cunoașterea acestui aspect al spaniolei vorbite în Columbia.

Lucía Tobón de Castro, în articolul *El uso de los verbos copulativos en español* (p. 51–71), analizează din perspectivă generativă situația specială a celor două verbe copulative *ser* și *estar* (în propoziții de tipul : *el libro es interesante / Juan está especializado en arte*; *el ambiente de la ciudad es / está muy frío*). Demonstrația autoarei conduce la concluzia că verbul copulativ nu apare în structura de adîncime, iar selectarea lui nu se face prin mijloace sintactice, ci ca rezultat al unor procese semantice din structura de suprafață.

María Beatriz Fontanella de Weinberg, în *La oposición „cantes / cantés" en el español de Buenos Aires* (p. 72–83), se referă la un aspect particular al spaniolei vorbite în Buenos Aires, acela al existenței în paradigma verbală a două forme paralele pentru persoana a II-a sg. (*cantes/cantés*) pentru conjunctivul prezent și imperativul negativ. Rezultatele cercetării indică o folosire aproape exclusivă a formelor de tipul *cantes* pentru conjunctiv, iar pentru imperativul negativ o tendință de folosire mai frecventă a tipului *no cantes*. Cercetătoarea argentiniană consideră ca foarte necesară o interpretare semantică a formelor *no cantes / no cantés* la imperativul negativ, prima formă folosindu-se cu o nuanță de cerere amabilă, politicoasă, în timp ce forma a doua conține o valoare de interzicere categorică.

Articolele care se referă la aspecte ale literaturii privite și din punct de vedere lingvistic sînt : *El problema del impresionismo en « Soli-*

leza » (p. 84–93), în care Helmut Hatzfeld analizează modalităţile lingvistice şi stilistice de redare a aspectelor impresioniste din romanul lui José María de Pereda; *Sobre la reciente edición del « Libro de buen amor » por J. Josel para ,,Clásicos Castellanos''* (p. 94–137), în care Margherita Morreale face o analiză critică a ultimei ediţii a romanului lui Juan Ruiz; *Personalidad histórica y perfil lingüístico de Ruy Díaz de Guzmán (1560?–1629)* (p. 138–163), în care autorul, Germán de Granda, subliniază rolul şi meritele primului istoric reprezentativ născut în zona Rio de la Plata şi analizează sub aspect lingvistic opera cunoscutului cronicar.

Recomandăm cu căldură apariţiile revistei ,,Thesaurus'' tuturor acelora care doresc să cunoască şi să cerceteze variatele aspecte ale spaniolei peninsulare şi americane.

VALERIA NEAGU

ZEITSCHRIFT FÜR SLAWISTIK, Akademie-Verlag Berlin, Band 26 (1981), nr. 1–3, 478 p.

Primele trei numere din 1981 ale cunoscutei ,,Zeitschrift für Slawistik'' de la Berlin, ajunsă la al 26-lea an de apariţie, sînt consacrate unor importante probleme de lingvistică: cercetării contrastive a limbii germane şi a celor slave (nr. 1), evocării vieţii şi activităţii lui August Leskien, cel mai de seamă slavist şi indo-europenist de la Universitatea din Leipzig (nr. 2) şi onomasticii slave (nr. 3).

În primul număr al revistei sînt publicate o parte din comunicările prezentate la a IV-a Sesiune internaţională avînd ca temă *Probleme ale comparării limbilor* (*IV. Internationale Arbeitstagung ,,Probleme des Sprachvergleichs''*, p. 147–149) axată pe problemele studiului contrastiv al limbilor bulgară, poloneză, sîrbocroată, slovacă, cehă şi germană, ce a avut loc între 13 şi 15 noiembrie 1979 la Leipzig, organizată de Catedra de limbi vest- şi sud-slave a Secţiei de lingvistică teoretică şi aplicată a Universităţii ,,Karl Marx''.

Continuînd tradiţia întemeiată în 1972, cînd a avut loc prima sesiune internaţională de acest fel organizată de slaviştii de la Leipzig (celelalte două s-au ţinut în 1974 şi 1977), actuala întrunire, care a strîns sub cupola Universităţii din Leipzig slavişti din ţara gazdă (Leipzig, Halle, Berlin), Polonia (Varşovia şi Cracovia), Cehoslovacia (Praga şi Bratislava), Bulgaria (Sofia şi Veliko Tîrnovo) şi Iugoslavia (Novi Sad), a fost dedicată descrierii contrastive a sensului lexical şi sintactic al verbului (*Vergleichende Beschreibung der lexikalischen und syntaktischen Bedeutung des Verbs*). Al doilea punct al tematicii l-a constituit problema situaţiei lingvistice din punct de vedere comparativ (*Probleme der Sprachsituation aus vergleichender Sicht*), prin care compararea lingvistică este lărgită cu încă o dimensiune indispensabilă continuării cercetătorilor cu privire la funcţionarea comunicativă a structurilor semantico-sintactice.

Dintre studiile apărute în acest număr vom aminti pe cele semnate de G. Jäger, *Zur vergleichender Beschreibung von Verbbedeutungen* (p. 2–9), S. Laskowski, *Die Semantik slawischer desubstantivischer kausativer Verben* (p. 19–25), P. Mrazović, *Lexikalische und syntaktische Semantik als Ausgangspunk bei der Feststellung der Satzmodelle im Deutschen und Serbokroatischen* (p. 30–37), precum şi cronica lui Dietrich Müller (care şi-a asumat şi răsunderea îngrijirii numărului de faţă al revistei) referitoare la această sesiune.

Numărul al doilea al revistei este dedicat memoriei lui August Leskien (1840–1916), de la a cărui chemare la catedra de slavistică la Alma mater din Leipzig (1870) s-au împlinit, în 1980, 110 ani. Volumul încorporează lucrările colocviului ce a avut loc la 24 aprilie 1980 la Secţia de lingvistică teoretică şi aplicată a Universităţii din Leipzig, sub conducerea renumitului slavist şi onomast Ernst Eichler.

Leskien se numără printre cei mai de seamă reprezentanţi ai şcolii neogramatice. Împreună cu Karl Brugmann (1849–1919), Hermann Osthoff (1847–1909) şi Berthold Delbrück (1842–1922), el formează nucleul iniţial al neogramaticilor, căruia i se alătură apoi Eduard Sievers, Hermann Paul, Friedrich Kluge şi Wilhelm Braune.

Asupra rolului lui August Leskien (care alături de lingviştii pomeniţi mai sus au făcut

din Leipzigul de la sfîrșitul secolului trecut și de la începutul secolului nostru unul din centrele lingvisticii mondiale, poate cel mai important) în domeniul slavisticii, al lingvisticii comparate indo-europene și al lingvisticii generale, stăruie în studiul său *(August Leskiens Wirken für Slawistik*, p. 168–191) Ernst Eichler. Alte studii se opresc asupra contribuției lui Leskien în promovarea cercetărilor privind limbile slave de sud (H. Walter, *Schüler Leskiens aus dem südslawischen Bereich*, p. 192–198), limbile baltice (R. Eckert, *Zu Leskiens baltischen Forschungen*, p. 199–204), respectiv limba sorabă (H. Schuster-Šewc, *August Leskien und die Sorabistik*, p. 205–215). G. Schlimpert se ocupă de corespondența dintre Leskien și Karl Brugmann *(August Leskien im Lichte seiner Briefe an Karl Brugmann*, p. 216–221), pentru ca în continuare, împreună cu R. Eckert, să publice mai multe scrisori ale slavistului din Leipzig adresate marelui său prieten, Karl Brugmann (p. 222–238). Următoarele două studii, primul semnat de L. Ziel, se ocupă de alegerea lui Leskien ca membru corespondent al Academiei de Științe din Berlin (p. 239–253), iar al doilea, semnat de H. Pohrt, tratează despre Leskien și Societatea jablonowskă din Leipzig (p. 254–260). În continuare, W. Ziel urmărește contribuția unui elev de-al lui Leskien, Robert Schlovin, în domeniul slavisticii (p. 261–270), iar G. Schlimpert pune la dispoziția specialiștilor o bibliografie la zi a lucrărilor lui Leskien și a celor scrise despre el *(Bibliographie der Veröffentlichungen August Leskiens*, p. 271–278).

Să consemnăm aici că printre elevii lui Leskien se numără și cîțiva dintre cei mai de seamă lingviști români, care și-au făcut o parte a studiilor la Leipzig : Sextil Pușcariu, viitorul întemeietor al școlii lingvistice clujene, Iosif Popovici, primul slavist, în ordine cronologică, Th. Capidan, care ne-a lăsat un excelent studiu monografic asupra elementelor slave din dialectul aromân și care s-a ocupat într-o serie de alte studii de relațiile lingvistice slavo-române, și că, în sfîrșit, unul dintre foștii săi elevi bulgari și-a trecut doctoratul la Leskien cu un subiect din cultura românească scrisă în limba slavonă : *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (Mahnreden des walachischen Wojwoden Negoe Basarab an seinen Sohn Theodosios).*

Numărul al treilea al revistei cuprinde o serie de studii, cronici și recenzii (cronici și recenzii au fost publicate și în primele două numere) dedicate onomasticii slave, atît cercetărilor în acest domeniu în R.D.G., cît și în alte țări, în primul rînd în țările slave aflate în zona de contacte lingvistice slavo-germane. Referindu-se la sarcinile actuale ale slavisticii din R.D.G., Ernst Eichler și G. Schlimpert *(Zum Geleit*, p. 313) arată că atenția slaviștilor din R.D.G. trebuie să se îndrepte în primul rînd spre explicarea numelor slave de pe teritoriul R.D.G., spre studierea modului de transmitere a acestora în germană, așadar spre integrarea (adaptarea) numelor sorabe și polabe, respectiv a tipurilor de nume, în sistemul limbii germane la diferitele sale nivele (fonetic, morfologic etc.). O atenție deosebită va trebui acordată și modului în care au fost consemnate numele slave în documentele medievale, necesității de a se studia statutul fonologic al fostelor și actualelor dialecte slave vorbite pe teritoriul R.D.G., polabe și sorabe, astfel încît să se ajungă, pînă la urmă, la înlăturarea noțiunii colective de „slav" *(Sammelbegriff „slawisch")*, sub care, din lipsa unor criterii sigure de departajare a celor două limbi slave de pe teritoriul R.D.G., erau cuprinse elementele slave nediferențiate. Atenție deosebită se va acorda, în continuare, studiului istoric, sincronic și tipologic al toponimiei și antroponimiei de pe teritoriul R.D.G. Acestei direcții de cercetare i se integrează contribuțiile semnate de E. Eichler și H. Walther *(Studien zur historische Toponymie des Mittelsaale-/Weisse-Elster-Gebietes*, p. 314–360), S. Wauer *(Die mit Suffix -ov- gebildeten Ortsnamen in Brandenburg*, p. 361–389), W. Wenzel *(Anthroponomastische Beiträge zur Niedersorbischen historischen Lexikologie*, p. 390–405).

Revista mai cuprinde cîteva articole de mai mică întindere semnate de H. Ströbel, V. Šmilauer, J. Spal, A. V. Nikitin, E. A. Prokopenko, apoi trei cronici la unele manifestări internaționale de onomastică : Sesiunea Probleme actuale ale cercetării de onomastică din R.D.G. (semnată de I. Billy și E. H. Christoph), a VIII-a Conferință slovacă de onomastică (E. Eichler) și A VII-a sesiune a Comisiei de

onomastică a Comitetului internaţional al slaviştilor (E. Eichler).

Cîteva recenzii la unele lucrări de onomastică apărute în R.D.G., Polonia şi U.R.S.S. încheie acest interesant număr al „Revistei de slavistică" de la Berlin.

În încheiere, dorim să salutăm iniţiativa revistei, iniţiativă devenită deja tradiţie, de a publica numere tematice, în care să fie incluse studii de un larg interes şi în care să fie dezbătute, la un înalt nivel ştiinţific, probleme variate şi actuale ale cercetării lingvistice, în rîndul cărora se înscriu şi cele prezentate de noi aici.

VASILE FRĂŢILĂ

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul XI. Partea 1. Litera **Ș**. Coordonare lexicografică a tomului al XI-lea partea 1 : Doina Cobeț, cercetător științific principal, Corneliu Moraru, cercetător științific, 1978, 272 p., 40 lei. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera **P** (**Pogrijenie — presimțire**). Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București. 1980, p. 949—1341, 50 lei. Tomul XI, partea a 2-a, litera T (T — **Tocăliță**). Redactori responsabili ai tomului XI, partea a 2-a : Vasile Breban, doctor docent Bella Kelemen. 1982, 376 p., 75 lei.

Universitatea București — Institutul de Lingvistică. **Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea.** Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, 1979, 499 p., 41 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Universitatea „Babeș-Bolyai". Institutul de Lingvistică și Istorie Literară Cluj-Napoca. **Noul Atlas lingvistic român pe regiuni— Banat**, I. Sub conducerea lui Petru Neiescu. De Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu. 1980, XXXII p. + 155 hărți + 9 planșe + 154 p. anexa (broșura **Date despre localități și informatori**), 184 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Consiliul Culturii și Educației socialiste. Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice. **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia**, IV. De dr. Teofil Teaha, dr. Ion Ionică și dr. Valeriu Rusu, 1980, X p. + 304 p., 238 lei.

Institutul de Lingvistică din București. **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374—1600.** Redactor responsabil : Gh. Bolocan. Colectivul de autori : Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguș, Aspazia Reguș, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guțu, Cornelia Popescu, 1981, 368 p., 32 lei.

ION COTEANU, **Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)**, 1981, 245 p., 13,50 lei.

ALF LOMBARD, CONSTANTIN GÂDEI, **Dictionnaire morphologique de la langue roumaine.** Skrifter utgivna av vetenskapssocieteten i Lund. Publications of the New Society of Letters at Lund 76, 1981, I 70 + II 104 + III 232 p., 29 lei.

Institutul de Lingvistică din București. **Texte românești din secolul al XVI-lea.** Ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheție, 1982, 638 p., 57 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române** (DOOM). De Mioara Avram, Fulvia Ciobanu, Elena Carabulea, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, Ionel Rizescu, Laura Vasiliu, 1982, 693 p., 105 lei.

AL. GRAUR, **Dicționar al greșelilor de limbă**, 1982, 80 p., 5,50 lei.

LUIZA SECHE — MIRCEA SECHE, **Dicționarul de sinonime al limbii române** (DSR), 1982, 1113 p., 158 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1982 (XXXIII)

1

I. COTEANU, Grupul nominal (GN) în poezie. I; ILEANA OANCEA, „Transferul atributiv" și semnificația sa pentru semantica și sintaxa epitetului în poezia modernă; LILLIANE TASMOWSKI – DE RYCK, *A cache-cache*; LAURENȚIA DASCĂLU, Cîteva „răspunsuri interogative" și intonația lor în limba română: LAURENȚIU NICULESCU, Text (non-literar) și acțiune.

2

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Conceptul de r e g u l ă în lingvistica actuală; I. COTEANU, Grupul nominal (GN) în poezie. II; GH. BOLOCAN, Formarea numelor de grup în Oltenia.

3

I. COTEANU, Grupul nominal (GN) în poezie. III; TATIANA SLAMA-CAZACU, Structura dialogului. Despre „sintaxa dialogată". I; RICHARD SÎRBU, Modele derivative antonimice; MARIA RĂDULESCU, „Noul Testament" de la Bălgrad (1648). Modele și izvoare.

4

TATIANA SLAMA-CAZACU, Structura dialogului. Despre „sintaxa dialogată". II; LAURENȚIA DASCĂLU, Despre raportul dintre intonație și unele semne de punctuație; S. VAIMBERG, O paralelă sintactică româno-bulgară.

5

STELIAN DUMISTRĂCEL, Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informator și rezultatele anchetei dialectale; LAURENȚIA DASCĂLU, Despre unele valori stilistice și intonația corespunzătoare parantezei, liniei de pauză și punctelor de suspensie; G. I. TOHĂNEANU, Variații eminesciene pe tema strofei safice; ILEANA VÂNTU, Standard/popular în graiul comunei Dumitra; ANCA GIURESCU, Elipsa în proza lui Sciascia; între stilistică și sintaxă.

6

MARIANA NEȚ, Constante ale textului poetic; ADRIAN TURCULEȚ, Sistemul fonematic al graiului tecucean; SIGRID HALDENWANG, Adjective împrumutate de graiurile săsești din limba română și maghiară.

RM ISSN 0039 405X

I. P. „Informația"—c. 1073

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIV

3

mai-iunie

1983

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14.26.80 şi 15.74.30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 58.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

3 – XXXIV – 1983
mai – iunie

SUMAR

ANDREI AVRAM, Observații asupra apariției africatelor în limba română 193
DOMNIȚA ICHIM-TOMESCU, Aspecte ale genului gramatical la numele proprii de persoane în limba română. Prenumele . . 210
ION DIACONESCU, Inversiunea sintactică 217
IOANA PÎRVULESCU, Forme ale concentrării poetice în „ciclul" *Prin tunelul oranj* din volumul *Noduri și semne* de Nichita Stănescu 229
TATIANA SLAMA-CAZACU, Formule de politețe în limba română: structură și funcții. I 237

RECENZII

* * * *Trends in Romance Linguistics and Philology*, vol. I, II (Jana Balacciu) 264
MIRCEA HOMORODEAN, *Vechea vatră a Sarmizegetuzei în lumina toponimiei* (Damian P. Bogdan) 267

NOTE BIBLIOGRAFICE, REVISTA REVISTELOR

XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Napoli 15 – 20 aprile 1974. Atti, vol. I (Mihaela Bîrlădeanu), p. 270; *Parlers et jardins de la banlieue de Paris au XVIIIe siècle* (Sanda Reinheimer-Rîpeanu), p. 272; „Voprosy jazykoznanija" (1981), nr. 1 – 6 (Alexandra Nicolescu), p. 273.

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE 276

SCL, an XXXIV, nr. 3, p. 191 – 278, București, 1983

ANDREI AVRAM

OBSERVAȚII ASUPRA APARIȚIEI AFRICATELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

După cîteva observații critice asupra explicațiilor care s-au dat faptului că oclusivelor dentale și velare latinești urmate de [i] sau [e] în hiat cu o vocală labială le corespund în limba română două serii de africate (dentale în *braț*, dr. dial. [orḑ] etc., prepalatale în *urcior*, dr. dial. [ğos] etc.), autorul prezintă ipoteza potrivit căreia în cuvinte ca lat. *pretium* (> rom. *preț*) oclusivele prepalatale (provenite din dentale sau velare) s-au asibilat nu înainte de [u], cum se admite în general, ci înainte de [i], prim element al unui diftong egal (*[pretiu]> *[pret'iu]) ; în acest context a apărut o africată dentală, pe cînd înainte de vocale labiale s-a ajuns la africate prepalatale (**matteuca* > [matiuka] > [mat'uka] > *măciucă*).

1. Articolul de față are ca obiect un aspect al uneia dintre numeroasele probleme controversate privitoare la apariția și la evoluția consoanelor africate în limba română. Problema ar putea fi formulată astfel : tratamentul oclusivelor [t], [d], [k], [g] urmate, în latina clasică, de vocalele [i] sau [e] neaccentuate în hiat. Aspectul de care ne vom ocupa constă în explicația faptului că, în contextele indicate, celor patru consoane le corespund, astăzi, uneori africate dentale, iar alteori africate prepalatale (nu vom lua în discuție opinia potrivit căreia acestea din urmă nu sînt rezultatul direct al asibilării [1], ci provin din mai vechi africate dentale [2]).

Se admite că în latina vulgară [i] și [e] urmate de o altă vocală s-au transformat în [i̯]. După cum se știe, înaintea acestei semiconsoane palatale dentalele [t], [d] și velarele [k], [g] au fost supuse unui proces de palatalizare, încheiat cu schimbarea locului lor de articulație. Din datele oferite de fonetica generală se poate trage concluzia că lat. [t], [d] au devenit oclusive prepalatale — [t'], [d'] — înainte de a se transforma în africatele din româna comună[3]. Prin palatalizare, înainte de [i̯], dentalele și velarele s-au con-

[1] În sens strict, asibilare este numai transformarea oclusivelor în africate al căror element final este o siflantă (lat. *sibilans)*, deci nu orice fel de africatizare (cf. G. Ivănescu, **č, ğ + ïa, e, i > ţ, dz** *în macedoromână și meglenoromână*, în BIFR VII—VIII (1940—1941), p. 329). Nu vedem însă nici un neajuns în folosirea termenului a s i b i l a r e pentru a se desemna și transformarea oclusivelor în africate al căror element fricativ este o șuierătoare.

[2] De exemplu, lat. *petiolus* > *[petiolu] > *[pițioru] > *picior*. Vezi Alexandru Philippide, *Originea românilor*. Volumul al doilea. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, p. 149. Cf. Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 237 ; Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 90—91, 99.

[3] Existența consoanelor [t'] și [d'] (< [t], [k] și, respectiv, [d], [g] urmate de [i̯]) în latina vulgară este admisă, printre alții, de G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980 p. 126.

fundat într-o singură serie de consoane [4]; altfel spus, trecînd prin faza [ḱ], [ǵ] (mediopalatale), au devenit prepalatale și velarele: cf. **inaltiare* > *înălța*, *incalciare* > *încălța*; **fetiolus* > *fecior*, *urceolus* > *urcior*; *radia* > dr. dial. [rad̦ă], **oxungia* (= lat. clas. *axungia* sau *absungia*) > dr. dial. [osînd̦ă]. Prepalatala sonoră a apărut și ca urmare a consonantizării lui [i̯], în cuvinte ca *iacere*, *iocus*, **aiunare*[5], precum și ca rezultat al evoluției grupului [di̯] în care semiconsoana nu era secundară (< [i] sau [e] în hiat), ci primară (cf. *adiutorium* > dr. dial. [ağutor]); [d'] din astfel de cuvinte a avut aceeași soartă ca [d'] provenit din grupurile [di], [de] urmate de vocală.

Pentru comoditatea expunerii, vom admite, în mod provizoriu, că, în perioada latinei vulgare, [i] și [e] s-au transformat în [i̯] atît înainte de vocalele labiale, cît și înainte de cele nelabiale, la sfîrșit de cuvînt, ca și în celelalte poziții. Întrucît rezultatele la care au ajuns grupurile formate dintr-o oclusivă dentală sau velară și semiconsoana [i̯] sînt aceleași înainte de [a] și înainte de [e][6], adoptînd procedeul folosit de alți cercetători [7], dintre vocalele nelabiale vom lua în considerație numai pe [a], respectiv, vom da numai exemple în care oclusivele menționate apăreau înainte de [i̯a].

2. Ipotezele asupra transformării în africate a consoanelor [t], [d], [k], [g] urmate de [i̯] provenit din [i] sau [e] în hiat pot fi împărțite în trei categorii. În prima categorie intră cele care pun în legătură natura africatei (dentală sau prepalatală) cu natura vocalei precedate de [i̯] (în latina vulgară) și cu locul accentului. A doua categorie este reprezentată de explicația care ia în considerație numai locul accentului. În sfîrșit, s-au emis și păreri conform cărora trebuie avut în vedere numai contextul segmental — natura vocalei precedate de [i̯] sau acest factor împreună cu poziția aceleiași vocale față de finala cuvîntului —, nu și contextul suprasegmental (locul accentului).

[4] Sextil Pușcariu, *Lateinisches* **Ti̯** *und* **Ki̯** *im Rumänischen, Italienischen und Sardischen*. [Sonderabdruck aus dem XI. Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig], Leipzig, 1904, p. 39. Confuzia nu s-a produs pretutindeni în Romania; sunetele rezultate din asibilarea dentalelor se deosebesc uneori (prin modul sau prin locul de articulație) de cele care provin din velare. După ce menționează că italiana centrală este „singurul domeniu romanic pentru care este menținută, pe planul locului de articulare, distincția dintre *tj* și *kj*" (= [ti̯], respectiv, [ki̯]), Sanda Reinheimer-Rîpeanu (*Variante palatale și variante africate. De la latină la limbile romanice*, în SCL XXX (1979), 1, p. 76) scrie: „O diferențiere în evoluția locului de articulare al lui *t* și *k* s-a menținut și în română, într-un context diferit însă, așa cum rezultă din exemplele: *înălța, brățară* dar *fecior, urcior*". Formularea nu este tocmai fericită: chiar exemplele date de autoare arată că [t] și [k] s-au confundat, în ambele contexte avute în vedere; diferențierea — care nu s-a menținut, ci a apărut (sub forma distincției [ț] — [č]) — nu mai privește pe [t] și pe [k], ci evoluția unei singure consoane, o oclusivă prepalatală.

[5] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*. Ediția a doua revăzută și adăugită, [București], 1978, p. 120: „în latina tîrzie, *i-* inițial (și intervocalic, dar fenomenul nu e general) e confundat cu *g* sau *d* (+*e*, *i*) într-o singură oclusivă muiată *d'*-".

[6] De exemplu, *-itiem* a devenit dr. *-ețe* (Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome second, Paris, 1938, p. 35); cf. **invitiat* > dr. *învață*, *facia* (= lat. clas. *facies*) > dr. *față*.

[7] Vezi, de exemplu, în paragraful următor, regulile formulate de S. Pușcariu.

3. În cadrul ipotezei care poate fi numită „clasică", apariţia a două serii de africate, ca rezultat al alterării oclusivelor urmate de [i̯][8], este explicată ţinîndu-se seamă, simultan, de natura vocalei împreună cu care [i̯] forma un diftong şi de locul accentului. De exemplu, după Sextil Puşcariu [9], [ti̯] şi [ki̯] > [ţ], iar [di̯] şi [gi̯] > [ḑ], înainte de [a] în toate cazurile, dar înainte de [o], [u] numai în poziţie posttonică; aceleaşi grupuri, urmate de vocale labiale, au devenit [č], respectiv, [ğ] în poziţie protonică.

Lăsînd, deocamdată, la o parte africatizarea dentalelor şi velarelor în contextul „... [i̯a]", vom da cîteva exemple care ilustrează fenomenul produs în contextele „... [i̯o]" şi „... [i̯u]". În prezentarea regulilor, mai detaliată decît la S. Puşcariu, nu vom avea în vedere contextele pentru care nu dispunem de exemple (cum ar fi [t] + [i̯] urmat de [o] protonic). De remarcat că formularea întemeiată pe distincţia „protonic — posttonic" (cu referire nu la silabă, ci la consoana care se africatizează, fiind deci considerată protonică şi consoana care făcea parte din aceeaşi silabă cu vocala accentuată [10]) este mai exactă decît cea în care, la alţi autori [11], plecîndu-se de la distincţia dintre vocalele [o] şi [u] accentuate şi aceleaşi vocale neaccentuate, se ţine cont, în realitate, de [o] şi [u] neaccentuate numai în poziţie posttonică *(pretium, sedeo)*, pierzîndu-se din vedere faptul că înainte de [u] protonic (vezi *adiutorium)* tratamentul oclusivelor în discuţie a fost diferit (a se compara, în pasajul următor, punctele 3 şi 4).

Iată acum regulile (din notarea accentului pe vocalele [u] şi [o] rezultă că sunetele precedente se aflau în poziţie protonică)[12]:

1° [t] sau [k] + [i̯] + [ó], [ú] > [č]: **matteuca* > *măciucă*, *urceolus* > *urcior;*

2° [t] sau [k] + [i̯] + [o], [u] în poziţie posttonică > [ţ]: **invitio* > *învăţ*, *socius* > *soţ;*

3° [d] sau [g] + [i̯] + [ó], [ú] sau [o], [u] în silabă protonică > [ğ]: *deorsum* > rom. com. *[ğosu] > *jos*, **giurus* (< gr. γῦρος) > rom. com. *[ğuru] > *jur*, *adiutorium* > rom. com. *[ağutori̯u] > *ajutor;*

4° [d] sau [g] + [i] + [o], [u] în poziţie posttonică > [ḑ]: *sedeo* > rom. com. *[şeḑu] > dr. dial. *şez*, *Sanctus Georgius* > rom. com. *[săngorḑu] > *Sîngeorz;*

5° [i̯] (> [d']) + [ó], [ú] sau [o], [u] în poziţie protonică > [ğ]: *iocus* > rom. com. *[ğoku] > *joc*, *iudicium* > rom. com. *[ğudeţu] > *judeţ*.

[8] Din cele arătate în § **1** reiese că nu ne vom ocupa şi de soarta oclusivelor dentale urmate de [i̯] apărut, mai tîrziu, ca rezultat al diftongării lui [ę] < lat. clas. ĕ şi, eventual, a lui [i] < lat. clas. ĭ (cf. dr. *ţese, zice).*

[9] *Loc. cit.* „*Ti̯* fällt mit *Ki̯* und *Di̯* mit *Gi̯* zusammen. Der vorausgehende Laut übt keinen Einfluß auf die *i̯*-Gruppe, wohl aber der nachfolgende und der Akzent, u. z. so, daß vor *a* i m m e r, vor *o* und *u* nur n a c h t o n i g *ts* (bezw. *dz)*, v o r t o n i g dagegen *tš* (bezw. *dž*) erscheint". Vezi, pentru bibliografia chestiunii, Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976, p. 119, nota 1.

[10] De exemplu, [d] era protonic în *[di̯osu] < *deorsum.*

[11] De exemplu, la Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 372—373, 378—381. La p. 378, cu privire la *ajuna* se face menţiunea „cu accentul pe *u* la ind. prez.", din care rezultă că [ğ] (< [j]) din silabele protonice este considerat ca datorat influenţei formelor, din aceeaşi paradigmă, cu [ğ] urmat de [ú]; vezi însă discuţia din § **7**.

[12] Nu am considerat necesar să cităm şi exemple din dialectele sud-dunărene.

4. O. Nandris pune exclusiv pe seama accentului deosebirea dintre tratamentul oclusivei în cuvinte ca **fetiolus*, în care s-a ajuns la o africată prepalatală, și tratamentul aceleiași oclusive în cuvinte de tipul *puteus*, unde rezultatul este o africată dentală : « *Chuintisation*. Lorsque *t* était suivi de *y* (ou *i* ou *e* en hiatus) plus une voyelle acc. il aboutit à l'affriquée *č (tš)* »[13]. Ce e drept, toate exemplele care urmează după pasajul citat conțin o africată prepalatală urmată de o vocală labială *(fecior*, *tăciune*, *măciucă)* — întocmai ca exemplele date pentru a se ilustra regula conform căreia [d] + [i̯] + vocală accentuată a devenit [ğ][14] —, dar faptul că naturii vocalei nu i se atribuie nici un rol reiese din următoarea afirmație : «Les formes **in-vĭtiare* > *învăța*, **in-altiare* > *înălțare*, **putear iu* > *puțar*, ont subi l'influence de **in-vitio*, **in-altio*, *puteu* où *t* étant posttonique ne se trouvait pas dans les conditions requises pour subir la chuintisation »[15] ; rezultă că, după părerea lui O. Nandris, dacă nu ar fi intervenit influența a ltor forme, în *învăța*, de exemplu, ar fi trebuit să avem o africată prepalatală, ca în *fecior* : **învă*[č]*a*.

5. Noutatea pe care o aduce explicația dată de Marius Sala[16] constituirii celor două serii de africate constă în faptul că, după acest autor, oclusivele dentale și velare au avut aceeași soartă înainte de [i̯o], [i̯u] și înainte de [i̯ó], [i̯ú] ; așadar, întocmai ca înainte de [i̯a], tratamentul oclusivelor menționate nu a fost influențat de accent. Iată regulile care ne interesează aici[17] :

1° Secvențele [t] sau [k] + [i̯] urmate de vocalele [o], [u], accentuate sau neaccentuate, au devenit [č] : **matteuca* > *măciucă*, *urceolus* > *urcior*, *hospitium* > rom. com. *[ospeču], *brachium* > rom. com. *[braču] ;

2° [d], [g] + [i̯], în aceleași contexte, s-au transformat în [ğ] : *deorsum* > rom. com. *[ğosu], **giurus* > rom. com. *[ğuru], *assedio* > rom. com. *[așeğu], *Sanctus Georgius* > rom. com. *[sănğorğu] ;

3° [i̯] (inițial de silabă) urmat de vocalele [o], [u], accentuate sau neaccentuate, a devenit [ğ] : *iocus* > rom. com. *[ğoku], *iudicium* > rom. com. *[ğudeču], **aiunare* > rom. com. *[ağunare].

Transformarea, petrecută în româna comună, a africatelor prepalatale în africate dentale — în cuvinte ca *[braču], *[ospeču], *[așeğu], devenite *[brațu], *[ospețu], *[așeḑu] — s-ar datora analogiei[18]. De exemplu, « sous la pression du système, plus évidente pour les verbes du type *așeza*, pour lesquels les formes en [ḑ] étaient générales, les formes aberrantes en *[ğ] (**așéğu*, **retéğu)* ont été remplacées par **așeḑu*, **reteḑu* »[19].

6. După știința noastră, cea mai recentă contribuție consacrată problemei care ne preocupă este aceea a Mariei Iliescu[20]. Autoarea este

[13] Octave Nandris, *op cit.*, p. 124.

[14] *Ibidem*, p. 127.

[15] *Ibidem*, p. 125 ; vezi și p. 236 : « Les groupes *ty* et *dy* ont subi la chuintisation quand *y* subséquent faisait partie d'une syllabe accentuée ».

[16] *Op. cit.*, p. 122—136.

[17] *Ibidem*, p. 122, 126—127.

[18] *Ibidem*, p. 123—125, 128—130.

[19] *Ibidem*, p. 128—129.

[20] *Les affriquées sourdes roumaines en perspective romane*, în RRL XXV (1980), 2, p. 97—100.

de părere că localizarea prepalatală (nu dentală) a africatelor din cuvinte de tipul *picior* „peut s'expliquer par la sensibilité du roumain pour la « métaphonie vocalique » : *ó et ú* ont attiré le point d'articulation de la consonne précédente vers le palais... Quand [o] et [u] se trouvent en finale romane, position faible vu la chute ultérieure de ces voyelles en roumain, l'attraction ne fonctionne plus : *pretiu* > *preț*, *puteu* > *puț*, etc."[21]. Se atribuie așadar un rol nu deosebirii dintre vocalele [o], [u] accentuate și aceleași vocale neaccentuate, ci deosebirii dintre [o], [u] — accentuate sau nu — în poziție nefinală și [o], [u] în poziție finală ; ca argument, se invocă tratamentul [ğ] (nu [ḑ]) al lui [i̯] și [di̯] din *iudicium*, *adiutare*, deci înaintea unui [u] n e a c c e n t u a t (tot înainte de [u] neaccentuat, dar în poziție romanică finală, s-a ajuns la [ḑ] în cuvintele care descind din lat. *medius*, *hordeum*). În concluzie, Maria Iliescu se pronunță împotriva regulilor formulate de M. Sala și în favoarea teoriei „clasice"[22], căreia îi aduce însă un amendament important, constînd în luarea în considerație a distincției „final — nefinal" (regulile propuse se referă numai la africatele surde) : « on peut donc reformuler les règles de la façon suivante : [k], [t] + [i̯] + [a] et [o]/[u] en position finale romane > [ț] ; [k], [t] + [i̯] + [o]/[u] en position non finale romane > [č] »[23].

7. S-a afirmat că explicația conform căreia deosebirea dintre cele două tratamente — [ț], [ḑ] (*preț*, dr. dial. [orḑ]) și [č], [ğ] (*măciucă*, dr. dial. [ğos]) — se datorează accentului este vulnerabilă, întrucît „se presupune că accentul ar fi avut un rol fie direct, în palatalizare, fie indirect, în menținerea semivocalei *i̯*, semivocală care ar fi determinat o nouă palatalizare a africatelor *ț*, *ḑ*, iar rezultatul acestei noi palatalizări ar fi fost *ĉ*, *ĝ*"[24].

Într-adevăr, este greu să se vadă ce legătură ar putea să existe între accent și natura elementului fricativ al africatelor : o șuierătoare în [č], [ğ], înainte de [ó], [ú], dar o siflantă în [ț], [ḑ], în cuvintele în care [ti̯], [di̯], [ki̯], [gi̯] se găseau, la un moment dat, înainte de vocalele [o], [u] neaccentuate (posttonice). De altfel, trebuie observat că o africată prepalatală (nu dentală) sonoră a apărut și în cuvinte cum sînt cele devenite în dacoromână *județ*, *ajuna*, cu [j] < [ğ] apărut înaintea unui [u] neaccentuat. Este adevărat că aici poate fi invocată analogia (cf. rom. com. *[ğudeku], *[ağunu], cu [ğ] înainte de [ú]), dar nici luarea în considerație a acestui factor nu ne permite să eliminăm toate dificultățile și să explicăm, de exemplu, fonetismul din dr. *jneapăn*, ar. [ğunea̯pine] (< lat. *iuniperus*). Pe de altă parte, în cazul că, adoptîndu-se formularea mai exactă a regulilor teoriei „clasice", se ține seamă de distincția „protonic — posttonic", stabilirea relațiilor „protonic — [č], [ğ]" și „posttonic — [ț], [ḑ]" pare și mai puțin îndreptățită.

Dacă admitem că africatele prepalatale și cele dentale au apărut, ca rezultat al primei asibilări, în aceeași epocă (în secolele I—III)[25] și că,

[21] *Ibidem* p. 98.

[22] În sensul că admite existența a două tratamente ale oclusivelor în discuție.

[23] *Op. cit.*, p. 100. Semnul „>" lipsește în text.

[24] Em. Vasiliu, în SCL XXI (1970), 4, p. 503 (recenzie la versiunea românească, din 1970, a lucrării menționate a lui Marius Sala). Cf. Marius Sala, *op. cit.*, p. 122.

[25] Vezi nota 71.

de exemplu, în **matteuca* și în *pretium* africatizarea s-a produs în a c e l a ș i context segmental (înainte de [u]), contextul suprasegmental — locul accentului — nu poate constitui o cauză a deosebirii dintre [č] și [ţ], dintre [ğ] și [ḑ].

8. Cu privire la teoria lui O. Nandris se pot face cel puțin două observații critice.

În primul rînd, presupunînd că, potrivit regulilor formulate de acest autor, în cuvinte ca **invitiare* [t] ar fi trebuit să devină [č], este greu să explicăm prezența lui [ţ] în *învăța* prin influența unor forme ca **invitio* > *învăț* (unde s-a ajuns la o africată dentală deoarece consoana care s-a asibilat se găsea înaintea unei vocale neaccentuate). Dat fiind că grupul [ti̯] se găsea înaintea unui [a] accentuat în forme destul de numeroase (cf., în dacoromâna actuală, *învăța*, *învățăm*, *învățînd*, *învățat* etc.), nu vedem motivele pentru care formele cu un [ţ] ,,normal'' ar fi trebuit să impună generalizarea acestei africate la finala radicalului; de ce, în paradigmele unor astfel de verbe, nu s-a exercitat o influență în sens invers?

În al doilea rînd, dacă dr. *zînă* provine din lat. *Diana*, cum admite O. Nandris [26], se pune întrebarea de ce oclusiva dentală nu a devenit [ğ], căci secvența [di̯] se găsea înaintea unei vocale accentuate, iar în paradigma cuvîntului nu exista nici o formă în care aceeași oclusivă să fi devenit [ḑ] înainte de [i̯] urmat de o vocală neaccentuată și care să fi putut constitui elementul determinant al unei schimbări analogice [ğ] > [ḑ] (>[z]).

9. Explicația propusă de M. Sala este seducătoare, datorită faptului că elimină dificultățile care decurg din stabilirea unei relații directe între accent și natura africatei. Putem, eventual, să nu fim întru totul de aceeași părere cu Em. Vasiliu, care se pronunță împotriva ipotezelor bazate pe analogie [27]; fără a respinge de la bun început asemenea ipoteze, vom încerca, totuși, să arătăm că, oricît de mare rol am atribui analogiei, nu este posibil să fie explicate prin intervenția acestui factor toate numeroasele forme cu [ţ], [ḑ] (sau [z] < [ḑ]), în loc de [č], [ğ] (sau [j] < [ğ]), prepalatalele care ar fi rezultat prin evoluție fonetică normală, conform regulilor formulate de M. Sala.

Se poate admite că în paradigmele unor verbe caracterizate prin numărul mare de forme cu [ţ] la finala radicalului s-a produs o modificare analogică; presiunea sistemului poate fi invocată, de exemplu, în cazul unui cuvînt ca *sughița* (< *subgluttiare*), în a cărui paradigmă, *[sugl'ihču] (forma de pers. 1 sg. de la indicativul prezent, identică cu forma de conjunctiv) ar fi fost singura cu [č]. Întemeindu-ne pe faptul că *brațe* avea, probabil, o mare frecvență (cf. sintagme ca *în brațe*, *pe brațe*), putem, de asemenea, să admitem că, prin analogie cu forma de plural, s-a produs înlocuirea lui [č] cu [ţ] în forma de singular *[braču], devenită *[braţu]. Am putea fi, în ultimă instanță, de acord și cu explicarea lui *soț* < *[soču] prin influența femininului *soață* [28]. Este însă mai greu de crezut că influența formelor de plural asupra celor de singular a intervenit în cazul unor cuvinte ca *balț*, *județ*, *laț*, *negoț*, *ospăț*, *preț*, *puț*, *miez* (lat. *medium* > *[mi̯eğu] > *[mi̯eḑu] > *miez*), *orz*, *prînz*, chiar dacă admitem că toate aceste

[26] *Op. cit.* p. 127.

[27] Vezi p. 503 din recenzia citată în nota 24. Cf. SCL XXI (1970), 5, p. 583–592.

[28] Marius Sala, *op. cit.*, p. 125.

cuvinte au avut, la început, un plural în *-e* (< lat. *-a*). După părerea autorului la care ne referim, « les formes en [ḍ] ont probablement été refaites sur le modèle du pluriel, où [ḍ] était normal (lat. *hordea* > **oarḍe*, lat. *media* > **mieḍe*, lat. **prandia* > **prənḍe*) »[29]. În sprijinul acestei presupuneri nu poate fi invocată însă nici preponderenţa numerică în paradigmă a formelor cu africată dentală apărută prin evoluţie normală (ca în cazul unor verbe de tipul *sughiţa*, *agăţa*, *încălţa*), nici frecvenţa mai mare în vorbire a aceloraşi forme. Fără îndoială că, de exemplu, formele de singular *[puču], *[orğu] — dacă au existat — trebuie să fi fost mai frecvent folosite decît formele de plural corespunzătoare; de ce atunci ultimele le-au influenţat pe primele şi nu invers?

Există şi cuvinte în care apare astăzi un [ţ] — după M. Sala, în locul unui mai vechi *[č] — şi care fie că au forme de plural foarte rar folosite, fie că nu au asemenea forme, situaţie, după toate probabilităţile, identică cu cea din epoca românei comune: *găinaţ* (< *gallinaceum*), dr. *marţ*, ar. *marţu* (< *martius*), *nutreţ* (< **nutricium*), *anţărţ* (< *anno tertio*)[30], *saţ* (< *satium*). Nu vedem cum s-ar fi putut produce o modificare analogică, [č] > [ţ], în cazurile de acest tip.

10. Cu privire la explicaţia propusă de Maria Iliescu, menţionăm, în primul rînd, că rămîne nedemonstrată teza unei relaţii între localizarea prepalatală a africatelor din cuvinte ca *picior* şi ,,sensibilitatea românei pentru « metafonia vocalică »''. În al doilea rînd, nu credem că pot fi justificate relaţiile stabilite de autoare între cele două poziţii în care apăreau vocalele [o] şi [u] — finală (slabă) şi nefinală — , pe de o parte, şi cele două tipuri de africate — dentale şi, respectiv, prepalatale —, pe de altă parte, atîta timp cît se admite că aceste africate provin, în ambele situaţii, din a c e l e a ş i secvenţe fonetice, [ti̯] sau [ki̯] (sau din aceeaşi consoană, [t'], în care s-au confundat [ti̯] şi [ki̯]), în a c e l a ş i context vocalic. De ce, de exemplu, [ti̯] din *[mati̯uka] ar fi avut un tratament diferit de cel al lui [ti̯] din *[preti̯u], într-o epocă în care [u] final nu se deosebea prea mult de cel nefinal accentuat — transformarea lui -[u] postconsonantic în [ᵘ] (nesilabic) este, în mod cert, posterioară apariţiei africatelor ca rezultat al primei asibilări — şi se deosebea şi mai puţin de [u] nefinal neaccentuat? Or, înainte de acesta — fapt subliniat chiar de Maria Iliescu — nu a apărut, totuşi, o africată dentală, ci una prepalatală (*iudicium* > *[ğudeţu], *adiutare* > *[ağutare]). Vom vedea, mai departe, că deosebirea dintre cele două poziţii ale lui [u], asupra căreia atrage atenţia autoarea citată, este, într-adevăr, importantă, dar că ea trebuie avută în vedere în explicarea unui fenomen anterior asibilării; această deosebire a jucat un rol în evoluţia unor vocale, dar nu a determinat direct tratamentul divergent al unor consoane.

11. După cum am arătat mai sus, Maria Iliescu este de părere că [ó] şi [ú] au atras către palat punctul de articulaţie al consoanei precedente

[29] *Ibidem*, p. 129—130.

[30] Exemplu dat de Alf Lombard (*'Je peux' en roumain*, în *Festschrift Kurt Baldinger, zum 60. Geburtstag, 17. November 1979*, Tübingen, 1979, p. 183—195) pentru a ilustra observaţia cu caracter general potrivit căreia « pour certains mots en *ts*... il serait bien difficile de trouver des mots permettant d'expliquer par l'analogie un remplacement de *tʃ* par *ts* » (p. 188). Observaţii asemănătoare, însoţite de mai multe exemple (printre care *saţ*), în SCL XXI (1970), 5, p. 587 — 591. Vezi şi Jean-Pierre Kent, în ,,Vox Romanica'' XXXV (1976), p. 176 (recenzie la versiunea românească a cărţii citate a lui Marius Sala).

și că această ,,atracție" nu a avut loc atunci cînd vocalele labiale se găseau în ,,finală romanică" (remarcăm, în treacăt, că, în conformitate cu teza autoarei, ar fi trebuit să se vorbească nu de [ó], [ú], adică de vocale accentuate, ci de [o], [u] ,,nefinale"). Evident, aici este avută în vedere deosebirea de localizare dintre [ţ] și [č], iar articulația posterioară a prepalatalelor, față de cea a dentalelor, este pusă în legătură cu articulația posterioară a vocalelor [o] și [u]. Autoarea citată trimite la un studiu al lui I. Șiadbei [31], în care această legătură este prezentată în termenii următori : « L'apparition de la mi-occlusive prépalatale *tš* dans le domaine roumain n'est que le résultat du recul de la langue pour l'articulation de *ó (ú)* »[32] (nu ni se spune însă de ce oclusivele dentale din *pretium*, *hordeum* au devenit africate dentale, nu prepalatale, deși ,,retragerea limbii" este o caracteristică și a articulației vocalelor labiale neaccentuate).

Referindu-se la păstrarea în aromână și meglenoromână a africatelor prepalatale urmate de [o] sau [u], opusă transformării lor în dentale în celelalte contexte (în cuvinte de tipul *cină*, *deget*), M. Sala scrie : « Les causes qui ont empêché la transformation de [čo], [ču], [ğo], [ğu] de l'aroumain et du mégléno-roumain en [ţeo], [ţio][33], [ḑeo], [ḑiu] ont dû agir, également croyons-nous, aux débuts du roumain commun »[34] ; ceva mai departe, aceste cauze sînt prezentate astfel : « Tout comme en aroumain et en mégléno-roumain, où [o] et [u] ont attiré le point d'articulation de l'affriquée vers la partie postérieure de la cavité buccale, empêchant le passage de [č] à [ţ]..., en roumain commun on a abouti à *[č], *[ğ] devant les voyelles postérieures et à *[ţ'], *[ḑ'] devant les voyelles non postérieures (c'est un fait bien connu que le point d'articulation de [č] et de [ğ] est postérieur par rapport à [ţ] et à [ḑ] »[35]. Și M. Sala deci, ca și cei doi autori citați în alineatul precedent, insistă asupra localizării diferite a seriilor de africate [ţ], [ḑ] și [č], [ğ] și stabilește o legătură între ,,posterioritatea" vocalelor [o] și [u] și cea a africatelor prepalatale (față de ,,anterioritatea" dentalelor). De subliniat că, de data aceasta, existența unei legături între locul de articulație al africatelor și localizarea vocalelor următoare este admisă pentru toate situațiile, ceea ce este în deplină concordanță cu regulile privitoare la apariția africatelor : dentale înainte de [a] (vocală ,,neposterioară"), prepalatale înainte de [o], [u] (în orice poziție față de accent sau față de finala cuvîntului)[36].

Vom atrage atenția, în cele ce urmează, asupra necesității de a lua în considerație, alături de l o c u l de articulație, și m o d u l de articulație al celor două serii de africate. Vom încerca, apoi, să demonstrăm că ceea ce se descrie prin formula ,,înainte de vocalele posterioare" nu este un singur context, ci, împotriva aparențelor, un grup de d o u ă contexte segmentale, prin care se explică d u b l u l tratament al oclusivelor dentale sau velare urmate, în latina clasică, de [i] sau [e] în hiat cu o vocală posterioară labială.

[31] *L'origine et l'évolution des mi-occlusives roumaines*, în BL XII (1944), p. 71—84.
[32] *Ibidem*, p. 79.
[33] Sic ; recte : [ţiu] sau, mai exact, [ţi̯u].
[34] Marius Sala, *op. cit.*, p. 133.
[35] *Ibidem*, p. 133—134.
[36] Vezi § 5.

12. După cum a arătat, printre alţii, Sextil Puşcariu [37], fricativele din seria [s], [z] — s i f l a n t e — nu se deosebesc de cele din seria [ş], [j] — ş u i e r ă t o a r e — exclusiv prin locul de articulaţie (primele sînt dentale sau alveolare; ultimele sînt prepalatale, palato-alveolare sau alveolo-palatale), ci şi prin modul de articulaţie; reţinem faptul că la şuierătoare ,,buzele se ţuguie, formîndu-se a doua cameră de rezonanţă, între dinţi şi buze, mai pronunţată în unele limbi decît în altele, şi chiar în cuprinsul aceleiaşi limbi, la unii indivizi decît la alţii".

Bertil Malmberg [38] este de părere că locul de articulaţie nu joacă un rol esenţial în diferenţierea celor două serii de fricative (elemente componente ale africatelor care ne interesează): « La différence entre [s] et [ʃ] ne dépend pas... essentiellement du lieu d'articulation, [s] étant dental ou alvéolaire, [ʃ] prépalatal. On peut très bien articuler un [s] prépalatal et un [ʃ] alvéolaire... Une différence articulatoire très importante entre un [s] et un [ʃ] consiste dans la position de la partie postérieure du dos de la langue, qui est baissée pour [s], levée vers le palais pour [ʃ] ».

În legătură cu participarea buzelor la articulaţia şuierătoarelor — este vorba de fenomenul care poate fi numit p r o t r u z i u n e (renunţîndu-se la popularul ţ u g u i e r e) —, citām observaţia lui Eugen Dieth [39], privitoare la articulaţia lui [ş] (în general, nu într-o anumită limbă): ,,meist verbindet sich damit ein Vorstülpen der Lippen". După Maurice Grammont [40], la articularea şuierătoarelor din franceză « les lèvres se projettent nettement en avant formant une troisième cavité entre les dents incisives et l'orifice plus ou moins arrondi formé par les lèvres ». Referindu-se la şuierătoarele din engleză, A. C. Gimson [41] scrie: "Some speakers use slight lip-rounding for /ʃʒ/ in all positions; for others, lip-rounding is an effect of the adjacent vowel"; acelaşi autor menţionează şi faptul că la unii vorbitori africata [tʃ] = [č] este întotdeauna caracterizată printr-o anumită protruziune a buzelor [42]. Problema a fost studiată de E. W. Roberts [43], care propune o explicaţie fiziologică a prezenţei rotunjirii în articulaţia fricativelor şi africatelor prepalatale (palato-alveolare), explicaţie bazată pe relaţia dintre tensiune, poziţia limbii şi forma buzelor.

Deşi particularitatea discutată mai sus este avută în vedere de S. Puşcariu numai în descrierea fricativelor [ş] şi [j], trebuie să admitem că ea este (şi era) proprie şi africatelor în componenţa cărora intră aceleaşi fricative.

În lumina celor arătate în rîndurile precedente, se poate afirma că, spre deosebire de fricativele siflante (şi de africatele corespunzătoare), şuierătoarele (şi africatele corespunzătoare) sînt consoane ,,rotunjite", într-o anumită măsură, prin natura lor. Evident, această rotunjire trebuie

[37] *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, p. 23.

[38] *Phonétique générale et romane. Études en allemand, anglais, espagnol et français*, Haga, Paris, 1971, p. 72—73.

[39] *Vademekum der Phonetik*... Unter Mitwirkung von Rudolf Brunner, Berna, 1950, p. 187.

[40] *Traité de phonétique*, Paris, 1933, p. 69.

[41] *An Introduction to the Pronunciation of English*. [Reprinted (with minor amendments) 1965], Londra, p. 184.

[42] *Ibidem*, p. 170.

[43] *The Rounding of Palato-Alveolars*, în ,,Linguistische Berichte" 30 (1974), p. 18—25.

distinsă de cea determinată de particularitățile vocalei, semivocalei sau pseudovocalei următoare : în forme ca *șură*, *șoarece*, [moș^{u}] la rotunjirea care este una dintre trăsăturile intrinseci ale lui [ș] se adaugă o rotunjire ,,suplimentară'', care lipsește fricativei din *șanț*, *șir*, [moș].

13. Seriile de africate [ț], [ḑ] și [č], [ğ] au apărut amîndouă (deci nu numai una, cu excluderea celeilalte, ca în alte contexte) înainte de vocala [u]. Toți cercetătorii care s-au ocupat de problema originii africatelor românești sînt de părere că această vocală era, în latina pe cale de a deveni română, al doilea element al unui diftong ascendent, în forme ca *[brakiu], *[ordiu], *[matiuka], *[adiutoriu] (în silabă accentuată exista și diftongul [io], tot cu o vocală labială, înainte de care însă oclusivele dentale și velare s-au transformat într-un singur fel de africate, prepalatale). Am încercat, în paginile precedente, să arătăm de ce nu este satisfăcătoare nici una dintre explicațiile care s-au dat, pînă acum, faptului că înainte de [u] s-a ajuns la două tipuri de africate. Vom propune, mai jos, o nouă explicație, care are ca punct de plecare constatarea că diftongii formați din elementele ortografiate *i* și *u* (în această ordine) ocupă un loc aparte printre diftongii limbii române, din mai multe puncte de vedere [44].

În limba literară actuală diftongii formați din semiconsoana [i] (sau din semivocala pe care o vom nota la fel) și vocala [u] sau din vocala [i] și semiconsoana [u] au o distribuție foarte apropiată de distribuția complementară : la inițială de silabă apare numai [iu]; după consoană, în silabă accentuată apare numai [iu] în poziție finală *(știu, pustiu)* și numai [iu] în poziție nefinală *(știucă)*; după consoană, în silabă neaccentuată pronunțarea considerată literară este [iu] *(știubei, mediu)*[45]. Diftongul descendent [iu] neaccentuat există, totuși, la finală, în pronunțarea unor vorbitori. În recenzia la *Dicționaru limbii românești* al lui A. Scriban, după ce menționează că ,,neologismele în *-iu* sînt scrise absolut regulat *-iŭ*'', Iorgu Iordan scrie : ,,Chiar dacă vor fi existînd români care pronunță astfel, ei alcătuiesc o infimă minoritate și fac, mai degrabă, impresia că n-au cultură suficientă''[46]. Cu alt prilej, același savant admisese — fără a se referi la gradul de cultură al vorbitorilor — că pronunțarea de tipul [studiu], indicată și de H. Tiktin, ,,există cel puțin sporadic''[47]. G. Ivănescu [48] nu ezită să declare : ,,Eu pronunț *médiŭ*, nu *médĭu*, cum pronunța de ex. Philippide''. De adăugat că segmentul fonetic scris *iu* la finala unor cuvinte ca *studiu* este considerat de unii lingviști bisilabic : într-o lucrare din 1929 a lui S. Pușcariu [49] cuvintele *consiliu* și *imperiu* sînt date ca exemple pentru pronunțarea în două silabe a segmentului fonetic scris *iu*.

Dezacordul dintre lingviști cu privire la natura segmentului neaccentuat scris *iu* la finală, după consoană, se explică în mare parte prin faptul că elementele vocalice de timbru [i] și de timbru [u] sînt susceptibile în

[44] Nu avem a face însă cu o particularitate a acestor diftongi care s-ar întîlni exclusiv în limba română ; vezi mai jos.

[45] Vezi Andrei Avram, *Les diphtongues roumaines* [iu] *et* [iu] : *quelques données expérimentales*, în *Mélanges de philologie offerts à Alf Lombard à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire par ses collègues et ses amis*, Lund, 1969, p. 27.

[46] BIFR VII—VIII (1940—1941), p. 353.

[47] Iorgu Iordan, *Pluralul substantivelor în limba română*, în BIFR V (1938), p. 8, nota 2.

[48] BIFR II (1935), p. 131, nota.

[49] Vezi acum Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, 1974, p. 316.

egală măsură de a fi silabice sau nesilabice atunci cînd se combină unul cu altul în ordinea „anterior (nelabial) — posterior (labial)", în contextul „C. . . " (în poziţie postconsonantică), proprietate pe care, în limba română, nu o au aceleaşi elemente în ordinea „posterior (labial) — anterior (nelabial)" sau două elemente oarecare cu grade de deschidere diferite (de exemplu, perechii [i̯u] — [iu̯] nu-i corespunde o pereche [i̯e] — [ie̯]). Deşi caracterul ascendent sau descendent al unui diftong postconsonantic care începe cu timbrul [i] şi se termină cu timbrul [u] depinde în parte de poziţia în cuvînt a diftongului în cauză, în *studiu*, *consiliu*, *imperiu* etc. segmentul scris *iu* poate fi nu numai [i̯u], ci şi [iu̯] şi, în plus, el poate fi bisilabic [50].

S-a făcut observaţia că uneori este greu să se determine care dintre cele două elemente ale succesiunii scrise *iu* este vocală şi care este semivocală sau semiconsoană [51]. Chiar atunci cînd avem a face cu un diftong ascendent, această caracteristică nu este prea netă [52]. După unii lingvişti, dificultatea de a se stabili natura diftongului apare şi în cazurile cînd acesta este accentuat : „dans *fiu*, *viu* et autres mots dont la prononciation « normale » est par *íu* on a souvent l'impression d'entendre plutôt soit une diphtongue indécise *i͡u*, soit même *i̯u*"[53] ; „nici în *iu*, în cuvinte ca *viu*, *pustiu*, urechea nu distinge totdeauna uşor accentul"[54]. În favoarea tezei că, în unele contexte, diftongii [i̯u] şi [iu̯] se disting greu unul de altul am adus, cu altă ocazie, argumente bazate pe cercetări experimentale[55].

Cu privire la [i̯u] neaccentuat în poziţie postconsonantică finală merită, credem, să mai fie semnalate trei lucruri. Mai întîi, acest diftong apare adesea în forma verbală, foarte frecventă, *ştiu* precedată de negaţia *nu*, care atrage accentul frazei asupra ei [56] ; aşadar, [ştiu̯], dar [nú şti̯u] (este de presupus că orice auditor obişnuit consideră la fel de „normale" pronunţările [nú ştiu̯] şi [nú şti̯u], în ipoteza că este capabil să le distingă). În al doilea rînd, s-a constatat că în graiurile dacoromâne [i̯u] este uneori înlocuit cu [u], cu două vocale în hiat sau cu diftongul descendent [iu̯] : [konĉedu], [konĉediu], [doliu], [doliu̯][57]. În sfîrşit, ne reţine atenţia faptul că în flexiunea substantivelor şi adjectivelor de tipul *studiu*, *mediu* terminaţiei [i̯u] (pronunţarea recomandată de normele ortoepice) îi corespund, în unele forme, [ii̯] şi [i(i̯)e], întocmai ca terminaţiei [iu̯] (sub accent) : cf. [médi̯u] — [médii̯] — [médi(i̯) e] şi [pustíu] — [pustíi̯] — [pustí(i̯)e] ; se poate spune că, într-un anumit sens, diftongul ascendent [i̯u] din *mediu*

[50] Despre un al patrulea mod de realizare a succesiunii de timbre vocalice [i] + [u] în poziţie finală neaccentuată va fi vorba mai jos.

[51] Alf Lombard, *Om rumänskans* **iu**, în *In Memoriam Kr. Sandfeld*, Copenhaga, 1943, p. 128.

[52] Idem, *Le rôle des semi-voyelles et leur concurrence avec les voyelles correspondantes dans la prononciation parisienne*, Lund, [1964], p. 30.

[53] Idem, *La prononciation du roumain*. Extrait de Uppsala Universitets Årsskrift, 1936, [Uppsala, 1935], p. 119.

[54] Sextil Puşcariu, *Limba română*, II, p. 52. Cf. Octave Nandris, *op. cit.*, p. 72.

[55] Vezi articolul nostru citat în nota 45.

[56] Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, p. 120.

[57] Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Bucureşti, 1978, p. 80.

este tratat ca un diftong d e s c e n d e n t (evident, anomalia nu apare la vorbitorii care pronunță [mediu̯])[58].

Se impune să precizăm că fenomenele discutate mai sus derivă dintr-un fapt de f o n e t i c ă g e n e r a l ă : «quand deux éléments vocaliques fermés constituent ensemble une diphtongue, cette diphtongue hésite souvent entre le caractère ascendant, type [y͡í, u͡í, i͡ú], et le caractère descendant, [ý͡i, ú͡i, í͡u]»[59]. Printre fenomenele care susțin această afirmație a lui Alf Lombard, același autor menționează ezitarea între [yj] și [ɥi] (= [üi̯], respectiv, [ü̯i]) în franceza actuală, transformarea lui [ý͡i] din *nuit* în [y͡í], în franceza veche, și transformarea [iu̯] > [i̯u] în sp. *viuda* (< lat. *vidua), ciudad* (< lat. *civitatem)*[60]. Prin urmare, este justificată ipoteza că fenomene asemănătoare cu cele întîlnite în limbile, bine cunoscute, menționate aici au putut să se producă și în latina vulgară de la baza românei.

14. Întorcîndu-ne acum la problema originii africatelor (mai precis, a primelor africate [61]), vom observa, mai întîi, că africatele dentale provenite din lat. [t], [d], [k], [g] urmate de [i] sau [e] în hiat au apărut înaintea segmentului fonetic considerat a fi fost [u] (< [i̯u], prin „absorbirea" semiconsoanei de către oclusiva prepalatală precedentă) n u m a i în cuvintele în care acest segment era neaccentuat și se găsea la finală, adică tocmai în poziția în care astăzi se constată existența certă a unei fluctuații [i̯u] ~ [iu̯], cu care sînt în legătură și pronunțările [iu] (două silabe) și [i͡u] (diftong egal)[62].

Am văzut că, potrivit părerii unanime a cercetătorilor, în latina de la baza românei transformarea în [i̯u] a succesiunii de vocale [iu] a avut loc și la finală, ca și în interiorul cuvîntului : *brachium* > *[braki̯u], *hordeum* > *[ordi̯u] etc. În general, se admite, de asemenea, că în ambele poziții velarele și dentalele au devenit, după aceea, prepalatale : *[brat'u], *[ord'u], cu succesiunile de sunete [t'u], [d'u], care se întîlneau și în *[mat'uka], *[d'uru] (după M. Sala, paralelismul dintre fenomenele produse în cele două poziții — finală și nefinală — s-a menținut pînă în epoca românei comune, cînd a intervenit analogia).

Obiecția care a fost formulată împotriva teoriei „clasice"[63] pune în evidență dificultatea de a se explica tratamentul divergent al unor secvențe de sunete identice prin stabilirea relațiilor următoare : prezența accentului pe silabele [t'u], [d'u][64] — transformarea oclusivelor prepalatale în [č],

[58] Cf. Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române (substantiv, adjectiv, verb)*, București, 1968, p. 62. După ce menționează că, în limba actuală, cuvintele de tipul *studiu* sînt pronunțate în două feluri, cu [i̯u] și cu [iu̯], autoarea adaugă „Avînd în vedere numărul mare de substantive terminate în -*u* semivocalic (*leu, rîu, rachiu, pardesiu* etc.) ar părea mai justificată, cel puțin morfologic, pronunțarea cu diftong descendent".

[59] Alf Lombard, *Le rôle des semi-voyelles*..., p. 30.

[60] *Ibidem*, p. 29.

[61] Cele apărute ca rezultat al primei asibilări ; vezi nota 71.

[62] Eventuala existență, în poziție finală, a fluctuației [i̯u] ~ [iu̯] și sub accent (vezi afirmațiile lui A. Lombard și ale lui S. Pușcariu reproduse mai sus) prezintă mai puțin interes pentru discuția noastră.

[63] Vezi **§ 7.**

[64] Sau pe o silabă care se afla după [t'u], [d'u].

[ğ]; absența accentului pe silabele [t'u], [d'u][65] — transformarea acelorași oclusive în [ţ], [ḑ]. Este greu de crezut că aceeași oclusivă, urmată de aceeași vocală a devenit cînd dentală, cînd prepalatală, în funcție de locul accentului [66]. Pe de altă parte, negîndu-se rolul factorului accent în evoluția secvențelor [t'u], [d'u] nu se poate găsi o explicație satisfăcătoare a faptului că, de exemplu, [t'] a devenit [ţ] în *preț*, dar [č] în *măciucă*[67].

15. Nici una dintre dificultățile menționate mai sus nu apare în explicația pe care o propunem noi, caracterizată prin faptul că stabilește, mai întîi, o relație între accent și poziția în cuvînt a unor vocale în hiat, pe de o parte, și natura unui diftong (nu a unei consoane africate!), pe de altă parte, iar, apoi, o relație între natura diftongului în cauză și cea a africatei precedente; în felul acesta, deosebirea „africată dentală — africată prepalatală" este pusă în legătură cu un context segmental (nu accentual!).

După părerea noastră, de la grupurile „[i] sau [e] neaccentuat + vocală" s-a ajuns, în latina vulgară de la baza românei, la două feluri de diftongi. În majoritatea cazurilor [i] (cu care s-a confundat [e]) a devenit [i̯], ceea ce a dus la apariția unor diftongi ascendenți. Secvența [iu] în poziție finală neaccentuată (< *-ius*, *-ium*, *-io*, *-eus*, *-eum*, *-eo*) s-a transformat însă în diftongul egal („plutitor", „indecis") [i͡u]. Oclusivele dentale și velare s-au transformat în prepalatale atît înainte de diftongii ascendenți — [ti̯u] > [t'u], [gi̯a] > [d'a] etc. —, cît și înainte de diftongul egal [i͡u]; primul element al acestuia, prin natura lui, mai rezistent decît semiconsoana [i̯], nu a fost însă „absorbit" de consoana precedentă decît în momentul africatizării ei (sau chiar după aceea), spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat în cuvintele în care existaseră, la un moment dat, diftongi ascendenți.

În cuvinte cum sînt cele corespunzătoare lat. **matteuca*, **giurus* oclusivele prepalatale s-au asibilat înaintea unei vocale rotunjite, trăsătură care se regăsește în africatele rezultate din această asibilare: grupurile [t'u], [d'u] (cu oclusive prepalatale, a căror apariție a coincis cu dispariția semiconsoanelor din diftongul [i̯u]: [ti̯u] > [t'u] etc.) au devenit [ču], respectiv, [ğu] (tot înaintea unei vocale rotunjite — [u] sau [o] — s-a produs și asibilarea lui [d'] < [i̯] din cuvinte ca *[d'udekare] >* [ğudekare], *[d'oku] >* [ğoku]). În cuvinte ca *brachium*, *hordeum* asibilarea s-a produs însă nu înainte de [u], ci înainte de [i] din diftongul egal [i͡u], deci înainte de o vocală nerotunjită (în consecință, rezultatul asibilării a fost același ca înainte de [a]): *[brakiu], *[(h)ordeu] au devenit nu *[braki̯u], *[ordi̯u], ci *[braki͡u], *[ordi͡u] și, apoi, *[brat'i͡u], * [ord'i͡u] > rom. com. *[brațu], *[orḑu] (eventual, prin intermediul fazei *[brați͡u], *[orḑi͡u])[68]. Prin urmare, după ce oclusivele dentale și velare au suferit același tratament înainte de [i̯] din [i̯u] și înainte de [i] din [i͡u], transformîndu-se în oclusive prepalatale, aceste prepalatale au evoluat

[65] Sau, mai exact, prezența accentului pe o silabă precedentă.

[66] Obiecția aceasta este de același gen cu cea pe care am prezentat-o cînd am discutat ipoteza Mariei Iliescu (vezi § **10**).

[67] Cf. § **9**.

[68] În transcrierea fonetică neglijăm — aici, ca și în alte locuri — faptul că toate africatele aveau, la început, un timbru palatal.

d i f e r i t, în funcţie de prezenţa, respectiv, absenţa rotunjirii în articulaţia vocalelor pe care le precedau ([d'] din *[ord'iu],de exemplu, s-a transformat în [ḑ], aşa cum avea să se întîmple, ulterior, cu [d'] din *[tard'iu] < lat. *tardivus*).

S. Puşcariu [69] este de părere că într-un cuvînt ca **fetiolus* (> *fecior*) „accentul fiind pe *o* următor a avut de urmare [sic] o rotunjire mai energică a buzelor, care, la rîndul ei, a schimbat pe *s* precedent în *ș*"; schimbarea nu s-a produs însă în *pretium* (> *preț* = [prets]). Savantul citat stabileşte deci o legătură între natura africatei din *fecior* şi rotunjirea „mai energică" datorată accentului, ipoteză infirmată de cazurile de tipul *ajuta, jneapăn* [70]. În ipoteza noastră se ia în consideraţie o deosebire mai tranşantă decît cea invocată de S. Puşcariu (rotunjit — nerotunjit) şi, în acelaşi timp, se insistă asupra faptului că locul accentului a influenţat în mod direct numai evoluţia lui [i] urmat de [u], determinînd apariţia deosebirii dintre [t'u], [d'u] (în silabă accentuată şi în poziţie protonică) şi [t'iu], [d'iu] (în poziţie posttonică finală).

16. Ţinînd seamă de natura însăşi a diftongilor egali, trebuie să admitem că primul element din [iu] era un sunet asemănător atît cu vocala [i] care nu făcea parte dintr-un astfel de diftong, cît şi cu sunetul nesilabic (mai mult sau mai puţin vocalic, mai mult sau mai puţin consonantic) pe care l-am notat [i̯]. Caracteristici asemănătoare poseda, se înţelege, şi al doilea element din [iu]. Nu este de presupus că în cuvinte ca *brachium hordeum* ar fi apărut, la un moment dat, chiar un diftong descendent, [iu̯], căci, dacă aşa s-ar fi petrecut lucrurile, ar rămîne inexplicabil faptul că, în cadrul primei asibilări (secolele I—III), au fost alterate numai dentalele şi velarele urmate de [i] corespunzător lat. clas. [i] sau [e] neaccentuate în hiat (ca şi aceleaşi consoane urmate de [i̯]), nu şi oclusivele urmate tot de [i] din forme ca *sacci* sau *tardivus*, în care asibilarea s-a produs mai tîrziu (în secolele IV—V, respectiv, după secolul al VI-lea) [71].

Diftongul [iu] s-a transformat în [i̯u] după consoanele nesusceptibile de a deveni palatale. O formă ca *roib* poate fi mai uşor explicată dacă se admite că în momentul în care s-a produs metateza consoana labială era urmată de [i̯]: lat. *rubeus* > *[robiu] > *[robi̯u] > rom. com. *[roi̯bu]. Este evident însă — dacă se acceptă explicaţia noastră — că transformarea [iu] > [i̯u] nu a putut să se producă decît d u p ă africatizarea consoanelor [t'] şi [d'] din formele corespunzătoare lat. *brachium, hordeum*; dacă ea ar fi avut loc mai înainte, de la *[brati̯u], *[ordi̯u] s-ar fi ajuns

[69] *Cercetări şi studii*, p. 53.

[70] Cf. Maria Iliescu, *op. cit.*; cf. § 7.

[71] Pentru cronologia celor trei asibilări ne întemeiem pe datele furnizate de Al. Rosetti, *op. cit.* Asibilarea dentalelor urmate de [i̯] s-a produs între secolele I şi III (p. 626—627), iar cea a lui [k] + [i̯] în secolul al II-lea (deci cam în aceeaşi epocă; p. 122, 378); desigur, [g] urmat de [i̯] trebuie să fi evoluat paralel cu surda corespunzătoare (după cum reiese din expunerea precedentă, considerăm că sunetul notat aici [i̯] era, de fapt, în unele contexte, vocala [i], elementul iniţial al unui diftong egal). A doua asibilare, cea a consoanelor [k] şi [g] urmate de vocale anterioare a avut loc prin secolul al V-lea (p. 121, 379), respectiv, al IV-lea (p. 123). A treia asibilare, cea a dentalelor înainte de segmentele fonetice provenite din lat. clas. *ĕ* şi *ae* sub acest accent sau din lat. clas. *ī* accentuat (în unele cazuri, şi neaccentuat) s-a produs după secolul al VI-lea (p. 373).

la *[brat'u], *[ord'u] şi, în acest caz, oclusivele prepalatale din astfel de cuvinte ar fi avut soarta aceloraşi oclusive în cuvintele din care au rezultat *măciucă*, [ğur].

17. Un argument important în favoarea explicaţiei pe care am propus-o ne oferă evoluţia fonetică a sintagmei *medius locus*. Este neîndoielnic că dr. *mijloc* provine dintr-o sintagmă ai cărei termeni constituiau un singur cuvînt fonetic, cu un singur accent (principal), pe silaba [lo][72] (de remarcat că vocala din prima silabă a devenit [i], nu [i̯e], ca în *medius*, izolat, unde acest diftong provine dintr-o vocală accentuată, [ę] < lat. clas. *ĕ*). Aflîndu-se în interiorul cuvîntului fonetic, succesiunea [iu] din *medius locus*, deşi neaccentuată, a devenit [i̯u], iar oclusiva precedentă (dentală la început, prepalatală după transformarea [di̯u] > [d'u]) a devenit *[ğ], din care a rezultat [j]. La sfîrşitul cuvîntului însă, în *medius*, aceeaşi oclusivă (dentală > prepalatală) s-a prefăcut în [ḍ] (> [z] în limba literară). Sîntem deci nevoiţi să admitem sau că africata dentală din rom. com. *[mi̯eḍu] este relativ tardivă şi datorată analogiei, tratamentul oclusivei fiind [ğ] în ambele situaţii (părerea lui M. Sala : *medium* > *[mi̯eğu] şi, apoi, *[mi̯eğu] > *[mi̯eḍu], după pl. *[mi̯eḍe] < *media* [73]), sau că [d'] a devenit [ğ] în interiorul cuvîntului ([diu] > [di̯u] > [d'u] > [ğu]) şi [ḍ] în silabă finală ([diu] > [di͡u] > [d'i͡u] > [ḍu]). Am prezentat în alt loc [74] motivele care ne împiedică să acceptăm soluţia care face apel la analogie; faptele examinate în paragrafele precedente vin, credem, în sprijinul ipotezei conform căreia oclusiva prepalatală [d'] (< [d]) a devenit [ḍ] în [mi̯eḍ], deoarece în momentul asibilării ea era urmată de [i], nu de [u].

18. Atît în cadrul explicaţiei ,,clasice'', cît şi în raport cu ipoteza noastră, formele *arici* şi *poci* (de la *putea*) reprezintă excepţii : ar fi fost de aşteptat ca de la *ericius*, *poteo* să se ajungă la **ariţ*, respectiv, **poţ*. Fără a intra în detalii, vom menţiona cîteva dintre explicaţiile date prezenţei unei africate prepalatale la finala celor două forme.

După O. Densusianu [75], **ariţ* a devenit *arici*, probabil, sub influenţa formei de plural (< *ericii*), unde [č] este normal. Explicaţia aceasta nu este plauzibilă [76]. S-ar putea, mai curînd, ca [ţ] să se fi transformat în [č] sub influenţa unor derivate cu sufixul *-ici*; spre această explicaţie înclină Alf Lombard [77].

[72] Cf. Sextil Puşcariu, *Limba română*, II, p. 398 : ,,De ce alături de *miez* din *medius* avem însă *mijloc* din *medius locus*? S-a zis : fiindcă accentul principal urma'' ; în continuare (p. 398—399), autorul menţionează alte două explicaţii (influenţa slavului *mežda* ; transformarea lui *medius locus* în *[meliu dioku], prin metateză, din care ar fi rezultat *miljoc*, iar ,,suprapunerea'' acestuia cu *[miḍlok] ar fi dus la apariţia formei *mijloc*) şi ajunge la concluzia că toate trei explicaţiile sînt posibile. Vezi şi Sextil Puşcariu, *Limba română*. Vol. I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 66, unde, după ce se pronunţa împotriva a trei explicaţii (inclusiv cea dată în CDDE, nr. 1112, care invocă influenţa slavului *mežda*), savantul citat propunea următoarea explicaţie : ,,Ţuguierea buzelor... care avea să urmeze la rostirea lui *lo* (din *locus*) următor, s-a transpus în mod anticipat asupra lui *dz* precedent, prefăcîndu-l în *(d)j*''. După Alexandru Philippide, *op. cit.*, p. 161, [j] din *mijloc* nu provine din [ğ], ci din [z] < [ḍ] : *medius locus* > *[mízulok] > *[mízilok] > *mijloc*.

[73] Cf. § 5.

[74] Vezi § 9.

[75] *Op. cit.*, p. 37.

[76] Vezi Alf Lombard, *'Je peux' en roumain*, p. 185.

[77] *Ibidem.*

Plecînd de la constatarea că [ţ] din *căruţ*, *grăunţ* devine [č] în derivatele *cărucior*, *grăuncior*, O. Densusianu [78] este de părere că «c'est probablement de la même manière et par un phénomène de phonétique syntaxique qu'il faut expliquer *poci*... ; de **poteo* on a dû avoir d'abord **poţ*; lorsqu'il était suivi de *ĭo* = *eu* (à l'époque où le pronom était souvent employé après le verbe), **poţ* devait aboutir à *poci*, tout comme les formes antérieures : **poţ ĭo* > *poci ĭo* (l'accent tombait naturellement, dans la phrase, sur l'*o* de *ĭo*) ». Explicaţia propusă de Alf Lombard [79] se aseamănă întrucîtva cu cea datorată lui O. Densusianu : *poci(u)* provine din *[poţu], prin transformarea lui [ţ] în [č] înainte de [u] purtător al unui accent secundar ; acest accent – efect al legii (formulate de H. Tiktin) potrivit căreia în limba română silabele total neaccentuate alternează în mod regulat cu cele mai mult sau mai puţin accentuate — era normal în construcţii, foarte frecvente, de tipul **poţu cîntare* sau **poţu se cîntu*, cu o sudură foarte pronunţată a elementelor componente (dată fiind calitatea de auxiliar de mod a lui *a putea*)[80]. Menţionăm, în fine, părerea după care *poci* se explică «par un développement phonétique irrégulier dû à la fréquence »[81].

19. În cadrul ipotezei lui M. Sala *arici* şi *poci* nu constituie excepţii ; mai mult : prezenţa unei africate prepalatale în aceste forme este chiar invocată ca argument în sprijinul părerii că şi în alte cuvinte africatele urmate de vocale labiale au fost, ca rezultat al primei asibilări, prepalatale. Întrucît însă ipoteza în discuţie nu permite, după opinia noastră, să se explice în mod convingător prezenţa lui [ţ], [ḑ] în numeroase cazur de tipul *puţ*, [orḑ] şi, mai ales, în forme ca *saţ*, *anţărţ*, se poate spune că, sub aspect statistic (din punctul de vedere al numărului excepţiilor), ea prezintă neajunsuri mai mari decît ipotezele (inclusiv ipoteza noastră) care reduc numărul excepţiilor la două [82]. De adăugat că, deşi chestiunea prezenţei lui [č] în *arici* şi în *poci* nu poate fi socotită rezolvată (argumentele invocate în favoarea diverselor explicaţii nu sînt decisive), dificultăţile pe care le prezintă aceste două excepţii sînt, după părerea noastră, mai mici decît cele implicate în ipoteza caracterizată prin rolul important atribuit analogiei [83].

20. În lumina celor arătate mai sus, putem spune — în acord cu susţinătorii explicaţiei ,,clasice'' — că prima asibilare se deosebeşte de următoarele două printr-o trăsătură esenţială : ea reflectă o lege fonetică potrivit căreia de la oclusive s-a ajuns la două tipuri de africate — [ţ], [ḑ] sau [č], [ğ], în funcţie de context —, pe cînd a doua şi a treia asibilare au avut ca rezultat cîte un singur tip de consoane din această clasă, prepalatale (în *cer*, *ger* etc.), respectiv, dentale (în *ţes*, *[ḑiku] > *zic* etc.). În ce priveşte însă dependenţa de context a direcţiei în care au evoluat

[78] *Op. cit.*, p. 35.

[79] *'Je peux' en roumain*, p. 185—186.

[80] Ne-am putea gîndi, eventual, şi la prezenţa unui accent secundar pe silaba finală a sintagmei *[nú potịù].

[81] Witold Mańczak, *Ancien roumain* **pociu** < **poteō**, în ,,Romanica'' VII(1974), p. 177·

[82] Cu privire la aspectul statistic al chestiunii vezi şi SCL XXI (1970), 5, p. 584 ; cf. Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 100.

[83] În recenzia consacrată de Merritt Ruhlen versiunii româneşti a cărţii citate a lui Marius Sala, capitolul în care este prezentată această ipoteză este considerat însă cel mai convingător (vezi ,,Romance Philology'' XXXI (1977—1978), 3, p. 545).

oclusivele [t′], [d′], subliniem, încă o dată, că dublul tratament al acestor oclusive se explică d i r e c t, după părerea noastră, nu printr-un factor suprasegmental (locul accentului) – cum admit cei mai mulți cercetători –, ci prin unul segmental (natura vocalei înaintea căreia s-a produs transformarea oclusivelor în africate).

Remarques sur l'apparition des affriquées en roumain

(R é s u m é)

Dans le latin vulgaire qui est à la base du roumain, les occlusives dentales et vélaires suivies des voyelles [i] ou [e] inaccentuées en hiatus se sont confondues en une seule série de consonnes, formées de deux occlusives prépalatales : [t], [k] > [t′] ; [d], [g] > [d′]. Les consonnes [t′] et [d′] se sont, ensuite, transformées en affriquées. Devant les voyelles non arrondies ces affriquées sont dentales ; par exemple, *facia* (= lat. clas. *facies*) > *[fakia] > *[fat′a] > dacoroum. *față* [fatsə]. Devant les voyelles arrondies les affriquées sont soit dentales (*brachium* > *braț*, *hordeum* > roum. com. *[ordzu] > roum. dial. [ordz]), soit prépalatales [*urceolus* > *urcior* [urtšor], *deorsum* > roum. com. *[džosu] > roum. dial. [džos]).

La première partie de l'article est consacrée à l'examen critique des explications proposées jusqu'à présent de ce qui, selon l'opinion courante, serait le double traitement des anciennes occlusives dentales et vélaires (> prépalatales) devant les voyelles arrondies (labiales). L'auteur avance, ensuite, une nouvelle explication, dont le point de départ est constitué par la constatation que les consonnes chuintantes [š], [ž] et donc aussi les affriquées [tš], [dž], d'une part, et les voyelles [o], [u], de l'autre, possèdent un trait articulatoire commun : le fait que les lèvres se projettent en avant, sous une forme arrondie.

Selon l'avis de l'auteur, au moment du changement de l'occlusive prépalatale en une affriquée, la première ne se trouvait devant une voyelle arrondie que dans les syllabes non finales, où la succession [i] ou [e] + voyelle s'était transformée, d'abord, en une diphtongue ascendante dont le premier élément était un [i̯]): *deorsum* > *[di̯osu] > *[d′osu] > *[džosu]. Cependant, en position finale, la succession [i] ou [e] + voyelle arrondie était devenue une diphtongue égale (indécise), [i͡u], et, par conséquent, l'occlusive prépalatale précédente se trouvait devant une voyelle non labiale (non arrondie) : *brachium* > *[braki͡u] (et non [braki̯u]) > * [brat′i͡u] ; suivie de [i] — le premier élément de la diphtongue égale —, la consonne [t′] est devenue [ts] : [brat′i͡u] > *[bratsu] > *braț*.

Februarie 1983

Institutul de Cercetări
Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

DOMNIȚA ICHIM-TOMESCU

ASPECTE ALE GENULUI GRAMATICAL LA NUMELE PROPRII DE PERSOANE ÎN LIMBA ROMÂNĂ. PRENUMELE

Articolul relevă particularitățile de realizare a genului care delimitează morfologic subclasa onomastică a prenumelor în raport cu substantivele comune (apelative).

Analiza categoriei genului la numele proprii de persoane în limba română are în vedere precizarea opoziției morfologice nume propriu/nume comun, precum și stabilirea unor criterii gramaticale de subclasificare onomastică.

În sistemul numelor proprii românești, prenumele alcătuiesc o subclasă antroponimică, de gradul al II-lea [1], distinctă din punct de vedere funcțional denominativ, o serie onomastică relativ închisă, fixată, în general, prin tradiție. Lucrarea de față are la bază un inventar selectiv de prenume[2], clasificat, potrivit necesităților analizei gramaticale, în serii formale după terminație [3].

Descrierea comportamentului morfologic al prenumelor [4] se face în limitele unei duble interpretări a genului, semantică și formală, corespunzătoare specificului acestei categorii, creată din necesități de diferențiere semantică și dezvoltată prin gramaticalizare la nivelul diferențierii formale. Considerăm că genul reprezintă un sistem de opoziții formale care îndeplinește o dublă funcție gramaticală : de exprimare a unor opoziții semantice (de sex) și de clasificare a formelor. Cele două funcții ale opoziției de gen nu se exclud, nu se opun una alteia. Există substantive la care genul gramatical operează o sistematizare formală, exprimînd concomitent și deosebirile semantice de sex. În aceste cazuri, clasele formale de gen obținute prin reunirea substantivelor de același gen și clasele semantice de gen, care grupează exprimările unui anume sex, se suprapun.

Pentru a dovedi prezența genului printre categoriile gramaticale care caracterizează morfologic subclasa prenumelui, vom analiza mai întîi motivarea semantică a exprimării genului la aceste nume proprii. Considerăm că premisele realizării acestei categorii gramaticale la prenume

[1] În cadrul numelor proprii subclasa antroponimelor se subclasifică, la rîndul ei, în prenume, nume de familie și supranume. În perspectiva unei ierarhizări onomastice prenumele alcătuiesc o subclasă de nume proprii de alt grad în raport cu subclasa onomastică în care este inclusă.

[2] Lista prenumelor a fost stabilită după N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic romînesc*, București, 1963 ; Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965 ; Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1976.

[3] Prin terminația formelor onomastice înțelegem fonemele alcătuitoare ale finalei cuvîntului analizat, în sens strict.

[4] Nu avem în vedere deosebirea între prenumele propriu-zise și hipocoristice.

pot fi stabilite prin precizarea seriei de trăsături ale clasei de obiecte denumite și individualizate de prenume: [+Animat] [+Personal] [+Sex]. Aceste trăsături se regăsesc în subcategorizarea semantică a prenumelor, întrucît, în actul denominației, numele proprii preiau și reprezintă trăsăturile generale ale clasei de obiecte pe care le denumesc.

Capacitatea prenumelor de a actualiza, prin forma lor, trăsăturile semantice amintite determină încadrarea prenumelor în opoziția de gen Masculin/Feminin, cu funcția de exprimare a sexului persoanelor denumite. Genul gramatical apare deci ca o categorie obligatorie în cazul prenumelor, adecvată formal unei clasificări după sex a persoanelor purtătoare de nume.

Indicarea prin genul gramatical al prenumelor a opoziției semantice de sex este impusă și de particularitățile funcționale ale acestei subclase onomastice. Funcția denominativă a prenumelor, identificarea și individualizarea persoanei prin nume sînt înlesnite de posibilitatea acestor nume proprii de a exprima prin opoziția de gen deosebirea dintre sexe. Genul prenumelor constituie un mijloc suplimentar de individualizare antroponimică.

Examinarea inventarului de prenume ale limbii române confirmă prezența categoriei gramaticale a genului la aceste nume proprii. Se observă constituirea a două serii de prenume, corespunzătoare termenilor opoziției de gen: a) seria prenumelor masculine și b) seria prenumelor feminine. Acestor două serii de gen li se alătură o serie de prenume care se pot distribui, atît în seria prenumelor masculine cît și a celor feminine, încadrîndu-se prin această caracteristică în subgenul comun [5].

Se poate spune că paradigma genului la prenume este alcătuită numai din două valori: masculin și feminin. Subgenul comun include ambele valori de gen. Fiecare valoare de gen este reprezentată de un șir de forme onomastice, grupate separat în inventarul de prenume.

Valoarea de gen a prenumelor masculine poate fi definită astfel: prenumele masculine sînt nume proprii de persoane destinate să denumească, să identifice și să individualizeze, în cadrul sistemului onomastic românesc, persoane de sex bărbătesc. Aceste nume proprii pot fi considerate unic-denotative cu privire la trăsăturile semantice: [+Animat] [+Persoană] [+Sex] [+Masculin], pe care le pot actualiza prin însăși forma lor.

Opusă valorii de masculin, valoarea de gen a prenumelor feminine se definește în același fel: prenumele feminine sînt nume proprii de persoane destinate să denumească, să identifice și să individualizeze, în cadrul sistemului onomastic românesc, persoane de sex feminin. Trăsăturile semantice ale clasei de obiecte denumite, care pot fi actualizate de prenumele feminine, sînt: [+Animat] [+Persoană] [+Sex] [+Feminin].

Ambele valori de gen caracterizează prenumele de subgen comun, ca nume proprii ce pot denumi, identifica și individualiza atît o persoană de sex masculin, cît și o persoană de sex feminin. Seria de trăsături semantice din subcategorizarea acestor prenume [+Animat] [+Persoană]

[5] Prezența subgenului comun la numele proprii de persoane și de animale a fost discutată de Mioara Avram, *Genul comun în limba română*, în SCL, XVIII (1967), 5, p. 479–491.

[+Sex] [±Masc.] [±Feminin] ne arată că aceste prenume nu pot indica, *prin forma lor*, o anumită valoare de gen gramatical şi prin aceasta sexul persoanei purtătoare a numelui. Cu toate acestea, prenumele de subgen comun nu pot fi considerate o formă a indiferenţei faţă de sex, deoarece aceste prenume pot fi încadrate formal într-o serie de gen şi în condiţii contextuale date pot exprima o valoare de gen corespunzătoare. Din acelaşi motiv, nu se poate vorbi, în cazul acestor prenume, de suspendarea sau neutralizarea opoziţiei de gen decît din punctul de vedere al exprimării paradigmatice a acestei opoziţii.

Interpretarea semantică a opoziţiei de gen la subclasa prenumelor ne ajută să remarcăm că stabilirea valorilor de gen este diferită la aceste nume proprii faţă de substantivele comune. Deşi, prin definiţie, la ambele clase nominale, termenii opoziţiei de gen desemnează virtual un anumit sex al fiinţei denumite, observăm că la numele proprii relaţia între gen şi sex este mediată de genul gramatical al numelui comun, care desemnează clasa de fiinţe ce primesc nume. Prin specific denominativ, prenumele se subordonează claselor opuse *bărbat (băiat)/femeie (fată)*. Valoarea de gen a prenumelui este prestabilită de prezenţa sa în seria denominativă a unei clase sau a alteia. Seriile denominative se constituie prin tradiţie onomastică. Pentru a denumi o persoană de un anumit sex, prenumele sînt selectate din seriile denominative opuse : prenume de bărbaţi/prenume de femei. Valoarea de gen a prenumelui este dată de calitatea sa de membru al unei serii denominative specializate în exprimarea unui anumit gen, deci cu gen fix. *Genul apare la prenume ca o calitate gramaticală indirectă.*

Întrucît am considerat că cele două funcţii ale opoziţiei de gen (clasificarea formală şi exprimarea opoziţiei semantice de sex) nu se exclud, supunem atenţiei posibilitatea ca genul gramatical al prenumelor să funcţioneze şi ca un clasificator al formelor onomastice. În acest caz, genul gramatical se manifestă prin reunirea prenumelor în două serii de gen opuse : masculină/feminină, stabilite după criterii formale.

Ca şi la numele comune [6], analiza formală a genului la numele proprii are în vedere stabilirea terminaţiilor formelor onomastice.

În măsura în care o terminaţie caracterizează o anumită valoare de gen, această terminaţie poate fi considerată indice sau marcă a genului, iar formele onomastice corespunzătoare apar ca unităţi ale unei serii de gen. O serie de gen poate grupa mai multe serii formale ale prenumelor. În analiza noastră seriile formale de gen ale prenumelor vor fi raportate la seriile semantice de gen ale acestei subclase. Serile formale de gen ale prenumelor vor fi comparate cu cele ale numelor comune din limba română.

Organizarea inventarului de prenume din limba română (1759 de termeni) pe baza seriilor formale ne-a permis să separăm seriile de nume proprii care, prin terminaţia lor, sînt specifice pentru o anumită valoare de gen de seriile de nume proprii a căror terminaţie este nespecifică în indicarea unei valori de gen.

Specificitatea terminaţiei unor nume proprii în fixarea valorii de gen nu poate fi stabilită rigid. În mod strict pot fi considerate pentru expri-

[6] E. Papp, *Recunoaşterea genului substantivelor româneşti după terminaţie*, în LR XXVII (1978), 5, p. 473–475.

marea opoziţiei de gen terminaţiile care apar exclusiv în cadrul seriei masculine sau feminine. Numai ocurenţa acestor terminaţii ar fi univocă în indicarea valorii de gen a numelui propriu analizat. Între seriile formale ale prenumelor din sistemul onomastic românesc, în această situaţie sînt doar prenumele cu finala *-i̯*, *-u̯*: tipul formal *Andrei* (18 termeni), *Bartolomeu* (6 termeni), caracteristice seriei de prenume masculine. Aceste terminaţii nu au fost înregistrate în cadrul seriei de prenume feminine. De aceea prezenţa acestor terminaţii în forma unor prenume face posibilă selectarea corectă a valorii de gen masculin.

Într-o accepţie mai largă, specifice pot fi considerate şi unele terminaţii care apar în ambele serii de gen ale prenumelor, dar cu o frecvenţă mult mai mare în cadrul unei anumite serii de gen. Specificitatea terminaţiei va fi hotărîtă în funcţie de frecvenţa sa. Din grupul acestor terminaţii fac parte: terminaţiile vocalice *-ă*, *-e* şi *-u*, şi cele *consonantice*, pe care le considerăm caracteristice pentru valoarea de masculin şi terminaţiile *-a* (cu variantele *-i̯a*, *-e̯a*) caracteristice pentru valoarea de feminin. Terminaţia *-ă* (tipul formal *Gavrilă*), care conturează o serie formală numeroasă (127 termeni) şi productivă (prin prezenţa hipocoristicelor) este specifică genului masculin. Prenume cu aceeaşi terminaţie apar şi în seria feminină, ca variante nearticulate, refăcute, ale unor prenume feminine terminate în *-a*. Deoarece varianta nearticulată a unui prenume este doar o formă flexionară a acestui nume propriu, considerăm că seria formală a prenumelor terminate în *-ă* este totuşi specifică pentru seria de gen masculină. În aceeaşi situaţie sînt şi prenumele cu terminaţia vocalică *-e* prezente în seria masculină cu 197 de termeni (tipul formal: *Vasile*) faţă de 3 prenume feminine cu aceeaşi finală: *Zoe*, *Cloe*, *Beatrice*. Terminaţia *-u* (tipul formal *Alexandru*) are o frecvenţă ridicată în cadrul seriei de prenume masculine (132 de termeni), în timp ce în inventarul prenumelor feminine apare rar (2 termeni), la nume vechi, fără circulaţie în sistemul onomastic actual (tipul formal *Ralu*, *Prezu*) sau la hipocoristice de subgen comun (tipul formal: *Lulu*). Considerată formă articulată a prenumelor masculine, deşi la multe nume proprii această terminaţie apare fără nici o legătură cu articularea, terminaţia *-u* şi-a întărit specificul masculin.

În mod similar, terminaţiile *consonantice* (tipul formal *Basarab*, *Chiriac*, *David*, *Iosif*, *Oleg*, *Antioh*, *Jorj*, *Mihail*, *Serafim*, *Bogdan*, *Filip*, *Teodor*, *Boris*, *Dragoş*, *Scarlat*, *Franţ*, *Paraschiv*, *Felix*), prin frecvenţa lor mai mare în seria de gen masculină (269 de termeni) şi apariţia lor sporadică în seria de gen feminină (9 termeni), pot fi analizate ca specifice genului masculin. De altfel, multe din aceste terminaţii consonantice nici nu apar la prenumele feminine în sistemul onomastic românesc. Între terminaţiile prenumelor feminine se înregistrează prezenţa cîtorva terminaţii consonantice (tipul formal *Irinel*, *Miriam*, *Carmen*, *Iris*, *Ineluş*).

Pentru specializarea terminaţiei vocalice *-u* şi a terminaţiei *consonantice* în exprimarea valorii de masculin a prenumelor, remarcăm şi influenţa seriilor formale de gen ale numelor comune.

Într-o situaţie analoagă se află terminaţia *-a* (cu variantele *-i̯a*, *-e̯a*) în cadrul seriei feminine (tipul formal: *Ana*, *Aglaia*, *Oltea*). Specificitatea feminină a acestei terminaţii alcătuieşte, potrivit părerii lui

R. Lenz [7], „baza formală a exprimării genului, în limbile romanice", deoarece „finala vocalică -*a* primește cu timpul un caracter tipic feminin, dînd, prin contrast, terminației consonantice sau vocalice -*o* caracter de masculin". În sistemul onomastic românesc al prenumelor, terminația -*a* domină seria formală feminină (630 de termeni). Deși apare destul de frecvent la prenumele masculine [tipul formal *Cozma* (140 de termeni), *Horia*, *Costea* (26 de termeni)], această terminație își consolidează specificul de gen prin comparația cu substantivele comune, în cazul cărora este analizată ca formă feminină, de singular, a articolului hotărît.

Ca un argument pentru încadrarea corectă a acestor serii formale într-un anumit gen, prin stabilirea specificității masculine sau feminine a terminațiilor, observăm că prenumele din seria feminină terminate în -*u* sau în *consoană* au comportament flexionar cazual non-feminin [8] (de exemplu Gen.-Dat. *lui Ralu*, *lui Carmen*, *lui Irinel*, *lui Miriam* etc.), iar prenumele din seria masculină terminate în -*a* (-*ia*, -*ea*) au și comportament flexionar cazual non-masculin (de exemplu Gen.-Dat. *Cozmei*, *Horiei*, *Costei*), cu caracter învechit.

În cadrul seriilor formale cu terminație *nespecifică*, pentru precizarea valorii de gen includem prenumele terminate în -*i* și -*o* atît în seria masculină, cît și în seria feminină : tipurile formale *Luigi* (37 de termeni), *Romeo* (12 termeni) și, respectiv, *Caliopi* (7 termeni), *Cleo* (6 termeni). Frecvența hipocoristicelor de subgen comun cu terminația -*i* (tipul *Vali*), încadrarea dificilă a terminației -*o*, necaracteristică limbii române, influențează ambiguitatea acestor terminații în indicarea valorii de gen. Considerăm că ocurența acestor finale vocalice la unele forme onomastice nu este suficientă pentru selectarea valorii de gen a numelui. Seriile formale alcătuite pe baza acestor terminații, indiferent dacă se subordonează prenumelor masculine sau feminine, se manifestă în flexiunea cazuală după modelul non-feminin.

Analiza seriilor formale ale prenumelor din sistemul onomastic românesc oferă suficiente date asupra caracteristicilor funcției genului gramatical la această subclasă onomastică. Stabilirea specificității unor terminații ale prenumelor în indicarea valorii de gen ar putea alcătui baza unei clasificări formale a prenumelor după criteriul genului gramatical, fapt care ar confirma dubla funcționalitate, semantică și formală, a acestei categorii gramaticale. Această operație se poate realiza numai parțial, datorită faptului că nu putem îngloba în seriile de gen constituite pe baza terminațiilor întregul material onomastic. După cum am arătat, fixarea specificului de gen al unei terminații are un caracter relativ, neadecvat rigorilor unei clasificări. Cu toate acestea, se poate afirma că prenumele sînt o clasă de forme la care genul gramatical nu exprimă numai opoziția de sex, ci realizează distincții formale, pe baza terminațiilor. Fără această sistematizare formală, numele proprii, ca și numele comune, nu ar putea participa la flexiunea de număr și caz.

Pentru a stabili raportul între cele două funcții ale opoziției de gen în cazul prenumelor, remarcăm o subordonare a clasificării formale de

[7] R. Lenz, *La oraçión y sus partes*, Madrid, 1925, p. 117.

[8] Observăm că asemenea prenume pot avea în vorbire o flexiune feminină adaptată, de tipul : gen.-dat. *Miriamei*.

gen față de exprimarea deosebirilor de sex. Seriile formale de gen se constituie în cadrul seriilor semantice de gen. Valoarea de gen a unui prenume este hotărîtă de apartenența numelui la seria care indică sexul persoanei purtătoare a acestui nume. Prioritatea funcției semantice a opoziției de gen, în cazul prenumelor, este determinată de necesitatea de a marca deosebirile de sex în procesul individualizării onomastice.

Dacă comparăm seriile formale de gen ale prenumelor cu cele ale numelor comune, observăm, în general, o coincidență în privința specializării unor terminații[9] în indicarea valorii de gen; este o dovadă că numele proprii urmează, din punct de vedere formal, modelul numelor comune. Astfel, seriile formale cu terminația *-u*, *-u̯*, *-i̯*, *consoană* sînt caracteristice pentru masculin, iar seriile formale cu terminația *-a(-e̯a)* pentru feminin[10], la ambele clase nominale. Deosebiri între cele două clase de substantive, comune și proprii, apar în legătură cu seriile formale cu terminația *-ă*, *-e*, care caracterizează valoarea de feminin, în general, la numele comune, în timp ce la prenume aceleași serii formale se încadrează în valoarea de masculin. La apelative, terminațiile *-i*, *-o* sînt nespecifice.

Rezultatele analizei noastre indică prenumele ca o subclasă onomastică participantă la opoziția de gen. Motivat semantic și formal, genul la prenume îndeplinește o dublă funcție: de indicare a deosebirilor de sex dintre persoanele denumite și de clasificare a formelor onomastice. Paradigma genului gramatical al prenumelor este alcătuită din două valori opuse: masculin și feminin. Prenumele înzestrate cu aceeași valoare de gen gramatical se grupează în două serii de gen opuse. Alături de cele două valori de gen prenumele pot exprima subgenul comun, avînd capacitatea de a reprezenta prin aceeași formă ambele valori de gen. Prenumele, ca subclasă onomastică, se deosebesc de numele comune prin participarea, specifică la opoziția de gen determinată de: distribuția acestor nume proprii numai în două valori și serii de gen opuse: masculin/feminin; încadrarea diferită (în seria masculină) a numelor cu terminația *-ă*, *(i̯)e*; subordonarea funcției semantice și formale a genului prenumelor față de genul numelui comun al obiectului denotat.

On the Grammatical Gender of Romanian Personal Names. The First Names

(A b s t r a c t)

This article deals with the way in which the opposition of gender is expressed in Romanian personal names (first names) with a view to delimiting morphologically the noun classes: proper noun/common noun. In first names, gender is a category motivated semantically through the

[9] *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei R. S. România, 1963, I, p. 60; I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982, p. 31–33.

[10] La substantivele comune terminația *-a*, *-(e)a* reprezintă forma feminină a articolului hotărît. Terminația de gen *-a* accentuat, existentă la substantivele comune feminine, nu apare la antroponime decît la unele hipocoristice de tipul *Naná*.

capacity of names of expressing by means of their form the features of the class of objects they refer to : [+Animate] [+Personal] [+Sex] and formally, through selecting specific onomastic endings in relation to gender. As in the case of certain common nouns, the gender of first names plays a double role : that of pointing out sex differences in the persons to which the noun refers and that of classifying onomastic forms. The participation of first names in the opposition of gender has a specific character, determined by the distribution of proper names in only two series of opposite gender Masculine/Feminine, formed through onomastic tradition. The common sub-gender of first names implies the contextual allotting to one of these gender series. The gender of personal names is a supplementary means of onomastic identification and individualization. In first names gender is an indirect grammatical quality subordinates to the gender value of the common noun of the object referred to.

Februarie 1983

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ION DIACONESCU

INVERSIUNEA SINTACTICĂ

Analiza structurii sintactice din perspectiva topicii subiective evidențiază prezența a două tipuri de inversiune : una topică, în cadrul căreia unitățile își păstrează calitatea sintactică (relația și funcția), și alta structurală, prin care unitățile, prin inversiune, își schimbă calitatea sintactică, determinantul devenind determinat, iar determinatul determinant, într-o nouă organizare relațională și funcțională. Inversiunea sintactică denumește tocmai acest proces.

I. CONSIDERAȚIUNI GENERALE

1. Între două unități sintactice, fie părți de propoziție (p), fie propoziții (P), se stabilește o **relație** de determinare care se actualizează printr-o **funcție** — subiect, nume predicativ, atribut, complement. Relația și funcția sînt solidare și definesc din punct de vedere structural orice unitate sintactică. În cadrul acelorași relații și funcții, locul unităților este, în cele mai multe cazuri, v a r i a b i l, în planul ordonării lineare [1] — *casa vecinului* / *a vecinului casă*, *o realizare importantă* / *o importantă realizare*, *pleacă la munte* / *la munte pleacă* — și c o n s t a n t, în planul ordonării structurale, termenii indiferent de locul lor își mențin aceeași calitate sintactică. Astfel, o propoziție ca *Trenul pleacă la Sinaia*, constituită din trei unități distincte /*trenul*/, /*pleacă*/, /*la Sinaia*/ și structurată pe baza a două relații de determinare /*trenul* ↔ *pleacă* ← *la Sinaia*/, va prezenta șase posibilități de ordonare lineară, cei trei termeni fiind în relație de permutabilitate : *Trenul pleacă la Sinaia.* / *Trenul la Sinaia pleacă.* / *Pleacă trenul la Sinaia.* / *Pleacă la Sinaia trenul.* / *La Sinaia pleacă trenul.* / *La Sinaia trenul pleacă* /, și o singură modalitate de ordonare structurală, prin constantele *Trenul* (subiect) ↔ *pleacă* (predicat) ← *la Sinaia* (complement de loc), în oricare din pozițiile de mai sus. Atîta timp cît menținem aceleași relații și aceleași funcții, structura sintactică a unităților rămîne constantă ; modificările apar numai în momentul în care este afectată calitatea sintactică, prin aplicarea unor procedee în măsură să conducă la schimbări de tip relațional și funcțional.

Printre procedeele care provoacă modificări de ordin structural (**conversiunea sintactică** [2], **condensarea (elipsa) lexicală și seman-**

[1] Pentru conceptele de ,,ordine lineară și ordine structurală", a se vedea Lucien Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Deuxième édition revue et corrigée, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1956, p. 19–24.

[2] Conversiunea sintactică vizează schimbarea funcției termenului determinant în cadrul aceleiași relații de determinare. Astfel, subiectul poate deveni complement sociativ : *Îți șade bine această* **haină** > *Îți șade bine* **cu** *această* **haină** ; complement circumstanțial de loc : *Mă doare* **gîtul** > *Mă doare* **în gît** ; complement indirect : *Mie îmi place* **Maria** > *Mie îmi place* **de Maria** ; complementul direct poate deveni complement indirect : *Îmi spăl* **mîinile** > *Mă spăl* **pe mîini** ; *El mă învață* **muzica** > *El mă învață* **la muzică** ; *Ajută*-**mă** > *Ajută*-**mi**.

tică [3], **pasivizarea** [4] şi altele), inversiunea sintactică se dovedeşte a fi destul de productivă, atît sub raport structural, cît şi stilistic.

2. Inversiunea este, în general, un procedeu care constă în schimbarea ordinii obişnuite a cuvintelor într-o propoziţie sau a propoziţiilor într-o frază, cu scopul de a reliefa o anumită semnificaţie. Drept urmare, alături de ordinea **obiectivă** [5] a unităţilor constitutive, determinată de normele standard de construcţie, apare ca varietate o ordine **subiectivă**, motivată de factori extralingvistici prin a căror acţiune se transpune un act de voinţă sau de dorinţă al subiectului vorbitor. Posibilităţile de expresie ale ordinii subiective, care sînt în acelaşi timp şi posibilităţi de variabilitate a ordinii obiective, se produc într-un spaţiu limitat, în raport cu normele specifice de ordonare a grupurilor sintactice. Astfel, M. Eminescu construieşte primele două versuri din poezia *Lacul* într-o ordine subiectivă, aducînd în primul plan al propoziţiei obiectul direct *lacul*, care este fixat de la început ca imagine dominantă, centrală a întregului discurs poetic; primul vers, *Lacul codrilor albastru*, deşi este parte a aceleiaşi propoziţii, se constituie, în raport cu restul, în grup sintactic închis, în sensul că nu acceptă intercalarea nici unui termen din cel de-al doilea vers, dar nu permite nici transmutarea unuia dintre termenii săi în cel de-al doilea vers. În schimb, în interiorul său, termenii constitutivi fiind permutabili, se pot ordona în şase serii lineare prin inversiune: patru în conformitate cu normele de uz — *Lacul albastru al codrilor* / *Albastrul lac al codrilor* / *Al codrilor lac albastru* / *Al codrilor albastru lac* — şi două prin abatere — *Lacul codrilor albastru* / *Albastrul al codrilor lac* —ştiindu-se că în grupul în care un substantiv este determinat de un adjectiv şi de un substantiv în genitiv sau în acuzativ, adjectivul va sta totdeauna pe lîngă substantivul determinat. Şi totuşi Eminescu se abate de la această normă, izolînd adjectivul *Lacul codrilor albastru*, pentru a asigura structura ritmică a versului trohaic.

Ceea ce trebuie să fie menţionat este faptul că în toate cazurile de pînă acum inversiunea topică nu produce modificări structurale care să afecteze relaţiile şi funcţiile sintactice ale termenilor, aceasta răspunzînd unor cerinţe subiective, de ordin stilistic; în această situaţie, unitatea *a* determinată de *b* este identică structural cu unitatea *b* care determină pe *a* [$a \leftarrow b = b \rightarrow a$] *(oameni mulţi = mulţi oameni)*, rezonant la această variabilitate topică fiind numai planul afectiv-stilistic.

3. Analiza structurii sintactice a limbii române, din perspectiva topicii subiective în raport cu cea obiectivă, evidenţiază prezenţa unui alt tip de inversiune, care afectează organizarea structurală a unităţilor sintactice: *Este* **dulce ca mierea** > *Este* **ca mierea de dulce**; *un om* **puternic**

[3] Condensarea lexicală şi semantică are drept urmare, în plan gramatical, reducerea unităţilor sintactice, iar, în plan stilistic, punerea în valoare a unor tropi ca metonimia: *Am citit* **poeziile lui Eminescu** > *L-am citit* **pe Eminescu**, *Cobor* **la staţia Moşilor** > *Cobor* **la Moşilor**. În acest caz, este elidat determinatul a cărui funcţie semantică şi gramaticală o preia determinantul devenit determinat.

[4] Pasivizarea este un proces transformaţional activ ale cărui consecinţe sînt relevate în schimbări de ordin structural: *El citeşte o carte* > *Cartea este citită de el*; *Ei au făcut multe propuneri* > *S-au făcut multe propuneri*.

[5] Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*. Ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1975, p. 20, 210–211.

ca un urs > *un om* **ca un urs de puternic ; băiețel drăguț** > *drăguțul* **de băiețel.** În acest caz, inversiunea angajează schimbarea calității sintactice a celor doi termeni prin trecerea determinatului în poziția determinantului și a determinantului în poziția determinatului, în condițiile unei noi organizări structurale. Vom denumi acest proces, pentru a-l distinge de inversiunea topică, i n v e r s i u n e s i n t a c t i c ă.

Pînă acum, acest tip de inversiune nu a constituit, în totalitatea sa, obiectul vreunui studiu special, unele aspecte fiind menționate doar tangențial din perspectiva unor fapte stilistice [6] sau gramaticale [7]; contribuția noastră intenționează să suplinească această absență dintr-un capitol de sintaxă a limbii române, în varianta sa populară și stilistică.

Procedeul își are originea în latina vulgară [8], în modele de tipul *Petri liber* > *liber Petri* > *liber de Petro*, *triumphi cupiditos* > *cupiditos de triumpho*, *multum aquae* > *multum de aqua* (prin contaminare cu *multa aqua*) > *multa de aqua* și se continuă în limbile romanice ca modalitate expresivă de caracterizare sau de calificare : fr. *une drôle d'idée, ce bijou d'enfant* ; prov. *en petita d'ora, praube de mi* ; catal. *tanta de amor* ; sp. *tantos de averes, muchas de cortesias* ; port. *uma pouca de agua, o doudo de meu criado* ; it. *troppa d'arte*.

În română, procedeul inversiunii sintactice este destul de răspîndit și prezintă, sub raport tipologic mai ales, o gamă variată de aspecte. Cauzele sînt de ordin psiholingvistic, ele fiind expresia dorinței sau intenției vorbitorului de a aduce în primul plan al grupului sintactic termenul semnificativ din punctul de vedere al încărcăturii semantice. Or, în aceste cazuri, semnificativi sînt determinanții, care califică sau atribuie o însușire prin comparație : *Este dulce* **ca mierea,** *este* **puternic ca un urs ;** prin inversiune, termenii de comparație *ca mierea, ca un urs* preiau funcția determinatului inițial, care trece în poziția a doua a grupului, putînd fi chiar omis : *este frumoasă* **ca o floare** > *este* **ca o floare** *de frumoasă* > *este* **ca o floare** > *este* **o floare.**

Consecințele sînt de ordin sintactic și stilistic. Din punct de vedere sintactic, se obține o nouă structură caracterizată printr-o organizare distinctă a unităților — determinatul devine determinant, iar determinantul determinat —, prin mijloace specifice de construcție — se elimină unele elemente de construcție ale structurii primare și se introduc altele specifice noii structuri —, prin funcții sintactice deosebite — determinantul preia funcția determinatului, iar determinatul preia fie funcția

[6] Iorgu Iordan, *op. cit.*, consemnează tipurile *foc de harnic, foc de ger, o frumusețe de copil, admirabil de bun*, p. 109 ; *sărmana de ea, hîrca de babă*, p. 110, observînd în cazul *al dracului de bun* ca și în altele „o ordine schimbată" p. 154.

[7] *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Academia Republicii Socialiste România, 1966, printre valorile atributului substantival prepozițional menționează : „termenul calificat" : *Ticălosul acel de Tomșa* ; „termenul comparat" : *Bre! ce pari de luminări* ; „termenul numărat" : *Treizeci de copii*, cu observația că „la ultimele trei categorii raportul este inversat ; termenul care în realitate este determinat devine determinant", p. 126 ; la capitolul privind ordinea cuvintelor și a propozițiilor, se consemnează, fără nici un comentariu exemplele *dobîndi* **un drag de copilaș** și *Ce* **prăjină de om,** p. 441. V. Șerban, *Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974, reia observația din *Gramatica limbii române* în analiza construcțiilor *săraca de tine, deșteptul de el*, „în care raportul apare inversat", p. 130.

[8] Édouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Quatrième Édition, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1956, p. 101–111, 362–363, 681–683.

determinatului, fie o altă funcţie — şi printr-o intonaţie care pune în opoziţie structura inversată cu cea primară. În plus, unii determinanţi se decuplează de regentul iniţial asociindu-se noului regent rezultat în urma inversiunii : *fata* **mea** *dragă* > *draga* **mea** *de fată ; Leopoldina* **aia** *nenorocita* > *nenorocita* **aia** *de Leopoldina ; N-a înţeles pentru că a fost* **neatent** > *N-a înţeles* **de neatent** *ce-a fost*. Stilistic, structura rezultată prin inversiune sintactică prezintă o notă sporită de expresivitate, cu o forţă de caracterizare mult mai accentuată, ceea ce conduce, în cele mai multe situaţii, la generarea unor tropi cu capacitate descriptivă, caracterizatoare, ca metafora, comparaţia etc. : *Ea este o fată scumpă* **ca o comoară** > *Ea este o fată* **ca o comoară** *de scumpă* > *Ea este o fată* **ca o comoară** > *Ea este* **o comoară** *de fată* > *Ea este* **o comoară** > **Comoara mea.**

Inversiunea sintactică este un procedeu specific exprimării afective, expresive, o modalitate de manifestare a topicii subiective, cu urmări de natură structurală, trăsătură a limbajului popular şi poetic, prin care se pune în valoare un dublu registru de expresie stilistică : **literar-popular, nonafectiv-afectiv, obiectiv-subiectiv,** ca resursă inepuizabilă de îmbogăţire a modalităţilor de exprimare cu noi procedee. Limba literaturii beletristice valorifică procedeul inversiunii sintactice, ca mijloc expresiv de caracterizare sau ca o posibilitate de atribuire a unei calităţi sau a unei însuşiri în gradul cel mai înalt, echivalent cu un superlativ absolut : *Născu* **o mîndreţe de băiat**, *Folclor*, 249 ; *Iese* **o namilă de urs**, *Folclor*, 334 ; **o pocitanie de om**, Creangă, O,216 ; **un bujor de copiliţă**, Alecsandri, O I, 207 ; **un prăpădit de amploiat**, Caragiale, O I, 44 ; **mitocanul de cumnatu-tău**, Caragiale, O I, 69 ; **ca un urs de voinic**, Stancu, *Desculţ*, 80 ; **boul de Diamantopol**, Popescu, *Podul*, 285 ; **singuratecul de** *primul* **Eminescu**, Stănescu, *Respirări*, 8.

Dar funcţia stilistică a inversiunii este surprinsă şi ridicată chiar la rang de conştiinţă artistică de Eugen Barbu în *Incognito* II. Un poliţist, în căutarea unei cărţi (e vorba de volumul *Salammbô* de Flaubert), ajunge şi la o fostă cîntăreaţă de operă, doamna Mariani, căreia îi spune că „de acest exemplar are nevoie pentru un, scuzaţi cuvîntul, *damblagiu de diplomat* (s.n.) francez.

Cîntăreaţa rîdea de se prăpădea, spre stupefacţia lui Ciripoi, care, din vîrful scării, privea la ea ca la o nebună.

— De ce rîdeţi cu atîta poftă ? o întreabă curios, la rîndul lui, inspectorul şef.

— Aţi spus un cuvînt atît de nostim pentru mine : damblagiu, încît nu mă pot stăpîni. Un „damblagiu de diplomat", cînd or s-audă prietenele mele, diseară, la ceaiul nostru de cucoane, or să se tăvălească de rîs. Ştiţi, ne vedem şi noi, ca femeile, joia după masă, şi mai bîrfim. Splendid : *un damblagiu de diplomat*. . ." (s.n.), Barbu, *Incognito* II, 205—206.

4. Procedeul inversiunii sintactice se manifestă atît la nivelul sintagmatic, antrenînd unităţi sintactice de tip parte de propoziţie (p), cît şi la nivelul frazei, unde sînt angajate fie o propoziţie regentă şi o subordonată (P), fie o propoziţie subordonată şi o parte de propoziţie. Preponderentă ca frecvenţă şi ca varietate structurală este inversiunea sintactică la nivel sintagmatic. În procesul inversiunii sînt angrenate unităţile sau grupurile sintactice care au ca determinat **un nume** (N),

un adjectiv (Adj.) sau **un adverb** (Adv.). Nu este implicat, în acest proces, predicatul, care își menține calitatea de nucleu al propoziției, în jurul căruia se grupează celelalte unități determinative. Trecerea predicatului pe un alt plan ar duce la anularea predicativității propoziției. Așadar, criteriul de determinare a tipurilor de inversiune îl va constitui, la nivel sintagmatic, partea de vorbire în jurul căreia se organizează unitatea sintagmatică. Vom distinge deci, la acest nivel, trei tipuri fundamentale, fiecare fiind marcat de prezența, în calitate de determinat, a unui n u m e, a d j e c t i v și a unui a d v e r b. La nivelul frazei, inversiunea fiind mai puțin frecventă, determinarea tipologică va avea în vedere tot calitatea determinatului — parte de propoziție sau propoziție — cu care se inversează.

II. INVERSIUNEA SINTACTICĂ LA NIVEL SINTAGMATIC

Considerăm **sintagmă** [9] unitatea sintactică caracterizată prin prezența, în calitate de constituenți, a unui determinat și a unui determinant, legați printr-o relație de determinare, actualizată printr-o funcție. Sintagma, în ierarhia nivelurilor sintactice, reprezintă nivelul imediat superior părții de propoziție și inferior propoziției, domeniul cel mai larg de manifestare a relațiilor, a proceselor combinatorii. La acest nivel se produce inversiunea sintactică și nu la nivelul propoziției.

La nivel sintagmatic, inversiunea operează modificări în structura grupurilor dominate de un nume, un adjectiv și un adverb, de unde rezultă și cele trei tipuri fundamentale de inversiune : **inversiunea sintagmatică nominală, inversiunea sintagmatică adjectivală** și **inversiunea sintagmatică adverbială.**

1. Inversiunea sintagmatică nominală operează în cadrul sintagmelor sau, cum se mai spune, al grupurilor sintactice dominate de un nume sau de un substitut al numelui. În funcție de natura gramaticală și semantică a celui de-al doilea termen (determinantul), se disting mai multe clase structurale.

1.1. [N 1 + ca, cît + N 2] > [N 2 + de + N 1] : *o fată ca un bujor > un bujor de fată ; luminări ca niște pari > niște pari de lumînări.* Din punct de vedere sintactic, inversiunea comportă următoarele modificări : N 1 determinat capătă statut de determinant, iar N 2 determinant devine determinat, preluînd totodată și funcția sintactică a lui N 1 (subiect, nume predicativ, atribut, complement), care, la rîndul său, preia funcția lui N 2 (atribut substantival prepozițional). Odată cu aceasta, pentru că procesul este simultan, se elimină relatorul structurii inițiale *(ca, cît)* și se introduce un nou relator *(de)* caracteristic noii relații. Această inversiune este restrictivă din punct de vedere semantic ; N 2, prin conținutul său, trebuie să exprime o calitate sau o însușire, care se atribuie lui N 1 prin comparație, urmărindu-se o augmentare sau o diminuare pozitivă sau negativă a trăsăturilor atribuite. Sînt cuprinse în această arie de determinare, în general, în calitate de N 1, nume care desemnează o ființă umană *(babă, moș, om, femeie, fată, băiat* etc.), părți ale corpului omenesc,

[9] Ion Diaconescu, *Unele principii de analiză gramaticală*, în *Studii de metodică a limbii și literaturii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 180—182.

ființe și lucruri legate de activitatea umană și ale căror însușiri pot fi exprimate prin comparație cu obiecte ale căror caracteristici sînt implicate: *Și popa*, **o pîine de om**, *Folclor*, 248; *pîlpîia* **un cocoloș de tăciune**, *Folclor*, 250; *să scăpăm de* **hîrca de babă**, Creangă, O, 222; **o claie de păr; o zdreanță de cămașă; un drac de copil.** Sintagma N 1 + ca, cît + N 2 a rezultat dintr-o sintagmă adjectivală, care prin eliminarea adjectivului, poate fi transpusă într-o nouă structură. *El este un om* **bun ca o pîine** > *El este* **un om ca o pîine** > **El** *este* **o pîine de om.** În plan stilistic, acest tip de inversiune reprezintă primul pas spre metaforă.

1.2. [N 1 + N 2 G] > [N 2 G + de + N 1] *necazul naibii* > *al naibii de necaz*. Se întrebuințează în limbajul popular, în propoziții care transmit o imprecație sau o adorație, cu o topică și o intonație specifice: *El este* **omul dracului > Al dracului de om** *mai este și el;* **surda dracului > a dracului de surdă; băiatul mamei > al mamei de băiat.** Prin această structură construcțiile inverse (N 2 G + de + N 1) se disting, atît în planul expresiei, cît și al conținutului, de sintagmele de tipul *al naibii necaz*, *al dracului om*, în care substantivele în cazul genitiv au un rol de calificare, constituind o modalitate stilistică de exprimare a superlativului absolut și nu a unei stări afective sau atitudini: *al dracului om = om foarte rău.*

1.3. [N 1 + N 2 Nom.] > [N 2 + de + N 1] *Popescu, birjarul > birjarul de Popescu*. În sintagma inițială, N 1 este un nume care desemnează, de regulă, o persoană, iar N 2 un nume în nominativ cu funcție de apoziție de identificare sau de calificare, exprimînd ocupația sau o însușire prin comparație care poate căpăta o semnificație peiorativă în alte contexte sau împrejurări: *Mihai, țambalagiul > țambalagiul de Mihai, Ionescu, boul > boul de Ionescu*. Prin inversiune sintactică, se anulează relația și funcția apozitivă a lui N 2, care devine termenul forte de calificare a lui N 1, evocînd totdeauna calități sau însușiri negative. O valoare similară realizează vocativul nearticulat *birjar!* (adresare) și articulat *birjarule!* (calificare), în adresarea directă. În cazul structurilor apoziționale de identificare, unde relația se stabilește între genul real și specie, inversiunea nu mai implică prezența unei prepoziții, raportul fiind actualizat de topică, intonație, pauză sau punctuație: *Învățătorul Ionescu > Ionescu, învățătorul; Poemul Luceafărul > Luceafărul, poemul*. Caragiale folosește acest procedeu ca modalitate stilistică: „*Să căutăm deci: a avea* **pompiari — cetățiani** / *a avea* **cetățiani — pompiari; pompiari — sătiani / sătiani — pompiari**". Caragiale, O II, 18.

1.4. [N 1 + de + N 2] > [N 2 + de, ca + N 1] *meseria de strungar > strungar de meserie*. Aparent identice ca structură, cele două unități sintagmatice se disting prin calitatea sintactică a celor doi termeni, prin relații și funcții diferite; în structura inversă, N 1 capătă o nouă funcție și anume aceea de complement de relație față de verbul propoziției și nu față de N 2, ceea ce permite o ordonare lineară a termenilor mai liberă: *strungar de meserie, de meserie strungar, de meserie el este strungar*. În asemenea unități sintagmatice, sînt angajate, de regulă, un termen generic (*meserie, profesie, ocupație, cetățenie* etc.) și unul specific (*strungar, doctor, român* etc.), care, prin inversiune, pun în circulație o nouă structură sintactică: *ocupația de plugar > plugar de (ca) ocupație, naționalitatea de român > român ca (de) naționalitate*. Integrarea celor două unități sintagmatice

într-o propoziţie se face distinct; prima unitate este o expansiune a verbului *a avea* sau a altor verbe predicative: *El* **are** *meseria de strungar; El* **a învăţat** *meseria de zidar*, iar cea de-a doua a verbului copulativ *a fi: El* **este** *strungar de meserie*, sau a altui verb copulativ: *El* **pare** *strungar de meserie; Tu* **te-ai născut** *poet de meserie.*

1.5. [N 1 + de + N 2] > [N 2 + de + N 1] *idei de tot felul > tot felul de idei.* Ceea ce face posibilă inversiunea sintactică, în acest caz, este prezenţa, în calitate de N 2, a unui substantiv care desemnează „varietatea" sau „diversitatea", ca o totalitate marcată de adjectivele *alt, diferit, divers, nici un, tot* etc.: *oameni de tot felul > tot felul de oameni, piese de toate mărimile > toate mărimile de piese, pomi de altă generaţie > altă generaţie de pomi, vopsele de diverse culori > diverse culori de vopsele, animale de alte specii > alte specii de animale.* Inversiunea are drept consecinţă o subliniere sau o accentuare a varietăţii sau diversităţii în care este prezentat obiectul.

1.6. [N 1 + de + N 2] > [N 2 + în, ca + N 1] *(are) lungimea de doi metri > (are) doi metri în lungime.* Unitatea sintagmatică iniţială se caracterizează prin prezenţa în calitate de N 1 a unui substantiv care desemnează dimensiunea sau greutatea obiectelor — *lungime, lăţime, înălţime, greutate* etc. —, iar în calitate de N 2 a unui nume care desemnează unitatea specifică — *metru, kilogram* etc. — determinat de un atribut de cantitate sau de măsură, de regulă, un numeral: *are lungimea de doi metri, are înălţimea de un metru.* Prin inversiune, este adusă în primul plan al relaţiei unitatea de măsură cu determinările sale cantitative: *are doi metri în lungime, are trei kilograme în greutate*, N 1 trecînd în planul secund al relaţiei, ca determinant cu funcţie de complement de relaţie, marcat prin prepoziţiile *în* sau *ca*. În limba vorbită, poate să fie omisă prepoziţia: *are doi metri lungime, are un metru grosime* sau N 2: *are patru în lungime şi în lăţime doi.* Integrarea acestei unităţi sintagmatice într-o propoziţie se poate face fie prin verbul *a avea*, fie prin verbul *a fi* căruia îi este specifică prezenţa în calitate de N 1 a unui adjectiv. Astfel, o propoziţie ca *Pomul are înălţimea de cinci metri* se poate transpune, prin inversiune, în două structuri: a. *Pomul are cinci metri în înălţime* sau b. *Pomul este de cinci metri de înalt (în înălţime).*

1.7. [N 1 + Adj. 2] > [Adj. 2 + ca, de, în, la + N 1] *statură mică > mic de statură, culoare galbenă > galben la culoare.* În cazul acestei structuri, însuşirea este adusă, prin inversiune, în primul plan al relaţiei, în calitate de determinat, subordonîndu-şi obiectul, care pune în funcţie un complement al adjectivului, denumit complement de relaţie, marcat prin relatorii prepoziţionali *ca, de, în, la, în ceea ce priveşte: vîrstă înaintată > înaintat ca vîrstă, statură înaltă > înalt ca statură, trup subţire > subţire în trup, culoare roşie > roşu la culoare.* Însuşirea obiectului devine, prin inversiune, însuşire a subiectului: *El are faţa roşie > El este roşu la faţă*, ceea ce sporeşte capacitatea de caracterizare.

Integrarea acestor unităţi sintagmatice la nivelul propoziţiei se face distinct; structura iniţială prin verbul *a avea: El* **are** *un suflet bun, Ea* **are** *un chip plăcut*, iar structura rezultată prin inversiune, cu ajutorul verbului *a fi: El* **este** *bun la suflet, Ea* **este** *plăcută la chip.* Construcţiile rezultate prin inversiune s-au impus ca normă sintactică în limba română actuală,

odată cu aceasta s-a șters și încărcătura de ordin expresiv sau afectiv, încît astăzi, între cele două unități, distincția este numai de ordin structural și, poate, de modalitate de caracterizare. În grupul inițial, obiectul este caracterizat printr-o componentă a sa cu o anumită însușire (*El are o statură mică*), în schimb, în cazul rezultat prin inversiune, obiectul este caracterizat prin însușirea componentei sale (*El este mic de statură*).

1.8. [N 1 + Adj. 2] > [Adj. 2 > N 2 + de + N 1] *fată dragă > draga de fată, copil scump > o scumpete de copil.* În cadrul acestor structuri, inversiunea se realizează în condițiile nominalizării adjectivului fie prin conversiune : *o casă nenorocită > o nenorocită de casă, Ion zgîrcitul (cel zgîrcit) > zgîrcitul de Ion*, fie prin derivare cu sufixe nominale : *fată frumoasă > o frumusețe de fată, treburi multe > o mulțime de treburi.* Odată cu nominalizarea adjectivului, relația se stabilește ca și în construcțiile nominale inverse care au ca bază o comparație : *o fată ca un înger > un înger de fată*, N 1 îndeplinind funcția sintactică de atribut substantival prepozițional al termenului de calificare. Forța expresivă a construcției rezidă în faptul că persoana sau obiectul se identifică și se definește prin generalizarea însușirii atribuite inițial în mod particular. Unele construcții, în limbajul familiar, se întrebuințează numai în structura inversă : *săracul de el, nebuna de Maria, pricopsitul de frate-tău.* Construcția inversă de acest tip poate rezulta și dintr-o bază alcătuită dintr-un substantiv, care, de regulă, denumește persoane, urmat de un adjectiv substantivizat în calitate de apoziție : *Maria, săraca > săraca de Maria ; tu, nefericitul > nefericitul de tine.*

1.9. [N 1 + Nr 2] > [Nr 2 + de + N 1] *douăzeci de flori.* Sintagma rezultată transpune ca normă unică relația de determinare dintre un nume și un numeral cardinal de la 20 în sus : *douăzeci și doi de pomi, o sută de lei*, model analog cu construcțiile nominale partitive : *un grup de băieți, o bucată de pîine.* Existența acestei structuri face ca relația *nume + numeral* să prezinte două modalități de analiză. Astfel, în propoziția *Au venit 19 studenți*, substantivul *studenți* este subiect, iar numeralul 19, atribut ; în schimb, în propoziția *Au venit 20 de studenți*, numeralul 20 este subiect, iar substantivul *de studenți* este atribut substantival prepozițional. Un statut similar au și numeralele fracționare (substantive de altfel) : *sfert, jumătate, pătrime : un sfert de oră, o jumătate de zi.* În limba vorbită mai puțin îngrijită, ca urmare a unor procese analogice sau eliptice, au ajuns la o structură inversă unele grupuri nominale cu numerale sub 20 : *doi de ași (doi ași), trei de popi (trei popi), doi de i (doi i), trei de opt (trei cărți de opt sau note 8).*

1.10. [N 1 + V 2 Ger] > [V 2 Ger + N 1] *(am văzut) un copil plîngînd > (am văzut) plîngînd un copil.* N 1 apare pe lîngă un verb în calitate de subiect *S-a găsit* **un copil** *plîngînd*, sau de complement direct *Am găsit* **un copil** *plîngînd*, avînd ca determinant un verb la gerunziu cu funcție de atribut : *Am văzut o mașină* **trecînd** = *Am văzut o mașină* **care trecea**. Prin inversiune, N 1 devine subiect al verbului la gerunziu, care, la rîndul său, preia funcția de subiect sau de complement direct a lui N 1. Absența unor mărci sintactice explicite (prepoziții) permite ca gerunziul atît în structurile primare, cît și în cele inverse să prezinte o notă de ambiguitate, ceea ce conduce la o dublă interpretare : atribut în calitate de determinant al numelui (cînd se poate dezvolta într-o propoziție subordonată atribu-

tivă), și nume predicativ secundar, ca determinant simultan al verbului și al numelui (cînd N 1 nu se subordonează verbului la gerunziu: *L-am văzut plîngînd* **pe copil**).

1.11. [N 1 + de + V 2 Supin] > [de + V 2 Supin + N 1] *(am) o problemă de rezolvat > (am) de rezolvat o problemă.* În structura de bază, N 1 apare, ca și la **1.10**, pe lîngă verbe față de care îndeplinește funcția de subiect *Mi-a rămas* **o problemă** *de rezolvat* sau de complement direct (frecvent după verbul *a avea*) *Am* **o întrebare** *de pus*, avînd ca determinant un verb la supin, cu funcție de atribut *Am o propunere* **de făcut** = *Am o propunere* **pe care să o fac**. Prin inversiune, N 1 devine complement direct al verbului la supin, iar supinul preia funcțiile lui N 1 (subiect sau complement direct).

2. Inversiunea sintagmatică adjectivală operează în cadrul grupurilor sintactice dominate de un a d j e c t i v. În funcție de natura gramaticală și semantică a determinantului, se disting mai multe realizări structurale.

2.1. [Adj 1 + ca, cît + N 2] > [ca, cît + N 2 + de + Adj 1] *dulce ca mierea > ca mierea de dulce, înalt cît casa > cît casa de înalt.* În calitate de N 2 poate să apară orice substantiv sau substitut al substantivului care îndeplinește funcția sintactică de complement de mod comparativ. Prin inversiune, N 2 preia funcția adjectivului — atribut, nume predicativ, nume predicativ secundar — iar Adj 1 devine complement de relație marcat prin prepoziția *de: Avea fața* **roșie ca bujorul** > *Avea fața* **ca bujorul de roșie**, *Avea un cap* **mare cît o baniță** > *Avea un cap* **cît o baniță de mare**, *L-am găsit* **galben ca ceara** > *L-am găsit* **ca ceara de galben.** Inversiunea poate răspunde unor nevoi de ritm și rimă: *Numai dorulețul meu / E* **ca pămîntul de greu.** Acest model stă la baza grupurilor nominale discutate la **1.1.**

2.2. [Adj 1 + de + N 2] > [de + N 2 + de + Adj 1] *lung de doi metri > de doi metri de lung, lat de o palmă > de o palmă de lat.* Sînt angrenate sintagme adjectivale în a căror componență intră un adjectiv care desemnează măsura — *lung, lat, înalt, îngust, greu, ușor* — și un substantiv care desemnează unitatea de măsură, însoțit de un determinant cantitativ, de regulă, un numeral. În construcția inversă, N 2 (complement de măsură, inițial) devine atribut sau nume predicativ, iar Adj 1 (atribut sau nume predicativ) devine complement de relație. *Podul este* **lung de 10 metri** > *Podul este* **de 10 metri de lung**, *Are un băiat* **înalt de 2 metri** > *Are un băiat* **de 2 metri de înalt.** Uzul tinde să impună, în acest caz, o construcție simplificată prin eliminarea adjectivului: *Podul este de 10 metri, Am cumpărat un pepene de 5 kilograme*, unitatea de măsură implicînd însușirea specifică.

2.3. [Adj 1 + N 2 Gen] > [N 2 Gen + de + Adj 1] *lung al naibii > al naibii de lung, greu al dracului > al dracului de greu.* Atît în structura primară, cît și în cea inversă, se întrebuințează, în limba vorbită, ca modalitate analitică de exprimare a superlativului absolut: *frumoasă al dracului > al dracului de frumoasă = foarte frumoasă*, cu o notă de excepție, ceea ce motivează apariția în calitate de N 2 Gen doar a cîtorva substantive marcate printr-o conotație specifică (nereferențială) — *dracul, naiba, diavolul, moartea.* Sub raport sintactic, cele două elemente constitutive formează o singură unitate analizabilă ca atribut adjectival calificativ: *Avea un băiat* **al dracului de priceput**, *I-a dat o problemă* **al dracului**

de grea sau ca nume predicativ : *Drumul a fost* **al dracului de lung**, *Cartea este* **al naibii de scumpă.** Trei fapte se cuvin a fi menţionate în cazul acestei construcţii. Primul, generalizarea folosirii invariabile a articolului genitival în forma de masculin singular ca expresie a întrebuinţării adverbiale pe care o capătă substantivul ; prin aceasta se pun în opoziţie cele două semnificaţii ale aceluiaşi segment :

Avea o fată ⟨ **al dracului**... = *foarte*...
Avea o fată ⟨ **a dracului** ... = *rea*

Al doilea este relevat de posibilitatea apariţiei substantivului (N 2 Gen) în forma de nominativ-acuzativ : *El este* **al dracu** *de deştept*, *Ea este* **al naiba** *de urîtă*, ceea ce se corelează cu primul fapt. Al treilea este reprezentat de forma de genitiv a substantivului *moarte* — *al moartii* în opoziţie cu *morţii*, fiecare cunoscînd întrebuinţări proprii.

El era un om ⟨ **al moartii** *de zgîrcit* = *foarte zgîrcit*
El era un om ⟨ **al morţii** = *destinat morţii* sau *care omora.*

2.4. [Adj 1 + Adj 2]>[Adj 2 + de + Adj 1] *beată moartă* > *moartă de beată.* Structura primară juxtapusă, neobişnuită sub raportul distribuţiei sintactice a adjectivului, reprezintă o contragere a unei construcţii modale ipotetice : *beată* **ca şi (cînd ar fi) moartă** sau a unei construcţii modale consecutive : *(E aşa de) beată* **încît pare (că e) moartă.** Se întrebuinţează ca şi **2.3.** ca modalitate analitică de exprimare a superlativului absolut : *obosit mort* > *mort de obosit* = *foarte obosit.* Formează o singură unitate sintactică analizabilă ca atribut : *El era un om* **putred de bogat** *(< bogat putred)*, nume predicativ : *El era* **chior de beat** *(< beat chior)*, sau nume predicativ secundar : *L-am lăsat* **lipit pămîntului de sărac** *(<sărac lipit pămîntului)*.

2.5. [Adj 1 + Adv 2] > [Adv 2 + de + Adj 1] *deştept foc* > *foc de deştept.* În calitate de Adv 2 apar, de regulă, substantive care au căpătat o întrebuinţare adverbială ca urmare a unui proces de contragere sintactică a unei construcţii modale comparative sau consecutive : *E tare ca bolovanul* > *tare bolovan* > *bolovan de tare ; Ardeiul e iute (arde) ca focul* > *e iute foc* > *e foc de iute.* Prin omisiunea adjectivului, unele adverbe, sub raport stilistic, funcţionează ca metafore : *lulea* (de îndrăgostit), *foc* (de supărat), *tun* (de beat). Ca şi **2.3**, **2.4**, se întrebuinţează în limba vorbită ca modalitate analitică de exprimare a superlativului absolut, formînd o singură unitate sintactică analizabilă ca atribut : *Era un copil* **foc de deştept ;** nume predicativ : *El era* **tobă de învăţat ;** nume predicativ secundar : *L-am găsit* **foc de supărat.**

2.6. [Adj 1 + de + Adv 2] > [Adv 2 + de + Adj 1] *frumoasă de nespus* > *nespus de frumoasă.* Structura primară rezultă din contragerea unei construcţii consecutive : *Era aşa de harnică încît (de) (alta) nu s-a mai pomenit** > *harnică de nemaipomenit* > **nemaipomenit de harnică;** *Am avut o problemă grea încît alta nu se mai poate închipui* > *Am avut o problemă grea de neînchipuit* > *Am avut o problemă* **neînchipuit de grea.** În calitate de Adv 2, se întrebuinţează participii adverbializate la forma negativă — *nespus, neînchipuit, nemaipomenit.* Ca şi **2.3**, **2.4**, **2.5**, structura inversă constituie o modalitate expresivă de punere în valoare absolută a superlativului, formînd o singură unitate sintactică analizabilă ca atri-

but : *Am avut o sarcină* **nemaipomenit de grea** ; nume predicativ : *Cîntecul acesta este* **nespus de frumos** ; nume predicativ secundar : *Am găsit-o* **nesperat de fericită**. În limba vorbită, uzul impune tot mai mult construcţiile cu structură inversă : *nesperat de bun, nemaipomenit de greu, nemaiauzit de rău.*

2.7. O serie de adverbe, folosite ca mijloc de exprimare a superlativului absolut, cunosc, în limba română, ca realizare sintagmatică numai construcţia inversă, generalizată ca unică posibilitate de expresie [Adv 2 + de + Adj 1] : *aşa de mare, atît de bun, cît de supărată (era), destul de mare, extrem de ocupat, extraordinar de interesant, groaznic de urît, grozav de gustos, îngrijorător de bun, teribil de grăbit* etc.

3. Inversiunea sintagmatică adverbială operează în cadrul grupurilor sintactice dominate de un a d v e r b şi urmează, în linii generale, modelele sintactice ale adjectivului, cu o distribuţie însă mai redusă.

3.1. [Adv 1 + ca + N 2] > [ca + N 2 + de + Adv 1] *iute ca gîndul > ca gîndul de iute.* Această structură este condiţionată de prezenţa unui adverb de mod care califică o acţiune şi a unui substantiv cu funcţie de complement de mod comparativ. Prin inversiune, Adv 1 precedat de prepoziţia *de* devine complement de relaţie, întreaga construcţie tensionînd modalitatea de determinare a acţiunii, prin aducerea în primul plan al relaţiei, în calitate de modal comparativ direct, a numelui : *Merge* **încet ca melcul** > *Merge* **ca melcul de încet** ; *Doarme* **uşor ca iepurele** > *Doarme* **ca iepurele de uşor.** Acest model, prin eliminarea adverbului, stă la baza construcţiilor de tipul *A plecat glonţ, Doarme buştean.* S-a pornit de la *A plecat* **iute ca un glonţ**, prin inversiune s-a obţinut *A plecat* **ca glonţul de iute** şi s-a ajuns, prin omisiunea adverbului, la *A plecat* **ca un glonţ (ca glonţul)**, de unde *A plecat* **glonţ** ; *Doarme* **greu ca un buştean** > *Doarme* **ca un buştean de greu** > *Doarme* **ca un buştean** > *Doarme* **buştean.** Cele mai multe construcţii inverse de acest tip cumulează în semantica lor şi o semnificaţie generală de superlativ absolut : *Merge* **ca melcul de încet** = *Merge* **foarte încet** ; *Să mă duci* **ca gîndul** = *Să mă duci* **foarte repede.** Sub raport stilistic, acest model se dovedeşte a fi foarte productiv pentru generarea comparaţiilor.

3.2. [Adv 1 + N 2 Gen] > [N 2 Gen + de + Adv 1] *greu al naibii > al naibii de greu.* Ca şi **2.3,** atît structura primară, cît şi cea inversă se întrebuinţează ca modalitate analitică de exprimare a superlativului absolut în limba vorbită : *greu al dracului > al dracului de greu = foarte greu,* construcţia inversă dovedindu-se a fi mult mai expresivă. În calitate de N 2 Gen apar numai substantivele *dracul, naiba, moartea,* cu aceeaşi conotaţie ca şi la **2.3,** în relaţie cu adverbe de mod, de timp şi de loc. Cele două elemente constituie o singură unitate, analizabilă ca nume predicativ : *Este* **al dracului de greu** ; complement de mod : *Cîntă* **al naibii de frumos** ; complement de timp : *Am ajuns* **al dracului de tîrziu** ; complement de loc : *Locuieşte* **al naibii de departe.**

3.3. [Adv 1 + de + Adv 2] > [Adv 2 + de + Adv 1] *uşor de necrezut > necrezut de uşor.* Ca şi **2.6,** structura primară rezultă din contragerea unei construcţii consecutive : *E aşa de uşor* **de nu poţi să crezi** > **uşor de necrezut** > **necrezut de uşor.** În calitate de Adv 2, apar participii adverbializate la forma negativă, care, în relaţie cu adverbul determinat, servesc la exprimarea unui superlativ absolut. Formează o singură unitate sin-

tactică, analizabilă ca nume predicativ: *A fost* **nemaipomenit de ușor;** complement de mod: *Vorbește* **nespus de frumos**; complement de loc: *Locuiește* **nesperat de aproape**; complement de timp: *S-a întors* **nemaipomenit de tîrziu.** Ca modalitate de exprimare a superlativului absolut, se preferă, în limba română actuală, construcția inversă, care tinde să se impună ca unică firmă de expresie.

3.4. S-au generalizat (ca și la **2.7.**) cu structură inversă o serie de unități sintactice ca *așa de bine*, *atît de bine*, *cît de greu*, *destul de ușor*, *extraordinar de bine*, *extrem de aproape*, *excepțional de bine*, *grozav de greu*, *îngrozitor de repede* etc., încît o reconstituire a structurilor primare nu mai e posibilă. Gradul de gramaticalizare la care au ajuns le definește ca mijloace analitice de exprimare a superlativului absolut — *extrem de repede*, *extraordinar de interesant* — sau ca modalități de nuanțare graduală — *așa de bine*, *destul de greu*.

În încheierea descrierii inversiunii sintactice la nivel sintagmatic, remarcăm, pe de o parte, varietatea structurală a construcțiilor, iar, pe de alta, ponderea pe care o are acest procedeu în limba vorbită și în limba literaturii beletristice, ca modalitate expresivă de caracterizare a unui obiect prin trăsăturile sale sau de prezentare a unei însușiri în gradul cel mai înalt.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Alecsandri, O I	Vasile Alecsandri, *Oper?*, I. *Poezii*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965.
Barbu, *Incognito* II	Eugen Barbu, *Incognito*, II, București, Editura Eminescu, 1977.
Caragiale, O II	I. L. Caragiale, *Opere*, II, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1952.
Creangă, O	Ion Creangă, *Opere*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1953.
Folclor	Octav Păun, Silviu Angelescu, *Folclor din Dîmbovița*, București, Tipografia Universității București, 1981.
Popescu, *Podul*	D. R. Popescu, *Viața și opera lui Tiron B*, II, *Podul de gheață*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982.
Stancu, *Desculț*	Zaharia Stancu, *Desculț*, ed. a XIV-a, București, Editura Eminescu, 1973.
Stănescu, *Respirări*	Nichita Stănescu, *Respirări*, București, Editura Sport-Turism, 1982.

L'inversion syntaxique

(Résumé)

Dans la présente étude sont décrits et analysés les processus d'inversion syntaxique qui se manifestent au niveau des unités syntagmatiques. Le critère de classification, en roumain, est fourni par la nature grammaticale du terme déterminé. L'auteur aboutit ainsi à dégager trois types fondamentaux d'inversion syntagmatique : **nominale, adjectivale** et **adverbiale.** À l'interieur de chaque type des distinctions sont opérés, compte tenu des traits relevés par le terme déterminant, la relation et la fonction syntaxique actualisée.

Februarie 1983

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5 — 7

IOANA PÎRVULESCU

FORME ALE CONCENTRĂRII POETICE ÎN „CICLUL" *PRIN TUNELUL ORANJ* DIN VOLUMUL *NODURI ŞI SEMNE* DE NICHITA STĂNESCU

Nu dispunem de termeni specializaţi pentru noţiunea de „concentrare" în poezie şi, separat, în proză. Totuşi, concentrarea limbajului poetic este de un tip aparte, care nu poate fi regăsit în nici un alt limbaj. Procedeele prin care se poate realiza comprimarea poetică sînt numeroase. Ele variază de la un poet la altul şi, chiar la acelaşi poet, de la o poezie la alta. Lucrarea de faţă îşi propune nu să inventarieze, ci să analizeze unele dintre formele pe care le ia concentrarea în poemele intitulate *Prin tunelul oranj* şi *Tunelul oranj* de Nichita Stănescu. Implicit se stabileşte şi seria unor posibile semnificaţii ale unui singur semnificant : *(Prin) tunelul oranj*.

Printre 33 de *Noduri* şi 23 de *Semne* se află, în ultimul volum al lui Nichita Stănescu [1], nu mai puţin de 6 poeme intitulate *Prin tunelul oranj* şi un al şaptelea cu titlul *Tunelul oranj*. Identitatea titlurilor — care justifică o posibilă grupare a lor într-un ciclu separat — aduce în discuţie una dintre formele concentrării expresiei poetice, şi anume omonimia. Limbajul poetic este caracterizat prin omonimie infinită (în timp ce sinonimia nu există într-un astfel de limbaj)[2]. Omonimia comentată de Solomon Marcus este una implicită, „latentă", dependentă de receptor şi pertinentă numai în momentul în care receptorii diferă.

La Nichita Stănescu, în cazul poeziilor amintite — apare o omonimie **explicită** (care, desigur, nu aduce nici un „prejudiciu" celei implicite). În măsura în care titlul este semn al întregului poem sau un punct „tare" al poemului, el va semnifica **prin** acel poem, deci are ca semnificat poemul însuşi. Or, cînd aceluiaşi titlu i se asociază şase poeme diferite, se poate recunoaşte aici o omonimie explicită al cărei grad creşte cu fiecare poem, inclusiv cu al şaptelea, *Tunelul oranj*. Acesta, deşi cu un titlu uşor modificat, nu poate fi exclus din seria celorlalte. Dreptul de a le asocia într-o serie omonimică nu-l dă numai titlul (care este însă primul semnal), ci şi posibilitatea de a stabili cîteva zone comune în aceste poeme.

Omonimia în poezie este, cred, de un tip aparte; unica expresie posibilă fiind cea găsită de autor, căci oricare alta ar schimba semnificaţia dorită de poet, înseamnă că sinonimia nu poate exista ca atare. Omonimia o include într-un anume sens, căci semnificaţiile cuvintelor omonime nu sînt total diferite, total arbitrare, ci numai mai mult sau mai puţin distanţate, existînd deci şi **lianţi**, sub forma unor seme şi/sau morfeme comune. Cînd X, Y sau Z citesc cuvîntul *tunel*, ei îi asociază înţelesuri diferite, dar pleacă cu toţii de la o structură de tipul [—uman, +tubular etc.], care determină, chiar inconştient, asocierile respective, desigur variabile.

[1] Nichita Stănescu, *Noduri şi semne*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1982.

[2] Vezi Solomon Marcus, *Opoziţii între limbajul ştiinţific şi cel poetic*, în *Poetica matematică* I, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 33—34.

În cazul poemelor în discuție – numerotate aici de la I la VII – acești lianți, a căror selecție este una din mai multe posibile, se pot grupa într-un tabel de tipul celui de mai jos.

Abrevierile folosite sînt : sing. = singular
pl. = plural
p. = persoana

	I	II	III	IV	V	VI	VII
orientarea discursului liric (persoana gramaticală)	sing. : p. I (inclusă în forma verbală) p. a II-a : *tu, tine*	pl. : p. a III-a (în forma verbală) p. I : *ne* sing. :p. I *eu* ; p. a II-a	sing. : p. I *eu* p. a II-a (în forma verbală)	discurs neorientat	sing. : p. I (în forma verbală) p. a II-a (ambiguă)	pl. : p. a III-a sing. : p. I : *eu*	sing : p. I (în forma verbală)
timpul (periodizare)	trecut	trecut prezent viitor	prezent (cu valoare continuă)	trecut prezent	trecut	trecut viitor prezent	prezent trecut
termeni caracterizați prin : [+animat, −uman]	cal gîngănii	țînțari animale pești (ierburi)	—	animal	iepuri	vrabia calul vulturi copacii	iepure
[−animat +mediu natural]	cîmp cer tunel	apă piatră cer stele rîuri	—	cer stele o mare o Ithacă	cîmp	muntele	—
termeni în care poate să fie inclusă trăsătura : [+uman]	mîini picioare	(amprentă)	ochi lacrimă gîndesc vederea mînă	cuvînt verb	mă uitam	surideam	—
termeni în care poate să fie inclusă ideea de moarte	glonț ai tras	au tras	moarte (durere, lacrimă)	(se adumbrea)	arme groază	o să moară îngrop	glonțul
culoarea	oranj albastru	—	violet vînăt	—	(ningea = alb)	—	oranj
semne de punctuație finale	?	!	? !	. (punct)	?	. (punct)	. (punct)
interferențe semantice mai largi	frica de moarte prin redescoperirea vieții	coincidentia oppositorum (prin forța creației)	neliniște cauzată de contradicții inutile	creația prin puterea *Cuvîntului*	neliniște cauzată de imprevizibil	frica de a *gîndi* moartea	coincidentia oppositorum

Concentrarea expresiei poetice care se poate recunoaște pornind de la această omonimie explicită între cele șapte poeme (considerate ca șapte semne, șapte semnificanți globali) este exact ceea ce **nu** intră în acest tabel, deci zonele semantico-gramaticale care **nu** se suprapun. Astfel se stabilește, în structura de adîncime, o distanță semantică între fiecare poem în parte și toate celelalte șase, ceea ce are drept consecință lărgirea sferei de interpretare. De pildă, considerînd un punct „tare" al primului poem grupul nominal (GN) *tunel oranj*, iar punctul-cheie al ultimului GN *iepure oranj*, distanța semantică dintre *tunel* și *iepure* este considerabilă. Firește că interpretările care pleacă de la aceste puncte vor fi izbitor diferite.

Iată o posibilă serie a punctelor „tari" ale celor șapte poeme :

I) *tunelul oranj*
m-am bucurat de gîngănii, de mîini
înspre cine ai tras?
II) *poate mai faci din nou din piatră... rîuri*
III) *De ce...*
IV) *cerul se adumbrea... de un cuvînt*
V) *nu știu ce*
groază
VI) *o(r) să moară*
nu surîdeam (frică)
VII) *iepure oranj*

Această serie nu are alt scop decît de a arăta că lanțul semantic al celor șapte poeme, considerate în ansamblul lor, are rupturi puternice, ceea ce duce la o concentrare de un grad mare și la numeroase interpretări posibile.

Consecințele acestei omonimii explicite nu sînt deci cele care ar putea fi sugerate de noțiunea de „explicit" ; nu este vorba de o limitare a posibilului, a posibilităților de receptare diferită. Nichita Stănescu propune șapte semnificații (=șapte poeme) pentru semnificantul *(Prin) tunelul oranj*, dar acestea sînt ele însele multiplu interpretabile. Densitatea sensurilor (comprimarea lor) nu este diminuată, ci, dimpotrivă, crește cu fiecare nou poem. Ea este deci determinabilă nu numai la nivelul global al celor șapte poeme — luate ca unică structură complexă — ci și la nivelul fiecărui poem ca „nod" al structurii, căci în toate există acele **suprimări non-recuperabile** [3] specifice limbajului poetic (pe lîngă cele recuperabile care aparțin și sînt specifice limbajului obișnuit).

Pauzele din poem sînt primii posibili înlocuitori ai elementelor suprimate (fie ele recuperabile sau nu). Astfel, în primul poem, pe lîngă suprimările recuperabile :

„Cu spăimîntătoare viteză am trecut prin tunelul oranj,
Cu spăimîntătoare viteză, #"

[3] În terminologia lui Samuel R. Levin *(Analiza comprimării în poezie* în volumul *Poetica americană*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981), **non-recuperabilă** = care **nu** se încadrează în categoriile (citate de Levin după Katz și Postal) : a) elementul suprimat este unul menționat în indicele de structură a transformării (de pildă *tu*, în transformarea imperativă).

b) elementul suprimat e pronunțat identic cu alt element din același arbore (de pildă transformarea propozițiilor reflexive).

c) elementul e suprimat din propoziții de tipul *John citește*, (unde verbul presupune și un complement direct non-animat de tipul *ceva)*.

unde pauza se poate „traduce" prin [am trecut], sau:

„Şi înspre cine ai tras?
Şi înspre cine?#"

unde pauza se poate înlocui prin [ai tras], mai apar şi pauzele de la sfîrşitul fiecărei interogaţii:

„Ce glonţ ai tras prin tine? #
Şi înspre cine ai tras? #"

care indică suprimări non-recuperabile, căci răspunsurile la aceste întrebări lipsesc şi interogaţiile *nu* sînt de tipul celor retorice. În versurile:

5. „m-am bucurat de gîngănii (#)
6. de mîini m-am bucurat şi de picioare,
7. de cerul albastru şi mare (#)"

pauzele sînt numai aparente. Datorită simetriei ce poate fi sugerată de repetarea verbului şi datorită conectorului *şi (mîini şi picioare)* s-ar putea crede că după versurile 5 şi 7 ar urma o pauză datorată unei suprimări non-recuperabile:

5. M-am bucurat de gîngănii [şi de ceva]
6. de mîini m-am bucurat şi de picioare
7. de cerul albastru şi mare [şi de ceva]

Dar GN din versul al 6-lea este dislocat (prin intercalarea verbului), ceea ce sugerează că în versurile 5 şi 7 ar putea fi vorba tot de un singur GN dislocat (prin intercalarea versului 6). Această ipoteză este sprijinită şi de faptul că, în timp ce elementele din versul al 6-lea, legate prin *şi*, au ambele trăsătura [+uman], elementele nominale, nelegate, din versurile 5 şi 7 au ambele trăsătura [—uman]. Deci, structura de la care s-a pornit, simetrică, nu conţine suprimări:

[M-am bucurat de gîngănii şi de cerul...,
m-am bucurat de mîini şi de picioare.]

Pauza, ca o consecinţă a interogaţiei non-dialogice, apare în poemele III şi V. Poemul al treilea este o succesiune de şase întrebări; suprimînd cuvintele interogative şi semnele de întrebare s-ar obţine şase aserţiuni care ar neutraliza concentrarea poetică. De exemplu în: „Bucuria mea de a fi/este lacrimă a unui ochi" n-ar mai exista pauza semnificativă de după: „Bucuria mea de a fi/a cărui ochi lacrimă este? #"

Formele concentrării se aglomerează în poemele IV şi V. În:

1. „Cerul scintilînd de stele
2. se adumbrea de un singur cuvînt"

structurile celor două versuri sînt simetrice:

1. GN + GV_1
2. (GN) + GV_2(DECI aici GN este comprimat, dar recuperabil:
Cerul scintila de stele
[*Cerul*] *se adumbrea de un cuvînt.)*

În GV_1 structura este: verb+de+*stele* (deci un nume la plural, **nedeterminat**).

În GV_2 structura este: verb+de+*un singur cuvînt* (deci un nume la singular, **determinat** din punct de vedere cantitativ). Se deduce că şi în versul (1) există în structura de adîncime o determinare cantitativă potri-

vită cu forma de plural a numelui, așa cum *un singur* se potrivește formei de singular, deci : *de foarte multe* (sau *de milioane de* etc.) *stele*. În simpla opoziție plural/singular se concentrează deci o structură complexă în planul de adîncime : [*Numai un singur cuvînt are puterea să adumbrească milioane de stele care scînteiază pe cer.*]

În versurile imediat următoare :

3. „prin nervul unui singur verb
4. e timpul doar un animal,
5. un relief de munți,
6. o mare,
7. o Ithacă".

se reia, prin versurile 3 și 4, în planul de adîncime, structura și sensul general al versurilor 1 și 2 : [Doar (=numai) prin nervul unui singur verb (=cuvînt) timpul este (=devine) un animal.] Asemănarea se observă mai clar dacă reducem cele două construcții la forma lor esențializată : *X devine altfel (altceva) datorită unui singur Y*. Concentrarea s-a realizat deci, în al treilea și al patrulea vers, prin posibilitatea de analogie pe care o oferă versurile 1 și 2, cît și prin inversiunea lui *doar ;* nefiind plasat la începutul sau la sfîrșitul versului 1, ci în apropierea cuvîntului *timpul*, el creează ambiguitatea sintagmei; ambiguitate care se păstrează și datorită lipsei oricărui semn de punctuație în versurile 3 și 4 (virgula apare numai la sfîrșit și nu rezolvă ambiguitatea.)

Celelalte versuri (5, 6, 7) sînt structuri apoziționale, prin urmare presupun elipsa și concentrarea : [Prin nervul unui singur verb e timpul doar un animal *sau* un relief de munți *sau* o mare *sau* o Ithacă.] (Am înlocuit virgula prin conectorul *sau* care dă valoare apozițională sintagmei următoare, dar nu este exclusă nici înlocuirea ei prin *și.)*

Concentrare se realizează și prin marca de nedeterminare *o* care precedă numele propriu Ithaca și care implică transformarea lui *a* final, simțit ca un articol hotărît, în *ă* (ca în cas*a*, o cas*ă)*. Or, numele proprii denotă așa-numitele „concepte individuale", mulțimi cu un singur element ; prin articulare s-a realizat deci o extindere a mulțimii, *o* Ithacă din mai multele posibile. (Ca procedeu poetic poate fi considerat o antonomază.) Sensul acestor versuri : „e timpul... o mare,/o Ithacă" este deci, datorită transformării amintite, mult lărgit : timpul *nu* este marea lui Ulise și Ithaca Penelopei, nu indică douăzeci de ani de așteptare (căci atunci versurile ar fi fost „e timpul... marea,/Ithaca"), ci *o* mare a *oricărui* Ulise și *o* Ithacă a oricărei soții cu atributele știute, deci durata sa este **variabilă.**

În poemul al cincilea concentrarea se realizează tot printr-o aglomerare de procedee : interogația finală (și pauza) ; nedeterminarea, realizată aici prin substantivul compus nu-știu-ce (=ceva, orice), care ține locul oricărui alt nume asociabil cu *a se uita la ;* modalizatorul *desigur* care presupune în structura de adîncime o construcție mai largă, suprimată în planul de suprafață : [Desigur (=este normal că) în spatele meu ningea din moment ce(...)]. Versul al doilea : „Desigur, în spatele meu ningea" este între două pauze, ceea ce îi dă, în aparență, o valoare de

sine stătătoare. Dacă nu l-am considera pe *desigur* ca indice al unei suprimări non-recuperabile ar însemna că el leagă, obligatoriu, versul 1 de versul al doilea: [Din moment ce mă uitam absent la nu-știu-ce, firește că în spatele meu ningea]. Admițînd această structură ca fiind coerentă (logica poeziei este de un tip aparte, necontrolabilă), respingem totuși ipoteza raportării lui *desigur* la primul vers din cauza lipsei unui indice în structura de suprafață și anume **legarea** celor două versuri prin virgulă, și nu **separarea** lor prin punct.

Versul al doilea este ambiguu după locul în care punem accentul: „*Desigur*, în spatele meu ningea" ar fi răspunsul la o întrebare de genul „Chiar ningea în spatele tău?". Varianta „Desigur, *în spatele* meu ningea" schimbă sensul: „ningea în spatele meu, nu în fața mea", iar varianta cu accentul pe verb „Desigur, în spatele meu *ningea*" centrează enunțul pe ideea că nu se întîmpla nimic altceva decît că ningea.

Poemul al șaptelea, intitulat *Tunelul oranj* ne obligă să-l punem în opoziție cu cele intitulate *Prin tunelul oranj*. Această din urmă sintagmă, cu *prin*, face parte dintr-un grup verbal neexprimat: a trece prin tunelul oranj, a căuta prin, a privi prin etc., sau dintr-un grup nominal cu centrul substantiv de proveniență verbală: *trecere* prin..., *căutare* prin... etc. Or, odată cu eliminarea lui *prin* sintagmă devine grup nominal propriu-zis. Comparînd titlurile constatăm existența concentrării, nu în sintagma mai scurtă, cum ar părea la prima vedere, ci tocmai în aceea cu *prin*, care implică existența unei suprimări.

În poemul *Tunelul oranj*, în schimb, echivocul se realizează prin jocul modurilor și timpurilor verbale, utilizate în corelații neobișnuite: „ca și cum *aș fi... eram*", deci ireal prezent cu real trecut. *Ca și cum* indică o comparație, care, atunci cînd în principală apare imperfectul se realizează în structuri de tipul: *Eram* în zăpadă ca și cum *aș fi fost* în puf. Deci, neapărat un perfect în subordonată. În plus, comparația unui element a se face obligatoriu cu un element $b \neq a$, sau, dacă se face cu un element din categoria a, acesta are atribute diferite, a' de pildă. În comparația din acest poem însă, pe lîngă utilizarea insolită a timpurilor și inversare, se compară elemente identice: un iepure oranj, blînd și calin, cu un iepure oranj, blînd și calin. Ceea ce face ca diferența și comparația să fie stabilite între timpuri (singurele care diferă vizibil): *Eram ca și cum aș fi*, cu alte cuvinte, starea de lucruri trecută este comparată cu posibila stare de lucruri prezentă și concluzia este lipsa schimbării. Ceea ce se întîmpla înainte s-ar putea întîmpla la fel și acum.

Comparația din finalul poemului este între trei elemente: $a = b$ și $a = c$, în care b și c sînt fenomene contrare (mișcare și nemișcarea, ambele la un punct maxim). Cum două elemente egale cu un al treilea (același) sînt egale și între ele, înseamnă că s-a realizat o echivalență între „alergam mai iute decît glonțul" și „stăteam mai locului decît uitarea". Acest lucru nefiind valabil într-o singură lume (în cea reală, de pildă) — are deci semnificația propunerii unor lumi virtuale, alternative la lumea reală. *Iepure oranj*, care trimite la *tunel oranj*, sînt, așadar, obiecte într-o lume posibilă. Iar lumea aceea, care admite interpretări

pe cît de numeroase pe atît de diferite, este concentrată în numai şapte poeme.

NICHITA STĂNESCU, *NODURI ŞI SEMNE*

Prin tunelul oranj (I)

Cu spăimîntătoare viteză am trecut
prin tunelul oranj,
cu spăimîntătoare viteză,
cînd m-am trezit eram chiar pe cîmp,
căzut de pe cal,
m-am bucurat de gîngănii
de mîini m-am bucurat şi de picioare,
de cerul albastru şi mare
iar nu oranj.
Ah, tu, tunel!
Ce glonţ ai tras prin tin
Şi înspre cine ai tras?
Şi înspre cine?

Prin tunelul oranj (II)

Au tras în animale, ierburi şi ţinţari
şi au făcut din apă piatra
iar peştii dinlăuntrul ei, cei mari,
ne-atîrnă peste ceruri — stele.
Ah, ce amprentă e şi cerul ăsta!
Eu după ea o să te aflu,
poate mai faci din nou din peşte piatră,
poate mai faci din nou din piatră,
naştere de rîuri reci!

Prin tunelul oranj (III)

Pe cine trebuie să pedepsesc eu prin
moartea mea?
Pe ce violet trebuie să-l văduvesc de vînăt?
Bucuria mea de a fi
a cărui ochi lacrimă este?
De ce mi-ai dat mai mult decît trecătorul
meu zid?
De ce mă obligi să gîndesc cu vederea?
De ce trebuie să ţin cîte un măr în
fiecare mînă,
cînd mîna pe sine însăşi se ţine,
şi fără durere?!

Prin tunelul oranj (IV)

Cerul scînteind de stele
se adumbrea de un singur cuvînt, —
prin nervul unui singur verb
e timpul doar un animal,
un relief de munţi,
o mare,
o Ithacă.

Prin tunelul oranj (V)

Mă uitam absent la nu ştiu ce.
Desigur, în spatele meu ningea.
O fugă de iepuri lăsase urme pe cîmp.
Fără de arme fiind, Doamne,
cum de-am putut să stîrnesc
atîta groază?

Prin tunelul oranj (VI)

Se liniştiseră copacii şi zîmbeau
şi surîdeau spre mine,
iar eu ştiam: în curînd
ei or să moară.
Se liniştise vrabia din gînd
şi-mi ciugulea cuvintele din palmă
şi eu ştiam: în curînd
ea o să moară.
Se liniştise calul de o şea
iar muntele se liniştise tot de vulturi
neliniştit stăteam
ca să-i îngrop în gînduri
şi mi-era frică şi nu surîdeam.

Tunelul oranj (VII)

Ca şi cum aş fi într-un iepure,
în blîndeţea şi calinul unui iepure oranj,
eram în blîndeţea unui iepure oranj,
calin.
Ba mai mult decît atît,
ca şi cum aş fi fost într-un iepure,
în blîndeţea unui iepure,
bineînţeles a unui iepure oranj,
alergam mai iute decît glonţul
şi stăteam mai locului
decît uitarea.

Quelques formes de la condensation poétique dans le « cycle » *Prin tunelul oranj (À travers le tunnel orange)* du volume *Noduri şi semne (Nœuds et signes)* de Nichita Stănescu

(Résumé)

Il n'y a pas de termes spécialisés pour définir la notion de « condensation » dans la poésie et, séparément dans la prose. Toutefois la compression du langage poétique est d'un type tout

à fait spécial, qu'on ne retrouve dans nul autre langage. Les procédés qui servent à réaliser la condensation poétique sont nombreux. Ils diffèrent d'un poète à l'autre et, plus encore, chez le même poète, d'une poésie à l'autre. Ce qui caractérise toute transformation de condensation poétique est son caractère non-récupérable. L'homonymie, les pauses significatives, un certain type d'interrogation constituent des signes de la concentration. Il y en a encore d'autres, plus difficile à saisir. Notre essai se propose non pas d'inventorier, mais d'analyser quelques formes de condensation dans les poèmes intitulés *Prin tunelul oranj (À travers le tunnel orange)* et *Tunelul oranj (Le tunnel orange)* de Nichita Stănescu. On envisage implicitement, la série possible des signifiés d'un même signifiant : *(À travers) le tunnel orange.*

Decembrie 1982

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

TATIANA SLAMA-CAZACU

FORMULE DE POLITEȚE ÎN LIMBA ROMÂNĂ: STRUCTURĂ ȘI FUNCȚII*

(I)

Limba română (LR) conține un foarte mare număr de formule de politețe (FeP), utilizate în situații variate. Ele sînt determinate de interacțiunea socială și totodată contribuie la menținerea acesteia. Studiul de față prezintă un inventar preliminar al FeP (făcînd și o confruntare comparativă a unora dintre ele), dar are îndeosebi scopul de a analiza structura și funcțiile lor în comunicare și în general în interacțiunea socială, în cadrul unei mentalități de tradițională „omenie" și „bunăcuviință" în interesul unei comunități care a trecut prin multe vicisitudini. Caracterul de „formule" (Fe) (structuri lingvistice relativ fixe, obligatorii ca formă și funcție în situații determinate) apare cu pregnanță și facilitează învățarea acestor expresii foarte de timpuriu, permițînd astfel funcționarea lor, în general, ca automatisme. Sînt sugerate căi viitoare de studiu aprofundat al acestor Fe, prin ample cercetări de echipă, interdisciplinare, dialectologice și comparative. Rezultatele unor asemenea cercetări prezintă interes și pentru predarea LR ca limbă străină pe baze contrastive.

0. Diverse studii efectuate în ultimii ani, datorită în special dezvoltării sociolingvisticii (SL), arată existența, în diferite comunități lingvistice, a unor expresii cu caracter de „formule" (structurate și mai mult sau mai puțin obligatorii), care servesc la interacțiunea socială.

0.1. Construirea acestor mesaje este considerată a fi un element al „folosirii strategice a limbii" (Brown și Levinson, 1981, p. 61). În acest cadru, utilizarea „formulelor" aduce un plus de certitudine asupra justei interpretări a mesajului de către receptor și totodată constituie, pentru emițător, un mijloc economic de construire a mesajului, facilitînd decizia asupra selectării elementelor de construire a acestuia, prin găsirea în repertoriu a unor unități gata structurate.

0.2. Unele dintre aceste Fe au rol în organizarea actului de comunicare, în care îndeplinesc funcții bine determinate: de desfășurare secvențial convențională a dialogului (cele mai mult studiate pînă acum: începere/încheiere a dialogului, adresare/răspuns — Brown și Ford, 1964; Schegloff, 1972; Sacks *et al.*, 1974; House, 1980), de intervenții pentru păstrarea relației cu partenerul (îndeplinind subfuncția „fatică" a limbii, cf. Jakobson, 1960) sau pentru înlesnirea, de către fiecare partener cînd este în postura de receptor, a progresiei dialogului și în general pentru structurarea fluxului acestuia: „lubrifianții", *gambits* (Edmondson, 1977; Keller, 1981 ș.a.). „Regulile de folosire" (Ervin-Tripp, 1972), „rutinele călăuzitoare" (Coulmas, 1981, p. 6), precum și descrierea structurii și funcției acestor

* Articolul se publică în două părți, pentru respectarea spațiului editorial. A doua parte va apărea în SCL XXXIV (1983), nr. 4, și va cuprinde; *Considerații comparative* (**6.0**), *Concluzii* (**7.0**), *Bibliografia citată*, *Anexa* cu *Lista FeP* și rezumatul în limba engleză.

elemente au constituit una dintre contribuţiile iniţiale la studiul dialogului ale SL (o bibliografie destul de amplă, dar exclusiv privitoare la SL din SUA sau cel mult de limbă engleză, dă Corsaro, 1981).

0.3. Alte Fe, utilizate tot în comunicare, au nu atît funcţia de organizare a acesteia, cît de stabilire a unui contact pe cale verbală cu partenerii. Adesea, ele servesc drept debut al comunicării propriu-zise (care poate şi să nu se desfăşoare mai departe), însă rolul lor este mai ales de manifestare a intenţiei de interacţiune, fie prin solicitări adresate partenerilor, fie arătîndu-li-se interesul, simpatia, solidaritatea, bunele sentimente, dar eventual şi rezerve faţă de conduita lor sau directe demersuri pentru prevenirea unor obstacole în interacţiune. Fe de acest tip — considerate „formule de politeţe" (FeP) — au fost studiate pînă acum (tot în cadrul SL, mai ales din SUA sau ţinînd de curentele din SL americană) s e p a r a t : *urări (greetings*, în special de salut : Ferguson, 1976 ; Kendon şi Farber, 1973 ; Komnenich, 1977 ; Youssouf, 1976), *invitaţii* (Wolfson, 1981 b), *scuze* (Edmonson, 1981 ; Coulmas, 1981), *complimente* (Manes şi Wolfson, 1981 ; Wolfson 1981 b), *mulţumiri* (Coulmas, 1981), *formule de salut la întîlnire şi la despărţire* (Tohyama, 1982) etc. Mai puţin au fost discutate din punctul de vedere al funcţiei lor comune, al mecanismelor şi structurii lor generale (Matisoff, 1973, *apud* Tannen 1981 ; Tannen şi Öztek, 1981).

1.0. În l i m b a r o m â n ă (LR) există (dar încă nu a fost cules şi studiat) un repertoriu de asemenea Fe destul de bogat, care continuă să fie utilizat, în situaţii variate, şi uneori cu caracteristici structurale deosebit de interesante.

Obiectivele studiului de faţă provin nu numai din interesul strict de noutate lingvistică repertorială, ci şi din alte considerente, pe care le vom menţiona mai jos.

1.1. Majoritatea studiilor existente pînă acum se referă la limba (şi comunitatea socială) engleză—americană. Studii sporadice, de mai mică amploare sau analizînd numai unul dintre aspectele amintite mai sus, discută Fe din japoneză, idiş sau parţial (cu scopuri contrastive didactice) din germană (vezi referirile *supra*, **0.3.**) ; singurul studiu care încearcă un prim sondaj privitor la domeniul balcanic (greacă—turcă) este cel publicat de Tannen şi Öztek (1981). Unele dintre articolele care discută FeP din limba engleză—americană (sau exemplele oferite) prezintă de obicei, sub denumirea generală de „formule", expresii rareori structurate în sensul fixării elementelor la toate nivelurile (lexical, sintactic, etc.) şi cu o obligativitate adesea minimă, opţiunile fiind numeroase. În multe cazuri, aparenta varietate include de fapt o sărăcie de mijloace (cf. şi Manes şi Wolfson, 1981, p. 117 ; Wolfson, 1981 a) şi o slabă inventivitate stilistică a FeP ca atare (ele părînd „palide" faţă de multe dintre „clişeele" din LR — sau de cele din turcă—greacă, vezi Tannen şi Öztek, 1981 —, care par să fi cristalizat definitiv, în forme fixe, conţinuturi emoţionale puternice şi chiar o competenţă artistică foarte „colorată"). Este probabil că fenomenul pe care îl vom discuta este pe cale de dispariţie în diverse limbi ori a rămas numai în unele straturi sociale (sau ia forme noi, considerate „moderne", dar mult mai uniforme şi lăsînd să transpară foarte slabe reflexe afective). S-ar putea, de asemenea (numai studii aprofundate diacronice în limbile respective ar putea da un răspuns ferm —

şi acela parţial, deoarece ar lipsi posibilitatea investigării „pe viu"), ca în limbile respective acest fenomen să nu fi avut o dezvoltare amplă. În schimb, tocmai în comunităţi lingvistice unde FeP au fost insuficient studiate din perspectivele moderne (ale SL şi ale psiholingvisticii [PL], semioticii etc.), ele pot constitui un domeniu de investigaţie deosebit de interesant [1].

Faptul că încă nu au fost consacrate FeP existente în LR studii teoretice, că atlasele lingvistice (sau anchetele dialectale) nu consemnează aproape nimic (afară de cîteva „saluturi") referitor la aceste expresii tipice, iar în dicţionare sau în gramatici ele ocupă un loc foarte redus ne-a determinat nu atît să prezentăm un prim repertoriu, cît mai ales să semnalăm diversele aspecte metodologice şi de interpretare pe care le poate implica sau releva analiza acestuia.

1.2. În urmă cu cîţiva ani, cînd am început investigaţiile noastre (cf. *infra*, **2.**), nu apăruseră încă (sau nu le cunoşteam) studii relative la acest fenomen în alte limbi, iar despre o cercetare sistematică prin mijloace moderne, privitoare la domeniul balcanic, nu aveam cunoştinţă. Apariţia mai recentă a primului studiu asupra FeP în limbile greacă şi turcă (Tannen şi Öztek, 1981)[2] ne-a înlesnit verificarea unor i p o t e z e d i n p e r s p e c t i v ă c o m p a r a t i v ă şi, ceva mai mult, c o n t r a s t i v ă (cu scopuri aplicativ-didactice).

[1] Cf. unele studii utile, privitoare la predarea contrastivă engleză/germană : Edmondson, 1977 ; House şi Kasper, 1979, etc. Deocamdată există însă mai mult semnalarea importanţei includerii unor asemenea Fe într-o predare a limbilor străine care să pregătească pe elev pentru o confruntare comunicaţională adecvată (cf., de exemplu, R. Thornton, *Textbooks do not teach students how to listen to English master tongue*, "The daily Yomiuri" (Tokyo), 1982, 2 sept. : „Numeroase situaţii implică probleme de politeţe şi niveluri de formalitate, în unele cazuri foarte subtile. Gramaticile tradiţionale ignoră aceste trăsături ale vorbirii, fapt care este neeficient pentru studenţii japonezi..."). Necunoaşterea Fe sau greşita transpunere a unor automatisme lingvistice din limba bază în limba ţintă pot duce la situaţii deosebit de penibile (cf. şi R. Lakoff, 1972, p. 910 : "What passes for politeness in one culture will appear to a member of another culture as slavishness or boorishness"). De pildă, situaţia unui străin care ia *ad litteram* expresia din engleza-americană „Ce mai faci ?" *(How do you do?)* sau diverse FeP aparent de invitaţie (de a repeta vizita — de exemplu *See you soon*, sau *Come again)*, fără a şti că de fapt acestea **nu** înseamnă o **invitaţie** (invitaţia reală incluzînd indicarea datei exacte etc. : cf Wolfson, 1981 b) ; sau interpretarea de asemenea *ad litteram* a expresiei spaniole „Casa mea îţi aparţine, este a dumitale" *(Mi casa es Su casa* sau *Su casa de Ud.* sau *Está Ud. en Su casa) ;* sau situaţia unei străine care adresează invitaţii „de a lua o cafea" unui bărbat american, fără a şti că această expresie are sensul unei invitaţii de altă natură ; sau gafa pe care o fac vorbitorii români, care spun *Merci* după o masă oferită de francezi ; ori o femeie străină care spune *Thank you* unui bărbat american care a invitat-o la masă ; sau faptul că, dacă în LR se urează *Succes* înainte de un examen, în Franţa sau în Italia nu se acceptă o urare în asemenea situaţie (sau se „parează", zicînd, în Italia, cf. *BrM : In culo alla balena)* ori se urează cel mult prin FP : *In bocca al lupo* — cf. *BrM) ;* ori, dimpotrivă, impresia de ridicul pe care o fac străinilor — care nu cunosc bine FeP engleze-americane — femeile (mai ales tinerele fete) din SUA care spun (obligatoriu) *Thank you* cînd li se face un compliment privitor la îmbrăcăminte ; sau „omagiul" spaniol adresat soţului ca salut pentru soţie : *Me ponga a los pies du Su señora* (cf. I. Drăgan, într-o conferinţă, Bucureşti, 1983).

[2] Studiul lui Tannen şi Öztek (1981) prezintă un cert interes atît prin noutatea sa pentru limbile respective, cît şi pentru unele concluzii de ordin general, mai ales sociologic-cultural care sînt desprinse de către autori : funcţia comună a acestor Fe (abrevierea F = formulă, cu pluralul Fe) şi utilitatea lor în practica socială (oferind instrumente „gata făcute" pentru diversele ocazii), precum şi reflectarea în ele a unei realităţi istorico-sociale — nesiguranţa vieţii în această arie geografică (care a dus la crearea unor expresii plastice, puternic emoţionale şi totodată de strictă obligativitate). Dar valoarea lingvistică şi chiar sociolingvistică a artico-

Desigur că asemenea studii aprofundate, efectuate în diverse ţări, ar putea pune în lumină fapte lingvistice şi chiar subfuncţii ale limbii, de mare interes pentru lingvistică (inclusiv lingvistica aplicată la traducere, predarea contrastivă a limbilor etc.) şi în general pentru ştiinţele sociale.

1.3. Deşi diversele articole pe care le-am menţionat prezintă un interes indiscutabil prin noutatea lor, precum şi prin unele rezultate importante (fapte lingvistice sau concluzii stabilite pe baza lor), ele au şi anumite limite sau deficienţe de metodă sau de interpretare, pe care studiul de faţă a încercat să le depăşească.

Aceste articole nu discută aproape deloc faptele culese (sau exemplele uneori ,,făcute", ,,fabricate" — vezi Edmondson, 1981) într-o încadrare contextuală şi de dinamică social-istorică (din care pot reieşi, de altfel, baza funcţională şi lingvistic-structurală comună diverselor categorii studiate separat [3] — invitaţii, urări etc. —, precum şi factorii care determină gradul de obligativitate, de frecvenţă şi de ,,fixitate" al FeP). De asemenea, faptele nu au fost suficient analizate dintr-o perspectivă psiholingvistică, din care poate reieşi ,,jocul" dintre raţional şi automatism al mecanismelor folosirii acestor Fe, ca şi raportul dintre caracteristica lor de expresii ,,învăţate" şi modificarea, în sensul căderii în desuetudine a unor Fe — resimţită ca obligatorie în evoluţia socială — şi care determină transformarea vechii ,,obligativităţi" a FeP în selecţie opţională sau chiar în ,,pălire" a automatismului ori de-a dreptul în ,,uitare". În sfîrşit, caracterul de ,,formulă" al multora dintre expresiile din limba engleză-americană, încadrate sub această denumire, este mai mult ,,dorit" de către autori, decît existent ca atare : o cauză a acestei confuzii stă atît în imprecizia definirii statutului de ,,formulă" (sau al unei accepţii foarte largi a acestuia), cît şi — mai ales — în deruta pe care o poate provoca acestor cercetări coexistenţa unor Fe propriu-zise, mai vechi (ca *How do you do?)* alături de ,,pseudo-formule" (vezi Manes şi Wolfson, 1981) mai noi, ca şi faptul că ei au cunoştinţă — oricît de vag sau de indirect — de supravieţuirea unor FeP propriu-zise, în alte limbi. Izbeşte, de asemenea, lipsa precizării conceptului de ,,politeţe" (sau ,,curtoazie") — care este invocat în mai toate aceste studii (sau este chiar pe larg tratat, dar nede-

lului este contracarată de o serie de lipsuri metodologice şi de prelucrare a materialului de fapte ; datele nu au fost culese direct din ţările respective decît parţial (unul dintre cercetători este turc, dar chestionarul privitor la aprecierea formei şi a obligativităţii Fe din limba turcă a fost completat de 23 de studenţi turci de la universităţi din California, iar pentru Fe din greaca modernă au fost folosite chestionarele completate de 25 de persoane trăind în Atena) ; evaluarea obligativităţii actuale a Fe este tratată uniform (vezi inconveniente legate de evaluare şi *infra,* **2.4.4.**, şi nota 11), fără să putem cunoaşte influenţa vîrstei, a ocupaţiei etc., asupra aprecierilor făcute, ca şi circulaţia reală, actuală, a Fe ; după cum vom vedea, utilizarea **obligatorie** a acestor Fe este foarte mult determinată istoric şi social. De asemenea, clasarea Fe este destul de discutabilă (,,evenimente care provoacă anxietate" : ,,sănătate" şi ,,pierdere" ; ,,evenimente fericite" : ,,ocazii" ca naşterea etc. şi ,,cîştiguri" ca ,,sosire şi noi achiziţii" *(arrivals and new possessions* — p. 519) ; ,,stabilire de raporturi"), deoarece, de pildă, evenimente fericite pot provoca anxietate, iar ,,sosirea" poate fi încadrată şi la ,,ocazii" fericite.

[3] Una dintre rarele excepţii o constituie, aşa cum am precizat mai sus, articolul publicat de Tannen şi Öztek (1981), dar acesta are limitele menţionate *(supra,* nota 1), ca şi unele dintre cele relevate aci (**1.3.**). Precizăm că am cunoscut numai după terminarea studiului de faţă lucrările publicate de : Akisina şi Formanovskaja, 1979 (ca de altfel şi Pietreanu, 1977).

finit, într-o lucrare amplă ca aceea publicată de Brown și Levinson, 1981 [4]).

1.4. Desigur, studiul de față nu pretinde a fi nici exhaustiv în ceea ce privește repertoriul cules, nici aprofundat din punct de vedere comparativ (deși vom face și unele referiri la sondaje pe care le-am efectuat în alte comunități lingvistice). El este menit, pe de o parte, să atragă atenția specialiștilor în LR și în general în lingvistică asupra unor fapte din LR încă insuficient analizate sau supuse discuției și chiar aproape complet ignorate. Pe de altă parte, ne propunem să dăm sugestii pentru interpretarea acestor fenomene printr-o încadrare contextual-dinamică și prin procedeele mai noi de investigare socio- și psiholingvistice și — în limitele accesibile nouă — pentru discutarea lor comparativă/contrastivă. Procedeele interdisciplinare permit depășirea simplei descrieri, clasări și indicări a particularităților structurale, în favoarea explicării genezei și evoluției FeP, precum și a funcției lor și a depistării unor particularități relevante de structură, datorate tocmai funcției lor în comunicare și în general în interacțiunea socială.

2.0. Ipoteze și aspecte metodologice și definitorii

2.1. Conceptul de „formulă". Definim caracterul de „formulă" prin gradul înalt de convenționalitate a expresiilor, care le conferă structuri fixe și o relativă obligativitate în situații precise și la anumite categorii de vorbitori. Cu alte cuvinte, ele se caracterizează printr-o relativă coercitivitate în actul de comunicare, care impune utilizarea lor (resimțită ca absolut necesară în special de către anumite generații), precum și o formă stereotipă respectată cu strictețe și învățată ca atare, funcții precise în reglarea pe cale comunicațională (verbală în primul rînd) a relațiilor de interacțiune. O categorie largă de asemenea Fe sînt utilizate ca o dovadă a intenției de întreținere a unor relații de interacțiune pozitive, prin mijlocirea a ceea ce se numește „politețe"; privit din sensul invers, acest ritual comunicațional verbal constituie una dintre manifestările „politeții" în comunitatea respectivă.

2.2. Conceptul de „politețe". În studiile asupra FeP — care neglijează, așa cum am menționat, definirea conceptului de „politețe" — se vorbește în general, în cadrul SL și al etnografiei sau sociologiei americane, despre „norme de interacțiune" (Hymes, 1972) sau aceste norme sînt puse în legătură (de pildă, Brown și Levinson, 1978, p. 66 și urm.; House și Kasper, 1979) cu modelul lui Goffman (1971 : 1955) privitor la *face* („față" sau „obraz", care ar fi un bun echivalent în LR)[5]. Dacă

[4] Autorii acestui studiu de 133 de pagini (într-un volum care la rîndul său cuprinde termenul *politețe* în titlu, fără a-l defini cel puțin în introducere — Goody, 1981) menționează numai în treacăt că au de-a face cu "politeness very broadly and specially defined" (p. 60), dar nu oferă nici această definiție „foarte largă" și totuși „specială".

[5] În cadrul acestui model, considerîndu-se (Goffman, 1971 : 1955, p. 319) că fiecare partener este obligat să-și arate implicarea în relațiile stabilite și să susțină impresia pozitivă pe care vrea să o facă (salvarea obrazului : *To save one's face* : Goffmann, 1971 : 1955, p. 319, 321), se subliniază totodată că realizarea acestui efect se face și prin respectarea unor norme („interacțiunile de grup", inclusiv „interacțiunea vorbită", fiind supuse unor convenții puternice : *idem*,

însă „politeţea” contribuie la interacţiunea socială, ea nu poate implica numai o punere în valoare a propriei persoane, ci trebuie să aibă în vedere şi „binele” celorlalţi. Prin urmare, baza teoretică generală de interpretare a acestor „formule” fie lipseşte, fie este eronată (sau poate este limitată la o anumită comunitate socială, cea americană, cum susţin diverşi comentatori — cf. şi nota 5).

Desigur, conceptul de politeţe include anumite trăsături universale (cum este amînarea reacţiei primare — vezi Ralea, [1946], p. 357 —, controlul emoţiilor — în sensul de stăpînire sau de canalizare a acestora: „buna cuviinţă constrînge patimile a se potoli”, M. F. Livescu, *apud* Paschia, 1972, p. 61 —, pentru echilibrarea interrelaţiilor). Dar acest concept nu poate fi definit fără o referire la un **anumit** context social-istoric, care indică, în cadrul culturii respective, normele de „bună convieţuire”. Această circumscriere contextuală este absolut necesară pentru justa interpretare a Fe de care ne ocupăm. Mai precizăm că, dacă în unele societăţi „politeţea” a fost limitată strict la regulile convenţionale prescrise **de** şi **într-o** pătură conducătoare sau de înalt nivel social-economic, acest concept nu poate fi întotdeauna redus la o asemenea clasă. În orice caz, în comunitatea românească „politeţea” specifică a fost caracteristică prin tradiţie păturilor rurale şi în general celor neprivilegiate din punct de vedere economico-social. Caracterizînd, deci, „politeţea” în contextul tradiţional românesc (după cîte se pare, încă insuficient studiată de către specialişti), am defini-o ca o trăsătură generală comportamentală care impune cunoaşterea regulilor de „bună purtare” în sensul de „a te purta frumos cu ceilalţi”, nu numai (sau chiar: nu atît) pentru a „face faţă”, a apărea propria persoană într-o lumină favorabilă, ci spre a marca o solidaritate cu celălalt („spre a putea fi civilizaţi se cade a amá pre ai nostri ai semenea” — Cipariu, 1855, p. 3), atrăgîndu-l pe o cale amiabilă către interacţiune (de aci, Fe de întîlnire/despărţire, mulţumire, invitare, scuze, urări, marcare a „bunei credinţe” etc.), dar şi ajutîndu-l, arătîndu-i şi verbal simpatia, ajutorul. Din această cauză, conceptul de „omenie” poate fi inclus în general în acest tip de „politeţe” (el se traduce adesea prin urări, dar chiar şi prin invocaţii sau imprecaţii rostite în f o l o s u l p a r t e n e r u l u i — vezi *infra*, **4.2.**). „Buna cuviinţă” (vezi şi Golescu, 1975; Cipariu, 1855; Strajanu, 1890) şi „bunul simţ” pot fi, ca şi „omenia” (vezi şi sensul acestui termen în expresia „m-a omenit” — sau, la Zanne, XVII, p. 322 — *a avea obraz* „a fi om de omenie”), corespondentele „politeţii” în LR (vezi şi Cipariu, 1855, p. 7) şi în comportamentul legat de această limbă (din păcate, termenul *omenie* este prea puţin definit chiar într-o lucrare consacrată conceptului de „omenie”: Mărgineanu, 1969; însă „legea morală” „cu caracter global” — p. 139 — pare să includă şi la autorul citat aspectele menţionate de noi aci).

p. 319, 337). Aşa cum se subliniază în diverse critici ale acestui model, el este limitat la cultura americană „şi chiar la [omul] american din clasa de mijloc” (Corsaro: 1981, p. 21). House şi Kasper (1979) precizează mai bine conceptul de politeţe (ca „formă de urbanitate specifică a controlului emoţional”), dar o pun în legătură cu scopul „păstrării obrazului” (“preserving face”). „Regulile politeţii” după R. Lakoff — utilizate de diverşi autori, între care House şi Kasper — se referă tot la acest model, conjugat cu acela al teoriei „actelor de vorbire” (cf. şi Brown şi Levinson, 1978).

În anumite cazuri, cînd partenerul (sau un exponent al generației tinere, încă supuse procesului de educare) a contravenit unor asemenea reguli prin conduita sa ori printr-un element al comunicării verbale, o necesitate implicată în „politețe" este aceea de a i se atrage atenția asupra inadvertenței din comportamentul său (vom găsi Fe vechi, speciale pentru acest scop, inclusiv expresii reflectînd intenția străveche de a încerca însuși vorbitorul să combată presupusele efecte nocive [6]: aceste Fe corectează comportamentul, apelînd la sentimentul de „rușine" — vezi și Mărgineanu, 1973, p. 195 —, inclus și el în „buna cuviință" din acest context).

2.3. Ipotezele pe care le propun sînt că: a) În comunicarea în LR au existat întotdeauna FeP propriu-zise (vezi **2.1.**) tradiționale, unele provenind dintr-un fond comportamental specific sau de substrat lingvistic, altele adoptate (dar de fapt selectate) din repertoriul comunităților lingvistice învecinate, în mare parte pentru că existase o coincidență de situații — de necesară interacțiune în comunitate. b) Aceste Fe variază în raport cu evoluția societății și, dacă vom putea încă întîlni unele Fe vechi, multe dintre acestea au rămas astăzi ca automatisme în vorbire, care vor dispărea desigur la generațiile viitoare (unele au și dispărut, chiar la generațiile intermediare și în orice caz la cele tinere). c) O ipoteză metodologică a fost că numai un studiu avînd la bază observarea directă în viața de toate zilele (vezi și Slama-Cazacu, 1968, p. 119 și urm., 186 și urm.; 1971; 1972—1973) și urmărirea pe cît posibil a existenței (a formei și caracterului de obligativitate) a FeP de-a lungul generațiilor pot duce la rezultate valabile. La aceste fapte pot fi adăugate (avînd rolul de control comparativ) date culese prin investigarea conștiinței existenței și obligativității acestor Fe la diverse generații cu ajutorul metodei convorbirii și a chestionarelor. d) Am presupus, de asemenea, că, fie și numai (deocamdată) prin unele sondaje, vom putea verifica ipoteza inițială, a existenței unor *structuri* și *funcții universale* și chiar a unor FeP relativ identice în diverse limbi, dar și a unor Fe specifice fondului mediteranean sau celui al domeniului balcanic (turcă-greacă). e) În sfîrșit, ne-am propus să verificăm ipoteza noastră că diversele FeP studiate de alți cercetători separat ar fi mai judicios să fie analizate, cel puțin în ceea ce privește LR, ca un ansamblu (cu diverse categorii, desigur), deoarece ele au un fond funcțional și structural lingvistic comun, ca și inextricabile relații între ele. De asemenea, considerăm că vom putea include în studiul nostru și anumite categorii de Fe care nu sînt întotdeauna FeP (urări negative la adresa unui dușman al partenerului, amenințări — care sînt de fapt preveniri de greșeli ale acestuia din urmă etc.), în măsura în care ele implică, în anumite situații, trăsături caracterizante ale actului de politețe.

[6] Nu este un raport între aceste două aspecte ale politeții și dicotomia la care se referă unii autori americani: „politețe pozitivă" (atitudine adresată „feței pozitive", adică dorinței fiecărui partener ca dorința sa să fie adoptată de cel puțin cîțiva dintre ceilalți — deci marcînd, în general adeziunea la această dorință) și „politețe negativă" (acțiune adresată „feței negative", adică dorinței fiecărui partener adult ca acțiunile sale să nu fie împiedicate de ceilalți — aspectul cel mai dezvoltat al „etichetei": cf., între alții, Brown și Levinson, 1978, p. 67, 106 și urm., 134 și urm.); ambele tipuri au în vedere tot numai să ajute „să faci față", sau „salvarea obrazului" propriu.

2.4.0. Aspecte metodologice.

2.4.1. În ceea ce privește culegerea faptelor, am pornit de la ipoteza (2.3.e) că toate „formulele de politețe" au o bază comună și ca atare, pentru a o verifica, urma să le culegem, studia și interpreta c a u n t o t u n i t a r (cu diverse categorii interne), iar nu izolate („mulțumiri", „scuze" etc.). Acest criteriu ne-a condus și ulterior în prelucrarea (clasarea) faptelor și interpretarea lor.

2.4.2. Principiul nostru metodologic fundamental a fost că aceste Fe trebuie să fie în primul rînd culese și analizate pe „viu", în situațiile firești de viață și totodată ținînd seama de necesitatea încadrării dinamic-contextuale (Slama-Cazacu, 1968, p. 119 și urm. ; vezi și *supra* **2.3.**). În orice caz nu constituie o bază certă (deși pot fi utilizate uneori pentru epoci din trecut) FeP din literatura beletristică în care medierea poate deforma sau modifica stilistic expresiile).

2.4.3. Însăși constatarea că în toate mediile pe care le cunoscusem [7] funcționa un mare număr de asemenea Fe a fost principalul determinant inițial al acestui studiu. Ca atare, am utilizat în primul rînd c u n o ș t i n - ț e l e referitoare la FeP din s t o c u l p e r s o n a l, p r e c u m ș i l a FeP o b s e r v a t e d e-a l u n g u l a n i l o r, pînă a z i, î n v i a ț a z i l n i c ă, l a t o a t e g e n e r a ț i i l e d i n f a m i l i a m e a[8] și l a c u n o s c u ț i i l o r. Pe baza acestor date, î n t r e g i t e p r i n o b s e r v a ț i i făcute în trecut și mai recent asupra unor persoane din diverse localități și medii (ca și prin corpusurile culese pentru studiul altor aspecte — Slama-Cazacu, 1957 ; 1961 ; 1964 ; 1982), am alcătuit o listă inițială de peste 80 de Fe. După diversele investigații menționate mai jos (**2.4.4.**), am putut constata că acest repertoriu inițial era destul de bogat (s-au adăugat mai ales variante — ca **III 1**, etc. și cîteva Fe comunicate de diferiți subiecți — ca **III 42 b**, etc. — sau Fe pe care le cunoscusem, dar le uitasem — ca **III 48** etc. —).

2.4.4. Îndeosebi după 1979 am început controlul mai sistematic al acestui corpus, atît prin c o n v o r b i r i cu diferite persoane [9], cît și prin utilizarea unui c h e s t i o n a r (care avea la început ca scop atît stabilirea circulației actuale a Fe din lista inițială, a corectitudinii formei, gradului lor de obligativitate și, grosso modo, răspîndirii teritoriale, cît și eventuala adăugare de alte Fe sau variante). Am folosit acest chestionar

[7] Din orașul București și împrejurimi, adică acolo unde presupun că, din motive de ordin istoric, geografic și social s-au putut adopta, crea, răspîndi, prelua din diverse surse și utiliza cele mai multe Fe de acest fel.

[8] Toți trăind în București de două-trei generații, adică pe o perioadă de peste 100 de ani — începînd aproximativ din 1880 (cu excepția bunicului matern și a rudelor lui, originari din comune de lîngă București). Cele mai multe date lingvistice le-am reținut de la mama mea *(MaS)* și bunica maternă *(MaC)*, născute în București și care au trăit numai în acest oraș.

[9] Între altele, am utilizat relatări ale următoarelor persoane : *PuM* (învățătoare ; Buzău și Breaza) ; *GeM* (profesor ; Breaza) ; mulțumim pentru diverse informații colegilor noștri : Bruno Mazzoni [*BrM*] (pentru limba itliană,), Ecaterina Fodor [*EcF*] (pentru limba rusă), Nicolae Saramandu [*NiS*] (pentru aromână), Lucia Wald [*LuW*] (pentru latină, lectura articolului și semnalarea lucrărilor : Cipariu, 1855, și Strajanu, 1890), Mioara Avram [*MiA*] (pentru lectura articolului și diverse observații și semnalarea lucrării : Ionică, 1975).

cu un număr redus de persoane [10], deoarece consider că o b s e r v a r e a pe viu, ca şi propriile cunoştinţe pot oferi, în cazul de faţă, un material mai bogat şi de mai mare fiabilitate. De aceea nu am continuat aplicarea chestionarului pe scară largă, iar datele obţinute pe baza acestuia le-am utilizat mai ales pentru coroborarea şi completarea propriului repertoriu şi, în parte, pentru verificarea ipotezei variabilităţii FeP în funcţie de regiuni, contexte social-istorice şi vîrsta vorbitorilor. În mare măsură aceste date ne-au servit pentru s t a b i l i r e a c o n ş t i i n ţ e i existenţei şi funcţiei acestor Fe.

2.4.5. Încercarea de a folosi şi procedeul adoptat de Tannen şi Öztek (1981) — şi anume, de a cere unui anumit număr de persoane să claseze diversele FeP după gradul lor de obligativitate — nu s-a dovedit eficientă [11] şi, după constatările pe care le-am făcut, poate suscita îndoieli suplimentare (vezi şi *supra*, nota 1) cu privire şi la fiabilitatea rangurilor din lista prezentată de autorii menţionaţi [12]. În consecinţă, am renunţat la acest procedeu.

2.4.6. Pentru a face un prim sondaj, menit să verifice ipoteza d (2.3.), am făcut diferite observaţii şi anchete (cu totul preliminare) privi-

[10] *AuI* (n. 1921 ; şcoală elementară ; a trăit numai în Bistriţa-Năsăud, cu excepţia vîrstei de 10—17 ani la Găieşti şi a două săptămîni la Predeal — în 1980, cînd am completat cu dînsa chestionarul ; conştiinţă lingvistică foarte pronunţată şi clare particularităţi regionale în vorbire) ; *MiT* (n. 1920, Dioşti, jud. Dolj ; şcoala : Caracal, Tîrgovişte, Cîmpulung, studii parţial superioare Bucureşti ; de 16 ani în Breaza ; păstrează unele particularităţi regionale în vorbire ; chestionarul aplicat parţial, în 1981) ; *AuV* (n. 1934 ; şcoala elementară Breaza — Prahova şi 3 ani „şcoala de comerţ" la Cîmpina ; a trăit numai la Breaza, cu excepţia cîtorva ani la Ploieşti ; cunoaşte bine obiceiurile locale, furnizează şi date privitoare la mama ei, *SiV* — fără studii, peste 80 de ani, a trăit numai în Breaza — şi la copilul ei, *VlV* — 13 ani, elev la Breaza ; conştiinţă lingvistică, apreciază bine modificările Fe la diverse generaţii şi în diverse medii ; chestionarul aplicat integral, în 1981) ; *MiG* (n. 1938 ; lector universitar, limba franceză ; a trăit numai în Bucureşti, cu excepţia unor scurte călătorii ; conştiinţă pronunţată a Fe) ; *PeS* (n. 1915, satul Stăvaru, com. Urzica, jud. Olt ; studii Bucureşti, profesor Breaza ; chestionarul aplicat în 1982) ; şi subiecţii menţionaţi în nota 14.

[11] În primul rînd, sarcina de a ierarhiza Fe după obligativitatea lor este destul de dificilă (am resimţit-o eu însămi) şi implică nu numai o concentrare a atenţiei, un efort de memorie şi de transpunere în diferite situaţii, dar şi răbdarea de a duce la bun sfîrşit această operaţie de migală (pe care este îndoielnic că toţi subiecţii ar face-o cu destul simţ de răspundere). În al doilea rînd, criteriile stabilirii obligativităţii pot fi derutante pentru un subiect profan (el se călăuzeşte uneori după folosirea unor Fe de către el însuşi, alteori după ceea ce consideră că ar fi probabilitatea apariţiei lor în mediul său actual, iar alteori după a aceleia din trecut etc., fără a putea întotdeauna să indice aceste variaţii). În sfîrşit, este imposibilă obţinerea unui consens al tuturor subiecţilor asupra rangului de obligativitate al fiecărei F şi ar trebui să fie luat în considerare numai consensul unui mic număr de persoane ca valabil pentru stabilirea rangului fiecărei F (ceea ce va putea da rezultate valabile statistic numai cînd se va utiliza un lot foarte mare de subiecţi).

[12] În orice caz, fără a trăi în contextul unde sînt utilizate şi în care evoluează uneori destul de rapid diversele FeP (vezi cazul subiecţilor turci trăind în SUA, la care s-a recurs în cercetarea amintită), nu se pot face clasări care să corespundă gradelor reale de obligativitate a acestor Fe. Un exemplu în plus, privitor tocmai la modificările surprinzătoare ale obligativităţii unor FeP, îl poate constitui faptul că unii turişti români, care cred că FeP *Kalimera* „bună dimineaţa (sau : „ziua") şi *Kalispera* „bună seara" sînt frecvent utilizate (prima este, de altfel, intrată şi într-o expresie românească : „*Acuma (sau* : *Acuş*[*ica*]*) schimb calimera*" [= nu te mai tratez cu binele, dacă nu te porţi frumos], află cu surprindere, mergînd în Grecia, că aceste FeP sînt desuete, fiind înlocuite azi cu altele (ca *Gheia sou* — foarte frecvent, dar menţionat în mod eronat, se pare de Tannen şi Öztek, 1981, pe un rang de slabă frecvenţă, cu sensul de " 'Your health', used like 'hi !' ").

toare la alte limbi şi în primul rînd la acelea (ca italiana) în care am presupus că trebuie să existe (sau să funcţioneze încă, la generaţii mai vîrstnice) FeP asemănătoare cu cele din LR. Am aplicat integral chestionarul la doi subiecţi din I t a l i a m e r i d i o n a l ă [13] şi la doi subiecţi pentru a r o m â n ă [14]. Parţial, am obţinut date prin convorbiri pentru g e r m a n ă [15], i t a l i a n ă [16], j a p o n e z ă [17], n o r v e g i a n ă [18], r u s ă [19], ca şi prin o b s e r v a ţ i i, pentru a c e s t e limbi şi: e n g l e z ă, f r a n c e z ă. De asemenea, notaţii sporadice din dialoguri, din filme şi din literatură pentru e n g l e z ă, f r a n c e z ă (la care se adaugă, desigur, datele existente în publicaţii pentru: e n g l e z ă–a m e r i c a n ă, g r e a c ă, i d i ş, j a p o n e z ă, t u r c ă (vezi *Bibliografia*), ca şi în ghiduri de conversaţie (pentru j a p o n e z ă — vezi şi nota 17). Precizăm încă o dată că majoritatea acestor date vor fi utilizate numai ca un mijloc de verificare preliminară a unor ipoteze şi totodată pentru a sugera posibile investigaţii viitoare.

2.4.7. În concluzie, odată precizate cadrele terminologice ale investigaţiei, am adoptat procedeele metodologice care ni s-au părut mai eficiente pentru acest prim studiu, al cărui scop nu a fost, în orice caz, de a da un inventar complet al tuturor formelor şi de a epuiza toate problemele puse de FeP în LR. Considerăm însă că orice studiu s-ar face în viitor ar trebui să considere ca metodă de prim ordin studiul „pe viu", în situaţiile reale de viaţă, al acestor Fe şi să ţină seama de principiul dinamic-contextual, de încadrarea FeP în evoluţia istorico-socială. Un aport foarte util în viitor l-ar putea avea culegerea în echipe a FeP, în cadrul unor cercetări mai ample (ca anchetele dialectale, elaborarea atlaselor lingvistice etc.), în urma cărora s-ar putea trece (pe baza unor criterii foarte precise) la determinarea obligativităţii formelor şi apariţiei lor pe vîrste, epoci, medii sociale etc., ca şi la prelucrări statistice.

[13] Din generaţia mai tînără (*BrM*, n. 1946 ; originar din Napoli, trăind în sudul Italiei, lingvist, cadru didactic universitar, cu studii aprofundate de limba română în România, începînd de la 20 de ani ; chestionarul a fost aplicat în Bucureşti, în 1980) şi din cea foarte vîrstnică (*IlS*, n. 1904, la Capua ; învăţătoare ; din 1959 trăieşte la Napoli ; chestionarul a fost aplicat în Italia, în 1981, de nepotul dînsei, prof. Bruno Mazzoni, căruia îi aducem mulţumiri).

[14] *NiS* (n. 1941, Bucureşti, cercetător ştiinţific, lingvist, părinţii aromâni, născuţi în Grecia, graiul grămostean, veniţi în România : în 1928 (la 9 ani) tatăl, şi în 1933 (la 13 ani) mama ; chestionar aplicat în 1983) şi *MaB* (n. 1961, Bucureşti, studentă Lba rom. Bucureşti ; părinţii aromâni din Bulgaria ; chestionar în 1983).

[15] Observaţii sporadice şi convorbiri : 1980–1982 (între altele, cu o persoană în vîrstă, din Kassel, întîlnită într-o cofetărie unde tocmai utilizase cîteva FeP) ; va fi menţionată ca : *D*(oamna din) *Kassel*.

[16] Cinci tineri, absolvenţi ai Universităţii din Bari (trăind numai în această regiune) : 1982 ; vor fi menţionaţi ca : *S*(ubiecţi din) *Bari*.

[17] Întrebări puse în Japonia unor diverşi subiecţi ; răspunsurile primite în scris de la prof. T. Namura [TaN], de la Universitatea Waseda, Tokyo, şi prof. Tadao Shimomiya (de la Universitatea Gakushuin, Tokyo), cărora le aducem mulţumiri ; şi ghiduri/pliante (între care o listă de Fe uzuale pregătite de către colectivul de organizare a celui de al XIII-lea Congres Internaţional al Lingviştilor, Tokyo, 1982), pe care le vom menţiona ca : *G*(hid) *Jap*.

[18] *LeF* (profesor la Universitatea din Oslo ; peste 70 de ani ; în 1981).

[19] Prof. Ecaterina Fodor [*EcF*] — Bucureşti, din Leningrad ; şi trei cercetătoare ştiinţifice din Moscova, în ambianţa unor întîlniri ştiinţifice la Leipzig (1982) (vor fi menţionate ca : *C*[ercetătoare] *ruse*).

3.0. Analiza rezultatelor din punctul de vedere al structurii FeP în LR.

3.1. Din punctul de vedere al n u m ă r u l u i d e m e m b r i și a l c o m p l e x i t ă ț i i s i n t a c t i c e, structura FeP pare variată deoarece ele pot fi compuse dintr-un cuvînt sau din mai multe fără verb : (1)—(4), sau din propoziții mono- sau bimembre, dar și din propoziții mai complexe, pînă la fraze complete.

(1) **Un cuvînt** : *Asemenea*, *Bine* (**I 25**), *Bună* (**II 1a**), *Felicitări*, *Fericire* (**I 44**), *Noroc*, *Pardon*, *Sănătate*.

(2) **Două cuvinte** : *Bună ziua*, *Cu plăcere*, *Drum bun*, *Mulți* [*î*]*nainte*, *Odihnă plăcută*, *Pentru puțin*, *Petrecere frumoasă*.

(3) **Trei cuvinte** : *În sănătatea ta*, *La mai mare*, *Spor la lucru*.

(4) **Patru cuvinte** : *Somn ușor, vise plăcute*, *La fel și dumitale*.

(5) **Propoziții scurte (mono- sau bimembre)** : *Iertați*, *Mulțumesc*, *Trăiască ; Aveți răbdare*, *Sărut mîna*, *Doamne ferește*.

(6) **Propoziții cu mai mulți membri** : *(Doar) nu ți-o fi gura poleită* (**B I, 105**), *Pe ce-am mai scump* (**B I, 132 b**), *Să fii sănătos și la pungă gros* (**III 33 b**).

(7) **Fraze** : *Sănătate, că-i mai bună decît toate* (**II 46**), *Sărut mîna pentru masă, c-a fost bună și gustoasă* (**II 71 b**).

Dar în interiorul acestei game, distribuția este foarte limitată, numărul de ocurențe fiind mare pentru Fe din unul sau din două cuvinte. Calculînd FeP din **I A**[20], apar 32% Fe dintr-un cuvînt și 36% din două cuvinte; adică, la un loc, ele constituie aproximativ 68% din totalul de Fe (din categoria **A I**; în **B I** sînt mai puține — 2%, respectiv 13%, în total 15% : Fe din **B** sînt mai lungi, în general; de aceea, calculînd numărul Fe atît din **A** cît și din **B**, frecvența pe totalul de 135 de Fe este de 52 %).

3.2. Fe (1)—(4) pot fi **compuse din** : substantiv, adjectiv, adverb singure, sau din : substantiv—adjectiv, prepoziție—substantiv, sub tantiv—prepoziție—pronume, prepoziție—adverb, etc.

FeP de peste patru cuvinte fără verb sînt rare :

(8) *La anul și la mulți ani.*

În marea majoritate a celor 68% dintre Fe poate să nu fie inclus un verb (am făcut calculul pe baza Fe care pot consta, opțional, și numai din unul sau două cuvinte). La aceste Fe adăugîndu-se acelea cu un număr mai mare de membri, dar fără verb, se poate spune că majoritatea FeP sînt bine structurate și funcționează eficient fără verb. În schimb, însă, există și multe FeP compuse **numai** din **verb** *(Să trăiești*, *Iertați)*.

Fe **mai lungi** sînt constatate îndeosebi în variante (care sînt fie individuale, fie regionale, fie variații stilistice pe tema de bază), ca :

(9) *Noapte bună, somn ușor, vise plăcute, puricii să te sărute* [etc.] (**III 45**) [vezi și : (7), (8)].

De altfel, aceste variante (sau FeP mai lungi chiar din **I**—*Anexă*) nu sînt prea numeroase și provin, în mare măsură, din supralicitarea politeții, prin adăugarea unui element de *captatio benevolentiae*, ca : (10)

[20] Calculul s-a făcut la categoria I, care conține expresiile de bază; variantele cuprind mai puține expresii scurte, din motivele arătate mai departe.

Scuzați, vă rog, ori de precizare: (11) *Sărut mîna pentru masă*, sau de înfrumusețare stilistică, prin crearea unei rime, a unui ritm, ca: (7), (8), (9). Este de remarcat, de asemenea, că lungirea expresiei se constată la Fe cu mai mare încărcătură afectivă (ca jurăminte, amenințări):

(12) *Pe ce-am mai scump* (**B I 32**).

(13) *Cînd te-oi lua la trei păzește* (**B II 133**)

și în special la invocații, Fe de *bono expetendo* (Bex) sau *malo fugiendo* (Mf):

(14) *(Doar) nu ți-o fi gura poleită.*

(15) *Să fie-ntr-un ceas bun.*

Aproape toate **verbele** din Fe sînt la imperativ sau la conjunctiv cu valoare de imperativ sau de optativ sau chiar la indicativ prezent cu aceeași valoare (Gramatica Academiei, 1963, I, p. 31, 241):

(16) *Te rog!* sau: *Spuneți-mi, vă rog* (**I 15**).

(17) *Să vă trăiască!*

Pronumele (sau **apelative** de rigoare în alte limbi, ca, în franceză: *Bonjour, Madame)* nu însoțesc obligatoriu verbele în aceste Fe:

(18) *Mulțumesc* (**I 8**) [Nu: Vă mulțumesc]

(19) *Iertați* (**I 11**) [Nu: Iertați(-mă), doamnă]

Dar sînt nu puține Fe în care se utilizează pronumele care să precizeze sensul și, totodată, să sporească gradul de politețe al FeP. În aceste cazuri, ele capătă și formele de politețe obișnuite în LR (în funcție de registru, care se adaptează la calitatea partenerului, la situație): *tu (ție)*, *dumneata*, *dumneavoastră*:

(20) *Spune-mi, te rog* / *Spuneți-mi, vă rog* (**II 13**)

De obicei, *substantivele* sînt însoțite de *un adjectiv*:

(21) *Bună dimineața*, *Odihnă plăcută*, *Petrecere frumoasă*

iar **verbele**, de **adverbe** sau **adjective**:

(22) *Bine-ai venit*, *Stați jos* (**I 63**)

(23) *Să-l porți sănătoasă* (**I 41**), *Să trăiți fericiți*, *Nu-i frumos* (**I 83**).

3.3. Topica este relativ simplă și nu diferă, în linii mari, de cea obișnuită în exprimări similare (neformulaice) din LR:

(24) *Ce petrecere frumoasă!* / [F] *Petrecere frumoasă* [=Să petreceți bine!] (**I 22**)

(25) *Au trăit fericiți* / [F] → *Să trăiți fericiți!* (**I 75**).

Dar se pot constata și (rare) variații:

(26) *Rămas-bun* / *Bun rămas* (**II 30 a, c**), sau o **inversare a topicii** obișnuite, de asemenea rareori, care pare cu atît mai ciudată cu cît contravine altor Fe din aceeași serie:

(27) *Noapte bună* [21] (**I 5**) / *Bună ziua* – *Bună dimineața* – *Bună seara*.

În cazul de mai sus, F **I 5** pare să contravină, ea, regulii seriei (deși este utilizată și o secvență ca: *Noapte bună, somn ușor, vise plăcute* [**I 45**], cu topica normală), în așa măsură încît nu numai că nimeni nu ar zice, de regulă: *Bună noapte* (vezi nota 21), dar pare o topică nefirească tocmai răspunsul regional: *Ziua bună*, *Dimineață bună*, *Sara bună* (**III 1, 3, 4**), dar și: *La bună vedere*.

[21] De asemenea pare ciudat faptul că F *Noapte bună* se utilizează numai la *despărțire* (poate că la origine exista F cu topica *Bună noapte*, avînd răspunsul ca în cele regionale [vezi III *1,3,4*], rămînind apoi numai forma *Noapte bună* care era *răspunsul* sau F de *plecare*?).

În unele variante regionale, topica răspunsului se inversează față de cea din adresare: (28) *Zîua bună* (**III 1** etc.), probabil nu numai din plăcerea stilistică a evitării monotoniei, ci poate ca reflectare a interesului (a politeții) față de partener, marcată printr-un efort de a varia replica, iar nu doar de a repeta ecolatic adresarea (formă mai puțin „cuviincioasă" — vezi: *Nu mă-ngîna* — adică: „Nu repeta exact ce zic eu").

În Fe care au verb (am văzut că în foarte multe dintre ele verbul lipsește), acesta este de obicei la început (cf. și Iordan, 1975, p. 229). Dar există și cazuri în care — chiar în invocații — verbul urmează după numele forței invocate: *Doamne ferește* (**I 97**), *Dumnezeu să-l ierte* (**I 101**) etc.

3.4. Din punct de vedere **semantic** și în general din punctul de vedere al **cîmpurilor lexicale**, se remarcă o (firească) selectare a termenilor și semnificațiilor cu **valori pozitive, benefice**: *a ajuta*, *a se bucura*, *bucurie*, *fericire*, *felicitări*, *noroc*, *plăcere*, *sănătate*, *sănătos;* sau de *captatio benevolentiae*: *a ierta*, *a mulțumi*, *a ruga*, *a scuza;* ori, în Fe vechi, de evocare a unui efect pozitiv din partea divinității: *a ajuta*, *a auzi*, *a da*, *a feri*, *a plăti*, *a răsplăti*.

Adjectivele și adverbele țin de obicei de aceeași sferă semantică: *bine*, *bun*, *frumos*, *mult*, *plăcut*, *ușor*. Este însă interesant de remarcat că în FeP din LR a existat o mai mare inventivitate, care a făcut să se repete mult mai puțin decît în engleză—americană (unde au devenit astfel monotone, redundante adesea și „tocite") adjectivele/adverbele *bun/bine (good, well), frumos (nice)*[22]. Totuși, valoarea de urare pozitivă a *majorității* FeP în LR este exprimată limpede și prin Fe relative la **saluturi**: *A da binețe* (cf. și ALR 1966, h. 1312).

Fe se axează adesea pe **perechi de termeni**, corespunzători adresării și (obligatoriului) răspuns: *a veni/a găsi*, *a rămîne/a pleca*.

În lumina teoriei „actelor de vorbire" (pe care nu o acceptăm ca mijloc universal de explicare a faptelor lingvistice, dar care poate fi eficientă în cazurile unor anumite verbe), se pot interpreta drept FeP și **jurămintele** și chiar unele formule de **amenințare**, deoarece **exprimă pe cale verbală** (prin urmare nu se trece la acțiune, ci acțiunea este amînată și doar **evocată** verbal; vezi și *infra* **4.2.**). Unele dintre aceste Fe sînt foarte plastice și exprimă stilistic forma de **act ilocuționar**:

(29) *Bagă-ți mințile-n cap* (**B I 134**)

(30) *Cînd ți-oi arde două palme...* (**B I 133**) sau: *Ți-arăt eu ție* (**B I 135**) [vezi și *supra* (13)]; cf. și, în lat., un exemplu tipic: [...] *Alioquin iam tibi depraesentiarum reddidissem* „Că altfel ți-aș fi arătat eu chiar acum" [Petroniu, semnalat de *LuW*].

3.5. Este de remarcat faptul că foarte multe FeP s î n t s c u r t e pentru că sînt e l i p t i c e (și sînt a c c e p t a t e c a a t a r e). Toate FeP sînt presupuse de către vorbitor a fi c o m p l e t a t e d e c ă t r e r e c e p t o r prin c o n t e x t u l s i t u a ț i o n a l (fără referire la

[22] Cf. Wolfson, 1981 a, p. 121 : 22,9 % *nice*, 19,6 % *good*.

acesta, ele nici nu ar putea funcționa) și de aceea Fe eliptice sînt acceptate aproape fără echivoc:

(31) *La mulți ani* [se zice numai într-un anumit context și este resimțit, de altfel, ca impropriu drept urare la o căsătorie, eveniment care se presupune a fi unic, nerepetabil „mulți ani“ în viața cuiva].

(32) *La anul, cu sănătate* (**I 78**) [se înțelege : să ne întîlnim în același loc, sau : sper să realizăm proiectul].

(33) *Sănătate* [își completează sensul urării cînd se referă la un om bolnav sau la oameni sănătoși, dar cărora li se urează o sănătate perenă].

(34) *Felicitări* [a devenit o urare expedient, interpretată de receptor datorită contextului cunoscut : promovare, nașterea copilului, logodnă, examen trecut cu bine etc.].

(35) *Pardon* [are alt sens în autobuz, spre a-ți face loc — de aceea, l-am și inclus separat în listă (**I 57**) — și alt sens cînd ai călcat pe cineva pe picior (**I 83**) sau cînd sughiți (**I 21**)].

3.6. Dar unele FeP sînt astfel structurate, încît pot constitui o p a r t e d i n t r-u n d i a l o g și sînt interpretate numai prin c o n t e x t u l l i n g v i s t i c al acestui dialog (vezi și *infra*, **3.10**).

(36) [— Ce mai faci?]
— *Bine, dar dumneata?*

(37) [— Am cumpărat un porc]
— *Să-ți trăiască!*

3.7. Legătura cu contextul situațional și structura (verbal) eliptică sînt corelate adesea cu utilizarea unui g e s t sau unei m i m i c i c o n v e n ț i o n a l e, care completează FP (uneori în sensul „sintaxei mixte“ Slama-Cazacu, 1976 și în (ed.) 1973, p. 155–164).

(38) *Poftim?* + *gest* cu mîna pîlnie la ureche [era un gest frecvent mai demult].

(39) *Să nu-ți fie de deochi* (**I 109**) + schiță de a scuipa către receptor [gest înlocuit prin interjecția *Ptiu!*, adăugată uneori la începutul F].

(40) *Salutare, salutare* (**I 91**) + gest specific cu mîna, către receptor.

(41) *Noroc* (**I 6**) + ciocnitul paharului.

3.8. FeP însoțite uneori de elemente **paralingvistice** :

(42) *Eh* [vezi **II 48a**], *Ei* [eventual înainte de *Bine* — **I 25**], *Oo* [surpriză, uneori înainte de *Salutare* — **I 91**].

3.9. De regulă, însă, FeP implică aspecte suprasegmentale și în special **o intonație** riguros fixată :

(43) *Sănătate* **I 46** și **I 60** nu pot fi spuse cu aceeași intonație. De asemenea, *Ce mai faci?!* (**I 23**) [către un prieten pe care nu l-ai văzut de mult] are altă intonație (care schimbă sensul) decît formula adresată grăbit, în treacăt, cuiva întîlnit pe stradă. Evident că altă intonație are *Să-ți trăiască* (**I 43**) referitor la cumpărarea unui porc, și *Să-ți trăiască* (**I 24**) la aflarea nașterii unui copil.

Aproape toate FeP au o intonație **exclamativă**, cu diversele nuanțe semnificative, în funcție de contexte, relațiile cu partenerii etc. Datorită acestui caracter general — pentru economie de semne redundante — nu am pus semnul exclamării după ele, așa cum ar trebui făcut într-un text în care nu ar fi vorba numai despre funcția specială, despre care discutăm

aci, a acestor expresii (*Bine* [**I 25**] poate avea multiple alte sensuri, într-un text).

Există şi cîteva FeP care au forma **interogativă** :

(44) *Ce mai faci?*

(45) *Pardon?* (**II 17**)

(46) *Cum aţi zis?* (**I 18**)

Foarte puţine FeP nu au nici una dintre aceste două modalităţi generale de intonaţie (exclamativă sau interogativă), dar şi în asemenea cazuri intonaţia „de politeţe", adecvată (eventual, de „mulţumire" banală), le conferă caracterul de F :

(47) *Sărut mîna* (**I 7**) [ca salut, banalizat ; sau ca mulţumire, tot banalizată, din partea copilului, pentru masă].

În multe FeP se observă şí lungiri de sunete, dispariţii de sunete etc. (vezi, pe larg, în Iordan, 1975, p. 31 şi urm.).

3.10. O caracteristică specifică structurii FeP din LR constă în construirea multora dintre ele ca o s t r u c t u r ă o b l i g a t o r i e d e d i a l o g, cu particularităţile dialogului (elipse, deictice, interpretare contextuală etc. — Slama-Cazacu, 1982).

În primul rînd, aproape toate aceste Fe (în orice caz, 99 % dintre cele din rubrica **A I**) impun cu obligativitate [23] un răspuns, fie prin cuplurile elementare ca **repetarea Fe** *:*

(48) — *Bună ziua.* — *Bună ziua.*

(49) — „[Un trecător zicea :] *Nea Ionică, să trăieşti!* — [Tata mare răspundea :] *Noroc, să trăieşti* " [*AuV*]

sau **Fe de mulţumire** (cerute de aproximativ 45% dintre Fe din **A I** — *Anexă)* :

(50) — *Felicitări.* — *Mulţumesc.*

(51) — *Tot ce-ţi doreşti.* — *Mulţumesc, asemenea ;*

fie prin **alte FeP** speciale, în general neopţionale, ci formînd cu F exprimată de primul vorbitor o structură obligatorie (de obicei tot în cupluri de Fe) :

(52) — *Bine-ai venit.* — *Bine v-am găsit.* [sau invers]

(53) — *Rămîneţi cu bine.* — *Să ne vedem cu bine.* [sau invers]

(54) — *Ce mai faci?* — *Bine, mulţumesc (dar dumneata?).*

(55) — *Mulţumesc.* — *Pentru nimic.*

(56) — *Îmi pare bine* (**I 69**). — *Asemenea.*

Dar una dintre caracteristicile frapante în LR este ş i r u l o b l i g a t o r i u d e F e, î n s e c v e n ţ e d i a l o g a t e (caracteristică a politeţii verbale care mai există în LR — deşi este pe cale de dispariţie —, pe care personal nu am constatat-o în alte limbi pentru situaţiile despre care va fi vorba, dar care se pare că mai poate fi identificată în domeniul balcanic). Este (şi mai ales era general) obligatoriu, ca atunci cînd cineva întreba despre vîrsta partenerului, despre starea lui civilă şi profesională, despre copii, avut, achiziţii (casă nouă, animal cumpărat recent, îmbrăcăminte) etc. s ă s e r ă s p u n d ă, l a r ă s p u n s u l p a r t e n e r u l u i, p r i n t r-o n o u ă F (specifică), după care urmează iarăşi F de

[23] „Dacă nu răspunde, [iţi] zici : Omu ăsta n-o auzit, ori e supărat pe mine : i-am dat Bună ziua, şi n-o răspuns" *(AuI)*.

mulţumire a „beneficiarului". Asemenea secvenţe de negocieri de politeţe comunicaţională par uneori similare repetatelor (dar subtil şi convenţional diferenţiatelor — cf. Tohyama, 1982) plecăciuni din politeţea japoneză:

(57) — *Cîţi ani ai?* — *Patruzeci.* — *Mulţi-nainte.* — *Mulţumesc, asemenea.* **(I 38)**

(58) — *Ai copii?* — *Da.* — *Cîţi?* — *Trei.* — *Să-ţi trăiască.* — *Mulţumesc, şi-ai dvs.* — *Cîţi ani au?* — *Cel mai mare, zece ani.* — *Mulţi-nainte.* — *Mulţumesc, şi dvs. la fel* etc. **(I 40, I 38)**

(59) — *E nouă haina?* — *Da.* — *S-o porţi sănătos.* — *Mulţumesc.* **(I 41)**

(60) — *Aţi terminat casa?* — *Da.* — *S-o stăpîniţi sănătoşi. S-aveţi parte de ea.* — *Mulţumim, asemenea.* **(I 42, III 42 a)**

Iată trei asemenea secvenţe, înregistrate exact, în trei situaţii, tipice pentru toate celelalte (asupra exemplului (63) vom reveni):

(61) [La plecarea unui musafir *(M)*, în prag — 1981] — *M: La revedere.* — *Gazda: La revedere. Salutări soţiei.* — *M: Mersi.* (După o pauză, repetînd salutul de despărţire, simte nevoia să adauge şi el:) — *M: La revedere. Salutări domnului profesor* — *G: Mersi.*

(62) [În tren — 1981] — *M: Aveţi şi dvs. o fetiţă?* — *I: Da.* — *M: Să vă trăiască.* — *I: Mulţumesc. Dvs. aveţi copii?* — *M: Nu.* — *I: A!...* — *M: Am avut unul — a murit.* — *I: A, îmi pare rău.*

(63) [În gară, la Breaza — 1982] — *A* (femeie, de aproximativ 50 de ani, educatoare la un cămin din Ploieşti, originară din Breaza; către un tînăr de aproximativ 27 de ani, tatăl unui băieţel de 4; 8, ambii din Breaza; copilul este foarte bine dezvoltat, inteligent, vioi, cuviincios, a crescut la creşă de la 8 luni]: — *Cîţi ani are (copilul)?* — *Tatăl: Cinci ani, în februarie.* — *A* (către tată): *Mulţi ani înainte.* — *Copilul: La mulţi ani să zici de ziua mea.* — *A* (tatălui): *Numai pe el îl aveţi?* — *T: Da.* — *A: Să vă trăiască.* — *T: Mulţumesc* [convorbirea nu continuă; a avut loc **numai** această „tranzacţie comunicaţională", de satisfacere a curiozităţii şi totodată de politeţe].

3.11. Se poate observa faptul că FeP sau secvenţele dialogate de FeP pot fi introduse **uneori** (cu sens) în interiorul unei convorbiri, sau o pot declanşa (creînd o atmosferă propice convorbirii), dar pot avea şi rolul unui surogat de convorbire, ele fiind deseori **singurul** mod de comunicare, înainte de care şi după care nu există alt dialog (vezi de pildă (62) sau (63) sau **I 1, 3, 4, 69, 70, 77** etc.).

În orice caz, pentru a funcţiona clar, FeP trebuie situate în anumite *situaţii şi poziţii contextuale* (înţelegînd prin aceasta: **locul** şi **timpul** în contextul situaţional, ordinea sau succesiunea în eventualul context lingvistic etc.). Se resimte ca o contravenire la normele politeţii, a începe o convorbire şi a spune **apoi**: *Bună dimineaţa*, sau a întrerupe o convorbire pentru a spune, **fără legătură**: *Să-ţi trăiască!* Uneori se spune *Pardon* **(I 21, II 87 b)**, în dialog, tocmai pentru că se întrerupe şirul semanticii acestuia.

3.12. Valorile stilistice ale acestor Fe sînt variate, dar foarte multe sînt destul de puternice, în comparaţie cu FeP, relativ „palide" în general din lat. clasică (şi chiar cu FeP atestate ca atare din lat. „colocvială"—vezi

Hofmann, 1926, p. 132 și urm. : *sis* [si vis], *sodes* [si audes], *si vobis placet*, etc.) ; în ceea ce privește diverse alte expresii „colorate" – ca *grafitti* de la Pompei sau din Petroniu etc., ca (30) – nu avem certitudinea că nu sînt creații individuale, literare chiar, sau că sînt propriu-zis Fe și de aceea nu ne îngăduim să ținem seama de ele. Sînt remarcabile, în foarte multe dintre FeP din LR, nu numai varietatea lexicală-semantică (deși sînt axate pe un cîmp semantic limitat), dar și nuanțatele relații contextuale (de diverse niveluri) și cumulul expresiv (destul de normat, dar bogat în pitoresc și substrat afectiv) de elemente verbale, suprasegmentale, paralingvistice și nonverbale (gesturi, mimică, apel la obiecte din situație). De asemenea, sînt remarcabile figurile de stil cristalizate în aceste Fe fixe, particularitate care le conferă o valoare de utilizare încă actuală și de reflectare a unui (cel puțin aparent) fond de afectivitate sinceră (vezi de pildă sugestiva și totodată bogata în încărcătură simpatetică : *Să-i fie țărîna ușoară* – **B I 103**). Stereotipia acestor Fe încă nu a făcut ca toate să devină complet goale de sens ; izbește ca un fenomen deosebit de interesant această împletire de exprimare fixă și totodată încă plină, în general, de valori stilistice, resimțirea obligativității formei fixe și totodată eficiența lor funcțională ca reflectare de afectivitate puternică, avînd adesea valoarea unei expresii spontan emoționale (sau cel puțin putînd deveni astfel în orice moment, cînd are această intenție un emițător, sau putînd fi interpretată ca atare de un receptor).

4.0. Analiza rezultatelor din punctul de vedere al funcției FeP. Vom adăuga aci date reieșind din analiza mai detaliată a funcției generale a acestor Fe : exprimare verbală a politeții, pentru realizarea interacțiunii. Așa cum am precizat *supra*, această bază funcțională comună, ca și corelațiile dintre diversele categorii care vor reieși din analiză (nu putem separa urarea, de Fe de compliment ori de întîlnire/despărțire, ori a acestora de invitație etc.) ne-au făcut să includem toate Fe în aceeași clasă unitară, cu anumite subclase sau categorii subfuncționale. Analiza ne-a condus la constituirea a două posibile clasări, pe baza criteriilor (**4.1.**) și (**4.2.**). Pentru ambele clasări vom trimite la schemele 1 și 2, fără a ocupa prea mult spațiu pentru explicarea lor, decît cînd va fi necesar să dăm anumite exemple sau justificări.

4.1. Clasarea subfuncțiilor FeP în legătură cu diversele situații (vezi *Schema 1)*. Un sondaj statistic (prezentat numai ca indicații preliminare) arată interesante raporturi de frecvențe. Se remarcă marele număr al FeP legate de evenimente importante (21%), după care urmează cele utilizate la despărțire (15%) și în legătură cu starea sănătății (12%), Fe de întrebare sau după întrebări în legătură cu situația interlocutorului (11%; dar adăugîndu-se urările din *c*) și *e*) procentajul crește foarte mult), apoi la întîlnire (9%), la oferirea a ceva etc. (8%), cînd s-a provocat un neajuns (7%), la primirea a ceva (6%), la solicitare a ceva (5%), la noi achiziții (3%); la constatarea unei greșeli etc. (*k*), precum și la afirmarea bunei credințe (*l*) numărul de Fe

Schema 1

(Sînt clasate 134 de Fe; se va da un singur exemplu — numai din **A I** sau **B I**, iar dintre acestea nu din toate subclasele, de exemplu la c) —, apoi numerele FeP din *Anexă* — de asemenea numai din **A I** și **B I**; se va specifica numai *numărul*, în cazul celor din **AI**, și litera **B** cu *numărul* în cazul celor din **B I**; între ( ) Fe utilizate, dar nu foarte specifice situației)

a) La întîlnire (sosire)	*b) La despărțire (plecare)*	*c) La evenimente (importante) din viața umană* (naștere, căsătorie, moarte, petrecere, sărbători, promovări etc.)	*d) La noi achiziții* (casă, locuință, îmbrăcăminte, animale etc.)	*e) În legătură cu starea sănătății sau în general cu procese biologice, randament în muncă etc.* *(urări, sfaturi)*	*f) La oferirea a ceva, la primirea unui musafir sau ca răspuns la mulțumiri*
Bine v-am găsit **(32)** 1, 3, 4, 7, 16, (23), (25), 31, 32, (34), (35), 69, 90, 91	*Drum bun* **(28)** 1, 2, 3, 4, 5, 7, (16), (22), 28, 30, 45, (47), 65, 70, 77, 82, (89), 90, 91, B 105	*Tot ce doriți* **(20)** 6, 20, 22, 24, 26, 27, 29, 34, 35, 38, 40, 44, 46, 52, (53), (54), 56, 58, 59, 61, 68, 75, 79, 84, 89, 96, B 101, B 102, B 130 etc.	*Să-l porți sănătos* **(41)** 41, 42, 43, B 131	*Odihnă plăcută* **(47)** 16, 27, 29, 33, 38,46, 47, 48, 60, 68, 80, 85, 86, 92, B 110 etc.	*Poftiți, vă rog* **(49)** 37, 39, 49, 50, 55, 62, 63, 67, 72, 73, 74, 76

g) La primirea a ceva (mulțumire)	*h) La solicitarea a ceva*	*i) (Cînd se pun întrebări) în legătură cu situația interlocutorului* (despre copii, vîrstă etc.)	*j) Cînd cineva a greșit, a provocat un neajuns interlocutorului (scuze)*	*k) La constatarea unei greșeli sau inadvertențe (de conduită sau pe cale verbală)* sau a unor *acțiuni considerate că ar putea fi nocive, făcute de cineva*	*l) Cînd nu este crezut cineva, ori se presupune că există îndoieli referitoare la buna credință a vorbitorului (Pe cuvîntul meu)*
Sărut mîna **(7)** 7, 8, 36, 39, 51, 71, B 101, B 103 etc.	*Te rog* **(12)** 12, 13, 14, 15, 17, 18	*Ce mai faci?* **(23)** 23, 25, (26), (29), (34), 38, 40, (41), (42), (43), 53, 54, (56), (58), B 106 (și unele de la *c*) și *e*))	*Iertați-mă* **(11)** 10, 11, 21, 57, 64, 66, 83, 87, 88, (B 98) etc.	*Nu-i frumos (să spui așa)* **(83)** 78, 79, 81, 83, 93, 94, 95, B 97, B 98, B 99, B 100, B 104, B 105, B 106, B 109, B 120, B 121, B 133, B 134 etc. (majoritatea Fe din **B**)	B 132 etc.

Schema 2

Subfuncțiile formulelor de politețe în limba română

II. În raport cu finalitatea lor (indicînd intenția sau atitudinea vorbitorului)

a) Urări de bine (de captare a bunăvoinței partenerului sau reală solicitudine)

- α) *Pentru sănătate*
  - a interlocutorului (*Să fii sănătos*)
  - a familiei interlocutorului (*Să-ți trăiască*)
- β) *Urări pentru starea după moarte a cuiva apropiat interlocutorului (Să-i fie țărîna ușoară)*
- γ) *Pentru viață lungă* sau *fericită (La mulți ani, să crești mare, La mai mare)*
- δ) *Pentru prosperitate (La mai mare, Noroc)*
- ε) *Pentru o ambianță bună* (ziua, drumul, petrecerea, munca etc.) *(Bună ziua, Drum bun, Bine te-am găsit, Petrecere frumoasă)*
- ζ) *Pentru o bună desfășurare a proceselor biologice (Somn ușor, Să vă fie de bine)*
- η) *Pentru bune relații cu interlocutorul,* marcare a solidarității *(La revedere, Condoleanțe, Îmi pare rău)*
- θ) *Pentru o stare bună în comun (Cînd (ne-)o fi mai rău așa să (ne) fie, Să ne vedem cu bine)*

b) Mulțumiri (pentru servicii, pentru o urare, pentru un obiect primit) *(Mulțumesc)*

- *Mulțumire propriu-zisă (Mulțumesc)*
- *Mulțumire-refuz (Mulțumesc, nu mai pot)*
- *Mulțumire-urare (Să vă fie de bine* [după masă])
- *Mulțumire de solidaritate (Mulțumesc, asemenea)*

c) Solicitare a ceva, cerere (Te rog, Nu vă supărați)

d) Minimizare a scuzelor, a mulțumirilor (Nu face nimic, Pentru puțin)

e) Scuze (Să mă ierți)

f) Întrebări cu funcție de curtoazie sau *intenție de compliment, după care urmează urări (Cîți copii ai? Ce mai faci? Cîți ani ai?)*

g) Răspunsuri la urări etc. (La fel și dumitale) (vezi și *b*)

h) Invitare (Poftiți)

i) Invocații în favoarea partenerului sau solidar cu el

- *(De malo fugiendi) Doamne ferește*
- *(De bono expetendo) Să dea Dumnezeu*

j) Pentru corectare (cu scop educativ) *(E rușine)*

k) Marcarea bunei credințe (jurămînt, angajament, amenințare, avertisment) *(Pe ce-am mai scump)*

l) Omagiu (Sărut mîna [în trecut și altele : *Sărut picioarele Măriei tale* etc.])

actuale este destul de redus (*k* : 2%); majoritatea Fe din **B** *(Anexă)* se pot încadra de fapt în categoria (*k*).

4.2. Clasarea subfuncţiilor FeP în raport cu finalitatea lor (indicarea intenţiei sau a atitudinii vorbitorului) (vezi *Schema 2)*. În primul rînd, se remarcă numărul mare şi categoriile subfuncţionale mai numeroase ale **urărilor** (care se diferenţiază după situaţiile propriu-zise, dar şi după relaţiile stabilite cu interlocutorul; între urări sînt şi acelea care includ pe vorbitor [*i* şi *a* θ)], urări de sănătate dar şí privind starea „confortabilă" de după moarte a celui apropiat interlocutorului, procesele biologice etc.). Am considerat, deci, drept FeP, şí unele **invocaţii**, dar numai în cazurile cînd ele sînt exprimate **pentru interlocutor**, cu intenţia solidarităţii cu el (în alte situaţii, desigur că **aceleaşi** Fe **nu** pot avea statut de FeP). Intenţia de solidaritate, de a exprima **grija** sau **solicitudinea** pentru situaţia actuală şi viitoare a partenerului, a familiei şi a bunurilor sale este reflectată de **urări** (care includ pînă şi preocuparea pentru procesele biologice — ca şi pentru ceea ce ar putea „simţi" trupul după moarte). Printre aspectele supuse solicitudinii vorbitorului sînt incluse şí înseşi **vorbele** partenerului şi efectele lor *(Nu ţi-o fi gura poleită)*, ca şi **acţiunile** sale *(Să fie la ea acolo)*. Solidaritatea cu partenerul — atitudine clară de curtoazie — se manifestă, astfel, şí prin Fe de Mf (vezi *supra*, *3.2.)*, de „îndepărtare a răului" (vezi mai ales **B** — în *Anexă)*, proferate nu atît pentru vorbitor (sau nu numai în interesul său), ci incluzînd într-un act de protecţie verbală comună pe vorbitor şi pe partener (cu tot ce ţine de el). **Mulţumirile** sînt de asemenea numeroase şi diferenţiate. Se observă şí minimizarea **scuzelor** şi a **mulţumirilor** *(d)*, fenomen existent şi în limba engleză *(Don't mention it)*; ne întrebăm dacă mai specifice LR nu sînt mulţumirile pozitive, cu urări *(Să-ţi fie de bine*, ca răspuns la : *Mulţumesc (pentru masă)*. Răspunsul obligatoriu de mulţumire face desigur să crească ocurenţa FeP (dar nu atît numărul formelor propriu-zise de mulţumire).

Uneori, forma interogativă este resimţită ca mai „politicoasă" şi astfel apar FeP ca pseudo-întrebări: *Vrei să*[*-mi dai*. . .]*?* **(II 14a)**, în loc de *Te rog să*. . .

Un fenomen interesant este numărul redus de Fe de **compliment** (spre deosebire de engleză—americană). Atitudinea de complimentare se exprimă indirect de obicei, prin **întrebările** puse interlocutorului, care vor să arate o intenţie de curtoazie (de interes pentru situaţia partenerului), după care să urmeze neapărat urarea *(Să o porţi sănătoasă)*. Complimentul nu are de obicei FeP tradiţionale în LR, probabil şi pentru că i se opunea credinţa în „deochi" (după un compliment propriu-zis, urma F din **B 109)**. Dar întrebarea şi urarea consecutivă răspunsului au şí funcţia mascată de a satisface **curiozitatea** vorbitorului (care îşi cere oarecum scuze, tocmai prin urarea obligatorie).

Grija faţă de **prevenirea** greşelilor pe care le-ar putea face partenerul, a „răului", a posibilelor consecinţe ale încălcării regulilor de bună cuviinţă se reflectă în mai toate FeP, dar în mod explicit în **urările nega-**

tive *(i)*[24], la adresa unui dușman al partenerului, în care este invocată foarte des divinitatea în cele cu finalitate educativă **de corectare** *(j)*. Același rol îl au **amenințările** — care pot fi considerate acte ilocuționare (de tipul clasicelor „Îți făgăduiesc", exprimînd verbal o acțiune, fără ca în fond să realizezi ceea ce ai exprimat — Strawson, p. 24, Searle, p. 39—40 etc., în Searle [ed.], 1971) : prin acestea se avertizează că, încălcîndu-se o normă de conduită, există posibilitatea unei corectări fizice din partea vorbitorului (amenințarea *Cînd ți-oi trage*... **[B 133]** (vezi și *supra*, **3.4.**) nu înseamnă și trecerea la actul bătăii). Evident, poate fi considerată discutabilă încadrarea unor invocații, jurăminte sau amenințări în categoria FeP. Considerăm însă cu totul justificată înglobarea unor invocații printre FeP în cazul în care ele sînt exprimate **pentru folosul partenerului**, dintr-o atitudine de solidaritate cu acesta (vezi și *supra* **3.2.**). În ceea ce privește interpretarea drept FeP a jurămintelor și mai ales a unor amenințări — violență „în embrion" sau încă în stare potențială, amînată prin însăși interpunerea actului verbal —, o propunem deocamdată ca ipoteză, care ar putea fi testată prin cercetări, eventual experimentale, și respinsă numai dacă aceste investigații ar infirma-o.

Buna credință este o acțiune care joacă rol important în relațiile de solidaritate și ca atare partenerul trebuie convins — cel puțin pe cale verbală — că vorbitorul nu vrea să-l înșele cînd îi arată bunele sale sentimente. Intensitatea emoțională și hiperbolicele asigurări din aceste **jurăminte** reflectă situații în care nu întotdeauna interlocutorii puteau fi siguri de buna intenție a partenerilor și de un simplu „cuvînt" *(Pe cuvîntul meu)* sau „cuvînt de onoare" *(Pe onoarea mea)*.

5.0. Obligativitatea FeP are două aspecte : acela al coerciţiunii formale, relative la utilizarea unor **anumite forme** (fixe sau cel puțin cu o structură relativ invariabilă) **(5.1.)**, și acela al **necesității** convenționale — impuse de normele comunității respective — ca, în anumite situații, să fie (neapărat) **folosite anumite Fe.**

5.1. Obligativitatea formală. Am discutat mai sus **(3.)** despre particularitățile structurale ale FeP din LR. Aceste particularități indică existența, în general, a unor forme fixe, care nu sînt însă aleatorii, ci se încadrează în modele de structuri care revin în toate FeP. O particularitate a sistemului de FeP tradiționale încă existente în LR constă în faptul că variantele opționale sînt mult mai rare decît în cazul FeP corespunzătoare din limba engleză [25] și că ele respectă în general structura formei de bază. Chiar atunci cînd există variante (iar ele sînt firești, avînd în vedere nu numai răspîndirea pe o largă arie teritorială, ci și încercarea de adaptare nuanțată la parteneri și situații diferite), acestea se încadrează în modelul general sau, ceva mai mult, în structura FP respective (schimbîndu-se eventual topica, unele cuvinte — cu altele care rămîn însă în

[24] Nu neapărat în sensul interpretat de *AuI* : „urare de bine"/„urare de rău" — „cînd te-njură, te blastămă". Ne referim, în orice caz, la urările negative la adresa unui dușman al partenerului, iar nu la urări negative adresate partenerului însuși (ca : *Du-te învîrtindu-te)*, pe care nu le putem îngloba în nici un caz printre FeP (cum am făcut, totuși, pentru unele Fe relativ glumețe : *Călătorie sprîncenată*, sau pentru Fe de prevenire a partenerului prin „acte potențiale" — vezi „amenințările").

[25] De pildă, cazul „complimentelor", cf. Wolfson 1982a, p. 127.

aceeaşi sferă semantică — sau unele elemente morfologice ori sintactice):

(64) *Bună ziua/Ziua[ă] bună* (ambele, ca **răspuns**).

(65) *Rămîneţi cu bine/Rămîneţi sănătoşi* etc.

Probabil că această particularitate este legată şi de forţa de utilizare a FeP încă existentă în LR. Pe măsură ce slăbeşte coerciţiunea utilizării **anumitor** forme în anumite situaţii (de pildă, în societatea franceză actuală, „mulţumirea pentru masă"), dispare şi forma fixă, începînd să fie folosite (deoarece se resimte totuşi necesitatea de „a spune ceva") surogate ori Fe slab structurate, opţionale sau care nu au legătură cu structura tradiţională obligatorie, sau, în sfîrşit, Fe care sînt adoptate din alte limbi (de exemplu, în franceză, la plecarea după o cină : „A fost o seară plăcută (vă mulţumim)"). De aceea, vorbitorii nici nu mai resimt, în asemenea cazuri, caracterul de „formulă" al expresiilor folosite (cf. Manes şi Wolfson, 1981, p. 126, 127, şi observaţiile noastre, de pildă la subiecţii tineri anchetaţi în Italia, la Bari). Folosind o metaforă, am putea spune că în aceste comunităţi — în cazul unora dintre FeP sau al majorităţii — se brodează pe o canava cu conture trasate foarte vag, pe cînd în LR se urmează desene absolut precise sau cel mult se fac variaţii coloristice ori de detalii în interiorul desenului.

Desigur, multe asemenea forme fixe sînt pe cale de dispariţie în LR sau nu mai sînt folosite ca atare în mod obligatoriu decît de generaţii vîrstnice din anumite medii *(Puşché(a) pe limbă(-ţi)*[26], pe cînd cele tinere (de la care uneori încep să se răspîndească Fe şi la celelalte generaţii) adoptă alte Fe — din limbi străine (prin contact direct cu vorbitori nativi, dar mai ales din filme, cîntece etc. —, cum este cazul lui *Ciao* [pronunţat, mai ales la început, *Cia*^{u}], sau creează unele noi, respectînd ori nu structura tradiţională.

Sînt Fe care dispar din cauza modificării mentalităţii, care face să se opereze înlocuiri lexicale sau de alt ordin :

(66) *Să nu fie mai rău* **(I 95)**, înlocuind pe *Să nu dea Dumnezeu mai rău* **(B 119)**.

Se poate observa, totuşi, că unele Fe de acest fel (invocînd divinitatea) rămîn ca automatisme în vorbire :

(67) *Doamne fereşte*

fără ca această utilizare să însemneze o atitudine religioasă sau în general retrogradă. De altfel, este cert că prezenţa obligatorie a numirii divinităţii într-o F (din **B** — *Anexă*) nu mai reflectă astăzi neapărat o mentalitate mistică, după cum FeP aparent „neutre" din acest punct de vedere, ca :

(68) *Noroc* [la strănut]

sau chiar :

(69) *La mulţi ani*

pot fi uneori spuse sau receptate pe baza unui fond (cel puţin neconfesat) de credinţe superstiţioase. În cele din urmă, constatăm — cu surprindere, poate — că toate FeP (cele mai aparent nesemnificative din acest punct de vedere şi spuse de persoane fără astfel de convingeri retrograde şi cu

[26] Am auzit, în Bucureşti — în glumă —, *Púşchea pe limba ta.*

deplina convingere că Fe nu au acest caracter) au avut, la origine, asemenea substrat semantic :

(70) *Bună ziua* [să-ți fie ziua „bună", propice, favorabilă]

(71) *Să trăiești* [=îți urez să rămîi în viață – ca și cum ai putea contribui, astfel, la aceasta ; urarea provine din vechea credință în forța magică benefică sau malefică a cuvîntului].

Prin urmare, obligativitatea în plus sau în minus a formei FeP depinde mult de schimbarea mentalității într-o comunitate, dar și de o eronată interpretare a ceea ce rămîne în unele dintre aceste forme (vezi **B** din *Anexă)* ca invocări lipsite de substratul originar, devenite pure automatisme verbale. Ceea ce conferă adevărata semnificație, din *acest* punct de vedere — ca substrat al simplei manifestări de „politețe" (sinceră „omenie", solidaritate etc.), care rămîne astăzi funcția de bază și generală —, este, la unele Fe, intenția reală, mărturisită sau nu (atitudinea de absolută indiferență față de sensul magic sau de netă superstițiozitate), iar nu **forma** ca atare. Investigațiile socio- și psiholingvistice pot deci nu numai să releve tendințele de evoluție a obligativității formelor din FeP, dar și să indice erorile în interpretarea lor de către profani.

5.2. O b l i g a t i v i t a t e a u t i l i z ă r i i F e P (i n d e p e n d e n t d e f o r m a l o r). Utilizarea oricărei FP este resimțită ca obligatorie din punctul de vedere al funcției lor generale, de bază, adică al îndeplinirii unui „ritual de politețe", care reglează interacțiunea umană. Cine nu spune *Bună ziua* sau *La revedere*, fără să încalce reguli convenționale definitiv stabilite (vezi : *Bună ziua, căciulă, că stăpîn-tu n-are gură — MaS)?* Absența unei FP în situația în care ea este așteptată — și mai ales a FeP acceptate într-un anumit moment istoric și generalizate la orice vîrste și medii — este interpretată nu numai ca o „nepolitețe", ci de-a dreptul ca un act ciudat, a cărui explicație este căutată în schimbarea „bunelor sentimente" față de cineva ori într-o conduită de neatenție etc. (vezi observația făcută de *AuI*, nota 23).

Dar există **variații** în utilizarea obligatorie a FeP, în sensul folosirii **unora** sau al **căderii în desuetudine** a altora, în funcție de modificări istorico-sociale, culturale, de mentalitate etc. Desigur că astăzi nimeni nu mai resimte ca obligatorie (nici măcar ca posibilă) utilizarea FP *Sărut picioarele (Măriei tale)*. De asemenea, sînt situații care **nu mai cer** cu obligativitate o FP : cînd strănută cineva sau cînd are o îmbrăcăminte nouă etc. Fenomenul acesta ne-a apărut ca foarte evident și în sondajul făcut în Italia de sud, unde tinerii **nu știau** că există situații care cer Fe **speciale** (afară de salut etc.), iar *BrM* (lingvist totuși) ne-a afirmat peremptoriu că el **nu cunoaște** (sau că nu se mai utilizează în mediul său, în anumite ocazii)[27] FeP, pe care ulterior le-a cules, la cererea noastră, de la o persoană din mediul din care provine și el, adică de la mătușa sa, *IlS* : vezi *supra*, nota 13 și *infra*, **6.**)

Obligativitatea pentru o întreagă categorie de Fe poate să se mențină, să fie întărită sau numărul de ocurențe ale FeP să crească din cauza marii frecvențe a unor situații sau a creșterii acestei frecvențe (numărul mare

[27] Nu se prea răspunde la o scuză (de exemplu *Non fa niente)*. Se urează obligatoriu pentru o petrecere : *Buon divertimento* sau *Buone feste*, dar *BrM* spune că nu știe FP cînd cineva a cumpărat o casă (pe cînd IlS : *Ca puzzatə campá cient'annə)*.

de categorii ale subfuncției **urare** se datorează și faptului că există multe categorii de evenimente importante în viața oamenilor, dar și faptului că, odată cu creșterea demografică sau cu trăirea în comunități mereu mai mari, fiecare individ are din ce în ce mai multe ocazii să utilizeze FeP specifice).

Dar obligativitatea pentru categorii de Fe (respectiv de a utiliza Fe în anumite situații) poate varia la același individ sau într-o colectivitate (în funcție de împrejurări) sau poate chiar să dispară (temporar sau pentru o perioadă anumită) (probabil că nu se poate spune niciodată că dispar definitiv)[28]. Aceeași persoană poate folosi Fe într-o împrejurare anumită dar nu le utilizează în alt mediu (unde nu sînt obligatorii) sau, din cauza unor anumite **condiții** situaționale, obligativitatea este anulată. Astfel, în timpul unor procese vitale de muncă, în situații care cer un tempo rapid, concentrare a atenției, economie de comunicări verbale, FeP sînt reduse și nu mai apar ca obligatorii (ele pot fi notate totuși în unele activități — la televiziune, de exemplu : ,,*Vă rog*, mai repede ", Slama-Cazacu 1964, p. 226 — , sau în situații speciale : *Noroc bun* — salut la mineri —, ori în momente mai relaxate și totodată intenționat formale: [într-o uzină electronică :] ,,*Sanda, vrei să-mi dai și* mie pil[a] aia?", Slama-Cazacu, 1964, p. 179).

De asemenea, frecventa repetare a unor situații și lipsa de probabilitate a **reîntîlnirii** acelorași persoane (care să creeze ,,rușinea" de a nu folosi FeP de salut, de pildă, în situațiile de obligativitate generală) fac ca una și aceeași persoană să nu utilizeze o FP pe care ar considera-o de obicei obligatorie. De pildă, în tren, la intrarea sau plecarea dintr-un compartiment, în special persoanele care ,,fac navetă"[29] nu mai resimt FP de salut ca obligatorie, pe cînd ceilalți călători o comentează ca o lipsă de bună cuviință.

5.3. Obligativitatea se exprimă atît pentru cazurile din **5.1.**, cît și pentru cele din **5.2.** prin **frecvența** de ocurență, proporțională, de obicei, cu obligativitatea. Totuși, există factori subiectivi, de ordin calitativ, care fac ca parametrul ,,frecvență" să nu fie un indicator foarte exact al obligativității. De pildă, la un moment dat, unele FeP pot să devină obligatorii datorită utilizării lor oficiale, recomandate de instituții școlare etc., fără ca frecvența de ocurență să fie, deocamdată, mare (este necesar

[28] În SUA a slăbit obligativitatea pentru anumite **urări** *(greetings)* sau **mulțumiri** *(thanks)* în anumite situații (cf. Wolfson, 1981 a, p. 127, 129), fiind folosite în schimb, obligatoriu, complimente (care nu au însă structura fixă, vezi *supra* **1.1.**), înlocuite în LR cu **urări**. Este de menționat că unele cercetări de psihologie socială, studiind experimental influența modului de formulare a unei rugăminți asupra eficienței ei, conchid (Mikula, 1977, p. 7, 22) că interlocutorii dau urmare mai degrabă solicitărilor care încep cu descrierea concretă a mobilului rugămintii : ,,Entschuldigen Sie bitte, ich muss dringend telefonieren und habe mein Geld zu Hause vergessen. Würden Sie...", decît celor care încep cu o formulare generală de rugăminte : ,,Entschuldigen sie bitte, würden Sie so nett sein und...". Autorii nu remarcă însă nici rolul pe care îl joacă, în ambele cazuri, FP din Germania *(Entschuldigen Sie...)*, în absența căreia rămîne de văzut dacă ,,intrarea în subiect" *ex abrupto* ar avea efect în contextul german ; după cum nu observă nici faptul că în engleză (experimente făcute de alți autori, *apud* Mikula), **nu se mai spune vreo FP** înainte de nici una dintre categoriile de rugăminți ,,concrete" sau ,,generale" : "Would you do something for me" — care este un surogat de FP, corespunzător însă, în germană, abia ,,treptei a doua" a FP).

[29] În unele țări am remarcat, de asemenea, că nu se mai resimte ca obligatoriu acest salut față de călători necunoscuți.

un anumit timp pentru ca o FP să fie învăţată, folosită de o colectivitate numeroasă, deci să cunoască o largă răspîndire). Autoritatea (prestigiul) unor persoane (eventual puţine la început)[30] care utilizează obligatoriu anumite FeP poate duce adesea la modificări ulterioare în frecvenţa propriu-zisă de folosire a acestor Fe de către o colectivitate.

5.4. Atît obligativitatea formală, cît şi necesitatea folosirii obligatorii a FeP în anumite situaţii pot fi supuse unei analize psihologice[31], care poate explica mai bine anumite aspecte ale FeP.

În primul rînd, din punctul de vedere atît al formei, cît şi al funcţionării lor, utilizarea FeP poate fi încadrată în procesul general al deprinderilor de diverse reacţii sau comportamente mai complexe şi al formării acestora (cu specificul însuşirii şi funcţionării automatizate a secvenţelor verbale). Aşa se explică atît utilizarea lor promptă, adecvată la diversele situaţii, şi totodată permanenţa lor în vorbire, chiar cînd nu li se mai atribuie funcţiile originare (vezi, între altele, cunoscutul *Bože upasi* „Doamne fereşte", încă frecvent ca automatism în limba rusă). Se verifică şi în aceste cazuri faptul cunoscut în psihologie, în funcţionarea automatismelor, şi anume posibilitatea existenţei unui control conştient cînd intervin „obstacole" (sau cînd, în cazul investigaţiilor noastre, persoanele erau solicitate să răspundă la chestionar).

Alt aspect psihologic îl constituie învăţarea FeP (bazată pe memorare, care este facilitată, la rîndul ei, de tiparele relativ fixe, de scurtimea majorităţii Fe şi de unele elemente prozodice).

În general, FeP sînt „predate" generaţiilor tinere de către adulţi încă de timpuriu (fac parte din „bună creştere"). Însuşirea FeP ca atare este însoţită şi de învăţarea asociată cu situaţiile în care trebuie utilizate şi de încadrarea lor într-un ansamblu de reguli de comportare pentru întreţinerea relaţiilor de interacţiune socială. Corpusul nostru relativ la dialogul între copii cuprinde un număr destul de mare de FeP, folosite încă de la o vîrstă foarte timpurie (le întîlnim chiar sub 3 ani)[32]. De exemplu (Slama-Cazacu, 1961 ; paginile indicate după exemplu se referă la această lucrare ; toate exemplele sînt expresii spontane, înregistrate în cursul jocului copiilor) :

(72) — *S.* (3 ; 2)[33] : *Poftim.* — *M.* (3 ; 2) : *Mulţumesc.* (p. 113)

(73) — *C.* (3 ; 6) : [vorbind la telefonul-jucărie] *Da[r] ce faci, Dan?* — *D.* (3 ; 5) : *Bine fac, da[r] tu ce faci?* — D. (3 ; 5) : *Bine fac, da*[r] *tu ce faci?* (p. 58)

(74) — *A.* (3 ; 6) : *Ce faci, Dănuţ?* — *D.* (3 ; 5) : ***Bine fac. Tu ce mai faci?*** — *A* : ***Bine.*** (p. 58)

(75) — *Z.* (4 ; 2) : *Hai, te rog frumos, Ilenuca.* (p. 113)

(76) — *A.* (4 ; 6) : [în jocul de-a cumpăratul alimentelor] *Vă rog daţi-mi o varză.*

[30] Cf. importanţa pe care o pot juca diverşi factori ai contextului social, între care partenerii înşişi (Slama-Cazacu, 1970, şi în Slama-Cazacu [red.], 1973, p. 35–50).

[31] După cîte cunoaştem, prima de acest fel în literatura referitoare la FeP.

[32] De altfel, unele FeP sau surogate ale lor sînt „predate" copilului mic : „(Întinde mîna şi) zi : *Bună ziua*", sau : „Zi : *Pa*", „Zi : *Mersi*" etc. ; cf. şi Manes şi Wolfson 1981, p. 127 : „Formule ca 'bye-bye' şi 'thank you' sînt printre primele cuvinte pe care le învaţă copilul" ; vezi şi Eisenberg, 1982.

[33] Vîrsta copiilor : prima cifră indică anii, a doua lunile.

(77) — *F*. (6 ; 3) : [la „telefon") : *Te rog ca să vii pîn[ă] la mine diseară*. (p. 113).

Foarte semnificativă este conștiința timpurie a obligativității FeP[34].

(79) — *M*. (2 ; 8) : *Poftim* [„dă mîncare" păpușii]... *Spune me[r]si... la revedere.*

(80) — *A*. (7 ; 3) : [răspunde „la telefon", la întrebarea „Ce mai faci?" :] *Bine*. — *O*. (6 ; 11) : [îl corectează] *Bine, mulțumesc.*

Cînd unele FeP nu mai sînt „predate" copiilor sau ei nu le aud cu o frecvență care să ducă la învățarea lor spontană, copiii reacționează mirați (neînțelegîndu-le) sau pot susține corectitudinea altor FeP, care le par cele adecvate (vezi protestul copilului din exemplul (63), *supra* **3.11.**). De altfel, uneori la fel reacționează și adulții care nu mai cunosc sensul unei FP : răspunsul din *Anexă*, **II 48a**, arată că FP **Sănătate**, cînd strănută cineva, nu mai este înțeleasă ca atare (drept urare : să nu urmeze boală după strănut, ci sănătate), ci drept o interpretare greșită, din partea primului vorbitor, a strănutului, ca „semn de sănătate" (la fel, în cazul urării : *Chef!*).

Uitarea FeP este firescul corelat al învățării unor asemenea forme devenite automatisme. Cu alte cuvinte, uneori ele pot continua să fie utilizate fără ca vorbitorul să fie deplin conștient că le mai utilizează sau pot fi „uitate" în aparență, dar un efort de reamintire a lor le reactivează (un subiect — *PeS* — a exclamat, în cursul aplicării chestionarului, mirat că nu-și mai amintea unele FeP în primul moment, pentru ca apoi să le „regăsească" : „Ia uite — expresii pe care le-am cunoscut în copilărie și le-am uitat!").

Utilizarea FeP este legată de atitudini de obicei intens și în general pozitiv **afective**. La multe persoane din generațiile mai vîrstnice se păstrează conștiința necesității folosirii FeP și ele manifestă nemulțumire cînd cineva nu li le adresează. Iar unor persoane din anumite medii, care țin la FeP pentru „prevenirea răului", utilizarea acestora le pare un ritual care nu poate fi încălcat.

În condițiile în care anumite FeP nu mai sînt folosite cu mare obligativitate sau, dimpotrivă, cînd ele nu sînt utilizate deși normele de bună conviețuire **în acea** comunitate ar cere-o, FeP (sau absența lor) pot **caracteriza personalitatea** unui vorbitor. Este unul dintre cazurile în care se pot face inferențe relative la o persoană (la vîrsta ei, tendința de „nonconformism", etc.), din observarea comportamentului verbal[35]. În general, FeP din LR au indicat acel pronunțat „conformism" tradițional al colectivității mai ales în ocaziile solemne, despre care vorbea N. Mărgineanu (1973, p. 195).

În general, obligativitatea FeP nu este resimțită ca o coercițiune negativă, ci ele sînt utilizate cu **plăcere** (toți subiecții ne-au răspuns, în convorbiri sau la chestionar, cu vădit interes și cu mare bunăvoință de

[34] Copiii își însușesc și Fe de corectare, pe care le utilizează cînd alții încalcă o regulă de politețe verbală : (78)—*O*. (6 ; 11) : *Ce vorbești prostii?*

[35] Aspect remarcat și speculat în literatură, în teatru etc. (într-un film din SUA — cu acțiunea situată în a doua decadă a secolului XX— o bătrînă îi spune unui tînăr : *Bless your heart* „Binecuvîntată să-ți fie inima").

cooperare : *AuI* : „No, acuma, cu plașere – orișice m-ăi întreba-mă" ; iar subiecții tineri – ca aceia din Italia –, care nu aveau conștiința existenței unor asemenea Fe, au devenit, treptat, curioși și au fost stimulați să le identifice în amintiri despre conduita verbală a unor persoane mai în vîrstă, din familie). Cauza acestei atitudini în general pozitive [36] față de obligativitatea unor FeP stă probabil și în faptul că prin acestea se poate răspunde cu ușurință la cerințele de interacțiune socială și că, odată învățate, ele funcționează ca instrumente adecvate la diverse împrejurări în care este greu să „găsești cuvintele potrivite" (la o înmormîntare, ca și la un eveniment fericit – cf. și Tannen și Öztek, 1981, p. 517, și Fillmore, *apud ibid.*, p. 516). De asemenea, observă Manes și Wolfson (1981, p. 124), FeP pun la dispoziție mijloace verbale care previn inadvertențele în comportament (în cazuri cînd fie o expresie prea erudită, fie una informală ar crea vorbitorului o anumită vulnerabilitate, expunîndu-l la critici)[37].

Februarie 1983 *București, Moxa 10*

[36] Nu am întîlnit manifestări negative în cursul investigațiilor noastre, dar desigur că ele ar putea exista, de pildă la tineri care vor să pară neconformiști etc. Este interesant de menționat, însă, faptul că autorii din SUA care au folosit tineri (studenți) ca ajutoare în culegerea corpusurilor nu relatează cazuri de reacții negative, ci dimpotrivă, arată interesul lor (Manes și Wolfson, 1981). Iar Tannen și Öztek (1981) – cercetători relativ tineri – susțin utilitatea în viața de toate zilele a FeP.

[37] După Manes și Wolfson, 1981, p. 124, 125, FeP minimizează diferențele și totodată oferă oricui posibilitatea de a folosi expresii ușor de identificat în orice context.

Trends in Romance Linguistics and Philology, edited by Rebecca Posner, John N. Green, Haga – Paris – New York, Mouton Publishers, vol. I, 1980, VIII + 386 p.; vol. II, 1981, II + 422 p.

Apariția, în cunoscuta colecție *Current Trends in Linguistics*, a patru volume consacrate lingvisticii romanice constituie un eveniment a cărui importanță nu mai trebuie subliniată. Inițiativa din 1972 a prestigiosului editor al colecției, Thomas Sebeok, a devenit, grație eforturilor editorilor acestei „serii", Rebecca Posner și John N. Green, o realitate. Avem la dispoziție primele două volume – *Romance Comparative and Historical Linguistics* și *Synchronic Romance Linguistics* – asupra cărora se vor opri comentariile ce urmează (celelalte două sînt consacrate studiilor de filologie și stilistică și, respectiv, studiilor consacrate limbilor romanice non-standard și creolelor romanice). Primul volum cuprinde nouă studii grupate în trei secțiuni: *Comparative linguistics (Introduction, Comparative grammar, Substrata), Historical phonology and grammar (Romance historical phonology, Romance historical morphology, Romance historical syntax)* și *Historical lexical studies (Historical Romance lexicology and semantics, Romance etymology: A state of the art, Interlanguage influences).* Li se adaugă un apendice în care sînt înregistrate principalele dicționare din domeniul romanic și altul cu lucrările bibliografice fundamentale consacrate studiilor lexicale și o bogată bibliografie (peste 1 500 de titluri). Volumul al doilea cuprinde 11 articole grupate în trei secțiuni: *Linguistic description (Introduction, Phonetics and phonology, Synchronic comparative grammar or in quest of the Romance type, Some problems in semantic investigation), Sociolinguistics (Sociolinguistics, Studies on linguistic nationalism in the Romance languages)* și *Methodological approaches (Idealism, La psychosystématique du langage dans les études romanes, La glossématique, Functionalism and Romance linguistics, Generative grammar).* Avînd în vedere coeziunea mai mică a problemelor abordate în acest volum, indicațiile bibliografice însoțesc fiecare articol în parte.

Structura volumelor, ca și a articolelor, este determinată de concepția care a prezidat întreaga lucrare: aceasta nu este nici o istorie a romanisticii și nici o introducere epistemologică sistematică în disciplină. Este o concepție adecvată, pe de o parte, profilului colecției în care apare și, pe de altă parte, principalei destinații pe care editorii par a fi rezervat-o lucrării: "We do not seek to sketch out the whole history of the discipline, but to concentrate on the more recent periods and on the future, showing *new recruits* (s.n.) that there still remain exciting things to be done, building on the impressive achievements of the past" (Rebecca Posner, *Introduction*, vol. I, p. 6). Este, de asemenea, o concepție adecvată momentului actual al disciplinei. Caracterizarea sugestivă a acestuia, așa cum o formulează Julius Purzinsky pentru fonologia romanică istorică, ni se pare valabilă pentru întreaga arie a lingvisticii romanice: "It is rare that evaluations of trends in scholarship can be fitted into neat chronological divisions, but we seem to be at one of those critical moments when a whole series of approaches is about to be abandoned, or laid aside temporarily, in the interest of a new line of attack" (vol. I, p. 77). Moment care obligă pe romaniști, într-o lucrare ca aceea pe care o prezentăm, la o examinare lucidă a stadiului actual al cercetărilor în fiecare domeniu (informațiile – referitoare cu precădere la perioada postbelică – se opresc în general la nivelul anului 1974) și la depistarea principalelor direcții pe care pare a se concentra cercetarea viitoare. În acest scop, abordarea diverselor subiecte este realizată, pe de o parte, dintr-un unghi comparatist (selectînd îndeosebi informații din și sugestive pentru întreaga arie

romanică) și, pe de altă parte, din perspectiva aplicării modelelor teoretice în acest domeniu în vederea examinării eficacității practice. Apelînd la specialiști în diverse domenii, din diferite centre de romanistică, editorii propun, în fond, un exercițiu de aprehendare și de geneză, de înțelegere și, în același timp, de construire a noi perspective ale disciplinei. Ca în orice lucrare de acest fel, cu mai mulți autori, solicitați a-și alege ideile ce li se par mai importante, atingerea acestui obiectiv este realizată în grade diferite. Cele mai multe articole se concentrează asupra rezultatelor principalelor tipuri de demersuri teoretice și metodologice, cu luări de poziție explicite sau implicite ale autorilor. Se întîlnesc însă și articole care, deși interesante în sine, ne par a avea o structură mai puțin adecvată țelurilor lucrării : Knud Togeby (vol. I, p. 105 – 157) prezintă, în fapt, o sinteză proprie, de orientare tradiționalistă, a faptelor de morfologie romanică ; articolele lui Gérard Moignet, *La psychosystématique du langage dans les études romanes*, și Michel Arrivé, *La glossématique*, (vol. II, p. 285 – 305) par mai degrabă ample bibliografii comentate. În ansamblu însă, lucrarea reușește să înfățișeze cu pregnanță principalele aspecte și tendințe ale lingvisticii romanice contemporane. Imaginea globală pe care o conturează este aceea a unei discipline care a trăit din plin procesul de reorganizare a cunoașterii specific secolului nostru, proces care a constat, în primul rînd, într-o sporire a complexității metodologice în comparație cu ,,vîrsta de aur'' a ei, de la care a moștenit un imens volum de material faptic.

Este de remarcat, înainte de toate, în strînsă legătură cu noile orientări metodologice, accentuarea interesului pentru cercetările sincronice, avînd drept consecință directă creșterea numărului de studii consacrate diverselor limbi și diminuarea celor elaborate dintr-o perspectivă explicit comparatistă. Trebuie subliniat însă că raportul dintre viziunea sincronică și cea diacronică – cu corolarul ei limba ca structură independentă sau fenomen determinat sociocultural – nu a cunoscut în romanistică înfățișarea unei opoziții ireductibile, ca în unele orientări din lingvistica generală. Astfel încît, cînd în anii '70 "the wheel has come full circle... once out-moded romanist prejudices are in fashion again : the similarity, nay often identity, of synchronic and diachronic processes is generally recognized, and study of geographical or social variation in language is closely linked with the investigation of language change" (R. Posner, *Introduction*, vol. I, p. 5). Chiar introducerea în aceste volume a unor articole consacrate substratului (Giovanni Battista Pellegrini, vol. I, p. 43 – 77) sau studiilor de sociolingvistică (Beatriz R. Lavandera, *Sociolinguistics*, vol. II, p. 129 – 229 ; Kenneth H. Rogers, *Studies on linguistic nationalism in the Romance languages*, vol. II, p. 229 – 330) este grăitoare în acest sens. În ceea ce privește cercetările din acest din urmă domeniu, de remarcat că noul cadru teoretic și metodologic al sociolingvisticii elaborat în deceniul al șaselea în S.U.A. nu s-a bucurat de prea multă receptivitate printre romaniști, care, beneficiari ai unei bogate tradiții de cercetare a limbii în contextul social-cultural, par a-l privi ca pe o nouă tehnică pentru descoperirea de soluții deja cunoscute. În ceea ce privește raportul dintre abordarea sincronică și cea comparatistă, lucrarea pe care o prezentăm sugerează cu claritate imposibilitatea eludării dimensiunii comparative în studiile de romanistică. Lăsînd la o parte referirile frecvente la alte idiomuri romanice chiar în studiile consacrate unei singure limbi sau unui singur aspect al structurii acesteia, studiile contrastive, încă în faza de pionierat, cu posibile rezultate incompatibile cu cele ale cercetării comparative tradiționale, sînt considerate un promițător pas spre descoperirea trăsăturilor specifice așa-numitului ,,tip romanic''.

Interesante observații furnizează lucrarea de față cu privire la impactul diverselor modele teoretice asupra cercetării și rezultatelor acesteia din domeniul romanic în perioada examinată. Primul, cronologic, dar și ca amploare, despre care se poate afirma că

a lăsat o amprentă indiscutabilă în istoria disciplinei, este cel structural, în diversele sale ipostaze. În toate compartimentele limbii lucrările de orientare structuralistă sînt bine reprezentate, ele pot fi elogiate sau contestate, dar nu ignorate. Acolo unde abordarea structurală se distanţează de ortodoxismul doctrinar, rezultatele ei se bucură de o largă audienţă, ca în cazul studiilor de fonologie istorică ale lui Martinet şi Wartburg. Analiza semică (Coseriu, Pottier), cu o ascendenţă evident structurală, se dovedeşte deosebit de fertilă atît în semantica descriptivă, cît şi în cea diacronică ("In so far as historical semantics has progressed it has been a spin-off from the developments in Saussurean semantics", R. Posner, *Historical Romance Lexicology and Semantics*, vol. I, p. 182). Chiar în activitatea – aproape singulară – a lui Y. Malkiel, pe care erudiţia masivă şi atenţia pentru detaliu îl apropie mai mult de orientarea tradiţionalistă, principiile şi tehnicile structuraliste nu sînt ocolite. Penetraţia modelului generativ-transformaţional în cercetările de romanistică, de dată mai recentă, nu permite, se pare, un bilanţ prea bogat, cel puţin în cercetările de diacronie; pe de altă parte, modelul nu a reuşit încă să-şi dovedească adecvarea la obiectivele comparative indispensabile disciplinei. De cea mai mare audienţă s-a bucurat acesta în domeniul gramaticii sincronice (cu excepţia portughezei, limbile romanice standard dispun de cîte o gramatică generativă), iar în unele probleme disputate "Romance languages have been in the forefront, with reflexive verbs and cliticization taking most attention" (John N. Green, *Generative grammar*, vol. II, p. 379). Este de remarcat însă că, în acest domeniu, participarea din interiorul ariei romanice la dezvoltarea şi rafinarea modelului teoretic este mai pregnantă, ca în cazul lui Nicolas Ruwet, situat în prima linie a transformaţionalismului european, atît prin rezultatele obţinute în domeniul sintaxei franceze, cît şi prin inovaţiile metodologice propuse teoriei standard extinse. Contribuţii ale romaniştilor la elucidarea unor probleme teoretice fundamentale evidenţiază şi Emanuel Vasiliu, autorul articolului *Some problems in semantic investigation* (vol. II, p. 89–129). Sînt elemente care anunţă depăşirea statutului, deloc compromiţător de altfel, de "theory-testing", pe care John N. Green îl recunoaşte lingvisticii romanice în introducerea sa la volumul al II-lea (p. 27). Instrumente utile cercetării a furnizat şi teoria guillaumistă a psihomecanicii sau psihosistematicii, mai ales în sintaxa istorică, care, ca domeniu bine precizat şi delimitat al romanisticii, constituie o importantă contribuţie a ultimelor decenii. În sfîrşit, pentru a completa tabloul studiilor contemporane de romanistică trebuie menţionat aportul (mai ales în studiile şi dicţionarele etimologice) metodelor de orientare preponderent tradiţionalistă, ca şi reapariţia, în dezbaterile metodologice, a unor adepţi ai reconstrucţiei (Clifford S. Leonard Jr., *Comparative grammar*, vol. I, p. 23–43).

Nu putem încheia aceste consideraţii prilejuite de volumele consacrate tendinţelor curente în lingvistica romanică fără a sublinia prezenţa compactă a studiilor româneşti în peisajul actual al cercetărilor. Contribuţiile în problemele contactului între limbi, sociolingvisticii, gramaticii contrastive, gramaticii sincronice comparative, fonologiei istorice sînt apreciate de autorii articolelor consacrate acestor domenii ca realizări de prim rang, iar Bucureştiul este privit alături de Strasbourg, Berkely, Heidelberg şi Tübingen ca "permanent gathering places for Romanists". Semnificativă în acest sens este şi solicitarea unui lingvist din ţara noastră, Emanuel Vasiliu, pentru elaborarea articolului consacrat uneia dintre cercetările cele mai noi şi mai complexe ale lingvisticii generale şi romanice: cele de semantică. Este meritul lingviştilor români de a se fi impus, prin ţinuta lucrărilor lor, atenţiei romaniştilor din cele mai diferite centre ale lumii. După cum un mare merit al autorilor volumelor pe care le-am comentat este acela de a condensa, într-un spaţiu res-

trîns în comparație cu multitudinea datelor, toate informațiile relevante pentru caracterizarea evoluției lingvisticii romanice. O evoluție care, tensionată dar fără rupturi dramatice cu trecutul, o situează alături de celelalte științe umaniste în procesul de lărgire și esențializare a demersului specific lor.

Februarie 1983

JANA BALACCIU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

MIRCEA HOMORODEAN, **Vechea vatră a Sarmizegetuzei în lumina toponimiei**, Cluj-Napoca, 1980, 264 p.

Studiul lui H. începe printr-o introducere, după care vin următoarele capitole : I : *Oamenii din partea locului* (p. 49–80) ; II : *Evoluția așezărilor* (p. 81–110) ; III : *Străvechi îndeletniciri* (p. 111–116) ; IV : *Mentalitatea geografică populară* (p. 117–215) și V : *Graiul* (p. 216–264) – cel mai bogat din toate. Lucrarea se încheie printr-un indice, urmat de două rezumate : unul în limba italiană și altul în franceză.

Remarcăm bogata introducere în care socotim ca deosebit de util paragraful ce însumează metodologia cercetării toponimice. De remarcat următoarele paragrafe din cap. IV : 1. *Topografice;* Ridicături (de teren), Depresiuni și locuri plane, Ape stătătoare și curgătoare și 2 : *Mitologice,* care aduc fapte mai puțin invocate în studiile de toponimie anterioare.

În ceea ce privește sensul topicului *Sarmizegetusa,* H. arată că înseamnă probabil ,,cetatea de palisadă pe stîncă'' (p. 51), citînd în acest sens studiul remarcabilului dacolog și epigrafist Ion I. Russu, *Limba traco-dacilor* (București, B., 1967[2], p. 127 și 167). Autorul propune o nouă etimologie pentru *Orăștie* ; ,,la origine un nume popular și, putem anticipa, românesc'' (p. 61–63), așa că n-ar fi din maghiarul **Varosó,* cum au susținut E. Petrovici, G. Kisch și N. Drăganu. Tot așa *Cucuiș* nu vine de la *a (se) cucuia,* ci din maghiarul *kökényës (patak)* = ,,pîrîul cu porumbari, cu arbuști spinoși'' (p. 69). Este de subliniat observația pe deplin întemeiată că ,,un studiu general al toponimiei plaiurilor carpatice ar contribui, fără îndoială, la relevarea unor aspecte inedite ale vieții desfășurate odinioară în acești munți socotiți pe drept cuvînt punți de legătură între Transilvania și celelalte provincii istorice românești'' (p. 222, nota 54).

Sînt însă în studiul, altfel bogat, al lui H., și unele scăpări din care semnalăm cele de mai jos.

Astfel, autorul susține că *grădiște* < bg. *gradište,* cum crede acad. Iorgu Iordan, *Toponimia românească* (= TR, p. 441). În realitate însă *grădiște* l-am luat din sl. c. *gradŭ* < lat. *grandis* ,,mare, înalt''. Că *grădiște* este sl. c. o dovedește și prezența topicului *Grădiște* pe întregul teritoriu istoric românesc. H. arată că *Blaga* < *Blaha* (p. 26), în fapt însă la originea lui Blaga stă apelativul sl. c. *blagŭ* ,,bun''. *Borăști* < *Bora* (p. 29), în realitate însă sl. c. *boru* ,,pădure''. Subliniem că *Dobrovăț* (p. 71) este sigur sl. c. *dobru* ,,bun'' și forma românească *Dobrovăț* – care în treacăt fie zis n-are nimic comun cu *Dumbrăvățul* – cum dimpotrivă crede acad. Iorgu Iordan, TR, p. 70 – s-a format din sl. pl. *Dobrovți* ,,urmașii lui Dobr'', așa cum de pildă din sl. *Volovți* s-a constituit rom. *Volovăț.* H. crede că *Draga* < *doroga* (p. 75), dar în realitate *Draga* < sl. c. *dragŭ, -a,* ,,drag, -ă''.

H. arată că *Hlincea* ,,provine de la carierele de lut (glina)'' (p. 103). Trebuie însă adăugat că *Hlincea* are la bază un antroponimic *Hlincea* ,,fiul lui Hlina'', care provine din ucr. *hlina* ,,lut'' < sl. c. *glina,* cu același sens. Greșit susține autorul că *Holboca* < *hulboacă*

(p. 104), căci în realitate *Holboca* < ucr. *hlibok, -a,* ,,adînc", -ă" < sl. c. *glŭbokŭ, -a,* cu acelaşi sens. Cf. şi sinonimele româneşti *Adînca* şi *Adîncata* pentru *Holboca.* La *Horodiştea* (p. 107) trebuia adăugat că forma este ucraineană. Orientîndu-se după *Dicţionarul limbii române,* publicat de Academia Română, autorul susţine că *gorgan* este ,,de origine incertă" (p. 121). În fapt însă acest apelativ este o formă coruptă din cumanicul *kurgan* ,,cetate" < pers. *kur hané.* De altfel studiul lui Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,* p. 533 şi nota 7 se arată că *Corhană* şi *gorgan* < cuman. *kurhán.* De la cumani au luat cuvîntul şi ruşii – la 1458 exista un sat Kurganovţi în Ţara Kievului (cf. *Slovnik stároukrainskoy movi XIV=XV st.* – lucrat de un colectiv sub conducerea lingvistei Lucia L. Gumec'ka – Kiev, 1977, s.v.). Sub forma *kurhan* cuvîntul fiinţează în ucraineană, de unde a trecut în aceeaşi formă în cehă şi în polonă. De la cumani l-au luat apoi tătarii şi turcii, iar de la ucraineni, şi maghiarii (cf. la aceştia din urmă, la 1470, *Blasium Korhan,* Szamota István, *Magyar oklevél-szótár,* Budapesta, 1902–1906, sub Korhány?).

La *Ţiclău* – de la aceeaşi p. – este de adăugat şi *Ţicleni* din Gorj. Notăm apoi că există şi mold. *ţiglău* – prezent în satul meu natal Buteşti, de pe malul stîng al Prutului –, exact cu acelaşi sens, pe lîngă trans. *ţiglău,* remarcat în *Dicţionaru limbii româneşti* (sub *ţiclău)* al lui August Scriban. H. crede că *Lungani* derivă de la aspectul populaţiei : ,,oameni înalţi, lungi" (p. 140). Însă, de fapt, *Lungani* < antroponimicul *Lungu,* fondatorul satului. Autorul crede că *Miletinul* < adj. *milet* cu sufixul *-in* (p. 146). În realitate originea se află în antroponimicul sl. c. *Miletinŭ* = (fiu, urmaş) al lui *Milea* < *Milogostĭ* sau *Miloslavŭ* – sl. c.

H. susţine că *Moimeşti* < *Moimescu* (p. 155), dar aici originea se află în sl. c. *Moimirŭ* – un cneaz morav cu acest nume este pomenit de N. Drăganu *(op. cit.,* p. 41) şi care, pe la 847, se străduia să unească pe toţi slavii din Moravia sub un singur stăpînitor. Autorul crede că sl. *rebro* = movilă (p. 190), inexact, căci cuvîntul înseamnă ,,coastă", iar topicul *Rebricea* are sensul de ,,costişă". H. susţine că *Robotaia* < antroponimicul *Robu* (p. 194), dar aici este vorba de originea ucr. *robota* ,,muncă", căci *Robu* a dat *Robeşti.* Autorul crede că *Soloneţ* < *solnŭ* (p. 209), însă în realitate *Soloneţ* < rus., ucr. *solonŭ* < sl. c. *slanŭ* ,,sărat". *Uda* nu înseamnă ,,loc umed, mlăştinos" (p. 239), ci este sl. c. *udŭ* ,,membrum virile", deci poreclă, cf. rom. *Mic Futilă* (Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române* = D. Bogdan, *Glosarul,* p. 12) ce traduce antroponimicul slav *hueсĭ* (în acelaşi loc). La p. 280 sub *Baluri* se arată bine că topicul este ,,format de la n. p. *Balu",* dar este de adăugat că *Balŭ* < sl. c. *balij* = ,,vraci, vrăjitor" şi el stă la baza a numeroase antroponime şi toponime simple şi compuse, ca de pildă : *Bal* – prezent pentru prima oară în pisania votivă din anul 1314 a bisericii din *Streisîngeorgiu* (Haţeg, jud. Hunedoara) (cf. Damian I. Bogdan, *L'originalité des inscriptions des manuscrits, documents et livres imprimés roumains rédigés en langue slave,* în « Revue des études sud-est européennes » XIX (1981), 1, sub tipar) – ; *Balaci* care nu este de origine pecenego-cumană, cum cred I. Conea şi I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie pétchénègue-comane de la Plaina roumaine du bas-Danube* (în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958,* p. 156) ; *Balco* < *balij* + suf. *ko* ,,fiul lui Bal", *Balea, Balica* ,,al lui Bal" – numele de familie al hatmanului Melentie Balica, a cărui soţie Şcheuca a restaurat în 1586 un preţios Tetraevangheliar din 1512 al mitropolitului Moldovei, Teoctist (Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă,* p. 111) ; *Balici* ,,fiu al lui Bal", *Balin* ,,al lui Bal" ; *Baliţa* < *balij* + suf. dim. rom. *-iţa,* voievod maramureşan citat în actul din 22 mai 1404 privind mănăstirea Sfîntului Arhanghel Mihail din Ţara Teres (Maramureş), căreia îi închină proprietăţi şi în Ţara Cîmpulung de pe Tisa *(ibidem,* p. 126, în indice greşit : ,,Cîmpulung (Moldovenesc)" ; *Balinţa* şi, *Balş.* Topicele simple : *Baloşeşti* < *Baloş, Balota de Jos, ~ de Sus* < *Bal* + suf. *-ota*

Baloteasca < *Balotă, Balotești* < *Balș, Bălcăuți* < *Balco, Bălceana* < *Balciu, Bălcești* < *Balciu, Bălcuța* < *Balco, Băleasca* < *Bal, Băleni* < *Bal,* apoi *Bălinescul* < *Balin* < *Bal.*

Ca antroponime compuse sînt: *Balomir balij* + sl. c. *mirŭ, merŭ* „vestit" < celt. *māros* „mare", sensul fiind „vraci vestit" și *Balosin* „fiul vraciului". Iar ca topice compuse notăm: *Balasinești, Balomir, Balomireasa, Balomirești, Balomirul de Cîmp* și *Balosin,* derivînd toate din *Balomir.*

Iar cît privește *Vlamnic* — ce apare pentru prima oară într-un act moldovenesc din 1440 sub forma *Hlabnic,* apoi sub *Hlăbnicel, Vlavnic, Vladnic, Hladnic, Vlatnic, Vlamnec* și *Vlabnic* — are sensul de „găvan cu izvoară care nu îngheață iarna" (D. Bogdan, *Glosarul,* p. 64—65 sub *hlăbnicel).* Presupunem că *Vladnic* este o formă coruptă a sl. v. *hladnikŭ* „friguros". Deci *Vlamnic* nu înseamnă „lac", cum crede H. (p. 250).

Cît despre indice, acesta nu reprezintă o parte pozitivă a lucrării, căci H., în tendința de a-l selecta cît mai mult, a omis nu numai exemple, ci chiar și un șir întreg de topice pe care le studiază în context. În acest sens citām spre pildă: *Cioaca Fetelor* (p. 55), *Coasta Cremenii* (p. 55), *Dealu Cremenii* (p. 55), *Dealu Laosului* (p. 75), *Glăjerie* (p. 68), *Gruiu de Cremene* (p. 55), *Pîrău cu Bani* (p. 55), *Pîrău Sasului* (p. 75), *Pîrău Turcilor* (p. 77), *Pe Cucuiș* (p. 68—69), *Piscu Cremenișului* (p. 55), *Preluca Tălianului* (p. 77), *Rîpa cu Galbeni* (p. 55), *Rovina Țiganului* (p. 77) etc.

În concluzie se pot spune următoarele: deși cartea lui Mircea Homorodean cuprinde unele lipsuri, ea merită totuși prețuire și aceasta pe temeiul că autorul, adunînd un material deosebit de bogat, s-a străduit să-l disece în toată plinătatea lui, punînd astfel la dispoziția cercetătorilor rezultatele muncii sale.

DAMIAN P. BOGDAN

XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Napoli, 15–20 aprile 1974. Atti, vol. I, Napoli, Gaetano Macchiaroli, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1978, 517 p.

Primul volum al ,,Actelor Congresului Internațional de lingvistică și filologie romanică'' a apărut în 1978, după ce, în 1976, fusese editat volumul al II-lea, iar, în 1977, volumul al IV-lea[1].

Prezentul volum cuprinde rapoartele ținute la cele trei ședințe plenare și comunicările participanților la cele șase mese rotunde organizate pe diferite teme. La începutul volumului figurează un scurt cuvînt înainte al lui Alberto Várvaro, sub îngrijirea căruia au apărut cele cinci volume ale *Actelor*. Acesta prezintă importanța congresului pentru lingvistica și filologia romanică, comunică conținutul celor cinci volume de *Acte* și încheie mulțumind organizatorilor congresului și celor care și-au dat concursul la buna lui desfășurare. Urmează listele comitetului de patronaj al congresului, ale comitetului de onoare, științific și organizatoric. Regretăm că nu este inclusă, ca în alte *Acte*, și o listă a participanților.

Prima ședință plenară, intitulată ,,Latina, limbile germanice și limbile romanice'', deschisă de alocuțiunile lui Giuseppe Galasso și Kurt Baldinger, cuprinde două rapoarte aparținînd lui Yakov Malkiel și Max Pfister.

În primul raport, *Critères pour l'étude de la fragmentation du latin* (p. 27–47), Yakov Malkiel observă că timp de două secole de cercetări minuțioase privind diferențierea limbilor romanice s-au emis ipoteze izolate, rod al unor conjuncturi istorice, și nicidecum teorii în adevăratul sens al cuvîntului. Aceasta face necesară elaborarea unei singure teorii, care să demonstreze că, în domeniul clasificării genetice a familiilor de limbi, explicațiile faptelor fonetice, morfologice și lexicale nu pot avea decît o valoare relativă. Autorul analizează critic două lucrări cu același titlu ale lui W. von Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachen*, una scrisă în 1936, sub formă de articol, cealaltă în 1950, sub formă de carte, în care Wartburg încearcă să delimiteze zonele dialectale, să justifice fragmentarea latinei în mai multe idiomuri, pe baza anumitor fenomene fonetice, excluzînd faptele de morfologie, sintaxă și lexic. Y. Malkiel se oprește în continuare asupra criteriului morfologic și sintactic aplicat la clasificarea și distribuția geografică a idiomurilor romanice. Concluzia autorului este că fragmentarea unei structuri lingvistice omogene poate fi explicată numai prin cercetarea deopotrivă a structurii fonetice, morfologice și lexicale a acesteia.

În cel de-al doilea raport, *Le superstrat germanique dans les langues romanes* (p. 49–97), Max Pfister, limitîndu-se la perioada decisivă de formare a limbilor romanice, cuprinsă între secolele V și IX, abordează problema modului cum trebuie studiată influența superstratului germanic asupra formării unora dintre limbile romanice și cea a posibilităților de diferențiere a componentelor superstratului germanic. Autorul este preocupat de consecințele lingvistice provocate de contactul dintre romani și triburile germanice asupra formării francezei, occitanei, francoprovensalei și italienei. M. Pfister ajunge la concluzia că invadatorii germanici au creat în întreaga Romanie condițiile politice favorabile unei fragmentări lingvistice, au întărit dezvoltarea autonomă a vechilor regiuni sub

[1] Volumul al II-lea a fost prezentat de noi în SCL XXIX (1978), nr. 4, p. 462–466, iar volumul al IV-lea în SCL XXXIII (1982), n. 3, p. 288–291.

dominaţie romană, regiuni care s-au detaşat apoi de zona de influenţă lingvistică a Romei, ceea ce a permis formarea limbilor romanice. Ocupîndu-se de metodele care permit o clasificare a diferitelor componente ale superstratului germanic, autorul constată că cercetarea acestui fenomen a fost posibilă mai ales datorită studierii distribuţiei geografice a elementelor germanice. În continuare se prezintă succint influenţa superstratului gotic, burgund, francic, lombard asupra formării unora dintre limbile romanice.

După salutul profesorului Gabriele de Rosa, rectorul Universităţii din Salerno, a doua şedinţă plenară, avînd ca titlu ,,Stadiul actual al semanticii în domeniul romanic", include rapoartele lui Tullio De Mauro şi Gerold Hilty. În timp ce Tullio De Mauro, în contribuţia sa, *Stato attuale della semantica* (p. 103–116), face o trecere în revistă a cercetării actuale în acest domeniu al lingvisticii, Gerold Hilty, în *L'état actuel de la sémantique dans le domaine roman* (p. 117–129), este preocupat de un aspect predominant în semantica actuală, cel al structurării şi analizei semnificaţiei semantemelor, deci cel al analizei componenţiale sau semice.

În sfîrşit, amintim cea de-a treia şedinţă plenară, intitulată ,,Genurile literare în Evul Mediu romanic", care cuprinde rapoartele lui Hans Robert Jauss şi Karl D. Uitti, primul cu titlul *Cinq modèles d'identification esthétique. Complément à la théorie des genres littéraires au Moyen Âge* (p. 145–164), cel de-al doilea, *Foi littéraire et création poétique. Le problème des genres littéraires en ancien français* (p. 165–176).

În continuare figurează 25 de comunicări ţinute în cadrul celor şase mese rotunde care au ca teme: ,,Geografia lingvistică şi sociolingvistica", ,,Problemele politico-culturale ale limbilor romanice în lumea actuală", ,,Gramatica transformaţională şi gramatica istorică", ,,Romania mediteraneană şi Mediterana neromanică", ,,Limba vorbită şi tradiţiile scriitoriceşti în Evul Mediu", ,,Premisele ideologice ale criticii textuale".

Din cauza numărului mare de contribuţii şi a varietăţii tematice, nu ne-am oprit decît asupra cîtorva comunicări care ni s-au părut de un interes mai larg şi care pun probleme viu dezbătute în lingvistica actuală. Se remarcă astfel contribuţia lui Gaston Tuaillon, *De la géographie linguistique à la sociolinguistique* (p. 193–206), în care se constată că dialectologia franceză, spre deosebire de cea italiană, s-a orientat prea puţin spre dezvoltarea sociolingvisticii, datorită situaţiei dialectale specifice din Franţa, unde dialectele dispar încetul cu încetul. Sociolingvistica franceză e nevoită să-şi bazeze observaţiile pe elementele regionale ale francezei, realizîndu-se astfel o serie de atlase pe regiuni, iniţiate de A. Dauzat şi create de autori celebri, cum ar fi P. Gardette, J. Séguy, P. Nauton.

O succintă dar instructivă prezentare a situaţiei lingvistice din Catalonia din 1900 şi pînă astăzi este expusă de A.-M. Badía Margarit, în *Panorama socio-linguistique du catalan contemporain* (p. 235–248), autorul punînd accentul pe dificultăţile întîmpinate de limba catalană pentru a putea să se menţină ca mijloc de comunicare şi pentru a deveni o a doua limbă oficială în această regiune a Spaniei. Aceste dificultăţi, survenite după 1939, sînt datorate slabei dezvoltări a limbii scrise catalane, a învăţămîntului în această limbă şi a mijloacelor audiovizuale. Pe aceeaşi linie de preocupări se înscrie şi articolul Ricardei Liver *I problemi di una ,,quarta lingua nazionale"* (p. 249–255), în care autoarea urmăreşte poziţia grea a retoromanei din Elveţia, limbă neunitară, divizată în cel puţin cinci varietăţi dialectale, şi ameninţată de germanizare.

Masa rotundă consacrată gramaticii transformaţionale şi celei istorice a inclus cîteva contribuţii menite să urmărească unele aspecte ale raporturilor dintre cele două tipuri de gramatici. Am reţinut două expuneri care răspund mai bine acestei chestiuni. În comunicarea intitulată *De la philologie à la grammaire transformationnelle, en passant par le structuralisme. Perspectives sur le changement phonétique* (p. 299– 315), Noel L. Corbett pune în valoare ceea ce este esenţial pentru cercetările de fonologie diacronică în domeniile înrudite reprezentate de filologia tradiţională, de structuralism şi de gramatica transformaţională. Pentru a delimita mai bine cîmpul de ,,cauzalitate internă" pe baza unor opoziţii

lexicale, autorul se oprește mai ales asupra raporturilor dinamice care unesc fonetica superficială (sintagma) de fonetica sistematică (paradigma).

Arătînd în expunerea sa *Grammaire transformationnelle et grammaire historique* (p. 329–342) că nu există, pînă la acea dată, contribuţii ale gramaticii transformaţionale care să fi adus progrese sau reînnoiri efective în gramatica istorică, E. Coseriu relevă posibilităţile şi limitele aplicării metodei transformaţionale în domeniul gramaticii istorice. Afirmaţiile autorului se bazează pe teoria schimbării lingvistice dezvoltată în 1957 în lucrarea sa *Sincronía, diacronía e historia*. Coseriu demonstrează astfel că gramatica generativ-transformaţională se limitează la teoria generală a schimbării lingvistice şi la nterpretarea ei în termeni transformaţionali, la tipologia acestei schimbări. Ea nu poate aduce nimic nou în ceea ce privește descrierea sau justificarea intrinsecă și extrinsecă a unei schimbări lingvistice într-o anumită limbă. În acelaşi timp, autorul recunoaşte că teoria transformaţională a evidenţiat distincţia dintre competenţă şi performanţă, ca şi concepţia despre limbă ca un sistem de reguli, concepţie care permite relevarea faptului că schimbarea lingvistică este regulată şi se produce în *limbă*, adică într-un sistem mental, şi nu în *vorbire*.

Menţionăm şi cîteva comunicări interesante prin interpretările şi problemele dezbătute în domeniul istoriei limbilor din bazinul Mării Mediterane şi al influenţelor între acestea. În acest sens reţinem o foarte documentată prezentare a convergenţelor culturale şi lingvistice care s-au individualizat în spaţiul geografic occidental ce mărgineşte Marea Mediterană, dezvoltată în contribuţia lui G. B. Pellegrini cu titlul *Rapporti storici e linguistici tra le sponde occidentali del Mediterraneo* (p. 365–387).

Johannes Hubschmid, în *Romania méditerranéenne et Méditerranée prélatine* (p. 351–364), se ocupă de problematica pusă de substratul limbilor din bazinul mediteranean. Pornind de la constatarea faptului că există cuvinte de origine prelatină atestate devreme în latină şi care s-au păstrat în limbile sau dialectele romanice, autorul se întreabă dacă nu cumva unele din aceste cuvinte au fost împrumutate direct din substratul regional, eventual sub o altă formă decît cea atestată în latină. În comunicarea amintită, J. Hubschmid nu dă un răspuns acestei întrebări, el se mărgineşte să delimiteze substraturile prelatine de origine indo-europeană şi pre-indoeuropeană din zona Mării Mediterane, deosebindu-se parţial de părerile emise de V. Bertoldi şi G. Alessio. Autorul consideră ca făcînd parte din substratul prelatin de origine indo-europeană greaca, ilira, veneta, ilira din Dalmaţia, galica, osca şi umbriana. Substratul de origine pre-indo-europeană include, după părerea autorului, substratul iberic, liguric, hispano-caucazian şi etrusc. În încheiere, J. Hubschmid jalonează cîteva aspecte ale influenţei fonetice şi sintactice a limbilor mediteraneene.

O chestiune de bilingvism este tratată de Žarko Muljačić în *Lingue romanze e lingue slave* (p. 407–421), şi anume influenţa slavilor asupra unora din idiomurile romanice vorbite în bazinul Mării Mediterane, ca şi cea, mai slabă, exercitată de acestea asupra limbilor slave (slovaca, sîrbo-croata, bulgara etc.).

Rapoartele şi comunicările din volumul prezentat au meritul de a oferi puncte de vedere noi, interpretări şi contribuţii care reflectă, în cazul de faţă, preocupările cercetătorilor în special în domeniul istoriei limbilor romanice şi al semanticii romanice.

MIHAELA BÎRLĂDEANU

Parlers et jardins de la banlieue de Paris au XVIIIe siècle. Textes présentés par Marie-Rose Simoni-Aurembou, Paris, Klincksieck, 1982, 190 p.

Cercetătoare pasionată a graiurilor limbii franceze, Marie-Rose Simoni-Aurembou şi-a îndreptat cu precădere atenţia asupra unui domeniu dialectologic care-şi ascunde investigaţiei actuale trecutul mai mult decît oricare altul. Varietatea vorbită în Ile-de-France, pe baza căreia s-a constituit cu sute de ani în urmă franceza literară, s-a menţinut un timp

cu particularitățile regionale specifice ca mijloc de comunicare între locuitorii acestei regiuni, destinat să corespundă necesităților vieții cotidiene, tuturor preocupărilor și domeniilor de activitate. Dar presiunea limbii comune s-a exercitat aici mai mult decît în alte regiuni ale Franței. Materialul care să ilustreze stări trecute nu se oferă de la sine atenției cercetătorului, el trebuie smuls dintr-un conglomerat de fapte printre care se ascunde. Este ceea ce a reușit să facă Marie-Rose Simoni-Aurembou în cercetările sale de pînă acum. În continuare, nimic din tot ceea ce poate oferi o informație — a cărei semnificație poate fi revelatoare pentru un cîmp mai larg al domeniului cercetat — nu scapă atenției sale. Astfel se explică apariția volumului de texte despre grădinile din împrejurimile Parisului din sec. al XVIII-lea, despre tehnicile grădinăritului, texte însoțite de explicații și comentarii. Acesta este cadrul în care sînt prezentate fragmente din *Dictionnaire pour la théorie et la pratique du jardinage et de l'agriculture* al abatelui Jean-Roger Schabol, Paris, 1767, care oferă un inventar bogat de termeni reprezentativi, corespunzători realităților descrise în prealabil. Selecția și ordonarea materialului dau impresia unei adevărate anchete etnografice și dialectologice întreprinse la distanță, ale cărei rezulate vor putea fi ulterior exploatate.

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

,,Voprosy jazykoznanija'' Akademija Nauk SSSR, Institut jazykoznanija, Moscova (1981), nr. 1–6, 6 × 160 p.

Numerele din 1981 ale revistei ,,Voprosy jazykoznanija'' a Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe a URSS oferă în linii mari imaginea cunoscută din anii precedenți, articolele abordînd o varietate largă de teme[1].

[1] Pentru prezentarea numerelor 1–6/1980 ale acestei reviste vezi SCL XXXII (1981), nr. 5, p. 556.

Revista acordă un spațiu destul de amplu articolelor consacrate limbilor vorbite în republicile unionale și legăturilor acestora cu limba rusă (Asfandijarov I. U., ,,Elemente lexicale uzbece în traducerile în limba rusă din uzbecă'' (nr. 6), Aslanov G. N., ,,Cultivarea limbii ruse în Azerdbaidjan'' (nr. 6), Marufova S. B., ,,Îmbogățirea lexicului tadjic prin calchierea cuvintelor și expresiilor rusești'' (nr. 2), Staltmane V. Ė., Graudina L. K., ,,Cultivarea limbii letone în condițiile bilingvismului'' (nr. 3) etc.), aspectelor unor limbi mai puțin accesibile specialiștilor din alte părți și deci mai puțin studiate (Menovščikov G. A., ,,Structura propoziției cu verbe de acțiune dependentă în limba eschimosă'' (nr. 6), Pjurbeev, G. C., ,,Categoria modalității și mijloacele de exprimare ale acesteia în limbii mongole'' (nr. 5) etc.), problemelor de slavistică (Tkačenko G. I., ,,Probleme ale studiului comparativ-istoric al limbilor slave'' (nr. 1), Malkova O. V., ,,Principiul împărțirii vocalelor reduse în slabe și puternice în paleoslava tîrzie și în limbile slave vechi'' (nr. 1) etc.).

În primele sale numere din anul 1981 revista a acordat o atenție specială aspectelor generale ale lingvisticii sovietice din ultimii ani, publicînd articole referitoare la sarcinile actuale ale acesteia (Filin F. P. în nr. 1) și la locul pe care-l ocupă în cadrul lingvisticii contemporane (Budagov R. A. în nr. 2–3).

Printre articolele consacrate studiului limbii ruse am remarca, în primul rînd, pe cel semnat de Vereščagin E. M. și Kostomarov V. G., ,,Particularitățile redării mimicii și gesturilor cu ajutorul mijloacelor verbale'' (nr. 1). Definind *cinema* drept ,,o mișcare mimică sau gestuală încheiată (cu o structură determinată, o modalitate de realizare și semnificație stabile) și independentă (diferită de alta)'' (p. 37), autorii încearcă să facă o clasificare a cinemelor, precum și a modalităților în care acestea sînt transpuse în limbă. Articolul lui Bragina A. A., ,,Observații cu privire la categoria genului în limba rusă''

(nr. 5), porneşte de la constatarea că, la prima vedere, în limba rusă categoria gramaticală a genului pare ilogică. Autoarea arată, însă, că istoria limbii demonstrează calea dezvoltării acestei categorii gramaticale, care cuprinde diferite fenomene lexico-semantice şi gramaticale, ea fiind un fel de oglindă a schimbărilor sociale şi a asociaţiilor imaginative. Articolul lui Tiraspol'skij G.I., ,,Devine limba rusă o limbă analitică?" (nr. 6), trezeşte interesul chiar din titlu. Autorul porneşte de la o serie de afirmaţii prezente în lingvistica sovietică referitoare la tendinţa limbii ruse de a înlocui formele sintetice tradiţionale şi analizează formele de bază ale analitismului în structura morfologică (analitismul nominal, gramatical şi categorial) şi sintactică (analitismul sintagmelor şi al frazelor). În urma analizei pe care o face, autorul răspunde negativ la întrebarea-titlu, arătînd că, în pofida existenţei unor fenomene analitice mai vechi şi mai noi, tendinţa esenţială a limbii ruse nu este cea spre analitism, ci spre complicarea relaţiilor atît între modificările diferit orientate ale structurii sale gramaticale, cît şi între sistemul limbii şi numeroasele tendinţe de normalizare.

Binecunoscuta reprezentantă a romanisticii sovietice, Repina T. A., semnează în numărul 4 al revistei articolul ,,Sistemul de declinare a substantivului în română". Autoarea îşi propune să prezinte ,,concluziile cercetărilor noastre efectuate în ultimii ani,... descrierea lingvistică a declinării substantivului românesc ca a unui **sistem de opoziţii** organizat într-un anumit mod" (p. 105). În prima parte a articolului autoarea se ocupă de variantele de declinare: prima — antepusă — în care cazul poate fi exprimat printr-o formă a unui cuvînt ajutător (articol nehotărît, adjectiv nehotărît sau demonstrativ), deci indicatorul cazului este aşezat înaintea substantivului şi este un cuvînt independent, iar a doua — postpusă — cu ajutorul articolului hotărît, aşezat după substantiv şi fiind un morfem. În continuare autoarea stabileşte două tipuri de declinare astfel: ,,Dacă rădăcina substantivului este neutră faţă de schimbarea cazului... substantivul aparţine aşa-numitei declinări masculine. Dacă aceasta suferă la declinarea la singular modificări mai mult sau mai puţin importante, substantivul intră în tipul de declinare numit feminin" (p. 106). În secţiunea intitulată ,,Principala opoziţie cazuală" se subliniază că ,,declinarea substantivului se caracterizează prin opoziţia dintre forma **nemarcată** cazual... şi una sau mai multe forme **marcate** cazual: *un om, o fată* (forme nemarcate), respectiv *omul, fata*, dar şi *unui om, unei fete, omului, fetei* (forme marcate)" (p. 106). Autoarea prezintă în continuare tipul de declinare masculină pentru a demonstra principiul de bază al organizării declinării substantivului în română pe care îl propune. În concluzie, aceste trei tipuri de opoziţii binare stau la baza declinării substantivului în limba română.

Articolele de lingvistică generală se ocupă de domenii variate ale studiului limbii. De remarcat preponderenţa articolelor abordînd probleme de lexicografie şi lexicologie, precum Danilenko V. P., Skvorcov L. I., ,,Problemele lingvistice ale ordonării terminologiei tehnico-ştiinţifice" (nr. 1), Bogatova G. A., ,,Lexicografia istorică ca gen" (nr. 1), Višnjakova O. V., ,,Paronimia ca fenomen lingvistic" (nr. 2), Petuškov V. P., ,,Limitele posibile ale mecanizării operaţiilor lexicografice" (nr. 5) etc.

Interesant ni s-a părut articolul lui Piotrovskij R. G., «Aspecte lingvistice ale ,,inteligenţei artificiale"» (nr. 3), care prezintă pe larg aspectele teoretice legate de utilizarea maşinilor electronice perfecţionate şi de legătura lor cu lingvistica, probleme ale ingineriei lingvistice, ale elaborării automatelor lingvistice, subliniind în concluzie un lucru deosebit de însemnat, şi anume că ,,realizînd o lingvistică pentru roboţi şi construind automate lingvistice, lingviştii, matematicienii,

ciberneticienii și psihologii trebuie să pătrundă tot mai adînc în **țesătura semantică a limbii** (s.n.), în mecanismele subconștientului și ale gîndirii logice. Cercetarea paradoxurilor limbajelor naturale și ale limbajelor artificiale... ne obligă să reflectăm nu numai la natura social-comunicativă și semiotică a limbajului, ci și să lucrăm la crearea unui aparat formal care să poată fi aplicat în mod adecvat și la descrierea limbii și a vorbirii" (p. 37–38).

Secțiunea de recenzii a revistei prezintă un număr destul de mare de apariții recente, aproximativ 30 de titluri. Revista oferă astfel o imagine amplă a preocupărilor actuale ale lingviștilor sovietici prin prezentarea celor mai recente cărți apărute în URSS.

ALEXANDRA NICOLESCU

CĂRŢI PRIMITE LA REDACŢIE

Werner Abraham, *A Linguistic Approach to Metaphor*. Lisse/Netherlands : The Peter de Ridder Press, 1975, 54 p. (= PdR Press Publications on "Metaphor" 1)

Laurie Bauer, *The Grammar of Nominal Compounding, with Special Reference to Danish, English and French*. Odense University Press, 1978, 250 p. (= Odense University Studies in Linguistics. Vol. 4)

Jaime Bernal Leongómez, *Elementos de gramática generativa*. Bogotá, 1982, 197 p. (= Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo. Series Minor XXIII).

K. Bolla, *A Conspectus of Russian Speech Sounds*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981, 239 p.

Cahiers d'études roumaines 2. Grammaire explicative de la langue roumaine (1ère partie). Exercices d'application. Paris : Université de la Sorbonne Nouvelle, [f.a.], 146 p.

Gianrenzo P. Clivio, *Storia linguistica e dialettologia piemontese*. Torino : Centro studi piemontesi, 1976, 228 p.

Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapest 1975. Redigit Gyula Ortutay. Pars I. *Acta sessionum*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1975, 242 p.

Eugenio Coseriu, *Sprache und Funktionalität bei Fernão de Oliveira (1536)*. Lisse/Netherlands : The Peter de Ridder Press, 1975, 26 p. (=PdR Press Publications in the History of Linguistics 1)

Olaf Deutschmann, *Lateinisch und Romanisch. Versuch eines Überblicks*. Hueber Hochschul Reihe 6. München : Max Hueber Verlag, 1971, 160 p.

Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. 1374 – 1600. Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Bucureşti : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, 368 p.

Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul VIII. Partea 1, Litera *P (P-PĂZÚI)*. Academia Republicii Socialiste România, [Bucureşti] : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, 357 p.

Stefan Ettinger, *Norm und System beim Vern*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1976, 83 p.

Forschungsstätten für Finnougristik in Ungarn, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1975, 163 p.

Paolo di Giovine, *Il gruppo* ct *latino in albanese*. Istituto di Glottologia. Università di Roma, 1982, 132 p. (= Biblioteca di ricerche linguistische e filologiche 12)

Ferenc Gregor, *Der Slowakische Dialekt von Pilisszántó*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1975, 296 p.

Jayashree A. Gune, *The Meaning of Tenses and Moods*, Pune, 1978, 216 p.

György Hazai, *Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache*, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1978, 190 p.

International Council for Philosophy and Humanistic Studies – Bulletin. Two Years Activities 1978 – 1979. Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines. Published with the assistance of UNESCO, Paris, 1980, 66 p.

Alphonse Juilland, *In Defense of Structuralism. Transformational and Structural Morphology. About Two Rival Approaches to the Rumanian Verb System*. Anma Libri, 1978, 77 p. (= Stanford French and Italian Studies 5)

Kontexte der Grammatik-Theorie. Herausgegeben von Wolfgang Motsch. Berlin : Akademie-Verlag, 1978, 168 p. (= Studia grammatica XVII)

Juan M. Lope Blanch, *Investigaciones sobre dialectología mexicana*. Universidad Nacional Autónoma de México, México, 1979, 197 p.

Micheline Massicotte, *Le parler rural de l'Île-aux-Grues (Québec). Documents lexicaux*. « Langue française au Québec ». 3e Section. Québec : Les Presse de l'Université Laval, 1978, 554 p.

Mario Negri, *Miceneo e lingua omerica*. Firenze : La Nuova Italia Editrice, 1981, 121 p. (= Publicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Milano XCI, Sezione e cura dell'Istituto di Glottologia 6)

G. J. Ramstedt, *Paralipomena of Korean Etymologies*. Collected and Edited by Songmoo Kho. Soumalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1982, 295 p. (= Mémoires de la Société Fino-Ougrienne 182).

Károly Rédei, *Zyrian Folklore Texts. 1828 – 1978*. Published in the Year of the 150th Jubilee. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1978, 645 p. (= Bibliotheka Uralica 3)

Słównik frazeologiczny czesko-polski. Opracowali Mieczysław Basaj. Danuta Rytel. Uniwersytet Śląski, Katowice, 1981, 344 p.

Edward Stankiewicz, *Baudouin de Courtenay and the Foundations of Structural Linguistics*. Lisse : The Peter de Ridder Press, 1976, 62 p. (= PdR Press Publications in the History of Linguistics 3).

Wolfgang Steinitz, *Ostjakologische Arbeiten*. Band I. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus Zwei Dialekten Texte*, 1975, 468 p. ; Band II. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus Zwei Dialekten Kommentare*, 1976, 320 p. ; Band IV. *Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie*, 1980, 493 p., Budapest : Akadémiai Kiadó.

Studies in English and Hungarian Contrastive Linguistics. Edited by L. Dezsö, W. Nemser. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980, 590 p.

Leslie Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions*. I. *Phonology*. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 1980, 737 p.

Edith Vértes, *Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie*, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977, 192 p.

York Papers in Linguistics. Editors G. K. Pullum, R.O.U. Strauch. Department of Language. University of York. Heslington York. 3, 1973, 183 p. ; 4, 1974, 261 p. ; 6, 1976, 211 p.

János Zeilka, *Dialectics of the Motion Forms in Language*, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981, 311 p.

REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

Analecta Malacitana. Revista de la Sección de Filología de la Facultad de Filosofía y Letras. Vol. V, 1(1982), 226 p.

Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. Serie III, Vol. X, 4, Pisa, 1980, 1949 p.

Балканско езикознание. XXIV, 3, 1981, 87 p. ; XXV, 3, 1982, 59 p. ; XXV, 2, 1982, 70 p.; XXV, 1, 1982, 100 p., Sofia.

Boletín. Academía venezolana de la lengua correspondiente de la española. Caracas. Año XLVI – Enero-Junio de 1980 – No. 145, 162 p. ; Año XLVI – Julio-Diciembre de 1980 – No. 146, 86 p. ; Año XLVII – Enero-Junio de 1981 – No. 147, 116 p.

Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität. Herausgegeben von Paul Miron. Freiburg/München. 2, 1974, 375 p. ; 3, 1 975 – 1976, 312 p.

DSH Abstracts. Volume XXII, Number 4, October 1982, 103 p.

Emerita. Tomo L, fasc. I[e], Madrid, 1982, 240 p.

Études finno-ougriennes. Tome XII. *Année 1975*. 1977, 330 p. ; Tome XIII. *Année 1976*. 1979, 274 p. ; Tome XIV. *Année 1977*. 1980, 184 p., Budapest – Paris.

Forum for Modern Language Studies. Volume XVIII, No. 4, October 1982. Published for the University of St. Andrews by Scottish Academic Press, 87 p.

The French Review. Volume LV, No. 4, March 1982. Published by the American Association of Teachers of French. [Champaign, Illinois], 129 p.

Giornale filologico ferrarese. Anno IV, N. 1, 2, 3, 4. Marzo – Giugno – Settembre – Dicembre, 1981, 144 p.

ITL. Review of Applied Linguistics. 55, 1982, 96 p. ; 56, 1982, 92 p.

Kentucky Romance Quarterly. Volume 29, Number 3, 1982, 328 p. ; Number 4, 1982, 107 p.

Kurier der Bochumer Gesellschaft für Rumänische Sprache und Literatur. 11. *Curierul*. Studienverlag Dr. N. Brockmeyer. Bochum, 1979, 73 p.

Kurier der Rumänischstudenten. 10. *Curierul studenților de limba română*. Bochum, 1977, 102 p.

Language. Volume 58, Number 4, December 1982. Baltimore, 221 p.

Linguistische Arbeits-Berichte. Sektion teoretische und angewandte Sprachwissenschaft, Karl-Marx-Universität, Leipzig, 32, 1981, 101 p. ; 33, 1981, 73 p. ; 36, 1982, 112 p.

Linguistische Studien. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft. Berlin, 98, 1982, 184 p. ; 102, 1982, 130 p.

Muttersprache. Zeitschrift zur Pflege und Erforschung der deutschen Sprache 1 – 2. 93. Jahrgang – 1983, Wiesbaden, 130 p.

Palaeobulgarica. Sixth Year, 1982, 1, 132 p. ; 2, 126 p.

Quaderni portughesi. Autunno 1977 – 2, 214 p. ; Primavera 1978 – 3, Pisa, 158 p.

Revista de filología española. Tomo LXI, cuadernos 1° – 4°, Madrid, 1981, 384 p.

Revue de l'Université de Bruxelles. Lectures de Rimbaud – numéro composé par André Guyaux, 1982/1 – 2, 270 p.

Revue du Pacifique. Études de littérature française IV, 2, 1978. Department of French. California State University. Sacramento, 56 p.

Romance Philology. Volume XXXIII. Number 4, May 1980. University of California Press. Berkeley – London – Los Angeles, 137 p.

The Southern Speech Communication Journal. Volume XLVII. Winter. 1982, Number 2, 250 p.

Съпоставително езикознание. V (1980), 1, 84 p. ; 2, 88 p. ;VII (1982), 1 – 2, 196 p. ; 3, 96 p. ; 4, 96 p., Sofia.

Travaux de linguistique et de littérature publiés par le Centre de Philologie et de Littératures Romanes de l'Université de Strasbourg. XVI, 1. *Etudes romanes du Moyen Âge et de la Renaissance*. 1978, 568 p. ; XVIII, 1, *Linguistique – Philologie – Stylistique*, 1980, 464 p.

Travaux de l'Institut de Phonétique de Strasbourg 1976. Numéro 8. Université des Sciences Humaines de Strasbourg, 428 p.

ZDL. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 1/1982, Weisbaden, 144 p.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Universitatea „Babeş-Bolyai". Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară Cluj-Napoca. **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Banat.** Sub conducerea lui Petru Neiescu. De Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, 1980, XXXII p. + 155 hărţi + 9 planşe + 154 p. anexa (broşura **Date despre localităţi şi informatori**), 184 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste. Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice. **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia.** IV. De dr. Teofil Teaha, dr. Ion Ionică şi dr. Valeriu Rusu, 1980, X p. + 304 p., 238 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicţionarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera **P (Pogrijenie — Presimţire)**. Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, şeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1980, p. 949—1341, 50 lei ; Tomul XI. Partea a II-a. Litera **T (T — Tocăliţă)**, 1982, 376 p., 75 lei.

Institutul de Lingvistică din Bucureşti, **Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. 1374—1600.** Redactor responsabil : Gh. Bolocan. Colectivul de autori : Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguş, Aspazia Reguş, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guţu, Cornelia Popescu, 1981, 368 p., 32 lei.

ION COTEANU, **Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1860)**, 1981, 245 p., 13,50 lei.

ALF LOMBARD, CONSTANTIN GÂDEI, **Dictionnaire morphologique de la langue roumaine.** Skrifter utgivna av vetenskapssocieteten i Lund. Publications of the New Society of Letters at Lund 76, 1981, I 70 + II 104 + III 232 p., 29 lei.

Institutul de Lingvistică din Bucureşti. **Texte româneşti din secolul al XVI-lea.** Ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheţie, 1982, 638 p., 57 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti, **Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române** (DOOM). De Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Finuţa Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, Ionel Rizescu, Laura Vasiliu, 1982, 693 p., 105 lei.

AL. GRAUR, **Dicţionar al greşelilor de limbă**, 1982, 80 p., 5,50 lei.

LUIZA SECHE — MIRCEA SECHE, **Dicţionarul de sinonime al limbii române** (DSR), 1982, 1113 p., 158 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1982 (XXXIII)

3

I. COTEANU, Grupul nominal (GN) în poezie. III; TATIANA SLAMA-CAZACU, Structura dialogului: Despre „sintaxa dialogată". I; RICHARD SÎRBU, Modele derivative antonimice; MARIA RĂDULESCU, *Noul Testament* de la Bălgrad (1648). Modele și izvoare.

4

TATIANA SLAMA-CAZACU, Structura dialogului. Despre „sintaxa dialogată". II; LAURENȚIA DASCĂLU, Despre raportul dintre intonație și unele semne de punctuație; S. VAIMBERG, O paralelă sintactică româno-bulgară.

5

STELIAN DUMISTRĂCEL, Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informator și rezultatele anchetei dialectale; LAURENȚIA DASCĂLU, Despre unele valori stilistice și intonația corespunzătoare parantezei, liniei de pauză și punctelor de suspensie; G. I. TOHĂNEANU, Variații eminesciene pe tema strofei safice; ILEANA VÂNTU, Standard/popular în graiul comunei Dumitra; ANCA GIURESCU, Elipsa în proza lui Sciascia: între stilistică și sintaxă.

6

MARIANA NEȚ, Constante ale textului poetic; ADRIAN TURCULEȚ, Sistemul fonematic al graiului tecucean; SIGRID HALDENWANG, Adjective împrumutate de graiurile săsești din limba română și maghiară.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1983 (XXXIV)

1

P. LĂZĂRESCU, Milcovul, frontieră lingvistică? (O problemă între dialectologie și limbă literară); MIHAI MITU, Conceptul de „împrumuturi în serie" (cu referire la polonismele limbii române); P. SWIGGERS, La catégorie du «compellatif» chez Silvestre de Sacy; PETRU ZUGUN, Descrierea „flexiunii verbale compuse" a unor limbi moderne în vechi gramatici europene.

2

MARIUS SALA, Evoluție internă sau influență externă în spaniola din America; LOUIS MOURIN, Termes relatifs romans compléments du verbe; MIRCEA SECHE, Evoluția raportului dintre cantitatea de informație și cantitatea de expresie ca factor de progres al limbii române; MARIANA NEȚ, Funcții ale izotopiei în textele poetice; ECATERINA MIHĂILĂ, Un tip de distorsiune sintactică în poezia română actuală; ION IONICĂ, Aspecte ale denominației personale în Oltenia de sud.

RM – ISSN 0039–405 X

I.P.I.–c. 1196

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXIV

5

septembrie-octombrie

1983

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14.26.80 şi 15.74.30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 58.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1

SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

5-XXXIV-1983

septembrie—octombrie

ACADEMICIANULUI IORGU IORDAN,
OMAGIU LA A 95-A ANIVERSARE

SUMAR

Bibliografia lucrărilor academicianului IORGU IORDAN (1978—1983) (Marius Sala) 375

G. MIHĂILĂ, 50 de ani la Academie 381

NADIA ANGHELESCU, Observații despre statutul cauzalității într-o teorie a limbii . . 386

ANDREI AVRAM, Cu privire la statutul fonologic al consoanei [z] în italiană . . 390

JANA BALACCIU-MATEI, Adjectivul *bun* în contexte non-evaluative 394

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Puncte de vedere privind interpretarea cuvîntului ca sistem de sensuri 398

FULVIA CIOBANU, Delimitarea sufixului *-esc* neologic de *-esc* vechi 402

TEODORA CRISTEA, Lematizarea în dicționarele bilingve 406

PAULA DIACONESCU, *Ritorică română pentru tinerime* de D. Gusti (Iași, 1852) și un posibil model al ei 410

DOMNIȚA DUMITRESCU-SÎRBU, Propoziția impersonală cu *se* în spaniolă și română 415

I. FISCHER, Rom. *a corela*: un accident derivațional 419

ANCA GIURESCU, Observații cu privire la locul limbii italiene în Romania . . . 422

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, Strategii ale politeții la personajele lui M. Sadoveanu (Comentariu la capitolele V și VI din romanul *Zodia Cancerului)* 426

MIHAELA MANCAȘ, Semantica simbolului poetic 431

ANCA MĂGUREANU, Pragmatică și sensul lexical 437

LIVIU ONU, Prima atestare lexicală și paternitatea unui text 442
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, În sprijinul variantelor literare libere 446
SANDA REINHEIMER RÎPEANU, SARMIZA LEAHU, Rom. *pe dibuite* — sp. *a tientas* 451
MARIUS SALA, Fondul lexical panromanic 454
MARIA THEBAN, Structurile determinative în *Os Lusiadas* de Camões . . . 457
E. VASILIU, Semantică, normă și efect de stil 461
IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU, Obiectul direct prepozițional în română și în unele limbi romanice 466
LUCIA WALD, Note asupra pluralului abstractelor negative 471

Se asociază la acest omagiu următorii colaboratori, ale căror articole vor apărea în numerele viitoare : MIHAELA BÎRLĂDEANU, DOINA BOGDAN-DASCĂLU, ELENA CARABULEA, ALEXANDRA CUNIȚĂ, CONSTANTIN DOMINTE, ANA FIROIU-GOLDIȘ, COMAN LUPU, MAGDALENA POPESCU-MARIN, ION TOMA, MARIANA TUȚESCU.

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR ACADEMICIANULUI IORGU IORDAN 1978 – 1983 *

DE

MARIUS SALA

A. LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

1978

608. *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul XI, partea I. Litera *Ș*. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978, 271 p.
Recenzie : Ion Popescu Sireteanu, LR XXXI, 1982, 2, p. 269–272.
609. [în colaborare cu Mioara Avram, Vladimir Drimba, Ion Gheție, Valeria Guțu Romalo, Bela Kelemen, Ruth Kisch, Liana Lupaș, Marius Sala, Luiza Seche, Mircea Seche, Flora Șuteu, Emil Vrabie, Lucia Wald] *Istoria lingvisticii românești.* Coordonator : acad. Iorgu Iordan, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, 279 p. [Contribuții personale :] *Cuvînt înainte,* p. 5–8, *Lingvistica românească între 1918 și 1944,* p. 102–132, *Lingvistica romanică* [1944–1970], p. 170–176 ; [în colaborare cu Marius Sala] *Perioada 1971–1975,* p. 217–235, *Activitatea desfășurată în străinătate de lingviștii din țară,* p. 236–256, *Addenda,* p. 257–261.
Recenzie : O. Mladenova „Săpostavitelno ezikoznanie" IV (1979), 6, p. 50–52.
610. [în colaborare cu Vladimir Robu] *Limba română contemporană,* București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, 685 p.
611. *Que-ce que c'est la stylistique,* [în] „Beiträge zur romanischen Philologie" XVII (1978), 1, p. 173–175.
612. *Note de lexicologie românească (Ț,U),* [în] SCL XXIX (1978), 3, p. 321–328.
613. *À la mémoire de W. Meyer-Lübke,* [în] „Études romanes" XII (1977–1978), p. 171–174.
614. *Limba noastră la Radio,* [în] LR XXVII (1978), 5, p. 539–541.
615. *Frate-miu, frate-tu, frate-su,* [în] LR XXVII (1978), 5, p. 553–554.
616. *Expresii : Vrabia mălai visează, și calicul, praznic,* [în] LLR IV (1978), 3, p. 9.
617. *Expresii: Scumpul mai mult păgubește, leneșul mai mult aleargă,* [în] LLR IV(1978), 4, p. 6.
618. *Lingvistica și critica literară,* [în] „România literară" XI(1978), 39, p. 3.
619. *Cultivarea limbii,* [în] *Limbă și literatură.* Seria I, *Prelegeri,* București, Societatea de Științe Filologice din R. S. România, 1978, p. 183–190.
620. *„O limbă corectă și (...) frumoasă (...) se învață, în primul rînd, din lecturi literare",* [în] „Revista noastră", publicație a elevilor Liceului „Unirea" din Focșani I, VII (1978), 55–56–57, p. 860–861, 882–884 ; II, VIII(1979), p. 908–914, 933–936 [interviu].

* Pentru bibliografia lucrărilor academicianului Iorgu Iordan anterioară anului 1978, vezi *Omagiu lui Iorgu Iordan,* București, 1958, p. XV–XXVII [1911–1968] și RRL XIII (1968), p. 389–396 [1958–1968], XXVII (1973), p. 393–398 [1968–1973], SCL XXIX (1978), p. 435–492 [1973–1978]. Cf. și Iorgu Iordan, *Titluri și lucrări. 1911–1973,* București, Editura Litera, 1974, 62 p. La abrevierile utilizate pînă acum se adaugă LLR = „Limba și literatura pentru elevi".

Un fragment reprodus și în LLR V(1979), p. 3–4.

621. *La latinité de la langue roumaine*, [în] „La Roumanie d'aujourd'hui", 1978, 5, p. 30–31 [interviu] și în „Romania Today" 1978, 5, p. 30–31.
622. *Controverse în jurul unei ipoteze. Vechimea limbii române scrise*, [în] „Astra" XIII (1978), 3, p. 4–5.
623. *Al XII-lea Congres Internațional al Lingviștilor (Viena, 29 august–2 septembrie 1977)*, [în] SCL XXIX (1978), 4, p. 471–472.
624. *Carlo Battisti (1882–1976)*, [în] SCL XXIX (1978), 6, p. 687–688.

1979

625. *Observations sur le lexique piscicole roumain*, [în] *Mélanges à la mémoire de Louis Michel*, Montpellier, 1979, p. 292–297.
626. *Note de lexicologie românească. (V)*, [în] SCL XXX (1979), 1, p. 91–99.
627. *Note de lexicologie românească. (Z)*, [în] SCL XXX (1979), 6, p. 571–578.
628. *Or dormi = or fi dormind*, [în] LR XXVIII (1979), 1, p. 13–14.
629. *Influența modei asupra numelor de persoană*, [în] LR XXVIII (1979), 1, p. 41–49. Publicat și în AAR, Seria a IV-a, XXVIII (1980), anul 112, 1978, p. 38–39.
630. *Note sintactice: (pre)cum = ca*, [în] LR XXVIII (1979), 2, p. 191–192.
631. *Lingvistica românească în anii socialismului*, [în] LR XXVIII (1979), 6, p. 577–579.
632. *Despre „magia cuvintelor"*, [în] „România literară" XII (1979), 44, p. 19. Publicat și în AAR, Seria a IV-a, XXIX (1980), anul 113, 1979, p. 56–57.
633. *Expresii: Vorbești de lup și lupul la ușă*, [în] LLR V (1979), 1, p. 5.
634. *Limba română contemporană*, [în] *Buletinul Societății de Științe Filologice din R.S. România pe anul 1979*, p. 9–11.
635. *Observații cu privire la stilul publicistic*, [în] „Presa noastră" XXIV (1979), 10–11, p. 28–29.
636. *Cîteva precizări în legătură cu anumite momente vechi de limbă românească*, [în] LR XXVIII (1979), 3, p. 313.
637. *Cum este informat publicul larg în probleme de istorie a lingvisticii românești*, [în] LR XXVIII (1979), 4, p. 333–334.
638. *Al XIII-lea Congres de Științe Onomastice (Cracovia, 21–25 august 1978)*, [în] LR XXVIII (1979), 5, p. 559–561.
639. *Aurel Nicolescu (1919–1978)*, [în] LR XXVIII (1979), 5, p. 565.

Recenzii:

640. Eugenio Coseriu, *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de história de la lingüística* (Madrid, Gredos, 1977, 373 p.), [în] SCL XXX (1979), 6, p. 579–599.
641. A. Rosetti, Sanda Golopenția (eds), *Current Trends in Romanian Linguistics* (= RRL XXII (1978), 1–4 și CLTA XV (1978), 1–2), [în] CL XXIV (1979), p. 223–224.
642. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Editura Albatros, 1978, 264 p., [în] SCL XXX (1979), 3, p. 278–280.

1980

643. *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă. Tomul VIII, partea a 4-a. Litera *P*, (POGRIJENIE–PRESIMȚIRE). Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980, 392 p. *Recenzie*: Maria Muntean Bojan, SCL XXXIII (1982), 5, p. 449–450.

644. *Lingvistica românească*, în *Discursuri de recepţie la Academia Română*, Bucureşti, 1980, p. 317—338.
645. *Limbajul poetic al lui Arghezi*, [în] „Viaţa românească" XXXIII (1980), 6—7, p. 100—105. Publicat şi în AAR, Seria a IV-a, XXX (1981), anul 114, 1980, p. 99—101.
646. *Note lingvistice : Toporaş*, [în] LR XXIX (1980), 2, p. 161—162.
647. *Probleme de lingvistică la Radio*, [în] LR XXIX (1980), 1, p. 67—69.
648. *Note lingvistice şi... polemice*, [în] LR XXIX (1980), 6, p. 605—607.
649. *Expresii : „Obrazul subţire cu cheltuială se ţine"*, [în] LLR VI (1980), 1, p. 3.
650. *Expresii : „Scump la tărîţe, şi ieftin la făină"*, [în] LLR VI (1980), 3, p. 3.
651. *Consultaţii*, [în] LR XXIX (1980), 3, p. 617—619.
652. *Bicentenarul unei cărţi de seamă*, [în] „Cutezătorii" XIV (1980), 14, p. 8.
653. *Ovid Densusianu*, [în] *Momente din istoria învăţămîntului limbilor străine la Universitatea din Bucureşti*, Bucureşti, 1980, p. 19—23.

Recenzii:

654. G. Alessio, *Lexicon etymologicum. Supplemento ai dizionari etimologici latini e romanzi*, Napoli, 1976, XX + 691 p. [în] SCL XXXI (1980), 2, p. 217—218.
655. Alexandru Calciu, Constantin Duhăneanu, Dan Munteanu, *Dicţionar român-spaniol*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979, 1144 p., [în] „Scînteia" XLIX (1980), nr. 11695, p. 4 [sub titlul *O remarcabilă lucrare a lexicografiei româneşti*]

1981

656. Eugenio Coseriu, *Théoricien du language et historien de la linguistique*, [în] *Logos Semantikos, Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu 1921—1981* I. *Geschichte der Sprachphilosophie und der Sprachwissenschaft*, Brigitte Schlieben-Lange (ed.), Madrid—Gredos, Berlin—New York—Walter de Gruyter, 1981, p. 3—6.
657. *Hiperurbanisme lexicale*, [în] *Semantică şi semiotică*, sub redacţia acad. Ion Coteanu şi prof. dr. Lucia Wald. *Profesorului Al. Graur cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p. 310—313.
658. *Despre lat.* **femina** *ş.a.*, [în] LR XXX (1981), 1, p. 75—79.
659. *Din nou despre* **toporaş**, [în] LR XXX (1981), 3, p. 287.
660. [Despre „continuitate"], [în] LR XXX (1981), 3, p. 290.
661. *Lingvistică, poetică, formalizare*, [în] „Cronica" XVI (1981), 36, p. 1, 3.
662. *Al XVI-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică (Palma de Mallorca, 5—12 septembrie 1980)*, [în] SCL XXXII (1981), 1, p. 103—105.
663. *Reuniune ştiinţifică la Milano*, [în] LR XXX (1981), 2, p. 191—192.
664. *Vladimir Robu (1915—1980)*, [în] LR XXX (1981), 5, p. 375—376.

Recenzii:

665. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Junimea, 1980, XVI + 766 p., [în] LR XXX (1981), 1, p. 89—90.
666. Ion Coteanu, *Originile limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 67 p., [în] „Viaţa românească" XXXIV (1981), 8, p. 72—75.
667. *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul Mihail*, ediţie de Zamfira Mihail şi Paul Mihai. Cuvînt înainte de Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, Editura Litera, 1980, 263 p., [în] LR XXX (1981), 4, p. 343.

1982

668. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie Nouă. Tomul XI, partea a 2-a. Litera *T (T—Tocăliță).* Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982, 376 p.
Recenzie: Eugen Micu, „Făclia" XXXVIII (1982), nr. 11114, p. 2.
669. *Conceptul de „lege" în lingvistică,* [în] LR XXXI (1982), 6, p. 492—495.
670. *Despre prioritatea unei idei,* [în] LR XXXI (1982), 6, p. 518—519.
671. *Două precizări,* [în] CL XXVII (1982), p. 108—109.
672. *Prólogo* la Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru Olteanu, *El español de América,* Tomo I, *Léxico,* Parte primera, Bogotá, 1982, p. XIII—XIV.
673. *G. Ivănescu la 70 de ani,* [în] *Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași,* serie nouă. Secțiunea III. Lingvistică, XXVIII—XXIX, 1982—1983, [= Omagiu prof. dr. docent G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România], p. 1—2.
674. *Tradiția unor studii lingvistice,* [în] „Contemporanul" 1982, 39, (1972), p. 2.
675. *Simpozion de limba și literatura română de la Universitatea din Köln (R.F.G.),* [în] LR XXXI (1982), 1, p. 101—102.

Recenzii:

676. Marius Sala—Ioana Vintilă Rădulescu, *Limbile lumii,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, 373 p., [în] LR XXXI (1982), 6, p. 523.
677. Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru Olteanu, *El español de América,* Tomo I, *Léxico.* Parte primera, parte segunda, Bogotá, 1982, XXXII + 623 și 479 p., [în] „Scînteia" LIII (1982), 12548, p. 4. [sub titlul: *O valoroasă realizare a lingviștilor români*].

1983

678. *Introdução à Linguística Românica,* ed. II, Lisabona, 1983. V. și 498.
679. *Istoria limbii române (Pe-nțelesul tuturora),* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 124 p.
Recenzie: Valeria Guțu Romalo, „România literară" XVI (1983), 24, p. 10.
680. *Dicționar al numelor de familie românești,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 502 p.

Recenzie:

681. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte,* ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, [în] LR XXXII, 1983, 2, p. 164—165.

ADDENDA

1977

682. *El lugar del español entre los idiomas romances,* [în] *Actas del quinto Congreso internacional de hispanistas,* celebrado en Bordeaux del 2 al 8 septiembre de 1974. Publicados bajo la dirección de Maxime Chevalier, François Lopez, Joseph Perez, Noël Salomon. Bordeaux, 1977, p. 49—50.

ad 521. *Recenzie:* H. Lausberg, „Romanische Forschungen" LXXXVII (1975), p. 101—102.
ad 563. Publicat şi în „Onoma" XXI (1977), p. 497—501.
ad 539. *Recenzie:* Henri Wald, „Cahiers roumains d'études littéraires", VI (1978), 1, p. 110—112.
ad 579. *Recenzii:* Livius Petru Bercea, „Orizont" XXIX (1978), 43, p. 3.
Theodor Hristea, „România literară" XI (1978), 7, p. 9.
G. Istrate, „Mitropolia Moldovei şi Sucevei" LV (1979), 1—2, p. 194—195.
Radu Sp. Popescu, „Analele Universităţii din Craiova. Ştiinţe Filologice", Craiova, VI (1978), p. 165—166.

B. VARIA *

1977

100. *Pornind de la o carte despre universitatea ieşeană,* [în] „Scînteia", 8 septembrie 1977.

1978

101. *Cu acad. Iorgu Iordan,* [în] „Orizont" XXIX (1978), 44, p. 1, 6 [interviu].

1979

102. *Memorii,* vol. III, Bucureşti, 1979, 379 p.
Recenzii: Al. Dobrescu, „Convorbiri literare", 1979, 10, p. 6.
Constantin Dumitrache, „Ramuri" XVII (1980), 2, p. 14.
Ilie Guţan, „Viaţa românească" XXXIII (1980), p. 87—88.
G. Ivănescu, „Cronica" XIV (1979), 15, p. 2; 16, p. 8.
V. Netea, „Săptămîna" 460 (1979), p. 3.
Al. Piru, „Luceafărul" XXII (1979), 38, p. 3.
Eugen Simion, „România literară" XII (1979), 38, p. 5.
103. *Articole politice,* Bucureşti, Editura Politică, 1979, 175 p.
104. *Al. A. Philippide,* [în] „Limba română" XXVIII (1979), 2, p. 213—214.
105. *Alexandru A. Philippide — om,* [în] „România literară" XII (1979), 7.

1980

106. *Precursorii lui Sadoveanu,* [în] „Viaţa românească" XXXIII (1980), 11, p. 1—4. Publicat şi în AAR, Seria a IV-a, XXX, 1981, anul 114, 1980, p. 119.
107. *Despre dicţionarele literare,* [în] „Viaţa românească" XXXIII (1980), 2, p. 39—40.
108. *Eugen Crăciun (1889—1955),* [în] „Viaţa românească" XXXIII (1980), decembrie, p. 53—55.
109. *„Sadoveanu este (...), alături de Eminescu, cel mai naţional dintre toţi scriitorii noştri",* în „Revista noastră" (Focşani) IX (1980), 70—71—72, p. 1148, 1166—1168.

1981

110. *Arhivele Olteniei,* [în] „Arhivele Olteniei", serie nouă, I, 1981, p. 13—14 [Cuvînt de salut].
111. *Amintiri...,* [în] „Viaţa românească" XXXIV (1981), 3, p. 6—8.

* Bibliografie selectivă.

112. *Despre moştenirea noastră culturală,* [în] ,,România literară" XIV (1981), 28, p. 5.
113. *Academia Franceză şi... Nichita Stănescu,* [în] ,,Limba română" XXX (1981), 5, p. 565–566.

1982

114. *Însemnări critico-literare,* [în] *Ceasuri de seară cu Ion Agîrbiceanu,* Cluj-Napoca, 1982, p. 119–123.
115. *Le savant Iorgu Iordan ou l'équilibre d'une vie,* [în] ,,Roumanie d'aujourd'hui" 1982, 7, p. 22–23 [interviu].
116. Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan,* Bucureşti, Editura Minerva, 1982, 419 p. [interviuri].
117. *Lumina graiului părintesc,* [în] ,,Cutezătorii" XVI (1982), 45, p. 8–9 [interviu].
118. *Un cuvînt de salut,* [în] LLR XI (1982), 1, p. 5.
119. *Miron Costin,* [în] ,,Almanah literar" 1983, p. 50–51.

ADDENDA

Ad 32. *Profesorul Traian Bratu (1875–1940),* publicat şi în *Traian Bratu şi germanistica ieşeană,* Iaşi, 1981, p. 4–12.

Ad 79. *Recenzii:* Mircea Iorgulescu, ,,România literară" XI, 1978, 1, p. 11.
Eugen Micu, ,,Orizont" XXIX (1978), 6, p. 3 [şi la vol. I, ad 79]
Mircea Popa, ,,Steaua" XXXIX (1978), 10, p. 4 [şi la vol. I, ad 79]
Titu Popescu, ,,Transilvania" VII (1978), 4, p. 27–28 [şi la vol. I, ad 79].
Alex. Ştefănescu, ,,Convorbiri literare" 1978, 2, p. 7 [şi la vol. I, ad 79].

Ad 86. *Recenzii:* Ion Alex. Angheluş, ,,Ateneu", XV (1978), 2, p. 7.
Constantin Ciopraga, ,,Convorbiri literare" 1978, 2, p. 7.
Constantin Crişan, ,,Flacăra", XXVIII (1978), 43, p. 17.
Al. Dobrescu, ,,Convorbiri literare" 1978, 2, p. 7, 14 [şi la vol. I ad 79].
Adrian Ionescu, ,,România literară" XI (1978), 38, p. 19 [şi la vol. I, ad 79].

G. MIHĂILĂ

50 DE ANI LA ACADEMIE

În curînd se va împlini o jumătate de secol de cînd profesorul Iorgu Iordan a fost ales membru corespondent al Academiei Române, în urma propunerii semnate de Sextil Pușcariu (29 mai 1934). Iar peste încă un an, istoria vieții academice românești va consemna împlinirea a patru decenii de la alegerea sa (la 22 mai 1945) ca membru activ al înaltului for științific și cultural sub cupola căruia a pronunțat la 28 mai 1946 celebrul său discurs de recepție, *Lingvistica românească*.

Ilustrul savant, sărbătorit astăzi la a 95-a aniversare, este nu numai decanul de vîrstă al lingviștilor români, ci și decanul corpului academic, adică titularul cu cel mai îndelung stagiu, care se apropie — spre emoția și admirația noastră — de o jumătate de secol [1].

Să ne fie, deci, îngăduit ca, în acest moment aniversar, să evocăm prezența Domniei sale la Academia Română, începînd din 1934 și pînă la reorganizarea ei în 1948, căci aceasta aparține istoriei. Iată, pe scurt, faptele așa cum reies din „Analele Academiei Române'', din lucrările științifice ale sărbătoritului și din alte documente ale timpului [2].

La 25 mai 1934, Secția literară a recomandat, în unanimitatea celor opt membri prezenți — C. Rădulescu-Motru (președinte), Gh. Murnu (vicepreședinte), Gh. Bogdan-Duică (secretar), I. Bianu, Șt. Ciobanu, Octavian Goga, S. Pușcariu și M. Sadoveanu (lipseau I. A. Brătescu-Voinești, O. Densusianu, G. Enescu) — , pe profesorul Iorgu Iordan, spre a fi ales membru corespondent de către plenul Academiei [3]. După scurgerea termenului regulamentar, în ședința Academiei din 29 mai 1934 s-a procedat la alegerea efectivă a noului candidat, prezentat astfel de către Sextil Pușcariu: „D-l Iorgu Iordan, urmașul regretatului nostru coleg Al. Philippide la catedra de filologie română din Iași, este unul din cei mai distinși și mai activi filologi ai tinerei generații. Lucrarea sa despre Toponimia din Țara Veche (*Rumänische Toponomastik*) e o operă fundamentală, care trebuie consultată de oricine studiază numele de localități. Recenta sa carte, *Introducere în studiul limbilor romanice* (Iași, 1932), e o sinteză clară, făcută în baza unei conștiincioase documentări asupra principiilor și metodelor de lucru în romanistică. O mulțime de studii de amănunt, recenzii și articole publicate în revistele române și străine sînt o dovadă despre preocupările multiple în cercetările d-lui Iordan, care e singurul reprezentant, la noi, al așa-numitei direcții « idealiste » în lingvistica modernă [4].

[1] Vezi Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, 1982, p. 119.

[2] Prezența D-sale la Academia Română este evocată succint în *Memorii*, vol. III, București, 1979, p. 25—26, 57.

[3] Academia Română, „Anale'', t. LIV, Ședințele din 1933—1934, București, 1934, p. 105 (am verificat prezența după dosarul A—3—1934 din Arhiva Academiei R. S. România).

[4] În *Memorii*, D-sa precizează: „Ca lingvist, de pildă, am adoptat repede doctrina idealistă a lui Karl Vossler, care se ridica împotriva neogramaticilor: m-a atras concepția lui prin osteneala de a descoperi ideile care se ascund în fapte, de a studia faptele de limbă nu pentru ele înseși, ci pentru semnificația lor'' (vol. II, București, 1977, p. 51).

Alegîndu-l membru corespondent în Secţia literară, sunt sigur că Academia va face o bună achiziţie"[5].

Plenul Academiei l-a ales cu o majoritate de 18 voturi din 25 exprimate, drept care, peste puţin timp, noul primit mulţumea în scris Academiei pentru onoarea de a-l fi ales în rîndurile ei [6].

Cum membrii corespondenţi — mai ales dacă nu locuiau în capitală — nu erau datori să ia parte regulat la lucrările Academiei, prof. Iorgu Iordan îşi făcu apariţia în incinta academică la 19 februarie 1937, fiind salutat de preşedintele Al. Lapedatu [7].

D-sa prezentă, în şedinţa publică din 2 decembrie 1938, prima sa comunicare academică, intitulată *Un lingvist sociolog*: *Antoine Meillet* (1866—1936) [8], care a apărut în 1939, în ,,Memoriile Secţiunii literare'' (Academia Română, Seria III, t. IX, mem. 1, p. 1—10).

A doua lucrare publicată de prof. Iorgu Iordan în ,,Memoriile Secţiunii literare'' (Seria III, t. XI, mem. 7, p. 147—172, resp. 1—26) este *O disciplină lingvistică nouă* : *fonologia* — clară şi sistematică expunere, ,,cu observaţii'' şi ,,adăogiri personale'', a concepţiei fundamentate de Cercul lingvistic de la Praga şi mai ales de N. S. Trubetzkoy (în *Grundzüge der Phonologie*, ,,Travaux du Cercle linguistique de Prague'', vol. VII, Praga, 1939) — mai puţin cunoscută dintre lucrările D-sale, întrucît a apărut în timpul războiului, într-un tiraj restrîns şi n-a mai fost reeditată ulterior [9].

În cadrul sesiunii generale anuale din 1945, şi anume în ziua de 16 mai, Th. Capidan, secretarul Secţiunii literare, prezentă plenului Academiei procesul-verbal al secţiei, prin care aceasta recomanda ca membri activi pe prof. Iorgu Iordan şi arh. Petre Antonescu, respectiv ca membri corespondenţi pe D. Panaitescu-Perpessicius şi Emil Petrovici [10]. În şedinţa din 19 mai 1945, Th. Capidan dădu citire *Raportului asupra activităţii ştiinţifice a d-lui prof. Iorgu Iordan*, în care făcea o amplă trecere în revistă a lucrărilor sale, caracterizîndu-l drept ,,unul din eminenţii noştri filologi, cu o bogată activitate ştiinţifică în domeniul filologiei române şi al lingvisticei generale''.

În încheiere, secretarul Secţiunii literare sublinia participarea profesorului Iorgu Iordan ,,la activitatea ştiinţifică din străinătate, pentru că

[5] *Tom. cit.*, p. 118. Sextil Puşcariu nu a menţionat aici prima colaborare ,,academică'', ce e drept redusă, din motive obiective : participarea, începînd din octombrie 1924, la redactarea *Dicţionarului limbii române*, pe care o consemnează în *Prefaţa la volumul II* (Partea I, F—I, Bucureşti, 1934, p. 1), şi anume ,,cuvintele ÎNCĂ [p. 556—558] şi o parte a celor începătoare cu ÎNSI- şi ÎNSU-, în total 16 coloane'' (Vezi şi *De vorbă cu Iorgu Iordan*, p. 117—128).

[6] Scrisoarea este menţionată în şedinţa din 29 iunie 1934 (,,Anale'', t. LV, Şedinţele din 1934—1935, Bucureşti, 1935, p. 19).

[7] ,,Anale'', t. LVII, Şedinţele din 1936—1937, Bucureşti, 1938, p. 50.

[8] Vezi ,,Analele Academiei Române'', Dezbaterile, t. LIX, 1938—1939, Bucureşti, 1940, p. 45.

[9] Adăugăm menţiunea D-sale din *Memorii* : ,,Am făcut o comunicare despre această « disciplină nouă », cum am numit-o eu atunci, la Academia Română'' (vol. II, p. 59).

[10] ,,Analele...'', t. LXIV, 1943—1945, Bucureşti, 1946, p. 302—303. Erau prezenţi : L. Blaga, Th. Capidan, D. Caracostea, Şt. Ciobanu, G. Enescu, Gh. Murnu, C. Rădulescu-Motru şi M. Sadoveanu (verificat după dosarul A—3—1945 din Arhiva Academiei R. S. România).

în felul acesta a reuşit să-şi cîştige reputaţia şi valoarea de care se bucură astăzi printre învăţaţii de specialitate"[11].

Cum la prima votare, noului candidat i-a lipsit un singur vot din majoritatea absolută de două treimi, procedura s-a repetat la 22 mai, cînd, din 29 academicieni prezenţi, 21 au votat pentru, astfel că, în încheiere, vicepreşedintele Academiei, D. Gusti, ,,constată că d-l *Iorgu Iordan* a întrunit 2/3 din voturile membrilor prezenţi şi îl proclamă membru activ la Secţiunea literară în locul regretatului coleg *N. Cartojan*"[12].

La 23 mai, D. Gusti ,,îl salută în numele domnilor colegi şi îşi exprimă bucuria de a-l vedea prezent între noi". Iar, în încheiere, reputatul sociolog adăuga: ,,Din raportul documentat pe care d-l coleg *Th. Capidan* l-a făcut asupra meritelor care l-au învrednicit de a fi ales membru al Academiei, am văzut totodată şi marele folos pe care Academia Română îl aşteaptă de la specialitatea d-lui coleg *Iordan*, folos de care se va bucura, sperăm, îndeosebi lucrarea *Dicţionarului limbii române.* Căci suntem convinşi că D-sa, cu forţele nouă cu care intră în Academie, va sprijini această lucrare şi va face să iasă din criza în care se află. Cu aceste îndreptăţite aşteptări, îi urăm: Fii binevenit între noi!"[13].

Potrivit aceluiaşi proces-verbal, noul academician ,,zice că ar fi nedrept şi nesincer cu sine însuşi, dacă n-ar mărturisi bucuria ce a avut la vestea alegerii sale ca membru activ în locul regretatului coleg *Nicolae Cartojan*. Această bucurie se datoreşte, îndeosebi, faptului că activitatea sa de filolog a căpătat astăzi o nouă recunoaştere, trecînd deci cu succes un nou examen. D-sa declară că este gata a pune în slujba *Dicţionarului limbii române* toată priceperea şi forţele sale de muncă"[14].

Încă de a doua zi, D-sa lua parte, ca membru cooptat, la şedinţa de lucru a Comisiunii Dicţionarului — formată din G. Ionescu-Şişeşti, Tr. Săvulescu, Th. Capidan, M. Sadoveanu şi D. Caracostea —, fiind confirmat în noua sa îndatorire de plenul Academiei, în ziua de 25 mai[15]. În ultimele zile ale sesiunii, Secţia literară — menţinînd ca preşedinte pe D. Caracostea — a ales ca vicepreşedinte pe Iorgu Iordan[16], iar ca secretar pe Gh. Murnu.

Numit la 25 august 1945 ambasador în U.R.S.S.[17], acad. Iorgu Iordan nu numai că nu şi-a întrerupt, pe cît i-a fost posibil, participarea la activitatea Academiei[18], dar chiar şi-a rostit, într-o şedinţă publică solemnă din cadrul Sesiunii generale a anului 1946[19], magistralul său *Discurs de recepţiune*, consacrat evocării predecesorului său, N. Cartojan,

[11] *Ibidem*, p. 370—372.

[12] *Ibidem*, p. 389 (cf. şi p. 381).

[13] *Ibidem*, p. 399 (controlat după dosarul A—3—1945 din Arhiva Academiei R.S. România, f. 225^{r-v}; în textul tipărit, greşit: ,,reînvrednicit").

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*, p. 424—428.

[16] *Ibidem*, p. 614.

[17] Vezi *Memorii*, vol. III, p. 31—64.

[18] Astfel, la 28 sept. 1945, era salutat, în noua sa calitate, de preşedintele D. Gusti, care-i ura succes în ,,greaua şi frumoasa misiune", exprimîndu-şi satisfacţia că ,,însărcinarea de ambasador al ţării în U.R.S.S. a fost încredinţată unui membru al Academiei Române" (,,Analele...", t. LXV, 1945—1946, Bucureşti, 1947, p. 35—36).

[19] La ale cărei lucrări a luat parte, în mod regulat; astfel, la 27 mai a intervenit în discuţiile pe marginea *Raportului Comisiunii Dicţionarului*, pe care-l semnase, alături de ceilalţi membri (*ibidem*, p. 295—302).

și avînd ca temă *Lingvistica românească*, în evoluția ei istorică, de la Școala Ardeleană pînă în epoca sa. Această ședință, ținută în ziua de 28 mai 1946, a fost „cu adevărat solemnă... prin atmosfera creată de o participare extrem de bogată a intelectualității bucureștene" [20].

Acad. Iorgu Iordan îmbrățișa în discursul său problemele fundamentale ale disciplinei noastre, dînd caracterizări memorabile personalităților și operelor care i-au jalonat evoluția în mai multe etape distincte. D-sa își motiva, în încheiere, subiectul discursului său prin faptul că „între Instituția noastră și disciplina despre care v-am întreținut există o strînsă legătură. Academia Română a fost întemeiată cu scopul de a cultiva limba națională prin diverse mijloace, între care alcătuirea unui dicționar și a unei gramatici ocupă locul de frunte" — menire ce fusese împlinită pînă atunci „numai parțial". Iată de ce oratorul se angaja să-și aducă contribuția, atunci cînd va fi chemat, „la realizarea acestei lucrări (Dicționarul — *n.n.*), în care este implicat și prestigiul nostru național" (p. 36).

În *Răspunsul* la discursul de recepție, Th. Capidan a insistat în mod deosebit asupra ultimelor lucrări ale prof. Iorgu Iordan.

Continuîndu-și misiunea diplomatică la Moscova pînă la începutul lunii octombrie 1947, acad. Iorgu Iordan a revenit între timp pentru a lua parte la Sesiunea generală a Academiei din 15 mai—7 iunie, intervenind la discuțiile pe marginea *Raportului asupra lucrărilor Dicționarului limbii române*, prezentat de Th. Capidan [21], dar mai ales determinînd alegerea ca membri corespondenți ai Academiei Române a doi reputați romaniști și propagatori ai limbii române : Alf Lombard și Leo Spitzer, cu privire la care a redactat două rapoarte [22].

Prezent încă la 28 mai, cînd dă informații despre activitatea de folclorist a lui P. Caraman și recomandă Secției literare să facă apel la el pentru lucrările Arhivei de folclor, conduse de D. Caracostea (f. 280^{r-v}), acad. Iorgu Iordan este nevoit să plece la Moscova, astfel că, în ședința Academiei din 30 mai, rapoartele sale au fost citite de Th. Capidan, cele două propuneri întrunind aproape unanimitatea voturilor celor prezenți.

Revenit în țară, acad. Iorgu Iordan a participat de asemenea activ la Sesiunea generală a Academiei Române din 15 mai — 8 iunie 1948. Pe lîngă intervențiile la discuții pe marginea diverselor puncte înscrise la ordinea de zi — între care reorganizarea Academiei și noul ei statut —, în ședința publică din 2 iunie, D-sa a expus, în cadrul acțiunilor sărbătorești consacrate centenarului revoluției de la 1848 în Țările Române, comunicarea *Nicolae Bălcescu și Revoluția de la 1848*, care a pus „într-o lumină vie și puțin cunoscută personalitatea" marelui revoluționar și scriitor [23].

Peste o zi, Secția literară îl alegea (în absența sa) președinte al ei, iar ca vicepreședinte pe G. Galaction [24]; în sfîrșit, la 8 iunie, plenul

[20] *Memorii*, vol. III, p. 57.

[21] După cum rezultă din procesele verbale păstrate în Arhiva Academiei R. S. România, pe care le-am consultat prin bunăvoința tovarășului Ovidiu Manolache, responsabilul arhivei (Dosarul A—3—1947, Ședința din 19 mai, f. 84—85 ; în continuare, cităm numai data și filele).

[22] Cf. procesul-verbal din 27 mai (f. 265^r), prezentat în aceeași zi plenului Academiei (f. 249).

[23] Dosar A—3—1948, f. 308^r (aprecierea președintelui Academiei, Andrei Rădulescu).

[24] Proces-verbal din 31 iunie 1948, f. 344^{r-v}.

Academiei, realegînd ca președinte pe Andrei Rădulescu, desemna ca vicepreședinți din partea celor trei secții pe Iorgu Iordan (31 voturi din 36), N. Bănescu (30 voturi) și Em. Teodorescu (26 voturi). Mulțumind în numele vicepreședinților „pentru onoarea de a fi fost aleși", acad. Iorgu Iordan declara că „își va face datoria pînă la capăt".

Aceasta s-a întîmplat într-un nou cadru, căci la 9 iunie 1948 era promulgat *Decretul prezidial pentru transformarea Academiei Române în Academia Republicii Populare Române*, printre ai cărei membri titulari activi era numit, la 12 august, și sărbătoritul de astăzi [25]. Activitatea sa științifică, alături de a altor confrați, intra într-o nouă etapă, evocată pe larg în *Istoria lingvisticii românești* (realizată cu un grup de colaboratori, București, 1978), care reprezintă o „dare de seamă", pe cît posibil completă, la peste trei decenii de la cea expusă solemn în aula Academiei.

Mai 1983

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar-Moș 7—13

[25] Vezi „Analele Academiei Republicii Populare Române", 1948—1949, p. 5—7.

NADIA ANGHELESCU

OBSERVAŢII DESPRE STATUTUL CAUZALITĂŢII ÎNTR-O TEORIE A LIMBII

Noţiunea de cauzalitate, strîns legată — cum se ştie — de idealul clasic de ştiinţă, are o soartă tristă în secolul nostru. În cartea sa consacrată istoriei conceptului de cauzalitate, William A. Wallace citează ca semnificativ titlul unor prelegeri ţinute de Friedrich Waissmann în 1958 la Oxford, *The Decline and Fall of Causality* (Declinul şi prăbuşirea Cauzalităţii), prelegeri care fixează şi data funerariilor Cauzalităţii, şi anume anul 1927 [1]. În epoca respectivă, Bertrand Russell formulează primele sale enunţuri în legătură cu cauzalitatea, enunţuri care au fost reţinute, probabil, şi datorită aerului paradoxal, cu toate că poziţia celebrului matematician filozof a devenit mai nuanţată în lucrările sale ulterioare. Pe vremea aceea, Russell vedea în legea cauzalităţii pe ,,strămoşul preştiinţific al noţiunii de funcţie'', o supravieţuire a unor vremuri apuse, ţinută în viaţă precum monarhia, numai pentru că se presupune, în mod eronat, că nu face nici un rău [2]. Respingerea cauzalităţii — sau, pur şi simplu, ignorarea sa — este legată în epoca noastră mai ales de concepţia pozitivismului logic, după care ştiinţa în genere furnizează numai explicaţii logice, corelaţii funcţionale în cadrul unor sisteme ipotetic deductive care pot fi bine sau rău construite, economic sau neeconomic, dar care, în principiu, nu sînt falsificabile.

Este semnificativ faptul că tendinţa de reinstaurare a principiului cauzalităţii vine, în zilele noastre, în primul rînd din partea ştiinţelor legate de viaţă şi de om. William A. Wallace observa, în lucrarea citată, că ştiinţele biologice au fost întotdeauna mai deschise raţionamentului cauzal decît altele, ceea ce se datorează, după părerea lui, complexităţii obiectului lor, căci ,,organismul viu, în afară de componentele sale materiale şi de forţele vitale, arată forme şi structuri care apar ca funcţionînd pentru un anumit scop'' [3]. În ceea ce priveşte ştiinţele comportamentale, Wallace crede că sînt cele mai potrivite pentru o abordare cauzală căci, spune el, ,,prin el însuşi omul capătă cel mai puternic conştiinţa agentivităţii care produce acte, a scopului şi a intenţionalităţii care se află în spatele lor'' [4]. Din punctul lui de vedere, este de-a dreptul regretabil faptul că specialiştii în ştiinţele sociale, în efortul lor de a-şi construi ştiinţele cît mai asemănător cu ştiinţele exacte, au subevaluat această sursă privilegiată de învăţăminte. În concluzia studiului său privind istoria conceptului de cauzalitate şi statutul său actual — studiu care, trebuie subliniat, se referă în primul rînd la ştiinţele exacte şi numai accidental la ştiinţele sociale — , Wallace spunea : ,,Limitarea oricărei

[1] *Causality and Scientific Explanation*, University Press of America, 1981, p. 163

[2] B. Russell, *On the Notion of Cause*, în *Mysticism and Logic*, New York, 1929, p. 260.

[3] *Op. cit.*, p. 309.

[4] *Ibidem*, p. 318.

filozofii a ştiinţei bazată exclusiv pe Hume (...) este evidentă atunci cînd se referă la obiecte inanimate şi devine de neconceput atunci cînd se referă la studiul omului"[5].

Întemeierea ştiinţelor sociale pe conceptul de cauzalitate este ceea ce propune von Wright în cartea sa despre explicaţie şi înţelegere[6]. Conform concepţiei sale, ceea ce numim de obicei explicaţie cauzală se desparte în două direcţii pe care le consideră inseparabile de efortul uman de înţelegere: direcţia cauzală şi direcţia teologică. Conceptul de „cauzalitate" îi apare lui von Wrigh ca strîns legat de cel de acţiune[7]. „Este natural — spune el — să vorbim despre fenomene sau factori care produc (bring about) efectele lor". Modul în care o cauză operează este adesea comparat cu acţiunea unui agent care este considerat responsabil pentru ceea ce face"[8].

A vorbi despre cauze ca despre agenţi care operează este un mod analogic sau metaforic de a vorbi. Cuvintele care denumesc cauza în diverse limbi ne prezintă mărturii despre concepţiile animiste care au stat la baza denumirilor respective. Vechii greci, de pildă, ne spune von Wright, şi-au modelat ideea de cauzalitate în natură prin analogie cu legislaţia criminală, cuvîntul grecesc αἰτία însemnînd şi „vinovată". Cauza provoacă o perturbare a unei stări de echilibru, de armonie iniţială şi este astfel considerată adesea ca responsabilă pentru ceva rău sau stricat în natură.

Aşa cum se poate observa, von Wright nu respinge ca neştiinţifică ideea de cauzalitate pentru că are la origine o metaforă antropomorfă ci, dimpotrivă, găseşte că distingerea cauzei de efect nu se poate întemeia decît pe ideea de acţiune şi abilitate. Concepţia despre cauzalitate dezvoltată de von Wright este în deplină consonanţă cu unele din reflecţiile lui Engels din *Dialectica naturii*, aşa cum subliniază şi autorii postfeţei la traducerea românească a lucrării lui von Wright despre *Normă şi acţiune*: „Engels nota acolo în mod general că nu numai natura ca atare, ci transformarea naturii de către om este baza esenţială şi imediată a gîndirii omeneşti; şi, în particular, că «pe **activitatea omului** se întemeiază ideea **de cauzalitate**, ideea că o mişcare este cauza altei mişcări». Evident că şi Engels are în vedere condiţionarea epistemologică, faptul constituirii categoriilor cu care operează gîndirea pe temeiul structurii şi caracteristicilor gîndirii umane"[9]. Dacă privim lucrurile din această perspectivă, ne apare firesc ca gîndirea noastră despre fenomenul specific uman care este limba să se întemeieze pe analogia cu cea mai tipic umană trăsătură, care este munca, acţiunea. Examinarea modului în care conceptul de cauzalitate se reflectă în diversele teorii ale limbii — începînd cu formele aşa-zis „naive" ale unor asemenea teorii — poate arăta nu numai că

[5] *Ibidem*, p. 322.

[6] Georg Henrik von Wright, *Explanation and Understanding*, Cornell Univ. Press, Ithaca, 1971.

[7] Avem a face cu o concepţie „acţionalistă" sau mai bine-zis „experimentalistă" despre cauzalitate, cum observă Valentin Mureşan (*Concepţia despre cauzalitate a lui G. H. von Wright*, în A.U.B., seria Filozofie, anul XXXI, 1982, p. 67).

[8] G. H. von Wright, *op. cit.*, p. 64.

[9] G. H. von Wright, *Normă şi acţiune* (studiu logic), traducere, postfaţă şi note de Drăgan Stoianovici şi S. Vieru, Bucureşti, 1982, p. 240.

gîndirea despre limbă se mişcă în cadrele generale ale gîndirii despre realitate, ci şi că principiul cauzalităţii este indispensabil pentru o teorie a limbii de tip empiric.

Ideea de cauzalitate se naşte, putem presupune, din observarea a două aspecte esenţiale ale fenomenului limbii:

1. caracterul sistematic, organizat, armonios al unei limbi umane;
2. dinamica limbii, manifestată în sincronie prin interacţiunea elementelor în diverse compartimente şi în diacronie prin schimbare, transformare, evoluţie.

În ceea ce priveşte primul aspect, el a atras atenţia de timpuriu, aşa cum observa acad. Iorgu Iordan într-un articol care se ocupă de conceptul de ,,lege'' în lingvistică: ,,Sentimentul sau intuiţia vorbitorilor obişnuiţi că limba e un tot organizat, armonios şi simetric l-au avut, bineînţeles, şi oamenii preocupaţi, prin funcţia lor intelectuală, de probleme în legătură cu cel mai important şi mai desăvîrşit mijloc de a ne comunica ideile şi sentimentele. Mă refer la gramaticieni şi filozofi'' [10].

Faptul că observarea empirică a armoniei limbii conduce în mod necesar către ideea de cauzalitate este dovedit şi de reflecţia despre limbă a gramaticienilor arabi, mai puţin cunoscută decît cea aparţinînd altor şcoli lingvistice, deşi demnă de atenţie şi sub aspectul la care ne referim. Gramatica arabă clasică, ale cărei începuturi se fixează în sec. al VIII-lea, introduce ideea de cauzalitate sub două forme esenţiale (pe care le putem corela, cum se poate observa, cu cele două aspecte ale limbajului uman menţionate mai sus):

1. cea de ,,explicaţie'', ,,justificare'': *'illa* (cuvînt care înseamnă şi ,,boală'' şi ,,defecţiune''; omonimie deloc întîmplătoare cum rezultă din explicaţiile lui von Wright la care ne-am referit);
2. cea de ,,factor explicativ'': *'āmil* (,,operator'').

Prima idee este esenţială pentru contextul epistemologic al aşa-numitelor ,,ştiinţe musulmane'' — dreptul canonic şi teologia dogmatică, la care se adaugă şi ştiinţele limbii —, căci este semnificativă pentru ceea ce se considera la un moment dat că trebuie să fie sarcina ştiinţei în genere: reconstrucţia raţională a unui dat care este legea religioasă în cazul dreptului canonic, credinţa în adevărul revelat în cazul teologiei islamice, limba perfectă în care a fost revelat Coranul în cazul ştiinţelor limbii. Ştiinţa limbii este o ipoteză explicativă, cum rezultă şi din cuvintele lui Khalil ibn Ahmad (sec. VIII) care îşi prezintă demersul său ca gramatic astfel: ,,Arabii vechi vorbeau corect în mod spontan. Eu am fost atent la structurile vorbirii lor şi am extras explicaţii cauzale (*'ilal*). Dacă am nimerit, asta am şi urmărit. Sînt ca acel om înţelept care a intrat într-o casă perfect construită, de o simetrie şi o organizare a tuturor părţilor admirabile. Îi apare clară înţelepciunea celui care a construit-o şi de cîte ori contemplă un lucru, spune: « a făcut aşa din această cauză sau din aceasta ». E posibil ca cel care a construit-o s-o fi construit astfel din motivul pe care omul respectiv îl presupune sau din altul'' [11].

Nu este locul să ne oprim aici asupra diverselor tipuri de explicaţii propuse de gramaticii arabi, explicaţii situate la diverse nivele. Trecerea

[10] Iorgu Iordan, *Conceptul de ,,lege'' în lingvistică*, în LR XXXI (1982), nr. 6, p. 493.

[11] Mazin al-Mubārak, *An-naḥw al- arabiyy. Al 'illa an-naḥawiyya: naš'atuhā wa taṭawwuruhā*, Dār al-Fikr, 1971, p. 59.

spre abstract, spre idealizare, deci spre teorie, se face de la generalizările descriptive necesare în procesul de învăţare spre ipoteze explicative care se referă la reprezentări subiacente şi apoi la justificarea acestor ipoteze. Marile principii la care se ajunge sînt echilibrul natural, armonia, care la rîndul lor sînt explicate teleologic : Allah reprezintă perfecţiunea şi ceea ce crează el nu poate fi decît perfect. Nu orice explicaţie parcurge obligatoriu această cale şi chiar în justificarea armoniei, echilibrului, ideea cauzei primare universale poate fi pusă în paranteză.

Din perspectiva unei concepţii materialist-dialectice, armonia întregului, sistemul în general se justifică prin organizarea materiei. Reflexul teoretic al acestei organizări poate fi o concepţie teleologică, pornind de la analogia cu organismele vii : în acest sens vorbim, de pildă, de faptul că ,,sistemul este şchiop'' sau de ,,presiunea sistemului'' — formulare care a atras atenţia acad. Iorgu Iordan şi pe care au adoptat-o ,,chiar aceia dintre noi care nu sînt structuralişti sută la sută''[12].

Al doilea tip de cauzalitate la care se referă gramaticii arabi este cel care presupune o viziune dinamică asupra limbii — nu în sens diacronic, ci într-o perspectivă ontologică mai degrabă. În gramatica arabă clasică, *al-ʿāmil* este principiul care explică flexiunea desinenţială—cazuală şi modală : datorită lui numele, de pildă, este *marfūʿ* ,,ridicat'', într-un caz echivalent cu nominativul, *maǧrūr* ,,tras'', într-un caz echivalent cu genitivul şi *manṣūb* ,,proptit'', într-un caz echivalent cu acuzativul. Nu este o viziune localistă, cum poate părea la prima vedere, ci una legată de mişcare, de schimbare de stare. Acest operator *(ʿāmil)* poate fi, de exemplu, un verb *(fiʿl)* care justifică nominativul agentului *(fāʿil)* şi acuzativul complementului (în arabă ,,pacient'' : *mafʿūl)*, dar poate fi şi intenţia semnificativă a locutorului care justifică nominativul **temei** enunţului *(mubtadaʾ)*. Avem a face, deci, în acest caz, cu un element al teoriei, al unei teorii cu o puternică valoare explicativă, după părerea noastră, căci justifică relaţia caz—modalizare, mod—modalizare, printr-un model cauzal analogic perfect coerent. Analogia se referă la acţiune, cum se poate observa, şi nu face decît să structureze teoretic tendinţe care sînt cele ale simţului comun : vorbim frecvent despre elemente care **cer** acuzativul sau care **pun** un substantiv în genitiv, personalizînd, fără să mai realizăm acest lucru, elemente **apte** să **îndeplinească o funcţie** în propoziţie.

Nu este lipsit de semnificaţie faptul că, atunci cînd vorbim despre cauze şi legi în limbă, ne gîndim în primul rînd la cauzele **schimbărilor**[13] în limbă, ca şi în afara ei. Gîndirea noastră concepe cauzalitatea ca o categorie legată de mişcare.

Mai 1983

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

[12] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 495.

[13] Vezi, în această privinţă, Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Bucureşti, 1960, p. 275.

ANDREI AVRAM

CU PRIVIRE LA STATUTUL FONOLOGIC AL CONSOANEI [z] ÎN ITALIANĂ

1. Problema statutului fonologic al siflantei sonore în limba italiană a constituit obiectul unor discuţii aprinse. Varietatea soluţiilor propuse se explică în parte prin deosebirile dintre bazele teoretice adoptate de lingviştii care s-au pronunţat asupra problemei (fonologia „pragheză", structuralismul de tip „american", fonologia generativă); numeroase polemici au fost însă provocate de neglijarea necesităţii de a se avea în vedere u n a n u m i t s i s t e m (nu „italiana" în general) şi de faptul că, discutîndu-se chestiunea e x i s t e n ţ e i fonemului /z/, respectiv, a opoziţiei /s/ : /z/, s-a acordat, uneori, o atenţie exagerată datelor care prezintă interes mai curînd (sau exclusiv) pentru chestiunea r a n d a m e n t u l u i f u n c ţ i o n a l al acestei opoziţii.

2. Situaţia celor două siflante în diversele contexte şi în diversele variante regionale ale limbii italiene a fost descrisă, printre alţii, de Žarko Muljačić [1]: în zonele în care există (în Italia centrală), opoziţia /s/ : /z/ apare numai în poziţie intervocalică [2]; în vaste zone din Italia de nord siflanta din această poziţie este însă întotdeauna sonoră, iar în sud întotdeauna surdă.

În articolul de faţă ne vom referi la o singură variantă a italienei, cea florentină cultă („il fiorentino illustre"), analizată în lucrarea citată [3]. În această variantă pot fi identificate perechi minimale ca următoarele (în primul termen apare [s], în al doilea [z]): *chiese*, perf. simplu 3 sg. de la *chiedere* „a cere" — *chiese* „biserici"; *presento* „presimt" (1 sg.) — *presento* „prezint", *fuso* „fus" — *fuso* „topit" (part. trecut de la *fondere*) [4].

După ce am delimitat obiectul observaţiilor noastre, considerăm oportun să insistăm — fiind, în acest punct, de acord cu Žarko Muljačić [5] — asupra faptului că, deşi, într-o descriere fonologică completă, aspectele cantitative trebuie luate în consideraţie, important în primul rînd este să se stabilească dacă o opoziţie fonologică există sau nu există. Pentru a afirma că varianta florentină cultă a italienei posedă fonemul /z/ (şi deci opoziţia /s/ : /z/) este suficient să constatăm că există perechi minimale de felul celor menţionate mai sus; în ultimă instanţă, ar fi suficientă şi o singură pereche [6].

[1] *Fonologia della lingua italiana*, Bologna, [1972], p. 45–46.

[2] Vezi, totuşi, cele arătate mai jos, în § 3.

[3] Vezi explicaţiile date la p. 17.

[4] Žarko Muljačić, *op. cit.*, p. 47.

[5] *Ibidem*, p. 50.

[6] Cf. Andrei Avram, *Some Thoughts on the Functional Yield of Phonemic Oppositions*, în "Linguistics" 5 (1964), p. 40. Vezi şi nota 20.

Robert J. Di Pietro [7] susţine că, în cadrul unei analize „taxonomice'', nu este posibilă altă soluţie decît să se recunoască în [s] şi [z] două alofone ale aceluiaşi fonem. Mai departe însă, contrazicîndu-se, admite că poziţia intervocalică „is the only one in which taxonomic linguists may find any justification for separating [s] and [z] phonemically'' [8] şi menţionează perechile minimale *chiese* [kiese] — *chiese* [kieze] şi *fuso* [fuso] — *fuso* [fuzo] [9], unde deosebirea dintre [s] şi [z] nu poate fi considerată ca datorată prezenţei, respectiv, absenţei unei juncturi interne (cum ar trebui, după acelaşi autor, să fie interpretată, de exemplu, deosebirea dintre siflantele din *presento* „presimt'', cu [s], şi *presento* „prezint'', cu [z]).

Că opoziţia /s/ : /z/ nu are o „valoare egală'' cu cea a altor opoziţii bazate pe sonoritate (/p/ : /b/ etc.) [10] este adevărat, dar aceasta este cu totul altă chestiune : existenţa fonemului /z/ nu poate fi pusă la îndoială invocîndu-se faptul că randamentul funcţional al opoziţiei dintre cele două siflante este mult mai mic decît randamentul altor opoziţii în care intervine aceeaşi trăsătură distinctivă, [± sonor].

Este adevărat, pe de altă parte, că într-o descriere a ceea ce ar fi „sistemul fonologic al italienei'' nu pot fi ignorate fapte cum sînt cele menţionate de Bertil Malmberg [11] : « Il faut tenir compte de ces facteurs extra-phoniques — ici les influences des dialectes ayant des systèmes phonologiques différents. Ce qui à première vue pourrait être pris pour une opposition phonologique — et qui le serait selon les règles mécaniques de l'école de Prague — n'est en réalité qu'une anomalie systémologique qui nous montre le rôle des créations artificielles dans l'évolution linguistique » (după părerea savantului suedez distincţia dintre [s] şi [z] este menţinută în mod artificial). Sistemul avut în vedere aici este însă, în realitate, un d i a s i s t e m, ale cărui caracteristici urmează a fi stabilite, evident, ţinîndu-se seamă de totalitatea sistemelor subordonate şi — în ce priveşte problema care ne preocupă — de faptul că în unele variante ale italienei (printre care nu se numără şi cea florentină cultă) nu există fonemul /z/ [12].

3. Odată admisă existenţa fonemului /z/, se pune întrebarea care este statutul fonologic al sunetului [z] în poziţiile în care sonoritatea acestei consoane este determinată de context.

Respingînd conceptul de arhifonem, Žarko Muljačić [13] consideră că fricativa sonoră din cuvinte ca *sdentato* „ştirb'', *sballato* „despachetat'' este o realizare a fonemului /z/ : „secondo la nostra interpretazione, la sibilante dinanzi a un fonema sonoro, liquido o nasale appartiene a /z/ e dinanzi a un fonema sordo a /s/''. Un neajuns al acestei soluţii a fost

[7] *Phonemics, Generative Grammar and the Italian Sibilants*, în "Studia linguistica" XXI (1967), 2, p. 96.

[8] *Ibidem*, p. 98.

[9] Am reprodus transcrierea fonetică din articolul citat.

[10] Robert J. Di Pietro, *op. cit.*, p. 99.

[11] *A propos du système phonologique de l'italien*, în "Acta linguistica" III (1942—1943), 1, p. 41.

[12] Cf. Žarko Muljačić, *op. cit.*, p. 131.

[13] *Ibidem*, p. 80.

arătat de Robert A. Hall, Jr.[14] : în unele situaţii fricativa nu poate fi clar identificată cu [s] sau cu [z]; în consecinţă, interpretarea sunetului în discuţie ca realizare a lui /z/ este a r b i t r a r ă (cum ar fi şi interpretarea lui ca variantă a lui /s/). De adăugat că dacă *istmo* este pronunţat întotdeauna [ismo][15], înseamnă că înainte de /m/ surda [s] se opune sonorei corespunzătoare (în cuvinte de tipul *communismo* apare [z]), lucru asupra căruia a atras atenţia Christopher Court[16]. În acest fel însă, distribuţia fonemelor /s/ şi /z/ devine foarte ciudată : numai /z/ înainte de consoanele fonologic sonore şi înainte de sonantele — care nu posedă trăsătura distinctivă [+ sonor]! — /l/, /n/, /r/, dar /z/ şi /s/ înainte de sonanta /m/.

4. Robert A. Hall, Jr.[17] propune să se identifice, mai întîi, numai opoziţiile care apar în toate contextele, ceea ce duce la recunoaşterea existenţei, în sistemul fonologic al italienei, a unei singure siflante, /s/; aşadar la iniţiala lui *sdentato*, de exemplu, ar apărea acest fonem, ca şi la iniţiala lui *stentato* ,,dificultate; efort''. În poziţiile în care sonoritatea siflantei îndeplineşte o funcţie distinctivă am avea a face cu acelaşi fonem, /s/, la care s-ar adăuga însă trăsătura distinctivă [+sonor]. Transcrierea fonologică ar urma să fie ,,semicomponenţială''; de exemplu, *rosa* ,,roasă'' = /ró^*sa*/, dar *rosa* ,,trandafir'' = /róṣa/, unde punctul de sub litera *s* marchează prezenţa sonorităţii[18].

Am arătat, în alt loc[19], motivele care ne împiedică să fim de acord cu soluţia propusă de lingvistul american citat. Menţionăm aici doar faptul că prin notarea în acelaşi fel, /s/, a siflantei din *sdentato* şi a celei din *stentato*, *rosa* ,,roasă'' se admite identitatea fonologică a lui [z] din primul cuvînt cu [s] din ultimele două, ceea ce este greşit; şi aceasta nu pentru că între [z] şi [s] există o deosebire de ordin fonetic, ci pentru că sonoritatea şi absenţa acestei trăsături nu au valoare fonologică în *sdentato*, respectiv, în *stentato*, pe cînd absenţa sonorităţii (= trăsătura [—sonor]) este distinctivă în *rosa* ,,roasă'' (cf. *rosa* ,,trandafir'', unde apare [z])[20].

[14] *Italian [z] and the Converse of the Archiphoneme*, în "Lingua" IX (1960—1961) 2, p. 196.

[15] Giulia Porru, *Anmerkungen über die Phonologie des Italienischen*, în TCLP VIII (1939), p. 205.

[16] *On /s/ and /z/ in Standard Italian*, în "Lingua" XVIII (1967), 3, p. 293—294.

[17] *Op. cit.*, p. 196—197.

[18] *Ibidem*, p. 197. Semnul ^ notează o trăsătură distinctivă ,,suplimentară'', care se adaugă fonemului /o/ şi corespunde ,,închiderii'' vocalei. Raportul dintre vocalele accentuate ale celor două cuvinte citate aici ar fi de acelaşi tip cu cel dintre siflantele /s/ şi /ṣ/.

[19] Vezi articolul nostru *Phonème, archiphonème et oppositions phonologiques supplémentaires*, în CLTA II (1965), p. 19—23.

[20] După cum observă Robert A. Hall, Jr., *op. cit.*, p. 194, nu este relevant faptul că perechea de cuvinte *rosa* ,,roasă'' — *rosa* ,,trandafir'' nu posedă calitatea de a fi chiar minimală (vocalele ortografiate *o* nu sînt identice; vezi mai sus, nota 18). Cf. Giuliano Bonfante, Maria Luisa Porzio Gernia, *Cenni di fonetica e di fonematica con particolare riguardo all'italliano*, Torino, [1964], p. 67: ,,Ma anche se non esistéssero esempii... a provarci che *s* e *z* in toscano sono fonemi, basterebbe il fatto che in posizione intervocàlica si tròvano e l'uno e l'altro e che quindi non agíscono motivi posizionali''. Evident, faptul că [z] este fonologic diferit de [s] numai în poziţie intervocalică nu ne poate împiedica să recunoaştem existenţa unui fonem /z/; cf. Luigi Romeo, *Sibilants in Standard Italian: Facts and Fictions in Phonemic Analysis*, în "International Review of Applied Linguistics in Language Teaching" IV (1966), 1, p. 4.

5. După părerea noastră, cazul it. [z] urmat de consoane ilustrează utilitatea conceptelor de neutralizare și arhifonem. Considerînd valabile echivalențele [s] = /s/, [z] = /z/ în toate pozițiile neglijăm deosebirea — esențială — dintre prezența și absența f u n c ț i e i distinctive a unor trăsături fonetice, dintre trăsăturile care reprezintă rezultatul unei alegeri făcute de vorbitor și cele care sînt impuse de context. În italiană, opoziția /s/ : /z/ există în poziție intervocalică (eventual, și înainte de /m/), dar ea este suprimată (neutralizată) înainte de consoane, așa încît recunoașterea existenței fonemului /z/ în *rosa* „trandafir", *fuso* „topit" etc. nu ne obligă nicidecum să admitem că [z] din *sdentato* trebuie identificat cu aceeași unitate fonologică.

Faimosul principiu "once a phoneme, always a phoneme", atît de prețuit de structuralismul american — și acceptat de Žarko Muljačić în cartea citată [21] — își dovedește și în cazul discutat aici inconvenientele. A c e l a ș i sunet poate, în funcție de context, să reprezinte unități fonologice d i f e r i t e; aceeași trăsătură fonetică poate să fie distinctivă într-o poziție și nedistinctivă în alta. Așa stînd lucrurile, trebuie, credem, să se admită că it. [z] este o realizare a fonemului /z/ în unele contexte și a arhifonemului /S/ în altele; atît [s] din *stentato*, cît și [z] din *sdentato* corespund acestui arhifonem.

Iunie 1983

Institutul de Cercetări
Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

[21] P. 49–50. În una dintre lucrările sale anterioare, *Due analisi binarie del sistema fonematico italiano*, în "Lingua e stile" I (1966), 3, p. 265–279, același autor afirmă că „la fonologia del suono non ha bisogno dell'arcifonema di buona memoria pragense" (p. 277), fără însă a-și sprijini cu argumente această afirmație. Pentru punctul de vedere opus vezi, în special, Niels Davidsen-Nielsen, *Neutralization and Archiphoneme: Two Phonological Concepts and Their History*, Copenhaga, 1978.

JANA BALACCIU-MATEI

ADJECTIVUL *BUN* ÎN CONTEXTE NON-EVALUATIVE

1. Am încercat, într-un articol anterior [1], identificarea rolului semantic al unuia dintre așa-numitele adjective evaluative [2] ale limbii române, *bun*, prin următoarele elemente:
(i) compatibilitatea referentului substantivului determinat cu ideea de funcție, înțeleasă în sensul cel mai general, de contribuție, acțiune specifică a unui element la realizarea finalităților sistemului din care face parte;
(ii) îndeplinirea acestei funcții în conformitate cu anumite exigențe puse de vorbitori sau cu anumite standarde.

Analiza noastră nu luase în considerație expresii de tipul:

a) *(x) ore bune*, *(x) kilometri buni*, în care adjectivul pare a indica natura aproximativă a unei cuantificări;

b) *într-o bună zi* 'într-o zi oarecare', *într-o bună dimineață* 'într-o dimineață oarecare', *de la bun început* 'chiar de la început', considerate idiomatice, al căror sens nu poate fi dedus din sensurile elementelor constitutive [3].

Întrebarea pe care ne-o punem este dacă utilizarea adjectivului în asemenea expresii reprezintă un ,,accident'' al comportamentului semantic uzual al acestuia sau dacă nu este guvernată de aceleași reguli semantice, reguli de mai mare generalitate decît cele stabilite de noi anterior. Cu alte cuvinte, dacă nu poate fi detectat un nucleu comun, o invariantă semantică a diverselor tipuri de expresii din limba română construite cu *bun*.

În vederea descoperirii unei asemenea eventuale invariante, vom porni de la examinarea unor propoziții în care adjectivul funcționează ca predicat, de forma *x este bun*, și din care sînt derivate majoritatea sintagmelor nominale în care apare.

Avînd în vedere absența unei denotații proprii adjectivului [4], stabilirea rolului semantic al acestuia nu poate fi întreprinsă fără analiza semantismului cuvîntului determinat. Interpretările noastre pornesc de la premisa teoretică că sensul cuvintelor descriptive [5] nu poate fi considerat

[1] *Rolul semantic al adjectivului* **bun**, în LR XXIX (1980), nr. 5, p. 447—449.

[2] V. discuțiile asupra rolului evaluativ al adjectivului *good* din: J. J. Katz, *The Philosophy of Language*, New York — Londra, 1966, p. 283—317; P. Ziff, *Semantic Analysis*, Ithaca, New York, 1960, p. 200—247; Z. Vendler, *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, New York, 1967, p. 172—195.

[3] V. remarca lui P. Ziff asupra expresiilor engleze corespunzătoare: "That the analysis will not easily fit this or that case, what does that prove? For it does fit the other cases cited and so one can always construe the cases that don't fit as special cases", *op. cit.*, p. 247.

[4] "Apart from combination with conceptual content of other words and expressions, the meaning of 'good' does not make sense. Since the meaning of 'good' cannot stand alone as a complete concept, we shall say that the meaning of 'good' is syncategorematic", J. J. Katz, *op. cit.*, p. 312.

[5] În limbajul logic, ,,termeni conceptuali''.

o entitate abstractă pe care un vorbitor ideal, cu o competență ideală, o manipulează în realizarea enunțurilor și pe care semanticianul (indiferent de modelul adoptat) o poate abstrage (aproxima) din structurile lingvistice. Mai exact, sensul nu există decît ca ,,sens produs'', în diferite fapte de uzaj, ipostaziind anumite aspecte și proprietăți ale referentului. Prin examinarea ocurențelor convențional recunoscute ale unui cuvînt descriptiv, cercetătorul poate detecta valorile semantice și nu sensul, eventual sensurile acestuia. Pentru substantiv aceasta se poate realiza luînd în considerație (teoretic) întregul lui spectru verbal și atributiv.

Precizăm că în această etapă considerațiile și rezultatele noastre asupra rolului semantic al adjectivului *bun* au în vedere numai expresiile în care adjectivul nu este implicat în comparații.

2. Să considerăm următoarele propoziții :

(1) *Portocala este bună.*

(2) *Plopul este bun.*

Se poate observa că, pentru un vorbitor obișnuit al limbii române, propoziția (2) pare, dacă nu bizară, cel puțin incompletă. Ea devine însă acceptabilă în momentul în care adjectivului i se adaugă un determinant. În acord cu ceea ce știe sau crede despre obiectul numit *plop*, un asemenea vorbitor poate afirma, de exemplu :

(2′) *Plopul este bun pentru furnir.*

Putem spune că, dacă nu pentru toți, cel puțin pentru o colectivitate de vorbitori ai limbii române, propoziția (2′) este adevărată, în virtutea cunoștințelor pe care le au despre acest copac (lemn puțin ațos, culoare specifică etc.). Dacă a cunoaște sensul unui cuvînt înseamnă a cunoaște proprietățile pe care un obiect trebuie să le îndeplinească pentru a i se aplica acest cuvînt ca nume, cu greu am putea admite că propoziția (2′) se referă la un ,,arbore înalt, cu ramuri subțiri (îndreptate în sus), cu *scoarța netedă, albă-cenușie* și cu frunzele oval-lanceolate, argintii pe partea inferioară, cu pețiolul lung și flori crescute în amenți'' (după DEX). Predicatul *bun pentru furnir* arată că dintre proprietățile obiectului numit *plop* se au aici în vedere doar o parte (între care, eventual, cele subliniate de noi), indicînd un posibil material pentru fabricarea furnirului.

Putem să presupunem, deci, că într-o propoziție de forma *x este bun pentru y*, predicatul *bun pentru y* nu face decît să afirme valoarea semantică a substantivului *x*.

Vom proceda în continuare la examinarea sensului propoziției (1). Deplinătatea semantică de care se bucură ne determină să presupunem că în această propoziție 'bun' este echivalent cu 'bun pentru'. Apelînd din non la definiția lexicografică, putem afirma că valoarea semantică a substantivului *portocală* ipostaziază doar o parte dintre ,,componentele sensului'' acestui cuvînt *(fructul* globulos, *comestibil*, al portocalului, de formă sferică, *aromat* și *zemos*, bogat în vitamine, învelit într-o coajă de culoare galben-roșiatică — refăcut de noi după DEX). 'Bun' afirmă deci că în această propoziție denotația cuvîntului *portocală* nu este colecția atributelor ,,portocalei generice'', ci ,,fruct gustos''.

3. Din cele spuse mai sus putem avansa ipoteza că rolul semantic al adjectivului *bun* este acela de a **afirma valoarea semantică pe care o are** în context substantivul pe care îl determină. În cele ce urmează ne propunem să urmărim în ce măsură această ipoteză este valabilă și pentru expresii de felul acelora menționate la începutul acestui articol și care nu pot fi derivate din propoziții în care *bun* este predicatul unui argument oarecare. Vom observa de la început că între natura semantică a substantivelor determinate de adjectiv în asemenea expresii și natura semantică a substantivelor din propozițiile discutate anterior este o diferență esențială. Practic este greu de presupus că, în diferitele structuri lingvistice în care apar, substantive ca *oră, kilometru, dimineață, zi* au valori sensibil diferite decît acelea furnizate de lucrările lexicografice („unitate de măsură a timpului egală cu a douăzeci și patra parte dintr-o zi, cuprinzînd 60 de minute sau 3600 de secunde"; „unitate de măsură pentru lungime, egală cu 1000 de metri"; „partea de la început a zilei (din zori pînă la prînz)"; „interval de timp cuprins între răsăritul și apusul soarelui..., p. ext. interval de timp de 24 de ore", după DEX). Primele două, de exemplu, sînt chiar termeni tehnici, cărora le este asociată o semnificație fixă. Eliminarea adjectivului din asemenea expresii nu ar aduce nici un prejudiciu conținutului lor informativ. *Într-o bună zi (dimineață)* nu înseamnă altceva decît 'într-o zi (dimineață) neprecizată, oarecare', *doi kilometri buni* înseamnă '(nu mai puțin) de doi kilometri'. Rolul adjectivului nu pare a fi decît să (re)afirme unica semnificație asociată cuvîntului determinat (în cazul construcțiilor similare ultimului exemplu — grupului cuantificator + substantiv). Fenomen de redundanță, al cărui efect este accentuata expresivitate a construcțiilor respective. Nu este, de altfel, întîmplător faptul că uzul lor este limitat exclusiv la limba populară, caracterizată printr-o puternică tendință de marcare a factorului subiectiv în procesul de enunțare.

S-ar putea spune că, incident unor substantive cu asemenea particularități semantice — valoare semantică (relativ) stabilă și, în consecință, spectru verbal și atributiv redus —, adjectivul constituie un alt mijloc de realizare a fenomenului de repetiție semantică, evidențiat de acad. Iorgu Iordan în cazurile de reluare a unui cuvînt dintr-o frază printr-un sinonim: „Spunînd de două, eventual de mai multe ori numele noțiunii, ni se pare că i-am mărit cantitatea, intensitatea etc. Este ca un fel de acumulare sau concentrare semantică, un adaos la ceea ce există deja și nu satisface pe deplin necesitățile noastre afective" [6]. În expresiile analizate de noi, această concentrare este obținută în mod indirect, prin reafirmarea valorii semantice a substantivului de către adjectivul care îl determină [7].

4. Dacă ipoteza noastră asupra posibilității de a detecta un nucleu semantic comun tuturor utilizărilor adjectivului *bun* este corectă, ea are avantajul de a oferi un model descriptiv mai simplu și de o mai mare putere explicativă decît cel propus pînă acum. Diferențele dintre grupurile nominale cu *bun* din expresiile înregistrate de noi sub a) și b), ca și dintre acestea și cele, mult mai frecvente, derivate din propoziții cu copulă, sînt determinate de semantismul cuvintelor cărora adjectivul le este

[6] Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 232.

[7] Cu același rol, *bun* poate fi utilizat și adverbial în expresii ca *bun dat, bun făcut* etc.

incident. În cazul celor din urmă, adjectivul afirmă una dintre valorile semantice ale substantivului (compatibilitatea referentului cu o anumită funcție în cadrul unui sistem, fapt care explică frecvența mare a adjectivului, avînd în vedere că în universul uman orice obiect poate fi privit dintr-o perspectivă funcțională). În construcțiile de tipul acelora menționate sub a) se (re)afirmă valoarea semantică a unor substantive (grupuri nominale) care indică o determinare cantitativă [8]. În sfîrșit, substantivele din construcțiile de sub b) par a implica referirea la un moment determinat al unei acțiuni.

Mai 1983

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

[8] Aici s-ar putea încadra, de exemplu, *o bătaie bună, o bucată bună (de timp, de loc).*

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

PUNCTE DE VEDERE PRIVIND INTERPRETAREA CUVÎNTULUI CA SISTEM DE SENSURI

Problema organizării vocabularului (ca sistem sau ca structură) preocupă pe lingviști de cîteva decenii. Interesul este motivat atît de necesități teoretice, cît și practice. Din punct de vedere teoretic, faptul că vocabularul nu reprezintă un tot amorf este o teză ușor de admis logic, dar mai greu de demonstrat lingvistic. O dovadă în acest sens sînt numeroasele soluții propuse de lingviști pentru a demonstra această structură la diferitele ei nivele. O soluție interesantă sub aspectul eficienței metodologice se referă la distincția dintre **microsistem** (sau sistemul sensurilor unui cuvînt) și **macrosistem** (sau sistemul vocabularului în ansamblul său). Complicațiile teoretice și practice s-au manifestat, evident, în degajarea sistemului lexical pentru ansamblul unei limbi, dificultățile fiind atît de ordin cantitativ, cît și calitativ. Nu ne vom opri aici asupra acestei probleme, singura observație pe care o facem fiind referitoare la certitudinea că vocabularul unei limbi în ansamblul ei nu se poate descrie într-un sistem unic și unitar [1].

În lucrarea de față ne interesează care sînt problemele pe care le pune **microsistemul** sau în ce măsură sensurile cuvintelor polisemantice pot fi reprezentate ca sistem. Investigarea **microsistemului** ar trebui să fie facilitată de limitarea obiectivă a numărului sensurilor unui cuvînt și de faptul că le găsim înregistrate în dicționare. Totuși, și în demonstrarea caracterului de sistem al sensurilor cuvintelor polisemantice există mai multe soluții, diferite nu numai ca demonstrație [2], ci și ca rezultate obținute.

Una dintre posibilitățile de a pune în evidență **sistemul** sensurilor unui cuvînt se referă la statutul de **variantă** sau **invariantă** pe care îl au acestea. Urmărind astfel relațiile dintre sensurile aceluiași cuvînt s-ar găsi, în ultimă instanță, sistemul lor [3]. Ca și în alte privințe, părerile lingviștilor

[1] Faptul că ansamblul vocabularului unei limbi se realizează prin (sub)ansambluri diferite, determinate după mai multe criterii a fost demonstrat de Coteanu 1975 : 72—74, 100, 102, 106. Din altă perspectivă, Coseriu 1978 : 198 apreciază că sistemul lexical în ansamblul său are caracterul unei ierarhii pe mai multe etaje, tocmai pentru că se realizează prin mai multe (sub)sisteme. Se poate constata însă că aceste ,,etaje'' sau (sub)sisteme se interferează (datorită recurenței elementelor lexicale), dînd ansamblului caracterul de caleidoscop. În privința imposibilității de a descrie efectiv sistemul reprezentat de ansamblul lexical al unei limbi, v. și Rey-Debove 1981 : 449.

[2] V. în acest sens Bucă-Evseev 1976 : 65—75 care disting maniera diacronică de cea sincronică în demonstrarea caracterului sistematic al polisemiei (deși rezultatele obținute în ambele cazuri par a fi aceleași — descrierea unor mecanisme sau legități de modificare a sensului). În legătură cu formularea problemei pe care o discutăm, credem că trebuie făcută distincția dintre ,,caracterul de sistem'' și ,,caracterul sistematic'' al polisemiei. ,,Caracterul de sistem'' se referă la organizarea lexicului și la particularitățile acestei organizări, iar ,,caracterul sistematic'' are în vedere proprietatea polisemiei de a fi **regulată** sau **iterativă**, v. Bucă-Evseev 1976 : 70 (caracteristică apreciată, de asemenea, din perspective diferite : polisemia luată izolat sau polisemia în raport cu sinonimia și antonimia).

[3] În momentul în care relațiile unuia sau mai multora dintre aceste sensuri sînt urmărite în raport cu alte unități lexicale, depășim cadrul microsistemului (care ne interesează aici), ajungînd la diferite aspecte ale macrosistemului.

sînt împărțite. Majoritatea par să considere **sensurile secundare** ale cuvintelor **variante**[4] ale **sensului de bază**[5].

Interpretarea diferitelor sensuri secundare ale unui cuvînt polisemantic ca variante ale sensului de bază se sprijină, atît sincronic, cît și diacronic, pe existența unor componente de sens (seme) comune, dar nu întotdeauna la fel de ușor de sesizat.

Nici unul dintre autori nu s-a referit la comportamentul strict paradigmatic, ca rezultat al analizei componențiale. Or, dacă examinăm mai multe cuvinte polisemantice din acest punct de vedere, constatăm două tipuri net diferite, pe care le vom ilustra numai cu cîteva exemple :

(1) O parte din cuvintele polisemantice au sensuri în care, alături de un sem comun, mai mult sau mai puțin vizibil, există seme diferențiatoare[6]. Distincțiile semantice dintre sensuri stabilite astfel se verifică în context. De pildă, FARMACIA *este o știință veche*, unde se realizează sensul de bază[7] al lui FARMACIE („știință de un anumit tip") față de
merg la / *cumpăr de la* / *aceasta este o* } FARMACIE, unde sensul secundar se diferențiază prin semul /l o c a l/ (adăugat semului comun reprezentat de /*ș t i i n ț a r e s p e c t i v ă*/). Asemenea diferențe semantice modifică sensul global al contextelor în care apar lexemele respective.

(2) În cazul altor cuvinte polisemantice, între sensuri nu se stabilesc diferențe semantice reperabile la nivelul semelor, ci numai diferențe contextuale[8]. De exemplu, un adjectiv ca VÎNĂT exprimă la toate cele trei sensuri ale sale o apreciere cromatică de un anumit tip („de culoare albastră închisă, cu reflexe violete"). În diferite dicționare (de pildă DEX) se consideră că sensurile secundare reprezintă o altă apreciere cromatică decît sensul de bază. De pildă, sensul al doilea, care apare numai în contexte desemnînd ființe sau părți ale corpului lor, este definit prin sinonimele PALID, LIVID, ceea ce este numai parțial verificabil din punct de vedere referențial (căci în contextul *buze* VINETE se redă și aprecierea cromatică definită la sensul 1). Celelalte sensuri secundare ale lui VÎNĂT se definesc prin sinonimele ÎNTUNECAT, PLUMBURIU, SUR, dar într-un context

[4] Selectăm numai cîteva opinii în acest sens. Astfel, Schogt 1976 : 60 afirmă că „nodului central i se atașează toate variantele sau subclasele"; Bucă-Moldovan 1981 : 108 vorbesc despre „variantele semantice" ale cuvîntului polisemantic, care alcătuiesc o structură, dar „se opun una alteia" (p. 111). Coteanu 1975 : 63 apreciază că echilibrul cuvîntului polisemantic se păstrează datorită organizării în jurul unei **constante** sau **invariante semantice**, iar ruperea acestui echilibru se produce cînd apare o nouă invariantă. Interpretarea relației dintre **variante și invariante semantice**, este concepută de ultimul autor citat sub aspectul dinamicii sau evoluției sensurilor, adică nu din punct de vedere strict sincronic.

[5] Problema relației dintre **sensul de bază** (denotativ) și **sensurile secundare** (conotative) este analizată de mulți autori, din perspective relativ diferite. Menționăm interpretarea propusă de Coteanu 1975 : 60 care nu admite decît un singur sens denotativ în conținutul oricărui cuvînt polisemantic.

[6] Această categorie de exemple este extrem de bine reprezentată, iar situațiile de combinare a semelor comune și variabile sînt foarte variate. Analiza relației dintre sensuri din acest punct de vedere ar constitui o altă posibilitate de demonstrare a caracterului de sistem al sensurilor unui cuvînt.

[7] Deși au fost consultate mai multe dicționare, definițiile prezentate se bazează pe DEX. Ordinea sensurilor cuvîntului FARMACIE (ca și a celorlalte exemple) este, deci, cea din DEX.

[8] Deși numărul exemplelor din această categorie este foarte redus (în raport cu categoria anterioară) vom da aici cîteva exemple, tocmai pentru că situația ni se pare mai interesantă.

ca *munții* VINEȚI este, de asemenea, discutabil că nu ar fi aceeași apreciere cromatică ca la sensul 1. Deci, dacă s-ar admite diferențe semantice între cele trei sensuri ale lui VÎNĂT (diferențe justificate referențial), acestea nu ar fi semnificative.

La fel, STERP este înregistrat de DEX cu trei sensuri, definițiile din acest dicționar rezumîndu-se astfel „care nu produce nimic" (sau „care nu dă nici un rezultat"). Înregistrarea sensurilor sub cifre diferite e justificată **numai contextual**, deosebirile fiind specificate chiar de dicționar: **despre pămînt** (sensul 1), **despre animale, plante** (sensul 2) și în alte contexte, de pildă *an* (sensul 3). În toate situațiile se respectă, însă, elementele definitorii date mai sus, o dovadă fiind posibilitatea substituirii substantivelor determinate fără să fie afectat sensul lui STERP:

pămînt
teren } STERP
an

femeie } STEARPĂ

Alte exemple de același tip sînt A MUGI, URLET, RĂGET, RĂCNET. Diferența dintre sensurile lor secundare nu numai că este realizabilă doar contextual (ceea ce este relativ firesc pentru acest tip de sensuri), dar, chiar dacă am admite că există și diferențe semantice, acestea se estompează pentru că nu pot fi redate decît contextual. În condițiile în care nu se poate pune în evidență un sem variabil distinctiv între sensurile fiecăruia dintre cuvintele respective, ni se pare că e discutabil însuși statutul polisemantic al unor asemenea cuvinte (care ar putea fi admise doar ca un tip special de polisemie).

Ambele categorii de exemple distinse mai sus ne permit să discutăm statutul paradigmatic al sensurilor cuvintelor polisemantice. Astfel, sensurile unui cuvînt polisemantic sînt, în general, **mutual exclusive într-un context.** Cînd între aceste sensuri, **alături de seme comune** apar și **seme variabile, distinctive,** ne întrebăm dacă relația dintre sensuri nu e de comutare, ceea ce le-ar califica ca **invariante** (la nivelul **limbii**). În această situație sînt cuvintele grupate sub (1).

Dacă admitem însă că, în semantica modernă, **principiul dezambiguizării semantice și contextuale e preliminar și fundamental,** deci că polisemia e tratată ca omonimie artificială [9], problema nu ni se pare esențială. Din punct de vedere practic, la nivelul **vorbirii,** sensurile cuvîntului polisemantic sînt, deci, oricum, tratate ca invariante dacă există diferențe semantice reale, nu numai contextuale. În cazul unor cuvinte ca cele grupate sub (2), înlocuirea lor neantrenînd diferențe semantice, dar fiind condiționată de apariția numai în anumite contexte, am putea considera sensurile respective ca **variante combinatorii.**

Prin discuția de față nu ne-am propus să rezolvăm problema sistemului sensurilor unui cuvînt, ci, mai ales, să arătăm că, și la nivelul **microsistemului lexical** descrierea este complexă și soluțiile pot fi variate.

[9] V. Coteanu 1975 : 106.

BIBLIOGRAFIE

Bucă, M. — Evseev, I. (1976) — *Probleme de semasiologie*, Timişoara, Editura Facla.

Bucă, M. — Moldovan, V. (1981) — *Limitele semantice ale cuvîntului*, în *Semantică şi semiotică*, sub redacţia acad. I. Coteanu şi prof. dr. L. Wald, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Coseriu, Eugenio (1978) — *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, în *Strukturelle Bedeutungslehre*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Coteanu, I. (1975) — v. Coteanu, I. — Bidu Vrănceanu, A.

Coteanu, I. — Bidu Vrănceanu, A. (1975) — *Limba română contemporană*, vol. I. — *Vocabularul*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Rey-Debove, J. (1981) — *Ordre et désordre dans le lexique*, în *Logos Semantikos*, vol. III — *Semántica*, Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu, sub redacţia prof. Wolf Dietrich şi Horst Geckeler, Madrid, Editorial Gredos, Walter de Gruyter — Berlin — New York.

Schogt, H. C. (1976) — *Sémantique synchronique: synonymie, homonymie, polysémie*. University of Toronto and Buffalo, University of Toronto Press.

Martie 1983

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

FULVIA CIOBANU

DELIMITAREA SUFIXULUI *-ESC* NEOLOGIC DE *-ESC* VECHI

Alături de seria adjectivelor de tipul *bărbătesc*, *românesc*, *țărănesc*, derivate cu sufixul vechi *-esc*, există în româna modernă o categorie de adjective, ca: *antonpannesc* (și *pannesc*[1]), *boccaccesc*, *caragialesc*, *donjuanesc*, avînd ca bază de formare un nume propriu de persoană (o personalitate artistică: *Anton Pann*, *Boccaccio*, *Caragiale*, un personaj literar: *Don Juan*).

Asupra formațiilor din această ultimă categorie, întîlnite cu precădere în limbajul criticii literare, atrage atenția pentru prima dată în literatura noastră de specialitate acad. Iorgu Iordan [2], care, discutînd despre productivitatea sufixului adjectival *-esc* vechi în limba actuală, printre formațiile cu acest sufix include și pe *donjuanesc*, *michelangiolesc* (< it. *michelangiolesco*, derivat de la numele italian al lui *Michelangelo*), dar precizează într-o notă că adjective ca *antonpannesc*, *buridanesc* (în contextul *drama buridanească*), la care adaugă cu *cf.* pe *clownesc* [3], ar putea fi tot atît de bine formate cu fr. *-esque*, „care în românește păstrează pe *e* nediftongat la femininul adjectivelor împrumutate" (ceea ce însă, după cum am văzut, nu se întîmplă cu *buridanesc*, care în citatul reprodus anterior conține diftongul *ea*).

În legătură cu formațiile ca *antonpannesc*, Luiza Seche [4] afirmă că „în aceste exemple nu avem a face numai cu sufixul vechi *-esc*, ci și cu sufixul italian *-esco* (în *dantesc*, *michelangiolesc*)".

Theodor Hristea [5], luînd ca punct de plecare al discuției adjectivul *antonpannesc*, consideră că acesta, ca și altele „de aceeași natură": *cantemiresc*, *caragialesc*, *luchianesc*, *nastratinesc*, *novăcesc* etc. sînt derivate românești cu un sufix *-esc* neologic, de origine multiplă (italiană, franceză, spaniolă). Sufixul a putut fi detașat din împrumuturi, ca: *dantesc* (< it. *dantesco*, fr. *dantesque*), *boccaccesc* (< it. *boccaccesco*), *molieresc* (< fr. *moliéresque*), *cervantesc* (< sp. *cervantesco*, de la numele scriitorului *Cervantes*). El trebuie deosebit cu grijă de celălalt sufix „omonim", vechi. Într-o paranteză se sugerează faptul că *-esc* neologic derivă adjective de la nume proprii de persoane [6].

Cu privire la aceste date se impun cîteva observații.

Examinînd mai îndeaproape materialul oferit de cele trei lucrări

[1] În text „*pann*"-*esc*, grafie care subliniază caracterul ocazional al formației. Vezi Doina Bogdan-Dascălu, *Funcția metalingvistică a numelor proprii și a derivatelor lor în limbajul criticii literare*, în LR XXIX (1980), nr. 3, p. 190.

[2] *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, București, 1947, p. 171.

[3] Adjectiv atestat recent în forma de feminin singular *claunescă* („Scînteia" nr. 12658, 5 mai 1983, p. 4, col. 6).

[4] *Despre formațiile de tipul „eminescian", „arghezian" în critica românească contemporană*, în LR XI (1962), nr. 5, p. 563.

[5] *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 37–39.

[6] Voi nota în continuare pe *-esc* vechi cu indicele 1, iar pe *-esc* neologic cu indicele 2.

menţionate şi completîndu-l cu informaţii din alte surse, constatăm în primul rînd că, alături de formaţiile analizabile, printre împrumuturi există şi formaţii neanalizabile (semianalizabile), ca: *burlesc*, *grotesc*, *livresc*, *pitoresc*, *simiesc*.

În al doilea rînd, pe lîngă numeroasele împrumuturi analizabile prin raportarea la nume proprii (ca *dantesc*), există şi unele împrumuturi analizabile, raportabile la substantive comune: *carnavalesc*, *clownesc* şi *claunesc*, *funambulesc* (DN [7], cf. *funambul*), *mauresc* (DLR [8]), *pedantesc* (DLR), *picaresc* (DLR, DN), *romanesc* (toate de asemenea din franceză) etc. O menţiune specială merită *baladesc*, poate împrumutat din germ. *balladesk* (DN) sau o adaptare a it. *ballattesco* (cf. DA ms).

În ce priveşte forma lui -*esc*$_2$, Hristea afirmă, după cum am văzut, că acest sufix este „omonim" cu -*esc*$_1$ (fără nici o altă precizare), în timp ce acad. Iorgu Iordan subliniază că la feminin singular sufixul neologic păstrează pe *e* (deşi drept unic exemplu de feminin citează o formă cu diftongul *ea*: *buridanească*).

La o cercetare mai atentă, constatăm într-adevăr că majoritatea împrumuturilor înregistrate în dicţionare păstrează la feminin singular nominativ-acuzativ pe *e* din sufixul etimonului, prezent şi în celelalte forme ale adjectivului: *burlesc*, *burlescă*, *burleşti*, la fel *grotesc*, *livresc*; *boccaccesc* (DN), *carnavalesc*, *cervantesc* (DN), *claunesc*, *dantesc* (DN, cf. şi DOOM [9]), *funambulesc*, *mauresc*, *michelangiolesc*, *pedantesc*, *picaresc*, *romanesc*.

Este neîndoielnic că şi alte împrumuturi neînregistrate în dicţionare, ca *giottesc*, *tizianesc*, nu pot avea decît femininul cu *e*: *giottescă*, *tizianescă*. *Burlesc*, *grotesc*, *livresc*, *picaresc* au atestate şi forme de feminin singular nominativ-acuzativ cu diftong: *burlească*, *grotească*, *livrească*, *picarească*. Aceste forme sînt însă nerecomandabile, inculte [10]. *Pitoresc*, pentru care norma actuală recomandă femininul singular *pitorească* [11], a cunoscut pînă la mijlocul secolului nostru şi forma *pitorescă* [12]. Forma de feminin cu diftong s-a impus în mare măsură datorită răsunetului pe care l-a avut lucrarea lui Vlahuţă, *România pitorească* [13]. Tot două forme de feminin sînt atestate şi în cazul lui *donchişotesc* şi *molieresc*: *donchişotescă* (DN) şi *donchişotească* (DA ms); *molierescă* (DN) şi *molière-ească* (citit *molierească*) [14]. Călinescu (*Impresii*...) îi preferă lui *donchişotesc* formele *donquijotesc* şi *quijotesc*, cu femininul *donquijotescă* (p. 266) şi *quijotescă* (p. 263), mai apropiate de ortografia spaniolă. Pentru *buridanesc*, alături de care trebuie adăugat *sardanapalesc* (< fr. *sardanapalesque*), singurele forme de feminin atestate sînt cele cu diftong (vezi *buridanească*, citat anterior;

[7] Florin Marcu şi Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, ed. a III-a, Bucureşti, 1978.

[8] *Dicţionarul limbii române*. Serie nouă. Tomul VI şi urm., Bucureşti, 1965-.

[9] *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, 1982.

[10] Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea lui* **e** *şi* **o** *accentuaţi în poziţiile* **ă**, **e**, Iaşi, 1920, p. 103; Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 48.

[11] Pentru prima dată acceptată, ca fiind singura corectă, de *Mic dicţionar ortografic*, Bucureşti, 1953.

[12] George Călinescu, *Impresii asupra literaturii spaniole*, foloseşte în 1945 (prima ediţie a lucrării) forma *pitorescă*, pe care o păstrează şi în ediţia următoare (1963, p. 131).

[13] Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea*..., p. 103.

[14] La Doina Bogdan-Dascălu, *loc. cit*.

sardanapalească apare în contextul *masa lui sardanapalească* Botez, în DA ms).

Dintre derivatele românești menționate de Luiza Seche și Theodor Hristea, *antonpannesc* are forma de feminin cu *e*: *ideea antonpannescă* [15], iar *caragialesc*, femininul *caragialescă* [16]. Deși nu au formele de feminin atestate, este de presupus că *hoffmannesc* și *luchianesc* păstrează vocala *e*: *hoffmannescă* [17], *luchianescă*. Au de asemenea femininul cu *e* următoarele adjective din alte surse: *coșmaresc* (creație românească mai puțin obișnuită, deoarece are ca bază de derivare un substantiv comun: *apariția neașteptată, coșmarescă* [18]) și *madrigalesc* (de la numele corului „Madrigal" *Magia sonoră madrigalescă* — titlul unui articol din „Săptămîna" nr. 18 (647), 6 mai 1983, p. 6, col. 1). În schimb *nastratinesc* are femininul *nastratinească* (cf. DLR), iar *novăcesc* nu poate avea decît femininul *novăcească*.

Formație parasintetică de tipul lui *antonpannesc*, adjectivul *gorepirgesc* [19] (de la *Gore Pirgu*, numele unui personaj al lui Matei Caragiale) este atestat la forma de feminin cu diftong (vorba *gorepirgească*).

Femininul adjectivului *cantemiresc*, neatestat în sursele cercetate, ar putea fi în egală măsură *cantemirescă* și *cantemirească*.

Formațiile cu diftongul *ea* la feminin singular nominativ-acuzativ nu se pot delimita de cele cu sufixul -esc_1, care conțin întotdeauna la această formă diftongul *ea*. Distincția nu poate fi făcută nici cu ajutorul bazelor de derivare [20] ori al sensului derivatului. Astfel, nu există diferențe notabile între *donchișotească*, din contextul o purtare *donchișotească* și *cavalerească*, din o *purtare cavalerească* (*cavaleresc* fiind format cu -esc_2, după it. *cavaleresco*, fr. *chevaleresque*). Ambele exprimă valoarea „care aparține, este specific bazei; care se aseamănă cu baza". Mai mult decît atît. Un derivat cu -esc_1, ca adjectivul *brîncovenesc*, (de la numele domnitorului *Brîncoveanu*), f. *brîncovenească* (*stil brîncovenesc, artă brîncovenească*), nu prezintă nici o deosebire față de *cantemiresc*, a cărui formă de feminin, după cum am văzut, ar putea fi *cantemirească*. La fel de greu este de susținut că *novăcesc* ar fi format cu -esc_2 (într-un context ca *epos novăcesc*; vezi Hristea, *loc. cit.*), de vreme ce adjectivul există într-o poezie populară (*Lasă-ți portul novăcesc*/ *Și te dă-n portul turcesc*). Singurul element concludent cu ajutorul căruia derivatele cu sufixul -esc_2 pot fi delimitate de cele cu -esc_1 îl constituie forma de feminin singular, mai precis prezența lui *e* în primul caz, a diftongului *ea* în cel de-al doilea. Datorită prezenței vocalei *e* la feminin, sufixul -esc_2 își păstrează identitatea sa, distinctă de a lui -esc_1.

Încă din momentul pătrunderii sale în limba română, în prima jumătate a secolului trecut, sufixul -esc_2 a suferit influența lui -esc_1, cu care se asemăna atît în privința formei de masculin singular, cît și a valorilor exprimate. Acestei influențe i se datorește forma unică de masculin și

[15] *Tribuna*, la Luiza Seche, *loc. cit.*

[16] George Călinescu, *lucr. cit.*, p. 300.

[17] Faptul că adjectivul apare la Călinescu (*lucr. cit.*, p. 93) constituie un argument în acest sens.

[18] Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982.

[19] Id., *ibid.*

[20] Cf. și Doina Bogdan-Dascălu, *lucr. cit.*, în special p. 187, nota 6.

feminin plural şi de feminin singular genitiv-dativ -*eşti*: *groteşti*, *romaneşti*. În mod obişnuit adjectivele neologice terminate la masculin singular în vocală + *sc* au forme diferite de masculin şi de feminin plural. Primele au desinenţa *i* nesilabic, celelalte *e*, cu păstrarea grupului consonantic *sc* sau cu modificarea acestuia în *şt*: *basc,-ă*, *basci*, *basce*; *flasc,-ă*, *flasci*, *flasce*, dar *brusc,-ă*, *bruşti*, *bruşte*. Această situaţie se întîlneşte, de exemplu, şi în cazul lui *pitoresc*. După DLR, adjectivul a avut în secolul trecut, pe lîngă forma unică de plural *pitoreşti*, şi un feminin plural în -*e* „*pitoreşte* (scris şi *pitoresce*)".

Influenţa formei vechi de feminin singular -*ească* s-a exercitat în mult mai mică măsură asupra formei de feminin a lui -esc_2. Aceasta se explică, pe de o parte, prin tendinţa generală a limbii de a evita alternanţele fonetice la neologisme (cu precădere cele vocalice) şi, pe de altă parte, prin dorinţa vorbitorilor de a păstra în cît mai mare măsură forma etimologică (în cazul creaţiilor româneşti baza) nealterată [21]. Faptul acesta este vizibil, de exemplu, la Călinescu, ale cărui scrieri critice conţin numeroase adjective în -esc_2. În cazul formelor ca *pitorească*, *donchişotească*, alături de *pitorescă*, *donchişotescă*, nu avem a face cu simpla înlocuire a lui *e* cu *ea*, ci cu substituirea sufixului -esc_2 cu -esc_1[22].

La păstrarea formei de feminin cu *e* a sufixului -esc_2 au contribuit, probabil, şi cele cîteva substantive în -*escă*: *arabescă* „compoziţie muzicală" (şi *arabesc* s.n.), *humorescă*, *soldatescă* (pl. *arabeşti*, respectiv *humoreşti*).

În concluzie, sînt formate cu sufixul -esc_2 (neologic) adjectivele care au la feminin singular nominativ-acuzativ forma -*escă* (*dantesc,-ă*; *romanesc,-ă* etc.).

Adjective ca *nastratinesc*, *novăcesc*, avînd femininul cu diftong (*nastratinească*, *novăcească*) sînt derivate cu sufixul -esc_1 (vechi).

În unele adjective, ca *donchişotesc*, cu două forme de feminin singular, dintre care una cu *e* (*donchişotescă*) şi cealaltă cu *ea* (*donchişotească*), sufixul -*esc* are statut ambiguu.

În absenţa formei de feminin singular nominativ-acuzativ, definirea statutului sufixului este dificilă, uneori chiar imposibilă.

Mai 1983

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[21] Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea*..., p. 89–90, 102–103; Al. Graur, *loc. cit.*

[22] Vezi şi *Gramatica limbii române* a Academiei, ed. I, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 177, unde se afirmă: „Femininul lui *pitoresc* este *pitorească*, simţindu-se, probabil, prezenţa sufixului românesc -*esc* (ca şi *românesc* – *românească*)". Cf. şi ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 117, în care se spune acelaşi lucru, într-o redactare puţin diferită.

TEODORA CRISTEA

LEMATIZAREA ÎN DICȚIONARELE BILINGVE

1. Utilizat atît în lexicologie cît și în lexicografie, termenul de „lematizare" denumește „un mod de regrupare standard a diverselor variante ale unui semn" [1], regrupare care are rostul de a facilita consultarea unor inventare lexicale, fie că este vorba de un index, de o concordanță sau de un dicționar.

Formele care servesc drept „leme" (preliminarii) pentru analiza lexicală sau pentru dezvoltarea articolului de dicționar sînt stabilite prin convenție : forma de masculin singular pentru substantivele cu variație de gen și număr, infinitivul activ sau pronominal pentru toate formele paradigmei verbale etc. Forme deosebite de cele standard apar în dicționare în măsura în care sînt surse de diferențieri lexicale. Astfel, pentru cuvîntul francez *affaires* (pl.) se justifică o subintrare [2] diferită întrucît este nu numai pluralul obișnuit al cuvîntului *affaire*, ci are și un sens special « objets usuels », « vêtements » :

(I) *Il perd toujours ses affaires.*

(I') *Veșnic își pierde lucrurile.*

Lexicologii au atras deseori atenția asupra inconvenientelor pe care le prezintă în unele cazuri regruparea convențională ca reducere la o formă paradigmatică socotită drept fundamentală. Aceste neajunsuri sînt, după părerea noastră, de două feluri :

a) Un neajuns de natură semantică : se atribuie unei forme unice un set de semnificații care, în fapt, sînt distribuite în diversele forme paradigmatice. Acest lucru are consecințe directe asupra organizării articolului în dicționarul bilingv. De pildă, participiul prezent al verbului *aider* a căpătat o autonomie sintactico-semantică ce ar justifica înscrierea lui sub o adresă separată : *aidant* part. prezent cu funcție de element de relație : **1.** cu : *le temps aidant sa douleur finira par s'atténuer* 'cu timpul durerea lui se va potoli'. **2.** fiind la mijloc : *la fatigue aidant, je me suis endormi sur le coup* 'fiind și oboseala la mijloc am adormit pe loc'.

Interpretarea participiului prezent *aidant* postpus substantivului ca pe o formă a verbului *aider* poate să ducă uneori la traduceri mai puțin firești :

(II) *Le vin aidant sans doute, le tremblement de la voix avait lui aussi cessé.*

(II') *Fără îndoială ajutase și vinul, dar vocea nu-i mai tremura.*
(M. Duras, *Moderato cantabile*, trad. de Al. Baciu).

b) Un al doilea neajuns este de natură statistică și privește în primul rînd stabilirea inventarelor fundamentale : regruparea sub o formă conven-

[1] D. Coste et R. Galisson, *Dictionnaire de didactique des langues*, Paris, Hachette, 1976.

[2] Înțelegem prin „subintrare" (fr. *sous-entrée*) o secțiune a articolului de dicționar care cuprinde o altă lemă a aceluiași cuvînt-titlu.

țională unică poate să ducă la ștergerea disparităților cantitative între două forme ale aceluiași semn. De exemplu, verbele din limba franceză care apar în unele dicționare ale limbii contemporane cu dublă intrare — verb pronominal sau verb pasiv — atestă efortul lexicografilor de a pune de acord lematizarea cu frecvența : *s'accouder* ou *être accoudé*, *s'acoquiner* ou *être acoquiné*, *s'affaisser* ou *être affaissé*. În același sens acționează și marcarea printr-o subintrare specială a formei pasive : *s'agenouiller* — *être agenouillé*.

În despuierea unui corpus, ca și în tehnica lexicografică ar părea deci mai nimerit ca diversele forme ale paradigmei unui cuvînt să fie distribuite sub titluri diferite, cu condiția ca valorile semantice și statistice să fie constante.

Pragul de diferențiere semantică a unor forme aparținînd aceleiași paradigme care să justifice o intrare este în practică greu de stabilit. Există multe cazuri limită care își găsesc în dicționare o rezolvare adeseori întîmplătoare, după cum o arată și compararea dicționarelor. Iată un exemplu în acest sens : regruparea sub două titluri diferite a unor participii trecute, cînd aferente infinitivului de la care provin, cînd ca adjective. Testul sintactic al opoziției : pasiv non rezultativ/ pasiv rezultativ/ frază atributivă (cu adjectiv) nu este întotdeauna operant sau nu este aplicat cu consecvență :

(III) *Il est agité par une violente colère.*

(IV) *Cet élève est agité.*

(V) *C'est un élève agité.*

Autonomia adjectivului asigurată de situația statistică sau de diversificarea semantică îndreptățește desprinderea de articolul infinitivului și înregistrarea lui cu mențiunea „adjectiv" :

avertir « informer qqn de qqch » / *averti* « qui connaît bien, qui est au courant », syn. *avisé*

autoriser « donner de l'autorité, du crédit », « accorder un droit, une permission » / *autorisé* « qui fait autorité, qui est digne de créance », syn. *qualifié*

s'appliquer « apporter une attention soutenue à qqch. », « prendre soin à faire qqch. » / *appliqué* « qui s'applique », syn. *assidu*

În alte cazuri intervin diferențe de tratare care pun sub semnul întrebării validitatea criteriilor de clasificare. Iată cîteva exemple furnizate de cele mai răspîndite dicționare explicative ale francezei contemporane (*Le Petit Robert*, 1968, *Lexis*, 1975) :

V (titlu : infinitiv)	Adj	
	Petit Robert	Lexis
abasourdir	+	—
abîmer	+	—
abonner	+	—
abâtardir	—	+(thn)
absorber	+	+
accélérer	—	+
aciérer	—	+
affamer	+	—

Se pune şi o altă întrebare : de ce unele participii foarte frecvent folosite ca adjective sau diversificate semantic, cum ar fi *accoutré*, *accroupi*, *affligé*, *accroché* (din loc. *avoir le cœur bien accroché*), n-au primit statutul de adjectiv ?

2. O problemă care trebuie să-şi găsească o rezolvare adecvată într-un dicţionar bilingv este aceea a gradului de lematizare : cît de departe trebuie să meargă gruparea pe forme neconvenţionale ? Diferenţierea semantică avînd consecinţe asupra traducerii poate fi lăsată exclusiv pe seama exemplelor ? Răspunsul la aceste întrebări este determinat de demersul adoptat de lexicograf, dar fiecare dintre cele două soluţii generale posibile prezintă unele riscuri :

— regruparea sub forma convenţională comportă riscul unor generalizări abuzive ;

— regruparea sub forma neconvenţională (numai la imperativ, numai la persoana I, a indicativului prezent etc.) prezintă dezavantajul de a încărca materialul lexicografic, dar precizează caracterul de enunţ-tip al structurii, captînd în acelaşi timp dimensiunea pragmatică (forţa ilocuţionară convenţională) a enunţurilor.

De pildă, dacă se dă o intrare intermediară cu traducerea *a o lua* pentru verbul *aller*, trebuie sau nu marcate condiţiile în care apare această traducere ? Iată cîteva exemple semnificative :

(VI) *Allez devant, je vous suis.* — (VI') *Luaţi-o înainte, vin şi eu.*
(VII) *Vas-y mou/ mollo!* — (VII') *Ia-o încet, nu te repezi aşa !*
(VIII) *Comme vous y allez!* — (VIII') *Repede o mai iei!*

Dacă nu se precizează condiţiile de realizare a acestei traduceri, limitate la enunţurile menţionate mai sus, un vorbitor neavizat ar putea să extindă traducerea la alte contexte, de exemplu : *aller de l'avant* — * *a o lua înainte* (în loc de *a nu se abate din drum*).

Necesitatea de a înregistra enunţuri care poartă mărci enunţiative constante vine în contradicţie cu altă cerinţă formulată de specialişti, anume caracterul „neutru" al exemplelor. « Les exemples sont des phrases hors contexte. Indépendants de tout contexte immédiat, ils ne peuvent en particulier contenir aucun pronom qui renverrait à un syntagme nominal précédent, puisque le contexte n'en serait pas donné. Les exemples ne peuvent comporter des embrayeurs (temps ou pronoms) qui renverraient à des modalisations de l'énoncé par l'auteur ».[3] După acest principiu, formulat atît de drastic, ar însemna să sărăcim dicţionarul de un ansamblu foarte mare de enunţuri foarte frecvente şi care prezintă tocmai din cauza mărcilor enunţiative specifice dificultăţi de înţelegere şi de traducere. Ar trebui să lipsească din dicţionare enunţuri ca *Je vois — Pricep ; Je vois ça d'ici — Cam văd eu cum stau lucrurile, văd eu ce-o să iasă ; Répète voir — Mai zi o dată (dacă ai curajul) ; Je vous vois venir (avec vos gros sabots) — Ştiu eu unde baţi* etc.

[3] J. et Cl. Dubois, *Introduction à la lexicographie*, Paris, Larousse, 1971, p. 92.

La acestea se adaugă și faptul că exemplele cu formă verbală standard (infinitiv) nu sînt întotdeauna revelatoare pentru traducere. Să se compare următoarele două situații :

allier : *allier le courage et/avec la prudence* „a îmbina curajul cu prudența" ; *elle alliait la beauté à une remarquable intelligence* „în ea se îmbinau/împleteau frumusețea și o deosebită inteligență".

După cum se vede, apariția unei forme paradigmatice non-standard poate să atragă diferențe de construcție sintactică a traducerii care nu sînt relevate de lematizare.

Discuțiile privitoare la statutul unei forme paradigmatice și la structura exemplelor din dicționare sînt centrate pe verb, deoarece este clasa de cuvinte cu formele cele mai diversificate și cu multiple diferențieri semantice legate de variațiile formanțiale de mod, de timp și de persoană.

3. Două concluzii practice pot să se desprindă din cele spuse :

a) articolul „verb" trebuie să cuprindă construcțiile caracteristice (actanți, regim etc.) mai ales atunci cînd au reflexe pe planul traducerii ;

b) lista enunțurilor-tip în care apare numai o formă paradigmatică trebuie să fie exhaustivă.

În favoarea menționării explicite a caracteristicilor lexico-gramaticale ale unei forme verbale non-standard pledează argumente de natură lingvistică și de funcționalitate a dicționarului bilingv :

— nu se poate înregistra o traducere (echivalență) fără să fie menționate condițiile de realizare sintactico-pragmatice ;

— dicționarul bilingv nu este numai un instrument de traducere, ci și un instrument de însușire a limbii străine, cu atît mai mult cu cît relațiile dintre lexic și structura gramaticală nu pot fi captate în întregime decît în dicționar.

Mai 1983

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Edgar Quinet 5—7

PAULA DIACONESCU

RITORICĂ ROMÂNĂ PENTRU TINERIME DE D. GUSTI (Iași, 1852) ȘI UN POSIBIL MODEL AL EI

1. În decurs de un secol (1789–1899), perioadă în care limba culturii și a literaturii artistice a cunoscut un proces de modernizare, apar și cîteva dintre cele mai reprezentative cărți de retorică în cultura noastră [1]. Cu a doua jumătate a secolului trecut, modul în care ele au fost dirijate le-a apropiat din ce în ce mai mult de lucrări numite curent în alte părți „tratat teoretic și practic de literatură" [2], oferit tinerimii din școli. Valoarea unor reguli este dovedită adeseori în raportul lor cu stilul literaturii artistice, modelele fiind cu predilecție din literatura română. Retorica devine, astfel, și la noi, un instrument de cultivare a gustului pentru literatură și totodată de formare a spiritului critic. Însușirea unor reguli și principii este considerată o condiție necesară în studiul literaturii.

Dacă învățarea retoricii în școli avea pentru Simeon Marcovici în primul rînd scopul de a forma pe tineri pentru „tribuna românească" [3], pentru D. Gusti avea altul.

În prefața la *Retorica și stilistica* prelucrată după programa oficială analitică pentru învățămîntul secundar, cursul superior, edițiunea a II-a, prelucrată și înavuțită (prima ediție în 1881 sub titlul *Curs elementar de literatură*), I. Manliu preciza: „teoria discursului – formată în alte împrejurări – nemaicorespunzînd cu cerințele culturii de astăzi, a ajuns să nu mai fie considerată în școalele din apusul Europei ca un studiu aparte, ci să fie înlocuită prin deprinderi stilistice de tot felul și prin studierea limbii din diferite puncte de vedere" (p. IV). La jumătatea secolului trecut, pentru prima dată la noi, D. Gusti demonstra, prin modelul de *Retorică* pe care-l propunea, că elevii se pot deprinde, prin însușirea retoricii, să caute temeiul cărților citite și să le judece. Acesta rămîne cel mai mare folos ce-l putea da de atunci încolo în școli retorica modernă. Prin numărul, alegerea și comentariul lor, citatele din autori români (vechi și moderni) formează adevărate « Leçons pratiques de Littérature ».

Pentru a-și întocmi *Ritorica*, D. Gusti a pus la contribuție, din surse directe sau indirecte, tot ceea ce s-a spus pînă atunci asupra acestui subiect și putea fi reținut pentru învățămînt. Dintre autorii francezi, sînt citați: Boileau, Fénelon, Condillac, Ch. Batteux (printre altele, a scris un *Cours de belles-lettres*), Buffon, Marmontel, La Harpe, Victor

[1] Cf. Mircea Frînculescu, *Prefață* la *Retorică românească – Restitutio*, București, Minerva, p. VIII.

[2] De ex.: *Traité théorique et pratique de littérature*, par M. Émile Lefranc, Septième édition, revue et corrigée par l'auteur – *Style et composition*, Paris, 1852.

[3] Simeon Marcovici, *Curs de retorică*, București. În Tipografia lui Eliad, 1834 (*Idei pregătitoare*).

Le Clerc, M. Andrieux [4], J. Conus d'Epinal (cu mențiunea „profesor distins francez" în a doua ediție a *Ritoricii* sale, p. 4). Ca toți retorii moderni, D. Gusti (*Prefață* la *Ritorica română*, 1852) precizează însă că două mari națiuni antice (grecii și romanii) au lăsat „tipul Ritoricei", iar „studioșii literelor" de astăzi nu traduc decît regulile, ba chiar și exemplele lor. De aceea, „metodurile întrebuințate de ritorii moderni în cărțile lor sînt feliurite în formă, cînd fondul este tot acela" (p. V). Putem găsi în aceste afirmații o explicație privind absența referințelor la unele lucrări moderne care i-au servit autorului *Ritoricii române*, fără îndoială, ca model. Dintre acestea, poate fi socotit și *Tratatul teoretic și practic de literatură (Stil și compoziție)* al profesorului francez Lefranc, într-o ediție anterioară celei citate mai înainte de noi (vezi nota 2).

Ritorica lui D. Gusti are comun cu lucrarea menționată a lui Lefranc atît selecția unor reguli, a unor categorii cu definițiile, caracterizarea și, adeseori, cu ordonarea lor, alegerea unor exemple și chiar comentarea lor, cît, într-o anumită măsură, și spiritul de metodă. Obiecția că originalitatea nu poate fi atribuită nici autorului francez nu constituie un motiv pentru a renunța la stabilirea unor similitudini între cei doi autori, întrucît temeiul apropierilor are în vedere de asemenea forma de expunere și exprimare.

2. În cele ce urmează ne limităm numai la cîteva paralelisme din multele semnificative care s-ar mai putea da.

D. Gusti, **Ritorica română** (1852)	Lefranc, **Style et composition** (1852)
De rezonare (p. 39)	*Du Raisonnement et de ses différentes formes* (p. 21)
Rezonarea se poate face în următoarele chipuri : prin *Silogism*, *Entimemă*, *Epihiremă*, *Dilemă*, *Inducere*, *Sorit* și *Dovadă nepersonală* (p. 39)	Les formes du raisonnement sont au nombre de sept, savoir : le *Syllogisme*, l'*Enthymème*, l'*Épichérème*, le *Sorite*, le *Dilemme*, l'*Exemple*, l'*Induction* (p. 21)
Claritatea (p. 143)	*La clarté* (p. 54)
Claritatea espresiunilor trebuie să fie astfel, încît ideea să lovească spiritul precum soarele vederea (p. 143)	Il faut, dit Quintilien, que l'expression soit tellement claire que l'idée frappe les esprits comme le soleil frappe les yeux (p. 54)
Puritatea ne învață a întrebuința numai cuvinte și construcțiuni potrivite cu limba în care vorbim (p. 146)	La *pureté* du style consiste à s'exprimer correctement, c'est-à-dire à n'employer que les mots, les tournures, les locutions autorisées par les règles ou du moins par l'usage (p. 56).

[4] Citat de D. Gusti în *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, ed. a II-a, Iași, 1875, p. 9, după „un curs de Bele-litere". În această *Ritorică* se folosește, probabil, pentru prima dată în românește, îmbinarea de cuvinte „bele-litere". Lefranc, *op. cit.*, p. 33, precizează că, pentru a numi „les lettres", cei vechi se foloseau de expresia *optimae litterae* (după cum spuneau *bonae artes*, *vir bonus* „orator") sau de *humaniores litterae* (fr. *lettres humaines*). Expresia *belles-lettres* aparține, ca și aceea de *beaux-arts*, modernilor. După cum menționează dicționarele franceze, la început ea ar fi fost numele dat în special gramaticii, elocinței și poeziei. La francezi, în 1663 este fondată „Académie des inscriptions et *belles-lettres*", ai cărei membri sînt aleși dintre savanții care s-au distins în istorie, arheologie și filologie.

orice cuvînt străin, orice întorsătură străină de limba noastră, dă barbarism (p. 147)	*Le barbarisme* est : 1⁰ un mot étranger à la langue ; 2⁰ un mot pris dans un sens contraire à celui qui lui est consacré ; 3⁰ une réunion de mots contraire à l'usage (p. 56—57)
Proprietatea ne învață de a alege și însuși cuvintele cele mai potrivite și mai adevărate, pentru fiecare idee sau lucru ce vroim a-l esprima (p. 147)	La *propriété* du style consiste à rendre une pensée par le terme qui lui est propre (p. 57)
Mai multe cuvinte se par a ave tot acel înțeles, însă, esaminîndu-le bine, se găsește deosăbirea lor, încît arareori se-ntîmplă ca în vreo limbă să se afle două cuvinte cu care se esprimă tot acel lucru (p. 147—148)	Ce qui rend souvent les mots propres difficiles à trouver, c'est la ressemblance apparente de sens entre des termes dont la signification est réellement différente. Ces mots s'appellent improprement *synonymes* (p. 57). În această ordine de idei este citat *l'abbé Girard*.
De figurile cuvintelor (p. 161)	**Style figuré.** *Notions préliminaires* (p. 124)
Mai fiecare cuvînt al vorbirei are un înțeles propriu și altul figurat : *propriu* este acela cînd nu perde nimică din însemnarea sa cea primitivă și arată totdeauna lucru pentru care s-au statornicit ; *figurat* este atuncea cînd din însemnarea sa cea proprie sau firească trece la o altă străină. Prin cuvîntul propriu *căldură* se inseamnă o însușire a soarelui sau a focului ; /. . ./ trecînd în sens figurat se zice *căldura* bătăliei (p. 162)	Les mots ont dans le discours un sens *propre* ou un sens *figuré*. Ils sont employés dans le sens *propre*, lorsque, ne perdant point leur signification primitive, ils signifient la chose pour laquelle ils ont été créés, et dans le sens *figuré*, quand on les fait passer de leur signification naturelle à quelque autre signification étrangère. Le mot *chaleur* exprime une propriété du feu ; le mot *rayon*, un trait de lumière. Ainsi quand on dit la *chaleur de la flamme, les rayons du soleil*, ces mots sont pris dans le sens propre ; mais si l'on dit *la chaleur du combat, un rayon d'espérance*, ils sont pris dans le sens figuré (p. 124).
De figurile de cuvinte proprii (p. 162)	*Des Figures de mots proprement dites* (p. 148)
ele adaog la ideea ce o esprimă : putere, grație și nobleță (p. 162)	Les *figures* sont des manières de parler qui ajoutent au style de la force, de la grâce ou de la noblesse (**Style figuré.** *Notions préliminaires*, p. 125).

aceste figuri atîrnă curat numai de la înorînduirea cuvintelor în fraze, încît cea mai mică schimbare le strică.

Mentor, găsind pe Telemah în insula Cipru, îi zice c-un ton înfricoșat : „Fugi, fugi ; grăbește de a fugi". Șterge cele dintăi două cuvinte și nu va fi mai mult figura repetițiunei (p. 162).

Mentor, retrouvant Télémaque dans l'île de Chypre, lui dit d'un son de vois terrible : *Fuyez, fuyez,* hâtez-vous de *fuir* ; Retranchez de ces vers la répétition, et toute la beauté poétique disparaît. *(Répétition,* p. 152–153).

Elipsul este figura aceea cînd se lasă unul sau mai multe cuvinte pe care construcțiunea gramaticală cu dreptul le cere a se înșira (p. 162).

L'ellipse est une figure par laquelle on retranche des mots que la grammaire regarderait comme nécessaires (p. 148).

Pleonasmul este figura aceea cînd, în loc de a se lăsa, se adaoge încă unul au mai multe cuvinte, care s-ar păre de prisos în fras (p. 164). Rasin în tragedia *Oraț*, cînd Camila face imprecațiune asupra Romei, prin următoriul vers ne dă un pleonasm : „Ca să pot cu *ochii mei* vide fulgerul căzînd" (p. 164).

Le *pléonasme,* l'opposé de l'ellipse, ajoute, pour exprimer la passion, ce que la grammaire repette comme superflu (p. 149).
Dans l'imprécation de Camille contre Rome :
. . . .
. . . .
Puissé-je *de mes yeux* y *voir* tombe le foudre !
De mes yeux est de trop ; mais la circonstance donne à ces mots beaucoup d'énergie (p. 149–150).

Dijuncțiunea (asindeton) este figura care lasă afară mai multe părticele conjunctive, numai ca să facă discursul mai repede și mai însuflețit (p. 169).

La *disjonction* supprime les particules copulatives de manière que les membres semblables ne soient plus liés que par leur rapprochement. Cette manière de parler rend le discours plus rapide (p. 154).

De figurile de cuvinte numite tropuri (p. 170) :
Aceste espresiuni figurate, ce se află pretutindeni în vorbă și scriere, sînt următoarele : *metafora, alegoria, catahrisul, metonimia, sinegdohia* (p. 171).

De Tropes (p. 128) :
Les rhéteurs comptent un grand nombre de tropes, dont les principaux sont au nombre de six, savoir : la *métaphore,* l'*allégorie,* la *catachrèse,* la *métonymie,* la *synecdoque* et l'*antonomase* (p. 129).

Alegoria este o metaforă prelungită ; iată cum un poet o definește :
„Alegoria trăiește într-un palat diafan" (p. 173).

L'allégorie n'est qu'une métaphore continuée (p. 135) /. . ./ car, comme le dit Lemierre, en donnant à la fois l'exemple et le précepte : L'Allégorie habite un palais diaphane (p. 139).

★

Mircea Frînculescu, *op. cit.*, p. 185, adaugă după cuvîntul *poet* paranteza explicativă : [Delille]. Se constată acum că mențiunea este inexactă. Corect : [Lemierre]

★

Metonimia. 2. Luîndu-să *efectul* în loc de *cauză*, d.e. cînd Ovidie zice : muntele *Pelion nu are umbră*, în loc de arbori (p. 74)	*Métonymie*. 3. L'effet pour la cause : . . . . Nudus Arboris Othrys erat, *nec habebat Pelion umbras* (Ovide, *Met.*, XII, 512). Déjà l'Othrys est nu ; *Pélion n'a plus d'ombre* (Saint-Ange).
Tot prin această figură se poate zice despre un rezbeluitoriu ce se luptă că : *moartea este în mînele sale* (p. 174).	C'est ainsi qu'on dit d'un combattant : *La mort est dans ses mains* (p. 142).
De stil (p. 179) : *Stil înflorit* [figurat] sau *stîmpărat* (p. 186).	*Du style en général* (p. 51) : Le *style tempéré*, qu'on appelle encore *style fleuri* (p. 80).
Stil măreț (p. 192) David zice în psalmul 17, v. 10 : „Și au plecat ceriurile și s-au coborît, și nourii sub picioarele lui sta."	*La magnificence* du style (p. (98) Tel est ce passage de David (Ps. XVII, v. 10) : *Inclinavit coelos et descendit, et caligo sub pedibus ejus. Et ascendit super Cherubim, et volavit : volavit super pennas ventorum.*
Rasin a zis într-un hor din *Estera* (act. III) : „Ceriuri, vă plecați".	Racine a dit dans un des chœurs d'*Esther* (act. III) : *Cieux, abaissez-vous.*
J. B. Ruso în oda a opta din C I[1] zice : „Pleacă înălțimea ceriurilor".	J. B. Rousseau, dans la huitième ode du liv. 1er : *Abaisse la hauteur des cieux.*
Și Volter în Hanriadă zice : „Vin, de pleacă înălțimea ceriurilor înfocate" (p. 193).	Et Voltaire, dans sa *Henriade* : *Viens, des cieux enflammés abaisse la hauteur* (p. 98–99).
Iată cum Bosuet tînguiește fuga cea pripită a reginei de Englitera, ce e alungată de corăbiile rebelilor : [se traduce același citat], (p.193).	Bousset déplore ainsi la fuite précipitée de la reine d'Angleterre, poursuivie par les vaisseaux des rebelles : [se reproduce citatul] p. 99).

★

Mircea Frînculescu, *op. cit.*, p. 202, adaugă paranteza explicativă în textul : „J. B. Ruso în oda a opta din C[antata]." Corect : C[artea].

Mai 1983

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5–7

PROPOZIȚIA IMPERSONALĂ CU *SE* ÎN SPANIOLĂ ȘI ROMÂNĂ

O particularitate tipologică ce apropie limba spaniolă de limba română este existența construcțiilor pasive și impersonale realizate — atît într-una cît și în cealaltă — cu ajutorul demarcatorului SE. Construcția pasivă cu SE este cunoscută în spaniolă sub numele de *pasiva refleja*, iar în română sub acela de „pasiv reflexiv". Cf. *La paz se firmó en Bucarest* — „Pacea s-a semnat la București". Iar construcția impersonală cu SE, denumită în gramatica românească „reflexiv impersonal", poartă în unele lucrări spaniole numele de *impersonal refleja*. Cf. *Se bailó hasta las tres* — „S-a dansat pînă la trei".

Cu toate acestea, distribuția celor două construcții diferă de la o limbă la alta și, în consecință, nu se poate stabili o corespondență biunivocă în cazul transpunerii enunțurilor spaniole în limba română și invers. Diferența cea mai importantă rezidă în aceea că pasivul reflexiv românesc nu poate fi transpus în spaniolă tot printr-un pasiv reflexiv dacă obiectul acțiunii este marcat ca + Animat și + Specific[1]. În acest caz, obiectul din structura profundă nu se mai subiectivizează, ci apare în structura de suprafață sub forma unui complement direct precedat (ca orice complement direct marcat ca + Animat și + Specific) de propoziția *a*. Nefiind subiect, el nu mai impune acordul verbului, acesta imobilizîndu-se la persoana a treia singular și construcția devenind astfel, din pasivă reflexivă, reflexivă impersonală. Cf. *Se auxilió a los heridos en el accidente*[2]; *Se amonestará a los infractores; Se ayudó a los estudiantes más pobres; Se avisa a los interesados;* „*Se esperaba a los bomberes, que no acababan de llegar*" (A. Palacio Valdés).

Această construcție a luat naștere în spaniola modernă din dorința evitării ambiguității unor enunțuri de tipul: „... *viendo la muchedumbre de cristianos que cada día se mataban*" (Granada, *apud* Real *Academia Española)*, unde SE poate fi interpretat atît ca reflexiv („se omorau pe sine"), cît și ca reciproc („se omorau unii pe alții") sau ca pasiv („erau omorîți").

O astfel de construcție nu există în românește, sau, cel puțin, nu se folosește în româna actuală standard[3], unde, și în aceste cazuri, se

[1] Cf. Domnița Dumitrescu-Sîrbu, *Escollos en la enseñanza de la pasiva española a los rumanos*, în „Revue Roumaine de Linguistique" 3 (1983), 271—276.

[2] Molina Redondo, în *Usos de SE*, Madrid, 1974, p. 25, consideră ca inacceptabile atît *Se auxiliaron los heridos en el accidente*, cît și *Se auxiliaron a los heridos en el accidente*, prima fiind ambiguă și dispărută din uzul modern, iar a doua fiind agramaticală, întrucît face acordul verb—obiect.

[3] Iorgu Iordan (în *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 452) semnalează construcții similare în româna din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX, pe care le socotește greșite și le atribuie influenței străine: „se pedepsește pe contravenientul N"; „se numește pe domnul N. în postul de copist" etc.

recurge tot la reflexivul pasiv, cu acord între subiect şi predicat (sau, în cazurile de ambiguitate, se pare că este de preferat construcţia pasivă cu „a fi", neechivocă [4]). Ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, că eventualele enunţuri româneşti de tipul: „nu se ucid prizonierii de război", „se cunosc vinovaţii", „ştiu cum se îngrijesc bolnavii", „la facultate n-ar trebui să se tutuiască studenţii" etc. nu trebuie transpuse printr-o construcţie paralelă de tipul: *no se matan los prisioneros de guerra, se conocen los culpables, sé como se cuidan los enfermos, en la Facultad no deberían tutearse los estudiantes etc.* (decît dacă, aşa cum am spus, sensul lui SE este reflexiv sau reciproc, de la caz la caz), ci trebuie apelat la construcţia spaniolă impersonală care-i corespunde, respectiv: *no se mata a los prisioneros de guerra, se conoce a los culpables, sé como se cuida a los enfermos, en la Facultad no debería tutearse a los estudiantes.*

Trebuie subliniat faptul că regula este valabilă numai dacă în spaniolă obiectul animat este şi + Specific. Altfel, analogia între cele două limbi reîncepe să funcţioneze, astfel încît vom transpune un enunţ ca „Se caută reprezentanţi pentru firma X" prin *Se buscan representantes para la casa X*, cu acord între substantivul la plural (redevenit subiect) şi verb. Cf. şi *Se necesitan aprendices.*

În limba spaniolă actuală, mai ales din America Latină (dar nu numai!), construcţiile cu verbul imobilizat la singular se extind tot mai mult şi asupra pasivului reflexiv cu obiect direct inanimat, convertindu-l, cînd numele este la plural, în impersonal. Cf. mult dezbătuta chestiune a perechii de exemple: (1) *se alquilan pisos vs.* (2) *se alquila pisos* respectiv, *se vende(n) botellas, no se aceptan(n) propinas, se compone(n) relojes* etc. Gramatica Academiei Spaniole recomandă primul enunţ (cu acord) — fără să-l respingă în mod categoric nici pe al doilea, datorită largii sale răspîndiri —, dar nu lipsesc nici lingviştii care îl consideră gramatical pe cel din urmă, punînd implicit sub semnul întrebării însăşi existenţa unui pasiv reflexiv în limba spaniolă [5].

Transformarea pasivului reflexiv din limba română în reflexiv impersonal în limba spaniolă atrage după sine şi o altă consecinţă de ordin sintactic, anume posibilitatea pronominalizării obiectului direct printr-o formă conjunctă de acuzativ. De pildă: *A Juan se le considera un muchacho muy inteligente; El quiere que se le admire; La piedra no nota que se la lanza* (exemple culese din lucrări de gramatică spaniolă).

Lingviştii spanioli oscilează în privinţa formei pronominale exacte care trebuie folosită în acest caz. Iată ce spune, în acest sens, Manuel Seco: „Cuando el complemento, en esta construcción impersonal, es un pronombre de tercera persona, hay duda entre usar *le, les* para masculino y femenino (*Se les castigará* = „ellos serán castigados" o „ellas serán castigadas") o bien *lo, los* para masculino (*Se los castigará* = „ellos serán

[4] Tot Iorgu Iordan (*op. cit.*) sesizează pentru limba română ambiguitatea unor construcţii pasive reflexive de acest gen, arătînd că propoziţia „La *Uzinele 23 August* s-au evidenţiat următorii muncitori" poate fi interpretată atît ca reflexivă, cît şi ca pasivă. După părerea autorului, aceasta poate constitui o cauză internă a dezvoltării tot mai mari a pasivului cu „a fi" în româna actuală.

[5] C. Peregrín Otero este unul dintre cei care au susţinut printre primii acest punct de vedere, astăzi destul de răspîndit. În româneşte, în schimb, *Se vinde portocale* este o construcţie resimţită clar ca incorectă, agramaticală.

castigados") y *la, las* para femenino (*Se las castigára* = „ellas serán castigadas"). La duda proviene del conflicto entre el sentir clásico, que, según Cuervo (nota 106 a la *Gramática* de Bello), consideraba ese complemento como indirecto (dativo), y el moderno (cuyo portavoz es la Academia, *Gramática*, párrafo 279 c), que lo considera como directo. Según el concepto clásico, las formas correctas serían *le* y *les ;* según el moderno, *le* o *lo* y *los* para el masculino, *la* y *las* para el femenino. Pero el hecho es que en la lengua culta de hoy se prefiere para el masculino *le, les:* „*ni agarrándoles por los cabellos se les puede sacar a flote*" (Galdós, *Torquemada en la cruz*, 85); y para el femenino *la, las:* „*según el punto de donde se las mire*" (Baroja, *Los últimos románticos*, 140)" [6]. Cf. și următoarele exemple — care atestă justețea punctului de vedere ultim — culese de J. Coste și A. Redondo [7] din autori spanioli și hispano-americani : *Al profesor ya no se le veía por todo lo que yo abarcaba* (C. M. Gaite); *Con ella no había manera, siempre lo estropeaba todo, no se la podía llevar a ningún lado* (L. Goytisolo Gay); *La excursión fue excitante. En todas partes se les recibió bien, se les dio habitación y comida* (J. A. Payno); *Pero cuando un hombre está cansado, se le sustituye, se le puede sustituir* (J. M. Mendiola). Interesant de subliniat este că *le* apare chiar și atunci cînd complementul direct masculin este inanimat (situație în care, în alte cazuri, se recurge la varianta *lo*): *La noche se había vuelto fría. Se había levantado viento y se le oía como si resonara en la extensión de aquellas tierras y montes* (J. Suárez Carreño).

În românește, o asemenea construcție pronominală este imposibil de transpus ca atare. Căci limba noastră nu acceptă decît pronominalizarea obiectului indirect din propoziția impersonală, așezîndu-l înaintea lui SE, spre deosebire de limba spaniolă, unde SE precedă invariabil orice altă formă pronominală conjunctă : cf. *Se le dedicó una estatua vs.* „I s-a ridicat o statuie". Vezi și exemplul de mai sus din J. A. Payno : *se les dio habitación y comida*, traductibil prin : „li s-a dat casă și masă". Construcțiile spaniole impersonale cu obiect direct pronominalizat trebuie transpuse în română, în funcție de context, fie printr-un pasiv reflexiv (care se află, cum am văzut, și la originea construcției corespunzătoare spaniole), fie prin pasivul cu „a fi", fie, în sfîrșit, printr-o construcție impersonală, în acord cu semnificația enunțului de pornire. În primul — și al doilea — caz, firește, pronumele nu poate apărea, obiectul direct din structura profundă trebuind să se subiectiveze ; în ultimul, în schimb, apariția obiectului direct sub formă pronominală este posibilă și în limba română. De exemplu, *Al profesor ya no se le veía* se poate transpune atît prin : „Pe profesor nu-l mai vedeai", cît și prin „Profesorul nu se mai vedea". Exemplul *No se la podía llevar a ningún lado* se transpune prin impersonal : „n-o puteai duce cu tine nicăieri". Iar exemplul *En todas partes se les recibió bien* se transpune cel mai bine prin pasivul cu „a fi" : „pretutindeni au fost primiți bine". Cf. și *se le sustituye* = „este înlocuit" sau „îl înlocuiești" ; *se le oía* = „se auzea" sau „îl auzeai".

Acest fapt își are importanța lui în analiza contrastivă a limbilor arătate, întrucît, de pildă, vorbitorul român nativ care observă parale-

[6] *Diccionario de dudas y dificultades de la lengua española*, Madrid, 1966, p. 305—306.

[7] *Syntaxe de l'espagnol moderne*, Paris, 1965, *passim*.

lismul semnalat la început între limba sa maternă (limba-bază) şi limba pe care o studiază (limba-ţintă) — respectiv spaniola — este tentat să extindă abuziv această analogie, trăgînd concluzia pripită că orice enunţ românesc cu SE se poate transpune în spaniolă printr-un enunţ „identic" atît ca structură, cît şi ca sens, şi invers. Or, datoria profesorului de limbi străine este aceea de a pune în lumină nu numai analogiile, ci şi — mai cu seamă — divergenţele dintre sistemul limbii-ţintă şi cel al limbii-bază, divergenţe susceptibile să genereze interferenţe negative în diverse puncte concrete ale formulării enunţurilor. Este tocmai ceea ce şi-a propus, în cîteva cuvinte, şi circumscriindu-se unei singure situaţii lingvistice, demersul comparativ de mai sus.

Mai 1983

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

I. FISCHER

ROM. *A CORELA*: UN ACCIDENT DERIVAȚIONAL

Modestele rînduri de față nu sînt închinate profesorului Iorgu Iordan în calitatea Domniei Sale de inițiator al unei acțiuni organizate de „cultivare a limbii", ci observatorului mereu atent la cele mai fine vibrații care ar putea pune în mișcare un sector sau altul al sistemului limbii române contemporane. Din punctul de vedere al cultivării limbii, cauza este judecată și pierdută. Oroarea latinistului în fața unui asemenea „solecism" nu mai poate juca nici un rol aici (am încercat ani de zile să împiedicăm atestarea cuvîntului în „Studii clasice", dar am abandonat în cele din urmă lupta, mai ales după ce am fost întrebați „dar cum să spun?", iar soluțiile alternative propuse de noi au putut fi considerate naive, greoaie și retrograde). Astăzi cuvîntul are drept de cetate, consfințit prin înregistrarea lui chiar și în dicționarele cu caracter normativ (*Dicționarul explicativ* din 1975).

Cum se explică succesul acestui derivat regresiv, creat împotriva tendințelor aceluiași stil publicistic în care a apărut și se menține? Ne-am fi așteptat mai degrabă la *corelaționa*, după atît de numeroasele formații analoage (*atenționa* 'a atrage atenția', *concluziona*, *confuziona*, *direcționa*, *gestiona* 'a avea o gestiune', *obiecționa*, *precauționa*, *reviziona*, *sugestiona* 'a sugera' etc.), mai ales că *relaționa* — fără a mai vorbi de *colaționa* — există (nu în DLR, dar e înregistrat în *Dicționarul invers*, 1957; cf. Laura Vasiliu, *Sufixele verbale în limba română*, teză dactilografiată, 1969, p. 159); în schimb, nu există, cu neînsemnatele excepții despre care va fi vorba mai jos, alte derivate regresive similare, provenind din reprezentanții compuselor latinești în *-latio*: *Dicționarul invers* din 1957 înregistrează următoarele abstracte în *-ție*, pe lîngă *corelație*: *ablație*, *colație*, *interrelație*, *legislație*, *relație*, *translație*, la care se adaugă un derivat în *-țiune* fără dublet în *-ție*, *delațiune*. Dintre acestea, numai două au permis formarea regresivă a unui verb, cu existență periferică: *legisla*, semnalat mai demult de A. Graur „într-un hebdomadar" (BL, VIII (1940), nr. 2 (1944), p. 206) și înregistrat chiar în *Dicționarul invers*, și *transla*, cunoscut nouă pînă de curînd numai din surse lexicografice (F. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, 1961; în DLR se aduce un singur citat, din „România liberă", nr. 8660 din 1960: *cum se transleazǎ marfa*), dar amintit de A. Graur în *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 47, 267. Față de precaritatea acestora, încetățenirea verbului *corela* a beneficiat de circumstanțe favorizante, asupra cărora ne propunem să intrăm în unele detalii.

Pe lîngă necesitatea unei exprimări concentrate și a evitării locuțiunilor (care a prezidat și la nașterea altor neologisme, supărătoare din punctul de vedere al derivării tradiționale, de tipul *legic*, *legitate*, *planic*), cu atît mai stringentă cu cît noțiunea însăși este esențială în epoca noastră, marcată de structuralism și de dialectică, credem că două categorii de factori au determinat răspîndirea irezistibilă a cuvîntului.

(1) Un factor extern : modelul verbului englez *correlate*, cu același sens (engleza dispune, se știe, de posibilitatea de a atașa aceleiași baze atît morfeme nominale cît și verbale) [1] ; nu este vorba de un model morfologic exact, ci numai de un model semantic : existența unei unități lexicale aparte, aparent nesufixate. Or, cuvîntul românesc se impune prin anii 1960—1970 (*Dicționarul limbii române moderne* din 1958 nu-l înregistrează), adică tocmai în perioada cînd limba engleză progresează în învățămîntul nostru și tinde să ia locul francezei [2] ca primă limbă străină.

(2) O înlănțuire de factori interni : în nota etimologică din *Dicționarul explicativ* citat mai sus se spune : „din *corelație*", ceea ce ne pare insuficient [3]. Am arătat, bazîndu-ne numai pe exemple provenite din compușii lat. *fero*, că nu există o relație obligatorie între abstractele în *-ție* și verbe ; impulsul formației regresive trebuie să vină din altă parte, și anume din existența unor forme incluse în paradigma verbală. Una din acestea este adjectivul *corelat* , „corect" din punct de vedere latin (deși lat. *correfero* nu e atestat, înaintea secolului al VI-lea, decît o singură dată, la scriitorul creștin Marius Mercator din secolul al V-lea ; cf. *ThLL*, s.u.) și folosit înaintea verbului *corela*, căruia îi poate servi de participiu [4].

O a doua formă nominală (pentru care nu avem la îndemînă o cronologie clară a atestărilor) trebuie să fi fost infinitivul *corelare* (tot atît de „incorect" ca și formele conjugate ale verbului). Se poate constata, în ultimii ani, o tendință evidentă de a înlocui abstractele în *-ție* prin infinitivele corespunzătoare, fără îndoială spre a marca mai clar caracterul de abstract v e r b a l al unui cuvînt, poate și spre a evita sufixul *-ție*, care, pe lîngă „uzura morală" suferită în general de abstractele verbale, prin pierderea treptată a capacității de a evoca legătura cu verbul, a cunoscut și o uzură stilistică, consecință a conotațiilor negative provocate atît de originea sa, reală sau presupusă, cît și de căderea în limbajul familiar sau vulgar a numeroase derivate [5]. Exemplul cel mai banal îl oferă înlocuirea

[1] Cronologia, după *Oxford English Dictionary*, 1933 (1961) : substantivul, 1643, verbul, 1742, adjectivul, 1842 (*correlation*, 1561, *correlated*, 1859).

[2] Un efect semnificativ al acestei înlocuiri : în franceza scrisă la București (1974), cuvîntul a suferit o deplasare etimologică, devenind *corelier* ; cititorul ne va ierta colegiala lipsă de rigoare filologică : nu vom da trimiterea exactă.

[3] Mai jos, pentru *corelat*, se spune „v. *corela*", ceea ce, cu toată prudența formulării, este o eroare.

[4] Iată cronologia înregistrărilor în principalele dicționare. Candrea, 1931, DA, 1937 : *corelațiune, corelativ* ; Scriban, 1939 : *corelativ, corelație* ; *Dicționarul limbii române literare contemporane*, 1955, *Dicționarul limbii române moderne*, 1958, F. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, 1961 (și 1966²) : *corelat, corelativ, corelație* ; *Dicționar explicativ*, 1975 : *c o r e l a*, *corelat, corelativ, corelație* ; F. Marcu, C. Maneca, *Dicț. neol.*³, 1978 : *corela, corelat, corelativ, corelativitate, corelație, corelațional* ; V. Breban, *Dicționar al limbii române contemporane*, 1980 : *corela, corelativ, corelație* (se observă dispariția lemei *corelat* : trecerea la funcția de participiu al verbului s-a consumat).

[5] Din motive întrucîtva similare, infinitivul ca abstract verbal în locul derivatelor descinzînd din lat. *-tio* este recomandat încă de V. Alecsandri într-o scrisoare către Al. Hurmuzachi din 28 martie 1865 : „Fiindcă am făcut cîteva observări asupra poeziei, fie-mi iertat a mai adăugi în privirea prozei că terminările în *are* și *ire*, carele sînt mai românești și mai armonioase decît *ciune* sau *țiune*, ar putea lesne să înlocuiască pe aceste din urmă ; așa de pildă ar fi bine, socot, a se adopta sistemul de a zice și a scrie : *publicare* în loc de *publicaciune*, *verificare* în loc de *verificaciune*, *instituire* în loc de *instituțiune* etc." (citat după excelenta ediție a Martei Anineanu : V. Alecsandri, *Opere*, IX, București, 1982, p. 228). E de observat că scriitorul folosește, la începutul pasajului, nu mai puțin de trei infinitive : *observare, privire, terminare*. E de asemenea de remarcat faptul că în cazurile în care franceza nu oferea un derivat în *-tion* sau *-son*, româna recurge la infinitive : *débat* e redat prin *dezbatere*.

abstractului *considerație* prin infinitivul *considerare* în locuțiunea *a lua în considerație*, resp. *considerare* (DA, s.u. *considera*, 1936, consemnează ambele posibilități, dar citatele nu au decît *considerație* și *considerațiune*). În același mod va fi fost înlocuit și *corelație* prin *corelare*, deschizîndu-se astfel calea paradigmei complete a verbului.

În sfîrșit, ambiguitatea unor construcții de tipul *a fost corelat*, în același timp predicat nominal și virtuală formă pasivă a unui verb, a putut duce la transformarea activă, *a corelat*, de unde, din nou, completarea paradigmei.

Vorbind de caracterul accidental al formației, ne-am referit la înfrîngerea tendinței de proliferare a verbelor în *-ona* ; mecanismul acestui tip de derivare regresivă nu este însă nici izolat, nici irepetabil. Am amintit de existența precară (poate exclusiv tehnică) a verbului *transla*, ușor de înțeles de vorbitori, dar absent din vocabularul activ al majorității. Cu toate acestea, întîmplarea a vrut să auzim, la o mică distanță în timp, folosirea tocmai a verigilor intermediare presupuse pentru *corela* : într-o emisiune radiofonică muzicală din 9 decembrie 1982 s-a vorbit de *translare* [6], iar în 13 ianuarie 1983 o distinsă latinistă a utilizat „în glumă" perfectul *l-am translat* (sc. dintr-o „poziție" din orar în alta). Fenomenul se încadrează în tendința spre unitate a paradigmei aceluiași lexem, cu sacrificarea supletivismului etimonului latin. Printre factorii determinanți ar trebui adăugată așadar și crescînda ignorare a limbii latine [7].

Mai 1983

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Edgar Quinet 5—7

[6] După redactarea acestor rînduri, am putut citi pe firma unui șantier : *translare imobile* (este vorba de deplasarea unor clădiri întregi pentru a le aduce la alinierea arterei de circulație nou sistematizate).

[7] Mulțumim colegei noastre Mioara Avram pentru informațiile și remarcile pe care a avut bunăvoința să ni le prezinte.

ANCA GIURESCU

OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA LOCUL LIMBII ITALIENE ÎN ROMANIA

1.0. Locul ocupat de o limbă romanică între celelalte urmaşe ale latinei poate fi privit din mai multe puncte de vedere. Evoluţia diferită în timp poate constitui o latură a cercetării, o alta putînd fi constituită din analizarea unor trăsături ale structurii ei într-un anume moment, fie el prezent sau nu. Materialul lingvistic poate fi abordat în diverse moduri: unii cercetători insistă asupra trăsăturilor specifice ale unei limbi, alţii adaugă la acestea concordanţele cu cîte o limbă din aceeaşi familie.

1.1. Limba italiană ocupă o poziţie privilegiată în cercetările romaniştilor, în primul rînd datorită continuităţii ei nu doar lingvistice ci şi teritoriale în raport cu latina. La aceasta se adaugă, desigur, literatura ei foarte veche. Locul ocupat de limba lui Dante a fost stabilit încă de întemeietorul disciplinei noastre, Fr. Diez, care o grupează — după cum se ştie — alături de română. De la Meyer-Lübke (10, 11) şi pînă la ultimele lucrări de romanistică (1, 4, 7, 8, 9, 14, 15, 16, 18, 19, 22), concordanţele cu româna (6), sarda şi dalmata au constituit numitorul comun al prezentării fenomenelor limbii italiene.

1.2. Pornind de la modificările aduse de prezenţa longobarzilor în Italia, Wartburg a explicat poziţia limbii italiene în Romania. Cu toate deosebirile — datorate în primul rînd substratului — între nordul Italiei şi peninsulă (despărţite prin celebra linie La Spezia—Rimini), „il nucleo dello spazio linguistico italiano è nato dalla fusione di due territori dal carattere così differente: la pianura del Po e l'Italia Centrale (Toscana e Umbria). Questa fusione fu opera dei Langobardi, fra il sesto e l'ottavo secolo" (21, p. 16). „L'invasione dei Langobardi crea un territorio relativamente unito che va da Torino e da Milano fino a Spoleto. Crea così la base geografica dell'italiano" (21, p. 17). Dacă longobarzii au fost într-adevăr un element de unificare a celor două mari zone lingvistice în care se iviseră numeroase fenomene de evoluţie independentă, dezmembrarea regatului longobard marchează începutul unei lungi evoluţii istorice fragmentate a teritoriului italian (4, p. 258), care a permis constituirea dialectelor şi graiurilor şi menţinerea lor pînă astăzi.

1.3. În ultima vreme, lucrări tot mai numeroase apelează la fapte dialectale fie pentru a descrie o anume zonă a Romaniei, fie pentru a sublinia concordanţele între diverse domenii neolatine. Şi în astfel de abordări italiana ocupă un loc aparte, datorită binecunoscutei şi profundei fărîmiţări dialectale (5, 11, 13). Apelul la fapte dialectale ni se pare obligatoriu în cazul Italiei, care cunoaşte un început de unitate lingvistică abia după 1860 şi care prezintă în momentul de faţă trei nivele distincte: dialect / variantă supraregională / limbă comună standard (3, p. 123).

Odată cu exemplele dialectale, însă, ies la iveală o serie de asemănări cu zonele occidentale ale Romaniei, asemănări inexistente dacă se studiază numai italiana literară.

În cele ce urmează ne vom opri asupra structurii morfosintactice — compartimentul cel mai stabil al limbii —, urmărind să scoatem în evidență concordanțele dintre italiana literară *și* dialectală și cîteva limbi romanice. Cauzele existenței acestor concordanțe sînt, firește, extrem de diverse, dar ele nu constituie obiectul cercetării de față, care-și propune să sugereze doar că pe teritoriul italian se întîlnesc multe trăsături specifice tuturor zonelor neolatine.

2.1. Concordanțe între italiană și română :

— substantive care prezintă reguli specifice de selecție concomitentă a genului și numărului :

$$(1)\ N_c \rightarrow SC/ \begin{Bmatrix} (+\ \text{feminin}^\frown +\ \text{plural}) \\ (-\ \text{feminin}^\frown -\ \text{plural}) \end{Bmatrix} \qquad (2)\ N_c \rightarrow SC/ \begin{Bmatrix} (+\ \text{feminin}^\frown -\ \text{plural}) \\ (-\ \text{feminin}^\frown +\ \text{plural}) \end{Bmatrix}$$

Pentru (1) : it. *(il) centinaio* / *(le) centinaia*, *cogno* / *cogna*, *uovo* / *uova*, pentru română toate neutrele. Pentru (2) : it. *(la) eco* / *(gli) echi*, rom. *fragă*, *desagă*.

— pluralul vocalic : it. *cavallo* / *cavalli*, *capra* / *capre* ; rom. *cal* / *cai*, *capră* / *capre*.

— desinența (fals decupată) *-ora*, sub diferite variante fonetice dialectale în Italia : tosc. *campora*, abruț. *tettërë* (it. lit. *tetti)*, apul. *gratërë* (it. lit. *gradi)* : rom. *pîlcuri*, *locuri*. Sarda veche păstra cîteva forme de plural în *-ora* (log. v. *fructora)*, dar în aspectul contemporan întîlnim, în localitățile Bitti și Dorgali, această desinență pentru singularul colectiv, opunîndu-se unui plural regulat : *frúttora* / *frúttoras* (20, p. 103).

— metafonia cu rol morfologic : umbr. *nero* / *niri*, *mattone* / *mattuni* ; în portugheza literară, în schimb, se înregistrează uneori la plural, alături de desinența *-s* și o deschidere a vocalei : *corpo* ['korpu] / *corpos* ['kɔrpu].

— viitorul cu *volo* : abruț. *vo vedé* („voi vedea"), ticin. *al vet manda* („voi trimite").

— urmașii interogativului *quid* și ai relativului *quem* (acuzativul lui *qui)* nu pot introduce atributive (cum se întîmplă în franceză, spaniolă, portugheză) : it. **l'uomo chi è venuto* / rom. ** omul cine a venit*.

— urmașii interogativului de calitate latin *qui* se folosesc ca interogative în sintagmă cu un substantiv : it. *che libro vuoi?* / rom. *ce carte vrei?*

2.2. Unicul fenomen comun doar italienei și dalmatei se înregistrează în sfera verbului, unde condiționalul provine din conjunctivul perfect : lat. *cantaueram* > dalm. *kant(u)ora* : roman. *avèra*, *putèra*.

2.3. Concordanțe între italiană și spaniolă :

— valoarea aspectuală de iterativ obținută perifrastic din *andare*, respectiv *andar* și gerunziu : it. *vanno delineandosi nuove idee* / sp. *anda diciendo que está bien*.

— valoarea perfectului simplu de timp mai îndepărtat de prezent ca perfectul compus.

— valoarea interogativului opus relativului, însoţit obligatoriu de un articol : it. *quale via cercano?*, dar *l'amico per* il *quale cercavo il libro ;* sp. *¿cual es tu libro?*, dar *el hermano de Carlos, el cual llegó ayer.*

— apariţia unui constituent negativ înaintea verbului şterge negaţia acestuia : it. *nessuno parla con me ;* sp. *nadie llega hoy.*

2.4. Concordanţe între italiană şi franceză :

— auxiliarul *a fi* formează timpurile compuse ale verbelor intranzitive : it. *sono partito* / fr. *je suis parti.*

— agentul nedefinit exprimat prin urmaşi ai nominativului latin *homo* : march. *omo dice*, abruţ. *n'ome dice ;* fr. *on dit.*

— urmaşii latinescului *inde* au dublă valoare — adverbială şi pronominală : it. *amo il mio bosco e* ne *conosco tutti i cantucci* / fr. *j'aime ma forêt et j'*en *connais tous les coins.*

— existenţa unui articol partitiv ; it. *mangio* del *pane ogni giorno* / fr. *je mange* du *pain tous les jours.*

— existenţa a două negaţii, în franceză *pas* şi eventual *point*, iar în dialectele italiene în afară de *no* sau *non* : lomb. *miga, minga ;* ven. *miga, mia ;* bol. *brisa ;* tosc. *mica ;* salent. *filu.* În franceza vorbită poate rămîne doar cea de-a doua negaţie, ca şi în dialectele amintite : fr. pop. *(je) sais pas ;* lomb. *capissi minga* („nu înţeleg"), piem. *capissu nèŋ* şi chiar it. pop. *capisco mica.*

— existenţa a două adverbe de negaţie, unul în contextul pronucleu zero : it. *no*, fr. *non*, altul înaintea verbului : it. *non*, fr. *ne.*

3.1. Exemplele de mai sus arată, credem, în mod clar că teritoriul Italiei este locul de întîlnire al multor evoluţii romanice existente din peninsula Iberică pînă în Galia şi din Dalmaţia pînă în Dacia, cu precizarea că faptele dialectale contribuie în mare măsură la verificarea unor fenomene ce se regăsesc, în zonele amintite, la nivelul limbilor literare. Incontestabil, cercetarea dialectelor romanice neitaliene poate dezvălui o altă serie de concordanţe. Materialul lingvistic oferit de dialectele italiene, însă, ni se pare a fi interesant tocmai datorită folosirii reale, constante şi largi a acestor dialecte. De aceea, aprecierea lui Vidos (19, p. 390) că „... in Italia è stato sopratutto il sostrate preromano, fuori d'Italia sopratutto il superstrato postromano che hanno prodotto le innovazioni" trebuie nuanţată, căci unele inovaţii caracteristice din franceză apar în dialectele italiene de nord *(homo* $>$ *omo, ome)*, după cum unele opţiuni în raport cu soluţiile din latina populară coincid în italiana dialectală şi în română (viitorul cu *volo*, de pildă). Desigur, odată cu impunerea variantelor supraregionale şi apoi a aspectului italian standard, fenomenele amintite mai sus vor rămîne de domeniul trecutului. În aspectul care va deveni mijlocul general de comunicare în Italia va trebui căutată cîndva identitatea italienei „dans ses tendances plutôt que dans un état de langue", după cum spune Malmberg (10, p. 178).

Scopul nostru a fost să atragem atenţia asupra concordanţelor dintre italiană şi diverse limbi romanice, dar şi să subliniem faptul că cercetarea dialectelor plasează italiana pe un loc mult mai complex decît ar părea la prima vedere. O dată mai mult se confirmă importanţa poziţiei limbii italiene în Romania. Dacă nu ar exista seria de concordanţe deja

amintite, prin care apar legăturile între italiană şi franceză sau spaniolă, teza exprimată de Wartburg (23, p. 23–38) prin care o Romania continuă se opune pe de o parte limbii române, pe de alta limbii franceze ar fi pe deplin confirmată. Parafrazînd titlul unui articol al lui Rohlfs dedicat occitanei (16), am putea defini şi teritoriul Italiei drept un ,,carrefour des tendances romanes''.

BIBLIOGRAFIE

(1) Bourciez, E., *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1946.
(2) Cristea, T., A. Cuniţă, *Verbul – le verbe*, Bucureşti, 1975.
(3) De Mauro, T., *Storia linguistica dell'Italia unita*, Bari, 1963.
(4) Elcock, W. D., *The Romance Languages*, Londra, 1960.
(5) Giurescu, A., *Elemente de morfosintaxă romanică*, Bucureşti, 1982.
(6) Iordan, I., *Dialectele italiene de sud şi limba română*, în ,,Arhiva'' XXXV, iulie–octombrie 1928, nr. 3 şi 4.
(7) Iordan, I. şi colab., *Introducere în filologia romanică*, Bucureşti, 1965.
(8) Kuhn, A., *Romanische Philologie. Erster Teil: die romanischen Sprachen*, Berna, 1951.
(9) Lausberg, H., *Romanische Sprachwissenschaft*, I–II, Berlin, 1956.
(10) Malmberg, B., *La structure phonétique de quelques langues romanes*, în ,,Orbis'' XI (1962), 1.
(11) Meyer-Lübke, W., *Grammatik der romanischen Sprachen*, I–IV, Leipzig, 1890–1902.
(12) Meyer-Lübke, W., *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1920.
(13) Niculescu, Al., *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. I. *Contribuţii gramaticale*, Bucureşti, 1965 ; II. *Contribuţii socioculturale*, 1978.
(14) Posner, R., *The Romance Languages: A Linguistic Introduction*, New York, 1965.
(15) Renzi, L., *Introduzione alla filologia romanza*, Bologna. 1976.
(16) Rohlfs, G., *Romanische Philologie*, I–II, Heidelberg, 1950–1952.
(17) Rohlfs, G., *La langue d'oc, carrefour des langues romanes*, în RLR XXVIII (1964), 109–110.
(18) Tagliavini, C., *Originile limbilor neolatine*, Bucureşti, 1977.
(19) Vidos, B. E., *Manuale di linguistica romanza*, Florenţa, 1959.
(20) Wagner, M. L., *Flessione nominale e verbale del sardo antico e moderno*, în ,,Italia Dialettale'' XIV (1938).
(21) Wartburg, W. von, *La posizione della lingua italiana nel mondo neolatino*, Leipzig, 1936.
(22) Wartburg, W. von, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Halle/Saale, 1939.
(23) Wartburg, W. von, *L'articulation linguistique de la Romania*, în ,,Actele Congresului al VII-lea de Lingvistică şi Filologie Romanică'', vol. II, Barcelona, 1955.

Mai 1983

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5–7

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

STRATEGII ALE POLITEȚII LA PERSONAJELE LUI M. SADOVEANU (COMENTARIU LA CAPITOLUL V ȘI VI DIN ROMANUL *ZODIA CANCERULUI*)

1. Stabilind cîteva repere ale clasicismului lui M. Sadoveanu, Iorgu Iordan sublinia „măiestria rară a înfățișării oamenilor, lucrurilor și întîmplărilor"[1]. „Tonul general" al exprimării, întemeiat nu pe risipa de elemente regionale sau arhaice, ci pe o abilă structurare sintactică a enunțurilor [2], este acela care creează impresia de autenticitate spațială, temporală și socială a lumii pe care ne-o prezintă scriitorul. Un rafinat simț al nuanțelor și apelul la elaborate forme ale curteniei caracterizează prin excelență „stilizarea vorbirii curente" [3] proprie operei sale.

Ne-am oprit asupra unui scurt fragment din romanul „Zodia Cancerului" cu intenția de a analiza în detaliu modul în care funcționează mecanismele politeții în exprimarea unor personaje ale lui M. Sadoveanu.

2. Studiile mai noi consacrate problemelor politeții [4] propun o definiție mai largă a acestui concept, recunoscînd, alături de p o l i t e ț e a m e n ț i n e r i i d i s t a n ț e l o r — singura luată în considerație pînă acum —, o p o l i t e ț e i n t e g r a t i v ă, cu rol de accelerator social. Denumite într-un mod pe care nu-l vom prelua, pentru că introduce sugestii nedorite — politețe negativă și pozitivă —, cele două tipuri menționate au în vedere preocuparea emițătorului unui enunț de a satisface dorința de independență în acțiuni a receptorului și, respectiv, dorința receptorului de a fi apreciat — într-o privință sau alta — de interlocutor, de a descoperi că gusturile, preocupările, părerile etc. sale sînt împărtășite de acesta. În ambele cazuri, formularea enunțurilor implică, pe lîngă exprimarea neambiguă a intenției comunicative a emițătorului, prezența unor indici ai forței redresive, adică a unor elemente care să arate că nu se urmărește prejudicierea receptorului.

Politețea menținerii distanțelor și politețea integrativă presupun totuși strategii diferite. Pentru cea dintîi sînt specifice așa-numitele mecanisme de atenuare *(softening mechanisms)*, menite să-l determine pe receptor să nu se simtă constrîns de intervenția emițătorului; pentru cel de al doilea tip de politețe este caracteristică sublinierea emfatică

[1] Iorgu Iordan, *Clasicismul lui M. Sadoveanu*, în *Limba literară. Studii și articole*, Craiova, 1977, p. 342.

[2] Idem, *Limba română contemporană*, [București], 1956, p. 97.

[3] Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, II, [București], 1966, p. 60.

[4] Suportul teoretic al discuției și al comentariului de text care urmează îl constituie, în primul rînd, amplul studiu realizat de Penelope Brown și Stephen Levinson, *Universals in language usage*: *Politeness phenomena*, în Esther N. Goody (ed.), *Questions and Politeness. Strategies in social interaction*, Cambridge, 1978, p. 60—289.

a aprobării sau a interesului pentru diverse aspecte legate de persoana interlocutorului, a punctelor comune, a cooperării dintre parteneri.

Alegerea uneia dintre multiplele strategii posibile, reflectată în structura lingvistică a enunţurilor, este dependentă, în primul rînd, de natura relaţiei sociale dintre interlocutori, care poate fi evaluată în funcţie de două variabile esenţiale: distanţa socială (determinată nu numai în raport cu atribute sociale stabile, ci şi în raport cu frecvenţa interacţiunilor, cu domeniile în care acestea se manifestă) şi puterea (valoare ataşată rolurilor sociale, referitoare la direcţia exercitării controlului: dinspre emiţător sau dinspre receptor). Intervenţia unor factori situaţionali sau psihici (legaţi de dispoziţia de moment a interlocutorilor) poate produce însă modificări ale strategiei politeţii.

3.1. Am ales din romanul *Zodia Cancerului* fragmentul în care şătrarul Lăzărel Griga invită la gospodăria sa grupul de drumeţi din care făceau parte prinţul Alecu Ruset, fiul fostului domn al Moldovei, şi abatele francez Paul de Marenne şi dă un ospăţ în cinstea lor.

Cele patru personaje asupra cărora ne vom opri: Lăzărel Griga, soţia sa, Avramia, Alecu Ruset şi Paul de Marenne au statute foarte diferite, ceea ce creează o configuraţie aparte a relaţiilor de comunicare. În raport cu lumea reprezentată de Lăzărel Griga, mic nobil de ţară, Ruset şi de Marenne apar ca outsideri, izolaţi prin bariere deosebite: de ordin social, în cazul lui Ruset, căci Griga este permanent conştient de distanţa care îi separă şi de faptul că prinţul este investit cu autoritate, şi de ordin etnic, dar mai ales lingvistic, în cazul lui de Marenne, cu care nu se poate comunica decît prin medierea lui Ruset. Dată fiind comunitatea de neam, Griga îl tratează totuşi, în anumite momente, pe prinţ ca pe un insider, încercînd să-l asocieze la proiectele sale. Deşi insideri, relaţia dintre Griga şi soţia sa este asimetrică, soţul exercitînd în mod absolut controlul, ca în orice familie din epoca feudală.

3.2. În dialogul şătrarului Griga cu Alecu Ruset şi — prin mijlocirea acestuia — cu abatele, se recunosc cu precădere — şi sînt perfect motivate social — strategiile politeţii bazate pe menţinerea distanţelor. Dintre acestea, două sînt prezente în structura unor tipuri diverse de acte verbale: exprimarea convenţional indirectă şi exprimarea deferenţei printr-o atitudine de autoumilire, de diminuare a propriei personalităţi.

3.2.1. Saluturile, anunţurile, invitaţiile iau, în versiunea lui Griga, forma unor acte verbale indirecte, a căror forţă ilocuţionară reală este mascată. Salutul adresat lui Ruset este formulat ca o invitaţie, al cărei destinatar, deşi de faţă, nu este desemnat prin persoana a II-a, ci prin persoana a III-a:

„Mă închin şi-*l* poftesc pe măria sa Alecu beizade — subl. n. — *să*-mi *întindă* mîna, ca să *i*-o sărut". (35 [5]).

Anunţarea felurilor care urmau să fie servite la masă nu este făcută asertiv, ci sub forma unei lungi şi complicate scuze:

„Măria ta, baba mea, ca muiere ce se află şi cum e obiceiul muierilor nu s-a putut stăpîni să nu înceapă c-un şiretlic, punînd pe masă bucate reci şi proaste înainte de a aduce zama şi sarmalele, ... *Te rog s-o ierţi*". (43)

[5] Toate indicaţiile de pagină trimit la ediţia Mihail Sadoveanu, *Zodia Cancerului* [Bucureşti], 1955.

În fine, se poate vorbi la Lăzărel Griga de o întreagă retorică a invitației. Volumul de energie și abilitatea investite în realizarea acestui act sînt pe deplin justificate de natura lui : acceptarea unei invitații stînjenește libertatea de acțiune a destinatarului, care trebuie să se supună dorințelor emițătorului și, mai mult decît atît, se îndatorează față de acesta. Lăzărel Griga acordă atenția maximă motivării invitației, a cărei neacceptare este considerată ca o gravă ofensă personală :

,,Măria ta, dacă ești subt acoperămîntul meu, mai bine pălește-mă în frunte și mă omoară decît să-mi spui asemenea vorbă [că, după încetarea ploii, grupul va pleca spre Hîrlău — n.n.]. Cum pot eu să vă las — fără să vă stau înainte cu pîne și sare, ca un bun creștin ce sînt? Cum să vă las la vreme de noapte, în locuri rele? Mă pun la pămînt și treceți peste mine! Zdrobiți-mă și gata!'' (35—36)

De remarcat absența oricărui verb performativ adecvat exprimării invitației ; există o singură sugestie a unui asemenea act, dată de expresia ,,a sta înainte cu pîne și sare''. În primul dintre enunțurile menționate, interdicția, act a cărui condiție preliminară de reușită — superioritatea socială a emițătorului — nu este îndeplinită, apare atenuată printr-o solicitare, act care, performat de pe o poziție de inferioritate socială, are în mod obișnuit ca obiect o favoare, un avantaj. În cazul de față, îndeplinirea solicitării ar avea cea mai nefavorabilă consecință pentru emițător (moartea), considerată însă preferabilă respectării hotărîrii destinatarului de a-și urma drumul. Refuzul de a-i lăsa pe călători să plece este exprimat, de asemenea, indirect, sub forma unor întrebări retorice, care implică ideea de autorepros pentru o vină ireală (întrucît alternativa prezentată este, de la început, violent respinsă). Solicitările finale au duritatea unor ordine, dar semnificația unor amenințări ale căror efecte negative îl privesc pe emițător (și nu pe destinatar, cum se întîmplă în cazul amenințărilor reale).

Indicațiile kinesice din intervenția autorului : ,,Nu fără demnitate, șătrarul se dărîmă la pămînt, amestecîndu-se cu contășul.'' (36) și mai ales mențiunea discret ironică ,,nu fără demnitate'' sugerează caracterul ,,ritual'' al comportării șătrarului, de neînțeles pentru abate (,,Abatele de Marenne îl privea din ce în ce mai uimit, fără să înțeleagă nimic'' — 36), dar neambiguu decodat de către Ruset (,,omul acesta îndărătnic se socotește ofensat și nenorocit dacă nu-l urmăm la casa lui, ca să ne cinstească cu pîne și sare'' — 36).

Ideea invitației apare apoi cu mai multă claritate, într-o formulare asertivă fără verb performativ, lipsită de tragismul mimat al enunțurilor precedente : ,,Îndeplinindu-mi datoriile, sînt slobod și *am mare plăcere să cinstesc în casa mea oaspeți.*'' (36)

Purtarea lui Griga este acum mai firească, în raport cu cerințele statutului său social : șătrarul solicită o favoare (satisfacerea unei plăceri) unor persoane de vază.

Performativul *a pofti* nu este prezent decît în finalul capitolului V(37).

3.2.2. Cea de a doua strategie : exprimarea deferenței față de interlocutor prin adoptarea unei atitudini de diminuare a propriei personalități, utilizată atît de Griga cît și de soția acestuia, poate fi recunoscută în

realizarea unor acte din categoria expresivelor [6]: urări de bun venit sau scuze, dar și a unor acte directive, de tipul invitațiilor sau al solicitării unor permisiuni, și chiar a unor acte reprezentative.

Cf.: (a) Acte expresive:

„Bine-ai venit la *sărăcia noastră*, ava Pavăle,..." (35) — de remarcat totuși impersonalizarea emițătorului prin folosirea pluralului inclusiv;

„*Vă rog să nu vă supărați* și să gustați din ce se găsește gata" (42), subînțelegîndu-se că mîncarea nu este tocmai la înălțime; v. și replica Avramiei:

„Măria ta,... *te rugăm să nu te superi* de *pat rău* și de *hrană puțină*" (41) — în ambele exemple, scuza este formulată ca un apel la bunăvoința destinatarului.

Ospățul despre care se relatează în capitolul VI evidențiază prin contrast faptul că toate enunțurile citate aparțin unui stil strategic selectat. Naratorul-autor își „trădează" eroii, dezvăluindu-ne stratagema prin notarea unei reacții a șătrarului:

„Cînd observă pe fața lui ava Paul *ceea ce aștepta și ceea ce dorea*, rînji ușor". (43)

(b) Acte directive:

„*Umilit, vă rog* să veniți după mine". (37)

„Măria ta, am două rugăminți și *te poftesc umilit să-mi îngăduiești* a le arăta." (43) — caracterul strategic al formulării rezultă cu claritate din faptul că îndeplinirea rugăminții are consecințe favorabile nu pentru emițător — așa cum este specific pentru actele de acest fel —, ci pentru receptor (se anunță indirect sosirea celor mai bune bucate și vinuri).

(c) Acte reprezentative:

„... vinul nostru de-aici *nu-i vrednic* de obraze ca ale domniilor voastre." (44)

În general, tipul de acțiune redresivă față de limitarea libertății interlocutorului, definitoriu pentru politețea bazată pe menținerea distanțelor, caracterizează întregul comportament verbal al lui Lăzărel și al Avramiei. Tactica lor este de „derutare" a oaspeților prin tratarea lor nu ca persoane care se îndatorează acceptînd o invitație — cum se întîmplă de obicei —, ci ca persoane cărora gazdele le sînt îndatorate. Unele enunțuri exprimă ideea că emițătorul este cel care contractează o obligație:

„Vă sînt *eu* mulțămitor și măriei tale și lui ava Paul." (37) [pentru acceptarea invitației].

„Măria ta, *te rog să afli* că această femeie a mea, ..., cunoaște slovă..." (41) — folosirea lui *te rog* înainte de un verb ca *a afla* este neobișnuită; Griga se exprimă ca și cum s-ar îndatora determinîndu-l pe Ruset să-l asculte.

3.2.3. Într-un singur caz strategia adoptată de Griga aparține politeții integrative. Îndemnînd-o pe Avramia să-l hrănească bine pe abate, șătrarul încearcă să dea mai multă greutate spuselor apelînd la un argument de autoritate: „Așa dorește și măria sa beizade, după cîte am

[6] Pentru clasele de acte verbale, v. John R. Searle, *A Classification of Illocutionary Acts*, în *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press, 1979, p. 1–30.

înţeles". (41) Prima parte a enunţului contravine uneia dintre cerinţele minimale ale politeţii bazate pe menţinerea distanţei : emiţătorul nu trebuie să facă presupuneri asupra dorinţelor receptorului ; asemenea presupuneri sînt caracteristice pentru strategia politeţii integrative, care implică abordarea receptorului ca insider. Partea a doua a enunţului are valoarea unui corectiv : intuind inadecvarea afirmaţiei, personajul încearcă să se pună la adăpost atenuînd-o.

3.3. Mai puţin interesante ca structură, replicile lui Ruset şi ale abatelui au totuşi unele caracteristici.

În relaţiile cu Griga, enunţurile lui Ruset nu denotă acele intenţii redresive specifice strategiilor politeţii. Formulările lui sînt, de obicei, directe, cu performativ explicit. Cf., de exemplu : „Îţi mulţămim pentru închinăciune şi pentru vorbă bună." (35)

Numai reacţionînd la afirmaţia şătrarului că prinţul doreşte ca abatele să fie ospătat, Ruset utilizează una dintre strategiile politeţii : impersonalizarea emiţătorului (prin folosirea pluralului inclusiv) şi a receptorului (prin folosirea persoanei a III-a) : „*Noi* nu cerem decît o fărîmă de pită ş-un ceas de odihnă. *Rugăm* pe *cinstita gospodină* să nu se tulbure şi să nu se ostenească." (41) Se încearcă pe această cale (cf. şi litota *fărîmă de pită)* o redresare parţială prin diminuarea efectelor unui act directiv care ar stînjeni libertatea de acţiune a destinatarului.

De remarcat că strategia exprimării indirecte este utilizată de Ruset în relaţiile cu abatele. Cf. : „Domnule abate, . . ., *poate n-ar fi rău să încerci* şi domnia ta metoda căpitanului Turculeţ" (43) — îndemnul este prezentat ca sugestie.

Una dintre replicile abatelui către Ruset, legate de invitaţia lui Griga : „N-aş vrea să fiu displăcut" (36), exprimă indirect, printr-o perifrază negativă, acceptarea. Atitudinea pe care pare a o denota enunţul se întemeiază pe principiile politeţii integrative. Şi de această dată, intervenţia autorului subliniază faptul că formularea enunţului constituie un mijloc strategic de acţiune verbală : „*În realitate*, abatele se simţea foarte trudit şi foarte flămînd" (36)

4. Observaţiile de mai sus arată că selectarea strategiilor politeţii constituie — poate în mod deosebit la M. Sadoveanu — unul dintre cei mai importanţi factori ai caracterizării sociale şi individuale a personajelor, îndeplinind în mod indirect şi o funcţie de datare a acţiunii. Acesta este domeniul în care se manifestă prin excelenţă caracterul elaborat al expresiei sadoveniene, remarcat de exegeţi.

Aprilie 1983

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

MIHAELA MANCAŞ

SEMANTICA SIMBOLULUI POETIC

1. În numeroasele studii consacrate semanticii figurilor retorice, care au infirmat sau reinterpretat unele puncte de vedere ale retoricii tradiţionale, structura semantică a **simbolului** a fost de cele mai multe ori lăsată deoparte, căci simbolul a jucat de obicei rolul unui element de comparaţie, atît în analiza anumitor aspecte ale metonimiei, cît şi în studiul variatelor structuri metaforice. Acest statut, în oarecare măsură intermediar, al simbolului în studiile de retorică semantică se datorează, probabil, mai multor factori : în primul rînd, simbolul nu este tratat ca figură independentă în manualele de retorică clasică sau romantică ; în al doilea rînd, tipologia variată a simbolurilor nu a permis decît o abordare timidă şi o descriere destul de imprecisă a figurii ; în sfîrşit, raporturile logice şi semantice dintre termenii acestui trop sînt mai greu de formalizat decît în cazul metonimiei sau al metaforei.

Vom încerca, în cele ce urmează, să demonstrăm sursa — cel puţin parţial — metonimică a simbolului, pornind de la premisa că există mai multe categorii de simboluri, care pot fi ierarhizate în cadrul unei tipologii general acceptate. Sîntem, de asemenea, preocupaţi de raporturile care se pot stabili între simbol, metaforă şi metonimie, avînd mereu în vedere simbolul ca figură, forma sa de existenţă în discursul poetic.

2. O definiţie unanim acceptată a simbolului este greu de dat ; definiţiile în circulaţie în diverse dicţionare sau tratate de retorică nu au în vedere simbolul în primul rînd ca figură, căci intenţionează să acopere toate categoriile de simboluri ; în cel mai bun caz, dicţionarele de retorică sau lucrările monografice care îl menţionează se concentrează exclusiv asupra simbolului convenţional [1].

Încercînd să unificăm puncte de vedere diferite, vom considera în cele ce urmează *simbolul — ca trop — drept nume al unui obiect concret, ales în mod convenţional pentru a desemna o întreagă clasă de obiecte, o noţiune abstractă sau o însuşire predominantă cu care acest nume poate fi pus în legătură.*

Două trăsături specifice, cu implicaţii asupra structurii semantice a simbolului — prin comparaţie cu alţi tropi — , sînt luate în consideraţie în această definiţie :

(a) Mai întîi, simbolul este un nume extras întotdeauna din sfera semantică a obiectelor concrete. (Opoziţia [+ Animat]/[— Animat] nu

[1] Nici *Retorica generală* a Grupului μ (Paris, Larousse, 1970), nici Du Marsais *(Despre tropi*, Bucureşti, Univers, 1981), nici Fontanier *(Les figures du discours*, Paris, Flammarion, 1968) nu amintesc simbolul printre tropi ; v. H. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, PUF, 1961, s.v. ; H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München, Max Hueber Verlag, ed. 3, 1967, § 192, 224, 225 ; Albert Henry, *Métonymie et métaphore*, Paris, Klincksieck, 1971, p. 26—27 ; O. Ducrot — Tz. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1972 ; Michel Le Guern, *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, Larousse, 1973, p. 39—47 ; Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Bucureşti, ESE, 1975, p. 186—187 ; Adam Schaff, *Introducere în semantică*, Bucureşti, ES, 1966, p. 202—208.

este pertinentă la acest nivel, căci obiectele-simbol pot fi în egală măsură nume de fiinţe sau de lucruri.) Există deci o „incompatibilitate" iniţială între simbolizat şi simbol, incompatibilitate valabilă doar pentru limbajul curent şi manifestată, în trăsăturile semantice ale celor doi termeni antrenaţi, prin opoziţia de seme [Abstract]/[Concret]. Funcţionarea termenului concret-simbol într-un context propriu celui abstract presupune o regulă semantică în care să se prevadă modificarea structurii sale semice începînd chiar cu aceste prime trăsături : [+ Concret, + Obiect...].

(b) În al doilea rînd, structura semantică a simbolului se clarifică doar în măsura în care intră în discuţie caracterul **motivat** al substituirii unui termen prin celălalt. Am arătat altădată [2] în ce măsură problema motivării se pune pentru figurile din seria metonimică şi pentru metaforă ; metonimiei şi sinecdocei le este specific caracterul motivat al substituirii prin care se definesc, figurile avînd o existenţă independentă de context ; metafora, în schimb, nu mai este în mod obligatoriu motivată logic, iar elementele semantice comune au tendinţa de a figura în context, iar nu în structura de dicţionar a termenilor, ceea ce implică o mai mare dependenţă a figurii de contextul în care apare.

3. Aceste consideraţii privitoare la cei doi tropi „esenţiali" pot fi utile în clarificarea naturii semantice a simbolului, care se dovedeşte a avea elemente comune atît cu metonimia, cît şi cu metafora.

Trebuie specificat faptul că simbolurile se clasifică în două categorii — (a) **convenţionale** sau **consacrate** şi (b) **poetice**— şi că cele două tipuri nu se pretează în egală măsură nici unui decodaj unic şi nici unei descrieri semantice la fel de riguroase. În identificarea celor două categorii de simboluri, un rol important îl are frecvenţa, determinată de uzul lingvistic [3].

(a) Simbolurile **convenţionale** — la origine poetice, dar tocite prin uz — sînt simboluri a căror frecvenţă a impus fixarea lor ca „semne" pentru anumite categorii abstracte. De exemplu, *albina* simbolizează „hărnicia", *cîinele* „fidelitatea", *leul* „curajul", *laurul* „gloria", *chiparosul* „moartea", *purpura* „măreţia, imperiul, demnităţile eclesiastice", *vulpea* „viclenia" etc., dar niciodată aceste valori — bazate pe o relaţie de univocitate — nu se schimbă sau nu se interferează.

Este evident că simbolurile convenţionale au la bază o motivaţie de tip **metonimic** (rar şi sinecdotic), căci se fixează în uz în urma unei substituiri bazate pe **contiguitate** logică (rar şi pe incluziune). Descrierea semantică a constituenţilor substituţiei presupuse de simbolul convenţional prezintă, însă, o condiţie obligatorie pe care metonimia nu o are : înlocuirea unui simbolizat (A) abstract printr-un obiect-simbol (B) concret. Cum simbolurile convenţionale există şi în limbajul poetic, exemplificăm cu un vers din Arghezi :

> Ca să schimbăm acum, întîia oară,
>
> *Sapa*-n *condei* şi *brazda*-n *călimară (Testament)*,

în care atributele specifice îndeletnicirilor *(sapă* şi *condei)*, apărute prin metonimia „instrument pentru acţiune", devin simboluri opuse.

[2] Mihaela Mancaş, *Sur la métonymie et la métaphore*, în RRL XVIII (1973), 5, p. 439—443.

[3] Cf. clasificarea lui H. Morier, *op. cit.*; frecvenţa este considerată de R. Wellek şi A. Warren *(Teoria literaturii*, Bucureşti, Univers, 1967, p. 248—251) drept criteriu în virtutea căruia se poate distinge *simbolul* (consacrat prin uz) de *metaforă* (realizare unică).

(A) *(a scrie)* : [— Concret, — Substanță, + Acțiune x, + Mișcare...]
(B) *condei* : [+ Concret, + Substanță, ... + Obiect, + Instrument specific unei acțiuni x]

Simbolurile convenționale de mai sus sînt atît de clare în text, încît opoziția lor antrenează o a doua pereche de simboluri, mai puțin uzate și mai apropiate de simbolul poetic propriu-zis, dar create prin același paralelism metonimic : *brazdă — călimară*. Însă, de data aceasta, se poate mai greu recurge la explicația prin pură metonimie : tot o convenție stă la baza substituirii *a săpa → brazdă* și *a scrie → călimară*, dar — așa cum s-a mai observat în cîteva rînduri în legătură cu sursa simbolului poetic — o convenție de natură intelectuală, acceptată într-o anumită măsură, dar încă nu consacrată printr-o mare frecvență. În timp ce prima serie *(sapă — condei)* poate figura între simbolurile convenționale provenite prin metonimie a semnului [4], celelalte simboluri *(brazdă — călimară)* sînt implicate de primele, nu există ca tropi decît prin medierea acelora, căci nu se pot încadra în nici un tip cunoscut de metonimie propriu-zisă. Convenția care le dă naștere este de altă natură decît cea strict metonimică, ele constituind rezultatul unei legături acceptate, dar stabilite doar pentru anumite contexte.

Ca și metonimia, simbolul convențional nu este — în principiu — dependent de context, tocmai datorită frecvenței și caracterului său consacrat.

(b) Simbolurile **poetice (literare)** nu se caracterizează printr-o frecvență suficient de mare pentru a se fixa în uz. Ele există, în principiu, într-un unic text și, din această cauză, posedă o ambiguitate sporită față de simbolurile convenționale. Statutul de unicitate al simbolului poetic îl face, pe de altă parte, mult mai dependent de contextul în care apare ; simbolul poetic există numai în această relație cu contextul, de unde și denumirea de *contingent* care i s-a atribuit uneori. Locul convenției acceptate este luat de context.

Din punctul de vedere al genezei, simbolul poetic nu se deosebește fundamental de cel convențional. Ca și în cazul aceluia, simbolul poetic este **motivat** semantic, dar raportul de contiguitate logică prin care apare simbolul convențional nu mai este nici exclusiv, nici atît de clar pentru simbolul poetic. De multe ori contiguitatea poate fi interpretată ca similaritate (al cărei caz particular este, de fapt), iar substituirea care dă naștere simbolului literar se justifică, astfel, prin analogie.

Așa cum se vorbește de „grade de metaforizare" [5], se pot identifica, deci, între formele de manifestare ale simbolului poetic, **grade de simbolizare**, determinate de măsura motivării semantice a acestuia și — la fel ca pentru metaforă — de gradul de generalitate al trăsăturii semantice relevante în substituirea simbolizatului prin simbol. Altfel spus, un grad inferior de simbolizare și o slabă distanțare semantică ar caracteriza simbolurile curente, în timp ce simbolului poetic i-ar fi specifică o motivare mai slabă, o distanță semantică mai mare între constituenții tropului și o situare a trăsăturii semantice adăugate ori înlăturate la un nivel mai

[4] Fontanier, *op. cit.*, p. 84, analizează cîteva *metonimii ale semnului* susceptibile de a fi utilizate ca simboluri : *tronul, sceptrul, coroana, altarul, tiara, spada, lanțurile, crucea, semiluna* etc.

[5] Theun A. Van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars*, Mouton, Haga — Paris, 1972, p. 271—272.

ridicat în ierarhia semelor constitutive. Consecinţă imediată a acestei realităţi, o ierarhizare a simbolurilor literare se produce în funcţie de gradul lor de motivare semantică, diferit chiar în această categorie în principiu unitară.

(b 1) În cazul unora dintre simbolurile poetice, legătura logică de tip metonimic este încă vizibilă. Reluăm un exemplu analizat mai demult de Sorin Alexandrescu [6], relaţia simbolică a „timpului" din poezia lui Arghezi *O zi*:

Ziua de ieri s-a ţinut după mine, crezînd,
Ca un cîine flămînd,
Că e legată cu ceva, cu vreo curea,
Cu vreo frînghie, de viaţa mea —
Şi la o răspîntie cu statui
S-a întors, văzînd că nu-i.

S-a pierdut neputincioasă şi pribeagă
După ce vremea întreagă
M-a urmat, pas cu pas, pînă azi
La amiazi.

Cine şi-a pierdut o zi cît o viaţă,
S-o caute repede. Se înnoptează. Se lasă ceaţă.

Textul prezintă avantajul apropierii a două tipuri de simboluri poetice, corespunzătoare la două grade diferite de simbolizare.

Ziua de ieri, secvenţă care întruneşte numele unei diviziuni temporale şi o determinare de asemenea temporală, are în text sens simbolic. Unitatea temporală caracterizată prin semele [+ Temporal, + Trecut] funcţionează ca substitut (întîmplător, în cazul de faţă, animat prin comparaţie) al unei noţiuni mai generale şi abstracte — TIMPUL. Se poate urmări încă operaţia de transformare metonimică prin care simbolul a luat naştere: *ziua* ca unitate **divizionară** ia locul *timpului* abstract şi **global.** Ca întotdeauna în cazul simbolurilor poetice, însă, apelul la contextul poemului este obligatoriu, şi în cele din urmă relaţia simbolică este clarificată chiar în text *(Cine şi-a pierdut o zi cît o viaţă)*, astfel încît devine cert faptul că *o zi — ziua (de ieri)* are sensul general şi simbolic de „existenţă (trecută)". Şi alte sugestii ale contextului pledează pentru înţelegerea simbolului în acest sens: S-a pierdut neputincioasă şi pribeagă, / După ce *vremea întreagă* / M-a urmat, pas cu pas, pînă azi / La amiazi; Că e legată... / ... *de viaţa mea.* Sursa metonimică a acestui simbol, reductibil la relaţia sinecdotică parte — întreg, este clară, iar regula semantică a simbolizării poate fi formulată ca mai sus. Remarcăm, totuşi, faţă de simbolurile convenţionale de mai înainte, indiferent dacă generale în uz sau extrase din limbajul poetic, o mai strînsă dependenţă de context, deşi simbolul este, eventual, decodabil şi fără facilităţile oferite de restul poemului.

[6] Sorin Alexandrescu, *Simbol şi simbolizare. Observaţii asupra unor procedee poetice argheziene*, în *Studii de poetică şi stilistică*, Bucureşti, EL, 1966, p. 325—326.

(b 2) Textul introduce, însă, în final un alt simbol, care nu mai poate fi descris în termenii unei relaţii metonimice:

> Cine şi-a pierdut o zi cît o viaţă,
> S-o caute repede. Se înnoptează. Se lasă *ceaţă*.

În ansamblul poemului, în gradaţie ascendentă faţă de simbolul precedent al „existenţei pierdute", termenul *ceaţă* simbolizează „moartea".

Simbolul se bazează tot pe un raport de contiguitate logică, dar relaţia se precizează mai greu de data aceasta, iar substituirea e totală şi analogică. Descrierea semică a celor doi termeni poate fi formulată aproximativ în felul următor (să se observe lipsa din dicţionar a unor seme comune determinabile cu precizie):

(A) *(moarte)*: [— Concret, + Fenomen natural, — Substanţă, ... + Animat, + Uman,...]

(B) *ceaţă*: [+ Concret, + Fenomen natural, + Atmosferic, + Substanţă, — Animat, — Uman, — Culoare, + Opacitate, — Luminozitate, — Vizibilitate]

În limbajul curent incompatibili în acelaşi context încă de la trăsătura situată la cel mai ridicat nivel în ierarhia semelor, [Abstract]/[Concret], termenii *moarte* şi *ceaţă* ajung să poată figura în acelaşi context poetic în virtutea contiguităţii manifestate la un nivel inferior. Nu este, însă, vorba de o trăsătură propriu-zisă, ci doar de o convenţie acceptată (şi acceptabilă, printr-o relativă frecvenţă, chiar numai în opera aceluiaşi scriitor), care permite substituirea pe baza unor mai imprecise trăsături, greu de formulat, dar care ar putea fi: [+ Dezagreabil, + Incertitudine, — Culoare, — Vizibilitate, — Luminozitate, + Opacitate,...] şi care ar reprezenta zona de intersecţie a celor doi termeni.

Contribuie la clarificarea simbolului, care nu posedă un grad foarte ridicat de ambiguitate, şi contextul imediat, căci se introduce un al doilea simbol, şi el utilizat de Arghezi mai mult decît o dată pentru acelaşi simbolizat „moarte":

(B') *a se înnopta — noapte*: [+ Concret, — Substanţă, + Fenomen natural, + Diviziune temporală, ... — Culoare, — Luminozitate, — Vizibilitate,...]

Convenţia atinge, după cum se poate observa, mai mult simbolizatul (A) decît simbolurile (B) sau (B'), căci trăsătura generală [+ Incertitudine] detaliată variat în seme subordonate ca [— Culoare, — Vizibilitate, — Luminozitate, + Opacitate,...] este specifică şi simbolizatului „moarte" doar prin convenţie „culturală", căci numai simbolurile sînt acelea care întrunesc, de fapt, semele izolate.

Esenţa simbolului poetic ni se pare a fi aceea descrisă în legătură cu această ultimă categorie. Fără prezenţa contextului, termenii *ceaţă* sau *noapte — a se înnopta* n-ar putea fi interpretaţi ca simboluri ale „morţii" ci şi-ar păstra sensurile nefigurate.

(b 3) Cazul extrem îl constituie simbolurile cu un grad de ambiguitate foarte ridicat, situaţiile în care simbolizatul nu poate fi identificat precis din cauza lipsei sale aproape totale de motivare logică şi semantică.

Simbolurile (parțial) obscure, specifice fazelor moderne din istoria limbajelor poetice, justifică în oarecare măsură abordarea timidă și parțială a explicării acestui trop esențial în seria figurilor semantice.

Dacă într-un exemplu ca : Ai pierdut-o. Ce-ai făcut?
Tu n-ai ospătat, calul n-a păscut.
Ai căutat *steaua polară*.
Te-a așteptat aici pînă-aseară. (Arghezi, *Ora tîrzie)*

simbolul *steaua polară* poate fi încă interpretat ca substitut metonimic al unui abstract simbolizat „direcția, scopul, sensul existenței", eventual „aspirație", în alte cazuri simbolul este și mai ambiguu :

În cer
Bate *ora de bronz și de fier.*
Într-o stea
Bătu *ora de catifea.*
Ora de pislă bate
În turla din cetate.
În *ora de lînă*
S-aude vremea bătrînă
Și se sfîșie
Ora de hîrtie.
Lîngă domnescul epitaf
Bate glasul *orei de praf.*
Azi noapte, soră,
N-a mai bătut *nici o oră.* (Arghezi, *Ceasul de-apoi).*

Tot ce se poate spune într-o astfel de situație este că simbolurile fac parte din aceeași serie metonimic-sinecdotică a simbolurilor temporale *(diviziune* pentru „timpul global" — vezi și sugestia oferită de titlu), dar determinările specifice rămîn obscure și nu se pretează unei decodări ori descrieri precise.

Simbolul poetic se dovedește, astfel, apropiat de metonimie prin raportul logic, prin motivare și prin regula care îi explică apariția. Dependența sa totală de context îl situează, însă, mai aproape de metaforă, căci — alături de aceasta — simbolul poetic este figura semantică cea mai subordonată utilizării contextuale și, mai mult, singura figură care n-ar exista ca atare dacă i s-ar lua în considerare doar aspectul genetic și nu realizarea în discursul poetic.

Mai 1983

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Qninet 5—7

ANCA MĂGUREANU

PRAGMATICĂ ȘI SENSUL LEXICAL

0. Ideea existenței mai multor componente ale sensului lexical a apărut odată cu primele preocupări de semantică. Opoziția între elementele de sens intelectuale și cele emotive, între sensul cognitiv și cel emotiv, a stat la baza constituirii stilisticii funcționale. Strălucit reprezentant al acestei direcții de cercetare, profesorul Iorgu Iordan afirma : „Un cuvînt, o particularitate sintactică etc. pot avea, în ce privește sensul, două elemente distincte, unul strict intelectual, care este noțiunea pură, reprezentarea obiectului în discuție, altul afectiv, care arată oarecum poziția subiectului, reacția sentimentală a individului vorbitor față de noțiunea respectivă" (Iordan, 1975, p. 12—13).

0.1. În cadrul semanticii structurale, diverși cercetători au propus o serie de alte distincții. Coseriu, de exemplu, analizează **semnificatul** ca fiind compus din următoarele nivele : semnificatul **lexical**, cel **categorial**, cel **instrumental** (de exemplu, cuantificarea), cel **sintactic** și cel **ontic** (statutul existențial atribuit unei stări de lucruri reprezentată de frază) (Coseriu, 1982, p. 117). Semnificatul lexical este constituit de ansamblul de raporturi sintagmatice și paradigmatice în care poate figura o unitate lexicală, și poate fi descris ca un fascicol organizat de trăsături de sens, independent de situația de comunicare și de cunoștințele despre lume ale locutorilor.

0.2. Deplasarea interesului lingviștilor de la nivelul cuvîntului spre cel al enunțului sub influența filozofiei limbajului a adus în discuție noi aspecte a căror descriere depășea limitele unei semantici de tip structural. Pragmatica a afirmat astfel necesitatea de a se lua în considerare semnificația enunțului prin specificarea, pentru fiecare tip de enunț, a condițiilor de întrebuințare în raport cu intențiile locutorilor și cu situația de comunicare.

Rezumînd preocupările de pragmatică din cercetările recente, Recanati (1979) distinge, pe lîngă sensul **descriptiv**, sensul **afectiv**, cel **ilocuționar** și cel **presupus :** unele expresii lingvistice (indicatori atitudinali, ilocuționari, logico-argumentativi) indică faptul că anumite condiții de enunțare sînt satisfăcute pentru efectuarea unor acte de discurs de un anume tip. Ceea ce-l face pe autorul citat să nege posibilitatea de a distinge între semantică și pragmatică pentru o categorie largă de expresii lingvistice.

0.3. Considerînd limba ca un sistem de reguli (convenții) de performare a unor acte (de limbaj), filozofii limbajului merg pînă la a infirma existența sensului lexical : expresia „sensul unui cuvînt" este un nonsens, afirmă Austin (1961), deoarece numai enunțul are sens, cuvîntul primindu-și sensul numai în interiorul unui enunț rostit. Precizînd regulile semantice de utilizare a unor expresii lingvistice cum sînt indicatorii ilocuționari, Searle (1969) atenuează această poziție, dar o radicalizează pe de altă parte afirmînd (Searle, 1979) că nu există sens literal (descriptiv) independent de context. Prin analiza enunțului descriptiv *Pisica*

se află pe preş, Searle demonstrează că descrierea prepoziţiei *pe* (ca de altfel şi a unităţilor *pisică, preş)* nu se poate face în afara luării în considerare a ansamblului de presupuneri pe care membrii comunităţii lingvistice le fac cu privire la raporturile spaţiale dintre obiecte într-o lume în care acţionează legea gravitaţiei. Searle ajunge astfel la concluzia că sensul literal al lexemelor nu este niciodată independent de context: « il n'existe pas de distinction nette entre la compétence linguistique d'un locuteur et sa connaissance du monde » (Searle, 1979, p. 46).

1. Ipoteza pe care o avansăm în continuare propune abordarea sensului lexical în funcţie de aceleaşi dimensiuni pe care le regăsim la nivelul enunţului, fără a abandona teza unui sens lexical descriptibil în cadrul sistemului limbii. Aceasta conduce spre o reconsiderare a raporturilor între cele trei dimensiuni semiotice care nu mai apar ca trei domenii mutual disjuncte, ci într-un raport de dominare a aspectelor structurale şi a celor semnificative de către nivelul pragmatic, care defineşte în fapt natura şi funcţionalitatea limbajului.

1.1. Analizînd conţinutul global al unui enunţ, am propus (Măgureanu, 1979) să distingem între:
(i) nivelul **descriptiv** (reprezentativ): trimite la o stare a lumii sau la un curs de evenimente la care locutorul intenţionează să se refere;
(ii) nivelul **modalizator** (epistemic, deontic, axiologic etc.): reflectă atitudinea locutorului faţă de referent;
(iii) nivelul **performativ**, rezultat al atitudinii locutorului faţă de relaţia de discurs pe care vrea s-o instituie [1].

Dacă acceptăm teza că prin discurs locutorii construiesc un text, adică un ansamblu de propoziţii ce constituie o descriere posibilă a lumii (Măgureanu, 1981), fiecare din aceste componente de sens joacă o funcţie precisă în discurs: primele două nivele construiesc o descriere posibilă a lumii pe care locutorul o propune interlocutorului spre reconstrucţie; componentul performativ instituie (menţine, întrerupe) o relaţie discursivă de un anume tip, ca relaţie între descrierile posibile ale lumii pe care fiecare locutor le construieşte.

A enunţa fraza:

(1) *S-ar putea să înceapă o ploaie torenţială*

înseamnă a reprezenta o stare a lumii („faptul că plouă") ca probabilă şi a institui, de exemplu, printr-un act de avertizare, o relaţie discursivă în care locutorul îşi asumă rolul de „avertizant", atribuind interlocutorului rolul de „avertizat". Succesul actului depinde de:
(i) posibilitatea interlocutorului de a decoda conţinutul descriptiv (ceea ce implică competenţa lingvistică);
(ii) acceptarea de către interlocutor a aceluiaşi tip de descriere a stării de fapte (şi a asigura astfel posibilitatea de corelare a lumilor respective construite de interlocutori);
(iii) acceptarea de către interlocutor a rolului său de „avertizat".

Excluzînd din discuţie nivelul (i), oricare din celelalte două nivele pot duce la eşecul comunicării: dacă interlocutorul răspunde:

(2) *A şi început!*

modalizînd epistemic diferit starea de fapte, actul de avertizare este nul

[1] Într-un mod convergent, Petöfi (1978) distinge în interiorul sensului unui text o componentă descriptivă, o componentă „constitutivă de lumi" şi una performativă.

și nonavenit ; invers, interlocutorul poate accepta descrierea stării de fapte ca probabilă, dar refuza rolul de „avertizat" răspunzînd, de exemplu :

(3) *Nu mă interesează, nu am intenția să ies.*

Și în acest caz actul de avertizare nu se realizează, locutorul apreciind eronat situația discursivă (estimînd că starea vremii poate interesa interlocutorul în raport cu o intenție de acțiune).

În general se consideră că studiul nivelului reprezentativ face obiectul semanticii, modalizatorii sînt studiați într-un component hibrid semantico-pragmatic, iar studiul actelor și al semnificației produse de acestea constituie obiectul necontroversat al pragmaticii.

2. Această abordare a conținutului enunțului se regăsește, mai mult sau mai puțin explicit, în variante diverse, la o serie de cercetători. Dar cele trei nivele de conținut apar, după părerea noastră, și la nivelul conținutului lexical. Ipoteza revine practic la a distinge în interiorul sensului cuvîntului trei tipuri de relații (reguli, convenții) : (i) cu sensul altor unități lexicale din paradigmă și din sintagmă, (ii) cu referentul, (iii) cu locutorul, adică a analiza cuvîntul ca **semn virtual,** element al unui sistem semiotic, și nu ca element al unui lexicon, definit prin reguli exclusiv sintactice.

2.1. Fără pretenția de a putea demonstra această teză în spațiul restrîns al articolului de față, vom relua cîteva exemple discutate de alți cercetători ca argumente în favoarea existenței uneia sau alteia dintre dimensiunile semantice :

(4) a. *La merveilleuse beauté d'une œuvre d'art.*
b. *L'histoire s'alimente, à l'origine, de légendes merveilleuses plus que de faits réels.*

(5) a. *Je viendrai sans faute.*
b. *Je viendrai probablement.*

(6) a. *Hourra!*
b. *Merci.*
c. *Bonjour.*
d. *Salut!*

(7) *C'est depuis l'engueulade avec le fils de Martin que le boucher a cessé de battre sa femme* [2].

Aceste exemple conțin lexeme care exprimă aparent unul sau cel mult două din nivelele de sens propuse mai sus. După părerea noastră, la o analiză atentă apar, în fiecare caz, cele trei nivele, chiar dacă ele sînt actualizate prin marca Ø, și indiferent de modul în care sînt „prezentate" interlocutorului.

Bally propune exemplele 4a și 4b pentru a ilustra sensul afectiv și respectiv intelectual al cuvîntului *merveilleux*. Să remarcăm că în ambele utilizări lexemul conține :

(i) sensul descriptiv de „calitate a unui fenomen" ;

(ii) sensul modalizant de „sursă a unei atitudini : a. evaluative, b. epistemice" ;

(iii) sensul performativ de „obiect al unei judecăți de valoare (a) și respectiv al unei judecăți epistemice (b) pe care interlocutorii sînt presupuși a le efectua utilizînd acest lexem". Diferența între cele două sensuri ale lexemului *merveilleux* apare deci la nivelul tipului de atitudine față de referent (evaluativă /vs/ epistemică), traducînd o diferență între lumile

[2] Exemplele figurează în Bally (1909, I, p. 161) (ex. 4) și în Recanati (1979, passim).

în raport cu care lexemul este utilizat (o lume a faptelor de evaluat /vs/ o lume a faptelor de cunoscut).

Ceea ce distinge sensul unităților *sans faute, probablement* ține de asemenea de nivelul modalizator, fiind vorba de valori diferite ale aceleiași atitudini epistemice [3]. Locutorul și interlocutorul sînt obligați să-și asume roluri discursive adecvate în cadrul unui act de promisiune (5a) sau de aserțiune slabă (5b).

Lexemele de tipul celor din exemplele (6) sînt considerate a fi prin excelență de tip performativ, punîndu-se în cauză existența unui conținut descriptiv. Și totuși sensul lor nu poate fi decodat dacă nu se identifică o descriere a stării lumii la care locutorul reacționează aclamînd, mulțumind sau salutînd, în urma unei atitudini (evaluative) pe care o adoptă față de ea. Definiția de dicționar înregistrează de altfel acest nivel, reducînd aspectul pragmatic la o regulă semantică :

Hourra n.m. Cri d'enthousiasme ou d'acclamation *poussé en l'honneur de quelqu'un ou d'un spectacle* (LEXIS, s.ns.)

Merci interj. de politesse. Employée pour remercier (= exprimer de la gratitude *pour une chose qui nous a été utile ou agréable*. . .) (LEXIS, s.ns.)

Salut interj. *Fam.* Formule dont on se sert *en abordant une personne* (LEXIS, s.ns.)

În fiecare caz definiția cuprinde de asemenea informații despre atitudinea locutorului față de starea de fapte (entuziasm, gratitudine, evaluare a unei relații sociale), precum și valențele performative ale lexemului (act de aclamare, de mulțumire, de salut). Distincția dintre exemplele 6c și 6d pune în evidență o altă varietate de sens performativ (efect prin evocare la Bally) care indică trăsăturile psihosociale ale relației discursive reflectate în alegerea unui anumit subsistem (registru) al limbii.

Verbul *cesser* (ex. 7) presupune prin sensul său existența unei stări anterioare, exprimînd faptul că această stare nu se menține; virtual lexemul îi obligă pe vorbitori să creadă în existența anterioară a acestei stări de fapte. Lexemul conține de asemenea virtual obligativitatea pentru participanții la discurs de a interpreta sensul enunțului în raport cu situația de act creată de conținutul presupus al lexemului *cesser*.

2.2. Cele trei componente ale sensului lexical
— au o pondere mai mare sau mai mică de la un lexem la altul ;
— trimit la aspecte diverse ale atitudinii subiectului vorbitor față de referent și față de relația discursivă ;
— sînt înregistrate de o bună definiție lexicografică, formînd prin urmare obiectul unei reguli semantice a sistemului limbii [4] ;
— sînt comunicate prin discurs în moduri diferite (reprezentare, indicare, presupunere, sau altele ce rămîn de precizat) ;

[3] Modalitatea aletică, relativizată la ansamblul cunoștințelor vorbitorilor, apare în exprimarea lingvistică ca modalitate ,,epistemică'', ale cărei condiții de validare pentru limba naturală rămîn de precizat ; ,,epistemic'' este utilizat aici pentru orice valoare din clasa *a ști, a crede* etc.

[4] Integrarea semnificației în cuvînt permite o descriere omogenă a diverselor categorii de sens și evitarea situației bizare ca unul și același lexem să aibă un sens semantic într-un context (produs de o regulă semantică) și un sens pragmatic în alt context (produs de o regulă pragmatică) ; a se vedea sensul unor verbe modale, cum ar fi *a crede*, a căror descriere se face deci fie în cadrul semanticii, fie în cadrul pragmaticii.

— pot constitui un criteriu de organizare a dimensiunilor semantice propuse de diverși cercetători [5].

În sensul lexical se întrepătrund deci categorii semice aparținînd unor subsisteme semantice diferite. Aceste constatări im' un o revizuire a principiilor analizei semice, o caracterizare mai nuanțată a naturii și a proprietăților trăsăturilor semantice, a funcției acestora în construirea sensului și a semnificației enunțului, necesitatea luării în considerare a trăsăturilor semantice nedistinctive, dar actualizabile în context, fără cunoașterea cărora un locutor nu poate utiliza în mod adecvat expresiile lingvistice în raport cu un context situațional dat.

3. Ipoteza se cere demonstrată și verificată pentru o varietate cît mai mare de unități lexicale ; se pune în discuție însă statutul pragmaticii și raportul ei cu sintaxa și semantica. Problema sensului lexical aduce un argument în plus în favoarea existenței a două sisteme de reguli și mecanisme, cel sintactico-pragmatic și cel semantico-pragmatic. Sistemul semantico-pragmatic prevede, pentru sensul lexical, ansamblul de virtualități descriptive, modale și performative ale unui lexem, determinînd, împreună cu regulile sintactico-pragmatice, condițiile de utilizare corectă și adecvată a lexemelor în raport cu intențiile discursive și cu o situație de comunicare dată [6].

Mergînd mai departe decît afirmațiile citate mai sus despre imposibilitatea de a distinge, pentru anumite categorii de cuvinte, între semantică și pragmatică sau între semantică și cunoștințele despre lume, putem spune că în limbă nu există nimic care să nu fie pragmatic, inclusiv sensul lexical.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

AUSTIN, J. L., 1961, *The Meaning of a Word*, în Urmson, J. O. & Warnock, G. J. (eds *Austin. Philosophical Papers*, Oxford, Clarendon Press

BALLY, CHARLES, 1909, *Traité de stylistique française*, IIe éd., 2 vol., Paris, Librairie Klincksieck

COSERIU, EUGENIO, 1982, *Pour ou contre l'analyse sémique*, în *Preprints of the Plenary Session Papers*. The XIII-th International Congress of Linguists, Tokyo

IORDAN, IORGU, 1975, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, București, Editura Științifică

MĂGUREANU, ANCA, 1979, *La structure du dialogue dans l'œuvre d'A. Gide. Vers une théorie du discours dialogué*, teză de doctorat, ms.

MĂGUREANU, ANCA, 1981, *Aspecte semantice ale constituirii textului*, în COTEANU, I. și WALD, LUCIA (sub redacția), *Semantică și semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică

PETÖFI, J., 1978, *Les actes de langage et l'interprétation sémantique*, în *Travaux du Centre de Recherches Linguistiques et Sémiologiques de Lyon*, II, 5

RECANATI, FRANÇOIS, 1979, *Le développement de la pragmatique*, în „Langue française" 42

SEARLE, J. R., 1969, *Speech Acts*, Cambridge University Press

SEARLE, J. R., 1979, *Le sens littéral*, în „Langue française" 42

Mai 1983

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

[5] Clasificarea afectivității în efecte directe și efecte prin evocare, propusă de Bally, ni se pare că are la bază o preponderență a sensului modalizant sau a celui performativ, fiind încă un argument pentru generalizarea tezei expuse.

[6] Am încercat să pledăm în favoarea aceleiași teze, pornind de la considerații asupra textului, în Măgureanu, 1979, 1981.

LIVIU ONU

PRIMA ATESTARE LEXICALĂ ȘI PATERNITATEA UNUI TEXT*

1. În încercarea de a face lumină în problema paternității unor traduceri românești din sec. al XVII-lea, N. A. Ursu a atribuit, în ultimii ani, autorului *Psaltirii în versuri*, mitropolitului Dosoftei, printre altele, și cele mai vechi versiuni românești ale unor opere de largă circulație, cum sînt *Istoriile* lui Herodot, *Mîntuirea păcătoșilor* de Agapios Landos și *Viața și minunile sfîntului Vasile cel Nou* de monahul Grigorie [1].

Argumentația pentru susținerea paternității menționate este alcătuită dintr-un număr redus de c o n c o r d a n ț e l i n g v i s t i c e între operele lui Dosoftei (în special *Viața și petrecerea sfinților*, Iași, 1682—1686, și *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673) și traducerile anonime amintite.

Metoda concordanțelor lingvistice este combinată, de către filologul ieșean, cu principiul p r i m e i a t e s t ă r i a unor fapte de limbă.

În cele ce urmează — într-un moment omagial ca cel de față, închinat decanului de vîrstă al lingvisticii românești —, departe de a polemiza, ne propunem să discutăm doar o problemă de principiu : în ce măsură prima atestare lexicală poate fi folosită ca argument în stabilirea paternității unui text anonim [2].

Pentru aceasta, ne vom folosi de unii termeni extrași chiar din materialul oferit de N. A. Ursu în argumentația sa.

2. Neologismul *lance* (s.f.), pătruns în limba română probabil pe la mijlocul sec. al XVII-lea, din maghiară (în Transilvania și în provinciile românești din vest și nord ; magh. *láncsa)* [3], respectiv din italiană (în Țara Românească și Moldova ; it. *lancia)*, iar în aceste limbi provenit din latină *(lancea)*, are o ocurență ridicată la Dosoftei. Dat fiind că *lance* este prezent și în versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot, N. A. Ursu afirmă că, „după cît se pare, el [= Dosoftei] l-a introdus în limba română" [4]. De aici, firește : încadrarea termenului printre argumentele tezei că Dosoftei ar fi traducătorul versiunii de la Coșula a *Istoriilor*.

Afirmația lui N. A. Ursu surprinde, deoarece cuvîntul este atestat, în aceeași perioadă, în Anon. Car. *(lancse* „lancea") și în Lex. Mars.

* A b r e v i e r i : B.A.R.S.R. = Biblioteca Academiei R. S. România, București ; ILRL I_2 = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare, I. De la origini pînă la începutul sec. al XIX-lea.* Ed. a II-a, revăzută și adăugită. București, 1971 ; MSȘFLA, I- = „Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte" (Academia R. S. România), București. — Pentru edițiile de texte, pentru celelalte titluri de reviste și pentru terminologia gramaticală am folosit abrevierile uzuale în DLR.

[1] N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica" XI (1976), nr. 6, din 6 februarie, p. 4—6 ; idem, *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei*, în LR XXVII (1978), nr. 5, p. 495—507.

[2] Asupra „concordanțelor", vezi art. nostru *Concordanțele lingvistice sau capcanele stabilirii paternității unui text. Probleme de metodă*, în LR XXXII (1983), nr. 6 (sub tipar).

[3] C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum". Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII.* Studio filologico e testo. București, 1930, p. 132.

[4] N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut, rev. cit.*, p. 4.

(1286, *lancsa* „lancea"), iar despre aceste două glosare, alcătuite în cu totul alte zone geografice, nu se poate spune că ar înregistra cumva vocabularul lui Dosoftei.

Pe de altă parte, e greu de admis ca un asemenea termen militar curent să fi fost introdus în limba română chiar de către o înaltă față bisericească.

3. Un argument elocvent cu privire la valoarea relativă a așa-zisei „prime" atestări din dicționarele istorice actuale ale limbii române ne oferă adv. *ticăițește* „în mod mizerabil, în suferință". Acest adverb împreună cu adv. *sărăcește* „în sărăcie, ca un sărac", face parte din grupul de argumente prin care, folosind aceeași metodă a concordanțelor lexicale, combinată cu principiul „primei" atestări, N. A. Ursu încearcă să atribuie traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* de Agapios Landos tot lui Dosoftei [5]. N. A. Ursu ține să precizeze că „la cuvîntul *ticăițește*, de exemplu, fișierul DLR are, pentru sec. al XVII-lea, numai atestări din textele lui Dosoftei" [6].

Pe de o parte, observăm că, și aici, fișierul DLR are lipsuri. Adv. *ticăițește* este atestat cu mult înaintea apariției primei cărți tipărite a lui Dosoftei și, de reținut, tot în Moldova! Cuvîntul apare într-una din primele pagini ale *Cazaniei* lui Varlaam (Iași, 1643): *Iară el departe rămîine și ticăițeaște să scapă* (p. 4/10) [7]. Ceva mai tîrziu, adverbul e consemnat în Țara Românească, de *Lexiconul slavo-român* al lui Staicu (B.A.R.S.R., ms. rom. 312, f. 198 v/b-19 ; din cca. 1660—1670) [8].

4. Printre concordanțele lingvistice dintre scrisul lui Dosoftei și versiunea românească a *Mîntuirii păcătoșilor* de A. Landos pe care N. A. Ursu o atribuie lui Dosoftei se numără și s.f. *bisericuce* „bisericuță". Derivat într-adevăr rar, după cum observă și N. A. Ursu, termenul apare în DLR cu o singură atestare: din V.S. de Dosoftei. Acest fapt constituie, pentru N. A. Ursu, un indiciu „concludent" că prezența lui *bisericuce* în *Mîntuirea păcătoșilor*, III (B.A.R.S.R., ms. rom. 1284, f. 91^r) nu se poate explica decît prin aceea că traducătorul textului a fost însuși Dosoftei [9]. Or, o sumară cercetare a textelor din epocă ne arată că *bisericuce*, cu același sens, a fost folosit și de Miron Costin în *Letopisețul Țării Moldovei* [10]. Termenul *bisericuce* era deci cunoscut în limba română din jumătatea a doua a sec. al XVII-lea, cel puțin în Moldova, și nu avem nici un motiv să-i atribuim lui Dosoftei crearea termenului respectiv. Mai mult. Prezența unui asemenea cuvînt la M. Costin nu este nici ea un indiciu că M. Costin este făuritorul cuvîntului în discuție. În fond, o asemenea formație (din *biserică* + suf. diminut. *-uce*) putea fi alcătuită de oricine.

[5] N. A. Ursu, *Alte traduceri*..., p. 499.

[6] *Ibid.*

[7] Trimitem la ed. J. Byck. Și Gh. Haneș, *Sufixele adverbiale* **-ește** *și* **-icește**, în SFC, II, 1961, p. 140, semnalează acest exemplu, dar indirect, după BRV, I, 1903, p. 139. Adv. *ticăițeaște* din citatul reprodus este relevat, apoi, în ILRL I_2, 1971, p. 123, unde, în mod greșit, este considerat verb. Verbul este *a ticăi*. Adv. *ticăițește* derivă din part. *ticăit* devenit s.m. (pl. *ticăiți*), după modelul lui *bărbătește, frățește, înțelepțește*.

[8] Scris însă greșit: *ticăințește*, cu *n* suprapus; traduce sl. **страстнѣ**. Se vede că Staicu transcrie după o a doua mînă o formă necunoscută de el.

[9] N. A. Ursu, *Alte traduceri*..., p. 498.

[10] Cap. XVI, zač. 44.

5. În sprijinul ipotezei că Dosoftei este traducătorul *Istoriilor* lui Herodot în versiunea de la Coşula, N. A Ursu invocă şi prezenţa la Dosoftei şi în *Istorii* a unor formaţii neobişnuite cu sufixele *-inţă* (de ex. : *fericinţă*) şi *-ior, -ioară* (de ex. : *uşcioară*). Derivate similare (de ex., cu suf. adv. *-eşte*) sînt folosite, după acelaşi criteriu (concordanţe lexicale + „prime" atestări), ca argumente în încercarea de a se demonstra paternitatea lui Dosoftei şi asupra altor traduceri din greacă [11].

N. A. Ursu acordă, şi de astă dată, credit nelimitat atestărilor din DLR. Dacă ar fi încercat să verifice cu atenţie autenticitatea aşa-zisei „prime" atestări (vezi cazul lui *ticăiţeşte!*), dacă ar fi urmărit istoria formaţiilor cu fiecare sufix în parte şi ar fi încercat să încadreze sufixarea respectivă în microsistemul din care face parte, ar fi constatat, cu uşurinţă, tendinţa latentă spre formaţii noi, insolite, cu diferite sufixe, în întreaga perioadă veche (sec. al XVI-lea — al XVIII-lea). La unii cărturari această tendinţă e mai pronunţată, la alţii mai puţin pronunţată. Studiul textelor ne arată că, departe de a deţine monopolul asupra majorităţii „inovaţiilor lingvistice din jumătatea a doua a sec. al XVII-lea, Dosoftei este unul dintre stegarii procesului de înnoire şi de îmbogăţire a limbii române, pe coordonate stabilite însă de predecesorii săi.

6. După cum s-a văzut din expunerea noastră, o sumară cercetare a textelor din sec. al XVII-lea a scos la iveală, pentru aceiaşi termeni, atestări anterioare faţă de cele cunoscute de N. A. Ursu. Este evident că, sub raport metodologic, este contraindicat şi riscant să se acorde credit nelimitat principiului „primei" atestări în operaţia de atribuire a paternităţii unui text anonim.

Nu trebuie să uităm cîtuşi de puţin condiţiile în care au fost elaborate dicţionarele istorice existente ale limbii române (lipsa de ediţii critice pentru numeroase texte, multe texte needitate sau nepuse ori puse parţial sau sumar la contribuţie etc.) şi principiile după care s-au călăuzit autorii lor (eclectism în stabilirea listei de cuvinte etc.). În ce priveşte ediţiile de texte (cărţi, documente, corespondenţă, însemnări), deşi s-au realizat progrese sensibile în ultimele decenii, mai este încă mult de făcut [12].

Este deci foarte explicabil faptul că, în ultimii ani, pe marginea volumelor apărute din DLR, de la litera M înainte, au fost publicate, mai ales în revistele de specialitate, diferite articole conţinînd completări, rectificări şi antedatări [13]. Unele studii lexicologice mai ample (C. Dimitriu ; G. Mihăilă ; Gh. Bolocan şi colectivul) aduc şi ele numeroase date noi, în acelaşi sens. Contribuţii valoroase au adus, de asemenea, aproape toate cele 19 comunicări prezentate în cadrul recentei sesiuni ştiinţifice organizate de Institutul de Lingvistică din Bucureşti, în zilele de 7—8 fe-

[11] Vezi N. A. Ursu, *Alte traduceri...*

[12] Vezi Liviu Onu, *Despre oportunitatea unor metode riguroase în editarea textelor vechi româneşti*, în AUB, ser. Limba şi literatura română, XXI, 1972, nr. 1—2, p. 107—121 ; idem, *Critica textuală şi editarea literaturii române vechi. Cu aplicaţii la cronicarii moldoveni*, Bucureşti, 1973 ; Liviu Onu şi Ion Gheţie, *Activitatea filologică românească în etapa actuală. Realizări şi perspective*, în SCL XXX (1979), nr. 3, p. 251—255 ; Florica Dimitrescu, *Istoria limbii române şi izvoarele sale*, în MSŞFLA, ser. IV, t. III, 1983, p. 7—13.

[13] Dintr-o listă mai lungă de recenzenţi, reţinem doar cîteva nume : Eugenia Contraş, Magdalena Popescu-Marin, Luiza Seche, Fl. Dimitrescu, Doina Grecu, Magdalena Georgescu, C. Dimitriu.

bruarie 1983, în ciuda faptului că obiectivul sesiunii l-au constituit problemele de etimologie.

Ceea ce se desprinde din toate aceste contribuții este faptul că informațiile furnizate de DLR, cu toată valoarea științifică incontestabilă și unanim recunoscută a acestei opere colective, trebuie acceptate critic și că ele nu trebuie absolutizate [14].

Problema antedatărilor se pune, în același fel, și pentru alte limbi, chiar pentru limbi vorbite în țări cu o bogată și veche tradiție lexicografică [15].

7. Antedatările prezentate de noi au însă și o altă semnificație. Faptul că, în încercarea de a se atribui lui Dosoftei, prin metoda indicată, lucrări ce nu-i aparțin, au fost neglijate sau excerptate sporadic izvoare de mîna întîi (ca Varlaam, Miron Costin etc.) pune sub semnul îndoielii sensul însuși a ceea ce — în demonstrație — e considerat „primă" atestare. Dacă neglijăm texte de maximă importanță, din perioada imediat precedentă sau chiar contemporană lui Dosoftei, e firesc ca demonstrația să iasă în favoarea lui Dosoftei.

Dar chiar admițînd că toate textele românești anterioare primei cărți sigure a unui autor cum e, de exemplu, Dosoftei, precum și documentele slavone, latine, maghiare etc., din aceeași perioadă, care conțin elemente românești, vor fi excerptate integral, e posibil să rămînă o serie de cuvinte cu prima atestare numai la autorul în discuție. Chiar și în această situație, prima atestare a unui cuvînt sau a unor cuvinte nu poate constitui un argument peremptoriu pentru a se atribui autorului respectiv, în lipsă de alte dovezi, paternitatea unui text anonim datînd aproximativ din aceeași epocă.

Prin urmare, sub aspectul „primelor" atestări, metoda preconizată, metodă care a început să prolifereze [16], pentru a i se atribui lui Dosoftei traducerea atît de controversată a *Istoriilor* lui Herodot, traducerea *Mîntuirii păcătoșilor* de Agapios Landos, precum și alte texte, este susceptibilă de o fundamentală revizuire.

Martie 1983

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5—7

[14] Vezi și Florica Dimitrescu, *Istoria limbii române și izvoarele sale, rev. cit.*, p. 10—13.

[15] Vezi, de ex. : M. Höfler, *Études de datations : état présent et possibilités d'une orientation nouvelle*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică", I, București, 1970, p. 987—993 [autorul se referă la limba franceză]; R. Pellen, *Recherches diachroniques en espagnol. Datations des phénomènes. Constitution d'un „Thesaurus" diachronique*, în RLiR XXXVII (1973), nr. 145—146, p. 158—177; Fr. Möhren, *La datation du vocabulaire des imprimés de textes anciens*, în RLiR XLVI (1982), nr. 181—182, p. 3—28 [autorul se referă la limba franceză].

[16] Vezi, de ex., D. Mihăescu, *Une version roumaine d'Hérodote au XVIIe siècle*, în RESEE XVI (1978), nr. 3, p. 529—551; nr. 4, p. 745—771; idem, *Cronografele românești (cu privire specială asupra tipului Danovici)*, în MSȘFLA, ser. IV, t. I, 1980, p. 45—77; t. II, 1981, p. 127—165; idem, *La plus ancienne synthèse roumaine des chronographes néo-grecs vénitiens du XVIIe siècle*, în RESEE XVIII (1980), nr. 3, p. 493—517; XIX (1981), nr. 1, p. 109—131; nr. 2, p. 355—367.

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

ÎN SPRIJINUL VARIANTELOR LITERARE LIBERE

0. Inițiată și ilustrată de profesorul Iorgu Iordan cu patru decenii în urmă [1], analiza „greșelilor" de limbă a rămas o preocupare statornică a lingvisticii românești. În concepția profesorului Iorgu Iordan, această analiză a urmărit mai mult decît un obiectiv pur normativ. Perspectivei normative, care implică un punct de vedere apreciativ (este **corect/greșit** un anumit fapt de limbă, este **conform** cu norma literară / **deviant** față de norma literară) și un punct de vedere prohibitiv (de combatere a devierilor de la normă), profesorul Iordan i-a adăugat și o perspectivă diacronică: analiza „greșelilor" în vederea urmăririi mișcării limbii și a surprinderii stadiului ei de evoluție. Analiza „greșelilor", în opinia profesorului Iordan, a fost departe de a însemna o atitudine normativă rigidă, fiind realizată cu toate rezervele și precauțiile impuse de cunoașterea adîncă a mecanismului de funcționare a limbii, a complexității fenomenelor lingvistice [2].

1. Cele două noțiuni normative *corect/incorect* s-au complicat și s-au nuanțat continuu, corelîndu-se, în timpul din urmă, cu ideea de **adecvare/inadecvare** la o situație concretă de enunțare și cu ideea existenței, în afara celor două ipostaze de comunicare corectă/incorectă, a unei **zone lingvistice de toleranță**, asupra căreia nu te poți pronunța cu certitudine dacă aparține corectului sau incorectului.

Zona lingvistică de toleranță este locul de manifestare a preferințelor subiective ale vorbitorilor de limbă literară, preferințe explicabile prin deprinderi lingvistice proprii, determinate de regiunea în care a fost învățată limba literară, de mediul cultural și profesional în care s-a format vorbitorul, de vîrstă etc.

1.1. Norma academică anterioară apariției DOOM-ului stabilea diferențierea lexicală a variantelor cu sufix/fără sufix ale verbului *a însemna* [3], formele sufixate *însemnez*, *însemnează* specializîndu-se pentru sensurile „aplic un semn de recunoaștere" și „notez prin scris", iar forma nesufixată *înseamnă* specializîndu-se pentru sensurile „a avea un anumit sens", „a avea importanță". Cu toate acestea, în limba oamenilor din generația mai veche se înregistrează formele sufixate pentru toate sensurile (ex.:

[1] Prima ediție a cărții *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* a apărut la Iași în 1943.

[2] În *Introducere* la *lucr. cit.* (p. 14), profesorul Iordan sublinia: „am căutat să evit afirmațiile prea categorice, fiind convins că evoluția limbii noastre materne poate lua (și va lua, cu siguranță, adesea) alt drum decît acela pe care sîntem ispitiți să i-l indicăm. Această atitudine va nemulțumi, probabil, pe puriști și pe gramaticii rigizi, dar ea se impune omului de știință, chiar într-o lucrare destinată și unui public larg, nu numai specialiștilor".

[3] V. *Îndreptar*, unde se recomandă în exclusivitate forma *înseamnă*. Cum numai pentru unele sensuri ale verbului uzul înregistrează variație de forme, se deduce de aici că recomandarea formei fără sufix privește aceste sensuri.

„Aceasta *însemnează* că avea mult timp liber”, Iordan, M.I, 161, „Dacă românii *însemnează* ceva în istoria luminată a omenirii”, Iordan, I.L.R. 8, v. şi Iordan, I.L.R. 7, 68, 75, 114).

Dimpotrivă, în cazul unui verb ca *a ignora*, norma, de data aceasta mai conservatoare [4], recomanda numai forma sufixată. Uzul lingvistic arată că, exceptînd pe oamenii mai în vîrstă, se preferă formele fără sufix mai ales la persoana a III-a, dar şi la celelalte persoane ale prezentului indicativ şi conjunctiv (ex. : *să ignore*, Mazilu, N.E. 19, *s-o ignor*, Preda, P. II, 61, *să o ignore*, Vasiliu, P. 115, *ignoră*, Simion, S.R. I, 220, 223 şi *ignor*, S.R. II, 25, *ignoră*, LL 1 (1978), 18). Iată cum o deprindere lingvistică legată indiscutabil de diferenţele de vîrstă poate influenţa în mod subiectiv alegerea unei anumite forme din interiorul zonei pe care am numit-o „de toleranţă”.

1.2. În alte situaţii, deprinderile lingvistice profesionale pot influenţa alegerea, aprecierea corectitudinii sau a incorectitudinii, pentru zona lingvistică de toleranţă, fiind dependentă şi de acestea. Un anumit stil funcţional şi, mai limitat, un anumit domeniu profesional preferă şi poate impune o formă încă neacceptată de norma academică. Astfel, în cazul verbului *a diminua*, lucrările normative, inclusiv DOOM-ul, se fixează la forma sufixată, formă care circulă în majoritatea variantelor stilistice literare actuale (v., de exemplu, *diminuează*, Simion, Î.A. 438, *diminuezi*, Sp. 11 mai 1983, 2—3), în timp ce limbajul medical preferă, mai ales la persoana a III-a, forma nesufixată (ex. : *diminuă*, prez. ind. 3 sg. A.M. 101 şi Ciofu, S.P. 314).

1.3. Sînt şi mai concludente deprinderile regionale care pot influenţa preferinţele lingvistice ale vorbitorilor de limbă literară. În acest sens, stau mărturie nenumărate deprinderi regionale ale scriitorilor care pătrund în literatură nu cu funcţie stilistică de caracterizare, ci ca o particularitate a idiolectului scriitorului. La scriitorii din zona sudică, de exemplu, sînt folosite amîndouă variantele de perfect simplu *fui*, *fusei*, preferîndu-se chiar varianta *fui*, deşi *Gram. Acad.* recomandă ca literară, la persoana I sg., varianta cu *-se-*[5]. O statistică efectuată pe un text al lui Marin Preda (P. I) arată că raportul de folosire a celor două forme este de 1/6 în favoarea formei *fui*.

Se ştie că verbele de conjugarea a III-a cu sufixul de perfect *-se-* oscilează, în limba actuală, între două paradigme accentuale : (A) *prinserăm*, *prinserăţi*, cu accentul pe radical, şi (B) *prinserăm*, *prinserăţi*, cu accentuare pe sufix [6]. În aria sudică, de folosire frecventă a perfectului simplu, se preferă accentuarea de tip (B). Ea este prezentă, prin modificările pe care le antrenează asupra formei radicalului, şi în textele scriitorilor din zona sudică, coexistînd, la aceştia, cu celălalt tip accentual (v., de exemplu, Preda, P. I : *rămăserăm* 459, alături de *rămaserăm* 168, *ne întoarserăm* 119, 415).

2. Acţiunea de normare, constrîngătoare prin natura ei, se găseşte, în cazul faptelor aparţinînd zonei de toleranţă, fie în ipostaza de a devansa

[4] V. *Îndreptar*, care recomandă numai forma *ignorează*.

[5] V. *Gram. Acad.* I, p. 280, unde găsim specificarea : „Formele *fui* şi *fuşi* nu sînt literare”.

[6] V. discuţia întreagă a acestei probleme la Mioara Avram, *Accentuarea formelor de perfect simplu*, în LR XXVII (1978), 2, p. 181—182.

ritmul real de mişcare a limbii, fie în aceea de rămînere în urma uzului lingvistic. Lucrările noastre normative au oferit exemple şi într-un sens şi în celălalt. *Îndreptarul* recomanda numai forma *ignorează*, rămînînd în urma uzului lingvistic, iar *Gram. Acad.* recomanda, pentru mai mult ca perfect, generalizarea formelor cu *-ră* la toate persoanele pluralului [7], deşi o analiză atentă a stadiului de evoluţie a fenomenului arată că extinderea lui *-ră-* la persoanele I şi a II-a plural este departe de a se fi încheiat (v. *infra*, § 4).

3. Deşi acceptată din punct de vedere teoretic ca etapă inevitabilă în mişcarea oricărui fenomen lingvistic, variaţia liberă a fost ignorată de multe lucrări normative (v. *Îndreptar* care admite două variante în situaţii cu totul excepţionale) [8].

În cea mai recentă lucrare de tip normativ (DOOM), este recunoscută zona lingvistică de toleranţă şi pentru limba literară, îmbrăcînd forma „variantelor literare libere". În *Cuvîntul înainte* (p. VII), autorii subliniază că „Din punct de vedere calitativ, contribuţia lucrării de faţă... stă în completarea normelor generale şi particulare... şi în nuanţarea unor recomandări, în unele situaţii admiţîndu-se existenţa unor *variante literare libere*" (subl. ns. — G.P.D.) [9].

Mai puţin constrîngător decît lucrările normative anterioare şi mai fidel uzului lingvistic, DOOM admite, într-un număr considerabil de situaţii, două şi chiar trei variante literare libere. Şi chiar dacă se poate contesta o variantă liberă sau alta [10], fenomenul ca atare nu poate fi contestat, variaţia liberă apărînd ca etapă inevitabilă şi în evoluţia formelor literare şi existînd ca a treia stare posibilă în manifestarea acestora.

Introducerea variantelor literare libere înseamnă, implicit, acceptarea ideii de *preferinţe normative*. Autorii înşişi îşi manifestă preferinţele în ordinea de indicare a formelor, prima fiind cea preferată (v., de exemplu, *sînte̜m, sînte̜ţi / sîntem, sînteţi, înco̜njur / înconjo̜r, înco̜njură / înconjoa̜ră, înco̜njure / înconjoa̜re, datora / datori, scrijeli / scrijela, anticipea̜ză / anti̜cipă, însea̜mnă / însemnea̜ză* etc.), dar DOOM-ul lasă libertate şi preferinţelor vorbitorilor de limbă literară, preferinţe determinate, după cum spuneam, de vîrstă, de zonă lingvistică, de domeniu stilistic etc.

4. Vom analiza în continuare un caz de variaţie liberă acceptat de DOOM, pentru a sublinia că variaţia liberă reflectă fidel stadiul actual de evoluţie a fenomenului, impunerea unei singure forme însemnînd, de fapt, devansarea uzului lingvistic.

[7] V. *Gram. Acad.* I, p. 260, unde formele fără *-ră* sînt apreciate ca „arhaisme".

[8] Ideea „pluralităţii corectitudinii" şi necesitatea recunoaşterii ei ca stare posibilă în manifestarea limbii literare apare la Al. Niculescu, în „România literară" IX (1976), nr. 36, p. 8 şi în *Individualitatea limbii române între limbile romanice,* II *Contribuţii socioculturale,* Bucureşti, 1978, p. 186.

[9] V. şi comentariul Mioarei Avram pe marginea variaţiei libere nou introduse din *Aspecte controversate ale normelor ortografice,* în LR XXXII (1983), 1, p. 13.

[10] Nedumeriri poate ridica, de exemplu, faptul că se acceptă variaţia liberă pentru flexiunea de imperfect a verbului *a sta* (DOOM, p. 570), dar nu se acceptă decît o singură formă în cazul lui *a da* (p. 155). Credem, de asemenea, că uzul a părăsit formele *co̜nstă*, pentru ind. prez. 3 sg. şi pl., şi mai ales *co̜nste*, pentru conj. prez. 3 sg. şi pl., care încadrau acest verb în tipul flexionar al verbelor de conjugarea I fără sufix la prezent (v. *cînta*), statornicind formele analogice după flexiunea verbului *a sta: constă̜*, pentru ind. prez. 3 sg., *consta̜u*, pentru ind. prez. 3 pl., şi *constea̜*, pentru conj. prez. 3 sg. şi pl.

Pentru pluralul mai mult ca perfectului, DOOM-ul recomandă următoarea paradigmă: *-răm* / *-m*, *-răți* / *-ți*, *-ră* (v. *Introducere*, p. XIX), admițînd, implicit, și ipostaza unei paradigme neregulate: *-m*, *-ți*, *-ră*. Această paradigmă neregulată este conformă cu realitatea lingvistică actuală, cu stadiul real al extinderii lui *-ră-* la plural, fiind susținută de următoarele constatări din analiza fenomenului:

(a) Autorii care cu cîteva decenii în urmă utilizau în mod curent formele fără *-ră* la persoana a III-a plural (în special moldoveni, care pînă tîrziu au manifestat rezerve în acceptarea fenomenului [11]), astăzi recurg în exclusivitate la formele cu *-ră* (să se compare Iordan, L.R.A.: „gramaticilor și filozofilor..., care *făcuse*", 10, „aceste consoane *se păstrase*", 131, „[ei] *rămăsese* mult în urmă", 468, cu Iordan, M.: *terminaseră*, I 65, *fuseseră*, I 73, *rămăseseră*, I 144, *confirmaseră*, II 70, *se aranjaseră*, II 116, *aparținuseră*, III 64 și Iordan, I.L.R.: *n-avuseseră*, 77).

(b) Formele fără *-ră-* sînt utilizate în mod curent la persoanele I și a II-a plural și de către autori foarte atenți cu propria lor exprimare (ex. Iordan: „pe care o *cunoscusem* noi toți", M. III, 261, Blandiana: „ne *cățărasem*", „ne *dădusem* seama", L.P. 12, Simion: „ne-am revizuit noi înșine părerile pe care ni le *făcusem*", S.R. II, 469, Vulpescu: „Știam că sînteți bolnav, dar n-am bănuit că *hotărîseți*", A.C. 79, „Oricît de devotate-i *fusesem* noi", A.C. 298).

(c) La persoanele I și a II-a plural, formele fără *-ră-* apar și la scriitorii reprezentativi pentru aria sudică, inovatoare din punctul de vedere al fenomenului discutat. Astfel, Marin Preda utilizează în variație liberă ambele forme (v.P.), iar Petre Anghel, tot din zona sudică, utilizează constant formele vechi (v. S.M. și Î.) [12].

Constatarea de la (a) este dovada cea mai sigură că fenomenul extinderii lui *-ră* la persoana a III-a plural s-a încheiat, iar constatările de la (b) și (c) sînt concludente pentru poziția persoanelor I și a II-a aflate într-un stadiu anterior de evoluție, stadiu caracterizat prin prezența variației libere [13].

SIGLE PENTRU IZVOARE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

A.M.	*Agenda medicală*, București, 1979
Anghel, S.M.	Petre Anghel, *Sita lui Mamona*, București, 1980
Anghel, Î.	Petre Anghel, *Întoarcerea fiilor risipitori*, București, 1982
Blandiana, L.P.	Ana Blandiana, *Cea mai frumoasă dintre lumile posibile*, București, 1978

[11] Scriban, în 1925, recomanda ca normă a limbii literare identitatea 3 sg. = 3 pl. și aprecia forma cu *-ră* ca regională („din Muntenia") (v. Scriban, *Gram.*, 125), iar Iorgu Iordan, în 1943, continua să pledeze pentru formele vechi („cel puțin deocamdată, aspectele moldovenești — formele fără *-ră*, nota ns. — G.P.D. — sînt tot atît de „corecte" ca și celelalte", Iordan, L.R.A., 142).

[12] Deși forme de pers. I și a II-a, deci apărînd în vorbirea personajelor, utilizarea lor de către ambii scriitori nu se face din rațiuni stilistice, de caracterizare a personajelor. Variația liberă reflectă și în acest caz o particularitate a vorbirii autorilor.

[13] Pentru evoluția normei în cazul formelor de mai mult ca perfect plural, vezi: Mioara Avram, *Données dialectales récentes et le témoignage des anciennes grammaires du daco-roumain*, în *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza*, Napoli, 15—20 Aprile 1974, Atti II, p. 111—112, Gabriela Pană Dindelegan, *Reflecții pe marginea modificării unor norme morfologice ale limbii române literare*, în AUB, Limba și literatura română, XXIX (1980), p. 133—135, și C. Frîncu, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în* **-ră**, în LR XXXI (1982), 4—5, p. 281 urm.

Ciofu, S.P. Carmen Ciofu, Eugen Ciofu, *Semne și simptome în pediatrie*, București, 1982
DOOM *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, 1982
Gram. Acad. I *Gramatica limbii române*, I, București, 1966
Iordan, L.R.A. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943
Iordan, M. Iorgu Iordan, *Memorii*, I, II, III, București, 1976, 1977, 1979
Iordan, I.L.R. Iorgu Iordan, *Istoria limbii române* (Pe-nțelesul tuturora), București, 1983
Îndreptar *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație* (ediția I, a II-a și a III-a), București, 1960, 1965, 1971
Mazilu, N.E. Teodor Mazilu, *O singură noapte eternă*, București, 1976
Preda, P. Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, I, II, III, București, 1980
Scriban, *Gram.* August Scriban, *Gramatica limbii române (Morfologia) pentru folosința tuturor*, Iași, 1925
Simion, S.R. Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, I, II, București, 1976, 1978
Simion, Î.A. Eugen Simion, *Întoarcerea autorului. Eseuri despre relația creator — operă*, București, 1981
Sp. „Sportul"
Vasiliu, P. Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, București, 1978
Vulpescu, A.C. Ileana Vulpescu, *Arta conversației*, București, 1980

Mai 1983

Facultatea de Limba și Literatura Român
București, Edgar Quinet 5—7

SANDA REINHEIMER RÎPEANU, SARMIZA LEAHU

ROM. *PE DIBUITE* – SP. *A TIENTAS*

Compararea limbilor romanice a oferit în repetate rînduri posibilitatea semnalării unor trăsături comune existente în două sau mai multe dintre ele, reprezentînd fie continuarea unor stări de lucruri din limba bază, fie inovații independente pe teren romanic. Este cunoscută utilizarea, în cîteva limbi romanice, a locuțiunilor adverbiale modale, formate — pe baza unor rădăcini nominale sau verbale — după un model latinesc *ad... ones*[1]: it. *(a) tastoni, (a) saltelloni*; fr. *à tâtons, à reculons*; sp. *a reculones, a tropezones*; ptg. *aos tropeções, aos trambolhões* etc. Paralel cu acestea putem semnala și prezența, în două zone periferice ale Romaniei, în aria iberică și în română, a unei construcții specifice acestora, subordonată aceluiași domeniu de semnificație: sp. *a tientas, a ciegas*; ptg. *às escondidas, às boas*; rom. *pe dibuite, pe ghicite*[2], formate din prep. — sp. *a*, ptg. *à*, rom. *pe* — și un adjectiv (de origine verbală sau nu) la feminin/neutru plural.

1. Paralelismul între folosirea rom. *pe* și a sp. *a* a fost observat în ceea ce privește funcționarea lor ca elemente de relație care introduc complementul direct nume de persoană în cele două limbi. Interferențe în întrebuințarea celor două prepoziții se manifestă și în alte cîteva cazuri, e drept, destul de puține la număr; de exemplu în unele secvențe cu valoare temporală sau modală (la care se adaugă uneori o nuanță distributivă): sp. *al atardecer* — rom. *pe înserat(e)*[3]; sp. *al día, al mes, a la semana* — rom. *pe zi (lună, săptămînă)*; sp. *a medias* — rom. *pe jumătate*; sp. *a dos columnas* — rom. *pe două coloane*. Cele două prepoziții se întîlnesc în secvențele modale de tipul sp. *a tientas*, rom. *pe dibuite*.

2. În aceste locuțiuni, rom. *pe* precedă o formă adjectivală de origine verbală, care poate fi identificată cu participiul trecut plural feminin/neutru[4]: rom. *pe alese, pe ghicite, pe furate*[5]. În spaniolă, formațiile pe bază participială sînt puțin frecvente: sp. *a escondidas, a las*

[1] V. W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, vol. II, Paris, 1895, § 621 (formele iberice sînt considerate de el o consecință a influenței galoromanice) și C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, Cluj, 1958, § 40.

[2] Pe același model sînt formate și cîteva locuțiuni temporale: *pe înserate, pe-nnoptate* etc.

[3] S-ar putea adăuga exemple cu folosirea lui *pe* în construcții temporale din româna vorbită, care corespund unei construcții standard în spaniolă: rom. *pe cîte sîntem azi?* — sp. *¿a cuántos estamos hoy?*

[4] În amîndouă limbile forma de feminin/neutru plural a participiului sau a adjectivului este prezentă și în alte construcții adverbiale, precedate de alte prepoziții: rom. *din auzite*, sp. *de(por) oídas, por malas o por buenas, por las buenas* etc. Pluralul are în toate aceste cazuri o valoare expresivă, intensivă (v. de ex. Juan Alcina Franch — José Manuel Blecua, *Gramática española*, Barcelona, 1975, p. 533).

[5] Originea acestor locuțiuni a fost căutată în română în identitatea de formă și apropierea dintre înțelesul substantivului — abstract verbal și cele ale participiului adjectival care au produs o interferență între supin și participiu, acesta putînd transmite locuțiunii pluralul: *mere pe ales — mere alese — mere pe alese*; v. Gh. Bulgăr, *Despre unele locuțiuni românești de tipul:* **pe alese, de mînecate, pe nevăzute**, în SCL XI (1960), 3 (= *Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani)*, p. 400.

calladas, *a tientas*, *a tuertas*, iar participiile cuprinse în ultimele două se folosesc în limba contemporană numai adjectival [6]; în schimb există numeroase locuţiuni pe bază adjectivală, adjectivul fiind folosit, ca şi participiul, la feminin plural [7]: sp. *a sus anchas*, *a buenas*, *a ciegas*, *a las claras*, *a derechas*, *a izquierdas*, *a malas*, *a medias*, *a o(b)scuras*, *a secas*, *a solas*, *a tontas y a locas*, *a zocas*, *a zurdas* [8]. În limba română, în argou, o singură locuţiune pe bază adjectivală : *pe bune*.

2.1. Prezenţa articolului definit sau a adjectivului posesiv este facultativă în unele construcţii spaniole: *a(las) buenas*, *a (sus) solas*; în altele însă determinantul este obligatoriu [9]: *a las claras*, *a las calladas*, *a sus anchas*. În contextul *a... derechas* folosirea articolului are caracter distinctiv: *a derechas* „cum se cuvine” faţă de *a las derechas* „în mod cinstit”.

În română, *-le(a)* din varianta liberă *pe ruptele(a)* este interpretat ca sufix adverbial [10].

2.2. Singularul feminin/masculin poate fi folosit, în spaniolă, în variaţie liberă cu forma de plural (fiind însă mai puţin utilizat decît acesta din urmă): *a buenas — a buena*, *a tientas — a tiento*, *a tuertas o a derechas — a tuerto o a derecho*. În unele cazuri, prezenţa formei de singular a adjectivului determină folosirea obligatorie a articolului definit: *a sordas — a la sorda*, *a mujeriegas — a la mujeriega*, *a derechas — al derecho*. În română există cîteva construcţii la singular: *pe ascuns*, *pe înţeles*, *pe scurt* etc.

2.3. Formaţiile pe bază verbală sînt foarte numeroase în română, iar modelul poate fi considerat productiv deoarece dă posibilitatea apariţiei unor construcţii create *ad hoc*, inteligibile pentru auditor [11]. Inventarul lor este îmbogăţit cu construcţii negative ca: *pe nemîncate*, *pe negîndite*, *pe neaşteptate*, explicabile prin capacitatea productivă a prefixului *ne-* de a se alătura unor teme cu valoare adjectivală.

[6] Cum în spaniolă participiul poate fi sufixat cu ajutorul unui sufix diminutival adjectival (*a escondidas — a escondidillas*), uneori limba contemporană a păstrat numai locuţiunea cu forma sufixată (construcţia de bază fiind atestată într-o fază mai veche de evoluţie a limbii : *a hurtadillas* < *a hurtadas*; *a (a)sentadillas* < *a (a)sentadas* (vezi şi construcţia *a horcajadas*, a cărei bază nu mai există independent în spaniola contemporană).

[7] Pentru spaniolă, folosirea femininului în aceste locuţiuni adverbiale a fost pusă în legătură cu utilizarea aceleiaşi forme în scopul adverbializării adjectivului cu ajutorul lui *-mente* (v. Harold L. Dowdle, *Observations on the uses of* **a** *and* **de** *in Spanish*, „Hispania” L (1967), 2, p. 333), după ce R. Menéndez Pidal îl explicase pe *-s* final în aceste construcţii adverbiale ca un rezultat al analogiei cu adverbe ca *menos*, *más*, *jamás*, *después* etc. (*Manual de gramática histórica española*, Madrid, 1962, p. 336). Generarea lor ar putea fi pusă în legătură şi cu folosirea eliptică a unor construcţii circumstanţiale modale pe bază nominală : *a buenas (intenciones)*, *a malas (intenciones)*.

[8] Specifice limbii spaniole sînt construcţiile de tipul a ⁀N pl. m.⁀ Det Adj pl. f : *a ojos vistas* „vizibil, văzînd cu ochii”, *a pie(s) juntillas* „cu hotărîre”, *a ojos cegarritas* „cu ochii mijiţi”. Structura lor este explicată de Corominas (v.s. *ojo*) ca rezultînd din alterarea construcţiei *una cosa a ojos vista* sub influenţa locuţiunilor adverbiale de tipul *a ciegas* sau poate ca o încrucişare dintre două locuţiuni mai vechi : *a ojos* şi *a vista*. Dată fiind funcţionarea lor în limba contemporană ca structuri fixe, alături de locuţiunile analizate, E. Roegist, *Les prépositions* **a** *et* **de** *en espagnol contemporain. Valeurs contextuelles et significations générales*, Gent, 1980, p. 112, vorbeşte chiar de un morfem discontinuu *a... as* indicînd „modul de desfăşurare a unei acţiuni”. Acest morfem a putut favoriza formarea unei construcţii adverbiale pornind de la gerunziu : *sabiendo* > *a sabiendas*.

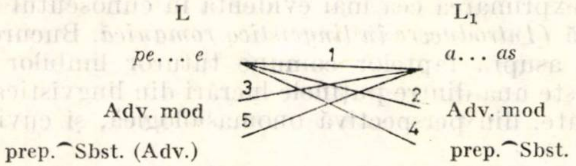
[9] Cf. ptg. *à(s) ocultas*, dar *às escondidas*.

[10] V. Gh. Bulgăr, *loc. cit.*

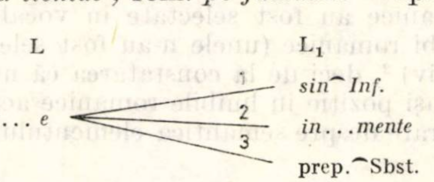
[11] V. exemple la Gh. Bulgăr, *loc. cit.*

În spaniolă, aceste construcţii sînt neproductive, lucru dovedit şi de funcţionarea multora dintre ele în structuri fixe, determinate de relaţii lexicale restrictive: *creer/negar a pies juntillas*, *venirse a buenas*, *ponerse a malas* sau *andar a malas con uno*, *hablar a tontas y a locas* ş.a.m.d.

Dezvoltarea independentă şi chiar divergentă a acestui tip de locuţiuni adverbiale în cele două arii romanice reiese atît din diferenţele de productivitate în cele două limbi, cît şi din faptul că în foarte puţine cazuri poate fi realizat un transcodaj direct. Cîteva exemple pot ilustra echivalenţele posibile:

1. rom. *pe dibuite* — sp. *a tientas* ; rom. *pe tăcute* — sp. *a las calladas* ; rom. *pe şoptite* — sp. *a sordas* ; rom. *pe nimerite* — sp. *a ciegas*
2. rom. *pe cinstite* — sp. *francamente*
3. rom. *făţiş* — sp. *a las claras* ; rom. *alandala* — sp. *a tontas y a locas*
4. rom. *pe ocolite* — sp. *con rodeos* ; rom. *pe întrecute* — sp. *a competencia*
5. rom. *pe dos* — sp. *a tientas* ; rom. *pe jumătate* — sp. *a medias*

1. rom. *pe neanunţate* — sp. *sin avisar* ; rom. *pe nemîncate* — sp. *sin comer*
2. rom. *pe nebănuite* — sp. *insospechadamente* ; rom. *pe neaşteptate* — sp. *inesperadamente*
3. rom. *pe nepregătite* — sp. *sin preparación* ; rom. *pe nepoftite* — sp. *sin invitación*

Mai 1983

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

MARIUS SALA

FONDUL LEXICAL PANROMANIC

1. În studiile consacrate limbilor romanice, acad. Iorgu Iordan este preocupat de evidențierea elementului comun diverselor limbi romanice. Această preocupare, prin care continuă pe maestrul său W. Meyer-Lübke, își găsește exprimarea cea mai evidentă în cunoscutul manual de lingvistică romanică (*Introducere în lingvistica romanică*, București, 1957), unde se insistă și asupra faptelor comune tuturor limbilor romanice. Manualul amintit este una dintre puținele lucrări din lingvistica romanică în care sînt analizate, din perspectivă onomasiologică, și cuvintele panromanice.

La sectorul de limbi romanice al Institutului de Lingvistică din București, înființat de acad. Iorgu Iordan în urmă cu un sfert de veac, există o preocupare asemănătoare, în sensul de a pune în evidență nu numai deosebirile, ci mai ales asemănările dintre limbile romanice. O primă lucrare de proporții, semnificativă în această direcție, este *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* [1]. Pornind de la unele dintre concluziile acestei lucrări, dintre care cea mai importantă este aceea că nu toate cuvintele panromanice au fost selectate în vocabularele reprezentative ale diverselor limbi romanice (unele n-au fost selectate în nici un vocabular reprezentativ) [2], deci de la constatarea că nu toate cuvintele panromanice au aceeași poziție în limbile romanice actuale, la același sector am abordat o lucrare despre semantica elementului panromanic moștenit din latină [3].

Vom prezenta succint, în cele ce urmează, obiectivele și structura lucrării ca un omagiu pe care autorii ei îl aduc celui care, direct sau indirect, prin activitatea de la catedră sau prin cercetările sale, le-a fost îndrumător în domeniul lingvisticii romanice.

2. Un inventar al cuvintelor panromanice, de 488 de termeni, a fost stabilit de I. Fischer [4] prin selectarea cuvintelor cu mențiunea „panroman” din dicționarul etimologic al limbii latine al lui A. Ernout și A. Meillet. Această listă a suferit unele modificări în cercetarea întreprinsă de noi: au fost adăugate cuvinte sau au fost eliminate altele, de felul celor semnalate chiar de I. Fischer [5], cuvinte absente din spaniolă sau portugheză pentru care menținerea într-una din limbile iberoromanice

[1] Colectivul de elaborare: Mihaela Bîrlădeanu, Mariana Hanganu, Maria Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita, Maria Theban, Ioana Vintilă-Rădulescu și autorul acestui articol.

[2] Vezi Marius Sala, *Cuvinte panromanice și vocabularul fundamental*, în SCL XXXI (1980), 4, p. 469–474.

[3] La ea colaborează: Jana Balacciu-Matei, Mihaela Bîrlădeanu, Mariana Hanganu, Alexandra Nicolescu, Maria Theban, Ioana Vintilă-Rădulescu și autorul acestui articol, cărora li s-au adăugat recent Iulia Hașdeu, Monica Muscă și Ileana Oproiu.

[4] *Fondul panromanic*, în *Istoria limbii române*, vol. II (redactor responsabil I. Coteanu), București, 1969, p. 110–116.

[5] *Op. cit.*, p. 111, nota 3.

a fost considerată de autorul citat ca suficientă pentru atestarea vechimii termenului în Peninsula Iberică și altele.

În inventarul astfel întocmit, am încercat să facem o ierarhizare a faptelor. În afara categoriilor stabilite pe baza existenței sau absenței din vocabularele reprezentative romanice despre care am vorbit mai sus, se pot distinge două mari grupuri de cuvinte panromanice în funcție de nivelul limbii în care se păstrează cuvîntul respectiv, mai exact în funcție de poziția cuvîntului față de varianta standard [6]. Există, astfel, cuvinte care nu apar în variantele standard ale tuturor limbilor romanice (de exemplu, urmașii din română ai lat. *allium*, *aquila*, *aratrum*, *castanea* etc. există numai în variante regionale sau diacronice). Am procedat astfel pentru că am considerat cuvintele panromanice la nivelul limbii standard drept cele mai reprezentative pentru vitalitatea elementului latin moștenit. În încercarea de ierarhizare a faptelor din cadrul grupului de cuvinte panromanice la nivelul variantei standard am apelat la analiza semantică a acestora. Această analiză a fost făcută pe baza informațiilor oferite de dicționarele explicative romanice. Am constatat astfel că nu toate cuvintele din această categorie au aceeași structură semantică. Există cuvinte care, deși sînt panromanice la nivelul limbii standard, nu au nici un sens panromanic (exemplul tipic este lat. *casa*, care în fr. *chez* nu are sensul general romanic de „casă"; la acesta se poate adăuga lat. *anima*, care în toate limbile romanice occidentale are sensul „suflet", în timp ce în română înseamnă „inimă"). Mergînd mai departe cu analiza, remarcăm că și între cuvintele care au sens(uri) panromanic(e) se pot distinge diverse categorii : unele au un singur sens panromanic (lat. *vinum*), altele au mai multe sensuri panromanice (lat. *arcus*, *tempus*). Aplicînd diversele criterii de selecție menționate (apartenența la nivelul standard, apartenența la vocabularul reprezentativ, structura semantică a acestor cuvinte), se ajunge la un număr restrîns de cuvinte panromanice, care reprezintă partea cea mai importantă a vocabularului comun tuturor limbilor romanice.

Lucrarea noastră nu își propune să facă numai o analiză sincronică, ci va avea o importantă secțiune în care se va face o analiză diacronică pentru a arăta măsura în care structura semantică actuală a cuvintelor panromanice continuă sau nu structura semantică din latină. Deoarece deosebirile de sens dintre latină și limbile romanice sînt numeroase și variate, analiza semantică diacronică se referă cu precădere la sensurile de bază [7] ale cuvintelor panromanice. Reținînd pentru analiză numai sensurile de bază, distingem două categorii, în funcție de situația din latină :

a) cuvinte care continuă structura semantică din latină și

b) cuvinte care prezintă schimbări ale structurii semantice față de latină.

Cuvintele care continuă structura semantică din latină pot avea un singur sens de bază în latină și în limbile romanice (de exemplu lat. *vinum*) sau mai multe sensuri de bază (de exemplu lat. *lingua*).

[6] Problema apartenenței la varianta standard nu se pune pentru sardă, retoromană sau occitană, care nu au o astfel de variantă.

[7] În partea finală a lucrării se va face o analiză și la nivelul altor sensuri (unele chiar panromanice) care nu sînt sensuri de bază, pentru a ilustra sau întări unele observații anterioare.

Cuvintele cu sensuri de bază panromanice care nu sînt continuatoare ale structurii semantice din latină pot fi diferite în funcţie de tipul de schimbare care a dus la situaţia actuală :

— cuvinte al căror sens panromanic este rezultatul unui transfer semantic (de exemplu, lat. *focus* ,,vatră'' s-a substituit lat. *ignis* ,,foc'') ;

— cuvinte al căror sens panromanic este rezultatul dispariţiei unei opoziţii semantice (lat. *niger* ,,negru strălucitor'' — *ater* ,,negru mat'' [8], lat. *sanguis* ,,sînge care curge'' — *cruor* ,,sînge coagulat'').

Dacă ţinem seama de relaţiile sensurilor panromanice cu sensurile altor cuvinte din unele limbi romanice, putem surprinde diferite procese de felul celor care au avut loc în trecerea de la latină la limbile romanice. Astfel sp. *cola* < lat. *cauda* este concurat de *rabo*, probabil din lat. *rapum*. Ultimul termen ,,es voz de tono más plebeyo que *cola*, pero también mucho más expresiva y popular'' (Corominas, DCELC s.v. *rabo*).

3. Astfel concepută, lucrarea noastră este o primă cercetare comparată a semantismului celui mai important grup de cuvinte moştenite de toate limbile romanice. Lucrarea profită de avantajele metodologice ale distincţiei între cuvinte existente în varianta standard a limbilor romanice actuale faţă de cele menţinute numai în variante dialectale sau diacronice ; ducînd mai departe această distincţie, făcută anterior la nivelul inventarului de cuvinte, cercetarea permite delimitarea între sensurile panromanice după importanţa lor în limbile romanice actuale.

Mai 1983

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[8] Exemple de felul lat. *niger — ater* au fost discutate de E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în « Travaux de linguistique et de littérature » II (1964), p. 175.

MARIA THEBAN

STRUCTURILE DETERMINATIVE ÎN *OS LUSÍADAS* DE CAMÕES

Structurile determinative sînt, în semantica și sintaxa limbii portugheze, o subclasă a construcțiilor cauzative integrate în structura, mai complexă, a propozițiilor nucleare. În centrul structurilor determinative se află verbul *determinar*.

Prin importanța pe care o acordă corpusului și prin profunzimea structurilor pe care încearcă să le pună în lumină, modelul lingvistic adoptat pentru descrierea structurilor determinative poate fi caracterizat ca „realist". Realitățile descrise de Camões în *Os Lusíadas* (Lisabona, 1572) sînt desprinse din istoria descoperirilor geografice duse la bun sfîrșit, în 1497—98, de Vasco da Gama și de ceilalți navigatori portughezi aflați sub ordinele lui. Majoritatea cînturilor au ca interpretări semantice conceptualizări ale unor fapte reale, iar cele de inspirație mitologică structuri de adîncime izomorfe, pînă la un punct, cu reprezentările logico-semantice ale realității. În ansamblul lor, structurile semantice subiacente textului analizat oferă un cadru mai realist și mai amplu decît simpla introspecție sau intuiție, pentru studiul propozițiilor nucleare netrunchiate (din care nu au fost eliminate substructurile cauzative) [1]. Activitățile zilnice îndeplinite de echipajul celor patru nave comandate de Vasco da Gama și interacțiunile cu populații și conducători de pe coastele Africii și ale Indiei s-au desfășurat, în multe situații-cheie, sub semnul deciziilor luate de cîțiva factori de răspundere (ca însuși Vasco da Gama și Samori-m-ul din Calicut), fapt care explică frecvența și importanța structurilor cauzative, factitive [2] și determinative în narațiunea realizată de Camões.

Baza empirică a cercetărilor rezumate în acest articol conține două seturi de enunțuri, primul cu o structură acțională (post-determinativă), cel de al doilea cu o structură determinativă (pre-acțională) de tip {*determinar*, V} ; în ambele serii de propoziții apare, ca centru structural, același set de verbe : *abrandar*, *agasalhar*, *alcançar*, *aparelhar*, *dar*, *destruir*, *embarcar-se*, *falar*, *fazer*, *levar*, *matar*, *passar*, *tirar*, *tomar* și *vir* :

(1.a) ... *o fero Noto* ... / ... / *Pouco cuide que faz*, **se** *logo* **abranda** (VI, *90*, 2, 7)

(1.b) **Abrandar determina** *por amores*/ *Dos ventos a nojosa companhia* (VI, *87*, 5—6)

[1] Considerăm că, din punct de vedere semantic, sînt nucleare enunțurile care descriu integral evenimente nucleare. Avînd o desfășurare logică și temporală (uneori și spațială), evenimentele sînt considerate nucleare doar în totalitatea lor, deci din momentul programării fiecăruia pînă la obținerea rezultatului dorit.

[2] Maria Theban, *As construções causativas n'***Os Lusíadas,** RRL XXII (1977), 2, CLTA XIV (1977), 2, 195—198 și *Construcțiile factitive în limba portugheză din secolul al XVI-lea*, « Études Romanes » III (Hommage à Iorgu Iordan), București, 1978, 455—460. Pentru o abordare multidisciplinară recentă a sistemului de concepte în care se înscriu structurile determinative, vezi studiile grupate în volumul colectiv *Determinarea și motivarea acțiunii sociale*, București, Editura Academiei R. S. România, 1981. Cadrul teoretic general adoptat în acest articol este cel propus în lucrările lui L. Theban.

(2.a) **Agasalhados foram** *juntamente*/ *O Gama e portugueses no apousento* (VII, *66*, 1—2)

(2.b) *Que* **sejam, determino, agasalhados**/ *Nesta costa africana como amigos;* (I, *29*, 5—6)

(3.a) *Os sinais temerosos que* **alcançara** (VII, *46*, 7)

(3.b) **Está** *do fado ja* **determinado** /*Que tamanhas victorias tam famosas*, / **Hajam** *os Portugueses* **alcançado**/ *Das indianas gentes bellicosas* (I, *74*, 1—4)

(4.a) *Mesas d'altos manjares excelentes*/ *Lhe* **tinha aparelhados...** (X, *2*, 6—7)

(4.b) *Isto bem resolvido*, **determina**/ **De** ter-*lhe* **aparelhada** *lá no meio*/ *Das aguas, algũa insula divina* (IX, *21*, 1—3)

(5.a) *... um velho reverente*/.../ *Lhe* **dava** *a verde folha de erva ardente* (VII, *58*, 1, 3)

(5.b) ... *Egas* .../.../ **Determina de dar** *a doce vida*/ *A troco da palavra mal cumprida* (III, *37*, 7—8)

(6.a) **Destruirá** *a cidade Repelim* (X, *65*, 1)

(6.b) *E nesta treição* **determinavam**/ **Que** *os de Luso de todo* **destruíssem** (II, *17*, 5—6)

(7.a) *Podei*-**vos embarcar**, *que tendes vento* (X, *143*, 1)

(7.b) **Determinei de** *assi* **nos embarcarmos**/ *Sem o despedimento costumado* (IV, *93*, 5—6)

(8.a) *O Capitão lhe* **fala** *deste modo* (VII, *59*, 8)

(8.b) **Falar** *ao rei gentio* **determina** (VIII, *58*, 1)

(9.a) *Feitos* **farão** *tão dinos de memória* (X, *71*, 7)

(9.b) *Via* **estar** *todo o ceo* **determinado**/ **De fazer** *de Lisboa nova Roma* (VI, *7*, 1—2)

(10.a) *... o gado apanha*/ *Que* **levavam** *roubado...* (VIII, *33*, 3—4)

(10.b) *A que novos desastres* **determinas**/ **De levar** *estos reinos, e esta gente?* (IV, *97*, 1—2)

(11.a) *Brâmanes*.../.../ *Não* **matam** *cousa viva* (VII, *39*, 1, 5)

(11.b) *Os Brâmanes se encheram de odio tanto*, /.../ *Que persuadindo a isso o povo rudo*/ **Determinam matá-lo** *em fim de tudo* (X, *116*, 5, 7—8)

(12.a) **Passámos** *a grande ilha da Madeira* (V, *5*, 1)

(12.b) *Vasco da Gama, o forte Capitão* /.../ *Por diante* **passar determinava** (I, *44*, 1, 7)

(13.a) *Mas aquela fatal necessidade* /.../ *Te* **tirará** *do mundo e seus enganos* (X, *54*, 1, 4)

(13.b) *O velho pai sesudo* .../... **Tirar** *Inês ao mundo* **determina** (III, *123*, 1)

(14.a) *Algum dali* **tomou** *perpétuo sono* (VI, *65*, 1)

(14.b) **Determinei** *por armas* **de tomá**-*la* (V, *53*, 3)

(15.a) ... *o mar profundo* / *Por onde nunca* **veio** *gente humana* (VII, *25*, 5—6)

(15.b.1) *E também sei que* **têm determinado** / **De vir** *por água a terra muito cedo* (I, *80*, 1—2)

(15.b.2) *Quando Gama cos seus* **determinava** / **De vir** *por água a terra apercebidos* (I, *84*, 3—4)

Discursul narativ, ilustrat prin enunțurile de tip (a), descrie realități terminale, direct perceptibile, derivate din realități abstracte subiacente, premergătoare (proiecte, planuri, norme); în cazul tuturor acțiunilor conștiente, aceste structuri sau manifestări „de suprafață" ale realității presupun anumite structuri de profunzime cu care debutează propriu-zis istoria neperceptibilă a evenimentelor, considerate în integritatea desfășurării lor. Majoritatea acțiunilor nu sînt inițiate și conduse haotic sau orbește, ci sînt precedate de o **planificare** mentală, o reflectare anticipativă uneori foarte precisă a evenimentului proiectat, de **dorința** ca planul stabilit să se transforme în fapt și de **hotărîrea** ca această dorință să nu rămînă o simplă atitudine contemplativă. **Actul decizional** [3] este deci pragul sau momentul hotărîtor care unește derivațional proiectul generator de acțiune, reflectarea anticipativă a evenimentului acțional, cu execuția practică a acțiunii proiectate: «R» → R. Programul acțional «R», proiectat, dorit și exprimabil în enunțuri optative sau imperative, devine realitate efectivă R (de suprafață sau terminală) grație actului decizional (determinativ) din care se naște execuția.

Hotărîrea îndeplinirii unei acțiuni determinate aparține executantului, chiar dacă este precedată de o hotărîre identică luată de un inițiator care nu intenționează să participe la realizarea practică a ei. Prin urmare, atunci cînd un inițiator se decide asupra unui curs acțional determinat și lasă execuția pe seama altcuiva, este necesar ca realizatorul propriu-zis al acțiunii inițiate din exterior să ia și el o hotărîre în exact același sens, participînd, în consecință, direct la actul de decizie. De exemplu în (16) **O mesmo** *o falso mouro* **determina** / *Que o seguro cristão lhe* **manda** *e pede* (I, *99*, 1—2) (*„Și maurul,* **cum** *însuși Gama-i* **cere** / *Abate* [4] *flota de la dreapta cale"*), Gama hotărăște și poruncește ca pilotul maur să întreprindă o acțiune determinată, iar acesta hotărăște să îndeplinească porunca (să facă întocmai) [5].

Să introducem, pe lîngă simbolurile «R» (planul mental, anticipativ, verbalizat sau nu, al acțiunii R) și R (acțiunea reală, terminală sau „de suprafață", derivată din «R»), rolurile actanțiale Ai (agent inițial, Cauzator) și Am (agent mediu, Autor sau executant) și participanții X și Y, susceptibili de a fi distribuiți în aceste roluri. Relația de determinare (decizie) va fi simbolizată prin *d*, iar cea de comunicare prin *c*. Trecerea de la «R» la R poate să aibă două istorii:

(α) $\quad$ Ai(x) → *d*(«R») → Am(x)

[3] Verbul *determinar* din enunțurile reproduse mai sus a fost tradus în versiunea românească realizată de Aurel Covaci (*Lusiada*, București, 1965) cu verbul *a hotărî* : (4 b) : *Deci* **hotărî** *să le ivească-n față, o minunată insulă divină*, (6 b) : *Și-s* **hotărîți** *și neînduplecați pe Lusitani cu orice preț să-i sfarme*, (15 b) : **am hotărît** *s-o iau prin arme*... Adaptarea modernizată, în proză, *Os Lusíadas*, propusă de António Manuel Couto Viana (Lisboa/São Paulo, 1980) folosește, în locul verbului *determinar* din original, sinonimele *resolver* și *decidir* : (4 b) **resolve** *criar uma ilha maravilhosa*, (7 b) **decidi** *que embarcariamos sem despedidas*, (8 b) **decide**, *pois, falar ao Samorim*, (16. b.1) *Vasco da Gama e alguns dos seus* **decidiram** *vir amanhã à terra*, (16.b.2) *Gama* **decidiu** *ir à terra, com alguns companheiros*.

[4] Literal *hotărăște să abată*.

[5] Un alt exemplu, edificator, de structură decizională (sau determinativă, exprimată în românește cu ajutorul verbului *a hotărî*) avînd ca subiect fie un autocauzator fie un agent mediu („cauzat") ni-l oferă Ovidiu Drimba în *Luís de Camões și epopeea sa* (prefață la *Lusiada*, p. 8) : „*După care, la vîrsta de 28 de ani, Camões* **se hotărăște (silit? de bună voie?)** *să-și părăsească pentru mai mult timp patria, îndreptîndu-se spre India*" [sublinierea noastră].

(agentul mediu x este propriul său cauzator; el se hotărăște singur să transpună «R» în R); situație ilustrată în exemplele (1.b), (4.b), (5.b), (7.b), (8.b), (9.b), (10.b), (12.b), (13.b), (14.b), (15.b)

$$
(\beta)\qquad
\begin{array}{ccccc}
Ai(x) & \rightarrow & c(d_1(\text{«R»})) & \rightarrow & Am(y) \\
\uparrow & & & & \downarrow \\
d_1(\text{»R»}) & & & & d_2(\text{«R»}) \\
\uparrow & & & & \downarrow \\
Ai(x) & \rightarrow & d_3(\text{«R»}) & \rightarrow & Am(y)
\end{array}
$$

în care agentul inițial, sau Cauzatorul, X, se hotărăște (d_1(«R»)) ca acțiunea R să fie îndeplinită de agentul mediu, sau executantul, Y, îi comunică acestuia decizia sa ($c(d_1$(«R»))), agentul mediu acceptă, deci se hotărăște și el (d_2(«R»)) și, în continuare, va trece la realizarea practică a acțiunii. Întregul traseu în trei etape de mai sus poate fi sintetizat în relația d_3(«R»); altfel spus, X îl determină (decide) pe Y să realizeze acțiunea R. Situația (β) este ilustrată în exemplele (2.b), (3.b), (6.b), (11.b) și (16).

Relația $c(d_1$(«R»)) reiese cu și mai mare claritate din traducerea românească a enunțului (2b): *Que sejam*, **determino**, *agasalhados / Nesta costa africana como amigos* („ **Poruncă dau** :*pe africana coastă / Să fie-ntîmpinați prietenește)*.

Un caz interesant de relație ($c(d_2$(«R»))) l-am întîlnit în (17) *E se te move tanto a piedade.../.../ Conduzir-nos já agora* **determina** (II, *32*, 1, 6), exemplu de structură determinativă la imperativ, deci „X îi cere/ordonă lui Y să (se) hotărască să...".

Întrerupînd aici analiza de ordin semantic a structurilor determinative (grație cărora studiul domeniului propozițional poate fi mult extins, adîncit și rafinat), vom rezuma, în încheiere, caracteristicile de ordin sintactic ale acestor structuri în limba portugheză din secolul al XVI-lea:

(i) *determinar* + V^{inf} (exemplul 11.b)

(ii) V^{inf} + *determinar* (1.b), (8.b), (12.b), (13.b), (17)

(iii) *determinar* + *de* + V^{inf} (4.b), (5.b), (7.b), (9.b)

(iv) *determinar* + *que* + $V^{subjonctiv}$ (3.b), (6.b)

(v) *que* + V.aux.^{subjonctiv} + *determinar* + $V^{participiu}$ (2.b)

Extinderea cercetărilor prezentate foarte sumar în acest articol (posibilă contribuție la o gramatică textuală a epopeii *Os Lusíadas)* ar putea aduce o notă de realism cercetărilor teoretice de sintaxă și semantică și situa analiza scrierilor camoniene într-un cadru lingvistic inedit.

Mai 1983

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

E. VASILIU

SEMANTICĂ, NORMĂ ŞI EFECT DE STIL

1. Plecînd de la o idee sugerată de un articol al profesorului Iorgu Iordan [1], am încercat să arătăm într-un articol mai vechi [2] că : (i) faptele de uz lingvistic, ca parte a comportamentului social, cad sub incidenţa conceptelor deontice de **obligaţie** şi/sau **permisiune**, în măsura în care aceste fapte sînt guvernate de „norme" (de natură lingvistică sau sociolingvistică), şi (ii) în particular, la nivel semantic, „postulatele de sens" reprezintă ansamblul de norme care reglementează posibilităţile combinatorii ale cuvintelor în propoziţie, pe baza „semnificaţiei" lor : sînt **permise** numai acele aserţiuni care sînt compatibile cu clasa postulatelor de sens, deci aserţiunile care nu sînt analitic-false; **nu sînt permise** acele aserţiuni care sînt *incompatibile* cu clasa postulatelor de sens, deci aserţiunile analitic-false; aserţiunile analitic-adevărate sînt **obligatorii.** Observăm şi aici, aşa cum observam în încheierea articolului nostru mai sus citat, că relaţiile menţionate aici sub (ii) sînt logic-adevărate, adică decurg în mod exclusiv din definiţia conceptelor de „analiticitate", „aserţiune", „permis" şi „obligatoriu" şi nu din starea de fapt.

Dacă acest mod de abordare a relaţiei dintre conceptul de „analiticitate" şi cel de „aserţiune permisă" pare a fi destul de convenabil pentru a da seamă de observaţiile noastre asupra uzului curent al limbii, acelaşi mod de abordare se dovedeşte a fi impropriu atunci cînd luăm în consideraţie uzul „figurativ" al sensurilor, adică devierile stilistic motivate de la „normele" de natură semantică exprimate formal prin setul de propoziţii pe care le-am numit „postulate de sens". Acesta este motivul pentru care, în cele ce urmează, ne vom permite să revenim asupra chestiunii discutate în articolul mai sus citat, încercînd să schiţăm elementele neformale ale unei teorii mai puţin puternice, deci mai puţin restrictive.

Vom arăta mai întîi în ce anume constă incompatibilitatea dintre mai vechiul mod de abordare propus de noi şi „devierile semantice" stilistic motivate, pentru ca, ulterior, să schiţăm elementele unei teorii alternative, compatibilă atît cu uzul „normal", cît şi cu „devierile" de natură stilistică.

2. Să presupunem că o propoziţie oarecare, p, este incompatibilă cu clasa P_L, a postulatelor de sens din limba L. Din această presupunere rezultă imediat că propoziţia p este **analitic-falsă.** Conform cu cele arătate aici mai sus, sub **1.**, trebuie să admitem că

(1) **nu este permis** să se aserteze p.

Din faptul că p este *analitic-falsă*, rezultă că

(2) asertarea propoziţiei p este *falsă în toate lumile posibile*.

[1] Iorgu Iordan, *Limba literară*, Craiova, 1977, p. 46 (Scrisul Românesc).

[2] E. Vasiliu, *Analiticité, norme, permission*, în *Etudes romanes dédiées à Iorgu Iordan*, ‚Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane" XIII (1978), p. 493—499.

Să admitem, mai departe, prin ipoteză, că regula la care ne-am referit sub **1.**, adică

(3) dacă *p* este *analitic-falsă*, atunci asertarea lui *p* **nu este permisă**,

nu este valabilă în anumite circumstanțe și că, în consecință, se poate admite că

(4) propoziția *p* este *analitic-falsă* și asertarea propoziției *p* este **permisă**.

În conformitate cu regulile semantice care guvernează operatorul[3] **(este) permis**, trebuie să admitem, prin (4), că

(5) *există* o lume posibilă în care aserțiunea *p* este *adevărată*.

Pe de altă parte, tot din (4), precum și din faptul că *p* este analitic-falsă, rezultă că

(6) *nu există* nici o lume posibilă în care aserțiunea lui *p* să fie adevărată.

Se poate observa imediat că între (5) și (6) există un raport de *contradicție*. Această contradicție la care se ajunge derivă direct din ipoteza pe care am făcut-o mai sus, anume că există anumite circumstanțe în care se poate admite (4). Întrucît (4) implică o contradicție, trebuie să spunem că (4) însăși este contradictorie și că, prin urmare, (3) nu poate fi decît adevărată, adică adevărată pe bază l o g i c ă.

Rezultatul la care am ajuns se poate reformula în termeni cu o semnificație lingvistică mai evidentă, dacă ținem seama de faptul că ideea de „permisiune" se referă, în considerațiile pe care le facem, la u z u l l i n g v i s t i c și că avem în vedere acele „permisiuni" și acele „restricții" care reglementează folosirea unui sistem lingvistic în raport cu anumite reguli, în cazul nostru, de natură semantică. Această reformulare ar putea fi :

(7) Asertarea unei propoziții analitic-false nu este și nu poate fi niciodată permisă.

Dificultatea pe care o semnalam sub **1.**, aici mai sus, constă în faptul că, în realitate, în anumite circumstanțe, asertarea unor propoziții analitic-false este **permisă**, în accepția strict tehnică a acestui termen; altfel spus, există împrejurări în care se asertează o propoziție analitic-falsă nu prin „violarea" unui sistem de permisiuni și, în consecință, fără riscul vreunei „sancțiuni". Este vorba de „devierile" de la regulile semantice care sînt acceptate, deci **permise** atunci cînd cel care vorbește sau scrie intenționează să realizeze un anumit „efect" stilistic. Am putea spune că anumite figuri semantice nu sînt altceva decît propoziții analitic-false, adică propoziții incompatibile cu clasa postulatelor de sens ale unei

[3] Cf. Jaakko Hintikka, *Some Main Problems of Deontic Logic*, în Risto Hilpinen (ed.), *Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings*, Dordrecht — Holland, 1971, p. 59—104, în special p. 70, regula (C.P*); pentru o prezentare de ansamblu a problematicii din logica deontică, precum și a bibliografiei de bază, v. în același volum, Dagfinn Føllesdal & Risto Hilpinen, *Deontic Logic: An Introduction*, p. 1—35.

limbi date. Aşa cum am încercat să arătăm cu altă ocazie [4], postulatele de sens, împreună cu toate propoziţiile logic implicate de acestea, alcătuiesc clasa propoziţiilor analitic-adevărate, iar aceste propoziţii nu fac decît să reflecte ansamblul de cunoştinţe pe care vorbitorii limbii respective le deţin cu privire la lumea în care trăiesc. În aceste condiţii, o propoziţie analitic-falsă este o propoziţie care c o n t r a z i c e cunoştinţele pe care comunitatea lingvistică respectivă le are despre lume. Se poate imediat observa că multe dintre figurile de sens sînt în fond aserţiuni care nu sînt conforme cu ceea ce „se ştie" în general despre universul real. (De altfel, acest mod de a vedea poate constitui, credem, o explicaţie a ideii general admise, a unui „univers" propriu poeziei, sau unui poet, sau unei anumite poezii.) În acord cu cele de mai sus, trebuie să admitem că propoziţiile din versuri ca *Doar izvoarele suspină,/ Pe cînd codrul negru tace ;/ Dorm şi florile-n grădină* (Eminescu, *Somnoroase păsărele)* sînt propoziţii analitic-false, întrucît sînt incompatibile cu postulate de sens ca :

(8) i. *Tot ce suspină este fiinţă umană.*

ii. *Tot ceea ce tace este o fiinţă (umană).*

iii. *Tot ceea ce doarme este o fiinţă.*

La fel, o propoziţie ca *Ce soir, la lune rève avec plus de paresse* (Baudelaire, *Tristesse de la lune)* trebuie interpretată ca analitic-falsă în raport cu un postulat de sens care conţine aserţiunea că „tot ceea ce visează este o fiinţă (umană)".

În conformitate cu (3), ar trebui să considerăm fie că versurile citate mai sus fac aserţiuni **care nu sînt permise** şi că, prin urmare, sînt „sancţionabile", fie că aserţiunile pe care le conţin sînt **permise**, deşi propoziţiile asertate sînt analitic-false, ceea ce intră în evidentă contradicţie cu (7).

Deoarece nici una dintre alternativele de mai sus nu poate fi acceptată, trebuie să admitem că o regulă ca (7) este prea puternică (restrictivă), pentru a putea fi considerată ca reglementînd uzul real al unei limbi.

3. Dată fiind concluzia de mai sus, vom încerca în acest paragraf să stabilim o relaţie mai slabă între caracterul analitic al unei propoziţii şi caracterul **permis** sau **ne-permis** al uzului ei. Va trebui, deci, realizat un sistem, în care uzul **permis** al unei propoziţii **să nu depindă logic** de caracterul analitic (fals sau adevărat) al propoziţiei respective.

Vom începe cu observaţia că atît în paragrafele precedente, cît şi în articolul citat în nota nr. 2, expresiile deontice **este permis**, **nu este permis** nu se refereau la o propoziţie oarecare, *p*, ci la „asertarea propoziţiei *p*" sau la „aserţiunea că *p*". În felul acesta, se exprima faptul că „permisiunea" şi/sau „interdicţia" se raportează nu la starea de fapt la care se referă propoziţia *p*, ci la „actul de *a aserta* propoziţia *p*". Pe de altă parte, simpla scriere sau pronunţare a propoziţiei *p* era considerată, implicit, echivalentă cu expresii ca „se asertează *p*" sau „aserţiunea (că) *p*" etc. Consecinţa acestui mod de a vedea era faptul că,

[4] E. Vasiliu, *Adevăr analitic şi definiţie lexicografică*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii « Al. I. Cuza » din Iaşi" (serie nouă). Secţiunea III, e. Lingvistică, t. XXVIII–XXIX, 1982/1983, p. 183–186.

în cazul în care p era falsă, trebuia, în mod necesar, considerat că „aserţiunea că p" era, de asemenea, falsă şi reciproc, iar dacă p era adevărată, trebuia considerat că „aserţiunea că p" era adevărată şi reciproc.

În cele ce urmează, ne vom dispensa de formulările legate în vreun fel de ideea de „aserţiune", deci de un concept legat în mod direct de valorile de adevăr (= „adevărat", „fals"), înlocuindu-le cu o formulare de forma *se enunţă (propoziţia) p* ; pentru abreviere, vom utiliza formula „EN(p)", unde p stă în locul unei propoziţii oarecare din limba L, iar „EN" trebuie interpretat ca un predicat de ordin superior, care, aplicat unei propoziţii oarecare, p, exprimă o proprietate a acestei propoziţii, anume aceea de a fi „actualizată" prin pronunţare sau scriere de către cineva (vorbitor al limbii L), într-un anumit context situaţional; în termeni extensionali, se poate spune că „EN" reprezintă clasa de propoziţii caracterizate prin această proprietate. O expresie de forma „EN(p)" este deci o propoziţie a metalimbajului în care se vorbeşte despre propoziţiile din L ; o propoziţie de această formă este adevărată dacă şi numai dacă p este '„actualizată" de cineva prin pronunţare sau scriere într-un anumit context situaţional' şi este falsă în cazul în care nu se caracterizează prin această proprietate.

După cum se poate observa, valoarea de adevăr a propoziţiei „EN(p)" nu depinde în nici un fel de valoarea de adevăr a propoziţiei p : „EN(p)" poate fi adevărată şi atunci cînd p este adevărată, şi atunci cînd p este falsă, tot aşa cum aceeaşi propoziţie poate fi falsă şi atunci cînd p este falsă, şi atunci cînd p este adevărată. Această caracteristică este în perfect acord cu intuiţia noastră : dacă, de ex., propoziţia p este falsă şi se enunţă p, este firesc să spunem că „se enunţă o propoziţie falsă" şi nu că „este fals că se enunţă propoziţia p".

Odată introduse expresiile de forma „EN(p)", putem reformula regula (3) după cum urmează :

(9) Dacă propoziţia p este **analitic-falsă**, atunci **nu este permis** EN(p).

În legătură cu (9), este util să atragem atenţia asupra faptului că expresia **nu este permis** se referă la o *acţiune*, anume aceea de 'a enunţa' ; ceea ce urmează în (9) după „atunci" se citeşte : „nu este permis să se enunţe p".

Mai departe, trebuie să remarcăm că (9) **nu este logic adevărată**, de unde şi posibilitatea ca, în anumite situaţii, p să fie analitic-falsă, iar „EN(p)" să fie **permisă**, fără ca, prin aceasta, să se ajungă la contradicţie (ca în cazul în care admitem ipoteza (4)). Într-adevăr, dacă admitem că „EN(p)" este **permisă**, atunci trebuie să admitem, ca şi în (5), că **există** o lume posibilă, în care „EN(p)" este adevărată. Dar, conform cu cele arătate la începutul acestui paragraf în legătură cu expresiile de forma „EN(p)", din faptul că „EN(p)" este adevărată nu decurge nimic cu privire la valoarea de adevăr a propoziţiei p. Aşadar, din faptul că există o lume posibilă în care „EN(p)" este adevărată nu decurge în mod necesar şi că, în această lume, p este adevărată. În felul acesta, adevărul propoziţiei „EN(p)" într-o lume posibilă oarecare nu intră în contradicţie cu eventualul caracter analitic-fals al propoziţiei p.

În acord cu cele arătate, trebuie să spunem că (9) este de natură **factuală**: în anumite împrejurări este adevărată, în alte împrejurări nu este. Prin urmare, (9) este o regulă care uneori caracterizează un uz lingvistic, alteori nu îl caracterizează. În acest din urmă caz, are loc situația următoare:

(10) Propoziția *p* este **analitic-falsă** și EN(*p*) este **permisă**.

Este destul de clar, credem, că (9) caracterizează un sistem de permisiuni mai puțin tolerant decît sistemul caracterizat prin (10): în sistemul caracterizat prin (10) este **permisă** enunțarea propozițiilor analitic-false.

Dacă este adevărat că limbajul literaturii artistice se definește, printre altele, și prin aceea că admite o serie de „devieri" de la regulile gramaticale, semantice, fonetice ș.a., atunci cînd aceste devieri au rolul de a produce un anumit „efect" de stil, atunci ni se pare perfect justificat să considerăm că uzul lingvistic este *mai tolerant* atunci cînd limbajul natural este folosit cu intenții artistice. În aceste condiții, ni se pare firesc să considerăm că sistemul de permisiuni caracterizat prin (9) definește (semantic) limbajul *uzual*, în timp ce (10) definește (semantic) limbajul *artistic*. Mai mult, credem că însuși conceptul de „deviere semantică" poate fi înlocuit cu o formulare de tip (10), atunci cînd este vorba de limbajul artistic. O astfel de înlocuire are calitatea de a face posibilă eliminarea termenului destul de imprecis de „deviere".

Mai 1983

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5—7

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

OBIECTUL DIRECT PREPOZIȚIONAL ÎN ROMÂNĂ ȘI ÎN UNELE LIMBI ROMANICE

0. Obiectul direct prepoziţional — construcţie inexistentă în latină [1] şi dezvoltată pe teren romanic [2] — a făcut obiectul a numeroase studii consacrate fie realizării ei în una sau alta din limbile romanice — şi în primul rînd în română [3] — , fie problemei de ansamblu [4].

În ceea ce urmează ne propunem să insistăm asupra unor cazuri de folosire a construcţiei prepoziţionale în limba română şi a unor paralele romanice ale acestor exemple româneşti, mai puţin luate în seamă pînă acum.

1.1. În limba română actuală, substantivul obiect direct este introdus prin prepoziţia *pe* [5] în anumite condiţii semantico-sintactice bine determinate, care au fost descrise în detaliu de Valeria Guţu Romalo [6] şi de Ion Coteanu [7]. Se constată că utilizarea lui *pe* este cerută în general de prezenţa la substantivul obiect direct a trăsăturilor [+ Animat] — şi în special [+ Uman] — şi [+ Individualizat]. Folosirea prepoziţiei pentru a introduce complementul direct şi în situaţii în care trăsăturile [+Uman], eventual şi [+ Individualizat], lipsesc, arată că prepoziţia *pe* a devenit „în conştiinţa vorbitorilor o marcă a complementului direct, independentă, sau, mai corect, deasupra oricărei restricţii. Ca atare, construcţia... ... este folosită, în cele mai diverse situaţii..., pentru a rezolva omonimia, adeseori supărătoare, dintre subiect şi complementul direct (a cărei sursă o constituie omonimia morfologică **nominatv—acuzativ**), independent de poziţia acestora în enunţ" [8].

Am adăuga la aceasta observaţia că, în anumite contexte, prepoziţia *pe* s u b s t a n t i v e a z ă elementele care îl urmează, ca în cazurile

[1] Atestată începînd din secolul al X-lea numai în latina documentelor medievale din Spania, în care s-ar putea datora influenţei limbii spaniole.

[2] Obiectul direct prepoziţional se întîlneşte în toate limbile romanice — cel puţin în varietăţi regionale sau dialectale sau în faze mai vechi ale acestora, şi în unele forme standard —, dar nu are pretutindeni acelaşi statut; el a atins dezvoltarea maximă în limbile iberoromanice şi anume în spaniolă.

[3] Dintre contribuţiile referitoare la situaţia acestei construcţii în limba română amintim aici numai observaţiile acad. Iorgu Iordan din *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor*, Bucureşti, ed. a II-a, 1948, p. 267—292.

[4] Cf. Alexandru Niculescu, *Obiectul direct prepoziţional în limbile romanice*, articol republicat în *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuţii gramaticale*, Bucureşti, 1965, p. 77—99, în care este dată bibliografia problemei pînă la acea dată. Dintre contribuţiile posterioare, şi ele numeroase, nu cităm aici decît pe acelea care au legătură directă cu cele discutate în prezentul articol.

[5] În limba română veche este atestată, mult mai rar, şi întrebuinţarea, cu acelaşi rol, a prepoziţiei *spre*, cf. Alexandru Niculescu, **Sŭper** *în limbile romanice. Dr.* **spre** *„pe, peste, deasupra şi către"*, articol reprodus în culegerea citată, p. 107—140.

[6] *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, 1973, p. 161—165.

[7] *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, 1982, p. 56—58.

[8] Valeria Guţu Romalo, *op. cit.*, p. 165.

următoare, înregistrate în DLR [9], s.v. *pe*, care atestă reapariţia construcţiei prepoziţionale cu rol dezambiguizator, în limba română modernă, şi în alte situaţii decît cele amintite mai sus, în special în limbajul ştiinţific — care are cel mai mult nevoie de precizie şi claritate. Cf., chiar din domeniul lingvisticii: *Limba literară dacoromână păstrează* **pe** e *şi* **pe** i *după* ş, z *şi* ţ[10] (S. Puşcariu), şi, din domeniul matematicii: *Pentru a obţine cel mai mare divizor comun a două polinoame* $f(x)$ şi $g(x)$, *împărţim* **pe** $f(x)$ *la* $g(x)$ (Algebră clasa a X-a); cf. şi, în limbajul sportiv, *Steaua învinge* **pe** *Dinamo*.

1.2. Obiectul direct nume de persoană individualizată introdus prin prepoziţie este atestat în limba română din cele mai vechi texte [11] (chiar dacă nu era încă general), aşa cum se întîmplă şi în spaniolă, în care însă primele texte sînt mai vechi cu cîteva secole decît cele mai vechi texte româneşti păstrate; pentru celelalte limbi romanice, atestările sînt ceva mai tîrzii decît pentru spaniolă — în portugheză din sec. XIV, în toscană din epoca Renaşterii etc. — şi mult mai sporadice.

În ce priveşte cazurile de folosire sau nefolosire a lui *p(r)e* înaintea obiectului direct, între dacoromâna actuală şi cea veche sau premodernă există deosebiri destul de numeroase. Semnalăm că în limba mai veche, *pre* putea introduce şi complemente directe exprimate prin substantive care nu prezintă trăsăturile enumerate la începutul acestui articol şi care în limba actuală nu mai primesc prepoziţie la acuzativul obiect direct.

Astfel, pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, prepoziţia *p(r)e* precedă uneori şi obiecte directe reprezentate prin substantive desemnînd inanimate — printre care n u m e d e ţ ă r i (r e g i u n i) — sub care sînt vizaţi probabil locuitorii lor — , cel mai adesea substantive p r o p r i i, dar uneori şi c o m u n e. Cf., dintre atestările reproduse în DLR, *Poate să apere* **pe** *Moldova de turci şi de tătari* (Nicolae Costin) (şi, în 1829, *Bogdan... au aşezat* **pe** *Moldova supt suzeranitatea acestei puteri)* sau **Pă** *săraca ţară o au îngreuiat cu atîta haraci* (Radu Popescu).

Încă mai vechi este un exemplu în care apare introdus prin prepoziţia *pre* un substantiv comun inanimat nume de localitate (urmat, este drept, de numele propriu), alături de un alt complement direct fără *pre*: *Milostivitu-s-au măria-sa de ne-au dat* **toate moşiile** *şi ne-au dat şi* **pre** *acest sat Alimăneştii tot* (1662).

[9] Tomul VIII, partea a 2-a, Litera P, *Pe-pînar*, apărută în 1974, unde « aşa-numitul ,,complement direct cu *pe*'' este prezentat astfel: ,,**III**. (Exprimă un contact între doi termeni, gîndit de vorbitor ca o modalitate de evaluare directă sau într-un context figurat)... **4**. (În contexte în care exprimă finalitatea, destinarea, scopul) (Urmat de obicei de un nume de fiinţă — care poate fi reluat în mod explicit sau implicit printr-un substantiv — raportează acţiunea la acest termen, considerat destinatar pasiv) ».

[10] Aici este vorba de s u n e t e l e respective; pentru folosirea prepoziţiei *pe* atunci cînd obiectul direct este un nume de l i t e r ă cf. I. Coteanu, *op. cit.*, p. 58.

[11] Cf. Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, 1970, p. 259—263 şi Virgil Nestorescu, *Structuri sintactice româneşti în limba documentelor slavone*, în SCL XXX (1979), nr. 3, p. 231—234, care consideră că această construcţie se întrebuinţa regulat (mult) înainte de data primelor texte româneşti păstrate. I. Coteanu, în *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Bucureşti, 1969, p. 69—88, formulează ipoteza că acest fenomen — presupus de unii cercetători a fi apărut în latina vulgară din Italia — ar putea fi datat pentru limba noastră din perioada românei comune.

Apar de asemenea precedate de *pre* substantive colective cu trăsătura [+ Uman], care se construiesc în limba actuală fără prepoziţie: *Abia opriră* **pre** *mulţime să nu facă lui jărtvă (Noul Testament* de la Bălgrad); *Acesta sosind, au fugărit* **pre** *oastea lui Bogdan* (Şincai).

Prepoziţia *pre* precedă în limba veche şi substantive care desemnează alte inanimate, eventual personificate, cf. *Înghiţi toiagul lui Moisi* **pre** *toiagele filosofilor lui Faraon* (Varlaam). În DLR este înregistrat şi un exemplu din Eminescu, **Pe** *soare să-l oprească el noaptea o recheamă*, unde prezenţa lui *pe* se explică prin unicitatea soarelui, care este individualizat şi personificat.

Dintre cele circa douăzeci de exemple reproduse în articolul citat al lui Virgil Nestorescu din documentele slavo-române, în care, sub influenţa sintaxei româneşti, complementul direct apare precedat de prepoziţie, unul singur implică un substantiv care nu este nume de persoană; exemplul este tradus prin „a miluit **pe** sfînta mănăstire'' — concepută probabil ca „persoană juridică'' sau ca o colectivitate. Pătrunderea acestui tip — deşi izolat — şi în texte slavo-române constituie o dovadă a circulaţiei lui relativ mai mari în textele româneşti ale epocii.

2.1. Dintre toate idiomurile romanice, româna (considerată în ansamblul realizărilor ei în timp) se aseamănă cel mai mult, din punctul de vedere al construcţiei care ne interesează aici, cu spaniola — cealaltă „arie laterală'' a Romaniei, atît în ce priveşte gramaticalizarea construcţiei, cît şi, după cum se va vedea, în privinţa claselor de substantive la care se aplică.

Într-adevăr, în toate idiomurile romanice occidentale în care apare, această construcţie priveşte, ca şi în limba română actuală, obiectul caracterizat prin trăsăturile semantice menţionate la începutul acestui articol. Dintre toate limbile din vestul Romaniei, numai spaniola are o poziţie specială, extinzînd construcţia discutată şi la alte categorii de substantive. Exemplele reproduse sub **1.2.** alătură româna, în special veche şi premodernă, şi în această privinţă, spaniolei [12], în care construcţia prepoziţională reprezintă regula şi în următoarele situaţii, paralele cu cele vechi româneşti prezentate mai sus: nume p r o p r i i nearticulate de ţ ă r i şi r e g i u n i (mai ales după verbe care prin natura lor primesc în poziţia obiectului direct în primul rînd nume cu trăsătura [+ Uman]), cf. *atacar* **a** *Italia*, *acusar* a *Francia; querer* **a** *Rumanía; conquistar*, *conocer*, *dejar*, *ver* a *España;* nume proprii nearticulate de localităţi: *ver* **a** *Cádiz; dejar* **a** *Valencia;* pentru vechea spaniolă se semnalează exemplul, nesigur însă, din *Cantar de mio Cid: Deja(n)do* **a** *Saragoça e* **a** *las tierras duca* (numele proprii de oraşe sînt asimilate sub acest aspect celor de persoane şi în unele dialecte italieneşti, cf. exemplele semnalate de Gerhard Rohlfs [13] *cunnoscu* **a** *Parigi* (dialectul corsican), *conosco* **a** *Llivorno*, *o veduto* **a** *Ppisa* (dialectul toscan din Elba)); substantive c o m u n e din aceeaşi sferă semantică: *conocer* a *su país;* substantive cu sens c o l e c t i v şi trăsătura [+ Uman] de tipul, *asamblea*, *auditorio*, *ciudad*, *clase*, *escuela*, *familia*, *gente*, *muchedumbre*,

[12] Majoritatea exemplelor spaniole provin din *Curs de gramatică a limbii spaniole* de Iorgu Iordan şi Constantin Duhăneanu, Bucureşti, 1963, şi din alte gramatici ale limbii spaniole.

[13] În *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, vol. III, *Sintassi e formazione delle parole*, Torino, 1969, p. 8.

mundo, *pueblo* (tot după verbe care se construiesc în general cu substantive avînd trăsătura [+ Uman], și în contexte în care apare, ca nuanță semantică suplimentară, exercitarea acțiunii asupra indivizilor care formează colectivitatea): *adular*, *conmover* a *la gente*, dar *ver mucha gente en la calle ;* cu alte substantive desemnînd inanimate: v. sp. *monaco taillatu abieret* a *so membra ;* cf. și un exemplu poetic asemănător celui eminescian : *Los violines de la bruma/ saludan* al *sol* (Rubén Darío, *Tarde del Trópico)*, față de construcția normală *mirar* el *sol*.

Spre deosebire de română, în spaniolă aceste categorii de substantive sînt construite în general cu prepoziție și în limba actuală (în care însă această regulă a devenit mai puțin strictă, chiar în limba scrisă).

Și spaniola recurge la construcția prepozițională atunci cînd rolul diferențiator al topicii nu este considerat suficient pentru a deosebi subiectul de obiectul direct, cf. *Sostiene* a *la voluntad la esperanza* [14]. Româna are însă, față de spaniolă, avantajul de a putea rezolva o astfel de ambiguitate prin procedeul „dublării" obiectului direct — procedeu de altfel strîns legat de construirea prepozițională a acuzativului — , alături de rolul intonației și pauzei [15] : cf. *Voința, speranța* o *susține*.

2.2. În nici unul din celelalte idiomuri romanice, cu excepția românei, urmașii lat. *per* nu au această funcție ; rom. *pe* îi corespund alte prepoziții și anume fie urmașii direcți ai prepoziției latine *ad*, fie prepoziții rezultate din contaminarea acesteia cu urmașii altor prepoziții latine. Toate aceste prepoziții — spre deosebire de rom. *pe* — introduc, în idiomurile romanice respective (ca și urmașul lat. *ad* în română), și obiectul indirect în dativ.

Se observă că și în limbile slave, construcțiile care au fost interpretate ca asemănătoare celei românești pe care o discutăm privesc tot o prepoziție legată în mod obișnuit de exprimarea raportului de dativ — *na ; na* și *nad* redau rom. *pe* și în trei cazuri relevate de V. Nestorescu în documentele slavo-române, în care de regulă apare însă prepoziția *po*.

Singura varietate romanică — cu totul periferică și efemeră însă — în care s-a înregistrat o utilizare a prepoziției *per* asemănătoare cu aceea din română este *lingua franca* sau *sabir*. În lucrarea citată, Gerhard Rohlfs semnalează construcția — pe care o consideră în perfect acord cu uzul românesc — *mi mirato* per *ti* „eu te-am văzut" — , în care însă obiectul direct este exprimat prin pronume personal. De remarcat că și aici, spre deosebire de română și la fel ca în celelalte limbi romanice, prepoziția în cauză este și marcă a dativului (cf. *mi ablar* per *ti* „eu îți spun", lit. „eu vorbesc pentru tine").

După cum se vede, în celelalte limbi romanice, tipul de construcție prepozițională de care ne ocupăm, apărut din necesitatea de a distinge obiectul direct de subiect, a generat o nouă confuzie. Limba română este mai avantajată din acest punct de vedere, întrucît selectarea lui *pe* a evitat apariția unei astfel de confuzii ; cf. însă, mai ales în dacoromâna veche și în aromâna actuală, dificultatea de a distinge uneori între obiect direct și circumstanțial, semnalată de I. Coteanu în *Morfologia numelui ;*

[14] Pentru altă utilizare a prepoziției *a* în spaniolă (de data aceasta fără paralelă în limba română) a se vedea articolul Domniței Dumitrescu-Sîrbu, *Propoziția impersonală cu* se *în spaniolă și română*, din prezentul fascicul.

[15] Cf. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1966, p. 303.

de altfel, s-a presupus că tocmai o construcţie circumstanţială, interpretată ulterior ca obiect direct, la început numai după anumite clase de verbe, ar sta la baza construcţiei de care ne ocupăm.

3. Puţine idiomuri romanice beneficiază de descrieri complete ale utilizării acestei construcţii; pentru majoritatea dialectelor romanice nu dispunem decît de exemple întîmplătoare, despre care nu ştim în ce măsură reflectă statutul ei real în idiomul respectiv. Singurul demers care ar face posibil să se evidenţieze mai exact ce este specific limbii române între limbile romanice în utilizarea obiectului direct prepoziţional îl reprezintă compararea sistematică a tuturor situaţiilor în care legarea prepoziţională a complementului direct de verb este obligatorie sau numai posibilă, cu preferinţe pentru una sau cealaltă din cele două modalităţi, sau, dimpotrivă, exclusă atît în limba română, cît şi în celelalte limbi romanice.

Mai 1983

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

LUCIA WALD

NOTE ASUPRA PLURALULUI ABSTRACTELOR NEGATIVE

Dați-mi voie să vă atrag luarea aminte asupra faptului că termenul „dreptatea" nici nu are plural... Nu se poate spune „dreptăți"...
.. Curios este că „nedreptatea" are plural: „nedreptățile".

Camil Petrescu, *Jocul ielelor* II, VIII, 1.

1. Vizînd un aspect etic, remarca scriitorului se referă totodată la o problemă lingvistică, cu implicații logice, care nu pare să fi atras pînă acum atenția cercetătorilor. Este vorba, în speță, de frecvența mai mare a pluralului la forme negative ale substantivelor abstracte. Ca și în cadrul pluralului abstractelor în general [1], fenomenul semnalat mai sus poate fi întîlnit în diverse limbi, dar nu în aceeași proporție și nu obligatoriu la aceleași cuvinte.

2. Constatînd că, în general, substantivele abstracte se prezintă prin excelență ca *singularia tantum*, gramaticile diverselor limbi consemnează, totodată, și situațiile în care acestea comportă și forme de plural. Problema care se pune este însă nu numai aceea de a stabili categoriile semantice ale abstractelor cu forme de plural, ci și motivarea lor. Sub acest aspect părerile nu concordă. Astfel unii cercetători afirmă că prezența pluralului este explicabilă prin modificarea, în direcția concretizării, a semantismului acestor termeni [2]. Alți cercetători, dimpotrivă, adoptînd implicit sau explicit teza lui Fr. Boas, potrivit căreia orice categorie gramaticală implică și o informație semantică [3], consideră că pluralul este acela care conferă sensuri noi, mai concrete abstractelor, acestea fiind caracterizate — în esență — prin intensiune, ca efect al unicității seman-

[1] „Die Tatsache, daß die eine Sprache mehr als die andere den Plural bei Abstractis gestattet, liegt in der mehr oder minder sinnlichen, individualisirenden Auffassung der einzelnen Sprache begründet", Theodor Haas, *Die Plurale der Abstracta im Französischen. Ein Beitrag zur historischen Syntax*, Göttingen, 1883, p. 10.

[2] „Unele substantive cu sens abstract pot fi însă întrebuințate, în urma evoluției semantice, pentru a desemna o manifestare concretă, un obiect; în această situație ele comportă forme de plural: *adevăr — adevăruri* = fapte; *bunătate — bunătăți* = lucruri de mîncare gustoase; *credință — credințe* = religii", Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 92. Despre numele de acțiune în limba română exprimat prin infinitivul lung s-a arătat că mai puțin de 9% admit pluralul și acestea mai ales cu valori derivate, de regulă concretizate, cf. Elena Carabulea — Magdalena Popescu-Marin, *Exprimarea numelui de acțiune prin substantive cu forme de infinitiv lung și supin*, SMFC IV, 1967, p. 303.

[3] « Il était clair pour Boas que toute différence dans les catégories grammaticales est porteuse d'une information sémantique", R. Jakobson, *La notion de signification grammaticale selon Boas* (1959), în vol. *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 202.

tice a conţinutului lor [4]. Fiind în marea lor majoritate substantivări de verbe sau de adjective, abstractele prezintă un proces, o stare sau o însuşire sub aspectul cel mai general, vag, imobil şi atemporal. După cum s-a observat [5], ca nume de calităţi şi de acţiuni, substantivele abstracte corespund reprezentării clasei şi nu individualului; ca atare, categoria numărului, care presupune individualizare, le este, pînă la un anumit grad, străină. Cu excepţia cazurilor de folosire stilistică, în care semnificaţia rămîne abstractă, iar pluralul produce efecte de intensificare şi emfază, trecerea la plural a unui substantiv abstract este considerată a conferi sensului său un aspect concret, în care noţiunea este privită ca lucru sau substanţă [6], ca ceva individual şi numerabil.

O poziţie oarecum de mijloc în această problemă găsim la W. Meyer Lübke, pentru care toate abstractele manifestă, în grade diferite, tendinţa de a deveni concrete şi această deplasare de sens permite selectarea morfemelor de plural [7], posibilă în principiu pentru toate, dar realizată numai într-un număr de cazuri.

3. În ceea ce priveşte nuanţele semantice pe care le aduce cu sine pluralul, cu excepţia personificărilor metaforice şi a conotaţiilor emfatice şi hiperbolice (cu valori stilistice), ele au fost stabilite ca exprimînd fie multitudinea manifestărilor sau a speciilor unei stări, fie aspecte iterative sau intensive ale noţiunii, fie repetare a unei stări, acţiuni în momente diferite sau a unei însuşiri la subiecţi diferiţi etc.

4. Cele de mai sus se aplică la abstracte în general. Dar ceea ce atrage atenţia este faptul că ideea de plural apare mai frecvent la termeni abstracţi cu sens negativ şi cu deosebire la aceia derivaţi cu prefix negativ. În rîndurile care urmează nu ne vom referi, deci, la abstractele negative ale căror antonime pot avea şi forme de plural (de tipul *neplăceri* ~ *plăceri*, *incertitudini* ~ *certitudini*), ci exclusiv la acelea ale căror antonime fie că nu se folosesc la plural, fie că au la plural sensuri în întregime concrete. Vom distinge astfel mai multe categorii, ilustrate cu exemple din română şi latină.

a) Abstracte cu prefixe negative cu antonime *singularia tantum:*
α) *deficienţe*, *dezordini*
β) *discordii*
γ) *ilegalităţi ; imperfecţiuni ; imprudenţe*, *impurităţi*, *incoerenţe*, *inconsecvenţe*, *incorectitudini*, *indiscreţii*, *inechităţi*, *inexactităţi*, *infidelităţi*, *injustiţii*, *insuficienţe*.
δ) *nechibzuinţe*, *neclarităţi*, *necuviinţe*, *nedreptăţi*, *nefericiri*, *neîndepliniri*, *nelinişti*, *nepăsări*, *nesocotinţe*.

Prefixele negative comportă, după cum s-a arătat [8], nuanţe diferite : *des-* exprimă inversarea, *in-* e marcă a opoziţiei, iar *ne-* a negării absolute ;

[4] Cf. Eugen Câmpeanu, *Substantivul. Studiu stilistic*, Bucureşti, 1975, p. 90.
[5] Cf. Alf Lombard, *Les constructions nominales dans le français moderne. Etude syntaxique et stylistique*, Uppsala et Stockholm, 1930, p. 95.
[6] Idem, *ibidem*, p. 90–93.
[7] W. Meyer Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1900, vol. III *Syntaxe*, p. 35–36.
[8] Cf. Florica Ficşinescu, *Prefixul negativ* in-, *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, IV (1967), p. 9–11. Cf. şi vol. *Formarea cuvintelor în limba română*, II *Prefixele*, 1978, p. 84–94, 122–127, 161–170, 265–266.

derivatele cu *in-* se referă mai ales la aspectul moral, spiritual, au caracter mai abstract şi sînt mai apropiate de antonimele lexicale, iar cele cu *ne-* au un aspect mai concret şi se află în raport de contrarietate cu termenul simplu.

Dintre abstractele negative latine folosite mai frecvent la plural [9] pot fi citate: *discordiae* (Accius, *Trag.* 587, Cicero, *Pro Font.* 42, *Pro Cluent.*, 39, *Pro Mur.* 47, Sallustius, *Cat.* 9, 2, *Iug.* 78, 1), *impatientiae* (Tertullian, *Nat.*, 5 p. 528), *imperitiae* (Aulus Gellius, *N.A.* 6, 17), *impietates* (Orosius, *Hist.*, 1, 20, 5), *impuritates* (Rufinus, *Orig. in Rom.* 3, 3 p. 934), *impuritiae* (Plaut, *Persa*, 411), *incorporalitates* (Boethius, *In Porph.* comm. pr. C 19, 1, 11, p. 31, 14, 16), *incongruentiae* (Tertullian, *Adv. Marc.* 2, 25 p. 369, 25), *insaniae* (Plaut, *Aul.* 642, Cicero, *Pro Mil.*, 22, Plinius, *Nat. Hist.* 26, 118), *intemperantiae* (Aulus Gellius, *Praef.* 19; 1, 17, 2).

b) Abstracte cu sens negativ, cu antonime lexicale *singularia tantum*: *asprimi, cruzimi ~ blîndeţe; furii, iritări, mînii ~ calm, spaime, temeri ~ curaj; obscurităţi ~ claritate* etc. În latină *irae, furores ~ tranquillitas; formidines, metūs, timores ~ fortitudo*.

c) Abstracte cu sens negativ ale căror antonime au dobîndit la plural sensuri concrete:

inegalităţi ~ egalităţi (mat.), *nemulţumiri ~ mulţumiri, răutăţi ~ bunătăţi, rele ~ bunuri* etc.

În latină: *dehonestamenta* (Seneca, *Dial.* 2, 19, 3; *dehonestationes* (Itala, *Prov.* 6, 33) ~ *honestamenta* „podoabe”, *honestates* „onoruri”; *dissensiones* (Cicero, *Tusc.* 2, 4) ~ *consensiones* „conspiraţii”; *inaequalitates* (Columella, 3, 12, 13; Firmicus Maternus, *Math.* 5, 3, 5) ~ *aequalitates* „întinderi”; *immortalitates* (Cicero, *Nat. deor.* 3, 46) ~ *mortalitates* „mortales homines” etc.

d) Abstracte negative care nu au un antonim corespunzător cu sens pozitiv: *neajunsuri, neglijenţe, nesăbuinţe* etc.[10].

5. Observaţiile acestea se cer, desigur, verificate statistic. Totodată comparaţia cu sinonimele din alte limbi ar evidenţia atît asemănările cît şi diferenţele faţă de limba română, mai importante fiind asemănările, căci ele ar demonstra un mod comun de gîndire care se află la baza universaliilor semantice ale abstractelor negative, cele care le conferă capacitatea combinării semelor lexicale cu semele gramaticale ale categoriei numărului. Evidenta disparitate în selectarea morfemelor de plural în favoarea termenilor cu sens (şi adesea şi cu morfem) negativ s-ar putea explica prin aceea că trăsătura semantică distinctivă a negaţiei conferă noţiunii o nuanţă de concretizare sau de individualizare ca efect al faptului că negarea, contestarea sau opoziţia se pot manifesta prin modalităţi şi procedee diferite. Aşadar sensul lor lexical le-ar permite combinarea

[9] În limba latină numărul abstractelor cu formă de plural devine mai mare în epoca imperială, în special în literatura creştină.

[10] Alături de categoriile citate limba română cunoaşte şi cazul opus, al termenilor cu prefix negativ *singularia tantum*, ale căror antonime pozitive au forme de plural care, fie că păstrează sensul abstract (ex. *inactivitate ~ activităţi, inaptitudine ~ aptitudini*) fie că îl concretizează (ex. *indisciplină ~ discipline, indiviziune ~ diviziuni*).

cu sensul de plural care, la rîndul lui, contribuie la întărirea nuanţei concret individualizatoare.

Orice noţiune abstractă, deci cu o determinare unică a conţinutului, îşi află variate întruchipări concret-individuale în realitate (ea fiind de fapt sinteza sau esenţa lor); sub acest aspect *dreptatea* se manifestă prin „acte de dreptate", *liniștea* prin „stări de liniște", tot așa cum şi *nedreptatea* reprezintă esenţa comună a „actelor de nedreptate", iar *neliniștea* se manifestă prin „stări de neliniște", diferite de la un subiect la altul; în plus însă abstractele negative conţin o specificare sau o determinare care le dă posibilitatea construirii unui plural exprimînd subclase sau tipuri de manifestare.

Această trăsătură a abstractelor negative iese în evidenţă, după cum s-a văzut, atunci cînd sînt puse în paralelă cu perechile lor antonimice. Motivaţia ei psihologică ar fi de căutat în modul specific de reflectare a realităţii, în sensul tendinţei de evidenţiere, de distingere sau de specificare, uneori de amplificare sau de exagerare a tot ceea ce, încălcînd regula şi contravenind stării normale, atrage atenţia sau chiar contrariază şi supără. Sub acest aspect propensiunea mai mare a abstractelor negative pentru forme de plural ar putea fi asociată, din anumite puncte de vedere, cu mulţimea mai mare a termenilor (cvasi)sinonimi pentru anumite concepte negative în raport cu numărul antonimelor lor[11]. În ambele cazuri se încearcă să se evidenţieze şi să se sublinieze aspectele negative ale realităţii.

Se poate observa că, în marea lor majoritate, exemplele de substantive abstracte cu sens negativ citate în acest articol se referă la stări, atitudini sau comportamente umane, formele lor de plural sînt deopotrivă efectul unei amplificări intenţionate şi al sublinierii varietăţii lor de manifestare. Situaţia lor diferită faţă de antonimele lor cu sens pozitiv îşi află o paralelă în constatările consemnate acum două decenii de I. Coja în studiul său asupra adjectivelor care denumesc însuşiri negative (trăsături fizice, dar mai ales morale sau intelectuale)[12]. Autorul observa că, în limba română, asemenea adjective sînt de trei ori mai numeroase decît antonimele lor pozitive şi totodată că ele se substantivează mai uşor şi mai frecvent, modificarea categoriei gramaticale accentuînd atitudinea de ironie sau de dispreţ, ca efect al ridicării însuşirii negative la rangul de notă esenţială, definitorie, identificatorie a unui individ.

Dar în timp ce substantivarea adjectivelor din categoria amintită adaugă o conotaţie specifică enunţurilor dominate de afectivitate, pluralul abstractelor negative a devenit, prin creşterea frecvenţei, o formă gramaticală neutrală stilistic.

Mai 1983 *Bucureşti, str. Gării de Nord 2*

[11] Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1975, p. 317—319.

[12] Ion Coja, *Substantivarea adjectivelor care denumesc însuşiri omeneşti negative*, SMFC III 1962, p. 279—283. Amplificarea prin plural (a substantivelor) sau prin substantivare (a adjectivelor) se explică prin propensiunea formaţiilor negative spre exagerare, cu efect intensiv sau peiorativ, cf. Ioan Guţia, *Evolution et structure des composés negatifs roumains*", « Orbis », 1, 1957, p. 162.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Universitatea „Babeş-Bolyai", Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară Cluj-Napoca. **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Banat.** Sub conducerea lui Petru Neiescu. De Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, 1980, XXXII p. + 155 hărţi + 9 planşe + 154 p. anexa (broşura **Date despre localităţi şi informatori**), 184 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste. Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice. **Noul atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia.** IV. De dr. Teofil Teaha, dr. Ion Ionică şi dr. Valeriu Rusu, 1980, X p. + 304 p., 238 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicţionarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera **P (Pogrijenie — Presimţire).** Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, şeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1980, p. 949—1341, 50 lei; Tomul XI. Partea a II-a. Litera **T (T — Tocăliţă).** Redactori responsabili ai tomului XI (partea a 2-a): Vasile Breban, doctor docent Bela Kelemen, 1982, 376 p., 75 lei. Tomul XI. Partea a 3-a. Litera **T (Tocăna — Twist).** Redactori responsabili ai tomului XI (partea a 3-a): Vasile Breban, doctor docent Bela Kelemen, 1983, 764 p., 77 lei.

Institutul de Lingvistică din Bucureşti. **Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. 1374—1600.** Redactor responsabil: Gh. Bolocan. Colectivul de autori: Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguş, Aspazia Reguş, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guţu, Cornelia Popescu, 1981, 368 p., 32 lei.

ION COTEANU, **Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1860)**, 1981, 245 p., 13,50 lei.

ALF LOMBARD, CONSTANTIN GÂDEI, **Dictionnaire morphologique de la langue roumaine.** 1981, 170 + II 404 + III 232 p., 29 lei.

Institutul de Lingvistică din Bucureşti. **Texte româneşti din secolul al XVI-lea.** Ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheţie, 1982, 638 p., 57 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti. **Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române** (DOOM). De Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Finuţa Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, Ionel Rizescu, Laura Vasiliu, 1982, 693 p., 105 lei.

AL. GRAUR, **Dicţionar al greşelilor de limbă**, 1982, 80 p., 5,50 lei.

LUIZA SECHE — MIRCEA SECHE, **Dicţionarul de sinonime al limbii române** (DSR). 1982 1113 p., 158 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1982 (XXXIII)

5

STELIAN DUMISTRĂCEL, Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informator și rezultatele anchetei dialectale; LAURENȚIA DASCĂLU, Despre unele valori stilistice și intonația corespunzătoare parantezei, liniei de pauză și punctelor de suspensie; G. I. TOHĂNEANU, Variații eminesciene pe tema strofei safice; ILEANA VÂNTU, Standard/popular în graiul comunei Dumitra; ANCA GIURESCU, Elipsa în proza lui Sciascia : între stilistică și sintaxă.

6

MARIANA NEȚ, Constante ale textului poetic; ADRIAN TURCULEȚ, Sistemul fonematic al graiului tecucean; SIGRID HALDENWANG, Adjective împrumutate de graiurile săsești din limba română și maghiară.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1983 (XXXIV)

1

P. LĂZĂRESCU, Milcovul, frontieră lingvistică? (O problemă între dialectologie și limbă literară); MIHAI MITU, Conceptul de „împrumuturi în serie" (cu referire la polonismele limbii române); P. SWIGGERS, La catégorie du «compellatif» chez Silvestre de Sacy; PETRU ZUGUN, Descrierea „flexiunii verbale compuse" a unor limbi moderne în vechi gramatici europene.

2

MARIUS SALA, Evoluție internă sau influență externă în spaniola din America; LOUIS MOURIN, Termes relatifs romans compléments du verbe; MIRCEA SECHE, Evoluția raportului dintre cantitatea de informație și cantitatea de expresie ca factor de progres al limbii române; MARIANA NEȚ, Funcții ale izotopiei în textele poetice; ECATERINA MIHĂILĂ, Un tip de distorsiune sintactică în poezia română actuală; ION IONICĂ, Aspecte ale denominației personale în Oltenia de sud.

3

ANDREI AVRAM, Observații asupra apariției africatelor în limba română; DOMNIȚA ICHIM-TOMESCU, Aspecte ale genului gramatical la numele proprii de persoane în limba română. Prenumele; ION DIACONESCU, Inversiunea sintactică; IOANA PÎRVULESCU, Forme ale concentrării poetice în „ciclul" *Prin tunelul oranj* din volumul *Noduri și semne* de Nichita Stănescu; TATIANA SLAMA-CAZACU, Formule de politețe în limba română : structură și funcții. I.

4

ECATERINA MIHĂILĂ, Analogii exprimate genitival, prepozițional și adverbial în poezia română actuală; TATIANA SLAMA-CAZACU, Formule de politețe în limba română : structură și funcții. II.

RM ISSN 0039 405X

I. P. Informația c. 1480

Lei 30